

Rbl.1.60

I. REPIN

Kauge
kuid
lähedane

I. REPIN

Kauge
kuid
lähedane

ILJA REPIN

Kauge, kuid
lähedane

· EESTI NSV KUNST ·

TALLINN 1963

7 N

R 41

Originaali tiitel:

И. Репин

ДАЛЕКОЕ БЛИЗКОЕ

Издательство Академии художеств СССР 1961

Tõlkinud G. Saarik

Kaane jaümbrispaberi kujundanud P. Reeveer

REPIN KIRJANIKUNA*

Kui Repin esmakordselt trükisõnas ilmus lugeja ette oma mälestustega, kirjutas ta peamiselt teistest. Ja alles palju hiljem, sõprade pealekäimisel, kirjutas ta ka endast. Ta kirjutas ühele Moskva ajakirjale artikli, mille esialgne pealkiri oli «Minu maali «Burlakid Volgal» sünniloost». Ka selles kirjutises jäi esiplaanile teine isik — tuntud maastikumaalija F. Vassiljev, kellele oli pühendatud peaaegu pool artiklit.

Õpetlik on selle suure meistri haruldane võime unustada iseennast, ja otsekui lahti õeldes oma eluloost, valmistuda teiste loomingust, teiste talendist. Samasugust vastumeelsust endast rääkimisel avaldas ta ka «Kauge, kuid lähedase» teiste uute peatükkide kirjutamisel. Kuid oma austust võõra talendi üle ei väljendanud ta mitte ainult tavalise valmistushüüdega. Mee- nutades üht või teist oma kaasaegseist, elas Repin otsekui igaühega neist uuesti kaasa kogu tema elu. Läbides algusest lõpuni

* Kornel Tšukovski eessõna venekeelsele väljaandele lühendatud kujul. — Toim.

teise loomingulise tee kõik etapid koos kõigi õnnestumiste, meelehärmi ja raskustega, on need mälestused väga lähedased belletristikale, meenutavad novelle, milles on seos, lõpplahendus ja puhtbelletristlik süzeeline kude. Nii oskas ta loobuda oma eluloo kirjeldamisest ja läbi elada võõra eluloo kui enda oma.

Selles seisnebki Repini memuaaride üks omapära.

Need on belletristlikud eelkõige seepärast, et peakangelaste elulugu on antud elava arengu dünaamika, küpsuse ja kasvu protsessis.

Teine omapära seisneb sündmustiku dramatiseerimises. Kirjeldades ükskõik millist episoodi, annab Repin sellele kirgliku emotsionaalsuse, lavalisuse. Ent ta ei näinud vaeva sellega, see kukkus tal välja iseendast.

Muidugi, Repin memuaaride kirjutajana poleks ilalgi saavutanud seda elavat ilukirjanduslikku vormi, kui ta poleks olnud tugev dialoogi meisterlikus valdamises. Tema teoses on terase ja tähelepaneliku pilgu kõrval tunda ka teravat kõrva. See on belletristi kõrva. Erksalt haaras see inimkõne mitmekesisemaid intonatsioone. Kõik, keda Repin oma raamatus kujutab, kas Volga kalureid, Tšugujevi elanikke, Kunstide Akadeemia üliõpilasi või siis Turgenevit, Stassovit, Garšinit, Kramskoid, Semiradskit ja Lev Tolstoid, — kõik kõnelevad tema teose lehekülgedel palju ja meelsasti ning igaüht neist on Repin ise loomustanud neile omase kõneviisiga.

Enne oma mälestuste kirjutamist ükskõik kellest, jutustas Repin neist mitmele inimesele — mulle, minu perekonnale ja juhuslikele külalistele, kusjuures iga meenutatavat kuju mängis ta nagu näitleja laval, s. t. imiteeris tema häält, matkis tema liigutusi ja näoilmet. On möödunud juba üle neljakümne aasta, kuid tänini kujutan ma endale ette, et olen oma silmaga näinud eriti Vasnetsovi ja Šiškinit, kuna Repin imiteeris neid nii suurepäraselt. Ja siin nägin ma esmakordselt, milline ulatuslik side on tema poolt öeldu ja kirjeldatu vahel. Paljud tema novellidest, enne kui ta suvatses neid kirja panna, olid juba suusõna-

liselt täiesti valmis. Paljud tema memuaaride leheküljed olid mõeldud ettelugemiseks, ja kui ta neid kirjutas, kuulis ta selgelt, kuidas kõlab tema kui autori hääl. See määraski ära tema stiili. Ta tundis suurepäraselt rahvakõnet ning säilitas kogu eluaeg mälus palju vene ja ukraina talupoegade tabavaid väljendusi, mida ta oli kuulnud lapsepõlves ja samuti siis, kui rändas mööda Volga- ja Dnepri-därseid küllasid.

Tema keel on suurepärase — plastiline, värske, väljendusrikas ja omapärane. Mitte alati ei alistu see keel surnud grammatikareeglitele, kuid on alati elav ja varjundirikas. See on selline keel, mis tavaliselt kutsus esile andetute toimetajate meelepaha, kes tahavad, et teos oleks kirjutatud hingetult, võrvalt ja poleeritult.

Ega siis Repin asjata olnud nii vaimustatud Gogoli keelest ja olnud päri Majakovski novaatorliku keelega. Kuni vana-duspäevini vihkas ta triviaalselt sileda «literatuurse» stiili puust ja kahvatust.

Isa eelistas tu kirjutada «barbaarselt metsikult», «sküütlikult», ega püüdnud kunagi saavutada nõndanimetatud «head stiili». On iseloomulik, et seal, kus Repinil ilmneb «hea stiil», langeb tema kirjanduslik andekus. Oma «barbaarse stiiliga» oskas ta aga väljendada selliseid peeni mõtteid ja tundeid, et kohati võiksid talle kadedad olla isegi professionaalsed sõnameistrid.

Repini realism kirjanduses, samuti kui maalikunstiski, oli innukas ja kirglik ega kaldunud kunagi välisnähtuste naturalistliku kopeerimiseni.

Repinil-kirjanikul oli samasuguse ereda temperamendiga realistlik stiil nagu seda oli Repinil-maalikunstnikul.

Ühesõnaga, igaüks, kes hakkab lugema Repini teost «Kauge, kuid lähedane», veendub juba esimestest lehekülgedest peale, et sellel suurel maalikunsti suurmeistril oli erakordne kirjanduslik anne. Peamiselt belletristi anne. Sealjuures aga, nii kummaline kui see ka ei ole, ei tunnistanud enamik tõlgeaegsete ajalehtede ja ajakirjade retsensente ja kriitikuid Repini kui kirjaniku

annet. Peaaegu iga tema esinemist trükkis võtsid nad vastu üksmeelse laimuga, kusjuures selles laimus ühinesid liberaalid reaktsiooniliste väljaannete esindajatega. Need aastakümnete kestel püsinud kriitikute ja kunstnikkonna kinnitused selle kohta, et Repin olevat oskamatu ja nõrk kirjanik, näivad igale kaasaegsele lugejale otse kohutavatena.

Seega alles nüüd, pärast seitsmekümne aasta möödumist, mil ühes Peterburi ajakirjas ilmus Repini esimene kirjanduslik teos, saame me õiglaselt hinnata tema suurt kirjanduslikku talenti.

Teistkordselt elan ma nüüd vanas eas,
mu minevik mul silmade eest möödub.

Kauge, kuid lähedane

MULJEID LAPSEPÕLVEST

1844—1854

I

METSIKUTE HOBUSTE RATSASTAMINE. — KALMÕKK

Ukraina sõjaväelises asulas, Tšugujevi linna agulis Osinovkas, loeti meie maja Kalmõki tänaval jõukate hulka. Repinid ei tegelnud põlluharimisega, nad kuulusid kaupmeeste-käsitöölise seisusse. Meil oli sissesõiduhuov.

Majapidamist juhtis vanaema. Mähitud paksult musta rätikusse, mille alt paistis välja ainult suur kahvatu nina, torises ja pragas ta varahommikust alates sulaste ja teenijatega, keerates ringi hoovil tuulduvaid toobreid ja hiiglasuuri malmpotte.

Suure valgusrikka hoovi ümber oli tihedalt sarasid, mis olid täis sissesõitnute hobuseid ja vankreid. Kõikjal pori, pruunid lombid ja sõnnikuhunnikud.

Päeval olid Kalmõki tänavale viivad laiad väravad valla jäetud ja neist vooris alatasa sisse ja välja võõraid läbisõidul olijaid. Nad jäid peatuma hoovile või saraalustesse, nagu parajasti juhtus, ja askeldasid oma vankrite ümber: panid neile loogad toeks, võtsid rataid alt ja määrisid neid jõkatiga, kasutades selleks määrdenõudest võetud musti pintsleid. Hobused tirisid äärmise hoolimatusega heinakottidest heina, millest

suurem osa varises maha nende jalge alla ja tallati sõnnikusse.

Minu isa, piletisoldat, kauples koos onu Ivaniga hobustega ega seganud end majapidamisse.

Igal kevadel suundusid nad Donimaale ja ajasid sealt kohale karja metsikuid hobuseid.

Seal, steppides, siginesid rikaste doni kasaka-atamade hobused aasta läbi rohusöödal ja olid seepärast hinnalt odavad (kolm kuni viis rubla pea eest). Kuid ajada hobused sadulas olles kolmesaja versta tagant kohale ja teha metsik hobune taltsaks, oli tõsine ja raske ülesanne.

«Siin ei tule kalmõki abita muud midagi välja, kui aina häda ja viletsus,» ütles isa.

Onu Ivanja, alatasa hobuse seljas, karvamüts (paapaaha) peas, oli tõmmu nagu tšerkess ega andnud ratsutamises neile alla, kuid kalmõkke imetles temagi. Kalmõkk ja hobune on nagu üks hing. Käigult hobusele hüpates huigatab ta äkki karjale nii teravalt, et hobustel kargavad kõrvad kikki ja nad jäävad värisedes tardunult seisma, oodates, millal vingatab kalmõki nagaika, mille otsas on naha sisse õmmeldud kuul. Sellise nagaikalöögiga võib tappa inimese.

Meil, Venemaal, on laiad postmaanteed, siin on, kus hobusekarjale võib sööta ei kellelegi kuuluvat rohtu ja puhata öö läbi. Kuid hoidku jumal aiajat suviõilja ligidal magama jäämast! Kohe on metsikud hobused aeglasel küliskäigul jaol, kaeras, ning lahmakas võõrale kuuluvat vilja on läinud.

Unest ärrganud ukrainlased-valvurid jooksevad hutjade ja malakatega karja sulgu ajama. Mine siis ja osta välja! Kalmõkk oleks enda sellise hooletuse eest nagaikalöögiga vastu pead surmanud. Aga tema iala külge seotud kongninaline donlane hirnatab õigel ajal ja rapsab ühtlasi raskelt magavat peremeest, lohistades teda üle mätaste karja poole nii, et ainult surnu ei ärkaks. Nii nagu hobusesaba sääskede pärast, nii viskub kalmõkk otsekui vedrust lastu oma kiitsaka looma selga ning samal hetkel huigatab hobustele nii teravalt, et tal endal ei jää muud teha, kui kaduda hobusekarja poolt üleskeerutatud mustmulla-tolmupilve. Ukrainla-

sed aga seisavad veel kaua, malakad käes, suud ammulii. Siis aga löövad risti ette:

«Oh sa pahareti sulane! See ju va saatan ise!»

Meie hoovi nurgas vastu puustusmaad, mis lõppes Donetsi poole langeva järsakuga, kuhu oli veetud terved kuhjad hobusesõnnikut, olid laiad väravad. Mis sünniks küll siin; kui Donets suurvee ajal ei kannaks oma voolusega ära kogu seda «kulda» koos varisenud jõekaldaga! Keset puustusmaad oli püsti pandud tugev post. Siia aeti tabuun ja siin hakati metsikutele hobustele õpetama argipäeva voorusi aiste vahel ja sadulaga.

Vähimagi ärevuse korral tormasid hobused puustusmaa mõnda soppi ja surusid end seal karreesse. Üksmeelselt, pead koos, hakkasid nad nii energiliselt tagumiste jalgadega raiuma, et mulla ja sõnnikukamakad lendasid kaugele, lähenejatele näkku. Kõõrdivaatavate sädemeid pildivate silmadega ning ähvardava korskamisega steplased näisid koletistena ja neile oli võimatu läheneda — tapavad ära!

Kalmõkil aga on lüh juba ettenägelikult valmis keritud, ning samas siugleb nõör nagu madu väljavalitud pea suunas, vajub piki kaela vajaliku kohani, ja koletis ongi silmuses. Pikk ling seotakse posti külge ja hakatakse metsikut looma õrnalt eraldama tema kaaskonnast, tirima teda platsi keskpaiga poole. Hobustele arusaadavate meelitavate häämitsustega püütakse teda rahustada, sõbralikult kohelda. Kuid mida ligemale loom postile tõmmatakse, seda raevukamaks muutuvad tema metsikud hüpped ja seda energilisemalt püüab loom puruks rebida nõöri: kord kargab ta tagajalgadele püsti, siis jälle raiub tagumiste kapjadega õhku. Ja näib, et ta puhevile aetud punastest sõõrmetest purskub tuld.

Postini pole jäänud rohkem kui süld maad. Täkk ajab end viimast korda eriti kõrgele tagajalgadele, ja kui ta hakkab alla laskuma, haarab kalmõkk ootamatu hüppega ta oma embusse, jääb ta kaela rippuma, ja tehes kiire liigutuse, istub hetk hiljem juba täku turjal. Siis haaravad meie sulased kahelt poolt hobuse kaelast kinni, jäävad selle külge rippuma ja hakkavad taguma esijalgade piirkonda, tundlike kohtade pihta. Hobune

langeb põlvili ja juba ongi tema pea kolmanda sulase võimuses, kes haarab hobuse ülamoka ja surub kokku, seob selle kahe spetsiaalselt valmistatud klotsi vahele ning hakkab nõõri kruttima. Hobuse pikad valged hambad lähevad irevile, igemed paljastuvad ning hobune tardub valu ja vägivalla käes. Talle pannakse sadul selga, kinnitatakse tugevasti kõhu alt vööga, kalmõkk aga, istudes kõrgel sadulas, sobitab juba kasaka jalaraudu. Tuuakse ka valjad, hammaste vahele surutakse suurauad (trensid), et hobune ei saaks hammustada.

«Võtke silmus ära!» käsutab kalmõkk kähiseva häälega:

Ling võetakse hobuse tumedaks muutunud kaela ümber ja sulased hüppavad välkkiirelt eemale.

Hobune lamab alles kalmõki all, raskelt hingates.

Kalmõkk sähvab nagaikaga õhku ja hobune kargab püsti ning raputab end. Ja äkki hakkab täkk maona väänlema ja viskuma kord siia, kord sinna, püüdes ratsanikku seliast paisata; jälle algavad metsikud hüpped, tagajalgadele püstiajamine ja tagant üleslöömine, et heita endalt harjumatu raskust.

Kalmõkk surub täku tugevasti sääрте vahele ja pöörab ta värava poole. «Avage väravad!» kriiskab kalmõkk. Nagaika vingub ja täkk saab silmapilk ühe hooga kummaltki poolt löögi laudja pihta. Hobune sööstab paigalt ja tormab väravate poole. Kalmõkk huilgab üle terve tänava; selle kaja vastab Donetsi-tagusest metsast. Jalakäijad hüppavad ehmunud eemale, eided löövad risti ette, lapsed hakkavad rõõmsalt kiljuma. Kalmõkk lendab kui nool piki tänavat, mööda sepadadest, Donetsi taha... Peagi kaob ta silmist, ainult tolmutilv hõljub veel õhus.

Tundi neli pärast seda poleks keegi ära tundnud meie väravate juurde tagasiõudvat kalmõkki. Komistades komberdab hobune, pea norus, lakk kleepunud märja kaela külge: loom on üleni tume. Kalmõkk istub rahulikult sadulas ja irneb oma lühikest piipu, vaadates lameda näoga ülespoole. Tema pilukil silmad otsekui magavad.

Õppetund läks hästi, sellest saab tubli hobune.

Kuid alati ei lähe ratsastamine nii edukalt. Ükskord hilines kalmõkk tagajalgadele tõusnud hobusele kaela-viskumisega ja sattus näoga esijala kabja alla. Ta lai nägu kattus silmapilkselt verrega, kuid kalmõkk ei heitunud sellest; verd sülitades turnis ta osavalt hobuse jalgade vahel, ronis hariunud liigutusega hobuse selga ja istus sadulasse nagu kord ja kohus. Ent missugune ta välja nägi! Hobune oli nähtavasti hullunud, tema liigutused olid hullumeelse omad ja viisid segadusse kogenenud kalmõki. Tardudes hetkeks ratsaniku all, tegi metsik loom järsku niisuguse siksaki, et ratsanik jäi sadulasse vaevalt püsima, hoides ainult hobuse lakast kinni, ning hobune prantsatas täie hooga vastu posti. Hobuse sees rebenes miski, ta kõrist purskus helepunane vereüga ja loom langes maha. Muiide, kalmõkil tuli hobuse seljast maha ronida ja endale side teha; üle nina ja lõua oli tal sügav haav, immitses tumedat verd.

Selle hirmsa juhtumi nägemisel viskusin ma eemale, langesin näoga vastu maad ja tõmbasin suu liiva täis. Griška Kopjov, üks meie sulaseid, võttis mu kätele, pühkis oma krobeline käega mu näo puhtaks ning puhastas sõrmega suu liivast. Tema punakas tedretäheline käsi kui ka ta ise meeldisid mulle väga. Mul oli tema süles nii lõbus ja mõnus olla ning kõigele ülevalt alla vaadata. Ma silmitsesin tähelepanelikult tema punakat habet, juuksetukka ja laiu sarnu. Kuid minu hammaste all ragises veel liiva.

Ma armastasin Griškat; ta ei ratsutanud kalmõkkidest halvemini ega kartnud põrmugi hobuseid. Olles kord ratsa ronkmustal sälul — see hobune toodi alati välja kettidega —, kui loom ajas end tagajalgadele, «körvetas» Griška tükule sellise rusikahoobi kõrvade vahele, et see põlvili vajus. Olin õnnelik, kui Griška hobuseid jootma minnes mind ratsa sõitma võttis. Ma istusin tema ees hobuse turjal, ja kui täkk sammus sügavasse vette, kangestusin hirmust: põhjatu kuristik näis mulle õudsenä. Pilved! Kuid siis hakkasid pilved põhjas õõtsuma, hobune peksis jalaga vett. Kõik ümberingi lõi vahutama. Kui lõbus! Pritsmed lendasid otse näkku, see oli meeldiv. Ja möödus hirmu vajuda sügavusse, pilvedesse.

Kui hobusekari aeti laadale, keetsid tšumakid seal-samas puustusmaal endale putru ning samas lamasid nende veohärjad mäletsedes ja raskelt hingates.

Meile lastele meeldis väga vahtida nende hark-kolm-jalgadel rippuvaid katlakesi, kui nende all põles rõõmsalt tuli ning suits venis Donetsi poole. Näod on tšumakkidel nii tumedad, et isegi tuli ei suuda neid valgustada, särgid ja püksid määndunud tõkatiga. «See on tervisele hea,» ütlesid nad. Ja käed on neil pruunid, ainult küüned ja hambad on valged.

Mina ja mu õde Ustja kartsime neid pikka aega ega läinud neile ligi, kuigi jooksisime nende ümber hobust mängides. Mina hoidsin nõõri hammaste vehel ja püüdsin karata nagu teeb seda metsik hobune. Ustja oli kut-sariks.

Panime tähele, kuidas üks tšumakk valgete hammaste välkudes leebelt naeratas ja sirutas meie poole toreda heledavärvilise nõõri. Ma võtsin selle hammaste vahele oma nõõri asemel, sellel oli imehea maitse — justkui meresärg, soolakas. Nad vedasid neid Krimmist.

«Keedate te siis endale putru ise?» küsis Ustja. «Kas te siis oskate?»

«Aga kuidas muidu! Tead sa... Iga loll teeb pudru valmis, kui aga tangu ja pekki on.»

Ja tšumakk, päästes vöö küljest lahti hiiglasuure puulusika, andis meile tulist auravat putru maitsta.

«Ah, kui maitsev!» ütles Ustja, «proovi ka.» Ma sain suuri vaevu pudru sügavast lusikast kätte ja tahtsin juba sõrmega ülejäänud võtta — nii maitsev oli see! Lausa ime!

«Oota, poiss, annan sulle veel.»

Ma kõrvetasin end, kuid ei suutnud pudrust loobuda...

Päeval, varjates end päikese eest, lamasid tšumakid keset hoovi merisärgedega laaditud vankrite all ja sõid tšuhhonjat, suurt heledavärvilist soolakala. Rebides ka-lalt soomuselist nahka, näsis tšumakk kala vähehaaval ja mõnuledes, hammustades suurte tükkidena juurde jämedat leiba.

«Kas tšuhhonja on maitsev?» küsis Ustja.

Ma seisin Ustja selja taga ja imetlesin tema julgust.

«Või veel! Kui on tšuhhonja hea ja leib pehme, siis pole naelakala vajagi.»

Naelakalaks nimetati osetriini, beluugat, sevrjuugat, mida müüdi naelaviisi. Merisärke müüdi kimbu-, tšuh-honjat aga tükiviisi.

II

SÕJAVÄELINE ASULA

Mõned, kes kirjutavad kunstnikest, nimetasid mind kasakaks, — see on suur au mulle. Sündisin Ukraina sõjaväelises asulas¹ sõjaväeasukana. See nimetus on väga põlatud — asukatest alamalseisvateks peeti vast ainult teoorje. Tšugujevi kasakatest² kuulsin ma üks-nes taatidelt ja eitedelt. Ning jutustusedki kõnelesid ainult meie kasakkonna viimastest päevadest. Kasakad olid muudetud sõjaväeasukateks.

Sõjaväelise asula loomisest jutustas meile vanaema Jegupievna sageli, tuletades meelde, kuidas meie kasa-kad asusid retkele, et «prantsust» minema kihutada, «kuni Pariisini välja», kuidas kasakad vallutasid Pa-riisi³ ja vedasid sealt juba koju kes «mitkaliini», kes «mussiliini» ja siidi oma perenaistele kleidiriideks.

Vene piiril aga — prauhti! löödi nagu malakaga pähe! — neid õnnitleti ulaanideks⁴ saamise puhul. Ulaanidele määrati uued ülemused, seati sisse soldati-drill. Sel ajal kui kasakaid kodus polnud, olid nende kasakavaldused Tšugujevis ümber jagatud⁵.

Vanaema jutustas tihtilugu sõjaväelise asula tekki-mise algpäevadest, nagu ta oli seda kuulnud naabri-eidelt Kontšihhalt, et kogu linn oli olnud terve öö sol-datite poolt sisse piiratud. «Küllap prantsus on jälle võitnud,» mõistatasid kasakad, «ja tungib Tšugujevi peale. Prantsus on loll. Talle, näe, öeldi, et linn on

* Kommentaarid on toodud teose lõpus.

malmist, meil aga olid üksnes põimtarad. Naera või puruks.»

Eided küpsetasid pliinisid ja viisid oma kaitsjatele soldatikestele: «Vast annab keegi sõjaretkel ka meie omadele kõhutäie.» Kuid soldatid ajasid nad toorelt eemale: «Minge minema, eided! Meie tulime sõdima. Ülemus, näe, ei lubanud ligi lasta: kasakanaised võivad mürki sisse süüta.»

Arusaamatuses hakkasid rahulikud elanikud salkadesse kogunema, et ära mõistatada: soldat ütles, et ka «linn põletatakse maatas, kui mässama hakkate». Seisti vaikselt, murelikult ja arutati: «Vaata kus lugu!»

Lihtsameelsete hämmeldunud arutlejate juurde tormasid kähku politseinikud ja soldatite patrullid, kes nõudsid mässajate väljaandmist. Enamik inimesi tõmbus arglikult tagasi. Kuid kasakad — vaba ja sõjakas rahvas, olid küll paljugi näinud, aga politseid nad veel ei tundnud.

«Missugused mässajad? Me oleme vabad kasakad, aga mis on sinul sellega pistmist?»

«Ära sa sinata midagi — näed isegi, et tsaar on mulle nõõbid ette andnud. Võtke ta kinni, see on mässaja!»

Ülaspea rabati kinni, piinati, ja et tal kedagi välja anda ei olnud, siis peksti surnuks.

Säärast lugu polnud veel juhtunud... Meeleheide ja hirm võtsid maad. Kuid kohati hakati mässama⁶. Südikad külamehed kõnelesid sageli vaimustusega mässust. Eriti paistis silma Balakleja ja selle järel Šebelinka⁷. Kasakkond oli elama asunud kõrgemaile kohtadele; meie Tšugujevigi asus mäel, mis laskus järsandikuna Donetsi poole alla, Šebelinkagi paiknes tervenisti mäe peal. Šebelinkalased kindlustasid end vankrite, regede, sahkade ja äkete taga ning hakkasid märke tõusva suurtüki ja ratsaväe pihta vankrirattaid ülevalt alla veeretama.

«Aa-a! Põruta talle rattaga mööda ristluid!» karjusid mäelt hoogusattunud ülaspead. «Ega me suuda seitsmesajapealist komandot toita!»

Rattad arendasid tasasel teel kiirust ja löikusid üksteise järel vägede esimestesse ridadesse ning viisid mustar-araktsjevlaste rivist välja. Polkovnik andis käsu:

«Tulistada hirmutamiseks paukpadrunitega!» Kus sa sellega! See ainult õhutas uljaspäid.

«Ei aita teie nurjatu rahesadu — meid kaitseb jumal. Me tunneme sõnu teie kuulide vastu. Ei lähe läbi!»

Kui aga kartetšist langes siin-seal teedele inimesi, pääses valla ulgumine... meeleheide... Ja — häda võidetuile... Algas surnukspeksmine ja ilmnasid kõik muudki idast tulnud vallutajate «võlud»...⁸

Minu isa teenis juba reamehena Tšugujevi ulaanide polgus, mina aga sündisin sõjaväelasukana ja olin 1848. kuni 1857. aastani kroonu teoorjuse elavaks tunnistajaks. See asi algas sellega, et vabad kasakad organiseeriti töökomandodesse ja neid hakati tööle kupatama.

Kõigepealt ehitati soldatitele sõrestiktüüpi kasarmud^{*}. Siin leidsid tööd ka naistele, tüdrukutele ja pois-tele. Et ehitada tervet Tšugujevi linna tellistest majanduslikul teel, rajati hiiglasuured tellisetehased. Savi oli ümbruskonnas nii palju kui soovid, töökaed tasuta — töö edenes kiiresti.

Endiste omapead, juhuslikult kujunenud kõverate Tšugujevi põiktänavate asemele, mis uppusid puuvilja-aedadesse, planeeriti sirged laiad tänavad, rajati maha viljapuid, viinamarjaistandikke. Nikitini ja laia Dvorjanski tänava sõiduteed sillutati tahumata munakividest kattega.

Õösiti ulgusid naised ja itkesid omaseks saanud kodukandi järele, mis oli läinud kroonuehitusteks, ülemuste korteriteks, käsitöökodade, tööroodude ja veohärgade parkide alla.

Mina nägin ilmavalgust asulas, mis oli juba täielikult välja ehitatud. Ma võisin juba imetleda krahv Nikitini poolt korraldatud «peremeeste»⁹ ja «mitteperemeeste» ülevaatusi.

Nikitini, Dvorjanski ja Harkovi tänavatele peremeeste jaoks ehitatud kivist tared olid täpselt ühesugused. Ehitatud ja värvitud *al fresco*^{**} pealisliistudega, olid nad

^{*} Sõrestiktüüpi kasarmud — hooned mis olid ehitatud raud- või puutaladega. Talade vahed aga laoti telliskividest.

^{**} *Al fresco* (itaal. k.) — maaling märjale krohvile.

niivõrd sarnased üksteisele, et isegi tuvid eksisid ja lendasid võõrastesse hoovidesse. Majakesed «mitteperemeeste» jaoks olid ehitatud palkidest tänaväärsete majade taha ja samuti omavahel sarnastena ning ridamisi nagu «peremeeste» omadki.

Tagavararatsaväe inspektor krahv Nikitin oli pikakasvuline luine kühnjas vanamees¹⁰. Oma staabist ümbritsetuna seisis ta Nikitini lossi trepil, tema ees aga defileerisid Tšugujevi linna ja linnalähedaste asulate Kalmõtskaja, Smõkolka, Zatsugovka, Pristeni, Osinovka ja Baškirovka «peremehed».

Meie, poisikesed, ronisime platsil kasvavate püramiidjate paplite otsa, et paremini näha nii krahv Nikitinit kui ka tema eest möödamarssivat sõjaväelastest kündjate rivi. Nii platsi ümber kui ka kaugele piki Nikitini tänavat paistsid hallid vankrite grupid püstihoitavate kaigaste ja sahkadega, mis helkisid päikese käes.

Iseenesestki mõista, et esimesse järjekorda seati tõukamad peremehed uute rakmetega rakendatud hobustel, heade põllutööriistadega. Meie tundsim neid kõiki.

Hakkasid liikuma Puškarjovid. Isa istus ees, arestandi hall vormimüts peas, hall svitka (armjakk) seljas; nagu kahvatu, tige, (asukad ei armastanud oma mundrit¹¹); kirstudes olid neil svitkad peenest sinisest kalevist, ja kui nad kirikusse läksid, polnud nad linnakodanikest halvemini rietatud). Vankripäras Puškarjovi taga istus «mitteperemehena» rietatud pops Saška Namrin. Igavene laiskvorst, ma tundsin teda. Ta oli meie juures tööliseks (kartis hobuseid); irvitas meie poole nii, et igemed ja väljalöödud hammaski olid näha. Hobustepaar — prisked ja erksad, äke uus, pulgad jämedad, pikad hõõveldatud aisad, hangud, vikatid, viljapeksukoodid — kõik nagu olema peab, osavasti ja tugevasti meisterdatud; adrarauad pikad, mitte mõned kulunud klõpatsid, ja läigivad rõõmsasti.

Saška mängib ehtsat soldatit. Ta on oma halli vammuse korralikult rulli keeranud ja soldati moodi õlale heitnud, peas on tal hall nokkmüts: võta või jäta — arestant.

Joonduti, palkonilt anti mingi käsklus — ja hakati kolinal traavima.

Nendele järgnesid Kostromitinid. Vana Kostromitin on lõua krae vahele litsunud, silmad vahivad kahuste kulmude vahelt nagu hundil; ohjad on ta tugevasti pihku võtnud, priipassihobune keksleb.

«Tubli mees, Kostromitin!» pobiseb lahkelt krahv Nikitin. «Las käia, jumala abiga edasi.»

Needki läksid kolinal mööda, läikisid ainult paksud rattarehvid.

Kirjudel hobustel möödus Voskoboinikovi pere — kah uhkesti. Siis läksid Zahhovajevid — vanausulised. Zahhovajev on hea peremees. Armastab oma peret, suudleb oma lapsi isegi tänaval. Nüüdki on ta lõbus ja ilus, must täishabe lehvimas. Kolm kõrbi vankri ees — söönud loomad, pole veel piitsa tunda saanud. Pukis istub kikkhabemega Loktjuša; tema küll ei anna soldati vurhvi välja.

Sõidavad ja sõidavad — kui palju neid küll on!... Pererodovid, Subotševide, Brodnikovid, Razdorskid... Kõiki ei jõua nimetadagi.

Seal aga tulevad Judinid. Need on vaesed, elavad meie läheduses: nende hobused on kõhnad, väikesed, nõörrakmed, kogu varustus — kiltsud ja kaltsud... Nii Judin pannakse kirja: heidetakse «peremeeste seisusest» välja... Nad on laisad: mine nende poole mis tahes ajal, ikka lesivad ahju peal. Meie tüdruk Donjaša rääkis, et nad ei oska «murega enam midagi ette võtta».

Seal ongi Ganussov! Hüüdnimega «Metsik kalmõkk» — kiskja. Räägitakse, et tema ja Zorin on ristiusku¹² läinud kalmõkid, rikkad peremehed; neil on kõike külluses.

Krahv Nikitin oli hea: ta ei käskinud meid, poisikesi, papli otsast maha kihutada. Meie jalgade all, tema lossi vastas, oli palju pealtvaatajaid — puha linnakodanikud ja kaupmehed. Asukad neid ülevaatusi ei sallinud ning ükski sugulastest ei lähe vaatama omade habi, kes on rietatud kui vangid ja rahvale vaatamiseks välja pandud: vastik on vaadata.

Asukate riidetust pidasid ülemused rangelt silmas: asukanaised ei tohtinud kanda siidi. Kord pühade ajal tõmbas jefreitor Sereda tänaval kõikide nähes siidrätiku peast Olga Kostromitirfal — rikka pere tütrele — ja raius selle kõrvalhoovis, Bairani juures tükkideks.

Tüdrukud hakkasid kiljuma, jooksid koju, tänav jäi tühjaks. Mehed seisisid kaua aega nagu puuslikud. Alles siis, kui Sereda ära laks, hakkasid nad kõvemini häält tõstma: «Mis see siis olgu? Kuidas võib kallist vara hävitada? Tema peale tuleks kaebust tõsta. Aga keile ees? Küllap oli ülema käsk, et maanaised uhkust taga ei ajaks. Siidi, näed sa, tehakse ainult härrastele!»

Oleks te näinud, missugune vastik inimene oli top Sereda: sügavad silmakoopad, vaade kuri, nina nagu hiiglama konks rippumas suurte ettepoole kõveras vurrude kohal. Poisikesed ei sallinud teda ja andsid talle nimeks «Tüür». Küll ta aga käratses, kui kuulis seda! Kord ajas ta koledal kombel Dubõri kaikaga taga. Ise aga karjus: «Ma su hävitän!» Dubõr lendas robinal Donetsi järsakust alla, Sereda aga jookseb mööda järsaku serva ja loobib poissi kividega. «Ma su hävitän!» kordab ta ähvardust, ise nagu arust ära ja kohutav!

Ta sai kord ka ise oma jao kätte, kuid sellest hiljem. Vaatamata oma ebaõiglasele alandatud olukorrale, olid meie asukad iseteadvad ja uhked.

Nad vastasid igale küsimusele vastuvälitega.

«Kustkandi rahvas te olet?» küsitakse tšuguujevlastelt, kui nende vankrid reas laadale Harkovisse sõidavad.

«Me ei olegi rahvas, oleme tšuguujevlasel.»

«Mis kaupa veate?»

«Me ei veagi kaupa, me veame rauda.»

Igale möödujale andsid nad tabava hüüdnime. Iga linlane oli saanud oma tänava-hüüdnime, mida ta häbenes.

Linna ümber oli mitu rikat ilusat küla, kus elasid väikevenelased — õrnatundelised, head ja luulelised inimesed, kes armastasid elada külluses oma lillepeenarde ja kirsiaedade keskel. Tšuguujevlasel aga ei sallinud neid: «hoholli, neetud maseoplast» ei pidanud nad inimeseks.

Tulnukaid Venemaalt sõimati katsappideks. Kah veel Kurski kaupmehed...

«Eest ära oma ikoonidega, me hakkame siin tubakat müüma!»

«Mis kaubaga tulite?»

«Koloniaalkaubaga: tõkat, heeringad, jaanikaunad...»

Omasuguseid külainimesi Grakovist, Bolšaja Babkast, Korobotškinast pidasid nad kõlupeadeks ja söimasid «mageemideks». «Kõlkakaupmees, mageem-piripill!» — «Onu, ütle mu hobusele «ptruu!» — «Miks sa ise ei ütle?» — «Mul on leivapaluke suus.» — «Pista mütsi!» — «Ei mahu!»

Maarahva seas valitses igapäevases elus viha, mis aina kasvas. Naabrite vahel ei lakanud sõimlemine, mis sageli arenes kakluseks ning isegi suureks lööminguks. Kajasid hirmsad vandesõnad, töötasid hinglaslikud rusikad, veritsesid laiad larhvid. Abiks võeti ka teibad. Üuedest jooksevad välja naised, ämbrid käes nagu tulekahjul — kaklejaid veega lahutama. Joostakse ka teistest üuedest, teivastega, appi sugulastele. Löömingumõllus kostab meeste hulgast eitede metsikuid südantlõhestavaid karjeid. Ning juba kantaksegi rahvasummast välja surmavalt vigastatud mehi.

Kuritegevus kasvas järjest. Ja mida rangemalt maa-rahvast nüpeldati, seda meeletumalt nad astla vastu üles löid.

Sageli toimusid eksekutsioonid, ning poisikesed jooksid rõõmuga neid vaatama. Neil olid kõik terminid ja karistuse läbiviimise reeglid väga selged: «Uhtlid! Spitsruutenid! Kadalipp!»

Poisikesed pugesisid soldatite rivile võimalikult lähemale, et vaadata, kuidas inimliha spitsruutenite hoopide all maha variseb, kuidas musklite alt tulevad nähtavale valged roided ja abaluud. Käsipidi püssi külge seotud ohvrit kantakse lõpuks kätel, et ta ülemuste poolt määratud hoopide arvu täielikult kätte saaks. Ent kohutav on ohvri nägu, tumenenud nagu kooljal! Silmad suletud, kostavad veel vaid nõrgad oiged...

Turusõim ei vaiki, ei vannu üksnes jöhkrad jefreitorid ja soldatid, ka maarahva esinduslikud ülemad vanuvad, ning nemad just eriti teravmeelselt ja ilusa aristokraatliku tämbriga.

* Uhtlid — saksa k. *Fuchtel* — lai mõök. Karistusosalust peksti lapiti mõõgaga.

Ülemad peksid oma alluvaid sageli lihtsalt rusikaga näkku.

Sageli võis näha säärast pilti: süüdlane on valvesei-sangus. Ülem tõmbab talle — ühe korra, teise korra — mööda nägu. Suust purskub veri, see valgub rinnal laiali, määrides ära ülema puhta ja ilusa, kuldsõrmu-sega käe.

Üle kauni täidlase näo libiseb halvaks panuvari, võetakse lumivalge lõhnastatud taskurätt ja puhastatakse käelt must veri.

«Nadikael!... Vitsad!» hüüab ta äkitselt vihastudes.

Tuuakse kiiresti vitsad, qhver võetakse riidest lahti, pannakse maha ja algab peksmine, vitsad vihisevad...

«Teie ausus, halastage! Teie ausus, halastage!...»

III

EMA EHITAB UUE MAJA

Meie Kalmõki tänavat ületas suur postmaantee. Ühtevalu sõitsid meilt mööda troikad ja paaris posthobused kuljustega, tihti marssisid mööda väeosad, aga veelgi sagedamini hiiglasuured grupid vange. Kaua venis hirmsatest inimestest koosnev poolpaljaks aetud peadega rahvahulk. Kilisesid ahelad ja näis, nagu liiguks sõjavägi. Võis näha rippuva ketiga kolmekordsete ahelatega needituid või kolme- ja enamakaupa kokkuaheldatud vange. Jubedad poolpaljaks aetud pead, hallid vangimütsid peas... Nad vaatasid altkulmu nagu kurjad mõrtsukad.

Väravate juures seisis naised ja aina ohkasid, tõid vangidele paljanitsasid*, mehed aga otsisid välja krossid ja kopikad, ostsid siitsamast poekesest paljanitsasid ning rõngassaiu ja andsid vahialustele järele joostes kõik selle kolonni ees sammuva vanemvangi kätte.

* Paljanitsa — lapergune nlsujahust leivake.

Too võttis need vastu tõsiselt ja peaaegu ei tänanudki. Üldiselt hämmastas vangide ilmes peegelduv uhkus ja viha. Kui palju küll läks rahvast!... Kui ahelatega vangidekari jõudis lõpule, liikusid nende järel küüdi-vankrid, veokitel aga istusid ja lamasid haiged, naised ja lapsed...

Emake oma nõo Palaga Vetšinkinaga vedasid igal kiriku-aastapähal ja ühel kaheteistkümnendal suurpähal pirukaid, saiu ja kringleid vanglasse ning soldatite hospitali. Juba paar päeva enne pühi küpsetati saiu ja valgeid paljanitsasid. Tädi Palaga tuli meile vankrikoormaga, mis oli pooleni täidetud igäsuguste knõšside*, kalatšide ja muu söödavaga ning emake koos Donjaškaga kandsid oma varud vankrile ning terve koorem viidi «õnnetutele».

Tädi Palaga mähkis end suurtesse mustadesse rätikutesse, päris näo ligi oli aga valge rätt. Pead hoidis ta alati langetatult, nii et nägu polnud näha. Ta armastas istuda emaga suletud ukse taga, kurtis kaua aega salakesi millegi üle ja nuttis palju. Leivakoorem seisis lõpmatult kaua meie väravate juures, kuid nemad ei tulnud ikka veel välja, halisesid pisarais. Näis, et keegi tema omastest istus vanglas. Nii sõitsidki nad pisarsilmil minema.

Vetšinkinite¹³ perekond oli suur. Nad olid peremehed-viljakasvatajad. Vanamees oli purjuspäi julm ja metsik. Kolm poega olid abielus; vanem tütar oli mehel, olid tallu võtnud mitteperemehest väimehe; noorem tütar aga, Nataalka, alles plikake, oli rumalavõitu. Vanematel vendadel ja õel olid juba väikesed lapsed. Nad kõik elasid ühises majapidamises, kahes talumajas. Sõimu ja kepiga hoidis vanamees kogu peret hirmus ja alandlikkuses. Ent vaevalt sai ta tööle minna, kui algas põrgulik tüli ja sõimlemine, mis läks kuni kakluseni. Algatajaiks olid alati naised ja lapsed tühistest asjadest. Alalise pingetõttu olid kõik nii tigidad ja ärritatud, et ainult sõimlemise ja karvakitkumisega võis südant kergendada. Pärast aga tekkis tahtmine kätte maksta... Ja nii käis see lõputult.

* Knõš — sissepoole käänatud servadega leivatood.

Hiiglakasvu vanem poeg Nikifor oli rumal kui saabas. Mäletan, kord olid meil külalised; Nikifor Vetšinkin võttis viina ja muutus koos teistega lõbusaks. Kui kõik olid juba nokastanud, hakati, nagu on kombeks, laulma; äkki pistis Nikifor mõirgama nii, et kõik lausa ehmatasid. Tema aga ei märganud enam midagi ja mõirgas oma laulu.

Eit läks külla rutuga
kaerakiisli tooma;
ei ta kiisli saanudki,
ta tõi ainult kaeru.*

Oli õudne ja naljakas; meie ronisime kärmesti ahju peale ja lõkerdasime seal kohutavalt naerda.

Noorik Arina, tema naine, tundis piinlikkust ja tahtis teda takistada. Küll läks aga mees sellest marru!

«Kasi eemale! Ma su tapan! Ära sega! Mis? Naeravad? Kes naerab? Need võrukaelad? Ma tapan nad rusika-hoobiga!»

Ta raputas rusikaid ja tahtis midagi purustada — kogu tare värises.

Nast'ja, ilus, kitsaste kulmude ja mustade silmadega, punastas ega teadnud, mis peaks häbi pärast tegema. Ema astus kärmelt Nikifori juurde:

«Mis te teete? Kes tohib solvata ja takistada minu Nikišat. Laula, Nikiša, laula! Noh, alga otsast peale, me lööme sinuga kaasa.»

Nikifor naeratas rumalalt ja sirutas emale oma hiiglakämbla:

«Aa, tädi Stepanovna! Näed keda armastan, jah! Anna, ma suudlen su kätt. See tähendab, armastan rohkem kui ema. Sellepärast, et ta on lahke ja peab meiesugusest maamatsist lugu ning austab meid. Aga sina?!» pöördub ta raevuselt naise poole. «On sest kaua möödunud, kui sulle õpetust andsin?»

«Pea, pea, Nikiša, laula, aitab sulle!» ütles ema uuesti.

Eit läks külla rutuga, —

mõirgas Nikifor jälle.

* Värsid tõlkinud R. Paavel.

Meie elu kulges iseenesest; meil seisis ees muudatus — ehitasime endale uut maja.

Ikka sagedamini ning sagedamini viibis emake ehituse juures. Ja lõpuks sõitis meie tare ette vanaema sissesõiduhuovis vanker, millele kanti tavalised ja kõige hädavaialikumad asjad uude elukohta asumiseks.

Kõigepealt toodi välja ikoonid ja paigutati vankri etteotsa, kus nad seisis kindlalt ja ohutult; siis toodi puukauss, lusikas, midagi sissemahitut ja midagi söödavat. Kolmevärvilist mustjaskirjut, kassi hoidsime meie süles. Lõpuks istusime vankrile ja hakkasime sõitma.

Me teadsime väga hästi, et kõik need «vene» puusepad on lausa nõiad. Päris häda nendega: kui palju oli juba tehtud liikusid! Nii kui alusmüür valmis — liigud, talad pandud — liigud, sarikad püsti — jälle liigud. Ja see kõik tähendab — pane kogu artelli peale tšet-vertnoi mängu.

Jumal hoidku selle eest, et teed teistmoodi kui neil kombeks: kohe panevad maia selle perekonnaliikme «hingele», kes neile ei meeldi, ja see sureb ära. Alati paluti neid, et nad paneksid maja mõne kõige vanema taadi hingele, kellel on aeg surra, siis on see juba jumala tahe. Teiste juures on ka nii olnud: kui puuseppadele ei meeldi miski või nendega minnakse tülli, siis panevad nad maja pühanurga alla paki mängukaarte. Siis läheb lahti selline kuraditants, et tuleb oma majast põgeneda: öösiti tõstis kodukäija koos vanakuradiga säärast lärmi ja ajasid peale niisuguse hirmu, et lihtsalt häda!...

Meie emake teadis kindlaid vahendeid puuseppade nõiduse vastu. Iseenesest mõista, et ta käitus nendega väga lahkelt ja kõik liigud olid head. Puusepad jäid rahule ja ema tõsisele küsimusele, kelle hingele nad maja panid, vastasid nad väga veenvalt:

«Olge mureta, Stepanovna, kas meil siis pole risti kaelas või olete teie meie vastu ülekohtune olnud! Eks meie ole ka inimesed ja mõistame, kellega meil tegemist ja kuidas ja nii edasi, näiteks... Aga kassike, justament, teate isegi, tooge esimesena, ja kõik on korras, teadagi, teete pühakirja järgi. Teie pole ju need, mis

meie, maamatsid, sest kuidas teie loete ja pühakirja tunnete! Kuidas siis seda tohib?»

Jakov Akimõtš, podrätsik, suure habemega talumees, oli lõbusa loomuga, kuid auväärne ja jumalakartlik.

Nii siis sõidamegi; tolm kerkib teel nagu müür ja sööbib silma.

Oleme juba sõitnud kaugale-kaugale ja sõidame aina edasi piki Donetsi. Nüüd peatume uue kõrge valgetest laudadest plangu juures. Olemegi kohal! Kuid meid on kästud istuda ja vankrilt mitte maha ronida. Kes läheb majja esimesena, see tingimata sureb. Emake Donjaškaga võtavad kassi sülle. Kedagi möödaminejat palutakse viia kauss toiduga majja ja panna see keset põrandat (kõrvaline isik ei sure — temaga ei juhtu midagi). Siis avatakse üks võõrusse, lastakse sinna kass ja jäetakse ta majja üksinda. Kuuleme, kass näugub — enda õnnetuseks.

Mind Ustjaga tõstetakse vankrilt maha. Me ronime rõõmsalt lävisele — kõik on puhas, valge, hõõveldatud. Avatakse üks esikusse — võib sisse astuda! Aknaluugid on aga kinni, on pime. Donjaška avab aknaluugid. Millised puhtad valged põrandad! Me jookseme kõik toad läbi. Kui suur maja! Kas see tõesti kuulub meile? Küll on lõbus!... Pühasse nurka lauale pandi ikoonid ja palveraamat ning veel mingi kimp.

Ikoonide ette asetati kolm kollast vahaküünalt ja emake seadis end valmis akatisti lugemiseks pühitsetud jumalaemale. Meie teadsime, et see kestab kaua ja on väga igav. Donjaška ja Griška seisis juba meie taga. Kõik tegid alguses kolm maani kummardust ja kuulasid meile arusaamatuid sõnu; meie ootasime tuntut sõnu, et siis maani kummardada.

Ja siis: «Ole rõõmus, sa abielu tundmata pruut!» Meie prantsatasime kohe puhtale põrandale. Siis tõusime püsti.

Tõusnud püsti, jätkas emake lugemist sama ilmeka, pisut laulva häälega. Jälle kestis see kaua. Igavusest vaatasin ma tagasi. Näen, Griška — kohe näha, et mats — vehib kärmesti ja naljakalt käega, kolm sõrme kokku surutud, noogutab peaga ning heidab järsult tagasi oma punasest kausisoengust silmle langenud

salgu... sel ajal aga tuleb seista liikumatult, — oh, seda kolkapimedust!

«Halleluuja!...» luges ema poollauldes, ja ma heitsin jälle Ustja kõrvale polvili kummarduse tegemiseks.

Tõusime koos püsti. Jällegi pikk lugemine. Ma vaatasin tagasi Donjaška poole, ta surus kõvasti kaht sõrme otsaesisele. Meie kõik löime risti ette kahe sõrmega, kuigi me polnud vanausulised. Kuid emake ütles, et risti ette lüüa kolme sõrmega on patt; tubakat nuusatakse kolme sõrmega. Nii hakkasin minagi kaht sõrme tugevasti vastu otsaesist suruma. Parajal ajal kostis jälle: «Ole rõõmus, sa abielu tundmata pruut!», ja uuesti kummardus maani.

Jälle pikk lugemine. Ma vaatasin Griška otsa ja oleksin peaaegu naerma pursanud: ta tukkus nii ime-likult püstijalu. Seejuures tõmblesid tal suu kõrgusel kolm sõrme koos käega, mis ei suutnud kuidagi ristimärki teha, ta silmad vajusid naljakalt kinni, kulmud aga tõmbusid kõrgele-kõrgele ja kortsutasid otsaesist — naljakas oli.

Lõpuks hüüdis emake minu rõõmuks «halleluuja», ja ma prantsatasin kähku pikali, et mitte naerma pursata. Lamades surusin näo vastu põrandat, et ei märgataks. Vaatasin siis põrandal olles tasapisi kõrvale Ustja poole. Ta oli tõsiselt kulmud kortsu tõmmanud, seisis rahulikult ja vaatas vihaselt minu peale. Ma tõusin püsti ja kohendasin end...

«Ole rõõmus, sa abielu tundmata pruut!» Pärast kohustuslikku kummardust kartsin ma juba ringi vaadata ning otsustasin kogu jõu kokku võtta ja oodata lõppu. Me teadsime, et kui hakatakse lugema «Oo, kõigi poolt laulus ülistatud ema», siis on varsti ka lõpp. Kuid veel tükk aega kordusid «halleluuja» ja «Ole rõõmus, sa abielu tundmata pruut!»

Ja ometi kord see igatsetud «laulus ülistatud», ja ongi lõpp. Griška, kes oli jälle ergas, tõi Donetsist ämbriga vett. Suur vanaaegne vaskrist ja püha-veepintsel olid laual. Enhe ma neid seal ei märganud.

«Isa, poja ja püha vaimu nimel» laulab emake pidulikult ja pistab risti kolm korda ämbrisse.

«Lunasta, issand, oma rahvast ja õnnista oma päris-osa!» laulab emake. Meie kõik laulame kaasa ja käime pidulikult kõik toanurgad läbi. Emake piserdab ja laulab hästi. Griška aga laulab valesti, ruttab väga ja loob ühtelugu risti ette, heites tagasi silmile langevaid juuksesalke.

Läksime teise tuppa, kolmandasse ja kõikjale — nii põrandale, lakke kui kõikidele akendele — piserdas emake pühitsetud vett.

Nii käisime läbi kogu maja. Tulime jälle tagasi ikooni juurde; siin tulid kõik risti juurde ning emake piserdas meid kõiki pühitsetud veega kuklasse. Vesi nirises kaela mööda alla; alates otsaesisest, oli vaja pühitsetud veega kasta märjaks põsed ja kogu nägu.

Pärast akatisti jooksime oma isu täis mööda valgeid põrandaid puhtais ja valgendatud tubades.

Meie tares, sissesõiduhuovis vanaema juures, hakkas meil juba igav ja me käisime emakesele peale, et meid võetaks jälle kaasa uude majja ja et tuleks kiiremini sinna elama kolida.

IV

SISSESÕIDUHOOV

Vanaema pool suures majas olid puhaskambrid väga puhtad ja rikkalikult sisustatud. Kollased värvitud põrandad, suured ikoonid hõbedastes riisades kuldsete pärgadega. Ilusas puhvetkapis klaasi taga rippusid hõbelusikad puusse löigatud õnarustes. Helkjas puhvet erilise lainja koolutatud kaanega võlus mind eriti oma puhtusega, metallist käepidemega ning võtmeauke kaunistavate kullast kaunistustega. Ma ei armastanud ainult üht koledat pilti mustas raamis, mis rippus ühe puhaskambri keskmisel seinal. Sellel oli mahtunud noor lokkis juustega poola pan, kes hoidis juukseidpidi

käes suurt maharaiutud pead sisselöödud otsaesisega. See oli hirmus pea, sinisest sinisem ja poolakas ise oli ka sinine ning kole. Emake rääkis, et see on Taavet hiiglase koljatu peaga. Ma isegi kartsin sellest pildist mööda minna. Ja ega meid lastudki tihti puhaskambritesse; vahest ainult pühade ajal, kui käisime vanaemale häid pühi soovimas.

Läbi laia koridori käisime sageli köögis ja siin nägime mõnikord, kuidas läbisõitvad voorimehed sõid.

Talvel suure pakase ajal juhtus vahel, et tädil Motrja, tugevasti mähituna rätikusse, käes-latern, seisis vastu õhtut kaua väravas ja ootas voorilisi. Kui peatus suur voor oma paarikümne veokiga, astus ta lähemale ja lausus maheda poolaulva häälega:

«Astuge sisse, auväärased, astuge sisse!»

Peatuti. Härmatanud, paksult riides teelised astusid talle lähemale.

«Kuhu te ikka edasi sõidate, öö juba käes! Kohe on Generalakaja mägi, väsite ära. Linnas on aga sissesõiduhuovid palju kallimad ja viletsamad. Meil on, näete, misnagu need tugevad väravad, suur hoov, sara-alused avarad. Küllap jääte rahule, pole muret. Kartuhisuppi ja borši on küllalt. Astuge sisse, kaupmehed, astuge sisse, mis seal veel mõelda. Heina puud ja kaera mõõt on meil kopikas odavam kui linnas.»

«Mis siis ikka, Mitjuhha, minna või? Ehk siis juba linnas, mäe peal ööbida?» ütles vanem.

«Hommiikul oleks muidugi hõlpsam märke tõusta, see neetu on järsk ja pikk, mäletan seda laskumise järgi. Kui aga jääda, siis jääda.»

Otsustatakse: «Keerake, poisid, väravast sisse!»

Ja igaüks läheb viltidega lõbusalt krudistades oma koorma juurde.

Nad sõidavad hoovi, paigutavad kiirustamata koor- mad saradesse, rakendavad hobused lahti. Kaua aega võtavad kaalu järgi meie poest kaeru, heinakuurist suurelt kaalult heinu, topivad heinakotid täis ja viivad need hobuste ette. Kui kõik on korras, tulevad kööki.

Siin me vahime neid: venelased, kaugelt tulnud.

Ütlevad, et viivad sudakuid Rostovist Harkovisse. Venelased on kõik enamasti nagu muinasjutumehikesed, näod pakasest punased, habemikud, juuksed justkui kausi järgi lõigatud, tähendab, vanausulised; kuid on ka noori.

Päästavad lahti vööd, võtavad maha vammused, laovad kõik selle naridele. Milline mustus on köögipõrandal! Nüüd tassisid veel lundki sisse, levis poolkasukate lõhna.

Löövad ikoonide ees risti ette, teevad kergeid kummardusi. Asuvad siis ühise laua taha ja nihutavad end tihedalt üksteise ligi ühisel pikal pingil.

Köögis on määratu suur ahi. Küll on seal palju hiiglasuuri malmpadasid ja potte!

Köögitüdruk jõuab hädavaevu ahjust hargiga välja tõmmata malmpaja, valada kulbiga suurde kaussi ja panna see ilma mingisuguse linata puulauale.

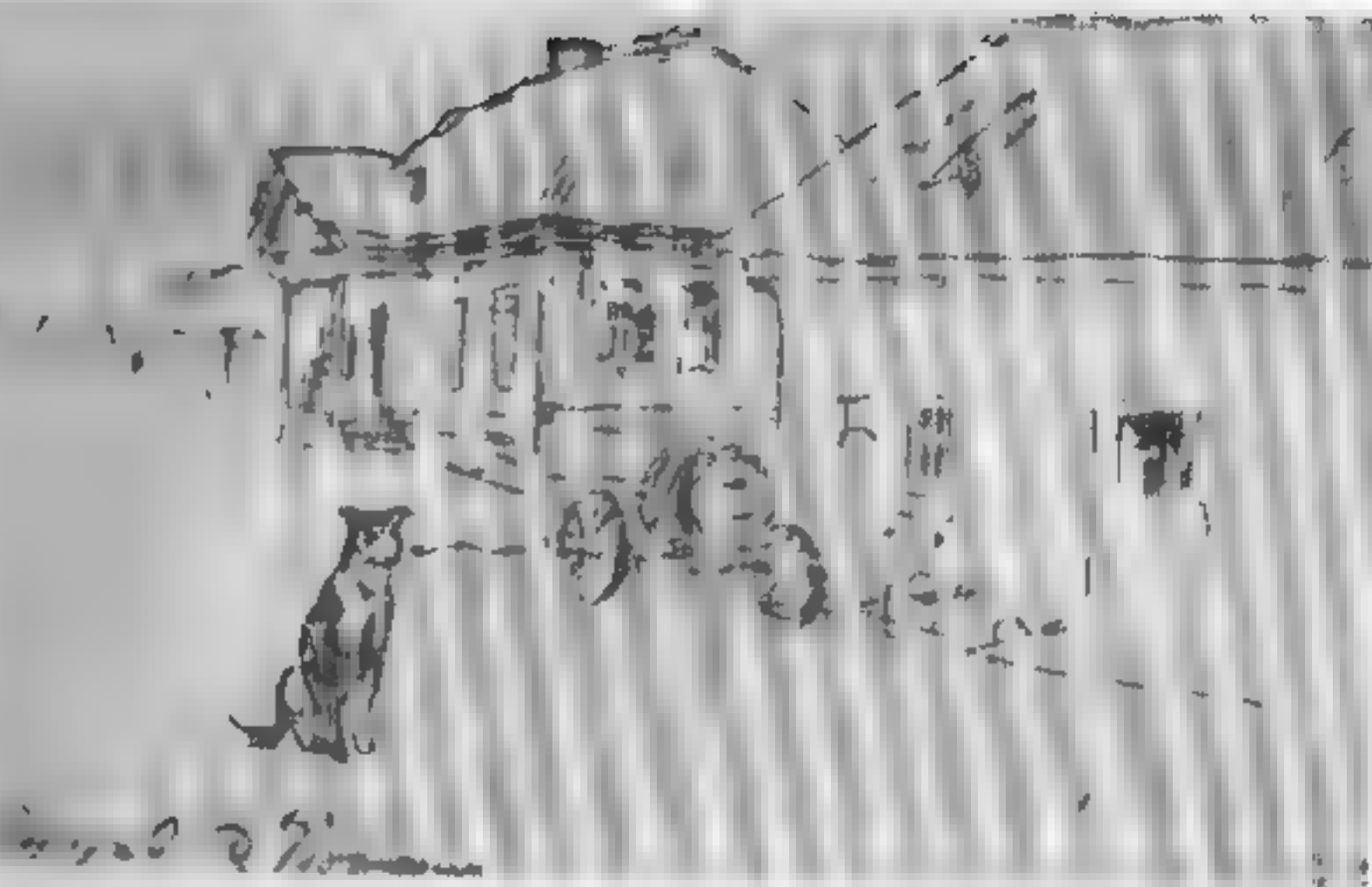
Iga kausi juurde istub viis inimest ja suurte puust lusikatega tõstavad nad suppi suu juurde, asetades samas lusika alla suure kantsaka musta leiba, et ei tilguks lauale.

Sütlakse kaua. Igaühel on põse taga suur tükk leiba, mis väliselt paistab suure ümmarguse munana; see väheneb koos närimise ja supi lüripimisega.

Aurust ja higist muutub õhk kuumaks: siin-seal võetakse maha kaela unustatud sallid ja pühitakse higist leemendavaid otsaesiseid pikkade käterättidega, mis on antud kolme-nelja inimese peale ja hoitakse põlvedel.

Igal seltskonnal on oma viisakusreeglid, oma etikett. Voorimehed ei pea viisakaks lahkuda lauast enne kui õhtusöök lõpetatud. Muide aga, inimestel, kes on pakasega jalgsi käinud oma kakskümmend viis või kolmkümmend versta maha ja end kuuma toiduga soojendanud kuumaks köetud ruumis, peaasjalikult aga sellepärast, et on kiirustamata ära söönud sellisel hulgal vedelat toitu, tekib üksteise järel edasilükkamatu vajadus minna välja õhu kätte...

Nende praktikas on sellistel juhtudel juba varem kokku lepitud müksata seltsimeest küünarnukiga. See juba teab, mis öelda.

Kunstniku vanemate maja Tšugujevsi.

Kunstniku ema portree. 1867.

«Ahrjomka, ruun on sinu heinakotti augu rebinud, tallab palju heina jalge alla, sa, noormees, võiksid välja vaatama minna ja ära kohendada!»

Ahrjomka ronib kähku üle pingi ja läheb rutates hobuste juurde.

Tulles kümne-viieteistkümne minuti pärast tagasi ja kuuldes, kuidas Nikita kokkulepitult kõhatab, ütleb ta:

«Nikita, kuule Nikita! Sinu kimli on hein juba peaaegu otsas, kas pole aeg kaerakott ette anda?»

Nikita eemaldub kiiresti, Ahrjomka aga istub ja jätkab borši lüripimist.

Meie kõik teadsime seda väga hästi, vaatasime paljutähendavalt üksteisele otsa ja hoidsime naeru tagasi.

Mõned noored voorimehed, rihm ümber pea tõmmatud, meeldisid meile väga oma tõsiste nägudega.

Kui peaaegu kõik teelised on käinud vaatamas oma hobuseid ning supist ja boršist kõhu täis parkinud, tõstab köögitudruk malmpajast välja hiiglasuure keedetud loomalihakamaka, paneb selle lamedale puust vaagnale ja hakkab seda ilma kahvlita kööginoa abil tükeldama, hoides liha kinni lihtsalt rasvast läikiva käega. Jaganud liha tükkideks, lükkab ta vaagna viie teelise ette. Voorimehed sirutavad käed liha järele, võtavad tüki ja hoiavad jälle leivakäärus selle all ning hakkavad hammustama mahlakat loomaliha.

Külalised söövad kiirustamata, kuni isu täis; pühivad siis higist leemendavaid õhetavaid nägusid käterätiga. Nad tõusevad sama väarikalt nagu alguses lauda istudes, löövad ikoonide ees kahe sõrmega risti ette ja tänavad perenaist leiva ja soola eest.

Meile on see kõik hästi tuttav ja me ainult jälgime, kas kõik, mis ette nähtud, tehakse ka õigesti.

Alles nüüd katkeb vaikus ja vastuseks Griška ja Motri-eide pärimistele algavad huvitavad vestlused.

Mõned võtavad jalast vildid, harutavad lahti jalanartsud ja heidavad naridele. Peagi kostab sealt sügav norskamine. Teised aga vestlevad veel kaua mitmesugustest asjadest — see on elutark rahvas.

V
UUS MAJA

Küll oli meil lõbus olla meie uues majas! Kõik oh juba ümber kolitud, paigale pandud. On avar! Valge! Eriti meeldis mulle eesriie laia voodi kohal: mööda kreongi kuni laeni välja lookles eefeu roheliste lehtedena, lehed olid nii hästi maalitud, et näisid täiesti elavatena. Suurde puhaskambrisse riputati üles uued ikoonid. Kuigi need ei olnud metallkattega, nagu vanaema juures, olid nad ikkagi väga ilusad... Kui palju aknaid! Ja kui suured! Nagu vanaema juures puhaskambrites: kui akhalaua püsti tõusta, siis ei ulatu akna ülemise ääreni. Mõnedel aknalaudadel olid savi-pottides lilled: punased geraaniumid, fuksiad ja veel — täiesti nagu vahast! — valged õiekesed, milledel hommikuti olid küljes magusad tilgakesed, õrnad ja läbi-paistvad! Ilus oli samuti valge pelargoonium. Ustja kastis lilli igal hommikul.

Maja trepi ees, mis viis hoovile, kasvas meil suur haavapuu, selle taga kerkis kõrge kinguna kelder, teisel pool keldrit oli tõus veel kõrgem, ja kui ronida kingule, võis üle aia näha Donetsi taga olevat metsa: see oli väga kaugel!...

Aga kui lõbus oli saras! Ma leidsin sealt ennenägematult ilusa kukesule. Küll see säras kõigis värvides!

Sara oli kaetud pillirooga. Ma tõmbasin välja ühe roo ja olin nagu ulaan piigiga, mille otsas on tutt. Loo-pisin seda õues, ja kui viisid selle tasakaalu, lendas ta väga kaugemale, isegi hirm hakkas. Ustja kartis seda.

Sarasse kinnitati meie jaoks ühe aampalgi külge nõõrist kiik; kui said hoo sisse — võttis südame alt kül-maks. Meil oli oma hall lehm, hästi ümarik, lühikeste jalgadega... Emake võttis uue puhta lüpsiku, pesi seda kaua ahjust võetud veega ja läks õhtul lehma lüpsma, kuna päeval on lehm karja hulgas. Saras pandi talle alla õlgi. Ta heitis maha ja kuidas ohkas! See tähendas, et oli rahul — sai juua nii palju kui tahtis. Jooginõusse pandi aga arbuusi- ja melonikoori ning muid toidu-jäätmeid.

Küll oli meil aga koeramürakas — Röövel — maa-ilmatu suur kui hunt; kõik ütlesid, et sarnaneb teine hundiga, sest ta oli hall, ja kui vali hää tal oli. Kõik kartsid meie Röövli.

Emake aina õiendas ja ostis uusi pilte. Jälle tuli meile Oljoša. Ta oli klaasisepp ja kauples piltidega, tegi ise raamid ja klaasis pildid, ta oli ukrainlane... Väga lobus oli vaadata, kuidas ta pilte näitas. Võttis ette-vaatlikult pakist ja pani siis uue klaasidega puhvetkapi peale; hoidis pilti kinni ja vaatas kõigile otsa, ise aga välgutas rahulolevalt silmi.

«Ah? On aga pilt!... Millised värvid. Küll on ilus pilt! Kas teile, Stepanovna, ei meeldi? Väga ilus pilt.»

Kuid emake valis ühevärvilise pildi — Kristus kibuvitsapärjaga, kepp käes, silmad tõstetud ülespoole; ja kuidas olid käed alles joonistatud!...

«Ah, pidage, laske, ma vaatan!»

Ta näitas: Poola panid seovad Mazepat hobuse külge. Vaat see on pilt! Ma palusin ema, et ta ostaks Mazepa. Ei! Ja pealegi kallis, see ei meeldinud emale üldse: alasti inimene... Aga millised värvid olid poolakate hõlmikkuubedel. Milline ratsu! Lausa ime! Mul oli nii kahju, et ei ostetud...

Õhtul tuli vanaema Jegupjevna ja tõi ka pilte. Ternal olid need väga hirmsad. Näiteks: patuse ja õiglase inimese surm. Patuse lõpp on õudne: ukسلävel seisavad kuradid, mustanahalised, sarved peas ning sabad taga ja tirivad konksudega patuse keelt, on selle tuba poole arssina pikkuseks venitanud. Jumal tänatud, et ema seda pilti ei ostnud. Ja veel: pilt viimsepäeva-kohtust. Jällegi istub suur saatan tules. Ja patused!... Ainult raske on pilti silmitseda: kõik on kole punaseks värvitud.

Peagi hakkas Jegupjevna emale midagi pisaraid valades salakesi jutustama. Ta oli alati niisugune.

«Meie omadel pole see ju veel nii, meie omad elavad ikka seaduse kohaselt, aga need, Tanja, usud sa: on tumedad!...»

Õhtul tuli palverändaja Anjuta ja emake hakkas lugema pühakute elust. Loeti Markusest Traakia mäel. Kuidas ta lahkus oma majast, et oma hinge päästa. See

oli nii huvitav, nii huvitav! Ma mõtlesin. Kui ma läheksin samuti kuhugi Traakia mäele hinge päästma... Üksi... ja mul hakkas hirm.

Vanaema kuulas lugemist tõsiselt. Ta oli pikakasvuline, nagu raamistas valge rätt, pea oli kaetud musta ratikuga. Anjuta aga uppus pisaratesse. Näis, et ta midagi ei kuulnud, valas ainult pisaraid, nuuksus. Aga miks?!

Teinekord, kui lugemist tuli kuulama meie naabrinaine Himuška, loeti püha Teofiili elust. See pühamees nuttis kolm anumat täis. Ja pildil on joonistatud Teofiil, pika habemega, tema ees seisab kõrge suur nõu, mille ta on pisaraid täis valanud. Tema selja taga on veel kaks anumat. Vaat kus alles nuteti! Anjuta nuttis ja Himuška nuttis. Himuška seisis kogu aeg ukse juures, ja toetudes käele, nuttis ja nuttis.

Kui lõpetati Teofiiliga, hakati lugema püha Nifonti elust. Oli väga naljakas, kuidas kuradid püüdsid püha Nifontit naerma ajada, sõitsid tema ees sigade seljas ratsa, see oli nii naljakas!... Kuid pühamees Nifonti ei hakanud naerma, aga Anjuta ja Himuška nutsid ka siin kogu aeg: ma mõtlen, et Himuška ei saanud mildestki aru, kuid seisis aina ukse juures ja nuttis.

«Võta istet, Hima, mis sa seisad kogu aeg,» ütles talle ema.

«Pole viga, Stepanovna, o-o-oh-ho-hoo! Rasked on meie patud... Lugege edasi, lugege... ometi...»

Ema loeb väga hästi, selgelt. Ja kirikukeel on hästi arusaadav, aga arusaamatu sõna seletab kohe ära. Küll on emal meeldiv hääl!

Mul tekkis mõte pühakuks saada ja ma hakkasin jumalat paluma. Sara taga, kus algas meie juurviljaaed, lahutas hoovi tänavast kõrge varbtara — mugav kohake, keegi ei näe. Siin palusin ma kaua aega jumalat, vaadates taeva poole.

Me käisime Donetsis ujumas. Kaldad on sügavad, nii kui kisub kohe alla, õudne. Järsandik on kõrge. Mitmel pool oli palju sõnnikut maha kallutatud; seda veeti siia meie sara-alustest. Millised maavitsad kasvasid järsaku all! Tervete põõsastena! Magus, aromaadne, muskaadi lõhnaga; on rohelist ja ka tumelillasid nagu viinamari.

Väga lõbus oli joosta all järsakul vägiheinas: need on nagu pähklipõõsad.

Meie tänav tõusis Gridina mäkke, maja aga seisis tanavanurgal, teine tänav viis kaevu juurde. Meie ees olev suur väli laius Donetsi suunas, kuni soldatite kõõgni, Donetsi järsaku jalamil on nüüd Donets juba kallast sülda sada ära uhtnud.

Valjakul oli lõbus! Igal õhtul kogunesid siia tüdrukud, löid laulu, mängisid laptuud, meie aga jooksimise sealsamas. Väga lõbus oli. Kahju ainult, et nõiad elasid lähedal... Ja kuidas me sellest küll varem ei kuulnud?... Mitte keegi ei öelnud. Vahel öösiti on õudne, eriti siis, kui Donetsi taga, vaarikametsas, hakkavad hundid uluma...

Isa koos Griškaga oli sõitnud Romenisse laadale ega tule hobustega veel niipea tagasi.

Nii kui nad tagasi tulevad, meie juba enam kartma ei hakka. Küll Griška neile näitab! Neetud sihukesed, siia siginenud!

Himuška Kritisõna tundis kõiki nõidasid. Esimene oli vana küürakas Anissimovna-eit, rästi alt rippus tal välja ainult karvane lõug. Ta kartis äikest: nii kui märkas, et pilved kerkisid, läks oma aeda, võttis pika kepi, keerutas selle otsa rätiku ja hakkas õhus keerutama. Keerutas, keerutas, niikaua kuni tõusis tuul. Siis mähkis ta pea rätikusse ja heitis pea alaspidi auku magama. Tal oli aias selline auk, kus ta magas seni kuni pilved laiali läksid.

Himuška ütles: nii kui saabub öö, moondab ta end koeraks, võtab lüpsiku ja läheb võõraid lehma lüpsma. Olgu varbtara kui kõrge tahes, ikka ronib üle ja lüpsab võõra lehma ära.

Meie Donjaška oleks eide meie hoovis peaaegu tabanudki. Ta läks koidu eel välja, oli veel pime, järsku näeb: suur koer, lüpsik käpa otsas, jookseb lehmalaudast otse aiaaugu poole. Donjaška haaras kaika ja koerale järele, koer aga hopp! ja üle varbaia. Koer vaatab tagasi Donjaška poole ja see näeb: Anissimovna-eide nagu!... Donjaška hakkas õudne. Ta jooksis tuppä, käed ja jalad värisesid.

Ja kes oleks võinud mõelda, et Donja Kuzovkina,

nagu räägiti, oli kah noid. Too polnud üldse veel vana. Ükskord, kui ta suples, pandi tähele, et tal on väike saba. Himuška küsis ta käest: «Donja, mis saba see sul on?» — «Ei, jumala eest, see ei ole saba, see on sabakont.» Aga kes teda uskus? Kõik ju teadsid, et ta oli noid. Himuška teadis kõiki ja pärast pühameeste elulugude lugemist jutustas ta meile kõigist noidadest.

Kõige hirmsam noid elab Pristenis — Gaška Pererodova. Too istub kuuvalgetel öödel peidus Donetsi järsaku all, ja kui keegi nooruk suu ammul unustab, haarab Gaška krapsti! nooruki kinni ja hakkab kōditama. Kōditab, kōditab, võib surnuks kōditada. Ja kui jääbki ellu, siis sureb hiljem tiisikusse. Kōhib, kōhib, kuni surebki. Ja Gaška valib veel kõige tugevamad välja. Aldakim Sapelkin sattus ta kätte; koidu ajal leiti ta vaevalt elusana, häält peaaegu polnudki; ta pōdes kaua pärast seda; kuid ta sai terveks ja jäi ellu.

Meie Kalmōki tänava poisid teavad, kuidas neile noidadele tuupi teha. Nad istuvad kuuvalgel ööl kuskil järsaku all augus peidus ja ootavad... Nii kui märkavad, et noid koera kujul nende ümber tiirutab, piiratakse ta sisse (igaühel on malakas käes). Peksta tuleb aga nōia varju. Kui peksta teda, see tähendab nōida ennast, lööd mööda, kui aga varju pihta, kohe vingub naise häälega. Vasja Batōrev oli jõumees. Ükskord tormas nōia kallale, haaras temast kätega kinni ja pōoras kuu poole, vaatas ta lõusta ja nägi üsna selgelt: Gaška Pererodova. Siis anti talle hästi. Teisel päeval tuli Gaška Pererodova vett viima, ise üleni seotud ja muhke täis. «Mis sinuga on juhtunud?» küsis naabrinaine. «Kukkusin öösel polutilt alla...» Öhtul aga teadsid kõik, milliselt polutilt ta alla kukkus...

Aga Vasjagi jäi pärast seda kängu ning suri siiski hil'em tiisikusse. Ah, küll oli alles jõumees!

Need Batōrevid olid rikkad: oma sissesõiduhuov, kaks suurt maja ja köök õues, sarad ümberringi, nagu meie vanaema juures.

Aga ükskord me sattusime suurde segadusse. Ema oli läinud Botšarovide juurde külla, onu Fjodor Stepanovitši juurde. Meie istusime rõdul ja jutustasime hirmulugusid. Öö oli aga nii kuuvalge, et võta või nōel

maast. Haavapuu sahistas kergelt ümmarguste lehtedega ja rõdul ning meie kõikide peal liikusid tasa haavapuu varjud. Oli juba hilja ja väga vaikne. Äkki me kuulsime emakese häält ja koledat kloppimist väravaluugi pihta. Me kõik võpatasime. Donjaša tormas avama. Näeme: emake, Jaša Botšarov ja köstri poeg Luka Nasedkin. Nad kargasid hoovi, löid kähku värava kinni ja lükkasid riivi ette.

Seaks moonduvad noid ajas neid kogu tee taga. Neid haaras õudus. Nad jäid seisma — noid jäi ka seisma, vahtis neile otsa ja ootas. Nad hakkasid minema, noid nende kannul. Nad hakkasid jooksmas — noid ka joostes nende järel. Hirmust ja kauasest jooksust suutsid nad vaevalt hingata... Hirmust plagisesid neil hambad suus, näod kahvatud!...

Hea küll, Luka on argpüks, tema üle naerdi, aga Jaša Botšarov oli juba suur poiss, valmistus junkruks astuma, oli väga vapper ja väga ilusa välimusega: mustad lokkis juuksed, vurruhakatiseid juba näha. Toas on tal kõik seinad maateaduse kaarte täis riputatud ning ta aina õpib ja õpib. Topograaf Baranovski valmistas teda ette junkruks astumiseks. Jaša õppis isegi prantsuse keelt rääkima. Nad olid suursugused: onu Fedja on kapten; nokkmüts punase äärisega ja pagunid õlgadel. Ta on meie ema vend.

Kuid meie oleme asukad, ja sageli heidetakse meile tänaval ette, et ise olete asukad, aga riidetute nagu sak-sad. Mul on nii häbi käia väljas pühade ajal uute riiega.

VI

ISAKE

Järgmisel päeval saime üllatuse osaliseks. Hoovil seisis kibitka, saras aga oli palju hobuseid. Toredad, suured hobused. Öösel oli isa koju jõudnud.

«Griška!» hüüdsin sulase juurde joostes. «Kas sa lähed hobuseid jootma? Võtad mind kaasa?»

«Ei, ei tohi, ei tohi,» ütles Griška. «Koht on tundmatu ja hobused perud! Vaata korraks tara taha; näed, missugune must täkk? Ket'i otsas!»

«Aga kas sina ei karda?» küsisin mina.

«Mis nüüd meie! Ka Boriska ei karda.»

Näen, uus sulane Boriska, kohe näha, et venelane. Alles noor, tõsine, tugevat kasvu ja ilusa näoga mees: tuletab meelde üht voorimeest, kes kunagi meil vana-ema juures sissesõiduhoovis lõunat sõi.

Ja nüüd hakkasid nad hobuseid paarikaupa välja tooma. Ühele istuti selga, teist aga hoiti oheliku otsas või päitsepidi. Griška andis Boriskale kõrvi, ise aga istus musta täku selga. Hobuse moka on kinni krutitud ja päitsed tugevad. Kui hakkas kargama, mööda hoovi keerlema, kole oli kohe vaadata!... Ma hüppasin kähku maja trepile ja vaatasin sealt. Griška ainult silitas oma musta täkku, meelitas, lausus hellitavalt: «Suksu, suksu!» Ronkmusta karv aina sädeles. Vägev lakk lehvitas maani, otsmikul oli aga valge täht. Kepsles ja kepsles mööda hoovi, kuni rahunes. Griška võttis kõrvi köitpidi järele ja sõitis hoovist välja Donetsi äärde hobuseid jootma.

Boriska viis välja paari halle. Lausa iludused!

«Küll on ikka hobused! Nagu pildil!» ütles Boriska. «Ja vagusad nagu vasikad. Need on traavlid,» sõnas ta.

«Kas ma ei tohiks sinuga kaasa tulla?»

«Ei, poiss, ei tohi! Hobused ehmuvad millegi üle, hakkavad lõhkuma, kus mul siis aega sinuga jännata!...»

Ta juhtis hobused puuraiumise koha juurde pingi äärde ja istus ühele ratsa, teise aga võttis köitpidi järele.

Ja kui rahulikud on hobused! Lausa ime! Ja kui ilusad nad on. Tähtne täis! Ja need tähnid on nagu käsitsi joonistatud: nagu õunad, täpselt kui õunad. Kus on kabiad! Oh sa poiss! Ja astumine! Milline ilu!

Kuidas ütles Boriska?... Nagu pildil! Kus on aga pildid! Sabad pikad, kohevad, valged kui hõbe. Kas need on tõesti meie hobused? Ma vaatasin neile kaua

järele, kuni nad kadusid kingu taha, madala liivapohjaga kohale Volovi pargi juures, kus «tööpataljon»¹⁴ kasarmutes elab. Seal joodavad ka soldatid oma hobuseid. Mind kutsuti teed jooma.

Isa ja ema istusid juba lauas. Suur samovar kees, lauale olid asetatud tassid, klaasid, koorekann, savikann piimaga, harkovi rõngassaiad ja huiglasuur harkovi sai.

«Tuhat ja tuline! Aa-ee!» Iljuha, kus sa mul ringi lippad? Naed, tõin sulle — teel võtsin jänese käest ara.»

Isa andis mulle nõõritäie viigimarju ja silitas mu pead. Ma suudlesin ta suurt kätt. Isal oli seljas puhas särk, jalas terasekarva heast kalevist püksid. Ta oli habeme maha ajanud, kollased vurrud soldati moodi krutti keeranud ja juuksed siledaks kamminud.

«Aga mis need on?» Nende sõnadega tõstis ta kõrgele paari uusi saapaid punaste safianist käänistega. «Need on sulle! Tõmba jalga! Viimaks on ehk väikesed? Kui on väikesed, eks siis anname Ivanile.»

Ivaniks kutsus ta minu nooremat venda. Ivanetška aina põdes ja suutis vaevalt käia.

Ma istusin kohe põrandale ja tõmbasin saapad jalga — täiesti parajad. Tõusin püsti ja tundsin, et midagi torkas väga valusasti kandadesse, kuid ma kannatasin välja. Tahtsin korraks joosta, kuid see oli võimatu: nii see siis torkis ja torkis. Hakkasin käima kiki-varvul.

Varsti anti mulle teed ja ma istusin puust diivanile Ustja kõrvale.

«Miks sa nägu krimpsutad? Miks sa niimoodi jalgu kõverdad?» päris Ustja. «Kas sul on valu?»

«Pole midagi, ma ei kõverda üldse jalgu ja mul pole valu,» ütlesin ma kibedusega, kuid ise suutsin vaevalt hoiduda nutma puhkemast.

«Ema,» hüüdis Ustja, «saapad on talle vist väikesed.»

«Pole ühti, kust nad siis väikesed on! Ma ise nägin, et ta pani nad hõlpsasti jalga,» ütles ema. «Ütle siis, kas saapad pigistavad?» küsis ema.

«Oh, ei-ei!»

Ja ma puhkesin kibedalt nutma.

«Pea'nd pea,» ütles isa, «ma tean, mis see on: õigus, naelad on kannal all. Võta jalast ära!»

Ma ei tahtnud neid kuidagi jalast võtta. Kuid saapad võeti ära ja ilmnes, et mu kannad olid verised.

«Ha-ha-haa!» naeris isa lõbusalt. «Kuidas ta suutis seda välja kannatada. Vaata, ema, naelad on isegi verrega koos. No kuidas võib siis nendega käia!... Kannata nüüd, ma löön nad kohe sisse. Donjaška, too õige taignarull ja haamer siia. Joome tee ära ja lööme naelad sisse. Küll on lurjused need kaupmehed: müüvad sihukesti; on siis raske neid sisse lüüa?»

Isa jõi palju teed: see muutus üha heledamaks ja heledamaks ning oli juha peaaegu vaevalt kollane vesi. Tema aga jõi ja jõi.

Ma armastan väga teed juua. See on nii tore, koor on maitsev, barankad ja harkovi rõngassaiad aga otsekui sulavad ära, murenevad suus. Koorerasva ringikesed liiguvad nagu tähekesed tassis ning hajuvad, ja kõik aina istuvad ja räägivad lõbusalt mitmest-setmest.

Viimaks isa lõpetas, tõusis püsti, lõi ohtes ikooni poole suure risti ette.

«Noh, Donjaška, kas taignarull on kohal? Anna siia!» Ta keeras osavalt saapasääred alla. «Näed sa, mihuke-sed paistavad! Ja kuidas sa nendega küll käia said? Tuhat ja tuline...»

«Ta hakkab kikivarvul käima,» ütles Ivanetška.

«Ha-ha-haa!» naeris isa. «Kikivarvul! Ha-ha-haa! Kas kuulsid, ema, mis Ivan ütles, «Iljuhha hakkab kikivarvul käima. Ha-ha-haa!»

Ta võttis taignarulli kahe põlve vahele, surus vastu maad, pani rulli otsa peale suure vaskraha ja sinna peale saapa kontsaga ülespidi ning hakkas haamriga naelte pihta taguma. Toks-toks, toks-toks!

«Noh nii! Ongi kõik maha taotud. Näh, katsu käega, kas torgivad veel? Anna korraks siia, taon nad hästi sisse.»

«Noh, hüva, nüüd pane jalga! Ei hakka enam kikivarvul käima? Nii-nii, Ivan! Kikivarvul? Ha-ha-haa!»

Köps, köps, köps!...

Ivanetška on selline valgekene. Tal on pisut kongus

kitsuke nina. Ta on nii hea ja ma armastan teda väga...

«Lähme isa kibitkat vaatama!» ütles ema meile ja me järgnesime talle.

Mis seal vaadata?» ütles mõtisklev isa ja jäi igav-likes rõdudele seisma.

Kibitka seisis suure vankri peal keset hoovi. Ema pani mindki kibitkasse istuma.

«Kui tore siin on! Puhas!» ütles Ustja... «Vaata, Iljuša, milline muster on kibitkassa lõigatud! Ja kuidas sarab ja sätendab siin see peen nikerdus. Hirmus ilus.»

Ema hakkas laekaid lahti tõmbama. Kui palju eri-suguseid hõlpsasti lahtikäivaid laekaid, mida raske märgata... ühes neist oli poolenisti söödud rõngassai.

«Aga mis see on?»

Ema võttis sahtlist toreda hõbedaga kaunistatud piibu... ja selle küljes oli ketike.

«Andke ma vaatan! Küll on ilus!» upitasin ma ennast piibu poole.

«Mine'nd, rumaluke, mis sellest jätkusest nii väga vaadata?!»

Piibul oli vänge tubakahais juures ja ta määris käsi mingi pruuni ja kleepuvaga. Ema tõstis piibu kõrgele ja näitas isale.

«Mis see on? Vaata, sa häbematu!» sai ema väga kurjaks. «Lähme, viskame selle ahju; häbematu, ei saa sellest lahti — teeb pattu: suitsetab sihukest koledust ja kuidas tal küll häbi pole!»

Isa seisis vaikselt trepil, pisut kõrvale pöördunult, ta vaatas kusagile kaugemale ega lausunud ainsatki sõna.

Ema kitsad kulmud tõmbusid koomale, ta torises rahulolematult, aitas meil vankrilt maha ronida ja me järgnesime talle. Kas tõesti põletatakse piip ära? Milline hõbe! Milline merevaigust vars! Ma veel ei uskunud seda ega lasknud piipu silmist.

Ema läks otse kööki. Vene ahju sügavuses pottide taga lõomasid palavalt puud. Ema viskas piibu tükkis keti ja veel mingisuguste naasklitaoliste ripatsitega kärmelt ahju.

«Emake! Miks te seda teete? Andke parem mulle!» karjusin mina ja olin valmis nutma puhkema.

«Mis see tähendab?! Kas sa hakkad seda hirmsat tubakat suitsetama? Kus mul suitsetaja! Vaadake teda, kallid inimesed! Kuulete: andke parem temale!»

Ja ta puhkes isegi naerma.

Ja alles siis ma taipasin, et piip on arvatavasti suur patt... Kuid mul oli väga kahju sellisest heast, kallist asjast, mida isegi vaadata ei lubatud! Mis sellest, et haiseb ja määrib, käed võib ju puhtaks pesta...

Ma ei näinud kordagi, et isa oleks suitsetanud, meie juuresolekul ta seda ei teinud.

VII

HÄRRASMEHEST OSTJA

Sõime rõdul lõunat. Maha oli pandud jämedast lõuendist lina; istusime kõik ringi selle ümber, jalad kõveras enda all: kes külitse, kes türklase moodi, jalad krõnksus. Lõunat sõime alati kõik koos; nii Griška, Donjaša kui ka Boriska söövad koos meiega. Ainult kui meil on külalised, siis söövad sulased köögis eraldi. Lõunaks oli borš lambalihaga ja nii rasvane, et kui tilgake laudlinale langeb, siis hangub see kohe rasvatombuks. Ma armastan väga süüa piimaga keedetud putru hapukoorega, ka keedetud kohupiima-vareenikud on väga maitsvad.

Pärast lõunat, kui sulased olid ära läinud, hakkas isa kiitma Boriskat: vaikne, ja milline töömurdja, nüisugust annab otsida. Ja kus on mehel jõud!

«Viimati andis laadal üks ukrainlane hobuse eest pealekauba kümme kotti kaeru, igas kotis viis puuda. Noh, kaks hobust ees, mõtlen, pole viga, veavad ära... Ja kui olime Urazovi sissesõiduhoovis, pandi meile lauale õhtusöögi juurde kahvlid. Boriska, silmitsedes kahvleid, ei suutnud naeru pidada ja aina müksas Griškast. Tal oli imelik kahvleid vaadata, nagu oleksime mingid saksad. Hommikul aga, juba koidu ajal, kallas

vihma nagu kapast kaela! Küll sadas! Sõitsime siis viilja. Niikaua kui liiv all oli, polnud vigagi, kui aga algas mustmullamaa — lihtsalt hada. Ja missugune hobune aiste vahel — ja seegi ei suuda. Aga nii kui alla orgu silla juurde saime, sattusime lausa porimülkasse. Hobused kõhust saadik sees, vanker rummuni — uppunud, ja asi tahe! Meie kummvanker, üleni kaerakotte täis tuubitud, vajus tugevasti kinni. Ulepeakaela poris... Mis sa peale hakkad?! Esimene tühi vanker, mille taha olid hobused seotud, rabeles kuidagi välja — kui rakendati veel kolm hobust ette —, aga kummiga vanker ei liikunud paigastki. Polnud midagi parata! Boriska tuli esimesena mõttele, et kotid tulevad kätel välja kanda. «Noh, Griška, võta aga kott, ega see sul kahvel ole!» lagistab Boriska naerda ega süüda kahvli-lugu unustada. Haarab siis viiepuudase koti turjale, vajub põlvist saadik porri, ja võib-olla isegi sügavamale! Siis aga hopsti! sööstis edasi, ja veel suure naeruga. Naersime meiega. Pani meid imestama. «Noh, Griška, võta aga kott, ega see sul kahvel ole.» Nad tegid seal ära mehise töö. Teisel päeval oli palju tegemist, et porist puhtaks saada. See oli kõvasti külge kleepunud ja kõikjale tunginud — must kui tõkat. Jah, oli tubli poiss! Samasugune oli kunagi minu juures elanud Karpuška! Oli vast hakkaja töö peale! Ükskord, väljas kolmekuningapäeva pakane, tema aga rassis õues särgiväel tööd teha nii, et aurupilved pea kohal.»

Õhtu eel tuli meile keegi härrasmees, mõisnik, hobuseid vaatama.

Isa pani selga suure kaherealise vesti, samasugusest peenest terasekarva kalevist nagu püksidki. Ja millised ilusad nõobikesed olid vestil ees! Palju, palju nõope kahes reas, ja millised punakad kivikesed olid nõõpidel, kullaga raamitud, nii et aina sädelesid. Vesti peale tõmbas isa sinisest kalevist pika kuue, nokkmütsi sisse aga pistis punase neljaks kokku pandud taskuräti. Kaela ümber sidus salli ja astus rõdule.

«Tere, Repka,» hüüab lõbusalt kõlava häälega hallis palitus kõhukas härra, kellel on peas punase äärisega kokardiga müts.

«Tervist, tervist, teie ausus!»

«Ma tulin su hobuseid vaatama.»

«Tere tulemast, hobuseid on mitmesuguseid. Milleks teile vaja oleks? Kui suuri? Mis värvi?»

«Eks lähme talli, vaatame.»

«Olge head, olge head, ka sinna võib.»

«Ohoo, vaat kus alles hallid!» hüüatab härrasmees tahtmatult. «Kas see on paar? On nad väledad traavima? Aga kas neid ei võiks vaatamiseks välja tuua, joosta lasta?»

«Hei, Griška,» hüüab isa, «pane uued valjad pähe ja pühi pisut ta külge, on millegi vastu end ära määrinud.»

Griška pani siis pähe uued valjad punase kandiga otsmikul. Hobune toodi õue — lihtsalt ime! Õunjashall tõmbas kaela kõverasse, hirnatas nii, et kogu Osinovka kajas, ja kui rapsas siis oma hõbedase sabaga ning hakkas kergelt hüplema — vaat see oli alles pilt! Boriska oli õigust rääkinud!

«Hee! Ta näib olevat peru?» ütles isand.

«Mitte sugugi,» vastas Griška, «hobused on taltsad nagu vasikad.»

Ta lühendas ohelikku. Siis hellitas ja patsutas halli ning võttis ta kohevast tukast kinni. Kus olid alles silmad! Ja kuidas ta nendega kõrvale vaatas! Ai-ai-ai, milline ilu! Ja kui taltsas!

«Aga kas rakkes ka hästi käib?»

«Mitte üksnes rakkes, vaid tal on ka tunnistus krahv Orlov-Tšesmenski hobusekasvanduselt ja ta on saanud Harkovi võistlustel auhindu. On vast hobune — pole midagi öelda.»

«Aga kuidas hinnaga on?» küsis härrasmees ja vaatas kuidagi tähendusrikkalt kõõrdi isa poole.

«Olgu siis nii, teie ausus, et meil poleks vaja üleliigset rääkida, siis ütlen teile otsekoheselt, kuna olete minu juures esimene ostja, ja annaks jumal meil kokkuleppele jõuda, et mitte tühja lobiseda, ütlen teile kindla hinna, kopika pealt tuhat rubla... Ja sedagi paari viisi müües, üksikult ei müü, paari eest aga kaks tuhat rubla.»

Härrasmees vilistas korraks lühidalt ja pöördus pisut kõrvale

«Hm, see pole tõsine jutt, see on nali. Sa oled naljamees, Repka. Ma tean: selle taku õige hind on kolmsada rubla.»

«Ohoh!» solvus isa. «Ta pole mul, jumal tänatud, varastatud. Griša, vii hobune talli. Palun vabandust, teie ausus.»

«Mis sa nüüd, mis sa nüüd! Vaat kui ninakas! Sina ju müüd neid. Vaja näidata, neid jalutada ja rakke panna. Vaat kus nüüd upsakaks läinud! Rikkaks saanud! Tead mis? Soldat! Kuidas sa tohid jämedusi öelda?»

«Halastust, teie ausus, mis jämedusi siin on? Meie mõistame ostjaid. Te suvatsete naljatada. Kui soovite, siis jalutage hobust. Griša, jookruta hobust hoovis traavi.»

Ah, kuidas ta jalgu tõstab! Kuidas tal õlalihased liiguvad, ja midagi hakkas kõhus krooksuma: Kro-kro! Kro-kro! Griška ületas õue kahel korral, ja hobuse samm muutus üha pikemaks ja pikemaks. On alles loom! Ime!... Ime!... Ah, on alles pilt!

«Jah, jook on hea, pole selle kohta midagi öelda,» ütles isa heldinult. «Aga kui veel kaariku ette rakedada ja mööda tasast teed! Vaadake, kui pikk keha, ja milline rind! Inimene mahub hõlpsasti esijalgade vahelt otse läbi. Ja millised kabjad! Milline tugevus! Kas teie suvatsesite märgata, kuidas ta kapju väljapoole loobib! Milline kuju ja rüht! Ilma igasuguse veata. Neli aastat vana, hambad kulumata...»

Isa lähenes hobusele, tõmbas oheliku enda poole ning avas julgelt iluduse suu, paljastades hobuse hambad, mida ta härrasmehele näitas.

«Kas te ei suvatseks vaadata, näete kus teravad hambad. On alles hobused. Mis siin palju arutada... Ma viin nad Moldaavia vesiiri juurde «Buharestkasse» — vaat kus nad maha müün.»

«Heakene küll, mis seal ikka,» ütles härrasmees kulme kõrgele kergitades, «kui on ka teine sama-sugune, annan ehk sulle tuhat rubla.»

«Ei, teie ausus, mis me kaupleme. Ma mõtlen nii: kui oleksite nõus andma paari eest tuhat üheksasada üheksakümmend üheksa, ka siis ei anna ära. Ma ütlesin

teile kui esimesele ostjale kohe kindla hinna. Nii on see jumala palge ees.»

«Ei, Repka, nagu näha, oled sa täna tugevasti sõõnud, seepärast järeleandmatu. Ma tulen veel kord sinu juurde.»

«Olge lahke: leiame ka teie hinna kohase. Mul on tänavu valik hea. Kuusteist hobust seisavad tallides — on veel teisigi hobuseid.»

Värava taga seisis härrasmehe tarantassi ette rakedatud mustjas hobustepaar kuljuseid kõristades. Isand sõitis minema.

«Noh, Griška, rakenda õige see hall võidusõidukariku ette ja pane ilustustega rakmed... Iljuhha, tahad minuga sõitma tulla? Hoia aga kõvasti minust kinni.»

«Oi, tahan, tahan! Hoian kõvasti kinni. Võtke kaasa, isake!»

«Noh, mine ruttu, pane selga ilus särk ja jalga uued saapad.»

Me istusime kaarikule. Haarasin tugevasti isast kinni. Algul sõitsime sammu, kuni väravast välja. Kuid siis läks kergeks traaviks. Aga nii kui isa ohjad pingule tõmbas — kus hakkas meile mulda ja liiva pilduma, isegi mu kätel oli valus, nagu vitsaga oleks löödud, ma ei saanud isa selja tagant isegi välja vaadata. Viivuga tõusime Gridina mäele.

«Näe, isand ongi seal, ei jõudnud kuigi kaugemale meist ette,» ütles isa.

Näen, härrasmees tolmutab oma paariga ja justkui tammuks paigal. Ta peatas sõiduki. Isa pingutas ohje ja hetke pärast jõudsime isandale järele.

«Ahaa, Repka, ära sa mõtle, et minust ette jõudsid; ma viivitasin meelega, et näha halli traavimist.»

«Kus nüüd meie teie aususest mööda kihutame! Palume andestust!»

Isa võttis väarikalt peast mütsi, mille alt lendas välja punane rätt. Vaevalt jõudsin selle kinni haarata ja andsin isale. Ta pani mütsi pähe, võttis ohjad jälle tugevasti pihku ja meie lendasime edasi nagu tuuleil. Ma vaatasin tagasi: härrasmees tolmutas endiselt ja tammus paigal — üldsegi ei jõudnud meile järele.

Peagi olid karjamaa ja Harkovi tänav selja taha jää-

nud, ma ei jõudnud isegi imetleda asukate kirevaid maju — nii imekaunilt värvitud: suur otsaaken laiade listudega, all kaks akent, ning kõik erinevate värvide ja lillekestega... Pöördusime Nikitinski tänavale, sõitsime ka poodide juurde (need on jõukad ja kallid poed). Isa aeglustas siin sõitu ja me lukusime kaupmeestest mööda peaaegu sammu. Kõik nad tulid meie halli vaatama. Mõningaid kaupmehi ma tundsin; nad olid isaga tuttavad. Trepiastmeil ja kivist balustraadi taga seisis kõikjal kaupmehed ja härrased ning vaatasid ülevalt meie peale.

«Meie lugupidamine Jefim Vassiljitšile! Tere tulemast!» võttis Posphehov mütsi peast.

Tervitasid Stepaša Pavlov, Korenev ja teised.

«Ah, kui tore täkk! Kust te selle küll välja võtsite? Kohe näha, et traavel,» ütles Ivan Korenev. «Ilus traavel!»

Et mitte maha pillata punast rätikut, võttis isa seekord mütsi peast juba ettevaatlikult ja tegi kaupmeestele kummarduse.

Me pöördusime Dvorjanskaja tänavale: seal olid kõik suured kahekordsed majad, mõned neist palkoniga. Aknad olid avatud; kõikjal oli näha kauneid härraseid ja preilisid. Ah, kui ilusad olid preilid! Ja kuidas rüetatud! Kõigil seljas tüll või siid ja istuvad palkonitel värviliste päikesevarjudega, kõnelevad ohvitseridega prantsuse keelt ja näitavad käega meie halli peale.

Hobune otsekui mõistis, et teda vahivad sellised ilusad härrased ning tantsiskles ja loopis uhkelt kapju, raputas lakka. Uhked rakmetutid rippusid üle aisade. Lääkimalöödud vasknaastud särased mustadel rihmadel, justkui põlesid ja peegeldusid tagasi heleda karva hallidel tähnidel.

Ja kui siis meie hall hirnatas! Isegi Donetsi taga kajas.

Mõned aadlipoisikesed vaatasid meie halli ja imestasid, et meie sõidame sellise imeilusa takuga. Eemalt mulle need aadlisoost poisikesed meeldisid. Nad olid nii kenakesed, puhtakesed. Ma oleksin nii väga tahtnud nendega tutvavaks saada! Seda aga ei tohtinud, sest meie olime sõjaväeasukad.

Kihutasime mitmest asukate veokist mööda. Nad põristasid tühjade vankritega. No olid küll hobused! Justkui vasikad või lambad: kõpp-kõpp-kõpp ja paigast ei liigu.

Keegi südikas naljaarmastaja noormees hüüdis isale:

«Onu, hakkame hobuseid vahetama!»

«Mustlased hakkavad naerma,» vastas isa.

«Palju sa mu kõrvile ruunale peale annad?»

Meie sõitsime mööda.

«Kae, kae,» ütleb isa, «see ju nooruke tantsumees, kui tantsuringi läheb, pörutab viisu vastu viisku, et säde-med lendavad!»

«Pea, pea!» hüüdis teine, kes oli veidi purjus. «Kui palju sa minu märele peale maksad? Ah?»

(Omal setukas nagu luu ja nahk — vasika suurune.)

«Aga see on,» ütles isa, «eputaja-kepsutaja, igal aastal uus särk teisel, teist paari aluspükse aga endal polegi...!»

Matsime nad paksu tolmutpilve ja sõitsime kiiresti edasi.

«Pea, pea! Me kihutame teist mööda!» hüüdsid nokastanud mehed. Nad hakkasid kõigest väest, kes malakaga, kes piitsaga, oma setukaid peksma.

Üks kargas vankris püsti, materdas kogu jõust hobust ja kisendas: «Saa-a-me kä-ätte! Ei pää-ä-se meie käest! Hoia nad kinni-i-i!» Aga kus siis seda? Jäid kaugele maha...

VIII

OMA OUES

*Tagajalgadel hobune hirrus ja raevunud oli, —
pülvini lakk, aga sõormeist kui ahjust lõi tuli.*

Žukovski. «Rüütel Rollon».

Järgmisel hommikul, reedel, kui Tšugujevis oli laadapäev, olid meie hoovivärvavad õige varakult avatud, ja meile veeti laadalt härgadega suuri kõrgeid heinakoormaid. Hobusekoormad olid aga väiksemad.

Hoovi keskpaika laoti hiiglasuur heinakuhi. Kogu

hoov oli täis lõhnavat heina. Peale selle veeti, samuti härgadega, veel koormate viisi kaeru kottides. Mõned pikemad koormad toodi ka hobustega, asukate väikeste setukatega. Kaerad puistati aita salve. Võtnud veokitelt muha oma vara, rakendasid peremehed hobused lahti, vabustasid härjad ikkest ja seadsid end kuskile kõrvale urve õiendamist ootama. Mõned andsid loomadele heinad ette, teised viisid oma hobused Donetsile jooma. Ukrainlased ronisid vankrite alla ja sõid seal seapekki leivaga. Ei, vabandust, seda söödi esmaspäeviti, reedeti söödi aga Musta mere särge, mida tuli tükk aega vastu vankrit taguda, et kala muutuks pehmeks ja kuiv nahk soomustega tuleks lahti kõva õhukese lihakihi küljest.

Meie hoov oli nagu laat. Kõikjal kõnelesid inimesed valju häälega, eriti ukrainlased. Mulle tundus nende keel naljakana ja kui mitu «keeleväänajat hoholli» rääkisid valjult ja kiirelt, ei saanud ma peaaegu midagi aru. Rahvast oli paljudest küladest kokku tulnud: oli Malinovkast, see on ligidal, aga oli ka ukrainlasi Šeludkovkast, Mohnatšidest, Grakovist, Korobotškinast, meie venelased Bolšaja Babkast ja teistest küladest.

Isa sõitis laadale vitstest punutud kalessis, suur rahuliku loomuga punane ruun ees. Oli vaja üht-teist toidukraami «võtta».

Sõitnud koju, kontrollis ta koormaid, ja sel ajal kui tehti heinakuhja ja puistati kaera salvedesse, jäi isa teed. Meie olime teed juba varem joonud: isa hilines alati laadalt tulles.

Lõpuks tuli isa välja rõdule, käes taburet ja arvelaud. Tema toodi tool ja veel üks tool ema jaoks.

«Ema, kuule, ema! Kas nimekiri on sinu käes? Tule siia! Nii, loe ette, mina aga hakkan arvelaua kokku lööma.»

Emake hakkas lugema tema nimekirjast.

«Kolm härjakoormat Grakovist — üheksa rubla.»

«Jah, see on hea hein, värske stepi orashein: nii siis, üheksa rubla.» Klõks, klõks.

«Üks hobusekoorem — üks rubla kakskümmend kopikat.»

«See on aga Mohnatšidest, luhahain, pole suurem asi; kuid praegu kõlbab seegi, paneme sekka.»

«Korobotškinost — viis koormat, kaks rubla seitsekümmend kopikat koormast. Šeludkovkast — neli hobusekoormat, rubla kolmkümmend kopikat koormast.»

«Ahaa, head kahehobusekoormad — viis rubla kakskümmend kopikat,» klöks, klöks, klöks, klöks.

Mõned peremehed tulid rõdu juurde, istusid all trepiastmel, et oodata järjekorras arve õiendamist, teised aga palusid neile kohe tasuda ja nad vabaks lasta: nad olid kaugel, Gnilitša lähedalt.

«Kohe, kohe. Istuge, oodake pisut,» rääkis isa. «Kaks nelikümmend, kaks nelikümmend...»

«Seitse rubla kakskümmend kopikat,» aitab ema.

Isa nõõpis vesti lahti ja võttis välja võidunud, pungil täis rahakoti. Rahapabereid oli mitmesuguseid — vanu, näruseid, kleebituid. Kõik üksteise peal: küll sinakaid, roosakaid ja ka valkjaid oli, ainult kõik olid määrdunud, katkised ja kortsus.

«Kuule, ema, võta kirstust ja too siia arvete tasumiseks rublalisi ja peenraha.»

Ema tõi hästi pika rahapunga, pika nagu vorsti või suka, mis oli täis topitud hõberublalisi, mille teravad servad olid üksnes märgatavad.

Hakati siis arveid klaarima.

«Noh, graakovlased,» ütles isa, «teile üheksa rubla, teile mõlemale kolmerublane, sinule aga kolm hõberubla.»

Taburetil oli kuhi hõbedat.

Rublalised olid mitmesugused: mõned olid kulunud ja läikisid, teised ristidega, mõned aga olid vanad, kotkastega ja Peeter I-ga.

Oli ka suuri, mille väärtus oli poolteist rubla; neid nimetati taalriteks.

Arvete klaarimine oli juba küllalt kaua kestnud. Mõned ukrainlased lugesid oma raha pikatoimeliselt ja kahtlustades. Üks ei võtnud vastu ärarebitud ja uuesti kokkukleebitud nurgaga viierublalist, teine aga ei suutnud kuidagi kokku arvestada seitset kümnekopikalist hõbedas ja vases ning aina kurtis, et talle on vähem antud. Mõned hakkasid juba hobuseid ette rakendama ja hoovist välja sõitma.

Siis aga üks külamees, viinud oma kaks kotti aita, rakendas lahti mära, sidus selle saraukse külge, ise aga liika janu kustutama. Märaasetukas oli end vedades vahule ajanud ja ta karv seljas säbarasse tõmbunud. Teda märkas must täkk, kes seisis vaheaja taga ketis. Takk hakkas norskama, hirnatas ja rapsas end nii selle mhrakese poole, et tõmbas keti koos vaaga söime juurest lahti, mille ümber oli tugevasti keerdunud kett, hüppas siis üle lasipuu ja purustas lati. Mära komistas aisade otsa ja vajus vastu vankrit. Must täkk sattus oma hiiglakapjadega vankrisse ja ajas kogu kupatuse ümber — vanker ragises, ja lendas uperkuuti... Pikk lakk lehvis kui mägi. Takk ajas saba püsti nagu lipu ja vehkis üle terve hoovi. Ta hakkas mööda hoovi inimeste, veokite ja vankrite vahel kihutama. Mõned inimesed kukkusid hirmust pikali, peitsid end vankrite alla; mõnesid müksas aga täkk nii, et veri väljas, ise aga kihutas siia-sinna, pruuskas ja hirnus... Vaat kus jõud!... Ime kohe!... Julgemad mehed haarasid lõpuks malakad, et tungida koletisele kallale.

Must läikiv koletis muudkui hüppas üle vankrite, kett kõlises kaelas, vai keti otsas aga kargles, vaata veel, et ei satu kellelegi pihta. Härjad rapsisid ja vauglesid vihaselt, hobused läksid peruks. Täielik tohuva-bohu! Hobused tallides hakkasid hirnuma.

«Pidage! Pidage!» karjus isa rõdult. «Kas siis nii viisi tohib? Mis te teete? Visake malakad ära!»

Külamehed malakatega jooksid hirmunult laiali: kes varbaeda, kes sarasse, kes rõdule.

Isa jättis raha sinnapaika ja jooksis taku juurde...

Samal ajal jooksis juba Griška taku juurde, jõudis vaiale järele ja haaras sellest kinni, nihutades end kettipidi hirmutise peale lähemale. Boriska jooksis teiselt poolt kohale ja haaras takul valjastest kinni. Ja juba oli Griška musta saatana seljas, heitis keti taku koonule ja lõi teda rusikatega kõrvade vahele. Taku jalad nõksatasid ja ta hakkas tuikuma...

«Ah, sa koerapoeg!...» hüüdis isa meelepahas. «Mis siis, kui sulle endale nii anda?! Niimoodi võib ju taku ära tappa!...»

Ta läks ja võttis koletise ninasõormeist kinni — oli alles julge! Sõormeist purskus auru ja tuld. Kohutavalt kõõritasid silmad valgete välkudes mustas peas. Kuidas küll isa ei kartnud?...

«Kas siis hobune on süüdi! Kas sa näe, millise pulga külge seoti! Ta pole ju mõni vasikas laudas.»

Äkki märkas täkk jälle mära ja rapsas mära poole, nii et teda vaevu suudeti kinni hoida. Kuid Griška pööras taku nii järsult tagasi, väravate poole, et kett löikus koonu.

«Oh, sa mu jumal! Küll on inimesed! Nagu väikesed lapsed, ei taipa midagi!... Miks sa ei vii siis oma mära hoovalt minema?» kärkis isa pahaselt mära pere-mehega.

Aga too, õnnetu hing, seisis oma purunenud vankri ees nagu segane ega teadnud mis teha; teine tuli talle appi, endal käsi katki: sõrmest jooksis verd.

«Oh issand küll!» hüüdis isa, «Griška ja Boriska, viige ometi täkk tänavale, talutage teda kuni need oma vankri ja mära siit koristavad.»

«Palun teid, armsad,» anus isa, «kellel on märad, viige nad sinna sara taha, laske täkk mööda viia ja kohale panna.»

Isa läks rõdule, kus ema hirmunult ootas, millega see sagimine lõpeb.

«Oh! Käigu ta kuradile! Oleks ma seda teadnud! Ei ma oleks siis miski hinna eest siia hoovi sõitnud,» ütles meelega ukrainlane.

Hakati jälle arvutama ja arveid klaarima.

Lõpuks viidi täkk pidulikult oma kohale ja jännati seal temaga kaua aega; kinnitati palk kettide jaoks kõvasti paigale ja täkk tõkestati nii, et ta enam välja ei pääseks; nii joogivesi kui ka söök kanti talle ette latrisse.

Arveteõiendamise lõpul tulid kõik taku lõhkumisest kannatadasaanud rõdule, ise solvunud ja vihased.

Korobtšaanlased olid esireas, kõhatasid, kõhklesid.

«Meie pole süüdlased, peremees, sa pead meile kahju-tasu maksma.»

«Aga mis kahju te saite?» ütles isa nõrduvalt. «Jumal hoidku, heldekesed! Te saite ju raha kätte?»

«Kuidas nii, peremees; sellel lõhuti vanker, tollel loodi sõrm puruks, see aga prantsatas pea vastu aiasid siniseks. Tuleb maksta. Meie niisama hoovalt välja ei sõida.»

«Või selle eest maksta? Eks oodake siis, kui asi niimoodi on. Vankri parandame sul kohe ära. Griška! Borisk! Lööge vanker kokku: ma nägin, seal on ainult pulk täitsa sodiks löödud; mine, Boriska, tee, näe, seal nendest nottidest talle uus pulk. Aga sinul seotakse sõrm kohe kinni. Vaat mis juhtub sõjakäigul. Ema, peke tal sõrm veega puhtaks ja siduge lapiga kinni... Tuhhat ja tuline! Sõdalased-sulased, teil on seitse paari saapaid kodus. Aga kui meie teenisime, käisime seitsmekesi ühe saapaga.»

Ja ta vaatas neid lõbusa pilguga.

Kannatanud naeratasid kergelt; ette astus üks tuttav muusohja, isa sõjaväekaaslane.

«Sina, Ihhim Vassilitš, võiksid õige meile anda veeandilise jaoks, siis joome su terviseks.»

«Äh! Tuhhat ja tuline! No olgu siis nagu tahate. Ema, unna neile nelikümmend kopikat, eks loputage kõri.»

«Palume siis ka andestust! Kas tuua järgmisel turupäeval heinu, kaeru?» hüüdis rõõmsalt eemalduv trobikond.

«Tooge, tooge, linnas on palju sööta vaja; kui ei võta mina, võtab mõni teine.»

Vähehaaval mindi laiali, sõideti minema.

«Oh sa jumal küll!» sõnas ema läbi pahameelepisarate. «Ja milleks sa selle Herodese, issand anna andeks, ma tõid? See on ju... lausa koletis! Pärisk surm...»

«Jah, küll ma teiega juba istuksin ahju peal ja pugiksin kartuleid võiga! Eks ole? Kui meil aga oleks ainult neid kartuleid! Mis? Kas sedasi,» ütles isa veenvalt. «See täkk on tellitud, suguloom. Meie viime ta hobusekasvandusse krahv Gendrikovile. Seame siin asjad joonde ja viimegi ära.»

Griškat see täkk tundis ja armastas, ta aina jälgis silmadega Griškat. Teiste peale aga, kes juba eemalt piirdeaiale lähenesid, hakkas täkk pruuskama ja keerutama. Griška võttis nüüd ka keti ära; takk oli tugevasti latrisse tõkestatud, nii kõrged seinad olid pandud,

et võimatu oli üle hüpata. Donjaška ütles, et täkk on Griškaga sellepärast sõbralik, et Griška teda söödab ja joodab, — see on alati nii.

Griška on alati hea ja rõõmus — muretu.

«Elasime vaeselt — nüüd villand on sellest; kandsime kerjuskotti — nüüd aga kahte. Elu vilets meil oli — hilp ees, tallukas taga; nüüd issanda abiga paljad kui porgandid.»

Ja laulab oma armsamat laulu:

«Oi, vihmake, vajatud,
seadsalt sajatud,
ei sõelaga sipsitud —
vald ämbriga valatud.
Vend ütles võõruses õele
ja teda lohutas nõnda:
«Õekene, õekene noori,
kui sina, kabuke, kasvad,
annan su sedamald mehele,
jah, sinna võõrasse külla.
Jah, sinna võõrasse külla,
tublile perele ehteks».

Griška armastas Donjaškat narrida. Hakkas niimoodi peale:

«Kas sa ei armasta mind? Oota sa, lähen sepa juurde, tellin temalt armujooki, ei pööra sa siis enam oma lõusta minu pealt ära. Naerad? Oota sa, ... va punapea.»

«O-oh! ... Täitorakas...» vihastas Donjaška.

«Mis? Pole aega? Mine, mine. Teie asi on tööd rügada, peeti pügada, papil palvekella lüüa, karjusel palukest süüa... Ja siis veel laps tal...»

IX

«EMAD»

Hääl ukse taga:

«Issand Jeesus Kristus, jumala poeg, ole meile armuline!»

«Aamen,» vastas ema.

Sisenes vanaema Jegupjevna. Ta tuli alati sisse palvemõnu lausudes. Samuti sisenesid ka kõik ossinovkalased, nõnda tulid sisse ka linnaelanikud, ainult muu rahvas ütles oma palvemõnu ukse taga. Kui aga tuli mõni tütarlaps või keegi teine asia pärast, ütles see pärast seda, kui oli kuulnud vastuseks sõna «aamen» (tütarlaps õrna laulva häälega): «Tädi, tulge korra välja!»

Vanaema Jegupjevna aga astus kõigepealt ikoonide ette. Teinud mõned võõni kummardused ja löönud risti ette kahe sõrmega, pöördus ta ema poole ja hakkas avaldama lugupidamist kogu perekonnale, alustades vanematest. Samuti astusid sisse palverändaja Anjuta ja Ilmuška ja tädi Palaga ja kõik naabrid ja tuttavad.

«Tervist, Jefim Vassiljevitsš (kuigi teda võib-olla polnudki kodus), Tatjana Stepanovna, Ustinja Jefimovna, Ilja Jefimovitš, Ivan Jefimovitš, Avdotja Timofejevna (teenija — Donjaška). On kõik elus, terved? Kuidas teid jumal hoiab?»

«Tervist, tervist, Jegupjevna,» vastas ema.

Meie aga, juuresviibivad lapsed, pidime astuma vanaema juurde «patsi lööma». See tähendas, et vanaema sirutas meile käe peopesaga ülespoole, meie aga pidime andma oma peopesaga kergelt laksu tema käele, seejärel tõstma vanaema käe huulte juurde ja seda suudlema. Samasugust etiketti tuli täita kõigi küllatulnute vanemate ja sugulaste suhtes.

Peagi seadsid Jegupjevna koos emaga end kuhugi kõrvale istuma ja hakkasid heietama oma saladuslikku juttu.

«Mis sa nüüd! Mis sa nüüd, Tanja! Tähendab, ta muutus kõlvatuks soldatiksõleku ajal?! Suitsetab piipu!...» Jegupjevna lõi suures teesklematus ahastuses käsi kokku, vabastas oma alati langetatud ja valgesse pearätti mähitud näo: kahvatus näos tulid nähtavale suured heledad silmad ja isegi pisarad ilmusid sinna. «Ai, ai, ai, missugune jõledus! Teda tuleb manitseda, tema eest palvetada... Kas tal siis oma hingest kahju ei ole?»

Kõike seda räägiti salapäraselt ja nii väljendusrikkalt, et ka emal jooksid pisarad ning ma suutsin vaevalt hoiduda nutma puhkemast.

«Tead sa, Tanja, mis teda selle jõleduse eest teises ilmas ootab? Millega ta end lunastab!...»

Ena ainult ohkas raskelt.

«Mis teda ootab, vanaema?» küsisin ma tahtmatult.

«Noh, jäta, poiss, oled veel väike, et seda teada, hiljem saad aru. Palveta oma isa eest, et jumal päästaks ta sellest patust, et ta jätaks oma piibu popsimise.»

Vanaema pidas ka teejoomist patuks ega tohtinud meiega koos lõunatada: meie olime «ilmalikud». Talle tuli valada erilisse tassi, millest keegi polnud joonud, ning lusikat hoiti ainult vanausuliste jaoks. Meie lusikatega ei tohtinud nad süüa — see oleks olnud patt¹⁵.

Mulle meenus, et ma juba mitu päeva polnud palvetanud oma paigas. Vaja tingimata minna ja tublisti palvetada: võib-olla saab minustki pühak? Ja mul hakkas sellest mõttest kuidagi kõhe.

Jegupjevna hakkas emale jutustama «Emadest». «Emadeks» nimetati kloostrit, kus elasid vanausulised neitsid ja naised. Me käisime seal kord Donjaškaga ühel pühapäeval. See oli kaugel — *Pristenis*. Kui puhas on nende juures, nii hea; kõikjal lõhnavad aromaatsed taimed; ümberringi aga ikoonid, vanaaegsed ikoonid, näod tumedad, kohutavad. Otse sissekäigu vastas on suur kõrge ikonostaas. See on nende kirik; seinte ääres pingid, millel istutakse, kui pole jumalateenistust, enamikus naised, tüdrukud, mõned aga istusid põrandal lõhnaval punaheinale või mõnel muul rohul, mis oli laotatud põrandale laiali.

Isa aeti hiljuti jälle soldatiks.

Kodus viibides jutustas ta sageli, kui raske on teenida: antakse käsk — ja rasket paljastatud mõõka tuleb hoida väljasirutatud käes. Hoida tuleb kaua-kaua, kuni ei anta teist käsku: käsi kangestub, muutub tundetuks, sina aga seisa ja ära liiguta; kõõlused venivad välja...

«Aga vahel maneežis ratsutamisel aina traversid, ja ranversid... muudkui vihu ja vihu! Ja kolki antakse! Kõiki kolgitakse: ei tunta piinlikkust ka lugupeetud ja perekonnainimeste ees. Kazmin ei suutnud kuidagi hobuse seljas õigesti istuda, aina surus rinna pungi ette, aga istuda tuleb nagu toolil. Kui soldat on ta ilus, esinduslik: polkovnik Baškirtsev tahtis väga teda käsk-

jaluks välja õpetada, küll temaga siis tehti uut ja vana... ja kuidas nad teda peksid, sa püha jumal küll! Juhtus ka vahel nii, et panid ta istuma hobuse selga nooga saba poole: hobused on valged, tugevad, oma kahaksa vaksa. Ise ta on hiiglakasvu mees, ja kui prantsatab... No küll nad teda mõnitasid! Ta on ju perekonnaisa: kolm poega, neist kaks abielus. Aga mis sa ara teed! Ja kui terve ta oli, jõumees, kuid vedeles aina haiglas... Ja nende valgete hobustega, anna jumal andeks, saime me veel küllalt vaeva näha. Paljukest tal aega vaja, et end saras ära määrada? Heidab korraks pikali ja valmis, mine siis ja hõõru see kollane plekk maha! Tuleb sooja veega maha pesta.»

X

KUNSTI VÕRSED¹⁶

Ilma isata jäime me vaeslasteks. Ta «aeti» ära kaugele; kodu muutus vaeseks ja igavaks ning tihtilugu tahtsin ma süüa. Väga maitsev oli must leib halli jämeda soolaga, kuid ka seda anti napilt.

Me jäime üha vaesemaks.

Isast polnud kippu ega kõppu kuulda; me nägime teda soldatina hallis sinelis ainult üks kord, ta oli armetu ja kõigist võõrdunud. Ena aina nuttis nüüd ja tegi igasugust õmblustööd. Ustja, Ivanetška ja mina ei saanud kuidagi sooja, meid raputasid külmavärinad. Kuigi meil igale uksele ja aknale olid kleebitud sedelid, et meid «pole kodus», ei uskunud seda palavik ja tabas tingimata kedagi meist; vahel aga kõiki kolme korraga. Hiljuti käis meil külas tädi Palaga Vetšintšihha ning emake koos temaga nutsid kibedasti: isa oli koos teiste soldatitega aetud kaugele Kiievisse. Ta teenis seal juba rivitus roodus; seal oli ka tädi Palaga küdi; tädi teadis soldatitest kõik.

Hommikuti oli mul parem, ja siis ma tegelesin oma hobusega. Juba ammu meisterdasin teda keppidest,

kaltsudest ja lauajuppidest ning ta seisis juba kolmel jalal. Nii kui sain neljanda jala alla, hakkasin peaga pihta: kael oli juba valmis ja painutatud; takk tuleb «uhke».

Ema õmbles Osinovka eitedele jänesenahkseid kasukaid ja meil lõhnas nahkade järele; öösiti katsime me end suurte kokkuõmmeldud (nii neid ostetaksegi) jänesenahkadega. Isegi palav oli nende all magada.

Ma korjan oma hobuse jaoks põrandalt karusnaharibakesi, nendest ribadest teen kõrvad ja laka, saba aga lubati mulle tuua, kui onu Ilja juures hakatakse hobuseid pügama, ehtsast hobusesabajõhvist.

Minu täkk oli suur: ma võisin talle selga istuda. Muidugi tuli seda ettevaatlikult teha, et jalad laiali ei vajuks; nad polnud veel küllalt kõvasti kinni seotud. Armastasin hobuseid nii väga, et vahtisin neid kogu aeg, kui tänaval nägin. Millest küll peaks tegema hobuse, et ta oleks sarnane elavaga? Keegi oli öelnud, et vahast. Nurusin ema käest tükikese vaha — selle peale keriti niiti. Kui hõlpsasti sai teha vahast hobusepea! Nii kõrvad, sõõrmed kui ka silmad — kõik sai teha peenikeste pulgaga; hobune tuli aga hoolega ära peita, et keegi katki ei teeks, vaha on õrn.

Ema juurde tulid abilisteks kaks naabritüdrukut: Paška Poljakova ja Olga Kostromitnova. Nad imetlesid minu hobusepead väga ega uskunud, et ma selle ise voolisin.

Olga mulle ei meeldinud: ta oli hirmus pikk ja muudkui naeris, naeris iga sõna üle. Nii kui tuli, tõstis mu kohe lae alla. Hirm tuli peale, pärast aga kippus suudlema: «Minu peigmees, minu peigmees!» Ja mis peigmees ma talle olen. Ma lõin teda ja isegi küünistasin. Tema aga aina lagistas naerda ja iga sõnaga valutas naer ta üha rohkem.

Paša oli aga tark ja vaatas alati tõsiselt, mida ma teen. Aga vaat kus häda — hobuse jalad ei pidanud kuigi kaua vastu: läksid kõveraks ja murdusid. Paša tõi mulle tüki traati ja soovitas jalad traadiga kinni siduda. Suurepärase! Hiljem hakkasin ma nuruma, et mulle antaks ikoonide vahaküünalde jupid, ja mul oli juba tehtud tervelt kaks hobust.

Ode Ustja lõikas paberist välja lehma ja sea, mina hakkasin välja lõikama hobuseid ning me kleepisime need aknaklaasidele.

Pühade ajal jäid meie majast mööduvad poisikesed ja isegi täiskasvanud meie akende all seisma ja silmitsesid kaua meie loomi.

Harjusin juba kiiresti välja lõikama. Alustanud tagumise jala kabjast, lõikasin välja kogu hobuse; ainult laka ja saba jaoks jätsin paberit järele, mille lõikasin pärast peenikesteks ribadeks nagu jõhvid ning keerasin kääride abil krussi minur «uhkete» hobuste kahused lakad ja sabad. Ustjal õnnestusid rohkem inimesed: poisikesed, plikad ja naised kasukates. Meie akende all käis ikka rohkem ja rohkem inimesi.

Kes just otse mööda ei läinud, tuli isegi üle tee akende juurde vaatama, mille üle naabrid nii kangesti naeravad ja sõrmega akendele näitavad. Meie aga naersime, nokitsesime usinalt ja lisasime uusi väljalõikeid.

See ongi minu kunstialase tegevuse lihtne algus. See polnud üksnes rahvapärane, vaid isegi lapselikult lihtsarahvalik. Ja Osinovka küla tallas kõvaks pinnase meie akende all, kattes maa päevalilleseemnete koortega.

Mina lõikasin välja ainult hobuseid ega kadestanud Ustjat, kui ta hakkas suurepäraselt välja lõikama ka lehmi, sigu, kanu ja parte ning isegi kalkuneid, kelle üle meie publik sattus eriti vaimustusse, nähes kalkuni nina all tema tunnusmärke.

Jõulupühadeks lubati meie juurde tulla meie tädi-pojal vaeslapsel Tronkal (Trofim). Ta töötas õpipoisina minu ristiisa Kasjanovi töökojas, kes oli «härrade sõjaväelaste» rätsepaks.

Troša tõi kaasa joonistusi, mis kujutasid Polkani*, ja ma imestasin väga, kui hästi ta joonistab. Ta oli kirjutanud hoolikalt iga joonistuse alla sõna «Polkan» ja oma perekonnanime: *Trofim Tšaplõgin*. Tal oli lühikeks lõigatud juustega hiiglasuur pea. Ta teadis palju muinasjutte, sääraseid põnevaid, et me ei suutnud end

* Polkan — koer-inimene, muinasjutu «Kuningapoeg Bova» kangelane. Vene rahvapiltidel on ta kujutatud suure pea ja habemega koletisena, relvastatud tohutu suure malakaga.

kuidagi lahti kiskuda, muudkui kuulasime: «Ehtemetall — Ah! ualune tuluke», «Roheline», ja eriti meeldis meile muinasjutt tsaar Kohtumõistjast, milles jahimees ja piletisoldat vaidlevad. Üks ütleb: «Laul — see on tõde, muinasjutt aga — lora.» Teine aga ütleb: «Muinasjutt on tõde, laul aga lora.» Jahimees ja soldat vaidlesid seni, kuni jõudsid tsaar Kohtumõistja lossini. Ja tsaar Kohtumõistja pani nad istuma oma paremale ja vasakule käele ning seletas neile pikalt-laialt, kellel on õigus.

Ootamatult joonistas Trofim ka meie juuresolekul veel Polkani: siuh-sauh, puha punktide ja joonekestega; pärast murdis oma Polkanid korralikult neljaks kokku ja peitis need mütsi põhja. Tema joonistused olid üksteisega väga sarnased ja meile näis, et Tronkagi, s. o. meie nõbu, on ise *Polkan*. Eriti olid tema suur otsaesine ja mustad silmad sügavates silmakoobastes ning lühikesed juuksed, mis harjana katsid ümmargust pead, väga sarnased tema poolt joonistatud Polkanitega. Iga Polkan hoidis käes nuiat. Järgmisel päeval võttis Trofim mitmekordselt paberisse mähitud lamedast karbikesest välja värvid ja pintsliid. Nende töötoas linnas käis palju mitmesuguseid inimesi. Apteeker oli toonud Trofimile värvid ja pintsliid. Apteegis tehti värve ise. Trofim tundis kõigi nende värvide nimesid: kollane — *gummigutt*, sinine — *lasuur*, punane — *košenill*, must — *tušš*.

Ma polnud veel ilalgi värve näinud ja ootasin kannatamatult, millal Trofim hakkab värvidega joonistama. Ta võttis puhta taldriku, keeras pintsli paberist välja, pani lauale klaasi veega ja me võtsime Ustja aabitsa, et Trofim võiks selles must-valgeid pilte värvida. Esiimesel pildil muutus arbuus äkki meie silme ees elavaks. Selle, mis oli pildil märgitud õrna musta joonega, kattis Trofim roheliste vöötidega ja arbuus hakkas meie silme ees elavates värvides sätendama, nii et meie suud jäid üllatusest ammuli. No küll oli alles ime, kui Trofim teise poolekslõigatud arbuusi punase värviga nii elavaks ja mahlaseks värvis, et meil tuli tahtmine arbuusi süüa; ja kui punane värv oli ära kuivanud, tegi Trofim peenikese pintsliga punasele lihale siia-sinna mustad seemned. Lihtsalt ime!

Need pühade ajal Tronkaga koosveedetud päevad lendasid ruttu. Me ei käinud kuskil ega näinud midagi muud kui oma värvitud pilte. Hakkasin isegi nutma, kui teada sain, et Tronkal on aeg koju minna.

Et mind lohutada, jättis Trofim oma värvid mulle, ning sellest ajast peale kiindusin ma kirglikult värvidesse ja olin laua küljes nii kinni, et mind vaevalt suudeti lõunasöögiks eemale kiskuda, ja häbistati, et ma olevat üliagarusest end märjaks teinud nagu kass ja oma värvidega nende päevade jooksul ogaraks läinud. Minu meelekibedus oli suur ja ma nutsin nii hullupööra, et mul hakkas nina verd jooksuma, mis kestis kaua; verejooksu ei suudetud peatada ja ma muutusin päris kahvatuks. Mäletan, kuidas mu veri tardus sügavas taldrikus, kuidas mul niisutati kuklatagust külma veega ning suruti vastu kaela suur rauašt keldrivõti; veel oli vaja tõsta kõrgele parem käsi, kuna veri tilkus vasakust sõõrmest. Ma toibusin kuidagi alles päeva kolme pärast. Niipea kui verejooks lakkas, asusin ma jälle värvide kallale. Kuid ma ei saanud kuigi kaua mõnuleda. Äkki langes minu hirmuks suur punane tilk joonistusele, siis teine, kolmas, ja jälle jooksis nina verd. Ah, kui kahju! Jälle oli vaja istuda sirgelt, pea kuklas ja parem käsi püsti. Piin oli istuda sellises asendis ja ma tundsin end päris haigena. Algul ärritusin jonnakalt, hiljem aga lebasin juba rahulikult virusel ja tundsin mõne päeva pärast, et ma ei jõua pead püsti hoida: see langes rinnale või õlale; samuti oli nõrgaks jäänud mu selg — istuda ei suutnud. Lamasin vagusalt ja kuulasin ükskõikselt, kuidas naabrieided, kes tulid kasukaproovile, löid lootusetult minu suunas käega ja avameelselt soovitasid tellida minu jaoks kirs-tuke ning ömmelda surisärk ja surilina.

«Ei ole temast elulooma, Stepanovna: vaadake, kui kahvatud on tema kõrvakesed, ja ninake on muutunud täitsa teravaks. Ta sureb ära, jumal karistagu mind, sureb ära. See on kindel tundemärk, kui nina muutub teravaks, ei siis enam elulootust pole. Näe, nii samamoodi põdes Subotševide poisike: see oli haige ehmatusest. Küll raviti ja positi. Ja mis välja tuli? Mida ka ei tehtud — ikkagi suri.»

Ma vaatasin oma käsi ja imestasin, kui valged nad olid, kahvatud, siniste veresoonekestega, ja kõik luudliikmed olid selgelt näha peenikestel sõrmedel, küüned aga olid kasvanud pikaks ja olid valged.

Nii ma lamasin peaaegu liikumatult ja kuulsin oma viruselt imehästi iga sõna, isegi tulevate ja minevate eitede sosinat; isegi köögist oli kõik kuulda, samuti ka sosinat.

Tuli tõtates Himuška Kritsõna. Ta pöördus meie teenija Donjaška poole, kes on alles nooruke tüdruk naabrite Sapelkinite perekonnast.

«Kas teie Iljunka polegi veel surnud? Elab veel? Aga juba eile öeldi, et on suremas: nina on teravaks muutunud... Aldakim Šavernev pakkus end kirstu tegema, aga seni me õmbleksime talle äärise valmis. Aga kas tohib Iljunkat vaadata?» küsis ta ja avas toa-ukse.

See ajas mind nii väga naerma, et mõtlesin talle isegi keelt näidata, kuid hoidusin sellest.

«Hi-hi-hi, ta veel naerab, vaadake! On ju hullem neist, keda puusärki pannakse! Ninake on nii terav ja ka valge kui sai! No mis sa veel naerad? Sured ära, ei sa siis enam naera! Viime su kaugele ja matame maha... Kas tohib temast mõõtu võtta? Noh, siruta jalakesed välja, me teeme sulle toreda kirstu, õmbleme äärise ümber, sul on siis hea lamada... Ja mis sul surma karta. Ainult seitsmeaastane lapsuke — kasvavad tiivakesed ja lendad otse paradiisi. Patte sul pole, nagu meil patustel, kes me siin rabeleme ja pu-sime. Nutulaulu jätame ka ära. Sa hakkad seal meie ja oma vanemate eest jumalat paluma.»

«Aga kas seal värve ja pintsleid on?» küsisin mina. Mul hakkas värvidest kahju.

«Aga kuidas siis! Kogu paradiis on õie-ehes: seal on nii pusurohi, nii sinine taevakaar, nii õu, nii toomingas — kõik õitseb; ja kui palju on seal roose! Ja kirsi-marjad on kobaras koos. Ümberringi aina lodjapuud ja lodjapuud.»

«Sa räägid ikka teisest asjast!» katkestasin ma teda. «Kas seal neid värve, millega paberile joonistatakse, ja ka paberit on?»

Kunstniku isa portree. 1877.

I. N. Kramskoi portree. 1882.

«Paberit? Näed sa, paberit tahab... Jumalal on kõike palju. Palud jumalat ja ta annabki sulle paberit.»

Samal hetkel astus ema uksest sisse. Himuška hüppas äkki ehmunult minust eemale ja otsekui süüdlane, püüdis võetud mõõtu selja taha peita.

Ema vaatas teda tigateda pilguga.

«Mis sul siin asja on? Mis sa siin tegid?»

Himuška oli keeletu ega vastanud midagi.

«Emake,» astusin mina kaitseks välja, «ta on hea, ta kaunistab mu kirstu.»

«Missugust kirstu? Kes teda palus! Või kaunistab!»

«Andesta, Kristuse nimel, Stepanovna: kõik räägivad, et teie Iljunka on suremas; ma tuln temaga jumalaga jätkma, Aldakim Šavernev aga pakkus end kirstu tegema... Tema aga, näed, veel naerab. Ainult vaadake, Stepanovna, kuidas ta ninake on teravaks läinud, ei temast enam sünilmas elulooma ole... ärge pahan-dage...»

Himuška aeti minema, emake aga liibus minu vastu ja hakkas vaikselt nuuksuma.

«Kas sa siis tõesti sured, Iljuška?» Ja puhkes siis nutma, kastes mind soojade pisaratega.

«Ärge nutke, emake,» trööstisin ma teda. «Kõik ütlevad, et ma suren ära: nina on nii teravaks muutunud; Himuška on nii hea ja õmbleb mu kirstu ümber paela. Ja mind viiakse sinna, kus vanaisa ja vanaema puhkavad, kus me nende haudadel punaseid mune veeretaksime, ma oskan sinna minna, lähaksin kas või üksipäini sinna.»

Kuid ma ei surnud, vaatamata kindlale endele — teravnenud ninale.

Tõenäoliselt oli juba talve teine pool ja ma tahtsin pööraselt roosioks joonistada — tumerohelisi lehti ja eredaid roosiõisi, isegi pungadega. Ma hakkasin meelde tuletama, kuidas lehed on oksa külge kinnitatud, ega suutnud seda kuidagi meenutada. Mul oli kahju, et suvi ei tule veel niipea ja mina võib-olla ei saagi näha rooside ja põõsaste lopsakat rohelist.

Kord tuli meile Donja Botšarova, onutütar, Ustja sõbratar. Kui ta nägi minu värvijoonistusi (ma olin juba vähehaaval hakanud proovima roosipõõsaste

tumeda roheluse ja roosade õite joonistamist), meeldisid Donjale minu roosipõõsad nii, et ta hakkas mind paluma, et ma joonistaksin tema riietekirstu jaoks samasuguse põõsa: ta kleebib selle kirstukaanele. Ta tõi mulle oma venna Ivani käest piltidega muinasjuturaamatu «Bova-kuningapojast». Seal oli ka Polkan ja veel palju muid pilte. Poisikesed lamasid ilma käteta, jalgadeta ja ilma peata. Seda kõike oli Bova teinud väikesena mängides; selline jõud: kellel käest kinni kahmab — käsi ära, haarab jalast — jalg ära. Andsin talle meie raamatu «Pantjuha ja Sidorka Moskvast». Seda raamatut oli mulle juba palju kordi ette loetud, see oli mind juba tüüdanud, kuid ära anda oli siiski kahju.

Donja Botšarova tellimine ahvatles ka teisi Ustja sõbratare kaunistama oma kirste minu joonistustega ning ma sukeldusin naudinguga töösse tellimuste täitmiseks, et polnud aega isegi nina nuusata... Aga kõige tähtsam minu kunstis oli lihavõtte rippmunade maalimine esimeseks pühaks. Mulle meenub veel nüüdki värinaga see püha tegevus. Valiti välja võimalikult suuremad pardi- või kanamunad. Tooresse munasse tehti kaks torget — teravasse ja tõmpi otsa ja nende väikeste augukeste kaudu lasti kannatliku loksutamisega välja kogu muna sisu. Pärast seda puhastati muna kaua aega pimsskiviga, eriti kanamune; pardimunad vajasid oma õrna õhukese koore tõttu vähe puhastamist, kuid puhastatud kanamuna omandas erilise roosaka läbipaistvuse ja värv imbus peenelt pintslilt meeldivalt muna ümarasse pinda. Ühele poolele joonistati Kristuse ülestõusmine, see märgiti tähtedega «X. B.»* ja piirati mingisuguse keeruka ornamendivööga. Teisele poolele võis joonistada kas stseeni Issanda muutmise või lilled — kõike, mis sobis kokku esimese lihavõttepühaga.

Pärast selle peenima miniatuuri lõpetamist munal kaeti see kõige heledama piirituslakiga; aukudest tõmmati läbi peenike topsudega nõör ja seoti osavate kätega kinni. Enamasti tegi seda Ustja.

* «X. B.» — Христос Воскрес, mis tähendab «Kristus on üles tõusnud». — Tõlk.

Sellise teose eest maksti mulle Pavlovi magasinis poolteist rubla. Millise ettevaatlikkusega kandsin ma oma kastikest, et kuidagimoodi ei puruneks need õrnad lihavõtte rippmunad, mis olid juba ema poolt vati sisse mahitud. Stepaša Pavlov maalis ka ise selliseid rippmune ja ma olin piiritult vaimustatud tema tööst. Ta kütis siiski heatahtlikult ka minu tööd ja tellis veel, kui valmis saavad. Keegi peksis meil keelt, nagu võetaks Pavlovi magasinis nende rippmunade eest kolm rubla tukist. Seda ma suurt ei uskunud: ma olin enam kui rahul oma tasuga.

Eitede kindel enne, jumal tänatud, ei õigustanud end: ma jäin ellu ja isegi harjusin sellega ega kartnud sugugi, kui ninast hakkas verd jooksuma. See juhtus vahel liigsest jooksmisest kuuma ilmaga, või kõige õrnemast müksust või ärritustest vaidlusel. Ma juba teadsin, mis vaja teha; tegin kohe kindlaks, kummast sõõrmest verd tuleb (enamasti tuli see vasakust), panin kuklasse aetud pea vastu seina, tõstsin parema käe ules ja hoidsin rauast keldrivõtit turjal. Algul tundsin, kuidas veri täidab mul suu ja tungib juba suust allapoole. Pead kõrgele tõstes ootasin, et verejooks lakkaks, kuid veri jooksis veel paksemalt, aga juba aeglasemalt. Ja kui verejooks täiesti lakkas, ajasin end sirgeks. Ei tohtinud ainult tükil ajal paksu verd nuusata, muidu oleks hakanud see jälle jooksuma. Paar tundi tuli olla väga ettevaatlik liigutustega ega mitte kummarduda laua kohale.

Igav oli ennast vaos hoida, kuid mis teha — tuli kannatada.

XI

VAESUS

Kõik läks hästi, kuid ükskõrd kevadel, päikesepaistisel hommikul, nägin ma väljas, kuidas Hõmuškai

ja teisi naabrinaisi «aeti» kroonutööle. Jefreitor Sereda, kõhn, hall, tige, kepp alati käes, söimab naisi, niipea kui need veidigi hakkavad juttu ajama.

«Aa? Terveks said?» ütles Himuška minust möödudes. «Ja kuidas tervisega on? Näe, ellu jäid.»

«Aga kuhu teid aetakse?» küsisin ma hirmuga, sel ajal, kui Sereda oli teisi naisi järele ajades maha jäänud.

«Kaugele, Harkovi jänavale, uusi kasarmuid saviga võõpama. Kas sinu ema ei aetud veel välja?» küsis Himuška.

«Ei,» vastasin ma kohkudes. «Kas siis võib?»

«Aga miks mitte, ja on ju samasugune asukanaine nagu meie kõik...»

«Aga miks sa Reptsihhat koos meiega välja tööle ei aja?» pöördus ta meile järelejõudnud Sereda poole. «Ta on ju samasugune asukaeit! Mis proua tema on? Näe, vennad on saanud ohvitserideks! Minul aga onu, võib-olla, on kirjutaja, aga mina ju lähen tööle.»

Sereda peatus, jäi mõttesse.

«Jah, tõepoolest, mis proua ta on?»

Ta astus meie rõdu juurde ja kopsis kepiga kõvasti vastu ust.

Emakene jooksis välja, näost kahvatu...

«Homme tööle, täna ainult hoiatan, homme ole vara valmis ja kuula, kui naised ja tüdrukud hakkavad majast mööda minema, siis tule jalamaid välja.»

Ema nuttis kogu päeva, kuid hommikuks andis käsud kätte, mis homme teha.

Et Ustja ja Ivanetška olid haiged, tuli Donjaškal kodus nii lõunat keeta kui ka majapidamise järele valvata, minul aga — emale lõunasöök töö juurde viia. Uued kasarmud olid vainul, mitte kaugel Käsitöökojast*, kust oli näha Õuduste kaevik. Kõik kartsid Õuduste kaevikule läheneda: seal jooksid suurte karjadena ringi ja lamasid metsistunud koerad, isegi marutõbised tormasid sealt vahel välja, märjad, koon vahus.

* Käsitöökojad — sõjaväeliste asulate valitsuste majanduslikud organisatsioonid. Need juhtisid ja tegelesid tallide, sepadade ja sadulatöökodadega, riieteõmblusega jne.

otse mööda teed, kuni külamehed nad malakatega maha löid. Mõned päevad tagasi kiskusid need koerad elusa vasika lõhki ja närised luudeni paljaks. Kaevikusse loobiti igasuguseid raipeid, lõpnud lehmad ja hobused, koerad ja kassid ja lambad vedelesid seal irevil hammastega, räbaldunud nahaga, punnis kõhtudega, teised aga — kõrgele üles aetud tagajalaga. Sealt tõusis sellist haisu, et ära mine ligigi.

Donjaška õpetas mind, et ma läheksin kõigepealt Dvorjanskaja tänava aia juurde ja edasi piki müüri — seal käivad ikkagi inimesed —, hiilisin vaikselt kasarmute juurde, aga seal ma juba näen meie Osinovka naisi.

Kompsuga (selles oli ema jaoks taldrikule pandud söök) läksin ma üles Gridina mäele ja jõudsin välja Dvorjanski põimaia juurde. Seal nägin, kuidas koerad tormasid hirmsa haukumisega surnuaia ja Staroverski metsa poole.

Rõõmustasin ja tõttasin peaaegu joostes kasarmute poole ning juba nägingi meie naisi.

Tüdrukud laulsid ning segasid savi lehmasõnniku ja õlgedega. Ilm oli kuum ja nad olid peaaegu kõik pähe pannud valged pearätikud, et mitte päevitada. Ema oli mul raske ära tunda, nii ma siis seisin ja vahtisin ringi.

«Stepanovna, see teie Iljunka vist tõi lõunasöögi,» hüüdis ühe pearäti alt Himuška hääl.

«Armuline proua, siidikäeke,» noogutasid eided ema poole, «küllap saad sinagi teada, kuidas asukanaised tööd rühivad, aga muidu, näe, muudkui mängivad bojaare. Nii kui vennad kantonistidest¹⁷ suursugusteks said, nii ka tema kohe proua!... Küll Sereda sulle näitab, kuidas saksa mängida!... Näe, isegi poisiklutt — kuidas tal hing sees seisab — pole, näe, harjunud paljajalu käima, püksid aga seisavad ühe traksiga üleval... Endal aga käenahk õrnake, hõõrus verele, nii kui savi hakkas segama. Ma juba ütlesin talle: «Noh, kannaparem, anna kätte, kus nüüd sinust mõni segaja.» Paljajalu käia kah ei või: torgib... Küllap harjud, nännike... Jäid vaeseks ilma meheta. Räägitakse, et aeti kaugele.»

Himuška tuli lähemale.

«Või ellu jäid? Kuidas sa küll koerte kätte ei sattunud? Näe, kus on pruuniks põlenud, tugevaks läinud, olid valge kui paber.»

Emake tuli minu juurde. Tal oli peas suur must rätik, mis oli madalale lastud. Ta nägu oli nii punane ja läikis pisarast, et ma vaevalt ta ära tundsin...

«Ah, ilmaaegu töid sa kõik selle, ma ei tahagi süüa!» ütles ema.

Me istusime kõrbenud rohule.

«Kuidas sa küll koertest mööda pääsesid?» küsis ema.

«Ma hoidsin, nagu Donjaška õpetas, aedade ligi, siis põimtara varju, sealt aga, nii kui nägin, et koerad süvendi poole tormavad, ruttasin siia.»

«Ema käed olid savised, kohati immitses neist verd.»

«Kas on raske, emake?» sosistasin. «Kas ma tohin teie eest tööd teha?»

Ema puhkes läbi pisarate naerma ja hakkas mind suudlema. Mulle pole iialgi meeldinud suudelda.

«Emake,» lükkasin ma ema eemale, «võib-olla, et asukad ei tohi suudelda? Pole vaja...»

Ema hakkas nutma, vaatas oma kätele ja läks selleks määratud toobri juurde käsi pesema.

Siis istusime maha. Ema sõi lõunat. Kuulsime metsikute koerte haukumist ja kui nõrk tuuleil puhus sealtpoolt, kandus isegi meieni väljakannatamatu raipelhk Öuduste kaevikust.

«Noh, aitab sul logelemisest, proua, on juba aeg tööle hakata!» kärkis Sereda ema peale. «Ja mis sina silmi jõllitad?» astus ta minu juurde. «Kui hakkad siin käima, paneme ka sind jalgadega savi segama. Näe kus proua, ei võinud lõunasööki kaasa võtta — toodagu talle järele! Pole veel õpetust saanud... muudkui saksteks sihivad.»

Ebameeldiv ja rusuv on meelde tuletada neid meie vaesuse raskeid päevi. Mingisugused kaugelt sugulased tahtsid meid isegi meie endi majast välja süüa ning emalt nõudis see rohkeid pingutusi ja pisaraid, et kaitsta meie õigusi meie poolt, meie jaoks ja meie rahadega ehitatud majale.

Sereda kiusas meid kroonumajutustega: meie sara-

desse paigutati terved rühmad soldateid koos hobustega, parimad toad anti aga korteriteks ohvitseridele. Ema pöördus palvega ametivõimude poole. Siis pandi ohvitseride asemel sisse pasunakoor. Pasunapuhujad puhusid hommikust õhtuni seda, mis kellelgi õppimiseks vaja oli, üksikuid helisid. Tulemuseks oli niisugune tahtlik lärm, et isegi hoovis polnud midagi kuulda. Ema nägu oli nutust paistes. Kõik sugulased jätsid meid maha, polnud kedagi, kes oleks meie kaitseks välja astunud... Igav. Lõpetan.

Talvel oli vabam. Ma lahutasin meelt joonistamisega ja ükskord õhtul, kui ema polnud kodus, palusin ma Donjaškat istuda liikumatult. Tema tedretähtedest ruuge nägu oli rasvaküünlal ähmases valguses hästi valgustatud. Ainult küünlataht põles alatasa lühikeseks ja siis läks pimedaks. Küünal aga põles lähemaks ja varjud muutusid. Alguses Donjaška näpistas sõrmedega söestunud tahi ära, kuid peagi tikkus talle peale selline uni, et ta jäi tukkuma ega suutnud kuidagi silmi lahti hoida ja need vajusid kinni.

Hoolimata sellest oli portree väga sarnane ja kui ema koos Ustjaga koju tulid, naersid nad kaua. Donjaškal olid isegi käed tedretähniliised, juuksed aga looklesid ruugete kiharatena.

Kuid alles isa tagasitulekuga koju muutus meie elu.

Sellest hakkas ma meenutama ainult mulle meeldivat, mitteolulist aga jätan vahele. Libisen mööda isegi koolist, mille ema oli sisse seadnud. Meie juures õppis koos meiega enam kui kümme Osinovka poissi ja tüdrukut. Ajab naerma, kui tuletada meelde, kuidas nad purssisid valju häälega keerukaid silpe: «bra», «vra», ja ütlesid seda nii: b koos el-iga — bla, v koos el-iga — vla (r asemel l) jne. Meie Ustjaga itsitasime nürimeelsete õpilaste üle. Lugesime paremini ja omandasime kõik kiiresti. Samuti kirjutasime teistest paremini. Usuõpetust ja ilukirja õpetas meile harilikult kirjutaja või Osinovka õigeusu kiriku köster. Too üüris meilt toa ja lõunatas koos meiega, juhul, kui ta oli poissmees ja kaugelt pärit.

Köster V. V. Jarovitski juures hakkasin ma aritmeetikat õppima ja armastasin oma õpetajat väga, kuid

varsti jättis ta köstriameti maha ja astus Harkovi ülikooli.

Isa asjad arenesid hästi ja me hakkasime jõukaks minema. Meie maja oli täis küllust, hea majapidamisega. Meil käisid külalised ja toimusid peoõhtud. Meie saali aga üürisid tihti oma ballide pidamiseks topograafid koos kirjutaja V. V. Heitsigiga. Varsti hakkasin käima topograafide korpuses¹⁸ ja õppisin Heitsigi juures ilukirja, hiljem aga andis Heitsig mu üle topograafiaõpilasele F. A. Bondarevile, keda ma armastasin veel rohkem kui Jarovitskit.

Niisiis, alles pärast kauaaegset ootamist ja unistamist sattusin ma lõpuks kõige igatsetumasse õppimiskohta, sinna, kus joonistatakse akvarellidega ja joonestatakse tušiga — topograafide korpusesse. Seal olid suured saalid sisustatud pikkade laiade laudadega, millel asusid suurtele puust alustele kinnitatud geograafilised kaardid, peamiselt Ukraina sõjaväeliste asulate¹⁹ alad. Nende peal valged taldrikud laialihõõrutud tušiga, klaasid veega, kus hoiti akvarellipintsleid, hiiglasuuri pintsleid... Ja millised värvid! Lihtsalt ime! (Kroonu varustas topograafe laialt ja rikkalikult, kõik oli kallid, esimest sorti, Londonist toodud.) Mu silmad liikusid ringi. Äkki jäi mu pilk peatuma suurel laual kahele saapatallale, kannused ülespoole. Üks topograaf lamas täies pikkuses rinnuli laual ja värvis määratu suure kaardi piire. Ma poleks uskunud, et paber võib olla nii suur nagu need kaardid ja veelgi suurem. Hiljem teadsin ma juba kõikide topograafide perekonnanimesid.

Seintel rippusid samuti hiiglasuured kaardid: maa-kerka kahe poolkeraga, Vene riigi kaart, Siberi ja üksikute Euroopa riikide kaardid, Miskipärast meeldisid mulle eriti Saksa Liidu ja Itaalia kaart. Kuid kõige enam meeldis mulle see, et paljudel taldrikutel olid suurtes tahvlites njuutoni värsked värvid. Paistis, et nad on päris pehmed: imbuvad ise pintslistesse.

Ah, seal tuligi minu õpetaja Finogen Afanasjevitš Bondarev. Ma olin teda näinud ainult tantsuõhtul, kus ema oli teda tungivalt palunud mind õpilaseks võtta.

Ta oli husaari allohvitseri vormis. Blond, meelekohtadel lokkis juustega, suurte hallide heasüdamlike silmadega. Ta meeldis mulle kõikidest inimestest maailmas kõige rohkem. Hiljem sain teada, et topograafide korpusesse, kuhu ma sattusin, olid komandeeritud mitmesugustest ratsaväepolkudest topograafiaõpilased, kes kandsid oma polkude mundreid. Vaat sellepärast Bondarev ei kandnudki topograafi vormi. Peatselt möödus meist teistest saalidest tulnud kümnest kantonistist koosnev grupp mehi oma õpetaja, samuti topograafi kannul. Igaühel neist oli käes mustriega ilustatud vihik. Õpetaja näitas kepikesega koha kaardil ja nemad hüüdsid valjult maakohtade, jõgede, mägede, linnade, merede, lahtede, väinade jne. nimetusi. Mulle meeldisid väga need kantonistid oma sõjaväepluuside ja retuusidega. Kui ma ka niimoodi riides oleksin! Ei, plinlik oleks. Nad vastasid nii südilt oma õpetaja küsimustele ja näitasid kähku kohti kaardil. Kõike õpiti ruttu, valjusti ja rõõmsalt, nii keerukat Saksamaa Liitu kui ka Vene vürstide ja vürstiriikide udellisüsteemi. Sellest kõigest sain ma muidugi hiljem teada, siis, kui hakkasin õppima sealsamas.

XII

ONU MITJA

Pühade ajal tuli Trofim meile juba moodsa saterkuue ja vestiga. Ma panin ta tihti istuma ja piinasin teda pööraselt, tegin temast aina portreesid. Ta istus heameelega ning ühtelugu tõstis esile ja sättis oma sinist siidlipsu.

Ta muutus frandiks, tal oli isegi sametpintsak. Ma hakkasin emale peale hääma, et mullegi ömmeldaks Kasjanovite juures saterkuub. Ema ostis head pruuni kalevit ja manused. Kuid ma ootasin kaua-kaua, kuni see lõpuks esimeseks lihavõttepühaks ära toodi. See

oli ömmeldud suurepäraselt, kuid seni kui saterkuube ömmeldi, kasvasin ma sedavõrd, et hädavaevu mahtus kuub mulle selga ja sai nööbid kinni panna. Aga kui imehasti see seljas istus. Teadagi, selle õmblesid head rätsepad, mitte aga tõnts unimüts Donjaška.

Me kõik naersime ja ahvisime järele, kuidas ta tukkus, nöel käes. Magamisel kippus käsi kuskile üles, pea aga vajus tukastades aina madalamale. Võimatu oli naeru pidada, kuid Donjaška oli väga vihane.

«Küllap teiegi tukkuma jääksite, kui peaksite minema varavalges lehma ja vasikat söötma. Ise põõnute niipalju kui kulub, ime siis, et ei jää tukkuma!»

Donjaška oli vihane, «käest ära», nagu ütlesid tema kohta naised ja tüdrukud.

Meil, väikekodanlikus ringis ja kaupmeeskonnas, peeti saksu matkides füüsilist tööd alati põlastusväärseks, põllumehe tööd aga isegi häbiasjaks, peaaegu needuseks, sunnitöölise tööks.

Kõik pisut südikamad asukad püüdsid saada kirjutajaiks, käsitööliseks või kaupmeesteks ja naersid põllupidajate üle, füüsilist tööd peeti hullemaks kui inimese mistahes kehalist viga, isegi talumehega rääkimist peeti alandavaks.

Trofim näiteks ütles oma rätsepate ja enda kohta: rätsep on sama mis major.

Kuid jumal karistas teda selle eest.

Juhtus sedasi, et kui meie rätsepast major oli saanud viisteist aastat vanaks (ma ei tea täpselt sõjaväeasukate kohta kehtivaid määrusi, aga Trofim Tšaplõgin oli ka selline asukas), hakati teda nõudma kroonu heinateole, kuhu koguti tütarlapsi ja poisse riisuma ja heina kokku panema (niita nad muidugi ei osanud). Trofim ja tädi Gruša, kes oli Trofimile ema eest, jooksid hämarikus pisarais ja halisedes linnast meile: Tronkat aetakse heinateole. Paluti ema, et ta mõjutaks onu Fedjat oma õepoja kaitseks välja astuma. Kohe mindi Botšarovide juurde. Seal haliseti kibedasti hilisööni. Kuid miski ei aidanud, polnud pääsu — tuli minna! Trofimile küpsetati lõpuks pirukaid, pannkooke, pandi valmis riide- ja pesukomps ja saadeti ära terveks kuuks. Nad viidi kuhugi kaugele Korobotškina taha

Seludovkasse. Õnnetut vaeslast itketi taga kui surnut. Kõigil sugulastel olid silmad nutust paistes.

Nädala pärast sõitis tädi Tronkat vaatama — poiss on ju peaaegu teise ilma saadetud.

Tädi jutustas oma sõidust üksikasjalikult: algul nuttis peatšie ja ahhetas, kui poissi eemalt nägi. Raske oli Tronkat ära tunda: must kui tukk, paljaks riisunud, kuid lõbus ja terve.

Pärast heinaaega, kui ta meile tuli, tundsin meie ta samuti vaevalt ära, ta oli nii pruuniks põlenud, tublisti kasvanud, vurruhakatised nina all, kuid ta üldsegi ei kurtnud, vaid jutustas, et seal oli väga lõbus: tüdrukud ja naised, õhtuti laulud ja tants. Nii meenutas ta seda aega alati hea meelega — lõbus oli.

Ükskord talvel jäin ma õõbima Kasjanovite juurde, sest oli alanud tugev lumetuisk. Sel õhtul sain ma kuulda palju muinasjutte ja rahvanaljandeid.

Üks tentsik istus keset töötuba erilisel toolil ja kamanandas kileda häälega kogu väarikat seltskonda teda kuulama ning alustas nii (vaat mis mulle meelde jäi):

Kirjamees, rätsep ja pigilind,
ka nägin seal, kaartidetaguja, sind!

Saatan siis kohut pidama hakkas,
õkshjaval neid igauht põrgusse lükkas.

Kui taevasse taheti härraseid viia,
kurat hüüdis: «Palun teid otsemaid siia!

Et teha te hellale kehale leili,
vaskkatla siin palavaks kütsin ma teile.

Ja te ihnsale hingele kingin ma anni:
punši asemel tulise tinaga valmistan vanni.»

Ja nii edasi, väga pikk lugu, — rohkem enam ei mäleta.

Eriti huvitav oli meil alati Botšarovide juures. Seal õppisime me peamiselt tantsu: nende saalil oli telliskivipõrand. See ei lasknud end nii lihvida kui muru lodjapuude all, see-eest omandasid aga kiiresti lihvi meie saapatallad ning kulusid siledaks ja läikivaks, seejärel aga hakkasid ka jalatallad altpoolt tundma

telliskivide tekitatud võõrasemalikke hellitlusi. Ökonoomsed uljaspead tegid ettepaneku tantsida paljajalu, ja paljud tampisidki mütates oma poleeritud jalgataldadega, nii et mõne tantsusammu puhul roosad päkad välkusid.

Trofim tantsis puiselt, hoolimata ühestki muusikalistest kadentsist.

«Mis see siis on, Trofim,» ütlesid õed Botšarovad talle tantsu õpetades, «sa oled nagu nui! See on võimatu, sa kas või õõtsuta end kergelt siia-sinna.»

«Ahaa, mõistan!» vastas Trofim. «Tähendab, kogu kehaga?»

Kuid jällegi litsus ta haberne vastu rinda, ja surunud käed tasku, vihtus sama puiselt nagu nui polkasamme. Temaga ei olnud midagi peale hakata: tal polnud tantsu jaoks annet.

Igasuguses olukorras muudavad materiaalne küllus ja hea sissetulek inimestevahelisi suhteid. Nii oli ka meiega: sellest peale, kui isa hakkas hobuste paristamisega rikastuma, muutus meie maja külalislahkemaks ja rõõmsamaks ning meid, sõjaväeasukate lapsi, kes olid sündinud selles põlatud seisuses, võeti kõikjal vastu: suursugused inimesed ei põlastanud meid ja meie lihased onud, kes olid tõusnud kantonistidest ohvitserideks, ei tundnud meie pärast piinlikkust.

Onu Dmitri Stepanovitš teenis eskadroniülemana kūrassiiride polgus, mis paiknes Umanis ja saabus Tšugujevisse ainult suurte tsaari manöövrite — kompamentide — ajaks. Siis oli palju rõõmu: meie maja puhumat poolt ei seatud valmis mitte juhuslike härrade ohvitseride majutamiseks, vaid onu ja tema perekonna jaoks. Sarad tema hobuste ja ekipaaži jaoks, köök aga tema teomeeste perede jaoks.

Mäletan, me läksime linna lõunaväravate juurde vastu võtma kūrassiiride polku. Ootasime kaua. Ja lõpuks hakkas kaugelt suurelt teelt paistma määratu tolmutpilv. Ikka ligemale ja ligemale... juba kostis relvade, saablite lögin, hobuste puristamine, üleval aga lendasid piigitutid nagu kajakad tolmu kohal... Juba paistsidki suured mustad hobused, tolmuused ja vahus.

Kūrassiirid ise olid tõmmud nagu mustmuld, mida mõõdu nad liikusid maanteedel.

Kūrassiirid olid enamikus hiiglakasvu, seljas valged kolletid*, mustad kūrassid.** Kūrassiir oma musta tükuga paistis meile hiiglasena — ei ulatu otsa vaatumata. Mustad tutid vaskkiivritel heljusid õhus; terasest suurnuud, määrdunud vahust, sädelesid koos terasest nuustudega sõjakalt mustadel sadularihmadel. Polk liikus sammu, kuid milline oli see samm!...

Meie liikusime kõrval peaaegu joostes, et mitte maha juhtuda, ja püüdsime leida endi onu. Ja lõpuks, kui tuli nähtavale onu eskadron, näitas ema mulle onu: ta ratsutas ees, hiiglasuur paljastatud mõök paremas käes, toetatud vastu õlga.

Meid ta muidugi ei näinud. Ta nägu oli karm. Suured vurrud. Ta oli tolmust ning päevitusest must ja kohutav, teda oli võimatu ära tunda.

Ema hüüatas järsku kuidagi peenikese häälega: «Mitja!» ja tema vidutatud silmades löid sädelema pisarad. Onu kuulis, pööras end vaevalt märgatavalt meie poole, ja tema ranges silmas säras samuti pisar... Kuid ta jätkas karmilt oma ratsaväemarssi. Ees hakkasid mängima pasunapuhujad (neil olid hallid ja valged hobused). No oli alles vaimustav! Minu jaoks ei saanud olla midagi paremat kui pasunad.

Kodus, kui ta juba toas võttis maha kūrassi ja tentsik tal jalast tõmbas hiiglasuured ratsasaapad, ei läinud ma onust üldse eemale. Siis pesi ta end, puristas ja tal vahetati isegi vett, niivõrd palju tolmu oli tunginud nahasse ja juustesse.

Olles enda puhtaks pesnud, ta istus. Tentsik süütas ta pika piibu põlema ja ulatas onule.

Nähes Ustjat, pani onu oma suure pika varrega piibu nurka ja haaras Ustja kätele. Ustjat ehmatas hirmsasti suur kõrgus ja ta karjus: «Härra, kibe on! Härra, kibe on!» kui onu teda suudles. Ta rabeles nagu linuke hiiglase käte vahel.

* kollett — ratsaväe lühike ülerile.

** kūrass — soomussärk.

Ema jutustas, et onu Mitja oli talle lugemist ja kirjutamist õpetanud. Tema teised kaks õde, Gruša ja Paranja, olid kirjaoskamatud, ema aga õppis koos onu Mitjaga kõik temale antud õppetükid selgeks. Nad mõlemad osutasid suurt huvi lugemise vastu ja vend Mitja tõi emale kantonistide raamatukogust raamatuid lugeda. Eriti pidasid nad lugu Žukovskist ning ema teadis paljusid Žukovski poeeme peast, näiteks «Pikselöök» ja teisi. Ja sageli õhtuti, kui onu jõi meiega koos teed, kuna tema pere polnud veel saabunud, tuletasid nad mõlemad emaga meelde oma lapsepõlve kõigis üksikasjades. Aga kui meile tuli onu Fedja, siis ilmus lauale tingimata karahvin väinaga. Onu Fedja muutus väga kiiresti tundeliseks ja hakkas nuuksuma, tädi Grunja aga alustas kohe mõnda vanaaegset laulu ja peagi olid kõik sugulased pisarais ning laulsid kooris. Eriti tõsiste tunnetega lauldi üht venivat laulu:

Päike, kui tõstad oma kumava pale,
kerki siis kõrgete mägede üle...

Kui ma õppisin juba topograafide korpuses (staa-bis²⁰, nagu öeldi Tšugujevis) ja onu Mitja sai teada, et õpin vene grammatikat, kutsus ta mind külaliste juuresolekul enda juurde ja hakkas eksamineerima, küsides: «Mis liiki lause see on?» nimetades mõne sõna, näiteks «heategu». Kuigi ma õppisin pisut teisiti — «Mis lauseliige see on?» — taipasin ma kohe. Ja onu eksamineeris mind küllalt kaua. Sugulased istusid vaikselt ja imestasid suuri silmi minu julgust ning teadmisi.

NOORUS

1859—1861

I

ARASÖIT TÖÖLE

1859. aastaks muutusid minu unistused Peterburist üha painavamateks: ainult pääseda sinna ja näha Kunstide Akadeemiat... Mulle muretseti akadeemia uus põhikiri ja ma hakkasin selle alusel end ette valmistama. Kui ainult saaks teenida raha sõidukuludeks ja sõita, sõita, sõita, algul kas või Moskvanil!

Ma olin viieteistkümne aastane ja juba siis vedas mul nii nagu hiljemgi: ma paistsin alati kiiresti silma ja mu heatahtlik saatus polnud kitsi kinkima mulle kiitust mu vaeva eest kunstis. Tihti oli mul isegi piinlik oma teenimatu õnne pärast.

Tollal, kui ma kahe-kolmeteistkümneaastase poisikesena kopeerisin raudplekile Aleksander Nevski ikooni oma õpetaja, maali ja Bunakovi juures, sõitis talle ükskord külla keegi akadeemik Lennik Poltaavast, eesmärgiga kutsuda kedagi Tšugujevi maali jatest enda juurde ikonostaasi-alasele tööle.

Tulnud meie töötuppa, kus töötasid kaks meistrit, peremees ja ka mina, jäi sakslane Lennik mu seljastaha seisma ja hakkas tagasihoidmatult väljendama

oma vaimustust selle üle, kuidas ma pintsli käsitan (katsin parajasti gloobust hallide toonidega).

«Ah, kui torre poiss! Vaadake, kuidas tal pintsli töötab! ... Ai-ai-ai, andke see poiss minule, ma väga palun teid, väga palun...»

Samas pöördus ta minu poole ja hakkas mind keelutama, et küsiks vanematelt nõusolekut sõiduks Poltaavasse koos temaga.

«Ma teid mitte jätma, ma teid akadeemiasse paigutama, teie ei saama kaotama, võitma saama...»

Bunakov ütles sõidust tema juurde ära: tal oli ka Tšugujevis palju tööd.

See sakslase avameelne ja valjusti öeldud kiitus häälestas ebameeldivalt töökojas olijaid ning kõik vaatasid minu poole varjamatu pahatahtlikkusega.

Teiste sellist suhtumist minusse soodustas mu eriline seisund. Vanemad olid leppinud meistriga kokku, et ma õpilasena oleksin vabastatud kõikidest igapäevastest erialaga mitteseotud majapidamistööst. Pere rahvas nägi selles liigset vastutulekut, hellitamist, harraslikkust, ega lootnud minust midagi head. «Näe, härraks kipub minema,» torisesid viha ja irooniaga need, kes olid läbi teinud korrapärase jooksupoisi- ja vembrakursuse.

Isegi Natalja Mihhailovna, Bunakovi naine, püüdis mulle veenvalt selgitada ohtu, kuhu mina, taevani kiidetud libekala sakslase poolt, tema arvates mõtlematult tikkusin.

«Viib su maade ja mägede taha ning paneb oma saapaid puhastama — säh sulle siis kogu sinu akadeemia.»

Hiljem ei suutnud ma taibata, kuidas ma nii head ja kindlat õnnejuhust ära ei kasutanud.

Ja ometigi tollal, viieteistkümnenda aastast, lahkusin ma varsti meistri juurest, kuna ma polnud antud aastateks orjusesse, vaid õppisin tasu eest.

Peagi sai minust Tšugujevis iseseisev meister ja juhtus sedagi, et mulle tulid järele podrätsikud saja kuni kahesaja versta tagant ning kutsusid mind tööle välja poole Tšugujevit. Kirikute seinamaalidel ja ikonostaasi piltidel oli tollal Ukraina ringkonnas suur menu, kuigi

maksti vähe ja tööde ettevõtjad põlesid tihtilugu läbi, kuna neid oli liialt palju.

Tšugujev oli juba ammu kuulus oma meistrite poolt. Tööde peremehed palkasid siit maalijaid, kulda- ja puulõikajaid ja tislereid. Kõik need meistrid olid araktšeejevliku valitsemissüsteemi poolt Ukraina sõjaväelisse asulasse loodud kroonu «Käsitöökoja» võõraslapsed. Kõik nad olid selle endised õpipoisid.

Meil Osinovkas oli kirik kaunistatud suurepäraste hiigelmaalidega. Need on koopiad Iisaku katedraali freskodes ja teostatud väga andekate kohalike maalijate poolt. Trikazov, Krainenko, Samanov ja eriti noor Persanov olid kuulsamad maalijad ning nende loodud tööd panevad mind seniajani imetlema, kui värske, eluline, helge on isegi praegu veel see erakordne maalikunst! ... Meil on, mida vaadata ja tihtilugu ema tõreles minuga: «No küll on piinlik, ma pidin kirikus häbi pärast maa alla vajuma: kõik on nagu inimesed ikka, seisavad, palvetavad, sina aga nagu loll ajad suu ammul, pöörad isegi selja ikonostaasile ja vahid ammulisui suuri maale seintel.»

Ema sai maalikunstist väga hästi aru, kuid jumalateenistuse korda tundis nii, et köster Luka jahmus ja jäi vait, kui ta kord hakkas emaga vaidlema mingi euharistia* üle — praegu ei mäleta enam, kuna see oli ammu aega tagasi.

Pöördun oma jutustuse juurde tagasi.

Tuhande kaheksasaja kuuekümnenda aastal, augustikuu... Olin just lõpetanud Samonovi õpilase Kritševski poolt alustatud Malinovski kiriku (viis versta Tšugujevist) suure, kogu seina katva maali «Kristus Kolgatal»¹, koopia Steibeni gravüürist, ja olin nüüd vaba ning puhkasin kodus.

Õhtul tuli rutates minu juurde kuldaja Demjan Ivanovitš Kuzovkin. Ta oli alles nüüdsama kokku leppinud Voroneži kubermangust kohale sõitnud Kamenka podrjatsiku Nikuliniga tema juurde tööle astumiseks väljaspool kodukohta ning Dmitri Vassiljevitš Nikulin oli teda tungivalt palunud teha mulle ettepanek

* Euharistia — kristlikus religioonis «püha õhtusöömaaeg»

sõita tema juurde tööle kogu talveks. Esialgu Kupjanski maakonda, Pristenisse, aga pärast sealse vähese töö lõpetamist — edasi, teistele töödele Kamenkasse kogu talveks; palk suur — kakskümmend viis rubla kuus.

Läksime kohe Nikulini juurde. See oli ligidal. Teel ütles Demjan, et ära sõita tuleb veel täna öösel. Nüüd ei ole enam see aeg, kus pidin sõitma Lenniku juurde, nüüd ei kartnud ma enam midagi... Sõidame! Kodus ei lausunud ma emale sõnagi, et teda mitte häirida.

Varsti astusime tuppa, kus olid külalised, märjuke ja suupisted. Seal vedelesid viiulivutlar ja poogen, kuid kõigepealt torkas silma laud, korratult paigutatud vägijookide ja söökidega. Nikulin pani viiuli kõrvale ja vallutas meid kohe oma artistliku mõjuvõimega. Ta oli tugev, ilus — brünett, suurte hallide silmadega ja tihedate väikevene vurrudega. Tema karvane käsi oli tugev, unistavad silmad väljendasid armastust elu vastu, kuid häälest oli tunda juba muretut hellitavat despooti artellimeistrite üle.

Kui tema laulev viiul sulas ühte tema baritoniga, hakkasid meie südamekeeled värisema, haaratuna tema elamuslikust muusikast: me heldisime ruttu kuni pisarateni ja olime valmis koos temaga kas või maailma otsa sõitma.

Tabatud ootamatusest ja joonud siis ka kütkestava peremehe terviseks, kaotasime me täielikult pea ja alles kell kaksteist öösel hakkasime mõtlema pikale teele asumise ettevalmistustele.

Kui väljusime, oli Demjan kuni teatraalse liialduseni vaimustuses Nikulinist. Ta tahtis end näidata peene asjatundjana, näitlejana, suursugusena nii keelelt kui tundeilt.

«Lähme,» anus ta mul käe alt kinni võttes, «mina juurde!» (selle asemel et öelda «minu juurde»).

Ma keeldusin hilise aja tõttu ja soovitasin temalgi rutata asjade pakkimisega.

«Mis nüüd minust! Ma olengi täies ulatuses siin, kuhu aga suvatlete!»

«Kuhu suvatsete» asemel — nagu kordasid kõik meistrimehed moodsat sõna — ütles Demjan «kuhu suvatlete!» Iga sõna moonutas ta «suursugusemaks».

«Jah, Ilja Jefimovitš! Kuhu suvatlete? Sõidame! Kihutame! Küll on meeldiv inimene see Dmitri Vassiljevitš! Temaga mine kas või läbi tule ja veel» püksus ta heleda häälega juba tänaval, kui läksime sõltis.

Küll oli temaga igav! Ja mind valdas igatsus kodu järele. Raske on mul kodust ja vennast lahkuda. Kuid ma jäin kindlaks ja vankumatuks, kuigi armastasin väga oma ema. Ma näen nüüd mõttes pisaraid sädelemas ema palgeil. Pärast õe Ustja surma oli ta mulle ainsaks sõbraks. Kui me alles Osinovkas elasime, käisime emaga sageli suurtel pühadel Kotšetokis, versta seitse Osinovkast. Et jõuda hommikupalvusele, tuli kodunt lahkuda päikesetõusu ajal. Tõusnud magamast, läbisime kogu linna, ja kui päike hakkas juba kõrvaltama, astusime mõnuga tihedasse vahtrametsa Kotšetoki lähedal ning jõudsimme enne kiriku kellalöömise algust kohale.

Teel jutustas ema hulga suurepäraseid lugusid pühakute elust. Ta teadis paljusid pühade isade häid õpetusi. Teekond oli väga huvitav. Jõudnud kohale, hakkasin ma tihedas inimesteparves kartma, et kaotan ema selles suures külameeste ja -naiste summas. No küll nad tõuklesid! Ja nad üldse ei kartnud rahvamurdu. Näiteks, kirik puupüsti täis, samuti kirikuesine, trepiastmed, kõik koridorid tihedalt täis tuubitud. Seal tuli külaeit kodus valmistatud kollase vahaküünlaga, mis oli pistetud pearäti vahele. Otsekohe, juba esimestest sammudest peale muutus ta mingi müürilõhkuja taoliseks; pani parema küünarnuki inimmüüri vastu, ja laskunud poolkükakile, surus küünarnuki alt ettepoole ning tungis uskumatu jõuga inimmüüri. Pärast tema esimest tõuget tõuklesid tagasivaatajad rahulolematult ja vajusid tahtmatult naabritele peale. Nad ei jõudnud ennast veel paigale seada, kui müürilõhkuja-eit juba uuesti virutas altpoolt toore jõuga inimmüüri pihta ja liikus edasi, laskis end jälle poolkükakile ja kaotamata, inertsiga, murdis end läbi tema trügimisest eemaletõmbujate palvetajate summast, kes saatsid teda vihaste pilkudega.

Eit aga oli juba ette trüginud ja pani ise ikonostaasi

ees paika oma küünla jumalaemale. Õndsus helkis ta punasel näol.

Mina hoidsin kinni ema poolsiidjakist ja kartsin ära kaduda selles hingematvas ning halastamatus rahvasummas.

Armastasin väga oma ema: me magasime koos tema suures sängis hiiglasuure eesriide taga. See eesriie meeldis mulle. Mööda seda ronis alt üles roheline eefeu, vääneldes otsekui elavana lae alla välja. Varem magasin ma diivanil. Kord tekkis mul unes ettekujutus: äkki mu ema sureb ära?! Ja ma hakkasin läbi une oigama ega saanud enam rahulikult diivanil magada. Hakkasin isegi palavikuliselt sonima. Ema võttis mu siis enda juurde ja enam ei tahtnud ma diivanile tagasi minna — emaga oli nii rahulik olla.

Pärast pikka jumalateenistust kirikus kanti end ilmutanud ikoon kaevule. Varjurikkas sarapuumetsas valgus rahvahulk laiali ning oli seal nii ilusasti ja laiguliselt valgustatud. Poisikesed löid peopesadega kõlavalt laksu vahtralehtedega. Emagi hakkas vahtralehti laksumata. Tagasi minnes õppisin ma kogu aeg laksutama, kuid mul ei tulnud see välja.

Kui me koduteele asusime, oli juba väga palav. Ja kui olime jõudnud Krebitsani, istusime puhkama. Ema keeras lahti puhta rätiku, võttis välja värske pühitsetud kirikuleiva «terviseks», murdis selle küljest tükkhaaval palakesi ja me sõime, juues peale allikavett. Ja milline vesil! Külma ja puhas.

II

PRISTEN

Pristenis võttis võõrmünder, härrasisa, nagu teda perekonnas ja külas hüüti, meid külalistena enda juurde kui kirikuanni.

Seitsmekümneaastane pikakasvuline härrasisa oli enesest lugupidamise ja korralikkuse eeskuju. Kõhn,

rahuliku loomuga vanamees pidas kogu oma suure perekonna ranges sõnakuulmises. Patriarhi tõeline headus kaunistas teda ja võitis poolehoidu.

Lõunat sõi ta eraldi, puhtas «saksakambris», pühaknurgas, lõuendile maalitud suurte pühapiltide all, kodukootud linaga kaetud puhta laua taga.

Ainult meid kolme kui külalisi ja jumala asjadega tegelejaid kutsus ta koos endaga lõunatama, kogu suurearvuline pere aga sõi koos töölistega lõunat kõõgi poolel, kus oli suur ahi, lavatsid, sahvrid ja igasugused ahjualused kanade ja voonakese jaoks. Härrasisa pojad, kaks räsajat tšumakki, olid just äsja tagasi jõudnud Krimmist, kus nad olid käinud soola järel. Nende koormad ei olnud veel lahti võetud ja seisid õues. Tugevasti õlitatud purjeriidesse pakituna ja roguskinööoriga kinniseotuna ei kartnud need vihma. Härrasisa poegade sihvakad pikakasvulised naised olid lõunamaise haruldase iluga. On märkimisväärne, et sellises sügavas kolgas oli rahvas nagu välja valitud: sihvakas ja ilus. Seejuures käitusid kõik arukalt ja suure väarikusega — mitte üksnes härrasisa, nagu see mulle esialgu näis. Ka poegadele võis paljudest asjadest suure huviga rääkida: olid elutargad inimesed.

Vaadanud meid oma tähelepaneliku patriarhi silmaga, küsis härrasisa, kes meist on maalija. Ja kui seltsimehed osutasid minule, sattus ta segadusse.

«See nooruk? Kas ta siis midagi oskab? Meie meelest on ta ju alles lapsuke... Millised pikad juuksed nagu tüdrukul. No istu, istu mulle lähemale! Sa ju maalid mulle ikooni. Selle eest aga minge aiamaale ja võtke sealt mida soovite: seal on palju arbuuse ja meloneid, ka kõrvitsad on varsti valmis — hea seemneid krõbitada.»

Toidud, mida naised valmistasid, olid suurepärased ja me tegime endile liiga kuklite ja vareenikutega imemaitsvas koores; muidugi olid kõik omatehtud. Milline oli aga borš ja ümmargused pirukad!

Härrasisale kuuluval puhtal poolel rippus klaaside all palju värvilisi litograafiaid, lõbusa süžeeaga rahvapildid olid kleebitud lihtsalt leivasisuga valgele seinal. Kriidiga valgendatud hiiglaahi oli ilusasti ja julgelt

maalitud oma pere naiste ja tüdrukute kätega. Mitmesuguse kuju ja suurusega niinekoorest harjad, kastetud erisugustesse värvidesse, olid korda saatnud omaloomingu imesid.

Suurte ikoonide taga olid lopsakad, juba ärakuivanud lillekimbud, kogu lagi ja seinad olid poole kõrguseni osavalt täis lükitud lõhnavaid kuivanud taimi.

Suured kollased lilled, punahein ja heinputked täitsid kogu toa mingi erilise hardakstegeva aroomiga.

Maal tuli uuendada lihavõttepühadeks, lilled aga nelipühiks.

Kuid ausalt öeldes, noores eas etnograafilise huviga kaua ei ela, ja nädalä pärast tundsin ma juba talumatut igavust selles kolgas.

Eriti pühapäeviti, kui ma meenutasin Tšugujevit ja kandusin mõttes meie Osinovka ringi, piinas mind igavus. Sinna jäi mul maha hoopis teistsugune seltskond. Siinset artelli ja üldse meistrimehi ma mitte ainult ei võõrastanud, vaid isegi põgenesin nende eest. Kainetena olid nad vagased ja koguni abivalmid, kuid pisut nokastanult hakkasid kohe üksteist tõgama, see tähendab, norima ja mõnitama. Näiteks D. I. Kuzovkin, ise kõhetu, näost kollane nagu hiinlane, aga poisikest Petruškat, kuldamistöõ õpilast, piinas iivelduseni oma küünaliste irvitamistega, viies ta meeleheitleni. Pavelit ta kartis, sest et see oli tugev ja rumal: ta kannatas kaua, aga siis läks metsikuks, pistis oma määrdunud rusikakolaka Djomka ninale nii ligidale, et Demjan püüdis rutemini muuta oma vaenulikku väliaastumist ja kaduda, et aga luud-kondid terveks jääksid. Kasvult väike, kollane, käis ta kikivarvul ja rääkis tasakesi oma suursugusest päritolust: «Minu ema oli... türgi soost. Ma ei ole ablas sööja, parem natukene, aga head.»

Püüdsin olla mehine, kuid juba nädala pärast haaras mind talumatu igatsus: tundsin igatsust oma keskkonna järele, mis oli, kui ma nüüd taastan teda oma mälus, küllalt kõrgetasemeline ja huvitav.

Iseäranis tundsin seda pühapäeviti — kuhu siin Pristenis minna, kellele oma südant puistata? Demjan, lühikest kasvu, sapine ja kollane kui hiinlane, oli sen-

timentaalne, kuid täiesti harimatu ja ebahuvitav. Kuldaja Pavel aga oli täiesti kirjaoskamatu ja rumal.

Ma ronisin Pristeni kõrgemaile mäetippudele ja imetlesin sealt Oskoli jõge ja luhahainamaid, mis ulatusid kaugele-kaugele... Ning siin piinasid mind ikka ja jälle unistused Peterburist... Oli isegi tahtmine kurbusest nutta. «Ah, aitab! On siis maailmas üldse olemas seda Peterburi? Võib-olla on need kõik ainult tühjad jutud,» lõpetasin ma oma kibedad mõtted ja kandusin mõttes koju.

Tšugujevis, see tähendab meie Osinovkas, oleksin ma nüüd läinud piki Donetsi, kepp käes, Botšarovide juurde. Seal on praegu nii lõbus. Kui valitses kuumus, kogunesid minu täditütred, nende sõbratarid ja minu onupoeg Ivanja Botšarov maailmatu suures puuviljainias asuvasse varjulisse lehtlasse lodjapuude all. Onupoeg Ivanja polnud üksnes parim ja väsimatu tantsija, vaid lisaks ta ka luuletas, võttis alati ettelugemiseks midagi uut välja, ja kui lõbus, teravmeelne ta oli! Kõik preilid olid temasse armunud. Mustad kiharad olid lokkis ja raamisid kaunitult ta otsaesist. Tal olid tekkinud juba vurrukesed — ta oli minust kolm aastat vanem. Üha rohkem saabus preilid, meie tuttavaid ja kavalere. Kiiguti kiigel. Niipea aga, kui kuumus andis järele, võtsime paaridesse ja tantsisime lõputult. Tantsuplats muutus tasaseks nagu parkett. Kingatallad olid rohust rohelised ja läikisid otsekui lakiga kaetult. Kui aga palav hakkas, heitsime kuued seljast ja tantsisime meeletult kadrilli viienda figuuri igasuguseid paasid.

«Trofim tuleb! Trofim! Trofim!» karjusid õed.

Trofimi armastati väga. Ta oli Ivanjast kaks aastat vanem ja jutustas suurepäraselt lõputuid muinasjutte. Tal oli suur otsaesine ja kelmikalt naeratavad silmad, see hea inimene paistis silma oma fenomenaalse jõu poolest. Trofim Tšaplõgin oli rätsep minu ristiisa Kasjanovi töökojas. Nende juures sõjaväelaste rätsepatöökojas käisid ohvitseridele kuuluvate esemete järel tentsikud ja soldatid. Seal see meie Trofim hankiski igasuguseid lugusid — olid alles vahvad jutumehed!

Soe pime õõ tegi lõpu meie tantsule. Väsinult heitsime rohule pikali, võimalikult lähemale Trofimile, ja peaaegu õõ läbi kuulasime lõpmatuid romaane soldatite eluvaevast.

«Ei suuda enam, magada tahan,» teatas lõpuks Trofim.

«Ah, söö midagi,» ütlesid õed, «ehk joo teed, kas või külma.»

Mindi majja, leiti kas tükk pirukat või keedetud muna või pirne, kompotti... Trofim sõi alistunult, ja puhanud veidi, jutustas edasi.

«Pea'nd, pea, sa jätsid vahele,» parandasid õed.

Nad teadsid hästi tema muinasjutte ja eriti armastasid kõiki tema jutustusi «Tsaar Kohtumõistjast».

Lõpuks hakkas Trofim kudrutama, ajas mingit seotut joru ja moonutas niivõrd sõnu, neelates nende lõppe, et polnud mingil moel võimalik temast aru saada. Mõned jäid juba magama ja me läksime laiali. Läksime suurde heinaküüni, kus olid varem valmis pandud padjad ja tekid ning seadsime seal end suurepäraselt sisse. Eriti soojendas meid meeldivalt halli kaleviga kaetud vana hundinahast kasukas. Selle embuses magati harilikult ikka kahekesi või kolmekesi.

Kuid Botšarovide lõbusa seltskonnaga ei olnud ma seotud kogu südamega: viimane lendas aina kitsasse, mäe jalamil asuvasse põiktänavasse.

Seal oli meeldiv maja ja aed. Seda aeda mäletan kõige paremini sirelite õitseajast. Lopsakad ilmatu suured õitekimbud kirendasid ererohelistest mardikatest. Need mardikad andsid põõsastele erilise spetsiifilise lõhna... Oh, selle lõhnaga oli lahutamatult seotud kujutus mu ihaldusobjekti hurmavast profiilist. Neid oli neli õde ja — kui kahju! — mitte ainsatki venda. Seepärast oligi mul piinlik minna neidude Poležajevite poole. Ma tundsin neid juba varasest lapsepõlvest peale. Kui see perekond Harkovist Tšugujevisse kolis, asus ta elama meie juurde, kuni osteti oma maja. Tollal nende isa veel elas. Ja rohkem kui kolm aastat ei suutnud ma ükskõiksest vaadata Nadjat, kolmandat õde. Veri lõi mulle näkku, ma punastasin, hing jäi kinni ja kõige

enam kartsin, et keegi märkab minu kirge selle tüdruku vastu. Nende juures toimusid samuti ballid. Meie opetajad, staabi topograafid, armastasid raha klappides tantsuõhtuid korraldada. Peamine oli sellejuures Tšugujevi ulaanidepolgu ballimuusika-orkester, kellele maksti viis rubla õõ eest. Muidugi olid naps ja suupiste orkestrantidele paratamatud. Ball kestis koiduni.

Ja vaat siin olin ma ütle mata õnnelik, kui väiksedki korraldasid oma kadrilli, kui saalis oli veel ruumi. Ma ei julgenud Nadjat endaga tantsima paluda, püüdsin aga olla tema paariga visavii. Ja oli see alles õnnejoo vastus, kui ma võisin puudutada tema kätt või daamide üleandmisel viienda figuuri ajal tema embuses keelduda... Aga kui palju tuli taluda piinu, nähes teda vestlemas teistega! Armukadedus näris mind. Kui mul aga õnnestus jääda Nadjaga kahekesi, muutusin ma keeletuks ega suutnud öelda ainsatki sõna. Mulle tundus, et kõik vaatavad meid naerulsui meile osutades ja ma ruttasin minema ning alles siis mõistsin, et see oli ilmaaegu, et kellelgi polnud minuga mingit tegemist. Jälle kannatused: Nadja lobises lõbusalt oma kõlava häälega teiste kavaleridega, isegi suurte topograafidega, vahel aga ka ohvitseridega... Milline võluv kõla oli tema valjul, kõikjale kostval häälel! Kuid tema näokese profiil, veidi kongus ninake ja soeng nagu mõnel raidkujul, hoopis isesugune... Ma pöördusin kõrvale või läksin minema, sest minus tormitses kirk heita end ta jalge ette... Küll siis puhkeks alles naer! Üldine ja õel...

Selliseis lõputuis unelmates tabas mind Pristeni mägedes tuunjas hämarus. Oli vaja oma korterisse magama minna. Pimeduses leidsin ma hädavaevu tee mäe jalamile. Kolm aastat tagasi käis üle selle kauni tee (jutustuste järgi) hirmus orkaan koos paduvihmaga. Tee oli kõikjal läbi lõigatud lõhangutest. Vihm oli välja uhtunud hiiglaslikud kivid ja kandnud nad terveksjäänud teesadele, ja nüüd oli pimeduses raske liikuda... Kuid milline igavus ootab mind härrasisa korteris poolharimatute käsitööliste hulgas. Demjani alaline irvitamine poisikese Petruška üle. Milline küünilisus!

Imelikud inimesed olid need meistrimhed. Enamalt jaolt olid nad lahked, ustavad, tagasihoidlikud ja vaiksed, kuid pruukis neil vaid viina võtta (aga kuidas siis mitte juua sellises igavuses?), kui nad loomastusid, näoilmed muutusid kiiresti, nad läksid tighedaks, mürgiseks ja ülbeks. Tagasihoidmatult pääsesid valla nende teravad keeled ja virtuoosne sõim.

Viina rüübanud väikest Djomkat ei tundnud enam äragi. Ta piidles oma väikeste ploomisilmadega täiesti rumalat Pavelit ning hakkas teda õelalt nokkima meistriteeste räpaste teravmeelsustega. Ja võimatu oli teda pidurdada. Algul püüdis Pavel end naljadega kaitsta, kuid äkki röögatas vastiku sõimusõna, tõusis püsti ja raksatas rusikakolakaga vastu lauda. Hea veel, et meil on savipõrand: summutas müra — muidu oleks olnud hirmus lärm, skandaal...

Tunnistan avameelselt, et kannatasin tugevasti nli-suguses keskkonnas. Juhtus esmakordselt, et ma elasin selles väikeses artellis vahetult nendega.

III

NIKULIN

Hakati rääkima, et meie peremees Nikulin on üleni võlgades ega ole võimeline meiega arveid klaarima. Ikka rohkem ja rohkem mõtlesime sellele; et niipea kui saame töötasu kätte, läheme tema juurest ära.

Me ootasime, et ta varsti kohale sõidab, kuna meie töö jõudis juba lõpule, ja vöörmünder oli Demjan Kuzovkinile õelnud, et Nikulin on kogu raha juba välja võtnud. Meie vahel hakkas tasapisi arenema vandenõu. Demjan Kuzovkin valmistas meid julgelt ette:

«Vaadake te mul, et maha ei jää, tulete minu järel! Niipea kui tema, Nikulin, astub üle läve, ütlen ma: «Anna meile lõpparve, sa lurjus!!!»»

Lõpuks saabuski Nikulin, ja mis oli? Djomka tormas talle vastu kui kõige närusem ori ja suudles koguni Nikulini kätt. Väike, vastik, sorakil mustade salkudega, kollane kui ooker, sarnanes ta paharetiga, keda on halustamatult välja naerdud kõikides muinasjuttudes ja legendides. Nikulin aga oli ilus, suursugune ja võttis isegi Djomka juudasuudluse vastu kui seaduspärase. Zaporoožlaste roosast siidist lipul (Suurtükiväe Muuseum) oli kujutatud galeer. Enamasti kõik Zaporoožmeremhed sarnanesid seal D. V. Nikulini portreega: suuresilmalised vurrukandjad.

Meie lõunasöök möödus lõbusalt. Nikulin tundis meistriteeste loomust ja oskas neid soodsalt meelestada. Laual oli ka viin. Oma igavuses ootasime pärast lõunasööki ka viiulimängu. Ehkki ma mõne napsi järel märkas, et Demjan Ivanovitši silmad sähvasid õelalt Nikulini suunas, seni aga Djomka laulis oma tenorihäälega ukraina laulukesi ja kõik kulges hästi. Rahast ei lausunud sõnagi. Demjan — ja kuidas küll meistritehed seda teha oskavad! — tegi juba Nikulinile märkusi, õelaid märkusi, loopis Nikulinile sõnu mitte enam vihjamisi, vaid lausa näkku. Nikulin ei pööranud sellele vähematki tähelepanu... Jälle viiul, laul keskkoni ja me mõtlesime juba magamaminekule. Nikulin heitis meiega ühisele lavatsile; kuna me magasime kolmekesi.

Ja vaat siis, kui me juba pikali olime heitnud, astus Kuzovkin. kuidagi teatraalselt, peake uhkelt püsti, Nikulini juurde ja ütles talle midagi ebaviisakat ja vänget.

«Demjan Ivanovitš, te... unustate enesel!» kõrgendades oma bassihäält ja lükates oma täidlaselt karvkestega kaetud käelt varruka tagasi, upitas Nikulin end minu kõrvalt üles. Ta oli valvel, taipas kõike ega lasknud end meie meeleolust petta.

«Mis sinuga, sabarakuga, siin veel aega raisata,» sisistas korraka Kuzovkin ülbelt. «Raha! Anna lõpparve, ja asi tahel!»

Ja lisas veel kõige ebaetsensuursema vandesõna.

Nikulini käsi üleskääritud käisega võttis löögiks hoogu: kõrvakiil laksatas heledalt ja Demjan Kuzovkin,

kes oli Nikulinile nii lähedale trüginud, muutus silmapilguga väikeseks laibaks. Ta kukkus peaga väheldase, lavatsiga ahju ette. Selles ahjus tehti alati tulehakatust tuhas hoitud sütest, sest tikke nähtavasti külas veel ei tuntud. Demjan kattus kukkumisel ülespaiskunud tuhaga ja ta nägu oli hall kui surnul, juuksed aga olid tuhast hallid. Tume veri hakkas jooksuma ninast ja suust. Vereloik imbus ruttu tuhasse ja mulle näis, et Demjan on surnuks löödud.

«Dmitri Vassiljevitš, mis te tegite? Te tapsite inimese!» hüüdsin ma võõra häälega.

Nikulin hakkas mind õrnalt rahustama:

«Ah, teie ei tunne veel neid alatuid! Uskuge, temaga ei juhtu midagi... Pavel, too vett, talle tuleb vett pähe ja rinnale pritsida. Ha-ha, ha! No on kangelanel!»

Ta ronis nariit maha ja puudutas jalaga kollasest papist tehtud nukuna näiva Kuzovkini kollast rinda.

Mulle näis, et Kuzovkin ei hinga enam ja annab oma hinge jumalale...

Äkki lausus Kuzovkin silmi avamata, surutuna pere-mehe jala alla, teatraalselt ja poollaulvalt tenorihäälega läbi nina:

«Kui mul oleks olnud kinžall, oleksin ma su läbi torganud... Minu ema oli türgi soost... Meie, vennas, pole lihtinimesed...»

Nikulin puhkes laginal naerma.

Minagi rõõmustasin, et Kuzovkin elas ja olin valmis naerma. Toodi vett. Seda valati talle kaela, kuni ta lõdisema hakkas. Tragöödia oli lõppenud. Tasapisi heitsime uuesti asemetele. Nikulin aina vabandas end minu ees ja püüdis mind rahustada. Kuid ma hakkasin teda väga kartma. Ja koos Demjani hammastega hakkasid minu omadki palavikuliselt lõgisema. Ma ei suutnud kaua aega uinuda; mulle tundus, et öösel tungib Demjan unisele Nikulinile noaga kallale ja meie tragöödia muutub uue verise metsikuse tõttu veelgi keerukamaks. Ma aina kuulatasin pärast seda kui Djomka, veega ülevalatuna, jäigi kahe sammu kaugusele meist kogu ööks halli tuha sisse ahju ette. Kuid ta nohises vaikselt, olles ninapidi loigus halli tuha peal.

Ärkasin harilikust hiljem. Kõigepealt vaatasin hirmsat tuhka. Ahju juures polnud enam halli-kollast laipa. Ja mis see siis on! Kas pole see unes? Demjan Ivanovitš oli kõrvaltoas, meie töökojas ning töötas juba vaikselt ja hoolega: poleeris padjakesega suurt kullatud raami. Pavel-omakorda püüdis sama usinasti seltsimehega sammu pidada.

See raam oli ainuke asi, mis polnud veel Pristenis meie artelli poolt lõpetatud. Ma ei suutnud sellest aru saada: õigus, asjal võis olla ainuke seletus, et nad leppisid ära, ja Kuzovkin töötas sellepärast nii, et on oma pere-mehe lahkusest lohutatud. Kuid Nikulin alles magas. Järelikult, midagi sellist pole juhtunud. Ma satusin paanilisse hirmu, kui astusin Kuzovkini juurde. Pool nägu ja lõua oli ta rätiga kinni sidunud ja valge sideme tõttu paistis nägu veelgi tumedamana. Kuid kõige koledam oli see, et peaaegu kogu nägu kujutas endast hiiglasuurt sinist laiku, vasak põsk aga oli paistes ja sulges silma.

Sihtinud vargsi sideme alt oma väikese silmakesega ja märganud minu kohkumist, ütles ta:

«Öösel hakkas mul hammas nii valutama, et isegi pea valutab, põsk paistetas üles, isegi vaadata on halb.»

Nikulin oli just ärganud, puristas rõõmsalt end pes-tes ja nagu poleks midagi juhtunud, keetis valmis tee ning palus meid lauda.

«Mis, kas kutsar annab hobused ette?» küsis ta Pavelilt. «Teie, Ilja Jefimovitš, sõidate praegu koos minuga Kamenkasse, aga nende järele saadan ma hobused paari päeva pärast. Loodan, et raamiga viiakse asi lõpule?» ütles Nikulin ja pööras näo vasakule, kus istus Kuzovkin, kes oli parim kuldaia.

«Hm, hm, nii, no jah, saab valmis, Dmitri Vassiljevitš,» lalis Demjan vaevalt kuuldavalt, kuid rõõmsalt, vaikse alandlikkusega.

Ei ühtki sõna rahast, ei lõpparvest, justkui polekski midagi olnud.

«Praegu jätan teile igaühele kümme rubla, sest lõpparvet pole ma siin võõrümündriit veel saanud. Küüt võtab koos teiega peale kõik tööriistad ja veel mõndagi külameestelt natuuras, mis on neilt senini saamata.»

Vastuseks oli vaikiv nõusolek.

Nagu kõik, nii tundsin ka meie selle inimese vastupandamatut võimu meie üle. Minu vastu oli Nikulin eriti tähelepanelik ja hell.

Sõitsime kogu päeva piki Oskoli äärset kriidiseljandikku. Lõpututesse kaugustesse ulatuvad mitmekujuliste jõekäärudega vainud virvendasid päikese käes. Igal mäekünkal hüppasin ma heameeles meie kummiga kalessist maha. Mul oli nii vaba ja hea hingata.

Nikulin viis jutu kogu aeg tõsistele asjadele ja ma imestasin, isegi ei tahtnud uskuda, et ta eile nii südameult peksis vaeseomaks kõhetu kuldaja.

Hirmus on olla selles keskkonnas. Ma hakkasin plaanitsema, et kuidagi lahku lüüa, ära koju minna... Ja kuidas ta mulle, alati teistest rohkem tähelepanu osutab!

Üldse kõik selles maanurgas austavad mind kuidagi eriliselt ja tõstavad kõrgemale parimatest meistrimees-test. Pärast meie tööde ülevaatust, kui kirikus oli kõik kirikupühaks lõpetatud, kutsus isa Aleksei meid lõunale. Pidutsemisele saabus tema poeg, üliõpilane Harkovi seminarist. Üliõpilane viis mu kõrvale ja hakkas vaikselt pärima, kust ma olen pärit, kes on mu vana-mad. Ta ei tahtnud kuidagi uskuda, et ma olen sõja-väeasukas. See pani mind koguni imestama.

«Mis te siis minus leiate? Mille poolest ma seltsimeestest erinen?»

«Jätke juba, nad ei ole teile seltsimehed, teil on hea rüht, kombed. Kohe näha, et olete teisest ringkonnast.»

Siis me hakkasime rääkima kirjandusest. Ma olin lugenud palju ja juba ammust ajast. Kui öde Ustja alles õppis pansionis Limanskite juures, oli neil raamatukogu, kust me võtsime raamatuid. Ustja luges valjusti. Me lugesime palju Walter Scotti romaane, Ivan Groznõi ja Kurbski kirjavahetust ja rohkesti teisi raamatuid. Botšarovide juures oli samuti raamatulugemine au sees, olgugi et Ivan Botšarov armastas kõige enam muinasjutte.

Pärast Ustja surma andsid Tšugujevi polgu ohvitserid mulle raamatuid polgu raamatukogust, eriti Žukovski, Puškini, Lermontovi ja teiste teoseid.

Kõõmustasin väga üliõpilase üle, kes minuga nii sõbralikult vestles. Ma põlesin vaimustusest... Seda mõistas ainult see, kes januneb vaimutoidu järele!

Milline lootusetu igavus valdab inimest, kes on vajunud kauaks «armsa lihtsuse» ja karmi ebakultuursuse porri! Ei ainsatki mõtet, ei ainsatki huvitavat sõna: looma elu labasus. Mulle meenus jälle ema. Kui inetult ma temast lahkusin!... Heakene küll, ma pole kunagi armastanud hellitlusi, see on õigus, igasugused õrnused võisid mind viia jämedusteni, kuid ikkagi nii sihilikult, äkitselt, ei kavatsenud ma teda kurvastada.

Naasnud koju, elasin ma mõttes sageli ja kaua endist elu. Üksi olles laulsin romansse:

Seisis sõjamõõga najal
rüütel hängevaluga...
Teisel maal ja võõral rajal
kuulsaks saada tahtsin ma.

Muide me ikka veel sõidame Nikuliniga, juba teist ööpäeva kriidiseljandikul piki Oskoli jõge. Ta peatub pikalt ja targalt jutustustel oma elust, räägib meistrimees-te elust ja kommetest. See oli üsna huvitav ja ma unustasin tookord isegi Tšugujevi. Kuid ta armastas nii väga teel olles külastada oma paljusid tuttavaid, et oli raske teda keelitada edasi sõitma. Tavaliselt kõigi pool — küll heasüdamlike talupidajate, küll jõukate parveomanike kui ka möldrite pool, kes laialt kaubitsesid tahu ja viljaga — pandi lauale viina, toodi ümarmargusi pirukaid, praeti munarooga pekiga ja jõuluvorste, keldrist toodi soolatud arbuuse, praeti tuurakala hapukoos, pottides oli peidus suur varandus lutsude ja karpkalade näol, ning sööming-jooming koos viulimängu ja laulmisega kestis hilisööni. Öhtul otsustati välja sõita koidikul, kuid pahatihti segas mingi asjatoimetus või mõne vajaliku inimese ilmumine — ja meie ärasõit lükkus jällegi edasi ja edasi. Ma olin juba hästi tuttav Nikulini muusikalise repertuaariga ja tundsin suurt igavust tegevuseta olekust.

Ometigi oli võimatu olla mitte haaratud ta viulimängust ja eriti ta sügava tundega ettekantud lauludest, ta hääle² ainulaadsest võlust...

IV

KAMENKA

Me saabusime Kamenkasse kuuvalgel ööl ja neid maalilisi kriitvalgeks võõbatud savionne, väravaid ja õuesid, mis mind nii muinasjutuliselt ning ootamatult otsekui Ukraina poeesiaga üle kallasid, ma hommikul enam ei leidnud. Päeval näis kõik lihtsana ja proosalisena.

Võib-olla paistis see nõnda pärast seda, kui olime kohanud tõelist poeesiat Nikulini abikaasa, noore pikakasvulise ilusa naise — Jekaterina Vassiljevna näol. Silmapaistev oli selle saleda ja kõrgelt intelligentse olevuse väsinud näojoontega ilmekas nägu. Oli näha, et ta jumaldas oma artistist abikaasat ja pidi tihti kaua üksinduses nukrutsema.

Hommikul tehti mulle ettepanek võtta töökojaks eluhoone lähedal olev tühi maja. See maja oli maha jäetud sellest ajast, kui polutile tekkis elatanud vanaema puusärk. Ülivana eideke, täiesti kokku kuivanud nagu tumepruun muumia, oli juba unustatud kogu oma suguvõsa poolt. Keegi ei teadnud, kui vana ta oli. Arvati, et kaugelt üle saja. Ta elas oma eakaaslastest kõige kauem. Pärast seda juhtumit aastat viisteist tagasi, kui ta tõepoolest oli suremas ja oli juba jumal-armu saanud ning tehti ettevalmistusi ja paigutati ta isegi puusärki, sest kõigile näis, et ta oli surma viimses agoonias, tuli eidekesse elujõud tagasi. Ta ronis kirstust välja ning läks oma armastatud ahju peale, kuhu jäigi, lahkudes sealt ainult päikesepaistelistel päevadel, mil ta ronis haakuhja otsa päikesepaistele istuma, vahetides vaimustatult kaugusesse ja pomisedes lõbusalt midagi. Ta oli juba ammust ajast pime.

Ma kuulsin ainult kord tema peenikest, peaaegu lapse häält:

«Neiukesed, neiukesed, tulge minu juurde: mul on palju, palju patju!...» ja pistis laginal naerma.

Jekaterina Vassiljevna ütles mulle, et vanaema puusärgi võib välja viia kas põõningule või kinni katta, et

P. M. Tretjakovi portree. 1883.

«Ei oodatud», 1884.

sedä näha poleks, sest et selle puusärgi pärast jäeti maja maha ja pole ühtegi uljaspead, kes oleks nõus seal elama...

Loomulikult hakkas ma seal töötama ainult päeval, seni kui on soe, aga magada võisin ma Jekaterina Vassiljevna äia toas, kes veetis vanaduspäevi ega seganud end enam ammugi töökoja asjadesse; vaatas ainult, et majas valitseks kord.

Vaadanud maja seestpoolt üle, silmitsenud kirstu ja tervet rida tube, valisin ma töötoaks kõige suurema ruumi, millel oli kolm akent (selles toas seisiski kirst mingisugusel alusel), ja selle kõrvale oma magamistoakese, kuhu tegin suurepärase magamisaseme mingisugusest poodiumist.

Jekaterina Vassiljevna vaatas imestusega mu vahvust ja andis naistele käsu kasida põrandad ja pühkida tolm, mis kattis paksu kihina kõiki kohti mahajäetud elamus.

Eided kõõritasid suurima umbusklikkusega minu poole ja ainult kirst hoidis neid tagasi irvitamast julge poisi üle.

Mõistagi, ma mängisin kangela. Kui ma aga pimedal öhtul pärast öhtusööki Nikulinite sõbralikus peres, kus oli valge, soe ja lõbus, liikusin kobades oma asemeni, viirastus mulle igast pimedast nurgast surnust ülestõusev vanaeit ja paistis, et ta astub minu ette ja nüüd kohe tõkestab mulle tee.

Vahel pimedas suutsin vaevu-vaevu näha musta kirstu mustade kalingurist ääristega ja keskelt allaripuva valge surilinaga, mis oli jäänud puutumata sellest ajast, kui sealt ronis välja elluärge surnu. Ja hetkel, kui ta kirstust välja ronis, kaotas ta ka ise oma viimase mõistusenatukese, langedes sellest peale mõteteta lapseikka.

Muidugi, ma olin julge ainult väliselt. Köögist läbi minnes kortsutasin vihaselt kulme kööginaste ees ja olin väga rahul, et nad vahtisid mind salajase hirmuga.

Ükskord ma isegi kuulsin nende sedalaadi kõnelust minu kohta:

«Kas sa siis ei näe: tal on midagi mõttes, ka juuksed ei ole tal sihukesed: ta teab midagi...»

Juuksed olid mul lühikeseks põetud ja ma harjasin neid tahapoole ning olin veendunud, et oman aukarustatava välimuse.

«Ja pealegi,» vastas teine. «Kes siis magaks tühjas kambris, kus kirst sees ja kus surnu varem lamanud? Mõistagi, ega see pole niisama lihtsalt.»

Minul seisis aga töökojas kolmejalgetel molbertitel kaks kohalikku pühapilti: lunastaja ja jumalaema pilt ja ma püüdsin innukalt saavutada, et need figuurid kiirgaksid valgust, nende nägudelt otsisin jumalikkust. Mu meeleolu oli religioosne.

Lõpuks ma saavutasin eredalt helkivate lillade ning kahkjaskollaste vöötidega ebatavalise valguse pühakute peade ümber.

Jekaterina Vassiljevna, tulnud revideerima naiste koristustööd, imestas väga mu pühapiltide üle, vaatles neid kaua ja küsis, milliste originaalide järgi ma neid maalisin ning kus ma selliseid pühapilte olin näinud. Ta oli tark ja väga taktitundeline inimene. Kui perenaine hoidus ta kiitmisest, kuid ma tundsin, et minu kunst oli temale uus ja ootamatu.

Esmakordselt siin, Nikulinite juures, hakkasin ma lugema Dickensi raamatut «David Copperfield».

Tuleb meelde, et ühe küünla valgusel meenutasid minu toad kirstuga kõige rohkem katakombe ja ma ei saanud neis raamatutest loobuda, kuni ükskord sain noomida vanaemalt — Jekaterina Vassiljevna emalt kauase istumise pärast tühjas majas. Pühapäeviti läksin ma juba hommikul Oskoli niitudepoolsele kaldale heinakuhja juurde ja seadsin seal end mugavalt sisse ning istusin peaaegu kogu päeva, sukeldudes täielikult Dickensi kangelaeste ellu ja huvidesse.

Ei mäleta enam, millise juhuse tõttu, täiesti ootamatult, tuli mul teisest toast pealt kuulata Jekaterina Vassiljevna tõsist jutuaajamist Dmitri Vassiljevitš Nikuliniga.

Ma imetlesin siis selle naise õrna südant. Millise veenvusega püüdis ta Nikulinile selgeks teha kogu ta asjaajamise seisukorda, ning omades suuri kogemusi ja teadmisi kõigis nendes küsimustes, veenis ta Nikulinit hakata tõsiselt tegutsema, kuni veel pole hilja, taastama

ilmselt kõikuma löönud olukorda. Kuid Nikulin oli nähtavasti juba ammu kõigele käega löönud ja ainult paratamatusest liikus aeglaselt kuristiku poole.

Meie kuldajad ja puulõikajad saabusid kohale. Algaud külmad. Seadsime end sisse mingisuguse suure maja soojas korteris, kus töötoa alla oli võetud suur ruum. «Tegime tööd, lulli ei löönd.» Isegi õhtuti ja varajastel hommikutundidel palettide külge kinnitatud küünalde tule valgel, aina maaliti ja maaliti pühapilte.

Peremees oli minu tööga rahul. Ainult see ei meeldinud talle, et ma tegin palju ümber ja kargasin tihti toolilt püsti, et oma tööd eemalt vaadata. Tal endal oli juba piinlik mulle märkusi teha ja ta palus seltsimehi, minu kandi mehi, et nad soovitaksid mul mitte asjatult aega raisata alaliste ümbertegemiste peale.

«Kuidas ta neid ka ei teeks,» ütles ta, «kõik on hea ja kõlblik. Ei tasu näha nii palju vaeva mõttelagedate koguduseliikmete ja pappide pärast, kes nükuinii millestki aru ei saa.»

Jekaterina Vassiljevna käis peale, et ma tingimata käiksin lõunat söömas koos nendega. Enamasti ütlesin ma mitmesugustel ettekäändetel ära, sest seltsimehed vaatasid minu peale viltu ja oletasid muidugi, et ma nende laiskusest peremehele salaja ette kannan.

Elu oli igavavõitu, kuid kõige ebameeldivamad olid alalised kuuldused, et Nikulin on läbi põlemas ja varsti pole tal meile enam võimalik midagi maksta.

Lõpuks otsustasin ma saata koju kirja, et mind nõutaks erakordselt koju edasilükkamatu asja pärast ja saadetaks mulle järele sõiduk, sest ma kartsin, et ma siin ei teeni midagi oma tulevaste plaanide — Peterburi jaoks.

Kuid Nikulin maksis mulle kõik välja.

Kuuendal detsembril sõitsin ma Kamenkast välja mulle Tšugujevist järelesaadetud küüdivankril ja kogu öö, mis oli külm ja tuisune, ekslesime lumehangedes ning kobasime kätega teed. Alles koidu eel jõudsime välja mingi küla juurde, kus head inimesed lasksid meid sisse soojas ja hobuseid söötma.

Siamaani meenutan ma rõõmuga ruumikat taret, suurt perekonna söögilauda, kuumust õhkuvat küdevat

ahju ja rõõmsalt põlevat rasvalampi ning kogu perekonda, kes talvel tõusis magamast kelli neli hommikul. Pandi meidki koos nendega istuma varajast hommikueinet sööma. Näljast ja külmast ning kauasest öisest ekslemisest tingituna sõime suure mõnutundega. Oli kala peedikaljas, olid karaskid kohupiima ja munadega, kuumad karaskid imemaitsva paksu hapukoorega. Küll me alles pugisime end täis! Ma otsustasin kõik kinni maksta ilma kauplemata, ükskõik mis ka ei küsitaks.

«Vaata kus mul! Kas me siis leiva ja toiduga kaupleme?» vastas peremees etteheitvalt mu küsimusele tasumise kohta. «Ei, ei, kui lähete kirikusse, pange jumalale küünal.»

Nii ei võetudki midagi. Isegi loomatoidu eest mitte. Hobustele aga anti nii heinu kui kaeru. Armsad, lahked inimesed! Kui vaiksed, lõbusad ja südamlikud...

Vabana kodus olles hakkasin ma kavandama maali «Vojevood» (Mickiewicz'i luuletuse järgi, Puškini tõlkes) ning maalima portreesid nendest sugulastest ja omastest, kellel oli aega mulle poseerida: onusid, tädisid ja onupoegi ning -tütreid. Kuskil külas olles joonistasin ma mitmel korral peene pliiatsiga kedagi.

«Kas ka endast saab portreed teha?» küsis kord ema.

Ma võtsin väheldase papitüki oma portree maalimiseks ja kiindusin töösse; modellina olin ma eeskujulik, portree tuli välja väga sarnane ja meeldis väga mu emale.

«Selle poisil ilmes on täiskasvanu tarkust,» ütles ema.

Kõik sugulased ja tuttavad kiitsid minu autoportreed ning seisis millegipärast kaua selle ees.

Sel ajal asus Tšugujevise elama esimese järgu gildikaupmehe Ovtšinnikovi suur pere. Tal oli kuus tütar ja neli poega. Käisid kuuldused, et Ovtšinnikovi suured ärid laostusid. Kuid ta üüris Dvorianskaja tänaval hiiglasuure maja ja nende juures toimusid tihti lõbusad tantsuõhtud. Paljud perekonnaliikmetest olid head kitarrimängijad, neid laulsid meeldivalt, ja alati, eriti aga siis, kui kohale sõitsid nende kavalierid Har-kovist või mõisnikud naabrusest, kujunesid õhtud, mis

algavad mõnikord kella kahest päeval, huvitavateks, lõbusateks, elavateks ja kestsid hiliste öötundideni.

Ma ei tunnustama, et minu süda oli ühe tütre, pikatärvilise blondi Marianna vastu eriti tundeline ja tema praast talusin ma Marianna noorema venna tüütavat liandumust minusse. Huglakasvuline, heasüdamlik, õnnepunapõskne, oli ta lahutamatu kitarrist ja olemuselt sellega tundis nii kitarrist kui ka minu vastu liandumatut ja platoonilist kiindumust. Ta ei tahtnud ühtegi minutit eemal olla. Ta tuli varajasel hommikul ja mängis kitarrist ning laulis kogu päeva ega saanud koju juures mulle koormavaks.

Õigus, ta oli hiiglakasvu, lihtne, äärmuseni avameelne, mõnikord pealetükkiv oma palvetega, kuid mind lepitas temaga tema õrn armastus minu vastu ning see tunne asendas delikaatsust. Ühtki huvitavat õhtut või hommikut nende perekonnas ei suutnud ta veeta ilma minuta, ja mõnikord jõuga, jõudu aga oli tal nagu atleedil, tiris ta mu enda juurde. Kuid märjunud mu salajast kirge oma õe Marianna vastu, reetis ta otskohe mu tunded õdedele ning see rõhus ja hämmeldas mind hirmsasti.

Ja oleks pidanud nägema ja kuulma selle Alkiidi* vämmustust, kui ta märkas minu autoportreed! Lagistunud naerda, karjunud isu täis, seisis ta hämmastunult lõpmatult kaua minu väikese papipoogna ees, tormas minu juurde, haaras mind kätele ja nagu poolhull jooksis minuga mööda tuba. Ta pigistas mind oma kaisutusega nii, et mul roided ragisesid ja ega ma ju naljapärast palvetanud, et pääseda. Lõpuks külvas ta mitte üksnes mind, vaid isegi mu käed üle oma hääde, ilusate huulte lopsakate kuumade suudlustega.

Vaevu-vaevu rahunedes võttis ta kitarrist ja uljalt oma ilusat lorkis pead kõigutades, hakkas kõlavalt laulma oma armastatumat ukraina laulu:

Minu ees end julgeks pead,
mina sind ei puutu,
aga neiu juures sa
araks lapseks muutud.

* Alkiid — Heraklese esialgne nimi.

Pärast sellist vägevast vaimustust sai mulle osaks ka samavõrdne kibestumine.

Iseenesestki mõista, et saabunud koju, ei suutnud mu armunud sõber oma vaimustust minu portree üle ainult endale jätta, vaid jagas seda kodustega ja tegi seda sellise ülistava kiitmisega, et meie esimesel kohtumisel hakkasid ka tema õed mind paluma, et ma toaksin oma portreed neile näha, kuid ma keeldusin kategooriliselt.

Ükskord kuskilt koju tagasi jõudes sain ma teada, et Ovtšinnikov oli minu äraolekul seinalt mu portree võtnud ja selle ära viinud.

«Kuidas te siis andsite?» tegin ma emale etteheiteid. «Te ju teate, et ma poleks seda tal kunagi teha lubanud.»

«Ja mis sa temaga, selle mehevolaskiga, ära teed? Haaras kätte, tõstis pea kohale, käed tal nagu rauast, kus sa jõuad temaga vägikaigast vedada! Ise nii heasüdamlik, lagistas naerda nagu hullumeelne, suudles käsi. «Ärge muretsege, ärge muretsege, toon kohe tagasi. Iljuša ei märkagi...» Ma ähvardasin teda, et aitas, ja arvan, et ta portree kohe tagasi toob.»

Ma ägestusin hirmsast vihast ja läksin kohe Ovtšinnikovide poole.

Näen: keset saali suur grupp perekonnaliikmeid ja külalisi, suud ammuli, piiravad minu sõpra, tema aga, tõstnud minu portree hõisates kõigist kõrgemale, pöörab seda igasse kanti ja vahib kõiki võiduka pilguga, nähes kahtlematult isegi oma ootusi ületavat heakskiitu.

Ma keesin meelepahast ega vastanud armsate preilide tervitustele. Järsult ja otsustavalt haarasin Alkiid portree ja rebisin selle värisevate kätega väikesteks tükkideks.

See kukkus välja nii koledalt, et ma ise polnud hiljem võimeline enam midagi nägema ega kuulma.

«Kuidas te tohite!» hakkas Alkiid peaaegu nutma. «Teil pole õigust! See on häbi!»

Pärast mingisugust hetkelist üldist äginat pöördusin ma järsult ringi ja läksin ukse poole... Pisaratega kurgus ja silmis sattus mu sõber sellisesse raevu, et näis —

veel üks minut — ja ta oleks mu tapnud sealsamas. Mina aga kähku, tagasi vaatamata, peaaegu jooksin koju.

V

UKRAINA SÕJAVÄELINE ASULA

Inimkonna hüvangule kõige soodsam ja kasulikum idee muutub rahva jaoks kiiresti jumalavitsaks, kui seda ideed rakendab valitsus võimualusel maal ellu sundkorras.

Nii oli lugu ka sõjaväeliste asulatega meil Venemaal. Laharpe'i* poolt aateliselt häälestatud Aleksander I mõtles oma rahva õnnelikuks teha, andes talle uued, kõige kasulikumat eluvormid. Uute eluvormide sisseviimise tegi ta ülesandeks kogenud instruktoritele. Näis, et kui maa peale ei tule just paradiis, siis vähemalt — krai saab õnnelikuks.

Iseenesestki mõista, et tsaari tahtel tehakse kõik kiiresti, vastuvaidlemata. Pole midagi võimatut: jefreitõrid on dresseeritud mehed, vahendid aga õiged — sõna-kuulmatuile ja mõistmatuile keretäis.

Ja nii satuvadki humanistide suured ideed paugupealt Araktšejevi täidesaatvaise kätte.

Rangete abinõudega hakati «meelituseta ustava» Araktšejevi poolt häid algeid kroonu arvel külge pookima. Oweni** teooria — inimese iseloomu kasvatamine — leidis kiiret kinnitamist kadalippude kaudu. Vaba kasakkonna järeltulijad muudeti vastava drilliga

* Laharpe (1754—1838) — šveitsi poliitikategelane, tuntud kaasa prantsuse revolutsioonile. Suurvürstide Aleksander ja Konstantin Pavlovitši kasvataja.

** Robert Owen (1771—1858) — inglise filantroop, sotsiaalne reformator, kes püüdis töötava kommuuni struktuuri rajal ümber korraldada kaasaegset ühiskonda. Teose «Esseed inimese iseloomu kasvatamisest» (1813) autor.

pärisorjadeks. Ettekirjutuse kohaselt arenes asulais kiiresti välja riikliku pärisorjuse ike. Lihtsameelse kasaka iseloom kasvatati kiiresti ümber tulevase sunnitöölise omaks. Seda tehti eeskujulikult ja see laienes kiiresti. Vanglad ja Siber täideti jooksikute ja trahviroodu soldatitega.

«Kerjakoti ja vangla eest pole keegi kindel,» filosoferis rahvas.

Tollal, möödunud sajandi viiekümnendate aastate algul, olid pärisorisel rahval seljataga juba rohked mässud ja arveteõiendamised oma isandatega. Jaša Botšarov oli siis junkruna just äsja Umani tagasi pöördunud Jelizavetgradi lähikonnast, kuhu nende väesalk oli komandeeritud vürst Lopuhhini³ pärisorje maha suruma. Ta jutustas, milliseid lökse leiutasid nende vastu ukrainlastest pärisorjad ja kuidas ta kord ise sattus metsas nende muldonni. Sellistes salakoobastes õiendasid nad arveid härrastega ning isegi relvastatud ohvitseridega. Tema õnneks sattus patrull metsas sellele muldonnile ja tema enda soldatid vabastasid ta.

Nii püssid, teritatud vikatid kui ka hangud — kõik olid lastud käiku kannatuse kaotanud põlluharijate poolt.

Peab tunnistama, et meie puutusime tol ajal rohkem kokku härraste keskkonnaga, nägime tihtilugu ainult asukate elu hüvede välist külge, vastavalt mõisnike vaatevinklile, olime rahul rahustama saadetud vägede eduga.

Sel ajal algas Tšugujevi kiire õitseng ja rikastumine. Suvel sõitis sinna tsaari manöövrile ajaks kokku palju härraseid mitte üksnes pealinnadest ja lähematest suurtest linnadest, vaid ka mõisnike maioraatidest, kus iga selline oma külade ja sageli ka paljude tuhandete hingede piiramatu valitseja oli oma koduse elu tsaarilikult korraldanud. Linnas aga üürisid nad endale parimad majad alalisteks korteriteks, korraldasid peoõhtuid ja järelikult andsid kõige paremate magasinide kaupmeestele laialdased kauplemisvõimalused. Ja meie kaupluste arv aina suurenes ning uhkeldas parimate kaupadega⁴.

Iga liiki töökojad, nii eraisikutele kui ka sõjaväelastele, olid üle kuhjatud tööga. Paljudes kohtades Tšugu-

jovi ning selle ümbruskonnas kostsid ööd läbi balli-orkestrite muusikahelid. Orkestrid mängisid enamasti needles tantsuks ettenähtud «rotundidel»^{*}.

Perekonnaga mõisnikud, olles heldelt õnnistatud kauni noor esindajate poolest, vedasid Tšugujevisse terved lillelaid «taevasi olendeid». Korraldati *parties de plaisir* ja tõsisema elulise iseloomuga partiisid: sõjaväelased on alati julged ja kiired abielluma.

Juh, Tšugujevis elati lõbusalt: isegi kõige vaesemates arvurikkamates (ja kuidas siis teisiti?) mõisateenijas-kondades võis tihti kuulda pärisorjade poolt mitmet laadi korratud vanasõna: «Kuigi süüa miskit pole, elada on ikka tore».

Isiklikult oli minu elu sel perioodil samuti kõige lobusam. Olles alaealine, käisin ma koos õega ballidel ja noorte õhtutel ning maipidudel kevade kõige õitsval ajal Staroverski metsas, kus mängisid pasunakoorid. Metsik laukapuu, metsikud pirnipuud, murelid ja kirsid — kõik aiad lõpmatult pikal lõunanõlvakul Osinovkast ja Pristenist kuni «Emadeni» välja, otsekui piimaga üle valatud, täis rikkalikke lillekimpe — kõik muretas meie ühistele lõbustustele vastu.

Meie armastatuimaks kohaks oli Staroverski mets Donetsi lõunakaldal. Nüüd on sinna ehitatud raudteelaam, tamme- ja vahtramets on maha raiutud ning neid kohti pole enam võimalik ära tunda.

Aastat viis varem, lastena, pidasime terve karjaga pidu Staroverski metsa varjurikkas jaheduses. Võtsime kaasa pirukaid ja muid koduseid maiuspalu, juues peale Staroverski allika veega segatud mett.

Kord ehmatas meid seal tublisti uss, kes oli end peitnud meie armastatuma puu õõnde. Juba peaaegu meie peo lõpu eel vaatas keegi puuõõnde — äkki kostis sealt pimedusest sisin ja me nägime jämedat suurde rõngasse keerdunud ussi. Pistime kiljudes põgenema ja jooksime enam kui pool versta kõigest hingest, jättes maha peaaegu kõik oma kompsukesed. Eriti raskendas meie põgenemist küürakas Anjuta Žihhareva: teda tuli vedada väikeses vankris. Metsatee oli aga ebatasane,

* Rotund — kuppelkatusega ümarehitus.

auklik, kände ja juurikaid täis... Me kartsime hiljem veel kaua seda kohta.

Sõjaväeliste asulate olemasolu lõpu eel, kui need olid tõusnud oma õitsengule, otsustati kõrgemates sfäärides ootamatult need likvideerida⁶, pööramata tähelepanu sellele, et asulatel olid ka mõningad positiivsed küljed: liivasesse pinnasesse istutatud noored puud olid näiteks neljakümne aasta jooksul kasvanud suurteks metsadeks. Soldatite köögid ja kasarmud linnaservadel avardasid endiste kolgaste elu-olu. Doktor Visnevski meelitas vesiraviga juurde haigeid ja Tšugujevisse söitis neid paljudest erinevatest kohtadest *Kotšetokki* ravile. Raviti ja lõbutseti. Kroonuinseneride poolt suu- repäraselt ehitatud teed, šosseid ja sillad hoiti alaliselt korras. Parandati teid, kaevati kraave kus vaja, põhjani külmunud järves tekkisid lahvandused, purunes jää (eks seesama viiski silla minema, kui administratsioon oli likvideeritud) ja tehti muudki.

Näis, et kõik kulges hästi ning asulategagi oldi juba harjunud. Kuid Aleksander II trooniletuleku ajaks olid kaebused asulate varjukülgede üle, seoses mitmetes kohtades toimunud mässudega, saavutanud oma eesmärgi, ja kõikjal hakati salaja rääkima ametivõimude poolt selliste raskustega saavutatud kasuliku ürituse likvideerimisest.

Tekkis laul sõjaväelistest asulatest. Toon siin ära selle, mis mulle meelde on jäänud:

«Elu asunduses sin,
päris tõeline on piin,
kuid on erandeid.

Elanikud nälga näevad,
võimud aga rasva läevad
üsna priskei moel.

Ühed põllud saavad mahvt,
teisel oodatakse krahvi,
platsi pühib luud.

Viljavihk viib küürud kiiva,
samas koormakaupa liiva
puistatakse teel.

Asukate tared ritta
ehitatud laituseta
nagu nõuab plaan.

Väljastpoolt ei saa neid laita,
aga seest — oh taevas aita! —
rämpsu, koli tais.

Seisavad seal aega pikka
pataljonid, neil on ikka
oma seadused.

Sestap kroonu Käsitööõues
tellimuste pakid põues
kaubaisandail.

Aga kallid mööbli raskus
komandoridel on taskus
rahamärkides.

Kortermeistrid*, audiitorid**
kõik on vargad, suured sulid,
karil lurjuseid.

Kirjutajad — kapitalistid,
surevad ent kantonistid —
kliima on siin halb.

Ohvitser, kui teenib polgus,
kannab keltse nagu hulgas
ise võlgades;

aga kui ta saabub sila,
jõukaks läheb üleliia,
vatsa kasvatab.

Küsige ent ükskõik kellelt
siinselt kõhukamalt sellilt:
«Millest elate?»

Vaene olen nagu ikka,
naise aga võtsin rikka,
sellest elangi.»

Juba hiljem Peterburis juhtusin kuulma selle asula-
laulu tekkeloost, — nagu oleks selle kirjutanud

* Kortermeister — polgu majandusala ohvitser.

** Auditor — ohvitseri üks alamaid auastmeid. Sageli nimeldati polgu audiitorile mitmesugused majanduslikud kohustused: proviandi ja hobusemoona vastuvõtmine, voori juhtimine ja muud.

L. N. Tolstoi. Olles kord Jasnaja Poljanas, küsisin ma Lev Nikolajevitšilt, kas see on tõsi, et see laul on tema luuletus. Ta vaikis.*

Nii nagu päike lööb enne loojumist lõõmama, nagu suvigi talve eel kuumeneb, nii ka meie sõjaväeline asula elas eriti lõbusalt oma viimaseid päevi enne «likvideerimist». Niivõrd lõbusalt, et kui hakati oksjonil müüma sõjaväelisele asulale kuuluvat mittevajalikku kroonu vara, loodi kohe polkalaul «Hüvasti-jätt sõjaväelise asulaga» ning me vihtusime väga ilmekalt kaasa kupleedele, mida balliorkester, muusikariistu teatud kohtades kõrvale pannes, kandis muusikaliseks kadentsiks poollaulvalt retsitatiivis ette:

• Oksjonihäämri alla
täna läheb kõik.

Siinkohal hakkasid muusikariistad jälle kaasa lööma ja järgnes kelmikas polka.

Lehmi, hobuseid,
Käsitöökojas palju neid.

Ja jälle alustasid viiul, fagotid ja teised pillid. Ja jällegi värsiread:

Onne, kasarmuid,
losse toredaid.

Jälle muusika.

Vankreid, rattaid, sahku ja äkkeid.

Muusika.

Regesid, rihmu ja kõike, mis leidub.

Muusika.

* L. N. Tolstoi ei olnud selle laulu autor. Võimalik, et teda peeti autoriks sellepärast, et tema poolt loodud «Sevastopoli laul» oli kirjutatud samas värsimõõdus ja seda lauldi samal viisil.

VI

TŠUGUJEVI MAALIJAD

Peatselt asendusid need rõõmud terve rea lohutamata kurvastustega, milliseid ma ei suuda unustada kogu elu jooksul.

1. Suri minu õde Ustja.

2. Minu jumaldatud õpetaja Bondarev võeti polku, mina aga hakkasin Zavadovski soovitusel, kes jäi Tšugujevisse haiguse tõttu, õppima ikoonimaalimist Bunakovi⁶ juures.

Kuid minu nõuded inimeste vastu olid juba niivõrd suurenenud, et maalijad näisid mulle inimestena, kes ei kuulu meie ringi. Kõik Ivan Mihhailovitš Bunakovi perekonna elureeglid mõjusid minusse eemaletõukavalt. Eriti raske oli taluda, kuidas vanemad riidlevad lastega: «Et teid katk võtaks» ja muud selletaolist. Bunakovide pool hakkas vandumine juba varahommikust pihta ja mõjus nakatavalt, nii et ka oma olemuselt andekad lapsed ei jäänud vandumises kõige meeletumatele vandujatele alla. Vannuti valju häälega ja seda ei peetud vahimalgi määral hukkamõistetavaks. Kõik lapsed surid varakult. Bunakovi aga loeti Tšugujevis parimaks meistriks, ja see avaldas otsustavat mõju minu valikule. Tšugujevis oli sel ajal juba hea võimalus valida õpetajaid. Teistest enam meeldis mulle Šamanov⁷.

Osinovka kiriku vastas asuvas Šamanovi isiklikus majas hoiti piinlikku puhtust ja korda. Ülemised kolm tuba, kust ta maalis pühapilte, olid samuti valged ja puhtad. Ja kuigi Šamanov oma seisuselt kuulus linnakodanike hulka, sõbrustas ta paksu majori Kuprijanoviga ning teiste Osinovka ja Tšugujevi lugupeetud isikutega. Tal oli uhke rüht ja ta kandis neljakümnnendate aastate kunstnike prantsuse soengut, riietus hästi ja isegi tema kõnnakus avaldus endast lugupidamine.

Kui imelik see on: ta tundis mind, teadis mu kirge maalimise vastu. Temaga kohtudes võtsin ma mütsi peast ja tegin talle lugupidava kummarduse. Mulle meeldis tema hääle veetlev tämber, millega ta iga kord hellitlevalt ja kõlavalt mulle vastas: «Tere,

Iljuša, kallike.» Ma ikkagi läksin Bunakovi juurde, kelle korteris oli palju tolmu, räpane ja valitses korralagedus...

Ivan Mihhailovitš armastas väga oma naise Natalja Mihhailovna seltskonnas pummeldada igal sobival ja isegi ebasobival juhul. Oli vaja ainult mõnel tuttavalt kas sõita või tulla laadalt nende juurde, kui kohe ilmus lauale karahvin viinaga ja juhusliku suupistega. Siis algas üks ja seesama Natalja Mihhailovna laul:

Puhtal põllul puhkes õide
rukkilillekene.
Armusin kord sinusse,
mustajuakseline...

ja nii edasi.

Külalised laulsid kaasa, kes kuidas oskas. Maalijast peremees jättis töö sinnapaika ja ainult meie, õpilased, jätkasime oma tööd, pööramata tähelepanu muretute külaliste lõbutsemisele, mis muutus iga pitsi viinaga aina valjemaks.

Käsitöökoja väljateeninud soldat Trikazov oli hea meister dekoratiivmaali alal. Ja veel viimati Tšugujevis olles vaatasin ma meeldumusega tema suuri pilte Osinovka kirikus. «Kalapüük Kristuse tahtel», «Mäejutlus» ja teised pildid kujutasid endast suurepäraseid kirikukaunistusi ja olid mulle väga kallid lapsepõlvemuljetes. Vaatasin neid pilte endaunustusega. See oli jumalateenistuse ajal paha, eriti aga keerubilaulu ajal. Pööranud selja jumalateenistuse salapärasusele, ajasin ma, selle asemel et langetatud peaga põlvitades vaikselt palvetada, pea kuklasse ja vahtisin pilte. See-eest aga sain ma kodus ema käest korraliku peapesu.

«Sind hakatakse ju lollikeseks pidama,» ütles ema südametäiega. «Kes siis niimoodi kirikus on?»

Oli ka teisi maalijaid: Krainenko, samuti väljateeninud Käsitöökoja soldat; Filipp Mjašin, kes kandis veel Tšugujevi ulaanipolgu mundrit, oli hea koloreeriija. Ta armastas maalida pühakuid eredate kontuursete segamata värvidega; Jakov Logvinov, Ivanikov (see oli andetu). Kuid Tšugujevi Raffaeliks oli Leonti Ivanovitš Persanov⁸. Pikakasvuline blondiin, rietatud halli pikka ülekuube, sellisena tundus Persanov veelgi

pikemana ja erines kõikidest teistest. Ta oli pärit Balaklejst. Tema näoilme oli erakordselt sügav ja tõsine. Ta elas kuldaja Netšitailovi juures vainul Käsitöökoja vastas, ja oma väikestes tubades kolme valgusrikka aknaga põllule, lõunasse, lõi ta imetoremaid teoseid. Eriti head olid tema portreed majaperemehest ja perenaisest — Netšitailovitest, samuti loodusest maalitud pildid, kuid kõigist parem oli Jakov Logvinovi profiil. See oli koloriidilt midagi kõrgelt kunstipärast.

Ta sõbrustas Jakov Logvinoviga ja käsutas teda. Ükskord, kui nad olid Osinovkas, Donetsi ääres meie majast möödumas, palusid kõster Luka ja ema Persanovit meie juurde sisse astuda minu katsetusi vaatama. Ma kopeerisin suurt inglise guaššmaali: varjurikkas pargiroheluses peegeldus vees lossitorn. Persanov silmitses heatahtlikult minu püüdlusi originaali kopeerimisel, pärast viis mind akna juurde, kust avanes vaade Donetsile, mille taga algas kohe mets.

«Näed sa: vesi ja mets vee kohal, nii tulebki joonistada — otse loodusest.»

Persanovi kõrge küü, alati iselaadselt rietatud, sisendas tema vastu lugupidamist. Väikeses linnakeses antakse kähku hinnang igale inimesele, ükskõik millisesse ringkonda ta kuulub. Nii kutsus noor maaliija Ivanikov kõikjal esile naeru. Poisikesed hüüdsid teda juba eemalt nähes: «Itaallane — lakk ja õli!» Samanovi ees võtsid kõik poisikesed mütsid peast; Persanovi otsa ei sõandanud nad niisama lihtsalt vaadata; jäädes seisma saatsid nad teda kaua aega uudishimulike pilkudega ega taibanud isegi mütsi peast võtta; totakale Karpušale tormasid nad kisades kallale, püüdes teda jalust maha lüüa; Ljubža ees rivistuti üles ja karjuti «Hurraa»; märganud jefreitor Mirošnitšenkot, lendasid nad silmapilk järsakust alla Donetsi äärde ja peitsid end maa-vitsa ja mägiheina suurte puhmaste taha.

Persanovit tundsid ja temast rääkisid kõik ümberkaudsed mõisnikud. Ta oli üle koormatud eritellimustega pühapiltidele ja portreedele.

Kõik Tšugujevi maalijad, vaatamata nende küpsele elueale, suhtusid nooresse Persanovisse kui vanemasse kolleegi. Ükskord sai Trikazov teada (ta teenis Käsitöö-

kojas maaliosakonna ülema ametikohal ja oli seepärast hästi informeeritud kõigist tähtsamatest uudistest kunstivallas), et Tšugujevist sõidab läbi Aivazovski⁹ ise, «kuulus meremaalide kunstnik», ja teatas kõigile Tšugujevi maalijatele tema läbisõidupäeva ja kellaaja. Soovijad võivad Aivazovskit näha postijaamas, kui tema tõlla ette rakendatakse uusi hobuseid. Persanov, Trikazov, kaks venda Bunakovid ja Krainenko valvasid varajasest hommikust saadik postijaamas. Nad tõid Aivazovskile näha maali — koopia Aivazovski tööst, mis kujutas päikesetõusu Ajudagi kohal. See koopia oli nii suurepäraselt tehtud, et Aivazovski silmitses seda vaimustatult ja kaua aega. Persanovile kinkis Aivazovski mälestuseks pintsli ja surus jumalagajatuks sõbralikult Tšugujevi kunstnike käsi. Seda ei suutnud kogu eluaja unustada õnnelikuks tehtud maalijad. Nad teadsid, et Aivazovskil on professori tiitel ja tal on kindrali aukraad. Suure vene meistri pintsli hoiti Persanovi juures hõbepeekris klaaskupli all erilisel aukohal. Ka mina nägin seda pintsli, kui Persanov oli juba Peterburis, kuhu ta tõi A. Beklemišev, meie, skulptori isa.

Küll liikus meie maalijate hulgas palju lugusid suurtest kunstnikest! Kõigi kunstiimede keskpunktis oli «Brulov» (nii kutsuti Brüllovit). Temast räägiti, et ta maalis nii «voolitult», et ta maal muutus otsemaid reljeefseks nagu skulptuur. Ja igivanad anekdootid ja legendid maalijatest seoti «Bruloviga».

Kogu Tšugujevi maailmaailm, saanud teada, et Persanov viidi Piiterisse, ootas temalt suuri imesid, ja ma olin üldise suure ning kibeda meelehärmi tunnistaja: möödus ligi viis aastat, kuid meie Raffaelist polnud mingeid kuuldusi. Ma isegi kirjutasin talle ükskord vaimustusest pakatava kirja igasuguste järelepärimistega, aga vastust ei tulnud.

Ainult Piiteriga ja Kunstide Akadeemiaga tutvumise esimesel perioodil avaldas ta oma kirjas Jakov Logvinovile imestust akadeemiliste joonistuste üle: «... joonistused on nagu trükitud; joonista, Jaša, see on siin kõige tähtsam, mina ei oska üldse joonistada...» Joonistuse all mõeldi seda imeteldavat tušeerimist koos

punkteerimisega (milleks võeti joonistus koju kaasa) ja mille poolest paistsid silma Tšivilevi, Zabolotski, Bogdan Venigi ja teiste¹⁰ joonistused... Persanovile näisid need olevat saavutamatuks meisterlikkuseks... Ja nii ta ei saavutanudki seda.

Kui ma sattusin Kunstide Akadeemiasse, küsisin vanadelt modellidelt, kas nad ehk mäletavad Persanovit.

«... Aa-aa, ta läks ju hulluks,» vastas mulle kohe ja kindlalt tark Tarass, «muidugi, muidugi! Pärast seda peitis vaeseke end pahatihti valvurite juures koridorides. Ma kohtasin teda korduvalt, oli räbalais ja näljane, vaeseke, tal polnud millegagi maksta. Ja millest sa maksad?! Mul on mõned tema etüüdid, puha lõuendi hinnaga andis ära.»

Iseenesestki mõista ei jäänud ma enne vahule, kuni Tarass näitas mulle Persanovi etüüde. Ma olin tublisti pettunud. Jah, eriti taustas modelli taga võis ära tunda Persanovit: samad huvitavad fantastilised sügava violetse värvi üleminekud koos oranžiga iselaadi tumedateks pilvedeks... see, mis oli nii võluv Jakov Logvinovi portree türkiissinises helgis, ja need hirmuäratavad, kuid ilusad heleroosad pilved tumelillaga, mis heljusid juba madalal inimeste vahel, kes riietasid lahti Jeesust Kolgatal... Nii oli ta Netšitailovite ärklitubades, vaatega vainule ja lõpmatuisse kaugustesse, fantastiliselt illumineerinud Steibeni maali gravüürist.

Kui ma 1867. aastal Piiterist koju sõitsin, öeldi mulle, et õnnetu, mõistuse kaotanud Persanov oli tulnud jalgsi Peterburist Tšugujevise, elanud siin mõnda aega Tšursini juures ja hiljem läinud edasi Balaklasse ema juurde.

Tšursinit ma tundsin. Teiste kirjutajate seas oli ta kõrgesti haritud inimene. Väga ilus isiklik maja turuplatsil kuulus temale.

Tšursin võttis muidugi mind suure rõõmuga vastu. Peaaegu pisaratega kurgus ja silmis jutustas ta mulle Persanovist kõik, mis teadis. Lõpuks näitas ta mulle Persanovi poolt tehtud väikest maali. Sellest pildist saadud sügav mulje ei ole kustunud tänaseni — see pisi-
töö haaras vaatajat täielikult.

Meenutasime Tšursiniga, kuidas Persanovi anne arenes kuni Peterburi sõiduni loomulikku rada. Ükskord öösel näiteks pani ta värvid ja lõuendi molbertile valmis ning ootas koitu ja kandis selle lõuendile. Hiljem imetlesid kõik maalijad Persanovi poolt tabatud valguse jõudu ja koloriiti. Balaklejast tõi ta kaasa oma maitse ja Tšugujevis arendas seda edasi; mõtles ja pödes. Ta ei lasknud mööda ühtki haaravat nähtust looduses. Kõike tahtis ta kujutada looduse oreoolis, isikliku maailmavaate sfääris.

Juba kahekümneviie-aastasena, omamoodi valmis kunstnikuna kisti ta välja harjunud keskkonnast, viidi põhja, meie saksa eeskuju matkivasse akadeemiasse ning seal hukutati andekas lihtsameelne inimene.

Ja kui palju on olnud selliseid ohvreid! Mitte kellelegi teadaolevaid... Kardan, et ka see minu siiras jutustus tundub paljudele väljamõeldisena.

Persanovi väike maalike oli maastikumaalikunsti tõeline pärl. Ja vaat mida ta kujutas. Sügisel, esimeste külmade ja härmatisega, mis galvanoplastiliselt katab iga rohukõrt ja oksaraagu, kihutavad küllaltki laial luhal piki jõge saanid. Tee kulgeb mööda ülespoole viivate jalgradade ja külavaheteedega kaldajärsakut. Kõik, see tähendab kogu maal, kaitsevärvi üldkoloriidis, eraldab peenelt ohuperspektiivi pinnalised plaanid. Kogu see lihtne motiivike on lõpetatud ülimeisterliku kunstniku peenima filigraantööga — härmatisega. Imelik, mida kauem ma seda erilist, omapärast maali vaatasin, seda rohkem ängistas mu südant lõpmatu kurbustunne. Sõnulseletamatud unistused kandusid kuhugi kaugele, tärkasid mõtted senitundmatust. Seda maali oli võimatu unustada.

Juba enne oma ärasõitu Piiterisse oli Persanov toonud selle maali Tšursinile kingituseks tema alatise lahke ja tähelepaneliku suhtumise eest. Persanovit kui silmapaistvat talenti tõmbas Tšugujevi kõige harituma inimese, Tšursini poole. Tšursin pidas erakooli noortele aadlikele, keda ta valmistas ette kas junkruteks või provintsiaalülikoolidesse astumiseks. Persanovi suhtes kandis ta südames õrnu metseeni tundeid, kuigi oli ise

ennem vaene kui rikas ega suutnud kunstnikku materiaalselt toetada.

«Issand, millistes rābalates ilmus ta minu juurde, peaaegu paljajalu käis ta maha viissada versta,» jutustas mulle Tšursin. «Ma ei suutnud hoiduda pisaratest, kui ta ära tundsin. Ometi oli ta ju targemaid päid! Kui eriliselt vaatas ta elule. Ma armastasin temaga pikalt rääkida ja tegin seda erilise mõnuga. Ma ootasin temalt tulevikus suurte kunstiteoste loomist... Ja näe, milline kohutav pilt meie kohtumisest kaheksa aastat hiljem!

Ma andsin kohe korralduse, et talle võimaldataks end põhjalikult puhtaks pesta. Juuksed lõigati tal samasuguse näitlejasoengu laadis, nagu tal oli ennegi — nagu «Brullovil». Ma leidsin talle kodunt esihakatuseks ülerõivad ja tellisin kohe tema jaoks uue halli saterkuue koos pükstega, samasuguse, nagu ta oli kandnud enne Piiterisse sõitmist. Ah, tont võtku seda Piiterit!

Pärast esimesi tagasihoidmatuid pisaraid ja rõõminuteid olin vapustatud tema «brullovlikust» rusuvast silmavaatest ja mingisugusest lapselikust argliikkusest, mida ei saanud kuidagi siduda tema suure kasvuga. Kuidagi imelikult segunesid tema auväärased, aristokraatlikud maneerid pikakasvulise, arengus seisma jäänud alaealise metsikute kohmakate liigutustega. Varsti märkas, et ta on väsinud ja näljane. Talle anti süüa, juhutati omaette tuppa ja ma lootsin, et ta magab seal korralikult välja ning omandab jälle endise Leonti Ivanovitš Persanovi ilme. Kuid hommikust õhtuni ta aina vaikis. Siis äkki kadus märkamatult kuhugi ja nagu ma teada sain, oli läinud hulkuma mööda Tšugujevi armastatud kohti. Kas teate vaadet Homutetsile Staroverski metsapoolselt mäelt? Seal maalis ta kord paikesetõusu.»

Seda etüüdi mäletasin ma hästi. Kõik, mis valmis Persanovi pintslil all, oli kohe teada Tšugujevi maalikunstnike ringkonnas ning kõik jooksid vaatama Leonti Ivanovitši uut tööd.

«Järgmisel päeval teatas Persanov, et ta hakkab kohe oma juurde minema (Balaklejast Tšugujevini on oma viiskümmend versta). Pakkusin talle veokit, et teda

sõidutada Balaklejasse. Ta tahtis äkki suudelda mu kätt ja sealsamas, justkui midagi taibates, ütles jäsult ära küüdivankrist.

«Lähen jalgsi...»

Keelitasin teda jääma veel minu juurde elama, lubasin osta talle värve, pintsleid, lõuendit ja anda omaette toa, kus keegi tema tegevust ei segaks. Midagi vastamata vaatas ta aknast välja ja raputas eitavalt pead.

«Noh, tore, külastage oma ema, aga kui tekib tahtmine töötada Tšugujevist, siis on see tuba alati teie käsutuses: alati rõõmustan teid nähes,» ütlesin mina.

Ta aina vaikis ja šesis minu poole profiilis. Tema pungjas sinisilmas läikis pisar... Kartes nutma puhkeda, vaatas ta karm-vihaselt minu otsa ja väljus kiiresti majast. Ta kõndis paljapäi tänaval Balaklejasse viival teel. Ma ei lubanud kellelgi talle järgneda, las puhkab, mõtleb kõik läbi, vaeseke. Silmaalused mustad, nagu kaame, kuid siiski veel noor — ta polnud veel kolmekümnekuuenegi, oh ei — pisut rohkem kui kolmkümmend viis aastat.

Ja sellest ajast pole ma teda enam näinud. Tol õhtul, võrdlemisi hilja, tuli ta meie õue tagasi, puges taskesi sarasse ja magas seal. Koidu ajal nähti, kuidas ta paljapäi nagu ta oli, lahkus Tšugujevist. Saras oli ta enese kuidagi ära määrinud, juuksed sakrus — nägi kole välja, nagu räägiti. Mulle teatati sellest alles kell üheksa hommikul.

Algul ma ootasin teda, kuid pärast sain teada, et ema juurde jõudis ta juba ilma saterkuueta — ei tea, kui kaua aega läks ta Balaklejasse. Hiljem räägiti, et ta olla ema juures aina istunud särgiväel ahju peal — vaeseke oli mõistuse täielikult kaotanud.»

Mõned päevad pärast seda jutustust läksin ma jälle Tšursini poole. Tahtsin veel kord vaadata maali ja kuulda midagi õnnetust kunstnikust.

Väliselt, tooni ja viimistluse poolest võis Persanovi töid võrrelda hollandi miniatuuridega, kuid oma olemuselt oli see maal lõpmatult omapärane.

Alles enne ärasõitu Piiterisse, jättes hüvasti Tšursiniga, kuulsin ma jälle õnnetust kunstnikust. Vaene

Leonti Ivanovitš oli maetud kolme nädala eest. Rahu ta hinge!

Nii õnnetult lõpetas oma olemasolu kahtlematult haruldane ja võimas talent. Seda talenti tundsid kõik Tšugujevi maalijad. Legende temast teadis iga poisike ja värvisegaja, kuldaja ja tisler. Usuti, et Leonti Ivanovitš on ebatavaline kunstnik. Ükskõik missuguse töö Persanov iganes ka ei maalinud, jooksid kõik Netšitailovi juurde vaatama uut hurmavat teost. Leonti Ivanovitšil polnud kahju kallitest värvidest. Harkovis, see oli veel enne ärasõitu Peterburi, ostis ta kõige kallimaid värve — ultramariini, kaadmiumi ja karmiini — iga värvi terve nael. Tema maalid erinesid kõigi meie teiste kunstnike maalidest imetlemisväärse koloriidi poolest, mis oli midagi ennenägematut.

Ta oli Ivan Mihhailovitš Bunakovi õpilane (ja sellepärast läksin minagi õppima Bunakovi juurde).

See oli juba pärast Aivazovski läbisõitu Tšugujevist. Käisid veel värsked kuuldused sellest, kuidas Beklemišev saatis Persanovi oma kulu Piiterisse.

Aasta enne ärasõitu läks Persanov Bunakovist täiesti lahku. Nende vahel oli tekkinud mingi tüli. Poisike, kes oli selle tüli tunnistajaks, jutustas mulle, et Bunakov oli teinud Persanovile teravaid etteheiteid ja tarvitanud viimase suhtes tooreid väljendusi. Too oli kuulnud tõsiselt ja öelnud ainult mõnikord vastuseks vahele üheainsa sõna: «Vastastikku». Bunakov kiitles alati Persanovi eduga. «Kui palju kordi ma seisatasin tema selja taga,» kordas sageli Bunakov ka siis juba, kui mina õppisin tema töötoas. «Ma ju avaldasin talle kui heale inimesele kõik saladused, tema aga... oli tänamatu!»

Persanovit võib pidada Peterburi Kunstide Akadeemia üheks suuremaks ohvriks. Ma mõtlen tihti selle üle, et mis oleks olnud siis, kui Persanovile oleksid jäänud vabad käed. Võib olla, et iseseisvalt arenedes oleks ta andnud maailmale uusi šedöövleid. Kuid säärane on juba poolharitud rahvaste saatus, samasugune on ka poolharitud isiksuse saatus: nad on alati orjuses enamharitute juures ja painutavad end valitsevate maitsete ja maksmapandud olukordade meeleheaks.

Oli ka tšuguujevlasi, kes tegid Peterburis karjääri, said lihtsatest kirjutajatest tähtsateks meesteks, teenisid välja kindrali aukraadi: Heitzig, Žabotinski, Nikolenko. Suurtükiväe peavalitsuses teenisid nad välja kõrgeid auastmeid. Heitzig oli silmapaistev tegelane. Žabotinskit ja Nikolenkot, kui nad alles kirjutajad olid, käisin ma mitmel korral nende kroonukorteris. Need noored inimesed oskasid väikesest soldatipalgast hästi elada, puhtalt riietuda ja iseseisvalt oma haridust täiendada. Nad lugesid palju ja valmistasid tõsiselt ette ohvitserieksamiks. Teekannu jaoks tõi igaüks näputäie oma teed ja oma suhkru kaasa.

Kord läks jutt Persanovile.

«Kuidas siis, kuidas siis, mul on mitu tema etüüdi,» sõnas Žabotinski proosalises kiirkõnes. «Ta vaeseke kannatas hirmsat vaesust ja nälga. Aga uhke oli, ei näidanud välja. Oli kordi, kus ta polnud sünninud juba paar päeva. Ja vaevu-vaevu, peaaegu jõuga toppisin ma talle taskutesse, mida võisin kõrvale panna oma kasinatest kroonusäästudest ja tühistest tunniandmisel saadud tasudest.»

«Näidake, näidake etüüdi!» tundsin ma heameelt juhusest, et võin näha Persanovi akadeemias tehtud töid.

Tollal tundsin ma juba hästi antiikplastika koolkondi ning inimkeha anatoomilise ehituse vorme. Kahjuks oli Persanov väga kaugel akadeemilisest koolist, Žabotinski aga mõõtis kunstniku annet ainult eduga akadeemias ja oli veendunud, et lihtsat tšuguujevlast, kel polnud eestkostjaid (Beklemišev elas kitsikuse tõttu Moskvast kaugel), surusid tagaplaanile professorite pojukesed ega andnud talle võimalust edasi jõuda.

Iga Persanovi etüüdi taust oli maalitud erilise tunde ja fantaasiaga tumedates traagilistes värvides. Tumelillad ja sinised sügavused sundisid mänglema oranžroosakaid helke puhtail türkiissinistel massidel. Peamine — modelli keha — ei huvitanud kunstnikku üldse. Ta kandis modelli lõuendile armastuseta ja igavust tundes ning seepärast kadus see ära kunstniku poolt loodud fantastilisel taustal. Mõningaid noore meistri hingestatunud fantaasiad oli peetud isegi vajalikuks kriidiga maha tõmmata (need segasid loomulikult

professoreid otsustamast, kuidas õpilane anatoomiat tunneb). Ja millest pidigi Persanov inspiratsiooni saama? Meie kroonu etüüdiklasside määratud seintele olid ka veel minu akadeemias oleku ajal riputatud siin-sinna — ilma igasuguste pretensioonideta ilu suhtes, muured klassikalised kartongid — Raphael Mengsi¹¹ koopiad (need põlesid ära Kunstide Akadeemia viimase tulekahju ajal).

Seda tausta läbikriipsutamist sain tunda minagi, kuid hoopis teisel põhjusel. Olles oma lihtsas olemuses realist, jumaldasin ma natuuri orjaliikkuseni. Ja näe, selleks et leida tõelist suhet keha ja seinte vahel, ei suutnud ma kõrvale heita mustades raamidest tahmunud kartonge. Relieef see-eest aga tuli mul kahtlematult välja. Ma hakkasin saama paremaid numbraid ja peatselt tõmbasin kaasa kogu klassi: kõik hakkasid taustal kroonu raame maalima tugevamini kui etüüdi ennast, ilmselt kahjuks keha plastikale ja tõsisele koolile.

«Miks te siis kõik raame hakkasite maalima! See pole üldse kunstipärane!» läks kord põlema Aleksei Tarasovitš Markov. «Teener, anna inspektorile edasi, et tehaks korraldus nende kartongide ärakoristamiseks seintelt.»

Ja eksamil tõmmati kriidiga maha kõik raamid meie «tiklassi etüüdide taustal.

PETERBURIS

1863—1870

I

HARKOV—MOSKVA POSTITÖLD

Oh, see on vaid unenägu!... Ei või olla, et see on ilmsi: nii ma istun juba mitmendat ööpäeva suure postitölla välisistmel ja sõidan, sõidan lõputult...

Ees tiisli küljes on posthobuste nelirakend ja neist eespool pikkade nahast trengide otsas veel kaks hobust. Ühel neist istub poisikesest-ratsakutsar harevileaetud küünarnukkidega. Ta tõstab jalgu õõtsutades päitsenõõrid kõrgele ja püüab kontsadega valusamalt lüüa hobust kõhu piirkonda.

Minu ees hoiab kogenud postipoiss, peas küüdimehe kaabu, vasakus käes hulga ohje, pika piitsaga paremas käes nüpeldab ta halastamatult parempoolset priipassi-hobust. Hea, et see on laisavõitu...

Uh, kuidas mu selg on kangeks jäänud, raske on end sirutada. Peatustes suudan ma vaevalt alla ronida kõrgelt pukilt ja hüpata üle hiiglasuure ratta härmatisega kattunud külmunud maapinnale. Küll on valus seista püsti pärast kauast istumist!

Aga võib-olla on see kõik unes? Ma ärkan ja järsku selgub, et ma olen Sirotinis, suures kivist kirikus. Võib

olla, et minu poolt tükitööna võetud pühapildid polegi veel kõik lõpetatud...

Kul hirmus on veel praegugi meelde tuletada, et muuhides «Püha Kolmainust», oleksin ma kõrgetelt telingutelt peaaegu alla kiriku kivipõrandale kukkunud. Nii sugune oli juba mu harjumus — hüpata maailmse ajal tööst eemale. Tõkkepuid aga polnud pandud — nii umbropsu hukkusid paljud meistrid! Milline onn, et ma olen elus ja sõidan Moskvasse, ja Moskvast... kuid see on juba jälle fantaasia...

Ma sõidan Piiterisse?!... On külm, käed kangestuvad, ristluud on kanged ja pöörata on ebamugav. Mul on seljas terashalli kaleviga kaetud poolkasukas, mille kassinahk soojendab mind õrnalt. Selle peale on tõmmatud peleriiniga sinel mustast kalevist.

See sinel kuulus varem ühele Kupjanski seminari üliõpilasele, meie podrätsiku Timofei Jakovlevitši sugulasele. Minul oli siis drapp-palit, mis meeldis temale, minule aga näis tema sinel fantastiliselt suursugusena. Ja kui me pärast kiiret sõpradeks saamist olime vahetanud vastastikku komplimente teineteise üleriiete kohta ning ta avaldas soovi vahetada oma sinel drapp-palitu vastu, uskusin ma vaevalt oma õnne. Ja nüüd, lmetledes end postijaamade suurtes peeglites sel ajal kui vahetatakse hobuseid ja nähes end selles sinelis, mis on lahedalt peale visatud kassinahast poolkasukale, kahtlen ma: kas tõesti on minul nii suursugune välimus?!...

Kuid me ei seisnud kaua: rikkad reisijad ei jõudnud veel oma suupistetega reisikohvreid ära koristada, kui konduktor, pasun üle öla, kutsus tõlda istuma.

Ja jälle me sõidame, sõidame lõputult, nii päeval kui ööl, hommikul ja öhtul — aina sõidame.

Kole on suurtelt mägedelt alla laskuda. Suurt ja rasket postitõlda on isegi kuue hobusega ränk makke vedada. Juhtus ka, et me kiilasjää tõttu pidime kaua mäe all ootama, kuni ratsakutsar tõi postijaamast lisahobuseid. Mäest alla sõites tuli aga sihukest kolakat tõlda nagu meie oma pidurdada. Meie postipoisid olid, ma ei ütle et põlgust täis mistahes mõistlike abinõude vastu, vaid lihtsalt laisad ja valmis läbi ajama hea õnne peale.

Mulle paistab minu kitsukeselt kohalt kõik: kaks võimsat tiiselhobust peaaegu istuvad tagumikel, et hoida tagasi rasket kahekorruselist postitõlda, mis peale meie, välimiste reisijate, on koormatud veel tõllas istuvate suursuguste härrade ja preilidega ning veel välimiste kohtadega tõlla taga.

Harkovist ei käinud postitõld iga päev ning vabu kohti polnud tõllas ka alati. (Oodates kohta postitõllas elasin ma terve nädala Harkovis tädi M. V. Tertšnikova juures Saburovi suvilas.) Nii seest- kui väljastpoolt täiskiilutud postitõlla katusele on paigutatud veel suured korvid, kohvid ja kirstud. Kõik see on kaetud suure musta nahast kattega ja kinnitatud rõngastatud raudvitstega, mis on lukku keeratud konduktori võtmega. Ja kui mõelda, et kogu selle raskuse peavad kinni pidama tiiselhobused, ja — oh, kui kole! — üksnes trengide ja leidega — ei taha uskuda, et vene posti-poiss võiks olla nii meeletu ja laisk.

Oh, kui palju vahejuhtumeid oli meiegi teel — muidu ma ei meenutakski... Maantee oli ju piiratud sügavate kraavidega... Ja seda juhtus rohkem kui üks kord, et hoo sisse saanud piduriteta postitõld sööstis kraavi ja kukkus ümber. See oli minu õnn, et märke tõustes ja mäest laskudes lippasin ma jalgsi, et sooja saada, sest minu kõrgelt istekohalt oli väga kerge kraavi lennata... Parema juba mitte meelde tuletada. Hiljem ei andnud ma enam konduktorile enne rahu, kuni mäest laskudes pandi pärsid rataste alla.

Vajudes tasasel teel kaetavatel pikkadel vahemaadel mingisse letargilisse seisundisse, viirastus mulle jälle Sirotin ja meie streik minu ärasõidu eel. Postipoiss süütas nežinski tubakaga piibu ning piibust tulev lõhn viis mind kohe Sirotini kõrtsi, kus ma käisin tollal koos kõigi meistritega.

Kõrtsis hakkasime me algul harjunud kombe kohaselt oma kokkuharjunud kooriga laulma — enamalt jaolt ukraina laule. Nõuti vodkat — kuidas siis ilma selle uimata! Läbi akna paistis rõõmsalt hommikune päike — kell oli umbes kuus ning sinine nežinski tubaka suits ümbritses meid meeldiva aroomiga. Mina vodkat üldse ei armastanud: meil lõunas oli sellel too-

kord tugev idanenud vilja lõhn ja ta oli kibe kui kof-rohupuskar. Hinges tundsin ränka igavust ja olin ruhutu, et see artellikamp joob äkki enese täis ja algavad omavahelised kerged vihjed, etteheited, arvete-õlendamisid ning et võib-olla lõpeb see kõik märatsemine ja kaklusega... Ja nagu kutsutult ilmus siis võõrmünder Semjon! See oli veel noor tüse pikakasvuline külamees, suure loova mõistusega loomupärane talent. Juudes seisma päikesekiire säras ja sinakas tubaka-suitsupilves, raputas Semjon etteheitvalt oma lokkis pead, võttis võimsa ruuge kämbelaga kinni oma laiast punakast habemest ja ohkas meid vaadates hukkamõistvalt. Siis astus ta otsustavalt minu juurde...

«Ja sinagi oled siin?!» ütles ta mulle, ja pannud käe õmber mu piha, palus tulla koos temaga. «See koht ei ole küll sinu jaoks! Olgu, las nad lõbutsevad päeva või kaks, ega me neile liiga tee — kõik saavad nagu kord ja kohus oma tasu... Aga mis on sinul nendega tegemist? Sind me siia ei jäta. Mine ja lõpeta oma töö. Sinu raha on minu käes. Sa ei usu? Tule minuga, ma näitan sulle su raha,» ütles ta ja langetas oma kõrge pea salapäraselt minu poole. «Lähme!»

Tema käsi kattis tugevalt kogu mu selja ja hoidis pehmeilt ning hoolikalt mind tervenisti oma maameheliku tahte all, et ma ei saanud jätta temaga kaasa minemata. Me läksime kuni kõrgeneva kõnnumaani, kus üksikuna seisis Sirotini kivist kirik. Ta läks ikka edasi.

«Kuhu sa siis ometi lähed?» avaldasin ma juba rahutust.

«Ära karda, järgne mulle.»

Siin oli mitu auku, kust võeti savi või liiva. Ta hüppas auku ja keeras pahupidi vatmanist kaftani hõlma, mille alt tuli nähtavale nõoriga kinniseotud jämedast linast riidest tasku.

«Vaata kus on sinu raha. Niipea kui töö lõpetad, võta oma lõpprehnut ja jumal sinuga. Nüüd olen mina sinu peremees, võtsin su oma käe alla. Sa ei usu?»

Ta sõrmitses nõori lahti ja võttis taskust kaks viiekümnerublast hallikat rahapaberit.

«Siin nad on.»

«Aga kuidas seltsimeestega jaab?» küsin ma mõttes olles. «Nii ei ole ju ilus, saada üksi raha ja kaduda.»

«Ah, sa veidrik, sa ei mõista ka! Ma ju sealsamas kõrtsis ütlesin, et kellelegi ei tehta liiga. Sa mõtle ainult: kas ma raha ise teen? On vaja ju koosolek kokku kutsuda, raha on tarvis muretseda, selleks aga on aega vaja. Nüüd aga algab viljapeks, rukki vedamine turule, pulmade pidamine — siis on kõigil raha. Noh, ja tööde lõpuks kogumegi raha kokku. Kuidas siis nii võib, et me jumalale meelepärase asja puhul hakkame teile liiga tegema! Teie, pea meeles, tehke tööd, arveid aga hakkab mina ise maksma, peremees hakkab ainult kokku arvama, kellele, mille eest, temata läbi ei saa. Ja loota ainult temale, vennas, on vähe, kas ma siis ei näe või.»

Ma uinusin oma mõtetega, küürutõmbununa, aheldatuna kauasest külmast. Järsku hirmus tõuge: postitõld jäi seisma. Öö on pime, maantee lähedal mäejalamil vaevalt viirastub mets.

Konduktor tulistab püstolist ja nad mõlemad küüdimehega tormavad pimedusse, metsa poole, kuhu parajasti kadusid kolm tumedat varju, kes olid alla hüpanud meie omnibussilt. Kõik reisijad muutusid rahutuks. Hirm oli! Konduktor koos küüdimehega tulid varsti tagasi, tulistades püssist veel mitu korda pimedusse, varjude redupaika.

Süüdati latern ja roniti üles. Paksust nahast kate oli kellegi kohvri kohalt lõhki lõigatud. Ka kohver oli ühest nurgast läbi lõigatud ja sellest oli juba hakatud pesu välja kiskuma. Sel ajal tukastanud konduktor, kuulnud ülevalt mingit kröbinat, hüüdis küüdimehele ja postitõld peatus.

Selgus, et need kohad olid kuulsad varaste poolest — see oli Orlovi kubermangu piiril. Koidu eel hakkasid pimeduses vilksatama mingisugused hallid varjud ja ma nägin õudusega, kuidas meie postitõlla järel jooksis terve kari närudes inimesi: küll alaealisi, küll naisi. Kõik sirutasid käsi, paludes härdalt visata neile midagi, halisedes, et nad surevad näljast...

«Kas see on tõesti tõsi?» küsisin ma konduktorilt.

«Jah,» vastas ta, «need on ju kõik endised pärisorjad. Mõnikud pidasid suuri teenijaskondi. Need on ju kõik rikutud inimesed, kes ei oska midagi teha. Härrased, kes olid rikkamad, sõitsid minema — kes välismaale, kes pealinna. Mõisad on tühjad. Need moonakad nagu varemgi tunnevad ka nüüd ainult kaht ametit: kerjamist ja varastamist. Isegi röövimiseni lähevad välja, mõnikord peavad põlluvahel kinni kellegi üksiku teelahe ja röövivad paljaks, tapavad äragi, kui postivedaja ära ei päästa. Meid nad kardavad, teavad, et püstol ja püss neile armu ei anna... Kähku panid plehku. Aga kas sa ta sellises pimeduses kätte saad? Võib-olla viskas ta siiasamasse kraavi pikali... Ohtlik on ka kaugele minna. Tapavad veel ära.»

Külad, mida me kaugelt imetlesime, otsekui välja nopitud, osutusid hommikul haletsusväärseiks: katused lagunenud, loomad mõirgasid.

«Näljast,» rääkis küüdimees. «Teadagi, kust neil seda loomasööta võtta on? Härrased müüsid kõik ära ning mõitsid küladest minema... No on ikka laostumine küll! Mis nad nüüd ise tegema hakkavad?...»

Postijaamadeks olid erilised majad, need polnud kroonu omad. Nad olid hästi sisustatud, puhvetid aga olid täis igasuguseid maitsevaid sööke. Lauale pandi suur keev samovar ning jõukad härrased istusid laua ümber, avasid ilusad väikesed kohvrid, võtsid sealt oma tassikesed, teekannud, panid tee tõmbama, oma suhkru tassidesse ja jõid. Kui oli pikk peatus, siis vesteldi rõõmsalt. Meilgi oli meeldiv end suures soojas toas soojendada. Mina aga olin juba söönud teel olles, oma lahtisel eesistmel, võttes pausist kodusel viisil munaga küpsetatud rōngassaiu. Juurde hammustasin väga väikeste paladena meie pekki (ukraina pekki). Värskes õhus maitstes see väga, kuid ma püüdsin vähem süüa, et jätkuks Moskva.

Küll oleks tahtnud juua klaasikese teed! Kuid see oli hirmus kallis — kümme kopikat klaas! Kas tõesti hakkab keegi seda jooma? Igapähe oli oma teepakk ja suhkur ja ma ei näinud, et oleks olnud pillajaid. Milline häd! Küll nõõrivad!

Olles keha kinnitanud, väljusid kõik härrased rõõmsalt ja istusid meie kõrgesse tõlda. Kuid milline eba-meeldivus: jälle seisis siin kahel pool tõlda kari näljaseid, külmetavaid, kaltsudes inimesi, mõnedel polnud seljas muud kui pealisriideta määrdunud lambanahkse poolkasuka rābaldunud riismed, mille alt paistis eba-meeldivalt katmata, alasti tume ihu. Ja käed, käed, küll väikesed ja suured — küll naiste ja laste omad — kõik sirutusid meie poole...

Ma püüdsin kärmemini oma kõrgesse kohta ronida ja vaatasin sealt õnnetute peale. Üks pikakasvuline ilusa välimusega reisija viskas vaskraha. Kuidas küll kõik seda haarama tormasid, trügisid või poolsurnuks... Ja jälle käed, käed... Noh, jumal tänatud, hobused hakkasid liikuma, meie kohmakas tõld hakkas mürisema, kuid kerjused jooksid üsna rataste kõrval. Küüdimees laksutas ja vehkis piitsaga, et neid ratastest eemale ajada. Nemad aina jooksid, jooksid kaua. Mäest üles ja mäest alla, aina jooksid meile järele... Õudsed...

Nende kohta ütlevad kõik: «Need on Orlovi röövlid ja vargad.»... Keegi elatanud tõsise näoga isand välisistmelt rääkis, et kerjustele pole tarvis loopida raha — see hukutab neid, nad harjuvad logelema: päev läbi pole neil ju muud teha kui joosta läbisõitvate tõldade järel. Oh jumal! Milline õudus sõita säärases kandis!

Jällegi meenutan, kuidas ma kodus enne ärasõitu oleksin peaaegu vingu kätte surnud. See juhtus nii: kui ma koju saabusin, sõime me õhtusöögiks tublisti kuivatatud kala punase peedikaljaga. Ahjud küdesid rõõmsalt ja pärast teeloleku külma sain ma kuumaks köetud toas nii õndsalikult sooja. Varsti läksime magama... Öösel ärkasin ma üles ega suutnud millestki aru saada: mu pea valutab hirmsasti. Kellegi suured tugevad käed hoidsid mind kinni, ema aga valas mulle pähe seda sama punast peedikalja. Hädavaevu toibusin sellest. Ja veel teisel päevalgi oli mul süda paha ning pea valutab. Keegi oli liiga vara sulgenud lõpuni küdemata ahju, mis oli tugevasti kuumaks köetud, nähtavasti esimest korda pärast suve: see juhtus oktoobri lõpul.

II

TÖÖL KIRIKUS

Kuid meie aina sõidame ja sõidame sellessamas rahva kohmakas tõllas. Unistan. Mu unistustes kerjavad silme ette enamikus mu ikonostaasialased pühapildid need olid hiljuti maalitud ja nad olid mul värskest meeles. Maalisin neid otse tellingutel. Mulle meenuti viis rubla pildist. Kesksuvel tõusime hommikuti kellal nelja ajal. Siis oli juba valge. Jä nii kuni õhtuni, kellal üheksani, kui kõik lõpetasid töö, sai minu pühapilt valmis. Vahel tuli õige pisut midagi parandada. Meie podrätsik Nikolai Timofejevitsš keelitas mind alati, et ma jätaksin need parandused tegemata.

«Ka nii on väga hea,» tõendas tema.

Pea tunnistan, et ka Sirotinis oli minu pühapiltidel menu. Ma kasutasin muidugi hädavaajalikke juhendaid ja kaanoneid, mille kohaselt peab igasuguseid pühakuid või terveid stseene maalima (igal maalijal on paun täis gravüüre), mind tiivustas koguduse usaldus ja huvi ning isegi meie podrätsiku usaldus, kes kütis mind mitte üksnes sellepärast, et tundis muret kogu artelli edu pärast, vaid ka sellepärast, et ta tõesti armustas maalikunsti ning polnud ka ise andetu maalija.

Kõik külamehed ja eriti vöörmünder Semjon käisid tellingutel minu juures ja vaatlesid isegi lähedalt kaua aega minu pühapilte, milliseid nad polnud kunagi varem näinud. Mina aga, julgustatud sellisest tähelepanust, tundsin endas suurt julgust ja loomingulist vabadust ning minu pintslid mängisid vabalt pühade kujutlustega: lubasin endale julgeid uuendusi ning naistenide ja üksikute figuuride uudset efektiivset valguutamist. Värvide värskus ja eredus, mis oli religioos-rahva maalil ebatavaline, oli minu jaoks kohustuslik, sest et minu pühapilte võis publik näha ainult alt vaadates ja kolme kuni viie sülla kauguselt. Need, kes nägid neid tõld minu tellingutel lähedalt, olid veel rohkem imestunud: kuidas need eemalt vaadatuna paistavad nii puente ja ilusatena, kuid ligidalt on hoopis midagi muud.

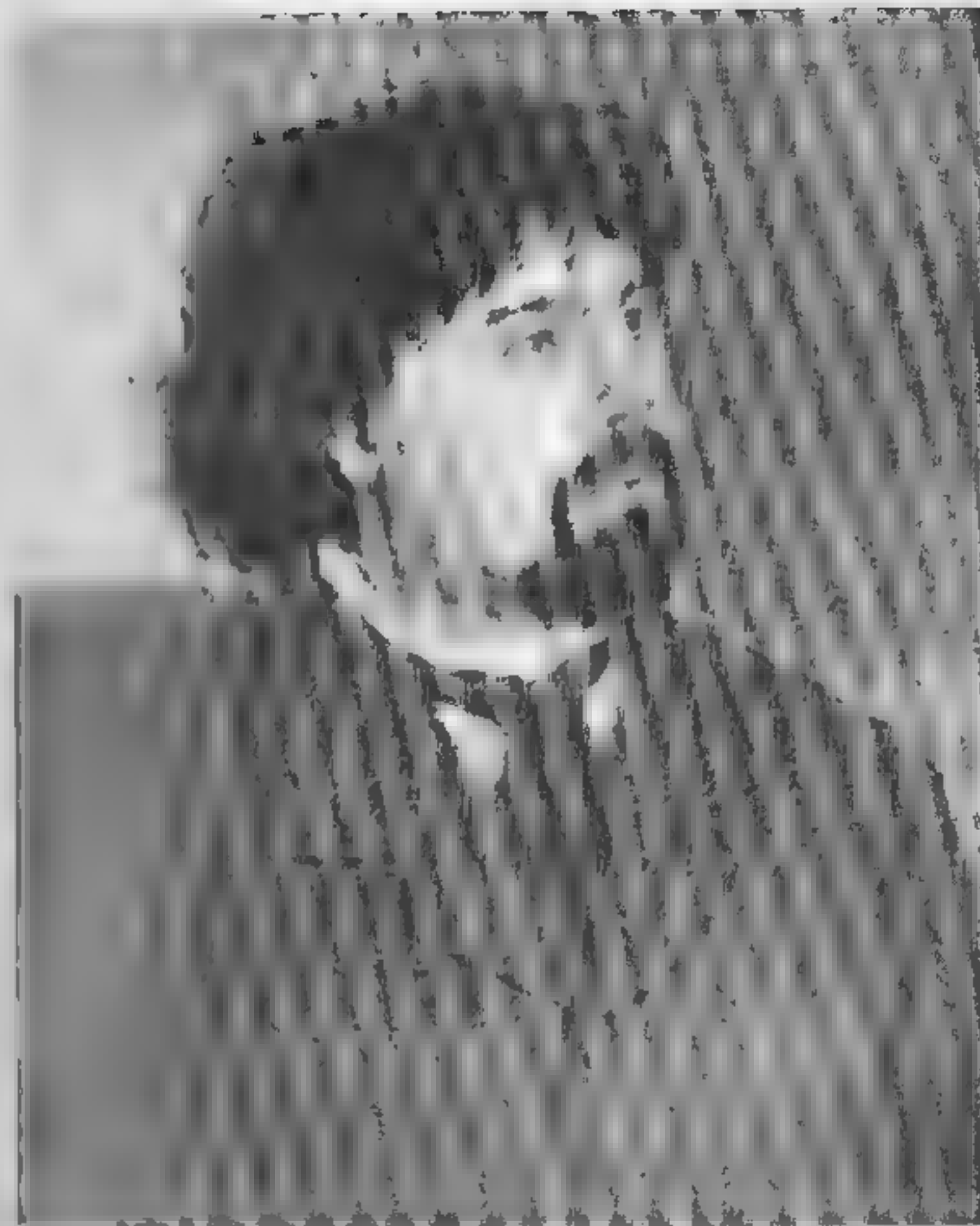
Erilise menu osaliseks sai minu «Maria Magdaleena». Ma nägin, millist efekti saavutasid üle kogu Ukraina tuntud Pompeo Batoni¹ tööd, kuid muidugi, nii nagu kõigi teistegi pühapiltide puhul, ei kopeerinud ma kelleltki midagi täpselt. Ma võtsin üle ainult teatud sarnase elemendi ja töötasin ta oma moodsa läbi. Nii ei istunud ka minu Magdaleena rist põlvedel, nagu see oli Batoni. Minu oma seisis seina ääres, olles pöördunud palvuse ekstaasis ikoonilambi poole, mis rippus nurgas kõrgel üleval, aga ei seisnud põrandal, nagu see oli Batoni.

«Kuidas ta nii poolest saadik tules on?» imestas Semjon.

Oli näha, et kogu publik oli võlutud valgusest ja Magdaleena nutetud silmadest. Pean lugeja ees vabandust paluma: ma tegin selle kõik ilma modellita, ainult oma ettekujutuse järgi. Ja ma ei suuda isegi ette kujutada, kuidas mulle endale nüüd meeldiks minu esimene vaba noorpõlve looming. Ons selles kas või kübekegi Giotto siirusest või lõbustas seal end provintsist pärit ohjeldamatu, end lõdvaks lasknud fantaseerija? Ja näiteks isegi sellist tööd nagu «Kolm valgustajat» — tavaliselt igav ja tülikas süžee — käsitlesin ma julgelt: ühe pühakutest, Johannes Kuldsuu, panin ma profiilis seisma kõrgele tõstetud evangeeliumiga; teisele — Basileios Suurele — langes valguskiir taevast, aga Grigorijs Jumalasõnaõpetaja paigutasin üksikult poolvarju, välja poole valguskiirt. Vassili Suur seisis vaevalt nähtavana läbipaistvas valguskiires. Ja nii oli mul ju ka tööd vähem. Keskendudes kogu jõuga valguses olevate detailide viimistlemisele, mis olid eredalt valgustatud Vassili Suure mitral, panhagionil* ja sepistatud riisal, puudutasin ma teisi vaevalt, õieti neid aimata lastes. Ja kujutage ette, isegi kiusakale preestrile ei paistnud see noore maališa šarlataansusena; minu julgelt loodud kujud meeldisid kõigile.

Mida sa kõik ära ei mõtle lõputul teel! Meenuta-

* Panhagion — jumalaema pilt, mida kannab rinnal peapiiskop.

V. I. Surikovi portree. 1885.

G. G. Mjassojedovi portree. 1886.

... ja tihiti oma armsat sõpra Ivan Danilovitš Šemjaki-
ni. Ta oli puugraveerija, minuga üheealine, päritolult
Dnieprikas. See oli julge andekas kunstnik! Ei saa
mõtelda, kuidas ta kirikus altari peavaravaid lõi-
kis: me kõik vaatasime suud ammuli tema tööd. Ükskõik
tõhu keegi ka läks, alati peatus ta selle juures, ja rõõm
oli näha tema selja taga, kui ta tagus kinni ja liimis
etteulatavaid ornamendilehti. Kuidas need tal küll
pooksid, väanlesid, lahti keerduvad ja uuesti akantuste-
ga* okste alla suundusid!... Ime! Ja kõik see oli
võrre, asja alles lõhnavast hingesoost kullakarva
võrre puust välja lõigatud.

Ja veel üks tema loomingu iseärasus: see tubli mees
ei seadnud enda ette mingeid mudeleid, kõik oli tema
võltsitud fantaasia vili. Meid peeti vendadeks — olime
teatud määral näo poolest sarnased.

Pühapäeviti ja suurtel pühadel tegime kahekesi pikki
pühakaitse ümbruskonnas. Alustasime hommikupai-
vaga mõnes naaberkülas ja nii läks see kuni õhtuni
võrre suplesime kuskil veskipaisus, mõnes külas val-
mistasime meile munarooga, pakuti leiba, piima ja vär-
s-... kurke köögiviljaaiast; samuti pakkusid peremehed
meile lahkusega oma aedadest kirsse, pirne, õunu, kui
me teada, et töötame kirikus.

Teda on alati meeldiv meelde tuletada. Kuid neis
malestustes on ka ebameeldivaid lehekülgi.

Tohutu suurest tööst ikonostaasi kallal võttis osa
mõni meistreid ja tihiti ilmusid ümbruskonnast ka uued
meistrid oma teeneid pakkuma. Kord ühines meiega
mõni maalija, malbe vanamehike, kel oli isegi eriline
suhe meie peremehele. Nagu hiljem selgus, oli ta
juba üle kaheksakümne aasta vana. Ta oli õppinud Pii-
teris veel Šebuževi juures, kui viimane oli Kunstide
Akadeemia² rektoriks. Juba poisikesena oli mõisnik ta
oma pärisorja sinna saatnud. Teda hüüti Grigori
Pjodorovitšiks (perekonnanime olen ma unustanud).
Mulle nais ta väga huvitavana. Eriti ootas ma temalt,
et ta jutustaks Kunstide Akadeemiast ja Šebuževist,

* Akantus — hambuliste lehtedega rohttaim, mida repro-
dutseeritakse ornamendis.

keda nagu Brüllovitki³, tundsid kõik maalijad neid kujutavate gravüüride ja litograafiate järgi.

Grigori Fjodorovitš aga oli juba nii igivana ja tema viibimine Šebujevi juures oli juba niivõrd ammu aega tagasi, et tema jutustustes ei leidunud midagi eriti huvitavat. Pärast seda, kui olime küllalt sõpradeks saanud, tutvustas ta mulle erilise kunstialase saladusena oma joonistamisvõtet, mis seisnes selles, et mitte kunagi ümardada jooni, alati piiritleda sirgete joontega ega ühendada neid mitte mingisuguse tuseerimisega. Tal oli suur kogu šabloone, teiste hulgas ka Šebujevi originaalidest. Kõik need olid joonistatud ainult sirgjoonelistele kontuuridega. Enamikul juhtudel jättis see igava ja ebaselge mulje, kuid ma suhtusin temasse lugupidamisega, kuigi ma isiklikult ei kavatsenud kunagi tema sirgjoonte meetodit ära õpida.

Grigori Fjodorovitš oli väga lihtne, sügavalt jumalaskartlik, tagasihoidlik ning heatahtlik, kaldumata liialdustesse. Ta ei töötanud kunagi pühade ajal ja oli väga kurb, kui tabas mind kord pühapäeval töötamas — ma maalisin isa Aleksei palvel temale mälestuseks väikest pühapildikest.

Teised meie maalijad nõokasid alguses salamahti vanamehikest, joonistades tema raseeritud nägu ja pigimütsi, mille ta alati kirikus tööl olles pähe pani; mina aga kaitsesin teda: kuigi päritolult pärisori, oli vanamees oma mõttelaadilt ja tegudes väga suursugune. Ta jutustas muuseas, kuidas ta kord saatana kiusatuna tuli mõttele pühapäeval midagi joonistada. Ja siis täielikus vaikuses tungis kuskilt sisse tuulehoog, rebis tal käest paberi ja viis selle ära tuulepöörises. Sellest ajast peale ei võta ta pühade ajal kätte ei pliiatsit ega paberit.

Grigori Fjodorovitš maalis kaks pühapilti — nii põhja- kui ka lõunapoolse altariukse jaoks. Ühel oli kujutatud peangel Miikael ja teisel peangel Gaabriel. Ta maalis kiretult, loiult ning ilmetutes värvides, ja nagu kõik ikoonimaalijad rahuldus sellega, mis tema pintslilt tuli, ilma igasuguste otsingute ja parandusteta. Kui tema pühapildid olid lõpetatud, ning siis ha-

kuti tusapisi turtsuma ja naerma tema peainglite nägude üle. Mind panid need rünnakud imestama — eriti Timofei Jakovlevitši poolt — ning ma kaitsesin Grigori Fjodorovitši tööd. Asi ulatus kuni preestrini. Lõppude lõpuks tegi Timofei Jakovlevitš mulle teatavaks isa Aleksei nõudmise, et mina maaliksin need näod üle, ning Timofei Jakovlevitš hakkas mulle peale käima, et ma need ümber teeksin.

Mul oli ajanappus ja piinlik ning pealegi olin ma vanamehega sõbralikus vahekorras. Keeldusin kaua, kuid ümbertegemist nõudvad põhjused olid sellise iseloomuga, et neid oli võimatu arvestamata jätta.

Otsustati, et ühel pühapäeval, kui vanamees läheb koju harilikult kuhugi terveks päevaks ära, maaliksin ma altaris tema tehtud peainglite näod uuesti üle, nii et ta ei saa midagi teada. Ma alustasin üpris varakult ja tunnistan, et olin väga kaasa kistud inglite nägude väliskendamisest ning elustamisest, millised, tõtt öelda, olid tal rohkem sarnased vanade saatusejumalannadega, kuid mitte noorte paradiisilenditega...

Töötasin, vahel hüppasin harjumuse kohaselt eemale. Kuid äkki vaatasin tagasi, ja — oo, kui hirmus! — tema!

Poisikesed, nähtavasti vanematest ässitatuna, teatasid meelega Grigori Fjodorovitšile. Ma ei kuulnudki, kuid üks avanes ning alati malbe, nüüd aga tundmatuseeni muutunud, hullumeelsuseni ärritatud vanamehe traagiline kuju kerkis mu ette hirmsa etteheitena.

Olin nii vapustatud ja löödud, et heasüdamlikult vanamehel hakkas varsti minust hale: ta andestas mulle, kuid selgitas kaua vaikselt ja veenvalt minu teo surrt pattu...

Kui ta lõpetas, tegin talle ettepaneku kogu minu töö ümber hõõruda... Ma ju maalisin hästi kuivanud pinnale — isegi näha ei jää midagi.

«Ei,» ütles ta, «te ei teinud seda ju omavoliliselt, teid nõustati, nagu te ütlete — see oli kuratooriumi tegu preestri näol. Nii on see nüüd ükstapuha: kui te nühte oma töö maha, antakse teisele teha. Olgu siis juba teie töö minu oma peal, teid ma pean ikkagi väga andekaks

nooreks maalijaks. Kuid minu nõuanne on: ärge ialgi maalige võorast tood üle... Oh, milline solvang see on minu vanuses!... Juba hommepäev lähen ma siit minema...»

Ja ta läks... Mul oli hirmus häbi ja väga kahju temast. Ja pärast, järgmisel päeval näis mulle, et minu poolt tema töö peale maalitud näod ei olnud sugugi head ega sobinud üldse tema maalimise üldise maneeriga.

III

PETERBURIS

Meie, muide, aga aina sõidame ja sõidame ilma peatusteta. Varsti saab juba nädal aega. Kuid peatused oleksid veel vähem talutavad kui see ilmotsatu ühe-tooniline sõitmine.

Kõige pikem ja ebameeldivam peatus oli Serpuhhovis koos suure jõe ületamisega parvel. Ootasime kaua, enne kui parv vastaskaldalt meie juurde tagasi tuli. Vastu puhus üdini tungiv külm tuul. Kuid mul polnud enam tahtmist oma kõrgelt kohalt alla ronida ning passiivselt silmitsesin ma laia jõe. Jõe ületasid sügavalt vees istuvad inimestega täidetud lootsikud. Vahel olid paadid kerged ja kihutasid kiirelt veepinnal, kuid kõik see ei huvitanud mind enam: oli tahtmine kiiremini jõuda Moskvasse — mis ootab mind seal? Õudne oli mõelda, mida leian ma minule täiesti tundmatus kohas.

Kogu meie pikal teel näis mulle suurepärasena ainult *Tuula kreml*. Meid, läbisõitjaid, kogunes terve kamp ning me suundusime, kes jala, kes voorimehel, kremlisse.

Meie Ukraina slobodaas pole ju üldse muistset arhitektuuri ja ma olin üllatatud, nähes sakilisi müüre ja nurgatorne. Mulle meenusid «Jeruslan Lazarevitši» ja «Kuningapoeg Bova» illustratsioonid — seal olid sel-

lsed müürid. Tekkis kujutlus vägilaste elust nende müüride taga.

Pärast jõest ülesõitu Serpuhhovis, mis venis kuni hilise õhtuni, algas jälle paigalistumise lõputu igavus. Pikk öö... ma olin juba kaotanud ööde ja päevade arvestuse.

Lõpuks, ühel pimedal hommikul ütles mulle konduktor erilise erutusega:

«Miks teie siis ei vaata: algas Moskva!»

«Kuidas? Kus?» teen ma suured silmad.

«Meie sõidame ju mööda Moskvat.»

«Mis te ütlete? Need hurtsikud, need pehkinud plangud?»

Hommik hakkas vaevu helendama, muutus üha valgemaks, tänav aga näis olevat ikka üks ja sama, venis lõpmatult: ühekordsed majad langes, sisselangenud katustega, mustade korstnatega jne. Kuid kõige vastumeelsemad olid need lõputud puuplangud ning lõpuks plangud naelateravikega ülespoole, mis seisis püsti hirmuks varastele ja röövlitele.

Ikka sagedamini ja sagedamini puutusid silma ühed ning samad pealkirjad väravatel: «Õomaja». Sadas peent lund, ja lõpuks mingisugusest platsist alates muutusid tänavad laiemaks, majad kõrgemaks. Ah jaa, seal olid ka lövid väravate ääres. Algasid kirikud... Moskvas on ju neid musttuhat... Lõpuks sõitsime oma postijaama ja meile teatati, et võime võtta oma paunad ja kohvrid ning minna, kuhu kellelgi vaja: umbes paari tunni pärast hakkab postitööl tagasisõiduks valmistuma.

Mul oli soov kiiremini näha «raudruuna», vaadata, kuidas see ilma hobusteta liigub. Mulle meenus ohvitseri tentsik Savka. Kui esmakordselt püstitati telegraafipostid, tekkis meil köögis tuline ja äge vaidlus selle üle, kuidas saadakse telegramme. Ärritusest lõkendav Savka, solvumispisaratega silmis usaldamatuse tõttu tema vastu, vandus küll jumala nimel ja ilma, et mööda traati jookseb väike masin, mis kisub isegi linnu lennult räbalaiks, kui too ei jõua enne traadilt õhku tõusta.

Seal ongi vaksal. Selline ta siis ongi: kaugale eemale

läheb lai ja kõrge koridor, ülevalt klaasiga kaetud. Keskel on hiiglasuur sillutamata koht, kus lebavad üksteise kõrval rauast latid, kaugel eemal aga vilistab ja puhub tihedat valget auru üles mingisugune must samovar ning läheneb kiirelt otse minu peale; kajastema kõrvulukustav vile. Ma kohkusin, kuid korraga sattusin suurde vaimustusse ja hakkasin kohe valvuritelt pärima: millal läheb rong Piiterisse? Mis päevadel rong käib?

«Käivad kaks korda päevas,» vastasid jaamateenijad mulates.

«Vaata kuidas siin on lood,» mõtlesin mina ja mul tekkis hirmus tahtmine sõita Piiterisse juba kohe.

«Aga kas täna varsti läheb?» küsisin mina.

«Paari tunni pärast läheb reisijaterong.»

«Kas Piiterisse tuleb kaua sõita?»

«Poolteist ööpäeva. Täna hommikul kell kümme istute peale ja homme õhtul olete Piiteris.»

«Aga kust saab pileti ja palju see maksab?»

Olin nagu segane, ei hoolinud enam millestki, mõtlesin vaid, kuidas saaksin kiiremini tuua siia oma kohvriku, mis on pungil täis tuubitud ja väga raske, ning oodata, kuni võib istuda vagunisse oma kohale ja sõita... Kas see tõesti pole unenägu?

Sõidupilet kujutas endast pikka kitsast papüürust, millele olid põigiti trükitud jaamade nimed, kus rong peatub.

Jälle tulevad ja lähevad, vilistavad, mürisevad vedurid, tossutavad kord musti, kord valgeid pilvi. Mul on kaks muret: hoida alles oma kohvriku ja peaasi, pääseda õigel ajal oma rongi vagunisse. Kõnnin mööda lõputut puuperrooni edasi-tagasi — ootan oma rongi. Valvur lubas mulle öelda, millal on vaja peale minna ja missugusesse vagunisse.

Oh õnne! Lõpuks ma sõidan, istudes mugaval pingil nagu toas. Tõsi, kõik istuvad tihedalt üksteise vastas hallis vagunis. Kõikjal tugevasti ristatud prussid ja üles riputatud kotid, pambud ja puusepatööriistad. (Meiega koos sõitis puuseppade artell.)

Hakkasid kärmesti vilkuma kirikud, majad ja jälle linnaäärsed asulad — ongi juba külad, teed. Inimesed

lähevad, sõidavad kuhugi ja siis muutub kõik väga kiiresti, vaevalt jõuad midagi vaadata. Rong aga aina lendab ja lendab.

Vagunis hakkas toimuma igasuguseid kohamuutmisi. Enamasti pink, millel istuti kahekesi, muutis oma ilmet: üks istujatest heitis pingile, tõmmates jalad veidi kõverasse, teine aga pugus pingi alla, kust jäid paistma ainult viisud või saapad.

Ohk muutus üha paksemaks, eriti mahorkasuitsust. Hõõdi heeringaid, loobiti maha pabereid ja sülitati põrandale ning peagi valitses kõikjal mustus. Avanev uks tõusis sisse pakasese auru pilvi ning siis oli selge, et atmosfäär on meil säherdune, et kas või «löö kirves läbi rippuma».

Hea, et ma valvuri nõuande järgi käisin jaamade vahelises trahteris teed joomas: jõin seal palju teed suhkruga ja piimaga. Mu kõht sai täis. Kui muutus hämaraks, tuli mul unne peale: olin juba harjunud istudes magama.

Süüdati ähmane latern, mis fantastiliselt valgustab kotte ja ristakuti kokkulöödud prusse ning siin-seal kohta valimata ja ilma mingi mugavuseta magama jäänud inimesi. On raske aru saada, kelle käsi või kelle jalg, kelle see viisk, kott või kast on, kõik on segamini, üksteise otsa kuhjunud. Oli võimatu üle ronida, ukse juurde pääseda...

Parajasti tulid konduktor, kontrolör ja valvur pileteid kontrollima.

Konduktor käristas need jaamanimetused pika «papüüruse» küljest ära, millistest me olime juba läbi sõitnud. Kontrolöri poolt väljamõeldud süsteem oli hea ja lihtne, kuid vaadake seda tegelikkuses. Võtab aega, kuni unine inimene ärkvele raputatakse, kuni ta leiab oma kallihinnalise «papüüruse», kuni konduktor jõuab pileti küljest ära rebida läbisõidetud jaamade nimed!... Mõni, kes ehmub sügavast unest üles, ei taipagi midagi, aga lõpuks kui taipab — hakkab kohmitsema: ei mäleta, kuhugi on pistnud pileti. Millised lõustad! Milline miimika!

Minu vastas istub korraliku välimusega isand, püüan temaga juttu alustada: saan teada, et ta on peterburi-

lane ja tahaksin erilise uudishimuga temalt üht-teist pärida, kuid millegipärast kardan Kunstide Akadeemiast isegi iitsatada.

«Mis asjus te sõidate?» küsis ta.

Alles nüüd taipasin ma äkki oma situatsiooni kogu täbarust. Ma sattusin isegi kuidagi segadusse, oleksin tahtnud end kuhugi ära peita.

Minu visavii pööras tahtmatult mulle tähelepanu. Temale kui juba mitte enam noorele ja elukogemustega inimesele näisin ma tõenäoliselt kohtlasena. Aga kui ta oli esitanud veel mõned küsimused, tuli ta mulle rahunenult appi — ta oli hea inimene, kuigi vaevalt märgatava saksapärase aktsendiga ja praktilise eluvaatega.

«Mis seal's ikka? Õppida, soovite õppida? See on kiiduväärt. Niisiis, soovite ülikooli astuda?»

Mu jumal, kui helgeks tegi ta korraga mu elu!... Isegi võõrana ma joobusin tema oletusest: kas ma tõesti olen millegi poolest sarnane üliõpilasele? (Oma sisimas pidasin ma üliõpilasi kangelasteks-pooljumalateks, kellele ei julgenud isegi otsa vaadata.) Ma kahetsesin väga, et üliõpilastelt oli sel ajal «mässude» pärast ära võetud nende vorm — sinine mütsiäär ja lõkmed. Oma erakordses vaimustuses vaikisin ma õndsalikult, kuid hiljem küsisin temalt:

«Aga mis teie arvate? Millega ma võiksin elus kasulik olla?»

«Mis salapäratsemine see on, ma ei ole mõistataja,» ütles ta hapult naeratades. «Ma näen, te olete peaga inimene, olete üht-teist lugenud ning vene kirjandusest raagite arusaamisega. Kuid mõistatama ma ei hakka.»

Äkki tundsin ma end õnnetu fantasöörina ning mul oli häbi ja valus.

Lõpuks, nagu süüdlane ülekuulamisel, otsustasin ma avaldada talle kogu tõe.

«Teate,» kogelesin ma häält madaldades, «ma mõtlesin astuda Kunstide Akadeemiasse...»

«Ah, mis te siis sellepärast nii muretsete! Sinna on lihtne sisse saada, kuid annet on kindlasti vaja — vaat milles on konks. Oh, jumal! Ah, issake!» värehtas ta

korraga, endal pisarad silmis, ja hakkas heldinud häälega karjatades hüüdma: «Me oleme ju Piiterisse jõudmas! Vaadake, vaadake — varsti hakkab Znamenski* paistma! Ah, mis ootab mind ees?» Ja juba tagasihoidmatult jooksid tal pisarad silmist. «Kas ootab ta mind, minu kullake?»

Ta hakkas jooksuma ühe akna juurest teise juurde, hakkas korjama oma asju. Mul hakkas kõhe ja esmakordselt mõtlesin: kus ma küll peavarju leian?...

«Õelge, jumala pärast,» pöördusin ma jutukaaslase poole, «kas te ei juhataks, kus ma saaksin peatuda? Kus on Kunstide Akadeemia?»

Ma olin juba unustanud kogu oma ebasobiva pealetukivuse ja ronisin talle aina ligemale, kuigi tundsin, et ta on väga endast väljas ja vaevalt vastab mulle midagi.

«Ah jaa, teil on vaja sõita Vassili saarele, see on kaugel, läbi kogu Peterburi.»

«Aga kas võib teid pärast külastada ja täpselt järele pärida!» ei pea ma jälle piiri. «Kas tohib teie nime üles märkida?»

«Jah, Viktor Konstantinovitš Folts.» Ja ta dikteeris mulle oma aadressi — kuskil Fontanka ääres.

Algas hirmus askeldamine. Inimesed lahkusid vagu-
nist, tulid pakikandjad...

Jõudsin vaevu oma reisikaaslasel südamlikult kätt suruda, kui tundsin end äkki suure linna külmas elumeres, mis kihas otsekui mingis tormitsevas keerises. Mul hakkas säärane hirm, mida ma kogu elu jooksul polnud tundnud: õudne üksindustunne kauges täiesti tundmatus kohas ängistab mind. Juba istusingi saanis — voorimees on lahke noor mees. Lumi langeb valgete rõõmsate helvestena ja sulab. Mu silmad käivad lalal tänaval kiirelt ringi. Kõikjal on kitsas ja rahvarohke. Üksteise järel, üksteise järel sõidavad saanid, tollad, aga kõnniteedel majade ja kaupluste ees liiguvad inimesed terve seinana, nagu suurtel pühadel kirikust tulles, aina lähevad üksteise kannul. Ja ena-

* Znamenski kirik Nevski prospektil, endise Nikolajevski (nüüdse Oktjabrski) vaksali juures.

mikus kõik noored inimesed, kolmnurksed mütsid peas ning kraenurkadel kuldsed lõkmed. Samuti on palju sõjaväelasi, prouasid ning preilisid. Kell on neli või viis. Ühed lähevad siia, teised tänna, lähevad ja sõidavad, sõidavad... lõputult.

Ah, skulptuur — Anitškovi silla hobused.* Tundsin need kohe ära «*Severnoje Sijanie*» gravüüride järgi (see ajakiri oli mul Tšugujevis tellitud ja ma hindasin seda väga)⁴. Tähendab, ma olen Nevski prospektil. Mööduvad veel tuntud hooned. Seal Avalik Raamatukogu, seal Kaasani katedraal, ja jälle ma arvasin, et see kõik on unes... Ma tundsin ära ka lisaku katedraali ja Nikolajevski silla.

Ja lõpuks ka Vassiili saar... Oh issand, sillast paremal ongi see Kunstide Akadeemia! Muidugi, ka sfinksid on hoone ees... Mul hakkas süda peksma... Kas see tõesti on ilmsi?...

«Ja kuhu nüüd?» küsis voorimees.

«Mingisugusesse võorastemajja, mis on odavam — ehk tead?»

«Mis seal's ikka, öelge mis hinnaga teil tarvis on. Numbreid on igasuguseid.»

Me sõitsime «Põdra» võorastemaja ette, ja saades teada, et on ka rublaseid numbritube, astusin seal maha.

Oli juba üsna hämar ja numbris peletavalt igav. Ma tellisin endale samovari ning kui olin sõõnud rõngas-saiu ja joonud sinna juurde lugematu arvu klaase teed, hakkas mul vähehaaval mõnusalt kuum.

Pärast teekonda, ebamugavusi ja vintsutusi tundsin ma siin sellist rahu ning heaolu, et mind hakkas vaevama uni ning puhtas ja mugavas voodis vajusin ma ruttu õiglasse unne. Juba ammu polnud mul võimalust nii vabalt jalgu välja sirutada ja end soojalt kinni katta.

Ärkasin vara. Oli veel pime. Näis, et ma ärkasin esmakordselt tõeliselt ning mul hakkas hirm. Mu hirm suurenes eriti siis, kui olin oma raha üle lugenud. Leidsin oma rahakotist ainult nelikümmend seitse rubla.

* Silda kaunistava hobustegrupi on teostanud skulptor P. K. Clodt (1805—1867).

Selles numbritoas saab elada ainult kolmkümmend päeva, aga mis edasi saab?

«Aga kuidas siis on,» küsisin ma teenijalt, kes paistis olevat tubli mees, «kui ma üüriksin selle toa kuu aja peale, kui palju võetakse siis minult ühe kuu eest?»

«Ei tea, isand, meie juures nii kaua ei elata. Teile on ju parem, kui te siia pikemaks ajaks sõitsite, minna ja üürida endale tuba kuuviiši: seal te võite siis tingida ja üürida toa kuue või kümne rubla eest. Aga kas siis nii võib — kolmkümmend rubla kuus numbritoa eest!»

«Aga kust seda leida, niisugust tuba? Kuhu kanti minna ja kelle käest küsida?» pärisin ma oma heategijalt.

«Minge otsejoont mööda tänavat ja vaadake: kui värava külge on kleebitud sedelid, siis lugege sealt ja pärige kojameestelt järele. Minge kaugemale, sinna Malõi prospekti kanti: seal on odavamad.»

Ma läksin välja. Kuid mind vedas vägisi kaldapealsele, sfinkside juurde, Kunstide Akadeemia juurde...

Siin ta on! See polnud enam unes. Siin olid Neeva ja Nikolajevski sild... Mind haaras ennastunustav vaimustus ning ma seisin kaua sfinkside juures ja vaatasin akadeemia ustele, kas tuleb sealt välja kunstnik — minu jumalus, minu ideaal.

Nii seisin ma kaua ja üksinda. Nähtavasti oli veel vara ja ma ei märganud ligidal ühtki kunstnikku. Ohkasin kõigest südamest ja läksin Malõi prospekti kanti tuba otsima.

Malõi prospektil läksin ma värava külge kleebitud sedeli järgi neljandale korrusele, või mansardkorrusele, kus nobe perenaine näitas mulle väikest poolvõlvitud tuba. Ta annaks selle toa kuue rubla eest. Tuba meeldis mulle ning ma hakkasin tingima, pakkudes viis rubla, sest tuba on siiski küllalt kaugel kesklinnast.

«Kuid te olete ju vist üliõpilane ja teile oleks veel mugavam olla ülikoolile lähemal.»

«Ei,» sattusin ma segadusse, olles äärmiselt meelitatud tema arvamisest, et olen üliõpilane, «ei,» kogelesin mina. «Ma kavatsen astuda Kunstide Akadeemiasse,» pahvatasin kiirelt välja.

«Oo, kui tore! Minu mees on kunstnik-arhitekt, aga minu õepoeg astub kah Kunstide Akadeemiasse.⁶»

Mul on pööraselt hea meel ning me lepime kokku viie rubla viiekümne kopika peale toa eest kuus.

Mul tekkis tahtmine kohe siia mansard-aknaga tuppa ümber kolida ning hakata midagi maalima.

IV

«RUBIKON»

Järgmise päeva hommikul vara läksin ma ikooni-maalijate töötubadesse oma teeneid pakkuma. Minu aadress kirjutati kõikjal vastumeelselt üles ja lubati teatada, kui vaja läheb. Ma sain aru, et see on lootusetu ja hakkasin mööda silditöökodasid käima — ning kõikjal anti lubadus, et teatatakse mulle.

Mulle valmistas tõsist muret mu edaspidine äraelamine. Katsusin üles otsida Viktor Konstantinovitš Foltsi, kuid tema aadressi järgi sellist isikut ei olnud.

Väsinuna astusin ma söögisaali lõunale. Söök tundus mulle erakordselt maitsevana, kuid see maksis kolmkümmend kopikat. Minu tagavaradest ei jätku kauaks, kui mõtlen niimoodi iga päev lõunat süüa. Mul oli veel Tšugujevist kaasavõetud teed ja suhkrut. Astusin sisse vürtspoodi ja ostsin kaks naela musta leiba. Jõudnud väsinuna koju, tellisin ma õhtuks samovari ning mõnulesin küllastumiseni teejoomisest, hammustades juurde paljast leiba. Minu leib maksis kolm kopikat, tee aga kuuskümmend kopikat nael. Suhkrut juurde hammustada, ei lähe ka kalliks! «Vaata kuidas võib ära elada,» mõtlesin. Ma rõõmustasin oma avastuse üle nii, et muutusin kartmatuks ohtude ees. Hirm võimaliku näljasurma eest taganes kuskile kaugele.

Vanaeidekest, kes tõi mulle harilikult samovari (korterivaldaja kauge sugulane), palusin mulle poseerida sukk käes, kui tal mõni vaba minut leidub. Hak-

kasin temast suure innuga etüüdi tegema, maalides peenelt-peenelt kartongile tema õrnu kortsukesi

Minu tööd nähes kiitis mu perenaine seda väga ning ma küsisin temalt arglikult, kas ma varsti näen tema meest — kunstnikku-arhitekti?

«Ja jaa,» ütles tema, «oleks vaja, et Saša vaataks teie tööd. Mina, muidugi, ei saa midagi aru, kuigi mulle tundub, et see on väga hea. Huvitav aga, mis ütleb tema, ta on ju mul kunstnik.»

«Oh, olge nii lahke, palun,» anusin mina, «ma oleksin väga rõõmus, kui saaksin talle näidata.»

Ma kujutasin kunstnik-arhitekti väga tähtsa isandana brelokkidega, ilusasti kammitud pöskhabemega ja lahuga kuklas, laitmatus ülikonnas ning lumivalges pesus, isandana, kes valjusti ja julgelt annab korraldusi ja nuuskab kõlavalt nina kõige puhtarhasse taskurätikusse, mis värskendab tuba lõhnaõli aroomiga. Ma isegi kartsin temaga kohtuda ning oma sisemuses rõõmustasin, et juba on neljas päev, aga teda pole. Tõenäoline, et on kõvasti tööga kinni: arhitektid on asjalik rahvas.

Ja õhtul minu meeldivast vanaeidekesest modell, kes ostis mulle igal hommikul kolme kopika eest musta leiba ja kes lisaks sellele mõtles välja leiva pruunistamise pliidil ning serveeris siis tee juurde selliseid maitsvaid kuumi ja lõhnavaid viilukaid, et mulle näis, et ma vist küll kunagi varem pole söönud selliseid maitsvaid palu — teatas tagasihoidlikult (muide, ta tegi kõike tagasihoidlikult ja rõõmsalt), et Aleksander Dmitrijevitsš Petrov, korteriperemees, palus küsida, kas ta võib minu juurde sisse astuda.

«Ah, muidugi, muidugi,» sattusin ma segadusse, «paluge, paluge, ma ootan neid juba mitu päeva...»

Ukselävele ilmus ruuge väikese habemega väga tagasihoidliku ja sümpaatse inimese kartlik kogu, karusnahast ääristusega halatt seljas.

Tal olid tuhvlid jalas ning ainult aluspesu seljas ja ta aina lõi vaheliti kitsa halati hõlmu.

Ma rõõmustasin väga tema tuleku üle, panin ta istuma, pakkusin talle teed, katsin millegagi kinni oma musta leiva kantsakad — häbi hakkas.

Vaikselt köhatades hakkas ta oma meeldivakõlalise häälega malbelt, tagasihoidlikult ning suure heasoovlikkuse ja osavõtlikkusega pärima minult mu plaanide, soovide ning loodetavate võimaluste kohta. Mulle paistis, et tema küsimused olid nii tõsised, nii vankumatult kaalukad, et ma äkki täiesti segadusse sattusin ning ütlesin talle, et ma nähtavasti tegin lubamatu vea: võtsin teostamatut fantaasiat kui võimalikku ning nüüd mõtlen, kuidas õnnelikult ja tervelt koju Tšugujevisse pääseda, niikaua kui on veel võimalus koju tagasi jõuda...

«Kh-kh-kh, ah see oligi kõik? Mis te nüüd, mis te nüüd! Ei, vennike, teie olete ju sooritanud oma elus kõige tähtsama: teie olete ületanud Rubikoni.»

Ma teadsin, mis on Julius Caesari «Rubikon» ning mulle meeldis hirmsasti see veenev ja suur tõde selle tagasihoidliku haritud inimese huultelt... Jäin tõsiselt mõttesse.

Oma sisemuses ma tundsin, et mingi hinna eest ei laheks ma Piiterist koju tagasi. Minu huvi Piiteri vastu kasvas iga minutiga. Ma polegi veel midagi näinud ega kuulnud.

Tõestanud mulle koju tagasipöördumise mõttetust, hakkas Aleksander Dmitrijevits minult vähehaaval pärima, mida ma olen lugenud ja mida ma tean.

«Ehee! Kuidas? Te pole lugenud «Iliast» ja «Odüsseiat». Just sellega tulebki teil algust teha. Ärge nähke vaeva, sest praegu ei õnnestukski teil seda raamatut kuskilt saada. Ma annan teile selle: lugege seda suu- rima tähelepanuga, minu lastel on.»

Mida rohkem õppisin ma tundma seda ruugejuukse- list tagasihoidlikku inimest, seda suurema lugupidamisega kiindusin ma temasse. Tema vaesus materiaalsest küljest oli ilmne, kuid see jäi temast kaugele eemale, taustale, ta ise oli täis sügavat tõsidust — kõigi tähtsamate eluavalduste mõistmist. Seda oli tunda ja see tõstis ta kõrgele. Ta polnud nähtavasti «sestsinatsest maailmast».

«Ah, näidake, näidake, kuidas te meie vanakest maail- site. Meie omad kiidavad teid väga.»

Ma näitasin.

«A-aa, te pole halb maalija. Ja mis teil karta on? Ei, pole viiga, teil asi areneb. Muidugi, esialgu tuleb veel kannutada, sest teid pole ju veel keegi näinud. Aga kas te Ermitaažis olete käinud?»

«Ei, sinna on raske pääseda. Räägitakse, et sinna pääsemiseks on vaja muretseda eriline pilet. Seal peab olema erilisel riietatud, frakis.»

«Ei-noh, see kõik pole nii hirmus. Frakid — need olid ammu. Aga minge tingimata. Ma tutvustan teid oma vennapoegade ja nad viivad teid sinna. Saša külib joonistamiskoolis «Börsil», ta tunneb kogu seda asja. Tema ja Ljolja viivad teid lossi kantseleisse, kus antakse pileteid Ermitaaži pääsemiseks.»

«Aga sinna tuleb vististi minna frakis,» olen ma jälle hirmul.

«Ei, see oli vanasti, nüüd saab lihtsalt. Aga muidugi, pange korralikult riidesse, enda mugavuseks. Kh, ja- jaa, kui akadeemiasse astute, muudate kiirelt oma ma- neeri: nüüd enam nii ei maalita, nagu on maalitud teie vanake. Nüüd maalitakse laia pintsli-õmbega, lopsa- kult.»

Mulle see ei meeldinud ja ma hakkasin peent välja- tootlust kaitsma.

«Kh, ja-jaa, aga aasta või paari pärast räägite teist keelt — hakkate ise maalima lopsakalt, laia pintsli- õmbega...»

Minagi olin rõõmus, et ta tunnistas kogu mu kavat- use juba otsustatuks, kuid ma ei suutnud ikka veel loobuda tagasivaatamast.

«Teie arvate siis, et mul ei pruugi kiiresti koju tagasi pöörduda?» kordasin ma, et ta mind rahustaks.

«No mis te nüüd! Ma ju ütlesin teile: Rubikon on ületatud, tagasipöördumist ei saa olla, kh, ja-jaa... Esialgu aga soovitaksin astuda joonistamiskooli — õppemaks on seal kolm rubla aastas. See on Börsil Dvortsovoi silla⁶ vastas.»

Muutusin rõõmsaks, sain mingit lootust ning varsti kirjutasin end sisse joonistamiskooli. Kuid seal oli õppus ainult kaks öhtut nädalas ja pühapäevahom- mikul võis seal töötada. Kunstide Akadeemias aga,

nagu räägitakse, käib õppetöö iga päev hommikust kuni kella seitsmeni — kui sinna pääseks!

Lõpuks kogusin ma julgust ja läksin piki akadeemia koridori, et pärida, kuidas sinna vastu võetakse.

Teener ukse juures oleva laua taga ütles mulle, et seda tuleb küsida inspektorilt. Ma ronisin üles, lugesin sildilt uksele «Inspektor K. M. Schreintser»⁷. Kuid äkki hakkas mul sõna «inspektor» ees säärane hirm, et läksin alla. Tagavararatsaväe inspektoriks oli meil krahv Nikitin — tähtis isik!

All lugesin uksele «Konverents-sekretär F. F. Lvov»⁸. Järsku tekkis mul mõte: «Noh, sekretär näib olevat kuidagi kohasem — ah, saagu mis saab!» Ma helistasin.

Lvov võttis mind vastu kuidagi muuseas. Ta silmitses mind kärmest ja uurivalt.

«Mis, akadeemiasse? Kus te saite ettevalmistuse? Ah need väikesed maalid? Noh, teie olete Kunstide Akadeemiast veel kaugel. Minge joonistamiskooli: te ei oska veel tušeerida ega joonistada — minge, minge. Valmistage end ette ja siis tulge.»

«Jah, muidugi,» julgen ma öelda sellele tähtsale härrale, «aga seal on ju ainult kolm korda nädalas ja pealegi õhtuti...»

«Aga siin, Kunstide Akadeemias tallatakse teid jalge alla, te ei tea, millised vägilased siin istuvad. Lähete rappa sajandatel numbritel! Kus te nüüd... minge, minge...»

Ma astusin joonistamiskooli detsembris.

Kõige tähtsam isik joonistamiskoolis oli direktor Djakonov⁹. Pikakasvuline valgete lokkis juustega vanamees tuletas meelde Seebaotti. Ma ei kuulnud ühtki tema poolt öeldud sõna. Ta ainult sammus vahel oma direktorikabinetist kusagile minnes suursuguselt ja kindlalt läbi kõik klassid, kordagi peatumata. Ta nägu oli nii tõsine, et kõiges seitsmes klassis kõik tardusid ja vahtisid teda. Ta oli riietatud üleni musta, väga puhtalt ja hästi.

Niisiis õppisin ma joonistamiskoolis. Ma joonistasin vormi valatud kobrulehte natuuri järgi.

Meil oli kaks õpetajat — Tserm ja Žukovski¹⁰. Mõned Tsermi joonistused rippusid seintel kui originaa-

liid muhajoostamiseks. Need olid joonistatud sellise imepärase tehnika täiuslikkuse ja viimistluse puhtusega, et õpilased vahtisid neid alati suuri silmi. Ei suutnud pilku ära pöörata — imetusväärne töö. Mitte kusagil pole mitu korda üle tõmmatud — nii puhtalt jooksevad ilusad jooned, tumedates kohtades selline puhkus... Kas tõesti on inimene selle lihtsate kätega paberile pannud! Milline puhtus!!!

Küllap vist sellistest joonistustest kirjutaski Persanov Jaša Logvinovile Tšugujevisse: «Joonistavad — nagu oleks trükitud.» Jah, see on isegi parem kui trükk ise: ma polnud veel selliseid estampe näinud. Ime! Suurepärase!...

Aga mis teha: vähehaaval unustan ma täielikult ümbuse ja tegelen jälle oma kobrulehega, ja nagu juhtus, olen maha ning viirutan oma märdunud täpikestega, paardes tabada kipsi vormi.

Õpilaste hulgas oskab ainult väike ümarik Suhhanov hästi tušeerida. Ta on juba maskide joonistamise klassis Gohhi juures. Nüüd nad joonistavad Krotovi Miloni torsot. Ja kuidas see Suhhanov küll oskab: nagu alustab pliiatsiga — lühikeste joontega — nii ka annab ja annab vormi. Tema ümber on alati kari ammulisui vahtijaid — väga huvitav on vaadata.

Minu juurde tuleb õpetaja Rudolf Žukovski.

«Aga kus teie õppisite?» küsib ta minult.

«Ma õppisin Tšugujevis,» vastan mina, «ainult niimoodi paberile joonistan ma esimest korda elus. Meie maal maalisime enamasti pühapilte, ikoonisid. Joonistasime estampidelt ainult kontuure.»

Mõne aja pärast tuli ta veel kord minu juurde koos Tsermiga.

Jah,» ütleb Tserm, «kohe näha, et ta on juba õli- varvidega maalinud. Tal läheb raskeks ilusa joone saavutamise, ta tušeerib räpaselt ja taibutult.»

«See ongi see Tserm, — see hõreda põskhabemega kohetu õpetaja. Ja tema joonistabki nii imepäraselt!... Kuid vaevalt ta küll veel praegugi nii joonistab,» mõtlen ma, «seal on mingi üliloomulikkus, parem kui trükk.»

Maskide ja kipsfiguuride klassis oli veel üks õpetaja — Gohh¹¹.

Kuid kõige rohkem rääkisid õpilased õpetaja Kramskoist: ta käis ainult pühapäevahommikuti. Tema klassis oli võimatu kohta saada: istuti «üksteise kukil», küünarnukk vastu küünarnukki. (Veel enne ärasõitu Sirotinist kuulsin ma Kramskoist: ta on pärit Ostrogožskist. Temast on mul kirjutatud omaette artikkel, mis järgneb käesolevale.) Siia lisan veel ainult oma edusammudest joonistamiskoolis.

Varsti pärast mu kooliastumist ja lühemaajalist joonistamist ornamentide ja maskide klassis algas koolis jõuluvaheaeg. Oli öeldud, et kõik, mis me klassides oleme joonistanud, tuleb ära anda teenija kätte eriliste kaante vahel — eksamite jaoks, ja et pärast pühi kirjutatakse õpilased sisse nende joonistamise edukuse järjekorras.

Pöördunud kolme nädala pärast õppetööle tagasi, trügisid õpilased tohutu huviga seinale riputatud nimekirja ees, et näha hinnangut oma võimete kohta.

Jõudsin minagi sinna ja... sattusin ahastusse: ma ei leidnud oma nime nimekirjast üldse. Mu süda peksis solvangust ja kibestusest. Ma ei suutnud taibata, mis pärast on mind küll nimekirjast kustutatud. On mu joonised räpased? Jah, tušeerida ma veel ei oska.

Kõik käratsesid, otsisid ennast, arutasid, naersid ja narrisid üksteist. Kedagi mu joonistamiskoha lähemast seltsimeestest seal ei olnud — enamasti kõik võõrad poisid.

Lõpuks, kibestunud peaaegu pisarateni, pärisin ma ühelt poisilt üksikasjalikumalt:

«Ütelge, millepärast kustutatakse nimekirjast? Või ei eksamineeritagi?»

«Ma ei tea,» vastas tema, «nähtavasti on joonistused halvad. Aga mis teil on?... Kas teid ei võetud nimekirja, kustutati? Aga näib ju, et kõik kirjutatakse sisse. Kuidas on teie nimi?»

«Minu nimi on Repin. Astusin kooli hiljaaegu...»

«Mis te nüüd! Mis te nüüd! Repin on ju nimekirjas esimene — lugege!»

Mõllesin, et ta naerab mu üle ja läksin uuesti nimekirja juurde, mis rippus klaasi taga punases puuraamis. Vaat kus pime: tõesti, esimene väga selgelt kirjutatud perekonnanimi oli «Repin».

«Aga võib-olla on olemas teine Repin?» küsisin mina.

«Ei tea,» vastas tema. «Te minge ja küsige teenri käest oma joonistused tagasi — juba antaksegi välja. Joonistustel on õpetaja enda poolt pandud eksamihinded.»

Ja tõesti, ma uskusin vaevalt oma silmi: minu kobrulehel oli energiline allkiri «Rudolf Žukovski» ning esimese numbri kriips oli nii energiliselt vajutatud, et oli näha, kuidas prantsuse pliiatsi ots oli murdunud ja tekkinud punkti teravikuga ülespoole¹².

Minu ümber kogunesid tundmatud poisid ning uuri-
sid uudishimulikult minu joonistusi ja isegi mind ennast. Seal lähenes veel üks uustulnuk. Ma olin teda juba ammu märganud, sest olin kuulnud, kuidas ta tihti õpilaste hulgas pikalt ja laialt kõneles. Ta oli aastatelt vanem ning kaasakistuna vaidlusalusest teemast liigutas alati tahtmatult kuivetanud kätt selja taga nagu maha.

Ta võttis meelevaldselt minu kobrulehe, tõstis selle endast veidi eemale ja pöörates pead kord paremale, kord vasakule, vaatas soosivalt minu poole.

«Teil ei ole siin selles koolis enam midagi teha. Mina lahaksin teie asemel akadeemiasse eksamile ja astuksin vabakuulajaks. See on lihtne. Tuleb minna inspektori juurde, sooritada eksam kipspeast ja muud midagi: maksate sisse kakskümmend viis rubla — aastase oppemaksu, ja ongi kõik. Igatahes võite igal õhtul joonistada kipsfiguure. Sealt ei ole kaugel ka aktiklass. Aktiklassis aga kolmandik igast grupist töötab juba medalile. Peamine on aga see, et maalivad juba modelli järgi värvidega ja teevad eskiise igal kuul antud teemadele.»

Polesin nagu tules tema programmilisest perspektiivist ja vahtisin talle kui heategijale otsa.

«Jah,» ütlesin ma lõpuks järelemõelnult, «aga kust võtta kakskümmend viis rubla? See on ju sihuke mummy...»

«Oh teid küll! Te uurige välja mõni kindralist heategija — Kunstide Edendamise Seltsi liige, leidke tee tema juurde. Nad armastavad olla noorte poolt ülistatud ja öelda: «Näete, keda meie protežeerisime.» Aga teiega, kui ta rumal pole, on asi kindel: teil läheb akadeemias hästi, ma ju näen.»

«Kuid näib, et te eksite minus,» vaidlesin ma vastu, «ma ei ole veel kunagi joonistanud kipspead. Te ju ütlesite, et seal tuleb sooritada eksam kipspeast, aga tušeerida ma üldse veel ei oska.»

«Eh, kulla sõber, ma tean, mida räägin: vaadake oma Ariadne maski — vaat kus alles pea? Ja kuidas te pintsli käsitate! On ju näha, et teil on kuradi moodi joonistamisannet. Tušeerimine — see on tühiasi, te saate akadeemias suurepäraselt hakkama, küllap tuletate mu sõnu meelde... Aga mis puutub protežeerijatesse, siis teate, räägitakse, et Prjanišnikov — vanamees, teeneline kindral, postkontori ülem, on kuulu järgi väga heasüdamlik isand. Kui te kuidagi tema juurde pääseksite, tasuks ta teie eest. Kuid enne tuleb teil eksam sooritada. Kõigepealt minge akadeemia inspektori juurde.»

Läksin kui linnutiivul koju. Nii väga oleksin tahtnud rutemini jutustada oma arhitektist sõbrale, korteriperemehele, oma ootamatust edust joonistamiskoolis.

«Kas ma võiksin näha Aleksander Dmitrijevitsit?» küsisin ma armsalt eidekeselt. «Kas ma tohin minna tema juurde kabinetti?»

«A-ah? Kes see on?» kuulsin ma tema häälte tagant. «Olge lahked, olge lahked. Need ongi minu eluruumid: näete, kui tagasihoidlikult me elame.»

Pisikese kabineti võttis peaaegu tervenisti enda alla suur valgest puust kaanega laud. Lauale olid laotatud virnad jooniseid, pabereid — ja mis peamine, paberid olid kõik täis kirjutatud arve, aina arve.

«Aa... Kh-kh, teid panevad imestama minu teosed? Minu kunst? Võin julgelt öelda: teie ei saa neist midagi aru. Siin on ka läbilõiked — see on veidi lõbusam. Siin on mul aga kõik matemaatilised kalkulat-

riioonid, arvestused võlvide kohta: vastupidavused, surved. Kõik see on nõndanimetatud kõrgem matemaatika, logaritmid. Nende kohta ütlevad isegi meie arhitektid: «Logaritmid on kui rütmid, eks nad segadusse vii mind»... Mina aga teen aina teiste jaoks musta tööd — eelarvestusi... Nii, aga kuidas Rubikon teie peale mõjub? Kuidas on meil lood koolis?»

«Ma just lendasingi teie juurde kiitlenu: ma sain esimese numbri ja olen nõutu. Loodan, et teie kui kunstnik selgitate mulle tõe...»

«Aa! No-noh... Näidake, näidake.»

«Siin nad on: joonistused on määratud, hõõrutud, tušeerida ma veel ei oska ning mind viis see esimene lühike täiesti segadusse.»

«Kh-hee, pidage, pidage. Näete, see kõik on omapärane ja reljeefne. Aga peamine, ma ütlesin arhitektide vaatevinklist: materjali on. Teil on imetlemisväärtus kipsi tunnetamine: ja ka joonistatud on, nagu näha, õigesti ja tundega. Tušeerimine aga, need hõõrutud, puhtad jooned lähevad juba moest välja: litograafist on meil juba villand. Provintsis veel imetletakse puhtust, siin on aga juba midagi elavamat vaja. Pole viga, tubli, tubli, olge rõõmus ja tänage jumalat... Nastenka! Nastenka, vaadake, meie tulevane professor mul koolis esimese numbri!»

Käiseid alla käärides astus sisse nobe Nastasja Petrovna: ta oli köögis majapidamisega tegelnud.

«Ahaa, eks ma ole alati Sašale öelnud: küll sa näed, et meie üürnikust saab aja jooksul prohvektor,» naeris ta rõõmsalt ja kõlavalt. «Just, just! Näed, Saša. Mina aga kui praktiline naisterahvas püstitan kohe oma tingimuse: nii kui saate prohvektoriks, siis palun kohe tuua mulle üks nael musta kalamarja... Miks sina, Saša, ei ole veel siamaani Ilja Jefimovitši kokku viinud meie omadega? Minge pühapäeval nende juurde. Aga kas teie seal koolis pole veel Saša Ševtsoviga tutvavaks saanud? Ei? Ta on meil ju laisavõitu, ei käi just tühti seal.»

«Kh, hee, ja-jaa — eks see tragi noormees seal teie juures, kuivetu käega, nagu te ütlete, soovib teile olge tee: otse Prjanišnikovi¹³ juurde. See on tähtis

isik. Tal on kodus Troitski põiktänavas* suurepärase maalikogu: seal on nii Brüllov kui Fedotov ja palju teisi meie parimaid kunstnikke.»

Alles nüüd tuli mulle äkki meelde, et mitte väga ammu veetis meie pool Tšugujevis talve keegi palverändur Piiterist. Ema austas teda väga, sest ta oli hea jumalakartlik eideke. Ta oli korduvalt jutustanud, et elab Piiteris tähtsa kindrali Prjanišnikovi juures. Nad emaga vist vahel harva kirjutasid teineteisele. Ma kirjutasin emale kirja, et kas ta teab midagi Tatjana Fedotovnast.

Ostsin õlivärve. Need olid väga puhtates vindiga tuubides ja maksid nii kallist hinda, et ma ainult harva kasutasin neid, kokkuhoidlikult, ainult äärmisel vajadusel, kui mu oma värvid, mis ma ise olin endale teele kaasa seganud, olid lõplikult naeltega suletavatest tuubidest välja pigistatud.

Ma hakkasin end ise peeglist maalima ning kahetseisin mitmel korral, et ma tookord Tšugujevis Ovtšinnikovi peale vihastades rebisin ägedushoos oma portree¹⁴ puruks.

Selgus, et ema polnud minust Tatjana Fedotovnale mitte ainult kirjutanud, vaid temalt isegi juba vastuse saanud. See vastus oli lisatud ema poolt mulle saadetud kirja juurde. Selles kirjas emale väljendas hea eideke suurt muret minu pärast ja palus ema anda mulle vali käsk, et ma tingimata teda külastaksin. Teda leida pole raske: Troitski põiktänavas kogu Piiteris tuntud «indral» Prjanišnikovi maja, aga hoovi peal, kui ta läheb köögini välja, seal juba iga teenija juhatab ta Tatjana Fedotovna juurde.

Kõik laabus nagu ettenähtult. Olles peaaegu märkamatult läbinud pika tee Vassiili saarel mööda Ma'oi prospekti ja mööda Nevski prospekti kuni Troitski põiktänavani, leidsin ma peagi suure härrastemaja puhta sillutatud hoovi.

Nii olingi juba valges, puhtusest säravas valgete seintega köögis. Mosaiikpõrand oli niivõrd sile, et harjumatusest oli libe kõndida niisuguses köögis. Alates koja-

* Hiljem oli see Troitski tänav. Praegune Anton Rubinstei tänav.

mehest, kes erilise lahkusega juhatas mind köögitrepī juurde, vaatlesid mind kõik mõlemast soost teenijad osavõtlikult ja juba ma istusingi kokkade kutsel kõrges köögis taburetil, seni kui Tatjana Fedotovna naiste poolelt pesuhoiuruumist minu juurde ruttas.

Ma polnud veel kunagi näinud nii palju punasest väsest kastruleid, mis olid paigutatud kõrgele riiulitele eeskujulikus korras suuruse järgi. Hiiglasuured valged kahhelkividest pliidid, katlad...

Seal tuligi rutujalu Tatjana Fedotovna. Tema nägu näis mulle õrnemana kui meie juures tema palverändurina ajal. Ermitaažis on Rembrandtil just punkti pealt selline eideke¹⁵. Üleriie ideaalset puhtust kultiveeritakse ainult kõige rikkamates majades.

Otsekohe võttis ta mind oma suurepärase vene keelega lahkelt vastu, tehes etteheiteid, et ma seni polnud teda külastanud. Laudlinata puust lauakesele ilmus eriline kohv ja too kõige maitavam koor, mille maitset ei teadnud isegi kõige nimekamad ja rikkamad härrad. Poisike tõi alles aurava, õlgedel küpsetatud saia-keese ja me istumegi ning tuletame rahulikult meelde oma Osinovkat, meie hernekohvi, sest Tšugujevis ei jooda ega osata keetagi seda ehtsat välismaa jooki; meil oli isegi Tatjana Fedotovna kohvikann, mida ta kandis endaga seljapaunas kaasas. Oma kohvikannu meil polnud ollagi.

Kui ma vestluse lõpul hakkasin temalt mitte päris hirmuta pärima kindral Prjanišnikovi protektsiooni kohta, ei sattunud ta vähimatki segadusse, vaid vastupidi, otsekui tundis rõõmu oma tähtsa ülesande pärast — kanda minust ette «indralile» — ning ütles, et ma jälle tuleksin teda vaatama ega lükkaks seda kauaks edasi.

Peagi sain ma temalt linnaposti teel kirja. Ta teatas mulle päeva, millal pidin kell pool kümme hommikul olema tema juures, nagu «indral» oli käskinud.

Et mitte hilineda, ilmusin ma kohale enne kella üheksat, ja mulle näis, et ma ootasin väga kaua, enne kui teener ülevalt kutsus mind endaga kaasa.

Kõndisime kaua mööda pikki kitsaid koridore, mis olid täis suuri reisikohvreid, läksime mööda tillu-

kesi jaskude käänakutega treppe üles ja jõudsi lõpuks suurde eestuppa, kus istusid kaks mustavurrulist käskjalga postiljoni mundris. (Prjanišnikov oli postiminister.) Sellest toast viidi mind naabertuppa, mis oli samuti suur, ja siin kästi oodata tema ekstselsentsi.

Sellest, et ma olin vara tõusnud, palju käinud ja ootamisest ning käimisest mööda salapäraseid käike koridoride labürindis, muutusin ma nii rahutuks, et mul tekkisid kehas värinad ning käed hakkasid erutusest higistama. Ma ei julgenud istuda ja ootasin värisedes kindralit.

Sombune hommik muutus ilusaks, päike hakkas paistma akendele ja põrandale. Ah, seal kaugemast uksest ilmus kuidagi lähemale nihkudes suursuguse vanamehe kõrge kogu, seljas punaste revääridega helesinine pikk halatt. Ta hoidis käes sigarit ning selle helesinise suitsu poolpõiki üle kogu toa venivad pilvekesed küütlesid päikesekiirtes. Nendes pilvekestes ja koos sigari aroomatse lõhnaga näis see raseeritud vanamees mulle mingi kõrgeima olevusena.

Ta vaatas lahkelt minu poole ja sirutas käe...

Mulle näis, et see olevus ei räägi meie keeles. Tema käsi oli nii puhas ja ilus, et ma tahtmatult surusin huuled selle vastu, nagu seda tehakse kõige auväärsema või arhierei käe puhul, samuti nagu me lapsepõlves «lõime patsi» onudele, tädidle ja kõigile külalistele. Sellest hetkest peale ma justkui kaotasin teadvuse. Ta rääkis midagi, päris millegi üle. Ma ei mäleta midagi, tundsin ainult, et see olevus on täis headust minu vastu. Kui ta jällegi mulle hüvastijätuks uuesti käe sirutas, söötsin ma suudlema tema atlasshalati silu, ning mul purskasid pisarad silmist nagu fontäänist.

Aroomatse sigari ja peene lõhnaõli imelist lõhna võib võrrelda vast ainult paradiisi kõige luksuslikemate roogadega. Ma läksin toast välja. Ja tagasiteel kõikides hämarates koridorides tundsin ma tagasihoidmatuid pisaraid silmis ning magusa rahutuse spasmi... Ta lubas minu eest tasuda Kunstide Akadeemia õppemaksu...

«Ah, jälle teie?» ütles mulle F. F. Lvov tusase hapu

nhoga, kui ma tulin teatama, et sooritasin akadeemia eksami ja et kindral Prjanišnikov lubas tasuda minu eest akadeemia õppemaksu. «Jah, õppemaks on tasutud. Ma ju soovitasin teie enda huvides end joonistamis-koolis hästi ette valmistada. Küll te näete, langete võistlustel sajandatele kohtadele.»

Kuid ma olin suurimas vaimustuses ning haruldases hoos. Pean tunnistama: kõige suuremat rõõmu valmistas mulle mõte, et võin ka kuulata tõeliste professorite teadusalaseid loenguid ning oman õiguse õppida kõiki teadusi.

Akadeemias, inspektoritoas, kirjutasin ma kohe ära loenguteplaani kõikides ainetes ja põlesin kannatamatusest neid kiiremini kuulda. Loenguid polnud iga päev (ma juba kahetsesin seda), need toimusid päeva kestel hommikuti kella kaheksast kuni poole kümneni (oli alles pime — lambivalgel) ja pärast lõunat kella kolme poole viieni. Eriti sügavalt jäi mulle meelde esimene loeng. Sattusin sellele juhuslikult: loeti kujutavat geomeetriat arhitektidele.

Tulles peaaegu öösel Malõi prospektilt põlevate lateraalide valgelt ja läbinud vaevalt valgustatud koridorid kuni auditooriumini, kus toimus matemaatika loeng, olin ma rabatud auditooriumis valitsevast vaikusest ning poolpimedusest. Hüglasuurt ruumi ei suutnud küllaldaselt valgustada kaks rippuvat lampi: üks neist valgustas kateedrit, professorit ja suurt musta tahvlit, millele ta tegi geomeetrilisi jooniseid, teine valgustas pinke. Ma istusin kähku esimesele vabale kohale — kuulajaid oli vähe ning see suurendas vaikust ja pimedust veelgi rohkem. Raseeritud, nööpidega mundris professoril oli meeldiv hää. Ta astus kindla sammuga kateedrist maha, läks tahvli juurde ja joonistas nii energiliselt, et kriit murenes ning varises tukikestena tagasi põrandale. Professor kordas kõlava häälega tihti üht ja sama.

«Kaatet võrdub hüpoteenuusiga, mis on korrutatud vastasnurga siinusega või lähisnurga koosinusega. Kirjutage see valem endale üles — ma küsin seda eksamil ja see valem on tähtis ka edaspidi minu poolt loetavas aines.»

«Hea,» mõtlesin mina, «et võtsin vihiku kaasa.»

Ja ma kirjutasin professor Tomasi (hiljem sain teada ta perekonnanime) poolt mitu korda korratud valemi üles, ja siia maani on mul selgelt meeles tema hääli ning iga kindlalt ja kõlavalt öeldud sõna, rõhuga lõppsilbil «tangéns, kootangéns»...

Ma armastasin kirklikult skulptuuri ning pärast loengu lõppu läksin skulptuuriklassi. Oli juba päris valge ning tohutu suur aiapoolsete akendega klass oli täiesti tühi — ei ainsatki õpilast.

«Kas ma tohin voolida?» küsisin ma uniselt teenrilt.

«Teile tuleb ju kõik valmis panna. Mida te hakkate voolima?» ütles ta suure tühimusega.

«Vaata seda pead,» näitasin ma Antinoosi käharale peale. Iseenesest mõistagi ei uskunud ma üldse, et võin nii järsku voolima hakata. «Muidugi, aetakse veel minema,» mõtlesin ma, kuid valvur näis olevat heasüdamlik inimene. Pöördusin tema poole kõige meelitaval toonil ja palusin, et ta seaks mulle kõik valmis.

«Noh, kui jootrahakest saab teie armuliselt? Küll ma juba püüan; savi tuleb tuua.»

Mul oli hea meel, et mul oli kahekümnekopikaline, andsin selle kohe valvurile. Ta muutus rõõmsamaks, elavnes ja küsis: «Aga kuhu ma teie jaoks valmis panen? Valige koht välja.»

Ta nihutas silmapilk lähemale Antinoosi kipspea, asetaskohale aluspuki ja läks savi tooma.

Sel ajal astus sisse pikakasvuline loks peaga noormees* mingisuguses mündris — ma ei teadnud, et see oli akadeemia münder, — läks oma puki juurde ja hakkas töölt märke lappe maha võtma. (See oli Laokooni torso — muidugi, kõike seda sain ma teada hiljem. Õpilane voolis torsot väiksemas moods.) Ta võttis pulverisaatori, pritsis savi üle, pühkis veenired ära ja hakkas kavakindlalt tükikeste haaval kleepima savi kõrgematele kohtadele oma torso musklitel.

Läksin tema juurde.

Kuid teener tõi mulle terve kotitäie savi ja ma tor-

* M. M. Antokolski, hiljem tuntud skulptor. Sellest Repini kohtumisest Antokolskiga on üksikasjalikum jutustus leheküljel 566.

maasin rõõmuga selle juurde ning tundsin suurt õnne — tegelda voolimisega. Kahju, et ikka ja jälle tuli ümber voolida — pea kaldus viltu ning savi vajus alla. Ma polnud veel suuteline määrama õigesti üldproportsioone, tormasin kohe detailide kallale. Siin panigi savi mind meenutama — kuidas ta nii toredasti, erksalt ja lopsakalt võib reageerida sõrmede puudutusele!...

Onnelik päev! Ma unustasin kogu maailma, olin labimärg ja alles teener tuletas mulle meelde, et varsti on kell kolm, ta suleb klassi ja et kas mul pole juba aeg minna mõnele loengule? Hakkas pimedaks minema.

Tõusin kell seitse hommikul ja pärast teejoomist musta leivaga olin ma söönud terveks päevaks... Jõudnud teisele korrusele, nägin ühel uksele teadaannet — seal oli märgitud, et siin toimub üldajaloo loeng, mis keegi kohe algab. Astusin hardunult sisse. Amfiteatrina ülespoole tõusvad pingid olid juba täis istuvaid õpilasi, umbes sada inimest. Istusime paarkümmend minutit, kuni lõpuks terava puhtaks aetud näoga professor, hoides kinni siledat parukat, astus kooliõpetajale omase kannakuga, pead paremale küljele kallutades kateedrisse. Monotoonse veniva häälega nagu poolunes jätkas ta raamatulikus keeles muumiate hauakambritest leitud egiptuse papüüruste seletamist. Pingutasin end kõigest väest, et saada aru tema seletustest ning tundsin korraka, et nõrken ja mulle tikub uni vägisi peale. Ajan silmad pärani, tõstan kulmud kõrgele, püüan end hoida erksana, kuid keegi otsekui aheldab mind letargiaga. Kallutan pea raskelt küljele või lasen ninal vajuda laual lebavatele kätele ja vihikule. Hea, et professor on minust kaugel — ning ta ka ise hakkaks justkui magama jääma. Vaatamata suurele huvile nende mulnuste vastu, milliseid ta praegu meie silme ette tõi, ei muutnud ma süveneda. Minu tundmatu naaber — õpilane — muigas tahtmatult, nähes minu tukastamist. Kaputan ennast, võtan end kokku ja püüan kuulata erakordselt huvitavat teaduslikku ettekannet, kuid — unustust! — miski ei päästa mind: jälle, unustades õiguse piinlikkuse, tukun ma endist viisi...

Ärkasin üles. Juba kätseti ja väljuti klassist. Kell oli pool viis. Kell viis algab joonistamistund. «Oh,

kui hea oleks praegu teed juua,» mõtlesin, kuid korter on kaugel — enne poolt tundi kohale ei jõua. Mööda hämarat koridori rühin ma riietehoiuruumini, kus juba tunglevad usinad õpilased, kes ei taha kaotada ühtki minutit joonistamisklassis kella viiest seitsmeni, seni kui tund kestab.

Ukse juures seisavad juba enne selle avamist, surutuna vastu ust, kõige virgemad, et esimestena sisse minna oma nummerdatud kohtadele. Ootasime ära: pärast teisi sain ka mina mingisuguse koha — juba pärast 150. numbrit.

Kohale oli asetatud. Aleksander Severuse pea. Kõigi kolme klassi õpilased, kes olid end mahutanud amfi-teatri ringikujuliselt tõusvatele pinkidele, istusid tervelt kaks tundi nii vaikselt, et täiesti selgesti oli kuulda ainult pliiatsite kriginat (täpselt rohutirtsude siristamine), vahest ehk ainult siis oli sahinat, kui mõni õpilane joonistuselt sõe mahapühkimiseks kasutas lapi asemel salli oma kaela ümbert.

Tund lõppes. Helistati viis minutit enne seitsset. Kõik ruttasid valvuri juurde, kes seisis välisukse juures määratu suure veega täidetud kausi kõrval, suur käterätik käes, pesid seal pliiatsisõest määrdunud käed ning kuivatasid siis kiirelt jämedakoelise rätiga. Peagi muutus see tumehalliks ja märjaks. Või veel! — seebi asemel võeti tükike halli savi, mis oli ettenägeliku valvuri poolt siiasamasse valmis pandud.

Täis õnne ja südamesoojust hingasin sisse värsket välisõhku ja väljusin tänavale. Oli imetore päev: kella seitsmest hommikul kuni kella seitsmeni õhtul olin nii täielikult ja mitmekülgselt tegevuses armastatud õppe-ainetega. Ja mitte sugugi näljane. Aga kodus hakkab ma nüüd kindlasti teed jooma ning hammustama juurde pruunistatud leivaviilukaid, mida hea eideke loodetavasti mulle mõnes ahjus kuumutab. Kui aga ahjus ei saa, siis võib ju viilukaid panna samovari peale, kus nad kohe soojenevad ning hakkavad isuäratavalt hammaste all krõbisema... Mul oli varuks veel «Ilias» — mis seal küll on? Mul oli kogu see aeg nii palju igasuguseid askeldusi, et polnud veel mahti saanud süveneda selle muinasloo lugemisse...

Kodus jõin ma kaua ja tohutu palju kuuma teed. Jõudsin täieliku õnnejoobumiseni ja mul tuli tahtmine kirjutada tänukiri kindral Prjanišnikovile: eks tema ju andnud mulle võimaluse käia Kunstide Akadeemias.

Kuid ma avasin «Iliase». Et mitte mingil kombel teevett võõrale raamatule tilgutada, läksin samovarist oemale. See on ju raamat, mida, nagu öeldi, peab tingimata iga haritud inimene tundma... Kuid mis see on? Ma ei saa midagi aru: mis see on? Millest see räägib? Ma loen, loen, loen ja aina mõtlen hoopis millestki muust: peast vilksatavad läbi mitmesugused hetked päevasündmustest, mitmesugused näod, savi... Ah, minu Antinoos! Milline pettumus ja kahju! Kui hästi tulid mul algul välja silmad ja huuled, pärast lokid... Ja äkki märkasin, et kõik see vajus alla; savi oli alles pehme ega püsinud kaelal: lahke teener tõi mulle pulga ja soovitas selle karkassi asemel pista pea sisse. Tuli lohkuda kogu töö... Mis minuga on? Aga raamat? Millest ma loen? Ei, ma ei saa midagi aru... Küll tikub uni peale. Silmad kleepuvad kinni, pea vajub alla nii nagu loengul raamatule, kätele... Vara on ju veel magama heita — alles pool kümme, võib veel pisut lugeda... Proovin veel ja veel — võimatu, ei saa milleski aru, vajun ja vajun letargilisse unne... Tuleb magama heita.

Ärkasin kell viis hommikul: täielik vaikus, kogu maja magas alles. Ah-jaa, vaja kirjutada kindralile. Olin äretult tänulik temale. Ja ma kirjutasin soojade sõnadega nagu oskasin, peaaegu heldimuspisaratega silmis ülnasin teda õnne eest, mida ta mulle võimaldas: eriti professori loengud näisid mulle alati kättesaamatuna oma kõrge maailmatundmise poolest — teaduse poolest. Ma kirjutasin talle lihtsalt, et õpin hommikust kuni hilise õhtuni ja mõtlen tänuõnnistuses temale.

Ümbrikule kirjutasin: «Tõelisele riiginõunikule» (nii vist oli Aleksander Dmitrijevitši ütluse järgi Prjanišnikovi tiitel). Ma tegin oma provintsiaal-muse tõttu vea ning see tõi mulle viis rubla. Minu kiri jõudis linnaposti teel peagi auväärse aukandja kätte. Juba kolmanda päeva hommikul äratas mind üles posti-

ministri käskjalg. Ehmununa läksin ma esikusse, kus hunnitu vurrukandja nagu montenegrolasest kavass andis mulle ümbriku pealkirjaga: «Tõeliselt salanõunikult» (oh, ma vasikas!). Ümbrikusse oli pandud ilma igasuguse kirjata viierublane paberraha.

Lahke vurrukandja vaatas sõbralikult, vähimagi põlguseta minu peale ja palus mind anda allkiri raamatusse, mille vahel oli kiri...

Keegi oli öelnud, et teenijate järgi võib alati eksimatult otsustada härraste üle. Nii oli ka Prjanišnikovi juures, alates pühaku helge näoga Tatjana Fedotovnat tuletasid ka kõik teised teenijad hiiglasuures härrastemajas millegagi meelde kõrgeaulist Prjanišnikovi enast; ma ei suuda unustada tema lahkeid silmi. Kallihinnalise sigari sinakas aroomis, päikesest valgustatuna, pikas helesinises punaste ääristega hommiku-kuues säras ta armastusest ja headusest.

Kui ma viimaks leidsin mahti oma heategijat Tatjana Fedotovnat külastada, heitis ta mulle ette, et ma nii kaua polnud tema juures käinud. Ta oli tundnud juba rahutust. Kindral oli ta pärast mind enda juurde kutsunud ja öelnud:

«Tatjanuška, mulle meeldis sinu väikevenelane väga, ütles talle, et ta tooks ja näitaks mulle oma akadeemilisi joonistusi. Tahan näha ta edusamme.»

V

AKADEEMILISED LOENGUD

(1864-1865)

See oli minu õnne mesimagus aasta.

Pärast pikki aastaid kestnud unistusi, püüdlusi, meeleheidet sattusin ma lõpuks soovitud keskkonda ning võisin õppida ihaldatud aineid.

Teaduslik kursus haaras mind silmapilkselt ja tugevasti. Vastavalt 1859. aasta põhikirjale kestis Kunstide Akadeemia teaduslik õppeaeg kuus aastat. See jagunes kolmeks kursuseks (iga kursus kaks aastat).

Loengutel, mida ma kõigil kolmel kursusel külastasin üheltki neist puudumata, tutvusin ma grupi meeldivate seltsimeestega.

Need olid kõik alles vurrudeta noorukid, vihikud portfelliides. Neil oli veel värskelt meeles gümnaasium, kus nad olid jätnud õppimise pooleli Kunstide Akadeemia tõttu, kus nõuti ainult neljaklassilist haridust.

Kahjuks peaaegu kõik nad õppisid arhitektideks. Matemaatikakursus ning järgnev arhitektuurikursuse läbivõtmine nõudsid vältimatut eksamite sooritamist ja praktiliste tööde tegemist eriainetes. Maalijatel oli alati nagu mingi «veekartus» kohustusliku hariduse ja teaduslaste ainete omandamise ees ning sellepärast oli meie ringis, mis koosnes üheteistkümnest õpilasest, maalijaid ainult kolm. Nad kõik kippusid vabakuulajaks, kellelt peale kunsti ei nõutud midagi.

Sestov, Langvagen, Ivanov, Kurzanov, Sokolov, Anglišanijants, Dzegtsevitš ja teised õppisid arhitektideks. Tregubov, Makarov ja veel mõned olid maalijad.

Meie lähenemist üksteisele soodustas ajaloo professor Sidonski. Ta vaatas haridusküsimusele väga tõsiselt ning kolme aasta vältel ei suutnud kuidagi viia lõpule loenguid üksnes Egiptusest. Arhitektide hulgas kutsus see esile nurinat ning seminaridel vaidlesid õpilased alati professoriga, püüdes tõestada, et professori «eksamiks on võimatu ette valmistada: nad võtsid õppimiseks kõige täielikumad teosed ajaloo alalt ega leidnud sealt neile loengutel ettekantud materjale.

«Kirjutage mu loengud üles,» hüüdis Sidonski kõlavalt ja sapiselt. «Pole minu asi kohandada end teie tegelike nõudmiste järgi. Kas Kunstide Akadeemia on, nagu mina sellest aru saan, kõrgem õppeasutus, kust kunstnikud peavad välja tulema haritud inimestena või on see keskharidusega õppeasutus ja siin lõpetavad maalikunstnikud pole oma hariduselt kõrgemad kui harilik sildimaaler ega tohi kasutada ülikooliga võrdse kõrgema õppeasutuse eesõigusi.»

Me istusime, vihikud ees, üksmeelselt esimesel pinnil, võimalikult ligidal professorile ning kirjutasime ja kirjutasime nii kiiresti kui suutsime.

Kohe pärast loengut kogunesime mõne oma seltsimehe juurde. Seal loeti läbi meie märkmed professori loengu kohta ning see, kes oskas kiirelt ja oskuslikult üles märkida, taastas meie poolt kirjutatu järgi kogu loengu, nagu professor oli lugenud. Tekst kirjutati ümber — kas igaüks enda jaoks või kahes-kolmes eksemplaris. Nende märkmete järgi me valmistusimegi tollal ühiselt seminarideks — keegi meist luges valjusti ette, kodus aga olid igaühel konspektis oma isiklikud märkmed.

Enamasti kogunesime Šestovi juurde. Armastasime teda ta tseremoonitu lahkuse pärast.

«Mis see tähendab, paganad! Võtke tee juurde oma saiad kaasa, ma ei saa ju teid iga kord kostitada. Minu isa poolt Voronežist saadetud stipendium on kakskümmend rubla kuus, sellest jätkub vaevu-vaevu mulle endale.»

Oli andekaid õpilasi, kes omandasid ainet ladusalt ja kiirelt. Selline oli Jaša Langvagen; ilus valgete lokkidega pea, suured helesinised silmad, tema helisev, peaaegu lapse hää l kõlas väga sümpaatselt meie ühistel õppimistel ja tema poolt valjult ettelõetu jäi kergesti meelde. Peaaegu me kõik käisime tollal paslikutega ja kandsime pleede palitu peal. Mul on veel praegu silme ees, kuidas Langvageni maalilised lokid tikuvad pasliku ääre alt välja.

Kõigil meil olid oma armastatud professorid. Mulle näib, et Sidonskit seadsin ainult mina üksi kõrgele ja austasin teda kogu olemusega. Teised ei sallinud teda ja kujutasid karikatuurides, kuidas ta ise oma loengutel magama jääb. See polnud väljamõeldis. Kõige tugevama mulje jätsid Grimmi loengud. Ta luges orderite teooriat.*

Hommikuti valgustasid tänavaid siis alles fotogeenlambid** — ameerika kolmekordne valgus, nagu aja-

* See tähendab arhitektuuriliste orderite teooriat. Order — kindlatuübiliste sammaste ühendamise süsteem talastikuga (sammastele toetuva horisontaalse seinavööga, mille üksikosade nimetused on «arhitraav», «friis», «karniis»).

** Fotogeenlambid täideti puu- ja kivisoost valmistatud vedelikuga, sageli ka petrooleumiga. — Tõlk.

Totter-Ljovka. Kanini pea. 1870.

Kanin Maali «Burlakid Volgal» fragment

kirjandus nende üle naeris; see valgustas nii ähmaselt, et võimatu oli isegi poesilte lugeda.

Akadeemia koridorides oli veelgi pimedam. Ainult koridori alguses ja lõpus helendas seinä ääres valguspunkt, aga hiiglasuure kitsa ruumi keskel tuli liikuda jalgu hästi kõrgele tõstes, et mitte komistada mõne puuhalu otsa, mis kütja oli maha pillanud. Koridor oli täis ninasse ja silma sööbivaid gaase. Peaaegu käsi-kaudu kobades tuli minna arhitektuuri auditooriumi. Vaikus süvendas siin veelgi salapärasust. Kuid kõige salapärasemaks nähtuseks oli professor Grimm ise. Tema ilus terava ninaga alles noor nägu oli raamitud mledate hõbedaste juustega. Räägitakse, et ta oli läinud üleöö halliks, kui tal tuli põgeneda välismaalt, kus tema poolt ehitatud sild varises kokku.

Kujult kõrge ja sihvakas, pikk terava otsaga kriidipulk paremas käes, kõndis Grimm salapäraselt ja vaikelt ikka ühes suunas — kateedrist tahvlini ja tagasi. Peatunud tahvli ees, joonestas kaua, puhtalt ja selgelt mingit karniisi rooma või kreeka päritoluga klassikalist ordereist. — joonestas erilisel välja karniisi, friisi ja arhitraavi mõõtude skeemi parallelogrammidena, jagas need joontega ühtlaste pooletolliste vahedega ning kordas metoodiliselt üksluisse häälega: «Karniis suhtub friisi pluss arhitraavi nagu minor majorisse, s. t. nagu väiksem suuremasse osasse», arutas siis üksik-ajalikult läbi karniisi osad kuldloike* seisukohalt: viis korda kolm, kaheksa korda kolmteist, kolm korda viis. Ordereite joonestamine peast oli kohustuslik ka maali-klassi õpilastele.

Me kõik jumaldasime füüsika ja keemia professorit Lavrovi, itsitasime I. I. Gornostajevi üle, kes täiendas oma kaunite kunstide ajaloo loenguid lõbusate anekdootidega ning miimiliste liigutustega, milliseid ta sooritas Egiptuses Cheopsi püramiidile ronides. Kardeti vilga matemaatika professorit Tomasi ning mehaanika professorit Malõševi.

* Armastatuim arhitektuuri detailide jaotuspriintsiip antiikajal ja renessansiajastu itaallastel, kus tervik suhtub suuremasse ja suurem väiksemasse.

Malõševil oli puujalg ning ta kriiskas raevuselt musta tahvli juures, heites ähvardavaid ja hävitavaid pilke meie poole:

«Tung on pöördvõrdeline kangi õlgadega!... Kuid sellest ma ainult rää-ägin! Aga seda ma tõe-estan!»

Viimase sõna ajal paisus ta hääle komandöri karjeks, eskadroni ees, aga meie poole pööratud kõõrdi silm langes täielikult orbiidist välja. Sealjuures ta pisut sisistas.

Kuulajate arvu poolest olid kõige rahvarikkamad Eduard Evaldi vene filoloogia loengud. Ta oli väga sümpaatne ning luges suureparaselt. Tema armastatud autorid olid: Gogol (ta luges palju «Surnud hingedest») ja S. T. Aksakov (teost «Stepan Mihhailovitš Bagrovi hea päev» luges ta korduvalt). Mitmel korral tunnistas ta ise: «Teel akadeemiasse kavatsesin teile lugeda Homerosel «Iliast», kuid siin avasin juhuslikult Gogoli raamatu ega suutnud sellest loobuda.»

Kolmandal kursusel oli ka selliseid õpilasi, kes olid juba lõpetanud kunstialase ettevalmistuse, ning ainult haridusliku tsensuse kohustus sundis neid jätkama õppimist ja sooritama arvestusi. Nad olid alla kolmekümne aasta vanad või üle selle.

Mulle on hästi meelde jäänud Max Messmacheri kuju. Ta ajas habet, kuid lopsakas juusteparukas oli tal nagu Rubinsteinil. Kolmanda kursuse õpilastel olid näod nii tõsised, et ma ei julgenud nendega tutvust teha. Pealegi olin ma nende juures ju jäneseana — ainult siis, kui meil millegipärast professorit polnud, seda aga juhtus kahjuks küllaltki tihti ja isegi armsa Evaldiga. Juhtus vahel, et istusime ja istusime, ootasime ja ootasime, mõned hakkasid laulma — aga lauldi meil päris hästi. Selle poolest paistis eriti silma Volkov (meie peredvižniku E. E. Volkovi vend — Aleksander). Tal oli meeldiv mahe tenor ning ta laulis väga meeleolukalt («Õelge talle» ja teisi romansse). Kella viie ajal pimenes, lampe aga ei süüdatud, ja kui kaldus kevadesse, kõlas Volkovi hääle hamaras võluvalt.

Mina olin vabakuulaja. Inspektori poolt oli pandud välja teadaanne, et vabakuulajad, kes soovivad astuda õpilasteks, võivad augusti lõpul või septembri algul

kõnn õpilastega anda eksamid otse teisele kursusele pääsemiseks. See väljavaade rõõmustas mind väga: olla võrdõiguslik õpilane ja mitte midagi maksta! Ma jätsin kõik kõrvale ning valmistusin ainult eksamiteks. Kõik läks hästi: õppisin heameelega ning teadsin programmi järgi nõutavaid aineid peast. Geomeetriast nouiti esimesel kursusel ainult longimeetriat. Käisin ka sellesama Tomasi loengutel. Teadsin kõiki teoreeme suurepäraselt, konspektide järgi sõna-sõnalt. Ma olin aga provintslilikult hulljulge, enesekindel ja tark, nagu tõeline provintslane. Näiteks geomeetria tõestused näidati mulle täiesti tarbetutena ning ma viskasin nad kõrvale. Mis siin veel tõestada? Asi on nii selge, et lausa naljakas oleks teeselda ja nõuda tõestust!

Õppimisaegadel kogunes Tomasi juurde palju õpilasi: kes tuli järeleksamit tegema, kes nagu minagi andis eksamit longimeetrias esimese kursuse ulatuses teisele kursusele pääsemiseks.

Tomas tuli ka minu juurde. «Laske horisontaaljoonele perpendikulaar,» ütles ta kähku mulle ja läks teiste juurde. «Oh kui tore, milline kerge ülesanne,» mõtlesin mina. Joonestasin puhtalt valmis ja jäin professorit ootama.

Mõne aja pärast, peale teiste õpilaste tööde vaatamist, tuli Tomas minu juurde.

«Tõestused!» ütles ta käskivalt ja vaatas mulle otsa oma halli läbitungimatu pilguga, nagu mõtleks ta hoopis millestki muust.

«See on ju niigi selge,» vastasin ma talle väarikalt ilma vaadates tasaselt ja mahedalt.

Teda kutsus ära keegi eksamineeritavatest. Ma ootasin jälle. Tomas tuli jälle minu juurde:

«Noh, mis te siin seisate, kirjutage tõestused.» Ja jälle läks teiste juurde.

Ma ootasin jälle. «Vaata kui kahju,» mõtlesin, «ikka kutsutakse ära.»

Tomas tuli minu juurde kolmandat korda.

«Tõestused! Tõestused!» karjus ta mulle kui kurdile. «Noh, ütlege tõestused.»

«See on ju nii selge, et siin pole midagi tõestada,» muhmutasin ma juba alistuvalt, kuid siiski kindlalt.

Ta hallid silmad suurenesid kolmekordselt ning ta vaatas mind põlastavalt, hävitava pilguga.

«Teil pole geomeetriast aimugi!» ütles ta mulle kuidagi sisistavalt, astus minu eksamilehe juurde ja pani sinna sirgjoonelise ühe.

Alles nüüd ma taipasin, et minu asi on mokas. Samaaegselt andsin ma eksameid ka teiste professorite juures: üldajaloos, kaunite kunstide ajaloos, usuõpetuses, vene filoloogias, psühholoogias — ja kõigis sain ma neli ning isegi viis palli.

See oli alles kibestumine! Ja kõige hullem, et jälle tuleb maksta kakskümmend viis rubla!

Joonistamises läks mul suurepäraselt. F. F. Lvovi ennustus ei täitunud. Juba esimesel eksamil oli Jupiteri pea ning ma sain neljanda numbri, järgmisel kuul — Aleksander Severuse pea — sain kolmanda, aga Lucius Veruse eest viidi mind aktiklassi üle. Meie ees seisis Germanicuse¹⁶ kuju. Ja see oli juba uskumatu. Esmakordselt terve figuur — mul oli pöörane hirm, lõin kartma. Joonistasin tagasihoidlikult, tausta üldsegi ei tušeerinud, detailide tušeerimise oli mul aga üsnagi kahvatu, kogu töö oli nagu kontuurjoonistus. Mõtlesin juba, et täitub Lvovi hoiatus — lüüakse sajandatesse numbritesse!

Kuid milline oli minu võidurõõm! Seltsimehed õnnitlesid mind juba kaugelt: sain Germanicuse eest esimese numbri.

Eskiisidega — siis anti teemad kätte — läks mul samuti hästi. Aga Jeruusalemma varemetel nutva Jeremiase eest sain ma jälle esimese numbri.

Ma olin juba mitu korda kavatsenud minna abiinspektori Poljakovi juurde, et paluda minu kui vabakuulaja õppemaksu, kahekümne viie rubla tasumise tähtaja pikendamist.

«Teie olete ju kantud esimese kursuse õpilaste nimekirja,» teatas ta mulle. «Kes vabakuulajatest ei saanud eksamil teisele kursusele, selle me kirjutasime esimesele kursusele.»

Selles õnnes tormasin ma koju kui hullumeelne ja ehmatasin pererahva ära... Mul tuli selle õnne eest juba metoodiliselt kuulata Tomasi kursust ning alles

alla mõistsin ma, mis tähendab tõestada kolmnurkade teoreemi, Pütagorase teoreemi ja muud selletaolist. Eriti juures sain ma aga alati viied. Ta oli, muide, väga heastudamlik ja pani kõigile rahuldavad hinded.

Kõige kannatajam isik oli vaimulik Ilja Denissov. Ta luges kirikuajalugu ja usuõpetust ning tema loengutel valitses tühjus.

«Käige kas või kordamööda!» oli ta põhjendatult solvunud. «Kas ma hakkan siis loengut pidama tühjadele pünkidele?!»

Oma loengutes, mida ta luges igasuguse ilukõneta oma märkmete järgi, lisas ta peaaegu iga sõna juurde «nõnda öelda».

VI

ESKIISID

Ajakirjanduses ja üldse intelligentseis ringides kindlalt, et meie vana Kunstide Akadeemia ei tunnista midagi peale pseudoklassika ega ole suuteline mõistma midagi uut.

Meie, uue põhikirja järgi õpilased, olime tulvil vanade eitamisest ega sallinud eriti ülesantavaid teemasid. Nende kahjulikust mõjust meie kunsti arengule oli tolnud kirjutatud väga palju poleemilisi artikleid mitme-kuu jooksul ajakirjades ja ajalehtedes. Kord astus isegi muvillirne Bruni¹⁷ ise akadeemilise süsteemi kaitseks välja, sest ta ei võinud kannatada ajakirjanike kallalelunge, kes üsna vähe said aru kunstist: «Laske meil teha oma tööd ja asuge igaüks oma töö kallale.»

Õigluse nimel peab ütlema, et kõik, mis oli vähegi kunstipärane ja kui see kandis uue ning originaalse jälgi, leidis vanade juures õiglast ergutust ja autasustamist.

Igal kuul toimuvale akadeemiliste eskiiside eksamile osutati vastavalt teemadele ligi sada eskiisi, kusjuures, mõistagi, silmapaistvamaid neist autasustati

nõukogu arvamuse kohaselt paremate numbritega ja koguni medalitega kolmveerandaasta eksamitel. Vastavalt nõukogu otsusele valiti neid esmise eraldi ja tehti autoritele ettepanek võtta esmise tõsisemale viimistlemisele. Sellised nõukogu poolt valitud kompositsioonid viidi inspektori tuppa ning seal said autorid need inspektori kaudu kätte koos nõukogu märkustega.

Kuid pärast kolmeteistkümne konkurendi lahkumist võttis teemadeandmise süsteemi hukkamõistmine säärase ulatuse ning tungis nii sügavalt õpilaskonna hulkadesse, et hakkasid ilmuma isegi karikatuurid otseselt antud teemade, alandlike õpilaste ning professorite endi kohta. Sellised teosed, mis olid tihti ebaviisakat laadi, viidi samuti inspektori juurde ning nende autorid pidid ära kuulama juhtkonna teravad märkused ning hoiatused, mis olid kaugel kiitusest.

Kord anti teemaks «Surmaingel hävitab Egiptuse esikpoeglapsi». Eitava suhtumise mõjul otsustasin ma anda seda süžeed eriti realistlikult.

Iseenesestki mõista oli Egiptuse keisripoegade luksuslik magamistubade sisustus läbi uuritud: nende voodid olid asetatud mitmeastmelistele platvormidele... Ning ma kujutlesin, kuidas surmaingel, lennanud öösel nooruki-esmasündinu juurde, kes magab nagu tavaliselt alasti, on haaranud magaja kõrist kinni, toetades põlvega ohvri kõhule ning kägistab esmasündinut oma kätega täiesti reaalselt.

Seltsimeeste seas olid minu esmise juba mitmel korral saanud tähelepanu osaliseks ja ka see tekitas oma ilmumisega suurt huvi, kuid paljud ütlesid jällegi: «No selle eest alles saab vatti. Küllap esmise võetakse maha ja viiakse inspektori juurde.»

Nii ka juhtus. Terve seeria esmise (tükki seitse) võeti maha ja nende hulgas ka minu oma. Tuli minna inspektori juurde — kuulata ära märkused ja manitsused. Kõige suuremaks karistuseks mulle oleks olnud mu üleviimine vabakuulajaks. Ma isegi kartsin inspektori juurde minna ja lükkasin seda aina edasi.

Lõpuks ma siiski läksin. Inspektori abi Aleksander Petrovitš Poljakov võttis mind sõbralikult vastu. «On vist ära unustanud,» mõtlesin.

Maon välja ettevalmistatud küsimuse oma eksamil mahavõetud esmise kohta.

«Kas te siis ei teagi? Nõukogul tärkas teie esmise vastu huvi ning teil lubatakse seda medalile viimistleda, siin ta on. No muidugi, te käsitlete stseeni liiga reaalset. See on ju vaim, surmaingel, milleks on tal vaja nii füüsiliselt pingutada lihaseid, et kägistada, — aitab käte sirutamist. Te mõtelge ise läbi, teil on täielik käsitlemisvabadus, nii kuidas soovite, nii nagu te ette kujutate. Ma annan teile edasi ainult nõukogu arvamuse. Nõukogule meeldis väga esmise toon ning ka esmise üldjoontes.»

«Üldjoontes» oli tollal hinnas.

Ma tegin esmise valmis ja sain selle eest Väikese hõbemedali (mõlemad esmise on mul säilinud)¹⁸.

Sel ajal ma juba näitasin oma akadeemilisi töid Kramskoile.

Kogu artell imestas akadeemia liberalismi ja tema kannatlikkuse üle. «Muide, härrased,» ütles seejuures keegi artelli liikmetest, «nõukogu saab siiski millestki aru: õigus, esmise toon on hea.» — «Seejuures veel,» lisas keegi, «olgem õiglased: originaalsust on akadeemia alati hinnanud.» — «Tuletage meelde Peskovi, keegi Tšistjakovi,» lisas keegi. «See-eest aga ärge tuletage meelde Ivanovi,» lausus Kramskoi sügava irooniaga. «Aga Markovile¹⁹,» hakkas naerma F. Žuravljov, «anti ju professori tiitel võlgu — ei tema seda tiitlit tagasi anna: Colosseumi Fortunõtš jäi omadega hiljaks.»

Üldse sellest ajast peale hakkas mul vedama. Pärast eksamit, kui saalid olid täis õpilasi kogu akadeemiast ja õpilaste grupid käratsesid tööde ees ning jooksid ühe töö juurest teise juurde, nägin ma sageli oma esmise ja jooniste ees tervet karja õpilasi. Õlivärvidega aktüüride oli mul maalitud vähe, ainult kuus. Ma ei saanud enam kogu päeva töötada akadeemias; äraelamiseks tuli täita mõningaid pisitellimusi, joosta tunde andma. Kuid minu etüüdid, välja arvatud esimene etüüd, said alati kõrgemate numbrite osaliseks ning mind autasustati peagi Väikese ja Suure hõbemedaliga, mis andis mulle õiguse esineda konkursil.

Üks minu etüüdidest on praegu krahv L. L. Tolstoi juures. Pärast teenelise modelli Tarassi surma müüsid tema pärijad ära kõik tema eluajal kogutud kunsti-väärtused. Minu etüüd kujutab Tarassi ennast selja tagant. Ja nähes seda etüüdi mõni aeg tagasi, imestas ma: miks minu etüüdi ei peetud vääriliseks *jätta originaalide hulka*? Ma loovutasin selle Tarassile puhta lõuendi eest järgmise etüüdi jaoks²⁰.

VII

VANA AKADEEMIA

Kuuekümnendate aastate keskel oli akadeemia, võrreldes praegusega, rohkem vaba, rohkem räpane, tahmunud, umbne ja ängistav ebaühtlase koosseisu tõttu. Joonistamisklassides ei jätkunud nummerdatud kohti, õpilased istusid isegi puuhalgudel, mis olid paigutatud modelli pjedestaali vahetusse lähedusse.

Mööda kivist, pimedat ja räpast keerdtreppi (Vassiili saare Neljanda liini poolt vasakus nurgas) tuli minna üles madalasse võlvitud poolkorrusele, mis oli ette nähtud riietehoiuruumiks. See oli fotogeeniga vaevalt valgustatud nišide ja pimedate urgastega ruum. Kambri maalilisust täiendasid üleriiete ja siia-sinna sagivate inimeste kirevus.

Kes kõik siin küll ei olnud!

Olid meloodilise häälega ukrainlased kalevist kapuut-siga mantlites, vilksatasid lambanahast mütsid, kõlas lõunamaa aktsent. Sinna sattusid ka rikaste noormeeste elegantsed palitud ja salapäraselt pimedatesse nišidesse hoiduvate vaikivate kahvatute melanhoolikute kerjuslikud räbalad. Keskel, lambi juures, oli kuulda valju kirjandusalast vaidlust. Üliõpilaste kõne voolas vabalt: need olid ülikooli tudengid, kes käisid õhtuti Kunstide Akadeemias joonistamas. Nurki mööda aga arglikud uustulnukad-provintslased oma kartliku sosina ja süüd-

lastlike nägudega. Samas tulid kaks väga maitsekalt riidetud arhitektuurne figuuri, oli kuulda prantsuskeelseid lausumisi ning levis lõhnaõli peent aroomi.

Ebaühtlikult meeldiv oli see osooni värskus garderoobi umbses õhus. Vana aja mugavusest tingituna sõi akadeemia pikkades koridorides silmi väljakannatamatult terav mürgine õhk: koridorid polnud veel eraldatud vaheseintega nagu praegu.

Kõlgisse koridoridesse puhus hoovist tuult. Ümber ringi õhkus külmast ja haies, kuid õpilaste hoolsus oli eeskujulik. Joonistamisklassi ukse taga seisis juba tund aega enne selle avamist kohataolijate summ, liibudes õlgudega vastu ust, järgmised küljetsi seltsimeestega, puuhalud kaenlas, ootasid kannatlikult ukse avamist.

Viis minutit enne viit avanes uks ning kogu summ tõusis maruhoona klassi. Valju mürinaga tormati rünnakule üle takistuste, üle amfiteatri pinkide, alla modelli ümmarguse pjedestaali juurde ning kindlustati seal endale koht puuhalgudel.

Istudes niisugusel kõval ja madalal mööblil, ootasid õnneeseenend modelli ilmumist pjedestaalile. Naismodelle alla üldsegi polnud. Neid madalaid kohti nimetati «plafoonideks» ja neist pidasid joonistajad eriti suurt lugu. Nii teostatud joonistused olid jõulised, plastilised, detailid tulid selgetena välja. Polenov armastas väga olla «plafoonis» ning andis alati sellele, kellel kohta ei olnud, oma numbri belletaažis, kus istusid esimesed kümme numbrit (missuguseid ta tavaliselt sai). Amfiteatri pinkidel poolringis modelli ees istus enam kui poolteistsada inimest ühes aktiklassis. Vaikus oli selline, et sajaviiekümne pliiatsi krigin kostis rohutirtsude ja kilide kontserdina või malailaste orkestrina. Õhk muutus üha umbsemaks. Paljudest laelampidest langev valgus, mis valgustas tardunult istuvaid ja kiirelt pliiatsit liigutavaid kogusid sinaka helgina, muutus üha udusemaks. Mitmekesisus kadus üldisse ähmas-

Olgu öla kõrval sassis peaga vene sargis noorukiga istus hallipäine pagunitega kindral. Kaugemal istus frakis habemik (ilus kunstnik habemetutiga alahuulel), siis tudeng, pikka kasvu täishabemega mereväeohvitser.

Kõrgemal istus terve rühm heledajuukselisi vjaatitšeid, siis tüse daam — tollal oli see Kunstide Akadeemias haruldus, — suuresilmalised grusiinlased, armeenlased, kasakaohvitser, pirtsakad nagu nõelasilmast tulnud sakslased, püstkraega ja soengutega *à la Capoul*.

Ja siis veel aktiklassi kuulsused. Kõik teadsid nende nimesid: Maksimov, Bobrov, Damberg. Maksimov pais-tis efektselt silma oma käharate lopsakate juustega nagu atsteegil. Damberg oli ilmetu isiksus. Bobrov — lihavate huultega brünett, ilmekate silmadega. Vahe-ajal seisis nende selja taga ahnete pealtvaatajate murd.

Maksimov oli juba maali näitusel välja pannud, Damberg tegi üksnes kontuurjoonistusi ja sai esimesi numbreid, Bobrov aga joonistas efektselt toonpaberil valge pliiatsiga ning varjutas tausta ja varjusid prant-suse pliiatsiga tugevalt tušeerides. Takud olid juba kõrvale jäetud. Jooniseid ei lubatud koju kaasa viia. Takkude asemel tarvitati kaltsu. Pärast üldtoonide ette-valmistust hõõruti tugevasti lapiga pooltoonid sisse, varjud tugevnesid, prantsuse pliiatsi abil, heledaid laiike aga hõõruti kummiga. Võtted olid kindlalt välja töötatud. Kuuld virtuoositsemist ja maneerlikkust loeti üldse kõlvatuks kallakuks kunstis ning need olid valult ära laidetud.

Professorid pidasid isegi Michelangelot baroklikuks.

Akadeemia kõige eakamad õpilased püsisid akadee-mias vana põhikirja kohaselt. See tähendab, et makstes üheksa rubla aastas võisid nad jääda sinna kõrge vanu-seni ega kandnud mingit teadusala kohustust. Mõned olid töötanud juba kaksteist aastat ning jõudnud ainult kipsfiguuriklassi.

Kõik nad olid enamasti habemikud, pikajuukselised, pisut hallinevate peadega ning julge vene kõneviisiga inimesed. Kunstisse suhtusid nad soojalt ja silmapaist-vaid talente peeti fenomeenideks väljaspool võistlust.

«Kuidas siis nii! See on ju talent, vennike!»

«Kuidas, Harkovi kandist — oleme kuulnud, vilja-rikas paik, mis seal veel... Meil aga, vennas, Rjazani kandis, on alaline ikaldus — sellega kaugele ei jõua...»

Meid, kes olime sisse astunud uue 1859. aasta põhi-kirja kohaselt ja olime kohustatud käima teaduslastel

loengutel, mispärast pidime loengute üleskirjutami-nemise kandma kaasas vihikuid, kutsuti gümnasistideks ja meiega suhtuti lõbusa põlgusega. Numbrite arvesta-misel joonistamise eest peeti silmas ainult omi, aga need «kantonistid» niikuinii joonistamist ära ei õpi. Tahavad ühe hoobiga kaht kärbest tabada, uurisid tea-dust — keemikud-veidrikud.

Eriti meeldis mulle Jefimov: hiiglakasvu, lõbusate ilmekate silmadega habemik. Piinlikkust tundmata ütles ta jämedaid teravmeelsusi, olles omade hulgas õhtuse klassi ukse taga. Seltsimehed olid kõverad nae-rust. Vabakuulajate hulgas oli kaks täiesti topakat. Kotovikov, näiteks, ei osanud rääkidagi ja mängis kogu vaba aja kojamehega väravas tamkat. Tema sõber Ivan Jakovlevitš (perekonnanime me ei teadnud) ütles alati ainult kolm sõna «Tuleb äla haljuda». Ta oli lüheldast kasvut, kompjalg, morn, etteulatuva otsmikuga. Nad mõlemad kiindusid väga Kovalevskisse ning maalisisid meigi hobuseid etüüdiklassis — inetu tegu.

Õpilased kartsid professoreid kui juhtkonda ega tundnud neid kui kunstnikke. Professorid ei tundnud üldse huvi õpilaste vastu ning hoidusid igasugusest suhtlemisest nendega.

Kõigist lahkem oli sakslane Neff. Kui hellitatud talent oli ta võlutud veendumusest, et kõik jumaldavad teda. Õhtusesse klassi ilmus ta erilise majesteetlikku-sena ja väga harva. Pead püsti hoides, tärn rinnal, üles vihvitud, käis ta suursuguselt amfiteatri ülemisel plat-vormil joonistajate selja taga. Vanamehikese roosad põsed õhetasid endavaimustusest, langetatud silmad ei näinud midagi. Ta noogutas kuninglikult paremale ja vasakule, kujutades ette, et kahel pool seisavad õpilaste «puleerid ning vaatavad kuulsat Neffi»²¹ tummas imet-luses. Samal ajal aga need, määrdunud, higised, pühki-ald joonistustelt sütt oma kaelasallidega, olles süvene-nud töösse ega märganud teda üldse.

Kunsti õppimine akadeemias arenes nagu mingi tra-ditsioonilise inertsiga tõttu Läänest võetud meetodite järgi. Keskest läbi oskasid õpilased eksamil nõukogu nõudmisi rahuldada ning said õnnelikult ettenähtud medaleid ja nimetusi.

IVAN NIKOLAJEVITS KRAMSKOI

OPETAJA MÄLESTUSEKS

I

TUTVUMINE

Ivan Nikolajevitš Kramskoi¹ nime kuulsin ma esmakordselt 1863. aastal Voroneži kubermangus Sirotni külas.

Töötasin seal suures kivist kirikus maalijana koos teiste meistritega vana ikonostaasi restaureerimisel. Olin tollal kaheksateistkümnendaastane ning unistasin pärast selle töö lõpetamist sõita õppima Peterburi. Minu kavatsusest teadsid mu töökaaslased ja rääkisid mitmel korral, et nende kodulinnast Ostrogožskist ongi juba üks kunstnik Peterburis, nimega Kramskoi. Ta olevat sinna sõitnud rida aastaid tagasi, astunud akadeemiasse ning olevat seal vist juba professor.

Kord oli Kramskoi käinud kodukohas, jutustasid nad, oli rietatud pealinna moodi, must sametkuub seljas, kandis pikki juukseid. Ja kogu ta kuju ning mingi kõrgelennuline kõne väljendasid tema endistele tuttavatele ja sõpradele midagi hoopis uut, arusaamatut ja võõrastavat. Nad tundsid, et ta oli eemaldunud neist kaugele... Ühe maalikunstniku õde, kes oli olnud tugevasti sisse võetud Kramskoist veel enne tema ära-

õltu Peterburi ning kes ikka veel unistas temast, tundis nüüd suurt kohmetust selle uue pealinna inimese ees ega julgenud enam temale mõeldagi.

«Ja kui imelikult see algas,» tuletasid nad meelde. «Õpipoiss ei ole ta olnud, kellegi juures ei õppinud ning pühapäilte üldse ei maalinud. Vahel jooksis maalikunstniku juurde sisse, palus värve. Maalis midagi, joonistas midagi. See, kes oli näinud, ütles, et ta oli maalinud kuidagi eriliselt, omamoodi, imelikult.

Saabunud Peterburi 1863. aasta hilissügisel, astusin ma joonistamiskooli alles talve alguses. Talve lõpul viidi mind üle kipspeade klassi, ning siis sain ma teada, et pühapäeviti annab selles klassis tunde õpetaja Kramskoi².

«Kas pole toosama?» mõtlesin ma ja ootasin pühapäeva.

Peade klassi õpilased rääkisid tihti ja palju Kramskoist, kordasid, mis ta oli kellelegi öelnud ning ootasid teda kannatamatult.

Oligi pühapäev, kell kaksteist päeval. Klassis valitses elav rahutus. Kramskoi ei olnud veel kohal. Me joonistasime Krotoni Miloni pead. Pea oli välja pandud tervele klassile. Klass oli kärarikas... Akki tekkis üllelik vaikus, vaikseks jäi ka oraator Langants... Ja ma nägin kõhna meest, must kuub seljas, astumas kindlal sammul klassi. Mõtlesin, et see on keegi teine: Kramskoid kujutlesin ma hoopis teistsugusena. Suurepärase kahvatu profiili asemel oli sellel kõhn sarnakas nägu mustade siledate juustega kastanpruunide õlgadeni ulatuvate lokkide asemel, ning selline sassis hõre hube on ainult tudengitel ja õpetajatel.

«Kes see on?» sosistasin ma seltsimehele.

«Kramskoi! Kas te ei tunne?» imestas tema.

Vaat milline ta on!... Samas vaatas ta ka minu otsa. Nahtavasti märkas. Millised silmad! Olgugi, et väikesed ja asetsesid sügaval silmakoobastes, hallid, kiirgavad — ei sa nende eest pääse. Siin ta peatus ühe õpilase töö juures. Milline tõsine nägu! Hääl oli aga meeldiv, südamlik, rääkis tundeüllaselt... Ja kuidas veel. teda kuulati Isegi tööd jäeti sinnapaika, seisti kõrval, suud ammul. Oli näha, et püüti meelde jätta iga sõna. Kui

naljakaid ja rumalaid nagusid võib olla, eriti võrreldes tema omaga... Ent kui kaua ta siiski seisab ühe õpilase juures. Ise ta ei paranda, vaid ainult seletab. Nii viisi ta vist küll kõikide juurde ei jõua. Viimaks aga läks ta teise õpilase juurde ning kõik tema kannul. Mulle ei meeldinud see õpilaste komme vahtida võõraid töid ja kuulata, mis õpetaja kellelegi ütleb. Ja aegagi on klassis töötamiseks vähe, sest õppus käib ju ainult kord nädalas.

Ma mõtlesin: kas tuletada talle meelde tema Ostrogožski tuttavaid, kui ta jõuab minuni, — kuid ei sõandanud. Mida lähemale ta mulle jõudis, seda rahutumaks ma muutusin, kuid jätkasin oma tööd. Minuni kostsid juba selgesti tema öeldud üksikud sõnad ja laused ning mulle meeldis ikka rohkem ja rohkem tema hääle tämber ja eriline maneer rääkida kuidagi pidulikult, kõikidele. Kus oli alles õpetaja! See polnud paarimees Tsermile või Žukovskile (maskide ja ornamendide klassi õpetajad). Kramskoi otsused ja kiitused olid väga kaaluvad ning jätsid õpilastele haarava mulje. Mis võib ta mulle öelda?! Täna aga kukkus mul välja kuidagi kirevalt ja rohmakalt. Kramskoid aga katkestati. Klassi sisenes keegi ebasümpaatse välimusega elatanud härra, prillid ees. Küllap mingi tähtis isik. Isegi Kramskoi kuidagi muutus järsku, kummardas talle ja kuulas teeseldud tähelepanelikkusega nagu mingi tšinovnik. Ma vaatasin mujale, mulle see stseen ei meeldinud. Lõpuks see tähtis isik, rääkinud midagi venivalt läbi nina, pöördus klassiukse poole. Kramskoi ja teised õpetajad, kes olid märkamatuult juurde tulnud, tõmbusid kärmelt tagasi ja andsid tähtsale isikule lugupidavalt teed ning väljusid ta kannul... Peagi tuli Kramskoi tagasi õpilaste juurde ja jätkas tundi.

Nüüd oli ta minu selja taga. Ma jätsin ärevusest töö seisma...

«Ah, kui hea! Suurepärane! Kas te olete esimest korda siin?»

Mu häälel otsekui katkes ja ma tundsin, et ei saa vastata.

Ta läks üle mu joonistuse üksikasjadele, näitas täiesti

õigesti vigu ning mulle tundus, et ta kuidagi nagu hindas mind. See andis mulle julgust. Vähehaaval julgema saades sõandasin ma lõpuks talle öelda, et tundsin tema Ostrogožski tuttavaid.

«Kas mitte Turbineid?»

«Ei!»

Ma nimetasin talle oma Sirotini töökaaslasid, kuid märkas, et need teda sugugi ei huvitanud. Ta andis mulle oma aadressi ja palus külastada. Mulle lõi veri nakkuma ja higi hakkas jooksuma. Ma blm Kramskoist vaimustuses.

«Kas te siis tunnete teda?» imestasid õpilased.

«Mis ta teile ütles? Ta kutsus teid enda poole?»

«Jah,» vastasin ma, oma õnnes kedagi nägemata.

«Noh, mis sa ütled Kramskoi kohta?!» ütlesin ma vaimustatult tänavale jõudes oma kaaslasile. «Vaata kus mees! Vaata kus õpetaja! Millised silmad tal on ja milline meeldiv, sõbralik hää! Kuidas ta räägib!»

«Noh, nüüd läks lahti...» vastas ta rahulolematu tooniga. «Minu arvates on tal tigidad silmad. Ja kuidas ta ülemuse ees vingerdas, märkasid sa? No muidugi, kus sa nüüd seda märkasid. Sind ta kiitis, sattusid vasikavaimustusse ja nüüd kukud pasundama — teadagi.»

Minu seltsimees oli laisk, kunsti ei armastanud ja tegeles sellega ainult niipalju, et astuda akadeemiasse arhitektuuri õppima. «Jah, teda Kramskoi vist ei kiitnud,» mõtlesin, «sellepärast ta ongi nüüd tige. Ja kuidas sa kiidadki teda? Ta on ju joonistamises nõrk.»

Mõne päeva pärast helistasin ma õhtul arglikult Kramskoi korteri ukse taga (Vassiili saar, Kuues liin). Mulle öeldi, et teda ei ole kodus, tuleb arvatavasti tunni aja pärast. Tahtsin teda näha ja lootuses teda koduteel kohata, läksin lonkima Seitsmenda liini puistes-teele.

Kui pikalt venib aeg oodates! Ei teadnud, mis peale hakata, pea oli tühi ja hinges rahutus... Lõpuks ometi oli kell kümme. Nüüd on ta vist kodus. Helistasin jälle.

«Ei ole veel tulnud.»

• Mis teha? Kas tõesti koju tagasi minna? Ei, longin veel ja saan täna kätte, muidu tuleb mitmeks päevaks edasi lükata.

Poole tunni pärast helistasin jälle ja otsustasin lõpuks, kui teda nüüdki ei ole, koju minna.

«Kodus.»

«Aa, tean, tean, te käisite juba kaks korda,» kostis tema kähe, väsinud hää vastuseks minu pomisemisele. «See tõestab, et teil on iseloomu — saavutada oma eesmärk.»

Märkas, et ta nägu oli roidunud ja kahvatu, väsinud silmad auku vajunud. Mul hakkas piinlik ja häbi ning ma tundsin, et tüütan väsinud inimest. Ning peamine, ma ei teadnud, millest alata. Otsest ettekäänet külastamiseks nii hilisel tunnil mul polnud. Hämmeldudes järsku oma kainest kaalutlusest, hakkasin ma luba paluma tulla teine kord.

«Ei, milleks te siis asjatult nii palju vaeva nägite! Eks kustutame teega janu. Võtke riidest lahti.»

See oli öeldud nii rõõmsalt, lihtsalt, nagu kauaaegsele tuttavale ja võrdsele inimesele. Muutusin äkki rahulikuks, astusin väiksesse tuppa ja hakkasin silmitsema pilte seinal. Jeesuse peal Kui huvitav! Niimoodi kujutatuna polnud ma teda kunagi varem näinud. Kuidas otsmik esile tungib, millised sisselangenud, väsinud silmad... Ja kui palju on neis alandlikkust ja valu! Kuid väga imelik: juuksed langevad siledate salkudena alla ja on tušeerimata, laiad pintslitõmbed on lõpetamata... «Siin see on, see akadeemia maneer,» mõtlesin endamisi. Olin sellest ainult kuulnud. Aga miks see siin on?! Mingi pühapildi laadi Lunastaja kuju.

«Noh, mis te sellest arvate? Miks te nii irooniliselt sellele vaatate? See on, mõistate, ma võtsin vastu tellimise maalida Kristust. Maalisin, maalisin, ja näete, isegi voolisin teda.»

Ta kõrvaldas aluselt märja kätte ja ma nägin sedasama rusutud Kristuse pead voolituna hallist savist. Ah, kui hea! Ma polnud veel kunagi näinud alles äsja väljavoolitud skulptuuri ega kujutanud ette, et hallist savist võib nii imekaunilt voolida.

«Et kergemini saavutada reljeefsust ja valgus-varju,» jätkas ta, «võtsin ma isegi skulptuuri käsile... töötasin, töötasin ja nägin, et jään võlglasteks, ei jõua tähtajaks valmis. Pöördusin maalikunstniku poole ning see maalis väga kiiresti, näete, selle pühapildi. Mis seal's ikka, tellijad on rahul. Aga minu Kristus ei saa vist isegi aasta pärast valmis. Mis seal parata, kes siis ootama hakkab?»

Teelauas sattus ta täiesti hoogu. Alustanud vähehaaval Kristusest, pildist, ei lakanud ta enam sellest rääkimast kogu öhtu jooksul. Algul ei saanud ma temast lihtsi aru, mulle tundus väga imelikuna toon, mida ta kasutas Kristusest rääkides: ta rääkis temast kui lähedusest inimesest. Kuid pärast sai mulle äkki selgeks ning muutus ettekujutatavaks see sügav draama maa peal, tõeline elu teiste jaoks. «Ja-jaa, muidugi,» mõtlesin, «see on ju täielik jumala lihakssaamine maa peal.» Hiljem olin ma täielikult vapustatud sellest elavast Kristuse vaimse elu reprodutseerimisest. Ja tundus, et kogu oma elu kestel polnud ma kuulnud midagi huvitavamast sellest. Eriti kiusatusseviimine kõrbes. Ta kirjeldas Kristuse võitlust inimloomuse halbade omadustega.

«Kiusatus pesitses temas endas,» rääkis Kramskoi häält kõrgendades. «Kõik, mis sa näed seal kauguses, kõik need suurepärased linnad,» rääkis temale inimlike k'rgede hääle, «kõik selle võid sa vallutada, alistada ning kõik see saab sinu omaks ja hakkab sinu nime kuulates värisema. Sul on kõik võimalused saavutada kõik ning olla siin kõikvõimsaks käskijaks...» lausus ta salapäraselt. «Kas sina, jumalapoeg, usud seda? Katseta! Sa oled praegu näljane. Ütle neile kividele — ja nad muutuvad leivaks. Kõikvõimas isa teeb seda sinu heaks. Kui ta saatis su maa peale suureks kangelaseks, siis muidugi jälgivad sind nähtamatud inglid ning sa võid julgelt heita end kirikutornist alla, nad püüavad su kätel kinni. Katseta!»

Kramskoi vaatas imekult minu otsa.

«See eluproov,» jätkas ta, «kordub väga tihti kas suuremal või vähemal määral ka tavaliste inimestega kõige erinevamatel tegevusaladel. Pääegu igaühel

meist tuleb otsustada saatushiku küsimuse üle — kas teenida jumalat või mammonat. Kristus ütles isegi sedavõrd lahti isiklikest kiindumustest, et, kas teate, kui ta lihane ema tuli teda kord otsima, ütles Kristus: «Mul ei ole ema, mul ei ole vendasid.»»

Kõik see oli mulle selliseks uudiseks, oli öeldud sellise tundega ja nii lihtsalt, et ma vaevu suutsin uskuda oma kõrvu. Muidugi, kõike seda olin ma lugenud, kunagi igavust tundes isegi õppinud ning ilma vähimagi huvita kuulanud mõnikord kirikus... Kuid nüüd! Kas see tõesti on sama raamat? Kuidas see kõik on uus, sügav, huvitav ja õpetlik!

Ta ise oli oma ideedest ja kõrvutamistest erutatud ning innustus üha enam ja enam moraali ja headuse igipõliste tõdede elavast esitamisest.

Tema väsimusest polnud enam jälgegi. Ta hääli helises kui hõbe, mõtted aga, uued, erksad, näisid nagu süttivat ta ajus ja kõlasid ilukõnena. Ma olin sügavalt vapustatud ning mõttes juba andnud endale lubaduse alustada täiesti uut elu...

Oli juba kaugelt üle kesköö. Vaadanud kellale, oli ta üllatunud nii hilise aja üle.

«Mul on homme vaja varakult tõusta!» lisas ta.

Ka mina sattusin segadusse ja mul tuli jälle meelde tema väsimus.

Ta ise näitas mulle tuld köögitrepist alla minnes. Maalt pärineva inimese harjumatusega jõudsin ma vaevu hoovi. Olin kuidagi väga erutatud meeleolus ega saanud sel ööl silma kinni. Kogu nädala olin ma selle õhtu muljete mõju all, mis mind täiesti ümber muutis.

Olles vähehaaval rahunenud, hakkasin ma Kramskoi jutustuse mõjul kavandama maali «Kristuse kiusatusseviimine kõrbes». Paigutasin Kristuse rünka harjale ääretult kaugete linnade ja merede ette. Traagilisel ilmel oli ta end ahvatlevast vaatest kõrvale pööranud ja silmad pilutanud. Ühe käega surus ta kramplikult oma kõrget otsaesist, teise käega aga tõrjus endast eemale painavat mõtet maapealsest kuulsusest ja võimust. Riietasin ta lühikesse kitooni, paljad jalad aga olid täis kriimustusi.

Sellest ajast peale hakkasin ma tihti Kramskoi pool kama ja kartsin ainult seda, et võin talle tüütavaks muutuda. Ta oli oma vestlustes alati nii mitmekülgne ja huvitav, et tihti lahkusin ta juurest pea tulvil kõige originaalsemaid mõtteid. Õhtuti ta harilikult joonistas midagi grafiidist valmistatud tahke musta värviga. Enamikus olid need tellitud portreed, mida tuli teha fotode järgi.

II

AKADEEMIA

Mõne aja pärast [1864. aasta jaanuaris] astusin ma Kunstide Akadeemiasse, kuid oma joonistused viisin pärast akadeemia eksameid Kramskoile näha. Mind huvitasid ülimalt tema arvamine ja kommentaarid. Oma tabava arutlusega üllatas Kramskoi mind alati. Kõrge pani mind imestama, kuidas ta ilma joonist originaaliga võrdlemata näitas eksimatult ära ka kõige pisemad kõrvalekaldumised ja puudused. Nimelt just see pooltoon oli tugevam kui vaja, mida olin ka ise juba eksamil märganud, ning silmakoopad alt ja nina alumine lamedus — «plafoonilt» — olid tõesti laiemad kui vaja. Aga eks ju akadeemia professorid, meie vanakõsed, olid mitmel korral juurde astunud, kaua vaadanud, vedasid isegi pliiatsiga mingeid jooni mööda minu kontuure, kuid neid vigu ei märganud. Aga kui oluline see oli: peal tuleks hoopis teine ehitus.

Vähehaaval kaotasin ma usalduse nende vastu ja huvitusin ainult Kramskoi märkustest ning kuulasin ainult teda.

«Aga mis te kodus teete, ise omal käel?» küsis ta kord minult.

«Maalisin vanaeidekese ja pisikese tüdruku pea,» vastasin aralt.

«Tooge need siia, näidake, see huvitab mind, pean

tunnistama, isegi rohkem kui teie akadeemias tehtud tööd, sest vabatöodes paistab rohkem välja kunstniku pale ning tema üle otsustada on nii-öelda kergem tema iseseisvalt teostatud tööde järgi. Töötades koos saja teise õpilasega, joonistades üht ja sama modelli, kallidute tahtmatult üldisse šabloon. Siin on isegi raske aru saada, mis linn olete ja mis laulu te laulma hakkate. Andke aga midagi teie enda oma ja kohe paistate te välja kõigi oma eelduste ja iseärasustega, aga see ongi tähtis, see ongi huvitav kunstis. Jah,» jätkas ta mõtiskledes, «õnnetuseks ei taha meie akadeemia tunnustada seda moodust oma õpilaste tundmaõppimiseks ja ei taha seda niivõrd, et ei pidanud vajalikuks isegi korraldada katseid juba täiesti kunstilise hariduse saanud programmistidele: kolmteist inimest, kes olid juba saanud kuldmedaleid, heideti akadeemiast välja. Ma arvan, et olete kuulnud sellest loost.»

Kolmeteistkümne programmisti lahkumine akadeemiast vabateemade tõttu oli tekitanud palju kõmu. Sellest räägiti palju ja mitut moodi: ma olin kuulnud sellest midagi katkendlikult ning olin muidugi rõõmus võimaluse üle saada teada kogu lugu ühelt asjaosaliselt endalt, kuna Kramskoi, nüüd võib juba julgesti öelda, oli peategelaseks selles akadeemilises draamas.

Nüüd, juba kakskümmend viis aastat hiljem, kujutan ma seda sündmust ette järgmiselt.

Kuuekümnendate aastate alguses tärkas vene elu pärast kauast moraalset ja vaimset letargiat, muutus nägijaks. Esimeseks, mis ta tahtis teha, oli — end puhata, puhastada end kõlbmatuist jäänustest, vabandada rutiinsetest oma aja ära elanud elementidest. Kõikides sfäärides ja kõigil tegevusaladel otsiti uusi väärtuslikke teld. Nooruslikkus ning vene mõttevõime jõud valitsesid kõikjal, sammusid rõõmsalt ja reipalt edasi ning lammutasid halastust tundmata kõik, mida pidasid vananenuks; mittevajalikuks. See hülgaslik laine ei saanud ju jätta haaramata vene kunsti ning jätta tungimata ka Kunstide Akadeemiasse! Kuigi akadeemia oli alati seisnud isoleerunult, ei näinud ega tunnustanud oma, vene elu, toetus aga ikka veel üksnes

rooma kunstialastest konservidest, ometigi oli akadeemilise aluspind sellele kõikevõrskendavale lainele juba kätkestaselt ette valmistatud.

Endlase kinnisesse pansioni, kuhu pahatihti astusid akadeemiale lähedalseisvate tšinovnikute ja meistrite ning teiste taoliste kümneaastased lapsed ilma igasuguse kunstilise kutsumuseta ning keda seal kasvatati pseudoklassikalise kunsti kõigi reeglite kohaselt täiesti romale kistuna reaalsest vene elust, — nüüd, kus akadeemias olid juba vabakuulajad, tuli siia Venemaa kõigist äärtest igasuguses seisuses ja vanuses noori. Siin olid poolharitud väikekodanlased ja täiesti harimatud talupojad ning inimesed kõrgema haridusega, kuid nad kõik tulid siia juba oma isikliku kiindumuse ajal ja tõid kaasa oma ideed. Nad jäid oma kodukoha puhtvene unustamatute eeskujude mõju alla. Selge, et akadeemiline kõrgeim ülitarkus näis neile kuivana ja ebahuvitavana, nad ei suutnud sellest hästi aru saada. Neile olid võõrad ka põlised rooma ideaalid. Nad olid siirad ja vene inimestena ei suutnud teeselda lääne paavstikunsti ees vaimustusest minestusse langejaid. See kunst tundus neile võltsina, maneerlikuna ja pompoossena. Nad armastasid rahva elu, südamelähedasi kujusid ning unkusid alateadlikult oma vene kunstisse. Kodukoha elu ja loodus püsisid veel värskelt nende silmade ees ning kiskusid neid endi juurde — keda Väike-Venesse, keda Siberisse, keda Suur-Vene põhjaossa.

Kui palju on aga vaja jõudu ja iseloomukindlust, et kaheksa või üheksa, mõnikord aga kaksteistkümmend aastat vältava vanade klassikaliste eeskujude najal toimuva akadeemilise dressuuri juures säilitada loomupärast kiindumust! Lisaks tuleb võtta arvesse, et paljud noorukid ei pääsenud tolleaegsete halbade liikemistingimuste või majanduslike võimaluste puudumise tõttu kogu õppeaja vältel kordagi koju. Arusaadav, et paljud unustasid oma lapsepõlvemulied ning väljusid täielikult akadeemilisse rutiini. Kuid oli ka selliseid tugevaid inimesi, kes pidasid vastu ning kuigi kehtiva korra poolt vigastatuna, püüdsid ikkagi oma unustamises hõõguva tulukese poole.

Nimelt selline oli vene kunstnike andekas plejaad

kuuekümnendatel aastatel, kellest siin on juttu ja kelle hulka kuulus I. N. Kramskoi. Nad õppisid suurepäraselt joonistama ja maalima, neil olid juba Väikesed kuldmedalid antud teemadel tehtud maalide eest, valmistuti konkursiks Suurtele kuldmedalitele, kuid uute tuulte mõjul hakkasid nad kalliks pidama oma loomingulist palet, püüdsid kunstis iseseisva loomingulise tegevuse poole ja unistasid — oh, häbematu küll! — *vene rahvusliku maalikooli* loomisest. Need olid juba üsna täisealised ja õigusvõimelised inimesed. Peaaegu kõigil oli ligi kolmkümmend eluaastat seljataga ning igaühel oli täielikult arenenud, kindel teadlikkus oma õigustest ja kohustustest nii kunstnikuna kui inimesena.

Kunstnike teadlikkus kasvas eriti kuuekümnendatel aastatel. Pika akadeemilise kursuse kestel ja provintsiinimese teadushimuga lugesid nimesatud kunstnikud palju, otsisid, õppisid ning seisisid akadeemia kursuse lõpetamisel juba kindlalt ja iseseisvalt oma sfääris. Igaühel neist oli juba varuks ta armastatuim maali-teema, millist ta kui püha käsku kandis kaua oma südames ja unistas kirglikult võimalusest kanda seda lõuen-dile.

Üha rohkem veendudes oma õiguses iseseisvale tööle, olles kaheteistkümnne aasta jooksul tugevasti tülgastrunud tüütavast akadeemilisest skolastikast ja virgutatuna kirglikust sisemisest huvist loomingu vastu, tulid need kunstnikud viimaks mõttele paluda akadeemia nõukogult luba täita programm Suu-rele kuldmedalile oma isiklike süžeede järgi. Ametlikes avaldustes, mis olid akadeemia nõukogule esitatud iga-ühe poolt eraldi — kollektiivsed taotlused olid keela-tud — tõestasid nad väga aupaklikult, arusaadavalt ning tõsiselt iga kunstniku erineva palge, maailma-vaate, temperamendi ja isiklikud sümpaatiad. Üks teema neljateistkümnnele kunstnikule oleks suureks ülekohtuks ning kujutaks endast loteriivõitu nendele õnneseentele, kelle sümpaatiad langeksid ühte ülesan-dega. Näiteks fantastilise teemaga kukuksid läbi kõik realistid. Dramaatilisega osutuksid nõrkadeks puhta plastika ja välise vormi ilu talendid. Ajalooline teema

kukutaks läbi kõik žanrimaalijad jne. Seejuures aga, võimaldades igaühel end vabalt väljendada, töötada oma teema kallal, oleks nõukogul võimalik hinnata kunstniku ja inimese kogu omapära ning täielikult kindlaks määrata ta väärtust.

Olles täielikult veendunud oma õigsuses ning võima-tuses jätkata tööd oma veendumuste vastu, palusid konkurendid lõpuks nõukogu, et juhul, kui nende pal-ved lükatakse tagasi, neid vabastataks akadeemiast ja antaks neile vabakunstniku⁴ nimi. " "

Akadeemia nõukogu pidas neid palveid ennekuulma-tuks häbematuks ning lükkas ühel häälel tagasi. Aka-deemia professorid olid juba ammu hakanud märkama paremate ja silmapaistvamate õpilaste juures mingisu-gust apaatiat kunsti ülla stiili vastu ning nende kaldu-mist madalama kunstiala — žanri poole. Professorid teadsid, et need olid enamikus kaugetest Venemaa nur-kadest tulnud poolharitud väikekodanlased. Viibinud muveti oma kodukohtades, tõid need omapäratsejad mõnikord kaasa etüüde viiskudes ja poolkasukates külameestest, kes seisisid kriuksuvate puutelgedega vankrite juures. See oli äärmiselt vastik professorite «õilsale» maitsele ja näis neile *mauvais-genre*'ina*. Võib kergesti juhtuda, et need veidrad žanrimaalijad hakkavad maalima ka Suurele kuldmedalile oma sküüt-likke võlusid eskimote proportsioonidega! Toredalt are-nenud alasti inimkehade vormide asemel — poolkasu-knd. Vaat kus tore anatoomia! Kreeka-rooma sihvakate hammaste asemel — viltuvajunud osmikud, põimtarad ja kuurid. Hea taust! See veel puudus!

Professorid-klassikud lagistasid omavahel heasüdam-likult naerda nagu jumalad Olümposel. Relvastatud paljude sajandite klassikaliste autoriteetidega sarnane-sid nad muidugi jumalatega, võrreldes nende armetute, mingi uue algatajatega — orjadega. Paganausu juma-lad olid veel täies jõus ning uskusid oma kõrgesse mis-siooni.

Endised akadeemia kasvandikud, astunud akadee-miasse varases nooruses ning saanud «õige» kunstialase

* Vulgaarsena (prants. k.).

ettevalmistuse, vaatasid oma professoritele nagu jumalatele. Nad peaaegu ei tundnud tegelikku elu, mis voo-
gas kuskil seal väljaspool akadeemia seinu. Peen kas-
vatus kaitses neid hoolikalt «kahjulike» kokkupuutu-
miste eest «nurjatu» rahvaga*. Akadeemia aed koos
maaliliste kivimürakatega (need koristati sealt
ära aastat seitseteist tagasi) asendas neile kogu loo-
dust.

Ainult Itaalia loodust tunnistati tõeliseks ja suure-
päraseks ning seda esitati neile N. Poussini maastiku-
maalide kaudu. Itaalias olid ju ka igavesti kättesaamatud
kõrgeima kunsti näidised. Professorid olid seda kõike
näinud, õppinud, tundsid ja juhtisid oma õpilasi sama
eesmärgi poole, samade närtsimatute ideaalide poole.
On selge, millise püha vaimustuse ja südamepõksumi-
sega püüdsid õpilased sinna, «kus sidrunisalud kohise-
vad...». Kunstis oli kõik otsustatud, kahtlusi polnud,
tee oli tasane, selge, palistatud roosidega.

Oli vahest ka kurjategijaid, kes teelt libastusid, kuid
neid karistati valjult, kes heideti välja või keda noo-
miti ning toodi jällegi töö tee. Näiteks üks selliseid
fakte, mis on üles märgitud *N. A. Ramazanovi* poolt
(«Materjalid Venemaa kunstiajaloo kohta»). Ma ei mä-
leta nimesid ega üksikasti, kuid tuum on järgmine:
noor andekas skulptuuriala õpilane voolis purjus saks-
lase koomilise figuuri. Väike figuur tekitas suurt kõmu,
seda ei saadud vaadata ilma naeruta. Noormees sai
korraka mitu tellimust. Vormija valmistus ette
tellitud eksemplaride valamiseks. Noor kunstnik nau-
tis juba esimese edu kuulsust ning plaanitses midagi
uut samas laadis, sest koomilisus oli nähtavasti tema
loomus. Kuid seal avanes uks tema stuudiosse, sisse
astus professor, sünge, halvas tujus...

«Ma tean kõik,» ütles ta mornilt. «Kus on see
figuur?»

Segadusse viidud õpilane osutas aralt väikesele lõbu-
sale sakslasele. Professor vangutas lootusetult pead ja
jõi mõttesse...

* See tähendab maksukohustuslike talupoegade seisuse
kuuluvatega.

«Löö puruks! Löö kohe puruks!» ütles ta rangelt.

Autor seisis tardunult, kuid äkki valdas teda patu-
hahetsuse ekstaas, ta haaras kuju ja virutas prantsti
pörandale.

«Aga kus on vormid?» küsis professor, olles juba lee-
betin õpilase õilsa teo tõttu.

«Vormija juures valamisel, on palju tellimusi,» po-
mises kunstnik.

«Lähme sinna! Kurjus tuleb juurtega välja kiskuda.»
Ja kurjus hävitatigi.

Õpilane andis professorile töötusemitte kunagi enam
teotada skulptuuri klassikalist missiooni. Akadeemiline
traditsioon võidurõõmutses, olles alla kugistanud sel-
line omapärase ohvri⁵.

Vaat milline oli professorite tõeline suhtumine
maast-madalast «õigesti» kasvatatud õpilastesse. Ja nüüd
järsku need iseõppinud kodanikud julgevad nii häbe-
matult arendada oma uut teooriat kogu nõukogu ees,
õpetada professoreid ning esitada ultimaatumeid aka-
deemiale.

Oma tottras eksiarvamuses aetasid nad ennast ühele
pulgale nendega, teeneliste professoritega! Seda pole
veel kunagi juhtunud kogu haritud maailma akadee-
miate ajaloos!

Lubada neile vabu süžeesid! Ühed maalivad past-
laid, poolkasukaid, teised — brokaati, kulda, kolman-
dad — õilsaid inimese vorme — suvatsege siis selgu-
ele jõuda! Nad on muidugi andekad inimesed, kuid
vale kasvatusel lõplikult rikutud. See harimatu ise-
teadvus on väärt õpetlikku karistust, et see jultunud
totrus enam ei korduks!

Professorid oleksid puhkenud laginal naerma, kui
kreegi oleks neile sel ajal öelnud, et sellel noorte ini-
meste protestil on sügav rahvuslik alus, et kunstnikud
tunnevad instinktiivselt end juba Venemaa kunstiesin-
dujalena. Ja tegelikult see oligi nii. Vene rahvas valis
neid enda hulgast kui kunstnikke ning ootas neilt
endale arusaadavat, rahvalikku kunsti. Lääne kunst jäi
talle alati võõraks. Ja tööpoolest, peab ju olema eri-
line ettevalmistus, eriline kasvatus, et aru saada teiste
rahvaste kunstist.

Niisiis, täiesti arenenud kunstnikud, kõige tugevamad vene talendid olid vähimagi kahetsuseta Kunstide Akadeemiast eemaldatud.

Nad olid vaesed, ühiskonnale tundmatud, kuid neil oli palju energiat ja vihameelt akadeemia iganenud autoriteetide, oma aja äraelanud pseudoklassika vastu.

Akadeemia korüfeed pühitsesid heasüdamlikult oma olümpiavõite mässuliste orjade üle. Samal ajal ei tulnud neile pähegi, et need, kes seisavad akadeemilise autoriteedi kättesaamatus kõrguses, olid ise tegelikult võidetud, pjeDESTAALILT kukutatud, et nende noorte kunstnike saatusliku lahkumisega akadeemiast õõnestati ja hävitati professorite tähtsus igaveseks.

Professorid külastasid endiselt akadeemia klasse ja nende välimus näis olevat veelgi aukartustäratavam. Klassikalipp näis olevat veelgi kõrgemale tõstetud. Akadeemia elas õnnelikke päevi.

Kuid silmapaistev andekas vene noorsugu lakkas üldse usaldamast professoreid ja pöördus juba põlastusega eemale närusest klassikalipust.

Paremate ja andekamate kunstnike täiesti õigustatud nõudmiste kohta akadeemiast lahkumise ümber liikusid kunstihuvilise üldsuse liberaalses osas kõige võimamad, liialdatud ja sihilikud kuuldused: sinna segati sisse küll kadedust, küll sakslasi, küll professorite lapsi kui ka onupojapoliitikat.

Ehkki kõigi nende alusetute laimujuttude tagajärjel kannatadasaanud noored vene kunstnikud üha märgatavamalt kõrgemale tõusid ning üha alla- ja allapoole langesid akadeemia jumalused, oli sellel noorusel õudne ja kibe, eriti esimesel perioodil pärast akadeemiast lahkumist.

Nad olid sunnitud järsku maha jätma oma akadeemia-ateljeed, kus nad täiesti vabalt mitte ainult ise ei töötanud ja elanud, vaid sageli andsid ruumi kehvikust

sobrale, kunstnikule, et see võiks oma pildikest maalida ning samas nurgas magada. Mitmeaastase siinela-
muse vahel, toetatuna stipendiumist, harjusid nad kind-
lalt oma ateljeedega, kus kulges nende kõige tulisem
noorus. Vaatamata sellele, et see kõik oli koondatud
kroonuhoonesse, pakkusid ateljeed endast sooja elamis-
ruumi täieliku kombe- ja käitumisvabadusega. Mõnda
konkurenti ümbritses siin terve pere sugulasi või teisi
armuleivasööjaid. Mõned olid tuntud halva kuulsuse
poolest orgiate, lõtvade elukommetega ja mustuse pä-
rast — kõike juhtus. Kuid minu poolt kirjeldatud ajal
oli enamikul ateljeedel positiivselt intelligentne ise-
loom. Kogu plejaad, kellest ma kirjutan, oli väga tõsi-
selt meelestatud, töötas enda kallal ja elas kõrgete
ideaalidega. Ateljeedes oli hulganisti tõsisesisulisi raa-
matuid, siin-seal vedelesid tolle kuuma ajajärgu veri-
värsked ajakirjad ja ajalehed. Õhtuti, kuni hilisööni välja,
toimusid siin ühised lugemised, arutelud, vaidlused.
Siin kujunes välja teadlikkus kunstniku õigustest ja
kohustustest. Kramskoi agiteeris siin palju rahvus-
likkuse idee nimel kunstis. Siin koostati Kramskoi
poolt saatuslikku palvekirja, mis hiljem kirjutati üm-
ber neljateistkümnes eksemplaris ja esitati akadeemia
nõukogule*. Siin andsid nad ausõna mitte reeta seltsi-
mehi ja juhul kui nõukogu lükkab palve tagasi, lah-
kuda kõik koos akadeemiast. Ja kõik nad pidasid antud
õõna, välja arvatud üks neist, nimega Zabolotski: ta
lõi neist lahku saatuslikul momendil akadeemia nõu-
kogu ees ja võttis vastu antud teema, kuid kukkus
sellega läbi. Väikesekasvulisena, tõmmuverelisena
ja kõhnakesena jättis ta endast haletsemisväärse
mulje.

Nendessamades akadeemiaateljeedes nägi ilmaval-
gust terve seeria kauneid värskaid vene maale.

Peab ütlema, et mingi ime läbi, tänu vist *F. F. Lvovi*
pealekäimisele, loodi akadeemias katseks žanrimaalijate
osukond ja neil lubati ateljeedes maalida stseene rahva

* Palvekirja mustend on nüüd leitud Kramskoi dokumentide
hulgast, see on kirjutatud ja parandatud tema käega. (I. J. Re-
pini märkus.)

elust (varsti see osakond millegipärast suleti). Nii-siis, sel ajal tollessamas klassikalises akadeemias nägid päevavalgust mitu vene maali, muudugi vabal teemal.

Kuuekümnendate aastate akadeemilistel näitustel olid need maalid nagu mingiks pidupäevaks. Vene publik tundis nende üle siirast rõõmu nagu väike laps. See oli värske, uudne, huvitav ja meelikoitev ning kutsus esile erakordse elevuse. Kes näiteks ei mäleta maale: Petrovi «Tšinovniku kosjaskäik rätsepatüttele», Jakobi «Vangide puhkehetk», Korzuhhini «Purjus perekonna-isa», Zuravljovi «Arva ära, kes tuli», Kornejevi «Talupoisi saatmine kooli», Zuravljovi «Võlausaldajad lese varandust üles kirjutamas», Košeljovi «1. kuupäev», Popovi «Teejoomine trahteris» ja «Teeladu Nižegorodski laadal», Maksimovi «Haige laps», Košeljovi «Offenja ikoonidega», Salomatkini «Jõulusandid» ja palju teisi. Moskva koolist: Perovi «Esimene aukraad» ja jällegi palju teisi.

Nendest väikestest maalidest õhkus värskust, uudsust, ja mis peamine, tõelise vene elu haaravat reaalist tõe ning poeesiat.

Jah, see oli tõeline vene kunsti õitselepuhkemine! See oli suurepärane elavatest lilledest vaip, mis kattis läppunud Peterburi sood. See oli esimene vene rahvusliku kunsti õitseng.

Ometigi polnud uue vene kooli edu veel kaugeltki täielik. Selle üle rõõmustas vaid siiras, puhta südamega vaatajaskond, kes oli puutumata klassikalise esteetika teooriatest. Väheautoriteetne vaene publik polnud suuteline oma kunsti materiaalselt toetama. Aga «hea tooni» inimesed, arenenud maitsega metseenid, kes olid kasvatatud peamiselt itaalia kunsti vaimus — need autoriteetsed kauni kunsti hindajad tõstsid kisa ja pöörasid end põlastades kõrvale neile ebaharilikest maalidest. Oma arvamustes nende uute maalide kohta läksid nad isegi vastupidiselt oma «heale toonile» kuni ebaõigluseni, kuni liialdusteni, rääkisid näiteks, et peale purjus talumatside, pooltoopide ja pastelde ning lisaks veel puusärkide ei näe tänapäeva noored kunstnikud midagi ega ole võimelised tõusma kõrgemale neid ümb-

ritsevast porist. Kus on siis ilu? Kus on plastika? Nad mitte üksnes ei ostnud neid maale, vaid isegi loobusid üldse näitustel käimisest.

Vaestel kunstnikel tuli oma tagasihoidlikud ja kalli töövnevaga saadud tööd poolmuidu ära anda kord rätsepale ühikonna eest, kord kingsepale saabaste eest, kord jälle korteriperenaisele võla katteks.

Ümbritsetuna sellisest külmusest peamiselt võitluses eksisteerimise eest oleks see vene kunsti noor õitseng pidanud hoopis ära külmuma ja hukkuma. Kuid leidis rikkaid vene inimesi, kes neid noori võrseid soojendasid ja enda kaitse alla võtsid ning panid sellega vene koolile kindla aluse. Nendeks olid: K. T. Soldatenkov ja P. M. Tretjakov, eriti P. M. Tretjakov.⁶ Ta viis oma ürituse grandioossete, ennenägematute mõõtmeteni ning kandis üksipäini oma õlul kogu vene maalikooli eksisteerimise küsimust. Kolossaalne, ebatavaline kangelasegu! Kuid armastus, mis hellitas rahvuslikku kunsti, avaldus Tretjakovis ja Soldatenkovis tunduvalt hiljem.

Tol ajal aga võisid noored kunstnikud loota ainult akadeemia toetusele.

Kunst armastab aega ja vahendeid, peamine aga — armastust tema enda vastu. Noor kunstnik ohverdab kirklikult kõik selleks, et teostada oma ideed. Ta ei mäista jõudu ning andudes maalimisele võib kannatada mis tahes puudusi.

See enese ärasalgamine saadab vahel korda imesid, kuid see ei või kesta kaua ning jätta karistamata autorit. Vähehaaval kahaneb energia, ressursside viimane juurdevool lakkab ning kunstnik on sunnitud töötama tellimuse kohaselt, ilma innustuseta, ilma usuta oma töösse, peab tegema tööd raha pärast. Noore kunstniku vastu on vähe usaldust, peaaegu keegi ei mõista uusi kunstivorme ja kunstnikult nõutakse töö teostamist tellija maitse kohaselt. Hea veel, kui on tellimusi! Kunstnik püüab neid kiiremini täita, et võiks hakata tegema ihaldatud teemaga, kuid talle tagastatakse tellitud töö: polnud meelepärane, tuleb ümber teha. Seal aga teine... ja nii kaob aeg; vaimustus jahtub, loominguiline võime kattub käsitöö hallitusega. Eluvajadused

kasvavad, ta hakkab tabama tellija maitset, omandab hea tellimuste täitja kuulsuse, talle kuhjuvad tellimused. Paljud kunstnikud rahulduvad selle tegevusega ning koguvad isegi varandust.

Kuid on ka tugeva loomuga inimesi. Nad mõtlevad isegi tellitud tööd täites pidevalt endatäiendamisele ja pühendavad iga vaba hetke oma tõelisele kutsumusele.

Nimelt sellises olukorras oli Kramskoi, kui ma temaga tutvusin. Ta andis tunde, joonistas portreid fotode järgi, retušeeris suuremõõtmelisi fotoportreesid, töötas krosside eest, kuid samal ajal mõtles pidevalt endaarendamisele kõige laiemas mõttes. Öösiti luges ta palju, vabadel minutitel aga tegi eskiise oma armatatumail teemadel. Tol ajal teostas ta mitu episoodi Gogoli «Maiöö» teemadel.

Oma elava aktiivse iseloomuga, seltsivuse ja energiaga avaldas Kramskoi suurt mõju kõigile kaaslastele, kes olid sattunud nüüd järsku üsna raskesse olukorda. Paljud noored kunstnikud olid väliaspool kahtlust oleva suure andekuse juures kartlikud, iseloomutud. Nad ei teadnud peale akadeemia midagi ja neidki ei tundnud veel keegi, välja arvatud isiklikud tuttavad ja modellid. Nad ei väljunud akadeemia soojade seinte vahelt paljude õpinguaastate jooksul peaaegu üldse. Nüüd aga, asunud laialipaisatuina elama mitmesuguseisse odavasse pugerikesse, kogunesid nad ikka sagedamini ja sagedamini Kramskoi juurde ning mõtlesid ühiselt oma edaspidise elusaatuse peale.

Pärast kauaseid mõttemõlgutusi tulid nad järeldusele, et on hädasti vaja asutada valitsuse loal kunstnike artell — midagi kunstifirma, töökoja või kontori taolist, mis võtaks soovijalt tellimusi vastu ja millel oleks silt ning kinnitatud põhikiri. Nad üürisid suure korteri Vassili saarel Seitsmeteistkümnendal liinil ning asusid (suurem osa) sinna koos elama. Ja siin nad kohe virgusid ning muutusid rõõmsamateks. Ühine suur valgusrikas saal, mugavad kabinetid igaühele, oma majapidamine, mida juhtis Kramskoi abikaasa — see kõik julgustas neid. Elu muutus rõõmsamaks, saadi

ka mõnesuguseid tellimusi. Kollektiiv — see on jõud. Nüüd ei olnud nad enam igavais pugerikes, kus polnud kellelegi sõna lausuda ega teadnud, kuhu ebamugavuse, külma ja igavuse eest põgeneda. Nüüd tundsid nad end veelgi vabamatena kui olid seda akadeemia ateljeedes, tunnetasid tugevamini omavahehist liitumist ning mõjutasid omakasupüüdmatult üksteist.

Kuid nad ei jõudnud veel kosuda ja vabalt hingama hakata, kui neid tabas mure: üks nendest, Peskov⁷, haigestus väga tõsiselt tiisikusse. Seltsimehed pidasid teda oma peres kõige andekamaks. Arst leidis, et Peskov peab tingimata Krimmi sõitma. Mida teha? (Mida ta oleks küll teinud üksinda olles!) Kuid artell on jõud. Seltsimehed kogusid kiirelt vajaliku summa ning saatsid Peskovi lõunasse. Tema ülalpidamiseks seal korraldati kohe kunstialane loterii. Iga artelli liige võttis kohustuse teha midagi Peskovi heaks, ning varsti kaunistas nende saali — ühist töötuba — suurepärase, viieteistkümnest tööst koosnev näitus. Siin oli akvarelle, seepiajooniseid, õlimaale ja peaioonistusi. Suurte raskustega jagasid nad kõik loteriipiletid oma tutvuskonnas laiali ja said sel teel kogu kollektsiooni eest kolmsada rubla. Tol ajal oli see suur raha. Kunst polnud meil hindade suhtes ära hellitatud.

Kramskoi üks maal maksis rohkem. See kujutas istseeni väikevene elust. Arbuusipõllul õlgonni ees meisterdab põlluvaht poisikesele pajuoksast hobust. Poisike vaatab teraselt pealt ja ootab kannatamatult, tema vend aga, temast pisem, kappab juba eemal põllul kamasugusel hobusel. Maal oli teostatud väga rangelt, olse loodusest.*

Teenitud raha saadeti Peskovile. Kuid seltsimeeste üldiseks kurvastuseks ei tulnud ta Krimmist tagasi ega saanud seal terveks. Pärast Peskovi surma saadeti artelli tema eskiisid, väga andekalt teostatud žanrimaalid. Mulle on eriti meelde jäänud «Kolmanda klassi vagun öösel» — külamehed ja töölised on kogu vaguni

* Jutt on Kramskoi kõige varajasemast žanrimaalist «Arbuusiväli» (1864), mille asukoht on teadmata.

täis tuupinud oma kohmakate ja lihtsas riietuses kogudega: aga Peskovil oli see töö laterna vaevalises valguses väga maaliliselt välja kukkunud. Teine eskiis kujutas «Ohvitseride jootusid erakorteris», kuskiil Lääne kandis, mida võis kergesti taibata juudi järgi, kes ukse juures seistes uljale särgiväel kitarriga husaarile midagi roomav-alandlikult ette kandis. Pildis, maalilises kompositsioonis oli palju elu ja tüüpe. Krimmis maalis Peskov autoportree. See oli melanhoolne blondiin, kes mõningal määral meenutas Karl Brüllovit.

Kramskoil ja tema seltsimeestel oli peale paljude murede ka ebameeldivusi mitmelt poolt. Kramskoid ärritas eriti nende akadeemiast väljaastumise mittemõistmine mõningate härraste poolt.

«Noh, mis te saite?» küsisid neilt paljud avameelselt. «Te oleksite nüüd olnud kroonu kulul Itaalias, oleksite end seal eeskujude najal täiendanud!...»

Mida vastata neile headele inimestele? Pahatahtlikud inimesed hindasid omapäratsejate kunstnike tegu kavalaks riukaks.

«Nad teadsid,» rääkisid need praktikud, «et medaleid on ju ainult üks, see Suur kuldne. Kramskoi ajaski sellepärast kõigi pead segamini, et seda ei saaks keegi. Ta ise aga poleks seda näinud samahästi kui oma kõrvu! Eks neid olnud ju neliteist inimest. Igaüks neist oli ju vägilane! Šustov⁹ või Peskov — näed, need oleksidki saanud medali...»

Vaatamata ka teistele paljudele ebameeldivustele oli Kramskoi alati lahke, rõõmus ja aktiivne. Pabeross suus, töötas ta käsi rüppe laskmata. Sagedasti võttis ta osa tulistest vaidlustest seltsimeestega, «aina mateeriaist või asjust teistest»*, ning samal ajal leidis aega noorte õpilaste — nende hulgas minugi jaoks, — suhtudes nendesse alati väga tõsiselt ja tähelepanuga. Peab ütlema, et kogu see praktika oli *gratis*** . Õpilased, kes oskasid teha vahet Kramskoi ja akadeemilise õpetamise vahel, olid tee tema juurde siledaks tallanud.

* Tsitaat on võetud A. Gribojedovi teosest «Häda mõistuse pärast» J. Kärneri tõlkes. — Tõlk.

** *Gratis* — tasuta (lad. k.).

«Burlakid Volgal». 1870—1873.

F. A. Vassiljev. I. J. Repin. 1870.

IV

ÕPETAJA

«Näidake, mis te töite?» ütles Ivan Nikolajevitš lahkelt ja lõbusalt, nähes mind sisse astumas väheldase mopiga kaenla all.

Tema juures istus sel ajal keegi kõrvaline isik ning mul oli piinlik lahti pakkida ja näidata kodus tehtud vabatööd.

«Näidake ometi!»

Ma võtsin välja eidekese pea, mis oli maalitud väikestele kartongitükile.

«Mis! Teie ise tegite selle?» ütles ta tõsiselt. «See on ju suurepärase! See on parim kõigist teie akadeemiatöödest. Vaadake korra,» pöördus ta külalise poole.

«Ja, see on praktik,» pomises juurdeastuja, apaatset pilku minu kartongile heites. «Nähtavasti olete te juba palju maalinud?» pöördus ta minu poole ja vaatas mu kulunud kuube.

«Jah, olen maalinud palju pühapilte ja mõnikord portreesid natuurist,» vastasin mina.

«See'p see on, kohe näha, et olete hästi ette valmistatud, akadeemias hakkab teil asi kiirelt arenema. Kas pole õigus, Ivan Nikolajevitš, seda ma olen juba märganud: praktikud, ikoonimaalijad provintsist saavad akadeemias kiirelt medaleid.»

«Aga mispoolest siis, Ivan Nikolajevitš, te leiate, et see on parem kui mu akadeemia tööd?» pöördusin ma Kramskoi poole.

«Sellepärast, et see töö on viimistletum, siin on rohkem armastust asja vastu. Te püüdsite kogu hingest edasi anda seda, mida nägite, kiindusite alateadlikult natuuri peensustesse ning seetõttu tuli see välja hämmastavalt õigesti ja huvitavalt. Tegite, nagu nägite, ja see pärast kukkus originaalselt välja. Siin pole ei lopsakaid plaanikeseid, ei akadeemilist tinglikkust, puuduvad kulunud värvivarjundid. Ja kui esiletükkimatu on see valgustatud põsk, kuivõrd tugev on natuuri tunnetamine meelekohas, otsaesisel, peentes kortsukes-

tes! Aga siis veel silmad — akadeemias silmi nii ei joonistata ega peeta vajalikuks neid nii viimistleda. Silmad on väga tõsiselt ja rangelt välja töötatud. Samuti on ka värvidega, kõik see on teil lihtne, kuid lähedane, väga lähedane natuurile. Oma akadeemilistes töödes te langete juba üldisse šablooni ning kasutate tinglikke laiike ja osavaid jooni, mida, olen selles päris kindel, natuuris, kipsil te ei näe... Vaat sulle koolid ja akadeemiad,» jätkas ta nagu mõtiskledes. «Kunst aga elab ja areneb kuidagi omaette, kõigest eemal. Annaks jumal, et teid akadeemias ära ei rikutaks. Akadeemia ülitarkuse eest makstakse peaaegu alati oma isiksusega, kunstniku isikupäraga. Kui palju inimesi ja veel kui andekaid inimesi on juba muutunud labasteks, rutinöörideks. Eks proovige olla kümme-kaksteist aastat ühtede ja samade asjade suhtes valede vaadete mõju all! Mis jääb teist järele!... Ja mis veel kõige kurvem — akadeemia tapab õpilases kunstniku ja teeb temast käsitöölise!...» ütles ta vihase kibedusega. «Ei, töötage sagedamini ise, kodus, enda pool ning tooge näha. Tõesti, isegi huvitav on vaadata: on midagi elavat ja uut.»

Kuigi ma olin väga liigutatud ja meelitatud Kramskoi sellisest kiitusest, ei mõistnud ma täielikult neid väärtuslikke omadusi, millest Kramskoi nii vaimustatult kõneles. Ma ei hinnanud neid üldse ega pööranud neile tähelepanu. Vastupidi, mu pea olid tollal segi ajanud andekate õpilaste mõningad tööd, nende osavad pintsililöögid varjude loomisel, nende tugevad, ilusad laigud. «Issand, kui tore!» ütlesin ma endamisi kadedusega. «Kuidas neil kõik särab, sätendab, elab!... Mina nii ei oska, ma ei näe seda natuuris. Minul tuleb kõik välja kuidagi lihtsalt, igavalt, kuigi, nagu näib, õiget moodi.» Õpilased ütlesid: kuiv. Alles hiluti hakkasin ma aru saama sõnast «kuivus». Ma püüdsin jäljendada nende maneerid — kuid ei suutnud, ei pidanud vastu — ikka tahtsin rohkem viimistleda. Aga nii kui viimistlesin — muutusin jällegi kuivaks. «Tuleb välja, et olen andetu,» mõtlesin ma mõnikord ja kannatasin seetõttu rängalt.

«Aga mis on praegu akadeemias teha antud?» küsis Kramskoi jälle.

«Veeuputus.»
 «Lõhake, kui uudne see on! Kas teie siis esitate eskiisi?»
 «Jah, ma töotan nüüd selle kallal!»
 «Tooge pärast eksamit näha. Vaatame, mis te sellest teete.»

Eskiisi «Veeuputus» kavandasin ma juba kaks nädalat vaheldasele papipoognale õlivärvidega. Ma olin sel ajal ebateadlikult Brüllovi «Pompeii» tugeva mõju all. Minu eskiis kujunes selle pildi otseseks jäljendamiseks, kuid ma ise ei märganud seda. Esiplaanil olevad inimesed, loomad, roomajad olid kuhjatud mul traagilis-klassikalistes poosides väikesel allesjäänud maalapil. Hele valgus ulatus üle terve taeva kuni kägerassetõmbunud surnud naiseni pildi keskel. Raugad, lapsed, naised olid grupis koos ja helendasid valgusest.

Mõtlesin juba salajase erutusega, et olen loonud midagi enneolematut. Mis ta nüüd ütleb?! Ta on mind juba küllalt kiitustega rikkunud.

Eksamil pandi mulle üheksateistkümmes number. «Mis nad ka mõistavad?» mõtlesin ma põlgusega. Olin aga ebameeldivalt üllatatud oma seltsimeeste ükskõikmusest minu meistriteose vastu. «Kas pole see vast kadedusest?» vilksatas mul mõte peas. «Noh, sellest pole midagi: peamine on see, mis tema ütleb!»

Tõin eskiisi Kramskoi juurde.

«Kuidas, kas ka see on teie oma?» ütles ta häält madaldades ning rõõmus ilme tema näolt kadus momentaanselt, ta kulnud tõmbusid kortsu. «Pean tunnistama, et ei oodanud seda... See on ju «Pompeii viimne päev»... Imelik! Nii siis on lugu... Jah. Siin ei oska ma midagi öelda. Ei, see pole see. Mitte nii...»

Ma nägin alles siin esimest korda õigesti oma eskiisi. Mu jumal, kui vastik! Ja kuidas ma küll võisin mõelda, et see on efektne, tugev? Eriti see valgus ning too muine keskel — no on rämps!...

Tema aga jätkas:

«Vaata, mida kõigile nendele müristamistele, välkudele ja muudele õudustele, ei avalda see ju mingisugust muljet. See kõik on koostatud teie poolt varem nähtud maalide, üldtuntud, paljukasutatud motiivide järgi. See piramidaalne grupeering, need käte ja jalgade liigu-

tused kontuuride saavutamiseks, et need oleksid kooskõlas, ja lõpuks, need kunstlikud valguse ja varju lai-
gud — kõik see on ette arvestatud ja üsna valesti arves-
tatud. Kui kulunud see kõik on! Kuivõrd väärtus on sil-
male see rutiinne labasus! Ei, loobuge parem sellest võt-
test.» Ta nägu muutus sügavalt tõsiseks ning ta jätkas
peaaegu saladusliku häälega: «Kas olete proovinud en-
dale ette kujutada mõnda tõelist ajaloolist stseeni? Sul-
geda silmad, süveneda täielikult sellesse ja kujutada
seda fantaasias, manada see täiesti elavana silme ette!
See õieti öelda ongi, mis kunstnikul on vaja teha, et luua
midagi ajaloolist. Proovige, elage sisse, sukelduge täie-
likult oma süžeesse ning tabage siis see, mis te silme
ette kerkib, kandke paberile, lõuendile — ükskõik mil-
lele. Te haarate algul muidugi üldise tooni, stseeni
meeleolu, hiljem hakkate eristama peategelasi, algul
vast ehk mitte päris selgelt. Kuid lõpuks hakkate vähe-
haaval üha selgemini ja selgemini ette kujutama kogu
oma teost. Siis juba, loomulikult, ei mõtle te enam
stseeni kunstlikult tingimata püramiidiks grupeerida,
paigutada valguslaike efektselt, teie moodi, see tähen-
dab labaselt ning liiveldamapanevalt. Valgus ja varjud
kujunevad teil välja iseenesest, täiesti uudsetena, oota-
matutena, originaalsetena. Pildi peategelasi ei hakka te
joonistama teatraalselt täiesti esiplaanile ja kõige tuge-
vamas valguses, aga võib-olla ehk nii, nagu esineb loo-
duses, näitate neid teises plaanis, pooltoonides... Võib-
olla maali mõju seetõttu ainult tugevneb.»

Algul olin ma nagu tapetud, hävitatud, kuid vähehaa-
val see uus suhtumine kompositsiooni ning täiesti uus
loomisviis haarasid mind nii, et mul tekkis tahtmine
seda kiiremini proovida, alustada millegagi uutmoodi,
oma fantaasia järgi. «See on arvatavasti väga huvi-
tav,» mõtlesin, «vaat see on alles tõeline suhtumine
asjasse!»

«Kas teate, et samal teemal «Veeuputus»⁹ on Bru-
nil visand,» jätkas Kramskoi. «Tal on võetud ainult
kolm figuuri: vist vanamees lastega. Nad istuvad rahu-
likult ja vaikides veel säilinud kaljul. On näha, et nad
on näljased, tülinud — ootavad oma saatust. Ümber-
ringi on vesi. Täiesti ühetasane, lihtne, kuid hirmuära-

lav ääretu kaugus. Ja ongi kõik. See oli söevisand, ilma
värvideta ning äratas õudustunde. See tuli sellest, et
toonid oli hinge pandud. Ma usun, see oli fantaasia
vill... Eskiiside jaoks on väga kasulik vaadata Doré¹⁰
kompositsioone. Kas te näiteks olete näinud tema illust-
ratsioone Danté poeemile «Põrgu»?»

«Ei, ei ole.»

«Ahaa, soovitan vaadata. Küsige akadeemia raamatu-
kogust Dante «Jumalik komöödia» Doré illustratsioo-
nidega. Kus on alles fantaasia! See on juba ettekuju-
tus! Teda ei tohi kaua vaadata — ei joonistust, ei vormi.
Kuid millised koledad, sügavat mõju avaldavad foonid,
«tatsioonid! Millised ootamatud koletuslikud vor-
mud!...»

Ta jäi mõttesse.

«Olete lugenud seda Dante komöödiat? Ei?»

«Ei, pole lugenud. Aga mis komöödia see on?» küsi-
sin ma aralt.

«Jah, imelik nimetus... See on õigupoolest rohkem
tragöödia. See raamat on kirjutatud juba kolmeteist-
kümnendal sajandil Itaalias, kahe partei — gibelliinide
ja gvefide võitluse ajal Firenze vabariigis. Dante koos
oma gibelliinide parteiga aeti välja kodulinnast Firen-
zest. Tal tuli kaua hulkuda ringi mööda Itaaliat, ja kibe-
ledes kättemaksuihast, kirjutas ta värsspoeemi. Ta kir-
jeldab, kuidas ta sattus põrgusse, kuidas teda seal saatis
noma poeet Vergilius ning andis talle seletusi iga laadi
patuste jaotuste — ringide — kohta. Ta kirjeldab roh-
kem oma firentselasi, kuidas need seal mitmesuguste
lunedate tegude pärast piinlevad...» Kramskoi naera-
tus imelikult, mõistatuslikult ja vajus mõttesse. «Ja kui
ootamatu võib olla mõnikord geeniusse vaade igapäeva-
ste asjadele,» ütles ta elavneades. «Meie näiteks elame
ja harjume mitmesuguste elutavadega, iseloomudega,
lepime nendega ning loeme neid kõige lihtsama ei-
tarkuse sünnitiseks, aga äkki näitab geniaalne inimene
otsekui tunnlaga valgustades teile, mis see on, ning
sellest peale te juba ei vaatagi teisiti nende nähtustele.
Mina näiteks ei suuda unustada Dante esimese ringi
patuseid. Ta kirjeldab, et nad nägid pimedat tühjust.
Jah, andestage, see oli tegelikult veel põrgu esik, sellest

süngest pimedusest kostsid lootusetud oiged. Ja mis te arvate, mis patused need küll olid? Ma olen veendunud, et te poleks neid patusteks pidanud. Oma eluajal olid nad arukad inimesed. Nad ei teinud ei head, ei kurja ega võtnud osa mingisugustest ühiskondlikest üritustest. Peale oma isiklike maiste huvide ei tundnud nad huvi millegi vastu. Las näiteks kurjategijad röövivad tänaval kaitsetut inimest — nad sulgevad akna kõvemini kinni. «Kui ei põle minu maja, muud mul teada pole vaja», ütleb selliste kohta vanasõna. Nad hoiduvad arukalt kõrvale igasugustest ühiskondlikest liikumistest, ei tunne isegi huvi, mis sellest välja tuleb. Ühesõnaga, need olid kõigi suhtes osavõtmatud egoistid. Ja neid ei võtnud vasfu paradiis ega põrgu. Nad on karistatud tühjusega, põlgusega ja igavusega pimeduses.»

Tihti peale, innustatuna mingist juhuslikust põhjusest, rääkis Kramskoi mulle palju huvitavat ja tähtsat. Kord jutustas ta mulle nii elavalt, kaasakiskuvalt ja kujukalt kogu Darwini teooria liikide tekkimise kohta, et hiljem, pärastpoole, kui ma lugesin originaali, tundus see mulle vähem huvitavana kui Kramskoi elav jutustus.

Alati polnud tal muidugi aega jutustamiseks, tavaliselt õhtuti joonistas ta musta tahke värviga kellegi portreed. Sel ajal ta naine Sofia Nikolajevna luges tihti peale valjult midagi ette. Õige lühikese ajaga kattus suur stend, mis ulatus üle terve toa laiuse, tema seltsimeeste-kunstnike ja teiste tema tuttavate portreedega. Hiljem kinkis ta need portreed originaalidele enestele. Portreed olid üllatavalt hästi tabatud, elavalt haaratud ja väga hoolikalt joonistatud.

Sellest ajast peale viisin ma juba iga oma eskiisi ja joonistuse Kramskoile näha ning iga asja puhul sain tema seletustest ääretult palju kasu.

«Küll on ta palju lugenud, küll teab ta palju!» mõtlesin. Minu harimatus sai mulle üha selgemaks ja ma sattusin kurba meeoleolu. See meeoleolu süvenes eriti siis, kui tutvusin ühe noore üliõpilasega. Õppinud mind veidi tundma, teatas ta, et ma pean tingimata hakkama tegelema enda hariduse täiendamisega, muidu jään ma armetuks maalriks, tühiseks, kasutuks olevuseks.

«Oleks hea, kui te üldse loobuksite sellest mõttet-

mal, oma kunstist. Nüüd pole see aeg, et tegelda selliste tühistega asjadega.»

Ta andis mulle mõned raamatud. Kuigi ma neist halvasti aru sain, meeldisid nad mulle ning panid mind mõtlema ning neisse süvenema. Paljud sõnad olid mulle üldse arusaamatud ja ma pöördusin tema poole selgitamiseks.

«Eh, vennike, nõrk olete! Ja kust te võitegi aru saada! Kui tahate kas või pisutki inimese sarnane olla,» ütles mulle tudeng «jätke see oma pagana kunst aastaks neljaks hoopis maha, hakake tegelõõna millegi tõsisemaga, siis hakkate vähemalt ennast nägema: võib-olla te pole üldse kunstnik ja loobute kunstist. See on ju harilik nähe, et meie rahva intellektuaalsed jõud hariliklike asutuste vähesuse tõttu ei suuda end teaduse alal üles upitada ja haaravad kinni kunsti kui enam kättesaadavast võimalusest. Nii alustasid Ševtšenko ja teised meie tegelased rahva hulgast.»

Tundsin, et tal oli paljuskki õigus, kuid mul oli kahju loobuda kunstist. Mõtlesin palju ja otsustasin minna Kramskoi juurde nõu küsima. Seekord ei leidnud ma teda kodust.

Ootamise ajal astusin artelli teise liikme Žuravljovi tuppa — nad kõik tundsid mind ning suhtusid minusse heatahtlikult — ning meil tekkis jutt mulle suutlikkuse küsimuse üle; hea üldhariduse vajalikkusest kunstnikule.

«Mis teie sellest arvate?» küsisin ma temalt.

«See on tühiasi,» ütles tema, «ma ei omista sellele mingit tõsist tähtsust. Muidugi, on hea, kui kellelgi on olnud võimalus enne gümnaasium lõpetada, kui aga seda võimalust ei olnud, pole ka eriti millegi üle muretseda. Lugege vabal ajal, käige läbi teadlike inimestega. Aegapidi jõuategi järele. Kõike on võimatu teada, isegi teadlased saavad teid meie ajal mõnes küsimuses spetsialisti juurde. Kui on vaja midagi ajaloost teada saada, võib pärida asjatundjatelt, lugeda... Kui palju on kasulikke teoseid! Ja miks te nüüd, kõige otsustaval ajal, mil kujuneb kunstnik, hakkate raiskama aega õpingute peale! Kerge öelda! Millest te nüüd alustaksite? ... Ja kas teil ongi raha, et terve kursus läbi teha,

mis! Aga peamine, ma ei suuda üldse mõista, milleks on seda teile vaja? Kas tõesti pildi järgi on näha, millist ainet kunstnik on õppinud ning mida ta teab? Kui ei osata joonistada pead või torsot, siis ei aita siin ka mingisugune trigonomeetria. Siin on oma teadus... Teie olete ju vististi uue põhikirja aegne? Teile õpetatakse seal ju niikuinii kõike. Õpilased aina kaebavad, et loengute ja seminaride tõttu pole aega etüüdegi teha. Joonistamise on nad üldse ära anustanud... Kunstis on aga ikkagi eelkõige tehnika. Seda, kes maalib halvasti, olgu ta nii tark kui tahes, pole kellelegi vaja... Ah, meil venelastel on alati nii: kui jumal andis talle maalimisande, siis kipub ta astronoomiks, ning ei siin ega seal jõua kuhugi. Tunnetõ vanasõna: «Nagu kits kahe heinakuhja vahel...» Ei, on vaja ainult üht püüda. Ma ei räägi midagi selle vastu, et vaja on tunda anatoomiat, perspektiivi, varjude teooriat, ülejäänud aga... Aa, arvatavasti Kramskoi tuligi. Rääkige, rääkige temaga, ta ütleb teile sama. Eks me kõik jõudsume ise milleni välja, saavutasime omaenda peaga.»

Ma läksin Kramskoi juurde kabinetti ning avaldasin seal talle nii tõsiselt kui oskasin oma kavatsuse jätta aastaks kolmeks-neljaks peaaegu täielikult maha kunst ning hakata tegelema ainult teadusliku hariduse omandamisega.

Ta imestas siiralt, avaldas sügavat rõõmu ning ütles väga tõsiselt:

«Kui te seda teete ja viite oma kavatsuse läbi nagu vaja, teete väga targalt ja õigesti. Haridus on suur asi! Teadmised on kohutav jõud. Ainult see valgustabki kogu meie elu ning annab kõigele mõtte. Muidugi, ainult teadus viib inimesi edasi. Mulle pole midagi kõrgemat teadusest. Ei miski — ja kes seda ei teaks? — miski ei ülenäa inimest nii kui haridus. Kui te tahate teenida ühiskonda, peate teda tundma ja mõistma kõigi ta huvidega, kõigis tema avaldustes, selleks aga peate ise olema kõige haritum inimene. Kunstnik on ometi ühiskondlike nähtuste kriitik: missugust maali ta ka ei esitaks, selles avaldub selgelt tema maailmavaade, tema sümpaatiad, antipaatiad ja mis peamine — see tabamatu idee, mis valgustab tema pilti. Ilma selle valgu-

meta on kunstnik tühine, ta hakkab meile maalima, oletama, isegi imekauneid pilte, umbes selliseid, nagu meile annab Roomast Hudjakov¹¹: näiteks «Keeglimäng», mis on praegu välja pandud. See on hästi maalitud, joonistatud ka mitte halvasti. Kuid see on igav. See on kunstiline idiootsus, kunstiline rämp, mis unustatakse järgmisel päeval ja mis kaob ühiskonnale jälge jätmata. Aga kui palju tööd on tehtud! Kui palju läks ühiskonnale maksma see kunstnik! Ta saadeti välismaale, temasse usuti, temalt oodati midagi, tehti kulutusi. Ja kui palju sääraseid mittetootlikke kulutusi! Ja kõik sellepärast, et kunstnikele ei anta vajalikku haridust ega poorata vajalikku tähelepanu nende vaimsele tasele... Asi ei seisne veel selles, et maalida üks või teine stseen ajaloost või tänapäeva elust, Sellest tuleb lihtne foto natuurist, etüüd, kui jääb valgustamata autori filosoofiline maailmavaade ning kui see ei kannu elu sügavat mõtet, ükskõik mis kujul see siis ka ei avalduks. Lugege õige Goethet, Schillerit, Shakespeare'i, Cervantest, Gogolit. Nende kunst on lahutamatu seotud inimkonna sügavamate ideedega. Ma loodan, et mõistate mind?» küsis ta.

«Oo, ma mõistan täielikult,» vastasin mina.

«Ning maalis on sama,» jätkas ta innukalt. «Raffaell, näiteks, ei ole sugugi sellepärast kuulus, et ta maalis kõigist paremini. Need, kes on olnud välismaal, räägivad, et paljud Caravaggio tööd on vormilt ääretult paremad Raffaelist. Raffaeli maalid on aga valgustatud inimese vaimse elu kõrgematest avaldustest, jumalikest ideedest. «Sixtuse madonnas» väljendab ta lõpuks kogu katoliikliku maailma ideaali. Seepärast levis kuulsus temast üle kogu maailma. Jah, maailm on endale truu: ta suhtub harda aukartusega ainult inimsoo igavesesse tõdedesse, ei unusta neid ja tunneb sügavat huvi ainult nende vastu. Ja Raffaeli ei tekkinud ime läbi: ta oli lähedais sidemeis kogu tolleaegse Itaalia õpetatud maailmaga. On aga vaja teada, mis oli Itaalia siis intellektuaalses suhtes!... Jah, teil on täiesti õigus, et mõtlesite tõsiselt nende küsimuste üle. Tõeline kunstnik peab läbi tegema kolossaalse arengu, kui ta mõistab oma kohustust — olla oma kutsumuse vääriline. Ma ei

ütles, et ta peaks olema ühiskonna juhiks — see oleks vahest liig —, aga ta peaks olema kas või ühiskonna elu tähtsamate külgede väljendaja. Ning sellegi jaoks on vaja hiiglaslikku tööd endaga, hiiglaslikku uurimistööd, ilma selleta ei tule midagi välja. Nüüd on ju isegi uued teadlased, näiteks Buckle, isegi geniaalsust peetakse nüüd palju aastaid kestva töö ja kannatlikkuse tulemuks. Nad ei usu enam ülevalt tulevasse inspiratsiooni. Ah, kuidas mul on kahju oma noorusest! Teie olete veel noor, mina aga,» jätkas ta sügava kahetsusega pärast lühiajalist vaikimist, «teie ei oska ette kujutada, millise kadedusega ma vaatan kõigile üliõpilastele ja kõigile teadlastele!... Ei pööra enam tagasi! Nüüd on hilja alustada ja taasa teha peaaegu kolmekümneaastaselt... Mõnikord ma mõtlen: võib-olla pole ma üldse kunstnik. Võib-olla poleks ma jäänudki kunsti valdkonda teiste tingimuste juures. Jah, haridus, haridus... Eriti nüüd on kunstnikule vaja haridust. Venelasel on aeg tõusta kunstis lõppude lõpuks omaenda jalgadele, on aeg kõrvale heita välismaised mähkmed. Jumal tänatud, meile on juba habe ette kasvanud, aga käime ikka veel Itaalia lõa otsas. Aeg on mõelda oma vene kooli, rahvusliku kunsti loomisele!... Kas olete nõus sellega?»

«Ja kuidas veel, muidugi!» ütlesin ma, kuigi pean tunnistama, et sel ajal armastasin ma oma kunsti veel valikuta ning ei tunnetanud endas veel rahvuslikkuse vajadust.

«Jah, ainult teadus vabastabki orjusest,» jätkas ta, «ega evangeeliumis pole asjata öeldud: «... ja saate tõtt tunda ja tõde peab teid vabaks tegema». Minu arvates on meie kunst praegu orjuses akadeemia juures. Akadeemia ise aga on lääne kunsti ori. Meie ülesanne käesoleval ajal — vene kunstnike ülesanne — on vabaneda sellest oriusest, selleks peame relvastuma igakülgse endaarendamisega. Akadeemia koosnebki nüüd enamikus (lugu oli 1865. aastal) ainult invaliididest: Pimenov suri, Markov raugastus, Bassin on peaaegu pime. Kõige intelligentsim inimene on seal praegu Bruni. Kuid see on nii füüsiliselt kui ka vaimselt läbi ja läbi itaallane...»

Ma olin juba huvitatud Brunist tänu minu põlatud «Võrreputusele». Kuid Bruni oli akadeemia rektor, väga tahtis kindral. Klassi ilmus ta harva, õpilaste juurde ei astunud kunagi, vaid kõndis ainult suursuuremõõdu üleval aktiklassi amfiteatril. Kuid mul avanes juhus. Oli antud ülesandeks eskiis «Tobias võiab oma pimedaks jäänud isa silmi». Erilise lahkusena teatati ka minule väheste õpilaste hulgas, et ma võin sel ja sel kellaaajal viibida rektor F. A. Bruni juures ning kuulata tema juhtnööre eskiisi kohta.

Hirmu ja värinaga läksin ma mööda suurepärase treppi üles tema rektorikorterisse. Ta võttis mu vastu armulikult, lahkelt, eskiisi vaatas tähelepanelikult, rutlamata.

«Mis puutub sellesse,» näitas ta paljutähendavalt oma otsaesisele, «siis seda teil on, kuid teie kompositsioon ei ole ilus ja on nõrk. Ma soovitan teile: lõigake paberist välja oma eskiisi figuurid ning proovige neid paberil liigutada üksteisele ligemale, kaugemale, kõrgemale, madalamale, ja kui grupeering muutub ilusaks, tõmmake pliiatsiga joon ümber ning pärast joonistage välja. Teil on vaja tingimata tegelda kompositsiooniga kol viisil.»

See oli vana kooli hea praktiline nõuanne, kuid ei meeldinud mulle, ma isegi naersin oma mõttes selle mehaanilise võtte üle. «Milline võrdlus tolle teotamisega,» mõtlesin ma tänaval vabalt hinge tõmmates. «Kas elav stseen elus laseb end nõnda moonutada? Siin on iga juhuslikkus ilus. Ei, elu, elu tuleb püüda! Ettekuulutust arendada. Vaat seda on vaja... Aga see, midagi välja lõigata ning edasi-tagasi liigutada... Ma kujutan ette, kuidas tema hakkab naeru lagistama!...»

Hiljem oli mul veel kord võimalus kuulda Bruni nõuannet, kui ma konkureerisin juba Väiksele kuldmedalile.

Akadeemia konkurendi ateljees pidin ma maalima pilti «Diogenes purustab karika, kui näeb poisikest kamaluga ojust vett joomas»¹².

«Teil on liiga palju žanrilist,» ütles Bruni rahulole-

matult minu eskiisi vaadates, «need on päris harilikud elavad põõsad, mis Petrovskil* kasvavad. Kivid samuti. Kõik see on üleliigne ning segab figuure. Žanrimaali jaoks pole see halb, kuid ajaloolise stseeni jaoks ei kõlba kuhugi. Te astuge sisse Ermitaaži, valige seal mõni Poussini maastikumaal ning kopeerige endale sellelt teatud osa, mis sobib teie pildi juurde. Ajaloolisel maalil peab ka maastik olema ajalooline.»

Tema ilus nägu, varjutatud suurepäraste hallide juustega, omandas sügavamõttelise ilme.

«Kunstnik peab olema poeet ning seejuures klassikaline poeet,» lausus ta peaaegu deklameerides.

Ma ei leidnud mitte midagi Poussini¹³ mustunud lõuenditelt enda jaoks. Need maastikud näisid mulle hoopis väljamõelduina, maneerlikena, ebatõenäolisena...

V

KUNSTNIKE KLUBI

Kunstnike artelli rajamisest peale oli Kramskoi selle vanemaks ning ajas kõiki artelli asju.

Artelli liikmete poolt täidetud tellitud tööd olid oma hoolikuse ja kunstilise taseme poolest tellijate juures heas kuulsuses ning artell sai palju tellimusi.

Kõiki asju aeti ausalt, korralikult, ilma mingisuguse lohakuse ja hoolimatuseta kunstnike poolt. Tellimusi täideti nii, et tolle aja akadeemilistel näitustel kuulus artelli liikmete töödegrupile — tellitud pühapiltidele ja portreedele — kõige austavam koht näitusel.

Peab ausalt ütlema, et Kramskoi oli artelli keskpunktiks ning avaldas artellile suurt mõju lihtsalt isegi oma

* Petrovski saar — Peterburi eeslinn.

isikliku eeskujuga. Tema omakasupüüdmatu kohuse-
traudus tellitud tööde täitmisel pani kõiki imestama. Igale tellimusele, mille Kramskoi võttis artellis endale täitmiseks, vaatas Kramskoi kui isiklikule kunsti-
loomingule ja andus sellele täielikult. Minu silme all
maalis ta aujärjetaguse pühapildi jumal-isast Petroza-
vodski kirikule. Ta töötas selle maali kallal väga tõsi-
selt ja kaua, tegi selle jaoks palju etüüde. «Otrikoli
Zeus», «Olümpia Jupiter», Raffaeli «Eesekieli näge-
mus» — kõik need olid tal läbi uuritud ning rippusid
joonistena tema töötoa seintel. Täheval ei lasknud
ta mööda ühtki huvitavat vanameest, ilma et oleks
püüdnud teda meelitada ateljeesse etüüdi jaoks
mõnest huvitavamast näosast oma pühapildile.
Käed-jalad, mis võisid olla kasulikud Kramskoile,
ei jäänud tema poolt tähele panemata ning oma-
nik poseeris Kramskoile tahes-tahtmatult vajalikus
poosis.

«Noh, kes seal Petrozavodskis seda hinnata oskab?»
imestasid seltsimehed.

Ja tõepoolest, kas hinnati seda seal? Kas see jumal
Sebaoti pühapilt on säilinud? Võib-olla mõni rikas
annetaja, nähes seda niiskusest tumedaks tõmbuhuna,
kõikis selle oma kulul värskendada ning oma maitse
järgi ümber maalida. Ja kas pole andeksandmatu, et
neda haruldast kunstialast tööd pole omal ajal repro-
dutseeritud mõnes teoses. See oleks pidanud muutuma
meie kodumaal kirikumaali eeskujuks ning seda oleks
tulnud meie maalijate poolt korrata õigeusu kiriku-
te rumalate ja mõttetute koopiate asemel, mis olid
tehtud mingitelt Tiepolo ja teistelt kõlvatutelt gra-
vüüridelt, milliseid nad kasutasid meie kirikumaalide
 jaoks.

Kahju tuleb tunda ka mõnede Iisaku katedraali
 suurepäraste pühapiltide, eriti Brüllovi ja Bruni tööde
 puudumist, mis hävisid jäädavalt, kuna neid omal ajal ei
reprodutseeritud.

Ja millised kapitaalsed teosed need olid! Kui nad
oleksid olnud prantslaste või sakslaste omand, nad
oleksid muutunud kogu haritud maailma ühisvaraks.
Kas on kuskil veel barbaarsemat suhtumist oma kunsti-

parlitesse! Muide, nüüd räägitakse palju Vasnetsovi töödest Kiievi Vladimiri katedraalis. Ma nägin nende tööde eskiise. Mulle tundus, et sellest tuleb õigeusu kirikukunsti renessanss. Nii palju iseloomu ja meeleolusid on selles tõelises religioosses maalikunstis. Kas tõesti ähvardab ka seda peatse hävimise halastamatu saatus?! Kas ka seda ei taastata õigel ajal autori abiga ning ei tehta kättesaadavaks nendele, kellele see tõesti on kallid?!

Ja nii isegi Kramskoi tööde näitusel pärast tema surma polnud välja pandud «jumal-isa» ülesvõtteid, justkui poleks seda maali üldse maailmas olemas¹¹. Kuid milliseid jõupingutusi ja loobumisi see tähendas kunstnikule ning kui karm ja tõsine oli see jumal oma ettesirutatud kätega.

Kuigi Kramskoi töötas väga tõsiselt tellimuste täitmisel, ei unustanud ta oma teisi jooksvaid toimetusi: ta andis tunde, joonistas portreesid, ei keeldunud nõu andmast mees- ja naisüliõpilastele, kes tihti kiskusid ta tööst eemale. Isegi sellise kibekiire tegutsemise juures oli ta ergas, lõbus, oskas alati leida meelelahutust ning otsis nähtavasti veelgi silmapaistvamat, veelgi avaramat tegevusvälja. Ta luges peaaegu kõiki ajakirju, ajalehti, jätmata vahele ühtki ühiskondliku elu tähtsat fakti ning elas kõigele tuliselt kaasa.

Kõige valusamalt puudutas tema südant rahvusliku kunsti vilets ja mahasurutud seisukord, nagu oleks tegemist nõrga ja abitu rinnaalapsega. Ta nägi, kuidas palju andekaid noori jõude hukkus tema silme all, kuidas peaaegu mitte millegi eest hangeldati maha uue kasvava kunsti parimaid pärle. Nägi, kuidas järk-järgult ununes nende seaduspärane akadeemiline protest ning muutus suust suhu liikuvaks minevikupärimuseks erinevates rumalates variantides. Akadeemia õitses aga endiselt, olles likvideerinud žanristide klassi üldse ning tõrjunud seega välja kaasaegse rahvaliku kunsti oma seinte vahelt. Ta piinles, kannatas, kartis olla unustatud, otsis uusi teid vene kunsti tõusuks, uut väljapääsu oma õilsatele ideedele. Ja leidiski.

Ta tuli äärelausele, et ilmtingimata on vaja luua kunstnike klubi.

See klubi pidi tema arvates võtma oma hoolde alla kogu vene kunstielu ja suunama selle tõelisele rahvuslikule teele, abistama teda ta algupärases arengus, puhastama teda rutiinist ja välismaistest pinnapealsetest mõjutustest, vananenud traditsioonidest.

Klubi tuumiku pidid moodustama töötavad kunstnikud — tegevliikmed. Liikmekandidaatidena, külalis-teenajate võiksid olla kõik meie metseenid ja kõik, kellele on kallid vene kunst. Kunstnikud organiseeriksid siin oma näitusi, suunaksid neid proviintsikeskustesse. Siin toimuksid kunstiteoste müük, loteriid, tellimuste vastuvõtmine ning kõik kunstialased operatsioonid. Peale oma tehingute peaksid nad hoolitsema noorte algajate kunstnike, andekate õpilaste eest, kes väärivad klubi hoolitsust.

Klubi ruumides oli kavatsatud sisse seada samuti oma kunstikool täiesti uutel ratsionaalsetel alustel. Klubi liikmed olid kohustatud toetama õpilasi materiaalselt ja moraalselt, andma neile vahendeid kunstilise hariduse lõpuleviimiseks, suunama seda ratsionaalselt, arvesse võttes nende isiklikke võimeid ja saatma neid välismaal toimuvatele näitustele ning ekskursioonidele kindlaksmääratud ajaks (pikaajalist välismaal viibimist peeti kahjulikuks), andma noortele kunstnikele tööruume ja varustama neid vajalike materjalidega oma tööde lõpetamiseks jne. Seda kõike pidid juhtima ja valvama valitud klubivanemad tegevliikmete rangelt kontrollimisel.

See projekt ei saanud oma ulatuse ning uudsuse tõttu jätta üksikõikseks neid, kellele Kramskoi projekti tutvustas.

See oli kõikkõimalike projektide aeg: neid mõeldi välja, neisse oli usku ja neid püüti iga hinna eest ellu rakendada. Leidus inimesi, kes palavalt kiindunuduna ühimpäraseksid vene üritusele. Kramskoi oli peaaegu tulvil õnne ning jätkas suure innuga põhikirja üksikajalikkude väljatöötamist. Esialgu alles räägiti sellest avalikkuses tundmatute asutajate seas ja nende tutvusringkonnas. Asutajate koosolekutele hakkas ilmuma uusi inimesi. Nende hulgas leidis andekaid oraa-

toreid. See oli peamiselt meie oraatorite aeg. Iga andekas oraator tahtis hiilata ilukõnega, lisada midagi uut, omapoolset Kramskoi klubi grandioossele ideele.

«Milleks siis selline kinnisus, kitsendus?» hüüdsid mõned ägedad oraatorid. «Ainult plastilised kunstid! Kui vaja teha, siis teha. Eks põhikiri kirjutatakse ning valitsuse luba antakse ju ükskord alatiseks — on vaja kasutada juhust, mõelda läbi igakülgsest ning rahuldada võimalikult suuremaid nõudmisi. Siin tuleks ühendada kogu vene intellekt. Ei tule piirduda isegi mitte ainult kõikide kunstidega, nagu näiteks muusika, arhitektuur, lava- ja vokaalkunst, on ilmtingimata vaja kaasa tõmmata ka teadust: filosoofiat, ajalugu, astronoomiat, arstiteadust. Et see asutus ei oleks mingiks spetsiaalseks kinniseks ringiks, on vaja, et kogu vene intellektuaalne elu koonduks klubis nagu ühes fookuses ning omaks arendavat ja värskendavat mõju teaduse ja kunsti kõikvõimalike alade tegelastele. Sellisel mitmekülgisel viisil, kõikides suundades, asi areneks üldise täiuslikkuse ja tervikluse poole. Aga muidu me ei tunne üksteist, ei mõista üksteist...»

Uued oraatorid olid enamikule asutajatest niivõrd meeltnööda, et Kramskoi sattus nendega peagi opositsiooni ning peaaegu üksinda kaitses oma ideed, et luua spetsiaalset kunstiklubi. Jäädes viimaks hüüdjaks hääleks kõrbes, tuli tal tagasi tõmbuda.

«Ei, klubi asutamine on nüüd jäädavalt nurjunud,» ütles ta löödult ja karmi kibedusega, «ma tean nüüd, millega lõpeb see nende laiaulatuslik idee. Nad lõpetavad kõige harilikuma, eesmärgitu ja banaalse klubiga. Hakatakse aega viitma kupleekestega, stseenikestega, kaardimänguga ning peagi valgutakse laiali, lagune takse koost, sidumata end ühegi asjaliku huviga. Sellest on aga kahju! Küll on kahju!... Selline suurepärane võimalus on nurjunud...»

Kunstnike klubi loodi ilma Kramskoita ning seda peeti mõnda aega Peterburi parimaks klubiks: räägiti, et seal oli vahel päris lõbus. Vene kunstile ei jätnud see mingeid jälgi. Kramskoi ei külastanud seda klubi üldse.

VI

ARTELL

Lohutuseks Kramskoile oli nüüd artell, üksmeelsete meelmeeste ring.

Nende asjad arenesid üha paremini ja paremini. Tekkis mõningal määral raha ja küllust.

Korter Vassili saare Seitsmeteistkümnendal liinil oli muutunud juba kitsaks ega asetsenud tsentrumis. Nad kolisid ümber Voznessenski prospekti ja Admiraliteedi väljaku nurgale.

See korter oli veelgi avaram. Siin oli kaks suurt saali. Aknad olid suured ning kabinetid, ateljeed väga avatud ja mugavad. Tellimusi kuhjus nüüd nii palju, et Kramskoi hakkas tõsiselt kartma, et tellimuste täitjad hakkavad töid «valmis vorpima». Oli vaja abilisid. Põhile selle anti tellimusi edasi tuttavatele kunstnikele ja väljapaistvamatele akadeemia õpilastele, kes kõik tundsid hästi teed artelli.

Nüüd sõitsid juba paljud artelli liikmed suvel oma kaugetesse kodupaikadesse ning töid sügisel kaasa suurepäraseid värsked etüüde, mõnikord aga terveid maale rahvaelust. Küll see oli alles üldine pidupäev! Artelli tuli nagu kunstinäitusele lõpmatult palju külastajaid, enamikus noored kunstnikud ning need, kes armustasid vaadelda uusi asju.

Olsekui midagi elavat, armsat, kallist toodi ja asetati «ilmade ette! Pärast umbset palavust suvises Peterburis ol tahtnud sellest elava looduse värskendavast puhtast õhust eemalduda. Kui värsk ja roheline oli rohil! Kui meeldivad saledad kased!... Aga see heledasilmne põhjamaine tüdruk omakootud sinises linases valgete lappidega sarafanis! Ta seisab oma lähedaste värskes hõõguv juures ja vaatab kaugusse. Ümberringi külarahva lihtsad grupid oma esivanemate haudadel... Selle tõi kaasa A. I. Korzuhhin*. Siis veel A. I. Morozovi maal. Pukeksepaisteline soe hõõmik maakonnalinna. Kiriku-

* Maal «Peied külakalmistul» (1865).

kellade kõminas pole kirikuesisel midagi kuulda. Kõik tuvid on kellatornist laiali lennanud. Kirikust väljub rõõmsas tujus pühapäevane väarikas rahvasumm. Mõned kaitsevad hellalt lapsi trügimise eest, annavad almust santidele ning pöörduvad tagasi oma igapäevaste huvide juurde. Kui palju päikest, valgust on kogu pildil! Kui uudne see kõik on, kui originaalne oma proportsioonides! Kõrge kirikuesine, roheline noor lõhnav puu. Kõik see on elav, rõõmus nagu looduses...^{*} Ma ei jõuaks iialgi lõpuni kirjeldada selle perioodi vene kooli maale, sest nad olid nii sümpaatsed ja loomulikud!...

Samal ajal olid paljud artelli liikmed talvel algust teinud suurte ajalooliste maalidega. Šustov alustas metropoliit Filippi, jäädvustades lõuendil tolle momendi, kus Basmanov tõi metropoliidile kloostri vanglasse tema õepoja pea. Seltsimehed pidasid Šustovit suureks talendiks, temalt oodati palju. Ta oli ebatavaliselt ilus brunett väga väljendusrikaste mustade silmadega ning geniaalse kõrge ja laia otsaesisega. Oleks raske välja mõelda ideaalsemat välimust kunstnikule. Onnetuseks oli ta näitlejana tormilistel noorusaastatel kahjustanud oma tervist, haigestus vaimsalt ning suri varsti, jättes maha noore naise.

Mõnikord asusid artelli liikmed suveks terve kambaga külasse, korraldasid seal endale midagi ateljeetaolist suures rehealuses või aidas ning töötasid seal kogu suve. Säärases ateljees valmis *Dmitrijev-Orenburgski* parim töö — «Uppunu külas». Stanovoi kirjutab protokollil külamehel seljal. Ümberringi on täiesti elavad inimesed, külarahvas, erakordselt hästi joonistatud ja maalitud. Pildi tagapõhjaks on jõekallas ning kõige lihtsam vene lausik kaugus.

Seltsimehed polnud märkustega kitsid, suhtusid üksteisesse väga tõsiselt ja rangelt, ilma välise viisakuseta, mahavaikimiseta, lipitsuseta ja õeluseta. Valjult ja rõõmsalt ütles igauks välja, mida mõtles ning naeris puhtast südamest laginal maali puuduste üle, olgu see siis kelle oma tahes.

^{*} A. F. Morozovi maal «Pihkva kirik tuleb välja» (1864). Asub Riiklikus Tretjakovi galeriis.

See oli hea, rõõmus, elav aeg! «Koos on surragi ilusam», ütles iidne vene vanasõna. Ja kogu see elu oli nagu paradiis. Tõsi, see oli oma, väike maailm, kuid elu oli avatud, kulges vabalt, aktiivselt. Neil ei olnud väiklast kinnisust. Igauks tundis end ümbritsetuna kõige lähedasematest, heatahtlikumatest ja ausamatest inimestest. Iga artelli liige töötas varjamatult, arvestades oma kallimeeste ja tuttavate kriitikat. Sellest ammutas ta jõudu, oppis tundma puudusi ja kasvas vaimsalt. Selles ühiseluses võideti nii palju aega, mida kasutatult raisata oleks üksikult omaette elades. Mis oleks võinud olla igatüüpi neist vaestest kunstnikest omaette?! Mingi-aegune läppunud halvasti möbleeritud tuba kogu maailma peale vihase perenaisega, söögimaja vilets lõuna, mis tekitab maokatarre, sapise meeoleolu ning vihkanud kõige vastu. Mida võis sellises seisukorras luua vene kunstnik? Siin aga, artellis, liitunud ühisesse perre, elasid needsamad inimesed kõige paremais valguses, soojuses ning hariduslikes tingimustes. Kunstiliseks loominguks polnud neil peaaegu mitte millestki puudus, välja arvatud vast ainult vaba aeg.

Neil polnud, tõsi küll, ei rikkalikku sisustust, elegantset drapeeringut, nikerdatud mööblit ega kalleid vaase. Mööbel oli pöökpuust, painutatud, kardinal kardinurist, omaloodud pildid rippusid seintel ilma raamideta. Raske oli toita kunstniku maitset sellise välisusega. Maitset aga loeti sel ajajärgul viimase järgu asjaks. Vene vaimu tõus oli sel ajal nii võimas, et kõigile sellele kaunile rämpsule vaadati põlastusega. Elati loomest, kõrgematest vaimsetest elunähtustest ning püüdi teenida neid. Vene intelligents oli veel Gogoli tugeva mõju all ning häbimärgistas halastamatult kogu meie masendavat tegelikkust.

Selle epohhi tegelikkus sundis pealtvaatajat punastama, võpatama ning rangemalt silmitsema ennast. Vast rikkis suvatseksite imetleda Korzuhhini^{*} maali: purjus ta tungib meeletuna oma perekonda. Lapsed ja ema on püüdnud hirmus. See hullumeelne hakkab neid

^{*} «Purjus perekonnaisa» — A. F. Korzuhhini kõige varajane žanrinaal (1861).

peksma ükskõik kuhu juhtub ja ükskõik millega juhtub. Ta põlgab iseenda sugu! Küll on metsistunud see barbar!

Mis mõistusega loom see on! Räägitakse, et *Pukirevi* «Ebvõrdne abielu» on tekitanud nii mitmelegi vanale kindralile paksu verd. Aga N. I. Kostomarov, näinud seda maali, loobus oma kavatsusest abielluda ühe noore olendiga... Samuti on kõigile meelde jääv *Jakobi* maal «Vangide puhkehetk»¹⁵.

Palju ilmus maale sel äreval ajal. Nad viisid ärevusse ühiskonna ja suunasid teda inimlikkuse teele. Palju siirust, tulist innustust oli haritud ringkonnas. See oleks kandnud, rikkalikku vilja, kui asja poleks rikkunud arutute noorte ohjeldamatud kirglikud hood ja väiklase enesearmastuse sähvatused.

Kuid rahva hülgas oli tõesti palju edumeelsust, energiat ning usku headusse. Peaaegu igas võrastetoas tõusis suits sambana ägedaist vaidlustest elu kõige aktuaalsemate küsimuste ümber.

Ning ka siin, kunstnike suures ühisateljées, keesid samasugused ägedad arutlused ja vaidlused kõikvõimalike ühiskondlike nähtuste üle. Loeti suure innuga uusi raksatavaid Tšernõševski artikleid: «Kunsti esteetilised suhted tegelikkusega», Pissarevi «Esteetika purustamine», Prudhoni «Kunst»*, Pissarevi «Puškin ja Belinski», «Hästikasvatatud preili», Oweni «Inimese iseloomu kujunemine»**, Buckle'it, Draperit, Fogti, Moleschotti, Büchnerit ja paljusid teisi.

«Aga mis ütleb meister?» küsisid seltsimehed vaidlushoogu katkestades, kui nägid Kramskoid sisse astumas.

«Meister» oli just tagasi jõudnud kas tunnist, seansilt või mõnelt muult asjatoimetuselt. Tema näost oli näha, et tal oli peas suur tagavara aktuaalseid ideid ja uudiseid. Ta silmad põlesid erutusest ja peagi kõlas ta hää kirglikult täiesti uue, seni mitte

* «Kunst, selle alused ja ühiskondlik ülesanne». N. I. Kurotškinil tõlge. S. Peterburg, 1865.

** «Inimese iseloomu kujunemine». Tõlge ingl. k. S. Peterburg, 1865. Kukol-Jasnopolski trükikoda. Ilma autori nime märkimata (Robert Owen).

kollekti poolt kuulnud niivõrd huvitava küsimuse kohta, et edunenud vaidlusele unustati isegi mõtlemast. Nii vallutas ta tervelt pooleks tunniks üldise tahelepanu. Lõpuks väsinuna haaras ta ajalehe ning istus viini toolile, surutades jalad teisele toolile. Kaunis oli ta väsimud inimese loomulikus graatsias. Tõllal oli ta kehalt väga kõhn. Üks minu akadeemiakaaslastest, kes oli tõlla üldsaunas näinud, oli vapustatud tema kõhnusest — ainult luu ja nahk. Aga milline energia!

Artell hindas ka ilu ja oli sellest väga kaasa kistud. Kord pühapäeva hommikul läksin ma Kramskoi juurde. Ta hakkas mulle just parajasti midagi selgitama mu töö kohta, kui kajas tugev kellahelin. Maja ette sõitnud troika saanidest vajus ruumi trobikond kasukais artellilukmeist kunstnikke koos karge külma õhuga. Nad tõid kaunitari. Ma lihtsalt jahmusin selle mustasilmalise brüneti imekaunist näost, kasvust ja keha proportsioonidest... Üldises virvarris kostis peagi toolide kolin, lükati kohale molbertid ning üldsaal muutus kuhku etüüdiklassiks. Kaunitar pandi istuma kõrgemale kohale, lihtsasse tugitooli. Ümberringi kõikjal molbertid ning kunstnikud palettidega. Ma ei mäleta, kui palju kunstnikke istus — kus siin veel midagi mäletada, nähes sellist hurmavat ilu! Ma isegi unustasin, et minagi oleksin võinud kuhugi istuda paberi ja pliatsiga... Kramskoi hää pani mind toibuma.

«Kas sa näe, kui tugevasti mõjub teiegi peale ilu!» ütles ta mind nimepidi nimetades.

Mul oli nii piinlik, et oleksin tahtnud ära minna, kuid miski hoidis mind siin kinni. Saanud endast võitu, hakkasin ma piiluma kunstnike selja tagant: Žuravljev tegi ta silmad suureks, nina peenemaks, tõmmu näo heledamaks — tuli välja midagi muud ja halvem, kuigi taheti ilmselt ilusamaks teha. Kuid kas on üldse võimalik veel kaunimaks muuta? M-il kukkus see välja etüüdlikuna, elutuna ja kirevana: natuuris on aga matt. *Sustovil* oli ilus ning väga sarnane, kuid visandlik, mitte lõpuni maalitud. Lõpuks jõudsin ma Kramskoi juurde. Just nii peab olema! See on kaunitar ise! Kramskoi ei peljanud silmade ja näo õigeid proportsioone. Modellil on kitsukesed tatarlase silmad, aga kui

palju neis on sära! Ja ninaots koos sõõrmetega on laiem silmade vahelisest osast, just nii nagu temalgi, — ja milline sarm! Kogu see soojus, hurmus õnnestus ainult Kramskoil. Väga sarnane... Kuid originaal oli ammendamatu. Neiu hakkas naerma, öeldes midagi Šustovile. Millised silmipimestavad hambad! Kui kaunid kaarduvad lihavad purpurpunased huuled ning alaspidi ninaotsake! Maaliti lõbusalt: naljatati, teravmeelitseti ja suitsetati palju. Kõik olid kihevilt...

Lõpuks, artelliliikmete soovitusel, hakati artellis korraldama neljapäeviti õhtuid külalistele. Kogunes nelikümmend kuni viiskümmend inimest ning aeg möödus väga lõbusalt. Üle kogu saali seati suur laud, millele oli pandud paberit, värve, pliiatseid ja igasuguseid joonistustarbeid. Soovi ja valis oma maitse järgi materjali ja töötas nii, kuidas tal pähe tuli. Kõrvalsaalis mängis keegi klaverit, laulis. Mõnikord loeti siinsamas valjult ette tõsiseid artikleid näitusest või kunstist. Näiteks Taine'i loenguid kunstist loeti siin tõlkija Tšuiiko poolt veel enne nende ilmumist trükkis. Siinsamas luges Antokolski kord oma «Kriitilist pilku kaasaja kunsti»¹⁶. Pärast tõsiseid lugemisi ning kõige erilaadsemat joonistamist järgnes tagasihoidlik, kuid see-eest rõõmus õhtusöök. Pärast õhtusööki vahel isegi tantsiti, kui oli daame.

Neil õhtutel aastail 1869—1871 paistis oma andekuse ja ebatavalise elavusega eriti silma *F. A. Vassiljev*, *I. I. Šiškini*¹⁷ õpilane. See oli tugev üheksateistkümnenda-aastane noormees, keda Kramskoi võrdles ande poolest muinasjutuliselt rikka mehega, kes ei tea oma varanduse suurust ning ohtralt ja mõttetult loobib seda kuhu juhtub. Õhtuti seisis Vassiljevi selja taga alati grupp inimesi, ligi meelitatud ta rikkalikust fantaasiast. Tema käte all sündisid aina uued imekaunid motiivid, mida siinsamas sajas laadis ümber tehti, tema selja taga seisjatele ehmatuseks. Seda kõike tehti naljatades, virtuooslikult, vaheldumisi kaasakiskuva jõulise naeruga, mis nakatas kõiki saalisolijaid. Ta haaras kähku kinni igast uuest sõnast, žestist, samas taastas, täiendas, iseloomustas või deklameeris koomiliselt... Ei osanud kuidagi arvata, et selle elava, rässaka nalja-

hamba päevad olid juba loetud ja et tal tuleb neid varsti lõpetada Jaltas lootusetu tüsikushaige kannatajana.

Vassiljev kiindus kirglikult Kramskoisse, sõbrustas temaga ja oli kirjavahetuses kuni oma surmani (1873. aastal).

Tema kirjad Kramskoile on tõelised pärlid: kahjuks pole neid seni trükkis avaldatud.*

Neil elurõõmsail ja odavail õhtusöökidel peeti palju laulukõnesid ja ekspropte, mille kohta Ivan Stepanovitš Panov ütles, et autorid oleksid selleks nagu nädalaid ette valmistanud. Panov¹⁸ ise improviseeris tihti, tegi muuduseid tempe ning luges vahel oma luuletusi ette. Teed olid hästi teravmeelsed ja huvitavad ning enamikku kirjutatud päevakajalistele teemadele akadeemia kuuluvide tagusest elust. Tema satiir lõi halastamatult pööruvalgele ning sundis meie silme eest mööduma terveid protsessioone vene elu kõige erinevamaid tüüpe: «lutes tüsedaist, hästihoolitsetud heatahtlikest «nõukogude kaasatukkujatest» kuni kohmakate, kõhetute, tigelete, rusikatega õhus vehkivate nihilistideni. Protsessioonid lõpus oli vabaduse kuju, silmus kaelas. Protsessioonid puudus ainult vene kunst. Seda Venemaal üldse pole. Rooma klassika, öeldi edasi värssides, vana rasvaõõnnud kõutsi näol, peab juba palju aastaid jahti vene kunstile ning kugistab ta alla. Eriti palju naersid maastikumaalijad selle üle, et akadeemias anti varemadel õppudel isegi maastikumaalijatele teemad kätte, et maalida medalile. Näiteks oli teema niisugune: *org*, esiplaanil kari lambaid puu all, eemal veski, selle taga aga metsad mäed. Paljudel olid sellised teemad veel hästi meeles ja nad vandusid jumala nimel, et see tõesti oli nii, sest keegi ei tahtnud uskuda seda totrust.

Kui õhtusöögist juhtusid osa võtma *Trutovski* ning *Jakobi* — nad istusid visavi, siis käis kogu õhtusöögi ajal nende vahel teravmeelitsemise turniir. Ülejäänud publik muutus tahtmatult valjuks naerukooriks: kitsa sõõrtoa seinad värisesid publiku üldisest naerust, mis

* F. A. Vassiljevi kirjade teaduslik väljaanne ilmus alles nõukogude ajal (F. Vassiljev, Kirjad. Sissejuhatav artikkel ja kirjade ettevalmistus trükkis A. A. Fjodorova-Davõdovalt. Riiklik Kujutava Kunsti Kirjastus. M., 1937).

ähvardas meil kõhtusid rebestada igakordse õnnestunud teravmeelsuse puhul. Kõige valjemini kostis vägilase *I. I. Šiškini* hää. Nagu roheline võimas mets nakatas ta kõiki oma terve lõbususega, tubli söögiisu ning tõepärase vene jutuga. Ta tegi neil öhtuil palju suurepäraseid sulejoonistusi. Publik aina ahhetas tema selja taga, kui ta oma võimsate veovoorimehe kämblatega, krobedate tööst mõhnaliste sõrmedega hakkab kortsutama ja maha nühkima suurepärase joonistust, mis nagu ime läbi või mingi nõiduse vael autori sellisest toorest käsitlemisest hoolimata kujuneb ikka kaunimaks ja säravamaks.

Erandiks selles muretus lõbususes oli vahel Kramskoi. Ta kiskus tihti enda lähedal istuvaid külalisi mõnesse poliitilisse või moraalküsimusi puutuvasse vaidlusse. Publik hakkas siis tasapisi kõrvu teritama, jälgides vaidlust ning võttis sellest aktiivselt osa. Juhtus vahel, et mõni külaline, tundmata veel keskkonda, püüdis alustada jämedaid anekdoote. Juba pärast esimesi sõnu, hämmeldunud pilkudest, sattus ta segadusse ega tulnud enam kunagi selletaolise kaubaga lagedale...

Publiku poolehoid kuulus suures osas aga lõbusale muretusele. See väljendus kord *I. S. Panovi* luuletuses Kramskoi välismaaloleku ajal. Need värsid kutsusid seltsimehi tooma, laulma ja lõbutsema, «seniks, kui pole Kramskoid». Tema tagasitulekuga, öeldi laulus, algab teine kord: pääsevad valla

Kõik targad ja tuumakad kõned.
... Kalosse ei vaheta mütside vastu
Valeri Ivanõtš Jakobi.

Siin vihjati *V. I. Jakobi* naljatembule, kes pani kord kalossid kübarate kohale, kübarad aga ridastikku põrandale maha kalosside kohale.

Samal ajal loeti koosviibimistel Kramskoi välismaalt saabuval kirju¹⁹, milledest kõik olid väga huvitatud.

Kuid midagi pole igavest siin maa peal!... Hea aga möödub eriti ruttu... Ja ka artellis algasid mingisugused arusaamatused. Algul olid need artelliliikmete naiste vahelised perekondlikud lahkkelid, mis lõppesid artelli kahe liikme lahkumisega. Üks artelli liikmeist sai akadeemia erilise soosingu osaliseks ning tal oli välja-

vaatunud mõita kroonu kulul välismaale. Kramskoi nägi sellimehe niisuguses teos nende peamise põhimõtte rikkumist: üksikult mitte kasutada akadeemia heategu-
... , sest oli otsustatud akadeemiast lahkumisel kokku hoida ning akadeemia meelitusi üksikult mitte kuulata. Ta esitas seltsimeestele kirjaliku avalduse ning nõudis, et nad teataksid, kuidas nad vaatavad sellisele teole. Seltsimehed vastasid põiklevalt, vaikimisega. Selle tulemuseks oli Kramskoi lahkumine kunstnike artellist.

Pärast tema väljaastumist kaotas artell kuidagi kiirelt oma tähtsuse ning lagunes märkamatuks.

Vendi aega enne seda kurba lõppu saabus ühele artelli öhtule *G. G. Mjassojedov* Moskvast, kus tema algatusel oli organiseeritud *Rändnäituste Ühing*. Ta sõitis siia ettepanekuga, et Peterburi kunstnikud liituksid selle ühinguga.

VII

ÜHING

Aastat kümme enne seda, kui Moskvast tärkas mõtte organiseerida rändnäitusi mööda Venemaad, oli Kramskoi juba kord varem korraldanud näituse Nižni-Novgorodis²⁰. Ta kogus siit mis aga suutis ning võttis mõned tuntud maalid akadeemiast ning mitmelt eravaldaajalt. Tal oli kavatsus teha nendega ringsõit mööda Venemaa suuremaid keskusi.

Nižnis ei olnud sel näitusel mingit edu. Harilikult mõtsid sinna kokku äritsejad: päeval olid nad seotud laudaga, öhtul aga oli näitus kinni. Ja ka öhtul lõbutse-
... id need makarjevi tegelinskid²¹ teisiti. Seda oleks tulnud ette näha. Kramskoi eksis, talle sai osaks läbi-
... lukkumine, kuid usku rändnäitusesse ta ei kaotanud.

Kui Mjassojedov ilmus moskvalaste Perovi, Prjanišnikovi, Makovski, Savrassovi ja teiste ettepanekuga, muutus Kramskoi kohe selle ürituse kõige tulisemaks poole-

hoidjaks. Hiljem ajas ta kümne aasta jooksul Peterburis selle ühingu kõiki asju, Moskvast oli see algul tehtud ülesandeks V. G. Perovile.

Peterburis astusid ühingusse²² paljud silmapaistvad vene kunstnikud, nagu näiteks *Ge, Šiškin, Maksimov, Bogoljubov* ja teised.

Kramskoi kui kunstnik virgus uuesti. Sel ajal lõi ta üksteise järel oma paremad maalid ja portreed. Tema töötamise ajaga ühingus langeb ühte tema kui kunstniku parim loominguline periood — tema loominguliste jõudude täielik õitseng.

1871. aastal oli tema esimese maalina näitusel «Näki-neid»²³ Gogoli «Maiööst». Vaat millal alles kehastus kunstniku idee, mille kallal ta töötas juba 1863. aastal! Seda maali tunnevad kõik.

Ma palun lugejal meelde tuletada minu ja Kramskoi esimest tutvumisõhtut ja tema kõnelust Kristusest. Nagu selgub, polnud ta vahepeal loobunud mõtlemast Kristuse kiusatusse viimisest kõrbes, ja aastat kolm enne esimest näitust töötas ta juba tõsiselt selle maali kallal.

Nagu tavaliselt, oli modelleeritud savist Kristuse kuju, ja kui artelli tellimusi polnud vabadel minutitel täita, maalis ja tegi lõuendil ümber Kristuse loomulikus suuruses kuju. 1873. aasta kevadel viibis Kramskoi Palestiina asemel Krimmis, et teha oma kõrbe jaoks etüüde, suvel aga läksid tema, *Šiškin* ja *Savitski* suvitama Tuula lähedale. Vaheaegadel maalis ta siin kaks portreed L. N. Tolstoist, kelle mõis asus õige lähedal. Üht portreed tunneb rahvas hästi ja sellele on antud küllalt kõrge hinnang, teine asub aga Tolstoide perekonnas²⁴. Kuid Kramskoi tähtsamaks tööks sel suvel jäi ikka seesama «Kristus kõrbes». Siin alustas ta selle maalimist suuremõõtmelisele uuele lõuendile ning töötas selle kallal pidevalt ja visalt. Ta uuris kõiki vähegi sobivaid nägusid, mida kohtas, eriti aga üht noort jahimehest mõisnikku, keda ta hiljem maalis püssiga ja jahimehe riietuses. *K. A. Savitski* jutustas mulle, et Kramskoi ei saanud tollal tihti öösiti magada, tal mattis hinge, ja ta sai tahtmatult tunnistajaks, kuidas Kramskoi läks, kui vaevalt koitma hakkas, palja pesu väel, tuhvli jalas, oma Kristuse juurde ja töötas en-

neotumustavalt hilja õhtuni, vahel lihtsalt kuni nörke-
miseni!

Sellest suurepärasest maalist on omal ajal palju räägitud ja kirjutatud. Kuid ka palju aastaid hiljem, kui mul oli juhus viibida meie kaugemates ülikoolilinnades, kus olid toimunud rändnäitused, kuulsin ma kõikjal häiritud inimestelt Kramskoi «Kristuse»²⁵ kohta tugeva vaimustavamaid hinnanguid. Kõigil on veel värskest meelest see Kristuse keskendatud kuju, varjatud taevapuna väreleval valgusega. Ümberringi on külmad, olutud kivid. Eemal terved ahelikud samasuguseid tummaid viljatuid kantse...

Ka tema näost on väga palju räägitud ja räägitakse veelgi.

Kramskoi maale mäletavad kõik. Tekkinud olukordade tõttu ei saanud ta neid palju luua. Kuskil lõunas, luba pargi pingil kuuvalguses daam. «Tundmatu» ka-loomus tekitas kõigis suurt huvi. Kõigil oli tahtmine teada, kes on see tundmatu. Ja lõpuks tema viimane maal — «Lohutamatu mure». See maal avaldas kõigile sügavat, vapustavat muljet! Imelik: tundus isegi, et see polegi maal, vaid reaalne tegelikkus. Sellest daamist oli isegi kahju, nagu elavast inimesest.²⁶

Kõik Kramskoi maalid on niivõrd originaalsed, nii tõsiselt väljapeetud ja omapärased, et puudub võimalus neid liigitada ükskõik millise žanri alla, need maalid jäävad omaette — tema panuseks kunsti.

Kuid peamiseks ning kõige ulatuslikumaks alaks tema loomingus on portreed, portreed ja portreed. Ta on neid maalinud palju ja millise tõsiduse ning püsivusega! See on õudne, tapvalt ränk vaev! Võin seda öelda mõningate oma kogemuste põhjal. Ei ole raskemat tööd kui tellitud portreed! Ja kui palju kunstnik ka ei pingutaks, ükskõik millist sarnasust ta ka ei saavutaks, kunagi ei olda portreega täielikult rahul. Tingimata loetud julgeid, avameelseid ja tarku inimesi, kes ütle-vad valjemini kui teised, kogu ausa seltskonna juures-olekul, et portree ei kõlba kuhugi. Ja see viimane mü-rinev otsus jääbki kõigile mällu ning jääb kõlama kui kõige õigem. Kõik ülejäänud viisakad jutuajamised ja komplimendid, mis on määratud kunstnikule, toimusid

ja öeldi muidugi viisakusest, hea tooni pärast, ja ainult Ivan Petrovitš üksinda ütles puhta tõe... Minu Pariisis viibimise ajal nägin ma nelja posthuumset näitust, need olid Prudhoni, Pils'i, Chantreli ja Corot'²⁷ omad, kõik kuulsad, ülistatud kunstnikud. Need näitused tekitasid seal sensatsiooni, neile lauldi ülistavaid oode. Õiglus aga sunnib ütlema, et ükski neist neljast, isegi kõige suurem — Corot, poleks moodustanud isegi kolmandikku sellest, mida Kramskoi oleks võinud välja panna oma näitusele. Ei saa ju jätta tähele panemata asjaolu, et Corot' maalid pole kaugeltki nii rangelt maalitud ja joonistatud kui Kramskoi portreed. Jah, tema oli ainulaadne töömees. Ta töötas sõna tõsisel mõttes oma elu viimse hetkeni.

Nüüd võib ainult ääretult kahetseda, et tal ei õnnestunud teostada oma kõige südamelähedasemat ideed: «Rõõmusta, Juudamaa keiser»²⁸. Tema kirjadest ja V. V. Stassovi artiklitest võivad asjahuvilised lugeda, kui sügavalt ja kaua pesitses temas see idee ning kui palju kulutas ta selle peale energiat ja summasid.

Juba 1874. aastal tekkis tal mõte luua suurtes mõõtmetes ning näidata ühiskonnale maali sellest, kuidas rumal, toores, kõlvatu rahvahulk mõnitab inimvaimu kõrgeimaid avaldusi: elavast enesesalgamise kuulutamisest rikutud elajalik maailm naudub kättemaksu kaitsetu üldise hüvangu kuulutaja üle ning rõõmustab sellega oma nürinenud südametunnistust...

See idee haaras algul kunstnikku niivõrd, et ta loobus kõigist toimingutest, tellimustest, isegi perekonnast, lastest, naisest ning andus täielikult oma maalile.

Oma loomingulise tulisuse esimese puhangu ajal oletas ta, et eraldununa kuhugi üheks aastaks oma maailma, suudab ta töö selle aja jooksul täiesti lõpule viia. Talle näis, et pilt on tal nii selgelt ettekujutuses, et võta ainult lõuend ning kanna see sinna peale täiesti valmina.

Kindlustanud perekonna majanduslikult ja likvideerinud kõik jooksvad asjad, tunnid, tellimused, sõitis Kramskoi ära Pariisi. Viibinud esialgu Palestiina asemel Itaalias, üüris ta ateljee ja alustas tööga — vaba,

...nagu kunstnik, esmakordselt oma vaevarikas, kunstilise elus...

Algsel ajal tootas taie jõuga, asi hakkas liikuma...

Tal valvsa kadeda silmaga jälgis teda kiivas saatus. Ta korraldas talle kodus perekondliku õnnetuse, katkestades tema töö esimese inspiratsiooni kõrgpunktis. Kui ta koju Piiterisse, kus tollal polnud veel ühtki ateljeed. Saanud kuidagi jagu perekondlikust õnnetusest, otsustas ta ehitada mingisuguse kuuri, kus oleks võimalik jätkata oma tööd maali kallal juba kohapeal. Muidugi ei ole hääde nimesteta. Pavlovski õppeasutuses andi talle aias plats*. Kuidagimoodi ehitas ta seal palatid baraki ja hakkas selles uuesti töötama. Ent ilmad muutusid halvaks, tuul vilistas palkide vahelt, saabusid talvad. Tekkis ka ainepuudus, mis sundis jälle teema portreedega. Barakis külmetas ta end tugevalt ning põdes mõnda aega. Kuni kevadeni, soojade talvade, tuli tal töö maali kallal üldse katkestada.

Kuid ta mõtles sellest, teostas veelgi püüdlikumalt tellimusteid, et koguda raha hea ateljee ehitamiseks oma maali tarvis. Lõpuks seegi unistus täitus: Jelisavjevi** majas, kus Kramskoi juba ammu elas, ehitati tolle suurepärase mugava laevalgustusega ateljee. See oli peamiselt kohandatud sellesama maali jaoks. Ta mõtles taas ainult sellest maalist ning kippus kannatamatusega töö juurde. Vaatamata värskelt krohvitud laevadelt allavoolavatele rõksusjugaadele asus ta uude ateljeesse elama, jättes tarvitusele võtmata ettevaatusabinõud rõskuse vastu, küttis ja tootas.

Kuid nähtavasti rõskus koos barakis külmetamisega põhjustaski tema saatusliku haiguse ja hakkas ruineerima Kramskoi raugematut energiat. Ta hakkas põdema, kuid heitles, otsis väljapaasu. Arstid keelasid tal jääda kuuks pealinna. Jällegi on vaja maal nurka heita, korraldada midagi väljaspool linna puhtas õhus ja töötada seal. Kui hea oleks olnud töötada suvel ja talvel kus-

* See sõjaväe õppeasutus asus tol ajal Vassili saarel endisel ateljeel (nuudse Sjezdovski) liinil, mitte kaugel majast, kus Kramskoi elas.

** Hõrvi põiktänaval, mis keerab sisse Malaja Neeva kaldapoolt.

kil vaikus, üksinduses, kaugemal linnast, eemal tellitud portreedest! See energiline inimene viis täide ka selle mõtte. Tänu edukale tööle portreedega paranesid tema majanduslikud võimalused, ta oli juba küllalt tuntud mees, ta võis kartuseta ka laenu teha...

Ta ostis tüki maad looduslikult kaunis kohas Siverski jaama juures ning ehitas sinna kõigiti suurepärase ateljee, mis asus eraldi perekonnale määratud kahekorruselisest elumajast, et ei segataks töötamisel. Ei saadud siingi läbi võlgadeta, ilma suurte äpardusteta ehitusel, ebapraktilise inimese mittetootlike kuludeta, podrätsikute ja ehitusmeeste pettusteta. Kuid lõpuks sai ta kõigest üle. Hiiglasuur aken oli kinnitatud raudrelssidega, põrand äsetses samal tasapinnal maaga, et oleks võimalik seada modelle välja, akna — klaasseina — ette, ja siis üle kanda otse maalile. Maja oli ruumikas, hubane. Ümberringi, ilusale kingule, oli istutatud mitut liiki puid, aiateed olid kinni tambitud killustikuga ja sillutatud munakividega. Lõpmatult palju lille moodustasid rikkaliku lillevaiba kurtiinidel... lehtlad, varikatused... Allpool, kuni maalilise Oredeži jõeni, ulatusid aiamaasikate ja teiste marjade peenrad kuni isikliku ujulani. Kogu kolme tessatini suurune park oli piiratud uue tugeva piirdeaia, kasvuhoone lillede hoidmiseks talvel, kõrvalehitused, kuurid — ühesõnaga, täielik mõisahoone suurepärase juurdesõiduteega paraadtrepini ning teenrite koosseisuga.

Maal seisis juba ammu parimas laevalguses, materjalid kõik ammu valmis pandud. Vajalikud riietusesemed ja relvad sõjameestele varuks valmis. Ta ise rääkis korduvalt, et talle on vaja pildi lõpetamiseks tubli kolm kuud tööd. Maal oli tal lõplikult läbi mõeldud. On vaja ainult maalida, aga ta maalib ruttu.

Kuid siin algas jälle öela saatuse iroonia, kes muigas sapiselt ta üle.

Maali ei näidanud Kramskoi kellelegi, isegi naine ja lapsed ei näinud ega teadnud, mis on seal pleekinud kalingurist eesriide, aja jooksul kõveraks kooldunud raudvarva taga. Mõõdusid aastad, kuid ta ei puudutanudki maali... Suvel jändas ta tarbetute juurdeehitustega maja juures, talvel töötas tellitud portreede kal-

lal, maal aga jäeti suve ootama. Ent ka suvel jällegi, joulukuu, ei mõelnudki ta, nagu see vareminigi juhtus, maali kallale asuda. Ta maalis väljas, päikesepaistel otse oma lastest või mõnda nurka suvemajast palloomil või lillekimpe, ja nii kuni talveni välja, kui ei tekkinud vajadust sõita kuhugi tellitud portreid tegema. Talvel olid jällegi portreed. Juba mitu talve jättis ta maali linna toomata. Siverskajas paiknevat ateljeed loeti juhuks, kui ta peaks koju sõitma. Mõnikord ilmus ta ootamatult sinna tööle: elas seal mitu päeva täiesti üksinda. Kuid ka sel ajal ei puudutanud ta maali... Kui ta kohtas kuskil mõnda huvitavat talumehetüüpi, innustus sellest ja maalis temast suurepärase etüüdi, ja jällegi linna kindralite portreede juurde.

Miks ta siis muutus nii külmaks oma maali, oma parima idee vastu, mille heaks ta kümne aastat vältel tegi nii palju kulutusi ja pidi läbi elama nii palju rahutuid nädalaid? Kas tõesti, muutunud rikkaks meheks, varanduse omanikuks, ei suutnud ta enam endise siirusega anduda hingestatud kunstniku loomingulistele puhangutele? Kas tõesti koos elujärje muutumisega toimub ka mõtlemisviisi muutumine? Ja mõistus, reguleeritud arukuse ning igakülgsete elukogemuste poolt, ei või enam olla kaasa kinnitatud nooruse donkihhotlikkusest? Kas kaotas ta usu kunsti mõjuvõimu ühiskonnale? Tõenäoliselt mõistus, loormatud refleksidest ja aheldatud kaine mõistlikkuse poolt, kinnitub ikka enam ja enam maa külge. Ta ei usu enam nooruse puhangutesse, ei usu inspiratsiooni ning see ei külastagi teda enam...²⁰

VIII

MUUTUMINE

Vaatamata tohututele kulutustele ateljee ja luksusliku suvila ehitamisel, mis läks maksma enam kui kolmkümmend tuhat rubla, oli Kramskoi majanduslik

olukord suurepärane. Näis, et perekond juba suureks kasvanud lastega, kes olid lõpetamas hariduse omandamist, elas õnnelikku elu. Kramskoi isegi võttis oma majja orvuks jäänud õepoja ja õetütre ning andis neile hea hariduse, paigutas nad hiljem kinnisesse õppeasutusse. Tema maja oli nagu varemaltki külalislahke, heal järjel, eriti suvemajas, kus elasid külalistena laste sõbrad, õelapsed, tuttavad. Lõunalauas istusid viisteist ja enamgi inimest. Tema linnakorter oli sisustatud parima mööbliga, kallite portjääridega, pärsia vaipadega, antiikse pronksiga ning suurepärase trümoopeeglite ja sirmidega. Tema kabinet allkorrusel tuletas sisustusest meelde riigimehe, metseeni või pankuri kabinetti. Ateljee üleval võis mööbli kauniduselt, idamaiste portjääride ning pronksist esemete poolest konkureerida kõige kokeksema aristokraatliku võõraste toaga. Tema maja oli nagu küllusesarv... Kuid teda ennast oli nüüd võimatu ära tunda. Viimase kaheksa aasta jooksul oli ta tugevasti muutunud. Tema välimuse järgi oleks talle võinud anda seitsekümmend aastat, kuigi ta ei olnud veel viieksümneaastane. See oli nüüd peaaegu üleni halliks läinud, tüsedusest põndrik, haiglane vanamees. Kirglikust radikaalst polnud enam jälgegi järel³⁰.

Viibides alaliselt kõrgelseisvate isikute seltskonnas, kellest ta portreesid maalis, võttis Kramskoi koos väliste maneeridega vähehaaval omaks ka nende vaated. Juba ammu tundis ta häbi oma noorustuhina ja liberaalsete vaadete pärast ning kaldus ikka enam ja enam konservatiivsusse. Kõrgemas seltskonnas saavutatud edu tõttu arenes temas tugevasti auahnus. Kõige rohkem kartis ta nüüd olla mitte *comme il faut**. Oma käitumiselt sarnanes ta nüüd neile originaalidele, kes maksid talle viis tuhat rubla portree eest. Töö ajal kandis ta haruldaselt uhket pikka halli põlvini ulatuvat ülekuube atlassist käänistega, viimase moe järgi valmistatud kingi ning kõige moodsamaid helepunaseid vanade XVIII sajandi kaftanite värvi sukki. Tema kõneviisi ilmusid enesevalitsus, enesekindlus ning lause aeglane

* Peente kommetega inimene.

I. N. Kramskoi. F. A. Vassiljevi portree. 1871.

Zaporoožlased kirjutavad kirja Türgi sultanile. Fragment.

venitamine. Sageli rääkis ta iseenda kohta, et ta on nähtud teatud määral kaju. Ühingu üldkoosolekutel kaitses ta avalikult nime tähtsust kunstis, meistri autoriteeti, püüdis tõestada, et kõike seda ei anta kunstnikule muudu ning et see peab ju kunagi leidma hindamist. Ta tegi ettepaneku muuta ühingu koosolekud avalikuks ning kutsuda neile koosolekuile reportereid. Ta teadis, et iga tema sõna kirjutatakse nüüd üles ning iga tema kiri tehakse hiljem avalikuks.

Ja tal oli õigus: tema mõtteid haarati lennult meie silmapaistvamate literaatide poolt ning tsiteeriti lugupidamisega. Trükisõnas nimetati teda juba mitmel korral kõige targemaks ja kõige huvitavamaks kunstnikuks. Ja neil oli õigus: kõik, mida ta rääkis, oli läbi mõeldud ja tark. Mõned kunstikriitikud kirjutasid juba terveid artikleid tema instruksioonide kohaselt, või tema mõtteid arendades või kirju tsiteerides. Tõtt öelda, tema hinnangutes võõra töö kohta ei esinenud kunagi ebaõiglust. Ta oli äraostmatult aus ning õiglane oma otsustes isegi oma vaenlaste tööde suhtes — alati ja lõpuni. Ükski ajaleht ei tihanud tema töödesse kriitiliselt suhtuda. Muidugi, oli ka erandeid mitmesuguste kirjanduslike rühmituste näol. Need, üles ässitatud varjujäävatest kadestajatest, julgesid ainult väravalt klähvida ja sedagi tulemusteta, ning sellega nende patroonid ainult lisasid õli Kramskoi kuulsuse eredalt loegitsevasse koldesse. Kõik soliidsemad ajakirjanduslikud väljaanded pidasid tema hilisemaid töid — portreid — eeskuju väärivateks ning soovitasid noorsoole oppida auväärselt kunstnikult.

Ent noorsugu, see juletu, trotslik noorsugu kaotas üldse huvi tema vastu. Tema portreid nimetati juba kuldvadeks, kroonulikeks, maale aga vananenuiks, värvi-vaeseiks ja maitsetuiks. Aga kes kuulab nüüdsel ajal pommahabemeid! Seltsimeeste seas kaotas Kramskoi juba ammu oma võluvuse. Kaasalöõmisest oli ta ammu tagasi tõmbunud nii tervisliku seisukorra kui ka ajapuhkuse tõttu. Ta muutus mõningal määral tüütavaks oma nooviga imponeerida. Koosolekutele ilmus ta alati kõige vilmasena. Ühingu näitust pani ta nädalaid ja enamgi ootama, enne kui esitas oma tööd, raskendades sellega

suurel määral näituse korraldajate tööd pakikandjate meeleheaks, kes palju kordi pöördusid tema juurest tühjade kätega tagasi. Ta ei rääkinud enam midagi lihtsate sõnadega. Üldkoosolekutel väsitaski kõiki tema kirjanduslikud, hea lauseehitusega kõned, need olid igavad ning sünnitasid teravat opositsiooni, kutsudes haiges esile kahjuliku ärrituse. Jah, ta oli juba tõsiselt haige — aneurüsmis. Mõnikord ta hää katkes ja ta haaras rinnust kinni. Nagu muutus tumedaks, ning kartes end ära hülata, vajus ta jõuetuna ettevaatlikult ja saamatult uhkele otomanile. Temast oli kahju ning igaüks, kes oli sattunud temaga vaidlushoogu, kahetses sel hetkel oma ägedust.

Sel kurval ajal pidas ta end jalgul ainult morfiumististidega. Ja olles mõnikord «üles krutitud», nagu ta naljatades enda kohta ütles, tundis ta end südikana, elavana, võttis energiliselt osa vaidlustest. Ta vastuväited olid nii paikapanevad ja mõjukad, et oponendid isegi kahtlesid, kas ta üldse on haige: küüruvajunud inimene sirgus, ta liigutused muutusid erksaks ja jõulisteks. Endine alistunud väsimus näos oli kadunud ja asendunud päikesest põlenud sangviiniku terve jumega, ja silmad särasid jälle nooruslikult — ta oli võidumees. Tema arukuse ja terava tähelepanu juures ei saanud talle jääda märkamatuks seltsimeeste muutus tema suhtes. Teda külastasid nüüd ja jäid talle lähedasteks ainult need inimesed, kes polnud «literatuuri suhtes muretud». Nad leidsid tema targas kõnes alati palju uut ja huvitavat, eriti poliitika vallas. Ta oli peaaegu ainuke ühingu liige, kes sattus vahel meie tähtsamate poliitikategelaste seltskonda ning kes siis, tundes asja, pani hooliga kõik kuuldu kõrva taha. «Ükskõiksed» seltsimehed aga lihtsalt pöörasid selja ning võtsid ta omavahelistes vestlustes paraja teravusega «üdini läbi».

Haiglaselt ärritatud Kramskoi kaebas rohkem kui kord, et ta on ära unustatud, et ta tunneb enda ümber tühjust ning süüdistas ühingu kodanlikkuses, paigaltamumises ning jahedas suhtumises vene kunsti esialgsetesse ideedesse³¹. Ta rääkis juba akadeemiaale ustavatele ajakirjanikele järele, et ühingu näitused mitte ainult ei erine enam oma ideedelt akadeemia näitustest, vaid

oli joonistatud ühes humoristlikus ajakirjas. Ta luges akadeemia on need isegi «endale üle meelitanud», nagu isegi rändnäituste ürituse lõpetatuks, kuna akadeemia on juba võtnud endale kohustuse saata oma näitusi provintsilinnadesse ning tegi ühingu ettepaneku anda see üritus akadeemiaale üle, sest vastasel korral võidakse ühingu liikmeid hakata pidama haritud seltskonna silma kaubitsejateks, kes korjavad oma kasuks kahekümnekopikalisi. Selge, et need olid juba ebanormaalse, halge inimese mõtted. Tema isiklikult ei vajanud enam neli kahekümnekopikalisi ega tahtnud mõista, et need kahekümnekopikalised moodustasid kõige seaduspärase oma omandi vaestele eksponentidele, kelle tööd jäid enamikus müümata ning koormasid töökate kunstnike väikesi kortereid. Need kunstnikud ohverdasid end oma ideedele ja ütlesid ära tellimustest lootuses kuidagi läbi saada ja eksisteerida näituste dividendidest, mis tänu jumalale õnneks suurenesid.

Imelik on irriteeritud inimese loogika! Peterburis võisime me eraldi näituse korraldada, koguda raha enda kasuks, hoolimata akadeemia näitusest, mille korraldajad samal ajal meiega kogusid raha oma laekasse, — mis me polnud kaubitsejad. Aga provintsis oleks olnud justkui laiduväärne korraldada üheaegselt kaks näitust, mis on täiesti erinevad nii autorite kui ka suundade poolest. Akadeemia saadab provintsi ainult müümata jäänud tööd — ülejäägi väljavalitud paremast osast. Ühingu saadab kõik paremad, välja arvatud suuremõõtmelised teosed, mille vedamine oleks olnud tülikas ja eksponeerimine sealsetes kitsastes ruumides veelgi raskem. Ja lõpuks, kunstiteosed on isiklik toodang ja igaühel neist on oma hindajad. Orlovski ei asenda Šiškini, Venig ei asenda Nevrevit jne.³²

Mõjutatuna haiglasest närvilisusest, tuli Kramskoi 1886. aasta suvel vähehaaval mõttele ühingu lahkuda.

Kui aga sügisel kokkusõitnud kaaslased seda kurba uudist kuulsid, taipasid nad kohe, mis teha, viisid Kramskoi heldimuseni, leppisid temaga täielikult ära ning oma viimased päevad saatis Kramskoi mööda väga noojas ja sõbralikus vahekorras kõikidega.

Kõik koosolekud toimusid tema ateljees. Liigutav oli näha seda vaigistatud ja murdumatut energiat. Ta hääli oli nõrk, silmad särasid mahedalt ja leebelt. Ta armastas nüüd kõiki ning jattis südames kõigiga jumalaga: ta teadis hästi, et tema päevad on juba loetud. Kuid endiselt armastas ta seltskonda. Laupaeviti kogunes tema juurde palju noori, tema laste eakaaslasi. Ta kabinet oli täis noori ja sõpru. Vaieldi, mängiti vinti ning isegi suitsetati palju. Kõik see oli talle väga meeldiv ning ta vaatas sellele südamliku naeratusega. Nüüd oli näha, et teda on vallutanud ammendamatu armastus inimeste vastu, eriti oma lähedaste, lihaste laste vastu. Ta oli juba enda täielikult neile ohvriks toonud. Kunstiga polnud tal enam midagi tegemist! Töötada nende heaks, jätta kas või midagi nende kindlustamiseks — see oli tema peamine mure ja mõte. Ta «kruttis end üles» morfiimiga ja töötas, töötas... Tema portreeterimise seansid kestsid kuni viis tundi järjest. Seda ei suuda isegi päris terve inimene välja kannatada. Ta oigas, karjatas valu pärast ja jätkas innuga... Nii maalis ta P. M. Kovalevskit³³. Kuid erksana ja rõõmsana tundis ta end viimasel hommikul. Vaikimata vestles ta elavalt doktor Rauhfusiga, kellest ta maalis portreed³⁴. Ning selle huvitava vestluse ajal kujunes märkamatult ja virtuooslikult doktori karakterne pea. Seal märkas doktor, et kunstnik on peatanud oma pilgu temal tavalisest kauemaks, tuigatas ning kukkus otse tema ees lebavale paletile... Vaevalt jõudis Rauhfus temast kinni haarata — keha oli juba...

Ma ei mäleta südamlikumaid ja liigutavamaid matuseid!...

Kui kirst oli hauda lastud ja kui terve tund aega krüpti kinni müüriti, seisis rohkearvuline saatjaskond surmvaikselt ja liikumatult. Päike valgustas eredalt kogu seda liigutavat stseeni Smolenski kalmistul.

Rahu sinu põrmule, võimas vene inimene, kes rabelsid end välja kolkaporist ja tühisusest... Algul oled sa jooksupoisiks maali ja juures, siis vallakirjutajaks, hiljem retušeerijaks fotograafi juures ja üheksateistkümneaastaselt satud lõpuks laia maailma, pealinna. Ilma krossita ja kõrvalise abita, üksnes aatelite püüd-

tega muutud sa peagi Kunstide Akadeemias kõige andekama, kõige harituma nooruse eestvedajaks. Väikekodanik, sa astud akadeemia nõukogusse võrdõigusliku kodanikuna ning nõuad tungivalt kunstniku seaduslikke ja rahvuslikke õigusi.

Siis kihutatakse ülbelt välja, kuid sa lood määratu energiaga üksteise järel kaks kunstialast assotsiatsiooni, kukutad jäädavalt oma aja ära elanud klassikalised autoriteedid ning sunnid austama ja tunnustama rahvuslikku vene loomingut! Sa vene kunstnik-kodanik oled rahvusliku monumendi vääriline!

STASSOV, ANTOKOLSKI, SEMIRADSKI

Mäletan, et elasin tollal Akadeemia põiktänavas¹. Korteriist oli välja üüritud mitu valgusrikast päikesepoolset tuba, kuhu pääses sirgest koridorist. Ühes neist elas Antokolski, kaks tuba oli veel välja üürida, korteri keskel aga elas sakslasest perenaine. Tema võõrastetuppa kogunes lõunasöögiks mitu meie seltsimeest, kelle hulgas olid alaliste külalistena G. I. Semiradski, P. O. Kovalevski, K. A. Savitski ja M. N. Gorškov². Sellessamas korteris voolis Antokolski hiljem oma «Inkvisitsiooni». Eemaldudes meist «sulgu», tegi ta kogu oma toast voolitud figuuridega dioraama³. See laternast valgustatud skulptuurpilt avaldas meile vapustavat mõju. Ma ei saa kahetsust tundmata meenu-tada, et ei hoolitsetud selle fotografeerimise eest: varsti lagunes see koost³.

Ühiste lõunasööki ajal tekkis tollal küllalt tihti jutt imelikust kriitikust Stassovist, kes ägedalt läbi sarjas meie Kunstide Akadeemia tema klassitsismi ja rutiini⁴ pärast.

* Dioraama — läbipaistev pilt. — Tõlk.

Moll polnud tollal erilist poolehoidu akadeemia vastu, kuid õppides kõikide akadeemiate traditsioonide koha-selt antiikaega, ei saanud me veel eitada akadeemilist meelodit ning meid isiklikult üldse ei veennud literaa-tide ja diletantide kallaletungid.

Kuid Stassovi hääl kärgatas uue, rahvusliku kõue-kõminana, tema väidetes oli tunda realismi elavat jõudu ning uudse värsked võrsed kunstis juba püüdlesid tema kuulutamise poole, otsekui värskendava äikese ja elava-kojuse poole.

Akadeemia professorid nimetasid Stassovit Apollo vastaseks ning rohmakaks iluvandaaliks. Tema poolt enamkordselt ülistatud lihtrahva rahvapilte kui loo-mingu allikat pidasid nad pimeda rahva produktiks, põõbli ajaviiteks. Aga rahvas üldse, eilne ori, keda alles haljuti müüdi kui loomi laadal, ei saanud tol ajal olla loogi kunstiülikutele tõsiste arutluste aineks.

Kulgi Kunstide Akadeemial oma rajamisest alates oli Venemaal ainsa demokraatliku asutuse iseloom ning enamik tema lugupeetavatest professoritest olid oma püritolult lihtrahva hulgast — esines näiteid, et isegi priisorijade hulgast, kasvas arvatavasti nende tege-vusala aristokraatlikkus nad lõplikult ümber kuni tund-matuseni.

Ükskord tuli Antokolski minu tuppa ja ütles tõsiselt ning salapäraselt:

«Tead, Ilja, Stassov tahab minu seltsimeestega tutta-vaks saada. Palub kutsuda minu lähemaid sõpru ning tuleb täna õhtul siia meie juurde. Mis sa ütled selle kohta?»

Ma teadsin, et Antokolski on Stassoviga juba tuttav ning käib tema juures Avalikus Raamatukogus⁵, ja et Stassov kiitis ajakirjanduses Antokolskit, kuid ei osa-nud kuidagi arvata, et Stassov soovib meiega tutta-vaks saada.

«Kas tõesti? Toosama hirmus Stassov?» imestasin mina. «Huvitav on teda vaadata, isegi hirm hakkab.»

«Ja keda kutsuda?» küsis Antokolski nõu. «Mis sa arvad?»

«Kõige lähemaid, neid, kes siin lõunatavad,» tegin ettepaneku.

«Tähendab, et Semiradski, Kovalevski, Savitski?»

«Kas mitte kutsuda veel Gorškovi?»

Tol öhtul tulime kokku varem. Me leppisime kokku, et joome teed minu toas, sest see on kõige lähemal sissepääsule.

Meie kaaslased, kes siia kogunesid, kujutasid endast nagu kõik teisedki tolleaegse Kunstide Akadeemia õpilased väga mitmekesist peret oma elujärje, seisundi ja kasvatuses poolest.

M. M. Antokolski — Vilniuse juut — oli iseõppimise teel omandatud väiksema haridusega.

G. I. Semiradski oli poolakas, lõpetanud Harkovi ülikooli, kindrali poeg ja saanud hea kasvatuses.

P. O. Kovalevski oli venelane, Kaasani ülikooli professori poeg ja lõpetanud Kaasani gümnaasiumi.

Savitski oli leedulane Belostokist, tulnud gümnaasiumi viiendast klassist.

Gorškov oli kaupmehe poeg Jeletsist, koduse kasvatuses.

Mina olin Tšugujevi sõjaväelas ja iseõppija.

Istusime ja ootasime «hirmsat» kriitikut Stassovit ning vestlesime vaikselt temast. Antokolski kui pere-mehe kohustetäitja kohendas lauakatet, asetas ilusamini puuvilju taldrikutel ja käis ühtelugu väljas, et vastu võtta tähtsat kallist külalist. Aeg-ajalt meenus kellelegi mõni kõlav väljendus Stassovi artiklitest akadeemia kohta ja siis, ajanud end kogu pikkuses sirgu, hakkas Semiradski oma halle pungis silmi välgutades mööda tuba käima. Kovalevski oskas ettevaatliku tatarlase salajase irooniaga osavalt susata seltsimeest — klassikut tema õrnemast kohast ja nagu küsivalt kiitis kuulsat žurnalisti ning anda Semiradskile tabav müks. Semiradski põles juba kannatamatusest ristata möögad kriitikuga. Ta oli veendunud akademist.

Lõpuks ometi! Kuulsime, kuidas juba eemalt trepilt ning koridorist kajas vali mehehääli, ja saadetuna Antokolskist ilmus nähtavale habemega jõulise mehe hiiglaslik kogu, hõbedat juustes, must saterkuub seljas. Tal tuli kummarduda, et pääseda läbi ukseava minu tuppa. Tema ilme oli aukartustäratav ja mažoorne nagu tema artiklidki.

Ollen kõiki küirelt teretanud, ütles Vladimir Vassiljevitš Antokolskile osutades:

«Just tänu temale seisan ma praegu siin, teie keskel. Loodan, et te kõik olete näinud ja tunnete hästi tema puust kujukest — «Juut niiti nõelasilmast läbi ajama»? Mis? Kas pole hea asi? Mõõtmelilt väheeldane, kuid siiski küllalt suur, et tõmmata kogu uut skulptuuri tõelisele reaalsele teele.»

«Annaks jumal, oleks aeg!»

«Jah, sellist pole varem olnud?»

«Ja ma tahaksin väga näha rohkem selliseid algatusi. Loodan, et olete minuga nõus?»

Semiradskiga sattusid nad paugupealt vaidlusse.

Kui Vladimir Vassiljevitš ütles, et see Antokolski puust skulptuur on tema arvates kõrgem ja kallim kui kogu klassikaline pseudoantiik, lausus Semiradski teemaldud imestusega, et ta ei või sellega kuidagi nõustuda: et juba vanadel kreeklastel olid «riparograafid»⁸ ja et Demetrius, Ateenas žanrimaalija, polnud just kuigi kõrges hinnas antiikmaailma peenetundeliste metsete juures.

Vladimir Vassiljevitš vihastas sedamaid ja hakkas hoogsalt maha tegema kõiki neid Jupiteri, Apollosid ja Junaid — et kurat neid kõiki võtaks! — seda võltsi, neid väljamõeldisi, milliseid kunagi elus pole olnud.

Semiradski tundis end olevat nagu tolle kõige armastatuma aine eksamil, milleks ta on suurima hoolega ette valmistunud.

«Ma kuulen esmakordselt,» hakkas ta irooniliselt rääkima, «et inimeeniuse loomingule, mis loob kõrgemast vallast — oma hingest, eelistatakse igapäevase elu tavatult nähtusi.» See tähendab: teie peate koopiaid naturist — argipäevaelu labasust — paremaks loomingut?»

«Aa! Või niimoodi! Järelikult ei pea teie hollandlasi mitte millekski? Nemad aga andsid ju meile pintsliga loodud imekaunites teostes oma rahva, oma elu terve ajaloo.»

«Lubage!» sähvas kärmelt vahele Semiradski. «Jah, kuid see kõik on nii väike ja keskpärane võrreldes klassikalise kunsti suure epohhiga.»

«Oh-hoo! Aga Rembrandt, van Dyck, Frans Hals! Metsu...⁹. Milline meisterlikkus, milline elu!... Nõustuge, et võrreldes nendega näivad kreeka antiigid otsekui kastreeritutena: nendes ei ole tunda vähimatki tõde — kõik on rutiin ja väljamõeldis.»

«Selle-eest on neis midagi, mis on kõrgem kui tõde,» ägestus Semiradski. «Iga geniaalse teose kohta võib öelda, et selles pole tõde, see tähendab, seda labast tõde, mille kohal hõljub «meid ülendav pettus» (nagu ütleb Puškin). Ning helleenide suured iluavastused, mille nad saavutasid oma traditsioonilise kooliga sajandite jook-sul, olid kõrgemad meie tõest. Vaadake, kes jumaldas inimese keha vorme.» Ja milliste modellidega?! Parimate looduse eeskujude najal täiustasid nad oma ideaale. Ja üksnes nende geniaalsed skulptorid tegid keha anatoomilise uurimise alusel kogu maailmale kindlaks inimkeha proportsioonide kaanonid. Võtame näiteks antiikse jäljendi, kämbla, — ärge naerge — katsuge looduses leida midagi taolist.»

«See ju ongi see jälkus, mis iiveldama ajab,» karjus Vladimir Vassiljevitsš enesevalitsemist kaotades.

Teda hakkas tõsiselt vihastama see upsakas dialektik, kes säärase ehtsa paatosega kaitses iganenud akadeemilisi pühadusi.

«Minu meelest on need elava natuuri täiendamised ainult looduse kastratsioon ja muud ei midagi. Ja mis see siis on! Seisma peab tingimata ühel jalal, asetades teise kergelt naamoodi — kahel ei tohi. Ja kõik üks ja seesama, üks ja seesama... Mis see on?!»

Vaidlus muutus ägedaks. Vladimir Vassiljevitsš oli kunsti väga põhjalikult uurinud, tundis suurepäraselt kreeklasti ning kõiki esteetilisi traktaate ja teoreetikut-tarkade kuldloikeid, milledega Semiradski praegu uhkeldas tema ees. Kuid ta pooldas juba kogu hingega uusi vaateid kunstile.

Stassovit oli haaranud elu realism kunstis, inimese liha ja veri koos tema kirgedega, tema iseloomuga. Ta oli täielikult relvastatud tolleaegsete uute seisukohtadega realismi kohta kunstis ning uskus ainult sellesse. Ta armastas kunstis iseärasust, rahvuslikkust, isiksust, tüüpi ja — peamine — tüüpilisust.

«Ma ei suuda mõista, kuidas teie, noor kunstnik, suudate taluda seda pooside tinglikkust, liikumise piiratust. Ja iseäranis seda igavest ühtede ja samade vormide kordamist — igal pool ja kõikjal... Aga nägudes! Ilmed mõttetuse, šabloonsuse üksluised! Ei ühtki elavat nägu, ei ühtki iseloomu, kirge. Võtke kas või Niobel!¹⁰ Mis mannekeenid need on! Kogu grupp on ainult statistid. Milline loidus, milline laibalikkus! Kõik need on ainult poosid, poosid ja pealegi veel halvad...»

«Kuidas,» läks seekord Semiradski keema, «kas Hellon on sarnane Heraklesega? Kas Zeus ja Hermes on üks ja seesama kujud! Aga Aischylos, Sofokles, vanamees Xenophon? Kas need pole Hellase kodanike elavad portreed? Mulle tundub isegi imelikuna, kas ongi vaja tõsiselt kaitsa helleenide suurt geeniusi! Uussünni ajastu itaallased, ainult riivates helleene, löid renessanssi suure epohhi: selle päikese kogu maailma akadeemikutele.»

Vladimir Vassiljevitsš ei olnud kõneosav oraator, kuid ta oli sügavalt veendunud omas. Ja mitte ükski vaenlane ei suutnud kunagi murda tema usku oma tõekspidamisse. Ta oli oma seisukohtades kindel ega arvanud hetkekski, et ta vastasel on õigus. Ta peaaegu ei kuulnudki teda.

Vaidlus muutus üha ägedamaks, räägiti ikka valjemini ja lõpuks kisasid mõlemad üheaegselt. Vastast kuulamata sarjas Stassov oma aja äraelanud klassikat. Ta karjus, et noori parimaid jõude raisatakse viljatult ahviliku dresseerimise peale, et meil järele ahvida tolu iidset kunsti, mis on oma sõna juba ütelnud, ning et seda jätkata, selles vaimus töötada on mõttetu ja kasutu. See tähendaks, et me tahaksime koolnuid ellu arutada. Kuid me ei saa neist kunagi aru! Tulemuseks on ainult pettus. Meil on omad rahvuslikud ülesanded, tuleb osata näha oma elu ning esitada seda, mida veel kunagi pole esitatud. Kui palju on meil omapära küll elus, küll inimestes, küll arhitektuuris, küll riietuses, küll looduses ja peamine — inimeste iseloomus, nende kirgedes. Tüüpe, andke tüüpe! Imbuge läbi erilisest, iseenda, omapärasest kirest!

Semiradski kaitses ilu tähtsust kunstis kauni paatosega. Ta hüüdis, et igapäevane labasus on juba elus endas ära tüüdanud. Inetud vormid, mis kujutavad ainult viletsaid looduse anomaaliaid, need monstroidid on arenenud esteetilisele silmale lihtsalt talumatud. Ja mis saab siis, kui kunstnikud hakkavad meid üle ujutama piltidega, mis kujutavad elu tühisust ja inetust! See on ju nii kerge! Lase aga hoogsalt käia, mis silm näeb, et aga tuleks jõulisem ja imepärasem. Ka arhitektuuris on juba kõik need kuked, odavad käterätid, bojaaride rõivad hirmsasti ära tüüdanud, kõiges selles on säärane labasus ja maitselagedus. Need tendentsiga faktid, need õpetused ei oma kunstiga midagi ühist... See on kirjandus, see on igavus, see on ainult arutlev proosa!

Itaalia kunst õngi sellepolest geniaalne, et seda kultiveeriti kõrgemas usulises sfääris. Ta ei jäänud peatuma inimese porile ega vajunud loomaliku elu soppa, nagu oli hollandlastega, ta hõljus kogu selle materialismi kohal ja juhtis inimese kõrgemate ideede poole oma loominguga kaunistades vormides...

«Mis ma kuulen, mis ma kuulen!» ütles Vladimir Vassiljevits juba kurnatud häälega, lahutas lootusetult käsi ning kõigutas nukralt pead. «Noor kunstnik, ise oma jõudude ja hariduse kõrgepunktis, kas võib olla nii vaimustuses itaalia kastreeritud kunstiasjandusest? Halb! Halb! Kuid see kõik on ju paavstlik skolastika — kogu see teie renessanss, seal pole peale võltsi vagatsemise ning labase maneerlikkuse midagi elavat ega ka midagi religioosset. Need kõik on hingetud kastraadid. Ja paavstide missadel vinguvad nad tiiskantidena oma fiorituure umbes nii: ii-ii-ii!»

Semiradski puhkes uljalt naerma.

«Lubage, lubage! Aga «Sixtuse madonna», aga «Pühakute vaidlus», «Ateena kool», «Püha õhtusöömaaeg», kogu see Raffaeli idee avarus! Kas te tõesti ei märka tema inspiratsiooni kõrgemalt poolt? Ei tunne Santi suurte kompositsioonide poeesiat? Ning lõpuks peamine, ma näen: teie kui literaat ei mõista plastikat, plastikat, plastikat — võtke Farnesina¹¹ freskod! Eks ole see rahulikkuse, jõu, suuruse ja vormi täiuse juma-

likkus. Aga mis puutub tõesse kunstis, siis see on veel suur küsimus. Ja võib-olla on meile alati kõige kallim see, mida kunagi pole olnud. Sellised on kõik geeniuse loodud teosed. Selline on kõrgeim looming.»

«Hm! Jah? Õnnitlen! Õnnitlen!» kordas Vladimir Vassiljevits. «On ka selliseid seisukohti.»

Kogu selle vaidluse kestel püsisime meie Semiradski poolel. See oli meie kaaslane, kes alati sai kompositsioonide eest esimesi numbreid. Ja millise julgusega ja kui kaunitult vaidles ta nüüd kuulsa literaadiga! Renessansiajastu maalid seisid meie ees kättesaamatus kõrguses, hollandlasi me aga ei hinnanud. Rembrandt kui loonistaja seisis klassikute kirjas tagaplaanil. Elulisust, tehnika virtuooslikkust loeti akadeemiliste tavade järgi kunsti languse tundemärkideks. Ja isegi Rembrandt ei pakkunud meile huvi, pidasime tema töid lõpetamatuteks ja peaaegu maneerlikeks.

Lõpuks peale kesköö ja rahupausi hakkas Vladimir Vassiljevits lahkuma. Ta jättis lahkelt kõigiga hüvasti ning saadetuna Antokolskist, lahkus. Varsti pärast mõneminutilist ootamist läksid ära ka teised.

Ma istusin alles mõtetes, kui äkki jooksis ruumi Antokolski, tujust ära, murelik, peatus keset tuba ning lahutas küsivalt käsi.

«Ah? Ilja! Mis nad küll mulle tegid! Kuule, kuidas minn sellele vaatad?»

«Mis on? Millal? Kus kohas? Kas seal ära minnes juhtus midagi?»

«Kuidas — kus? Siin, nüüdsama! Kas sa ei kuulnud, kuidas siin Stassovile näkku naerdi?!»

«No mis sa nüüd? Ma ei saa sinust aru: siin? Kui valeldi?... No mis sellest, ta hakkas ju ise esimesena klisama. Tekkis äge vaidlus ja isegi väga huvitav.»

«Vaata kus alles beebi! Sa kas kavaldad või ei saa millestki tolku. Kas siis nii räägitakse endast vane-maga? Kas sa ei kuulnud, kuidas Semiradski otse avalikult mõnitas seda lugupeetud kuulsat kirjanikku. Uhkustab, et ta on kindrali poeg. Piimahabel! Aga peasi, Stassov oli ju minu külaline. Kas ma siis meelega kutusin sääraseid sõbrad, kes ta siin armutult läbi võtsid!»

Ta kõne muutus üha kiiremaks.

«Seda ma ei luba! Minu silme all nii solvata mu külalist! Sellist lugupeetud inimest! Ma lähen kohe praegu Semiradski juurde ja nõuan, et ta juba homme paluks Stassovilt vabandust.»

Ta hüppas ühelt jutuainelt teisele ja kaebles, nagu oleks ta omaette, kuuldavalt:

«Küll on inimesed, küll on ikka sõbrad — seltsimehed! Ma ju näen, see on kadedusest. Semiradskil on kahju, et Stassov on palju kirjutanud minust, minu tööst... Miks mitte aga temast? Oh! On inimesed, küll on inimesed!»

Ta sattus üha rohkem meeleheitesse. Müts kuklas, kuuenööbid lahti, juuksed kleepunud otsmikule.

«Rahustu ometigi! Mis sa sonid, ajad suust välja, mida pole olnud,» ütlesin ma talle.

«Kuidas! Sinu meelest pole midagi olnud? Kas ka sina oled nüüd nende poolt? Sa ju vaikisid, sa ei takistanud neid ega kaitsnud Stassovit! Ning kõik te toetasite Semiradskit, nagu kokkuräägitult. Kas see pole tõsi? Kas ma valetan?»

«Rahustu siis ometi lõpuks, joo vett ja istu. Siin pole midagi ülekohtust juhtunud.»

Ta neelas lonksu külma teed, istus Delaroche'i Napoleoni traagilises poosis Waterloo all ning hingas sügavalt. Lõpuks hakkas ta vaikselt rääkima:

«Noh, ütle mulle puhas tõtt, Ilja, kas Semiradski käitus minu suhtes seltsimehelikult? Sa oled õiglane inimene, ütle ausalt.»

«Jah, minu arvates midagi halba, eriti sihilikku — sa ära seda mõtlegi! — ei olnud. Stassov, nagu näha, armastab väga vaielda. Isegi mulle näis, et ta vaidles heameelega ning oli ära minnes lõbusas tujus, jättis hüvasti üsna sõbralikult, rõõmsalt. Ja vaat mis veel: kas siis tema oleks solvunud? Ära karda! Selline «Müristaja»! Anna talle kümme Semiradskit, ta ei jää kellelegi vastust võlgu. Jäta nüüd, mine magama, on juba aeg.»

«Kas sa tõesti räägid ausalt? Ilja, Ilja! Ära tee pattu! Mina aga lähen homme Semiradski juurde ning nõuan temalt, et ta paluks Stassovilt vabandust. Ma pean seda tegema: Stassov oli minu külaline. Ning peaasi: see,

mulleat Stassov rääkis, on suur tõde. Semiradski ainult «mõeldud» ilusti kõigest vanast, äraelanust. Stassov aga elavast, meie oma kunstist. Tead sa? Stassovil on õigus».

«Jah, võib-olla on ka sul õigus, kuid sa ära mine Semiradski juurde. Paremini juba külasta kõigepealt Stassovit — ta ise ütleb kohe, kas ta solvus või ei. Tuhh jutt, ei usu.»

Antokolski jäi mõttesse, ja kuna olime väsinud, läksime magama.

Kolmandal päeval pärast seda jutustas ta mulle, kuidas ta murtuna ja süüdlasena sammus aralt läbi Avaliku Raamatukogu pikkade saalide põksuva südamega ja püüdes välja mõelda kõikvõimalikke vabandusi lähedase Vladimir Vassiljevitsi ilukirjandusosakonnale.

Üldiselt oli Antokolski vähese jutuga. Ka häirisid teda ta aktsent ja vähene juhuslik haridus. Avalikult vaielda ta ei armastanud ega suutnudki. Ta teadis, et teda ei mõisteta. Kuid oma südamepõhjas põles ta kirest meele, elava kunsti vastu. Stassovit ta mõistis ning tundis aukartust tema ees nagu vaimse isa ees. Õilsa altruismi julge lend Stassovis ning reaalse rahvusliku kunsti jumaldamine Stassovi poolt tiivustasid Antokolskit ning hingestasid teda elavate ideedega ja kangelaslike püüdlustega kui oma rahva tõelist ning elavat kunstnikku. Tuhkav elu ning eriti tema traagilise rahva lähedane ajalugu, tema lihase hõimu rõõmutu saatuse täitsid Antokolski hinge ülla dramatismiga. Tema ideed kunstis olid tema süda, tema veri... Talle olid võõrad meele vaimustused, kes on võlutud kunstist kunsti pärast, ka klassikaline, oma aja ära elanud maailm oli tema jaoks surnud. Ta hing oli siiras ja otsekohene. Ainult Stassov toetas võrratu õilsusega Antokolskit tema söimatud, alandatud ja solvatud juutluse maailmas.

Vladimir Vassiljevits hüüdis talle juba eemalt lõbusalt ja valjusti vastu:

«Ohoo! Keda ma näen! Tervist, isand, tervist! Tere tulemast! On teie sõbrad tervise juures? Ma meenutan veel siamaani meie suurt vaidlust selle teie teravanalise poolakaga. Kuidas ta nimi oli, Sedmigradski vist?

Aga ta on andekas inimene. Ainult kahju, et see lootusetu klassik on tulevane professor. Itaallus on ta nahka pannud. Kuid ma olen väga rahul, et sain tuttavaks teie seltsimeestega. See Sedmigradski on väga haritud, te saate temast palju kasu, ning kogu see sõprade ring meeldis mulle väga: see on abiks teie edasises arengus. Mina aga aina mõtlen: äkki hakkab klassika teid enda poole tõmbama, on see võimalik? Mis? Hakkate Amoreid ja Venuseid meisterdama?»

«Ah, mis te nüüd!» kohkus Antokolski. «See on mulle nagu kivid ja kännud... Mina aga tulin siia suures rahutuses küsima, kas te ehk ei solvunud minu peale mu õhtu pärast? Minu seltsimehed, see tähendab, eriti Semiradski, lubasid endale nii lugupidamatult teiega vaielda ning oma vastuväidetes häbematuseni minna... Sellised on juba siinsed noored inimesed... Meie juures ei tohi niimoodi vaielda vanemaga, ma ei oodanud seda... Ma tulin... Vabandage, andke andeks...»

«Oo! *Quelle idée!*» Ma ju armastan seda väga, see just meeldiski mulle. Ja ma palun teid alati rääkida mulle tõtt otse näkku, öelda, mida mõtlete ja milles te pole minuga nõus. Ma vaidlen kõikidega. Ja mis see tähendab? Kes on vanem? Kes tohib? Ei, ei ja veelkord ei! Mina tahan olla kõigiga võrdne. See vaidlus teie juures meeldis mulle väga.

Teie Sedmigradski on väga hea dialektik. Aga kuidas tal teie juures kunstiga läheb?»

«Oo! ta saab esimesi numbreid eskiiside eest ning esimesi preemiaid suurte kompositsioonide eest — ta on silmapaistev!»

«Aa-a! Annaks jumal, annaks jumal! Ta on lõpetanud Harkovi ülikooli, nagu ta mulle ütles, loodusloo alal, arvatavasti. Eks sa näe! Ja millised hundi silmad tal on! Hunt mis hunt!

* *Quelle idée!* — Milline mõte! (Prants. k.)

KARAKOZOVI HUKKAMINE*

1866

I

Aleksander II esimene tapmiskatse ehmatas lihtsad inimesed kangeks. Piiteri keskkiht koos rahvasuuga tegid ruttu kindlaks, et see on mõisnike tegu, sellepärast et neilt võeti ära nende omand — tollal ihu ja hingega — pärisorjad. Eks nad siis otsustasidki tsaarile otsa peale teha. Intelligents muidugi mõtles teisiti.

Kuuekümnendate aastate üliõpilaskond pulbitses nagu mahasurutud vulkaan, mis siin-seal murdis läbi ohtlikult ja ootamatult. Haritlaste ringkondades kibas noor elu Tšernõševski ideedest. Tema läkitus levis ülikoolide kaudu orkaanina ühest riigipiirist teise. Kõigi mõtlejate südamed pulbitsesid salaja, elasid varjatult tuleviku leppimatute ideedega ja uskusid pühalikult Veera Pavlovna kolmandasse unenäosse («Mida teha?»).

* Esialgne pealkiri «Surmanuhtlus» on hiljem muudetud pealkirjaks «Karakozovi hukkamine». Et mõlemad pealkirjad tsensuuri nõudel kõrvaldati, panime uueks pealkirjaks neist teise.

Dmitri Vladimirovitš Karakozov (1840—1866) tulistas 4. aprillil 1866. aastal Aleksander II. Hukati pärast pikaajalist piinamist 3. septembril.

Isegi meil Kunstide Akadeemias olid kaugetest kolgastest pealinna pääsenud uljaspead omamoodi summutatult ärevuses 1861. aasta värsketest sündmustest.

Kuuekümnendatel aastatel oli Kunstide Akadeemia õpilaspere enam kui käsitööndusliku kallakuga: vaene, kaltsakas ja väheharitud. Kogu selle pere muutsid omaseks ja koduseks eriti provintsi aktsendid ja muulaste kulunud rõivaste mitmekesisus. Kõige enam paistsid silma väikevenelased: nad ei osanud vaikida, kõnelesid erilise lõtvusega, valjult ja laulva häälega.

Kipsfiguuride klassis istusin ma õlg õla kõrval ukrainlase N. I. Muraškoga. Olin temast väga huvitatud. Kogu tema ukraina laiskvorsti graatsiaga kujus, kombes rääkida mõistatuslike lõpetamata fraasidega ning sanküloti edvistavas kostüümis oli isegi maalilisust. Märgates oma silmanähtavat mõju lihtsameelsetele ja eriti preilidele, ta nähtavasti eputas. Ta tõi tihti valjusti kuuldavale nimesid ja mõtteteri loetud raamatutest ning biograafiatest ja ta armastas ning oskas kiiresti võita kaaslaste poolehoidu ega häbenenud neile puru silma ajada*.

Me saime temaga varsti lähedasteks: ta meeldis mulle eriti seepärast, et ta palju luges ja oli suurepärase mäluga. Ilmselt uhkeldades näis ta salapärasena ning andis korduvalt mõista hädaohtudest, millised varitsevad teda teatud ajani. Suvel kodupaigas Ukrainas tegi ta üleskirjutusi rahvasuust. Ta valdas suurepäraselt väikevene keelt. Oma sageli muinasjutulist laadi jutukeste-aneekdootidega lõbustas ta meid pisarateni. Tut-

* Nikolai Ivanovitš Muraško (1844—1909) oli Repini akadeemias oleku aastail tema lähemaid sõpru, sünnilt ukrainlane, «pühapiltide meistri» poeg 1876 a. avas ta Kiievis kunstnikest sõprade ja metseeni I. N. Tereštšenko abiga joonistamise kooli, mis eksisteeris kuni 1901. aastani. Repini suhted sõbra «Mikoliga» kestsid kuni viimase surmani. Muraško sulest on ilmunud rida kunstikriitilisi artikleid (peamiselt Kiievi ajakirjanduses) ja «Vana kooliõpetaja mälestused» (3 väljaannet), mis ilmusid Kiievis aastatel 1907—1909 ilma autori nimeta. «Mälestused» sisaldab hinnatavat materjali Ukraina kunstilise hariduse ajaloo kohta. Teoses räägitakse palju Repinist.

lavate kodudes, eriti aga Prahhovite* juures, ei jäetud teda enne rahule, kuni ta luges midagi ette oma väikeselt kortsunud lehtedelt. Lõkerdati lõpmatult naerda, eriti naersid Jossif Vassiljevits Polubinski ja tema õde Avdotja Vassiljevna, Prahhovite ema — haruldaselt luugupeetud matroona, ema, kelle lapsed Izm. Iv. Srennevski rektoriks oleku ajal paistsid oma eruditsiooniga silma üle kogu ülikooli.

Vastavalt oma loomule ja huvidele jagunesid õpilased rangelt ringidesse: «vana põhikirja järgi», eriti vabahuulajad, kes olid väga ükskõiksed kirjanduse suhtes ja «59. aasta põhikirja järgi», progressistid, kel oli side üliõpilaskonnaga. Need paistsid silma erilise kirjandusliku huviga. Nad õppisid loengutel, lugesid ning eriti kiirelt neelasid kõiki jooksvaid, aktuaalseid materjale ajakirjandusest, mitte ainult vene omast, vaid olid ka tuttavad isegi Rocheforti «Laternaga»**.

Igal «arenenul» (oo, kui arenenud ta on! öeldi selliste kohta, ja sellega oli öeldud kõik) oli kolm armastatud lehekut, kelle päevapildid seisis kõige auväärsemal kohal kirjutuslaual. Need olid enamasti Tšernõševski, Lasalle, Prudhon.

* Prahhovite perekonna iseloomustuse kuuekümnendatel aastatel leiame N. A. Prahhovi mälestustes: «Minu vanavanalt — Jevdokia Vassiljevna Prahhovilt... ja tema vennalt Jossif Vassiljevits Polubinskilt... kuulsime valgevene ja ukraina jutte ja laule. Nikolai Ivanovitš Muraško ukraina lühijutud, anekdoodid ja «jandid» (naljapalad) lõbustasid nii vanu kui noori... Repin, kes sattus kord sellisesse perekonda, tundis end seal nagu kodus» (N. A. Prahhov). Repin 1860—1880. aastatel (A. V. Prahhovi arhiivimaterjalide järgi ja oslikel mälestustel) — artikkel Repini teoste teises köites «Kunstilist pärandit». Vennad Prahhovid tundsid Repinile konna ja hakkasid südikalt tegelema tema haridusega, õpetades talle vene ja saksa keelt, ajalugu ja kunstiajalugu, tutvustasid talle kirjanduslikke uudisteoseid ja palju muud. Mstislav Viktorovitš Prahhov (suri 1879. aastal) oli filoloog, ajaloolane ja luuletaja, üks esimesi Heine tõlkijaid; 1861. aastal juhtis üliõpilaste streiki Adrian Viktorovitš Prahhov (1848—1916) oli hiljem Peterburi ülikoolis ja Kunstide Akadeemias kuulus kunstikriitik, arheoloog ja kunstiteooria ning -ajaloo professor.

** Viga autori mälestustes. Prantsuse radikaalse publitsisti Henri Rocheforti ajakiri «Latern» («La Lanterne») ilmus alles 1886. a.

Vihatud isikud — neid oli samuti kolm — olid välja lõigatud fotodest ja tolknesid silmustes, selleks eriti tehtud tapalavadel, kuskil nähtaval kohal seinal, toa keskel.

Nendeks olid: Katkov, M. N. Muravjov ja Napoleon III.

Üliõpilaskonnas domineerisid kaks kirjanduslikku kangelast Rahmetov ja Bazarov kui matkimisväärsed eeskujud. Raamatut «Mida teha?» lugesid nad mitte üksnes räbaldunud eksemplaride, vaid ka märkmete näol, milliseid säilitati koos mahakirjutatud keelatud kirjandusega ja mittelubatud ülesvõtetega «poliitilistest».

Ma hakkasin väga armastama ukrainlasi nende lahkuse ning kõlavate laulude pärast, milliseid nad meie koosviibimistel pärast akadeemia õhtust klassi suurepäraselt ja harmooniliselt laulsid. Me kogunesime järgemööda ühe või teise kaasõpilase poole joonistama. Toa peremees, meie kaasõpilane, hoolitses samovari eest ning istus modellina kogu seltskonnale. Tundes alati sümpaatiat väikevenelaste vastu, muretsesin ma endale varsti peakotiga mantli ning käisin selles, punastades tihti Peterburi publiku tähelepanust. Mul oli tund Špalernaja tänaval ja mu tee viis mööda Dvortsova ja kaldaäärset tänavat kuni Liteinõi sillani, mis oli siis alles ülestõstetav, puust, ja seisis pargastel. Siin kaldaäärsel tänaval sõitev aristokraatne ülemkiht suunas nii mitugi korda oma lornjetid minu sihis, mistõttu mul hakkas endast hale...

II

Muraško ironiseeris tihti ukrainlase kombel küllalt peenelt ja teravalt kõigi ja kõige üle. Ta põlgas kõiki kehtivaid reegleid ja tavasid. Ükskord — see oli hiljem — läksime temaga kutsumata konkurendi Semiradski ateljeesse. Muraško ironiseeris sedavõrd ja kuidagi nagu roomas ateljee ukse ees, et Semiradski ütles talle teravalt ja otsustavalt, et ta palub Muraškol jätta oma iroonia siia koridori, ukse taha, muidu ta ei lase teda ateljeesse. Vahel tuli Muraško minu poole õhtul

kell 11. Oelnud mõne sõna, heitis ta otse põrandale, ja millal kui ma püüdsin talle diivanile aset teha, suikus ta mugavasse õiglase unne ning magas nii kogu öö. Ta tõusis vara ning magas seepärast kui surnu, õhtul aga alati tukkus.

Imelik, et vaatamata oma uljalt kuklasse heidetud poole ja suurtele raskepärase pilguga silmadele tundis ta ebaharilikku orgaanilist hirmu kõrguse ees.

Kui me kolmekesi (kolmas oli P. I. Šestov*) olime rännanud Iisaku katedraali tippu, hoidis Muraško kukakil olles kramplikult kinni rauast käsipuutoest, mis olnud võimeline sammugi eemalduma luugist, kust oleks võinud rõdult näha kogu Piiteri kaugusi.

Ükskord pomises ta mulle klassis pliatsite krigina mantel salapäraselt: «Kas sa tead, mis täna juhtus?»

Ta jutustas mulle Aleksander II tapmiskatsest Suveaia. See sõnum levis nagu tuulepööris mitte üksnes Piiteris, vaid ka üle kogu Venemaa telegraafi teel...

Pärast kõiki vapustanud sündmust hakkasin ma mõtlevana oma peakotiga mantlile. Asi seisis selles, et kõigil keerles peas küsimus — kes üritas tappa «Vabastajat»? Mõeldi poolakatele, mõisnikele (veel ei olnud kadunud 62. aasta tulekahjude suits) ning lihtsa inimese pähe ei võinud kuidagi tärkata mõte, et katset võis teostada õliõpilane.

Minu mantlit võis pidada demonstratiivseks poola roivaks ning ma ruttasin seda vahetama hariliku palitu vastu.

«Paastja» Ossip Ivanovitš Komissarov-Kostromskoi** muutus kähku päevakangelaseks, kuid meie juures polnud tal üldse edu: kurjad keeled teadsid rääkida, et tollal Suveaia juures rahvasummas oli see mütsitegija peijus ja teda ennast peksti hirmsasti kui atentaadi tegijat. Hiljem lobiseti, et tema kuulsuse tipul oli tema

* Pjotr Ivanovitš Šestov (1847—1904) oli kunstnik-arhitekt (hiljem arhitektuuri akadeemik), Repini kaaslane Kunstide Akadeemia päevilt.

** Peterburi käsitöölise O. I. Komissarov viibis parajasti rahvasummas, kui Karakozov suunas püstolitoru tsaari pihta. Arvati, et ta lõi Karakozovile kae pihta ja sel viisil «päästis» Aleksander II.

naine kauplustes nõudnud ärimeestelt ostetavate kaupade pealt suuri hinnaalandusi temale kui «päästja naisele».

Administratiivne keeris möllas pahaendeliselt õppiva noorsoo kohal, arreteerimised järgnesid arreteerimistele, kui palju oli ära põletatud keelatud kirjandust küll trükitut kui ka käsitsi kirjutatut! Ja kiiresti sai tehtud otsus tsaari pihta tulistanud Karakozovi surmamiseks.

III

Alles pime oli sel saatuslikul hommikul koiduajal, aga meie koos N. I. Muraškoga seisime juba lõpmatus rahvamurru Vassili saare Bolšoi prospektil. Kogu tee Galeeri sadamasse oli tihedalt spaleeridena kummalgi poolt tänavat täis rahvast, keset teed aga jooksis lakkamatu rahvamass — kõik Smolenski väljale*.

Vähehaaval liikusime meiegi mööda kõnniteed hukkamispaiga poole...

Oligi väli, paistis mustendav võllas, mis kõrgus lihtsa puust tapalava kohal. Silmitsenud väljakut, mis tihedalt täitus mustast rahutult lainetavast inimmerest, peatusime suurte mulla-, salpeetri- või söekuhilate juures, mis olid kokku kuhjatud korrapäraste nelinurkadena suurte piklike sarade suurusteks. Meiegi otsustasime ronida ühele neist rinnatistest, valides koha, kust võiks näha ka «kurjategijat» lähemalt, kui teda meist mööda veetakse.

Rahvamurd üha kasvas, ja kui me märkasime, et meid tõrjutakse eemale, otsustasime kohta vahetada. Parem seista kusagil kõnniteel — seal sõidab häbivanker ligemalt mööda, siit, meie katuselt, aga ei näe hästi nägu, ikkagi kauge, ja võllaski on kaugel. Oli juba

* Kuigi ametlik ajaloolane S. S. Tatištšev tõendab oma monograafias «Imperaator Aleksander II elu ja valitsemisaeg», et Karakozovi hukkamine viidi täide «Petropavlovski kindluse muldnõlval» (II köide, lk. 7), kuid mina kui pealtnägija tunnistati, et Karakozovi hukkamispaik oli Smolenski väljal (I. J. Repini märkus).

õnn valge, kui eemalt hakkas lähemale kõikuma must vedrudeta vanker, kus pingil istus Karakozov. Politsei looldis tee ainult vankri laiuselt lahti ja sellelt vahe- maalt oli selgesti näha, kuidas «kurjategija» kõikus ühelt küljelt teisele munakividega sillutatud teel. Kind- ollatud seljatoega puust pingi külge, näis ta liikumatu mannekeenina. Ta istus seljaga hobuse poole ega muut- nud üldsegi oma kangestunud asendit. Juba ta lähenes, juba möödus meist. Ikka sammu ja meie ligidalt mööda. Hästi oli näha tema nägu ja kogu ta keha asend — tar- dunult, pea pööratud vasakule. Ta näovärv oli hallika varjundiga kollakalt kahvatu, iseloomulik üksikvangis- tuses istunud, kes pole pikka aega õhu ega valguse käes viibinud. Tema heleblonde loomulike lokkidega juukseid, mis olid kaua pesemata ning korrapäratult lopitud kergelt silmle langenud arestandimütsi alla, kattis tuhkjashall kord. Esiletungiv pikk nina meenutas mürnu oma, ning silmad, suured, hallid, täiesti elutud silmad, suunatud ühte punkti, näisid olevat juba seal- pool elupiiri: neis polnud märgata ainustki elavat mõ- tet, elavat tunnet. Ainult tugevasti kokku surutud kit- and huuled andsid veel tunnistust säilinud tardunud energiast inimese juures, kes oli otsustanud lõpuni vastu pidada oma saatusale. Üldmulje temast oli eriti kole. Muidugi, lisaks kogu sellele ilmele kandis ta enda kohta langetatud surmaotsust, mis (see peegeldus kõlgi nägudel) viiakse kohe täide.

Kogu Piiterist, isegi kõige kaugematest eeslinnadest alla kokku jooksnud rahvamurd sulas nagu üheks rahu- taks siia-sinna paigal rabelemiseks: kõik lainetas, tõuk- les ja käratses kumedalt mingite summutatud mõttetute «onakatkendite hüüdlamise saatel. Peaaegu kõigi nägu- del oli nõutu, jahmunud ning mõttelage ilme. Varsti sattusime sellisesse pealesuruvasse rüsinasse ja veen- dusime, et isegi üle peade ei paista enam midagi: aru kaotanud lihtrahvas aina edasi tungides tõukles, tallas jalgedel ilma mingi vabandamiseta, seda otsekui mee- lega viha pärast tehes ja surus meid julmalt külgedelt. Endakaitse korras, jälgides häbivankrit, liikusime meie «murti — ja juba tahtmatult — selle elusa laava voolus edasi ning mõtlesime mõne lähema hunnikuni jõud-

misele kui pääsemisele, kuhu meid võib-olla surub inimvool. Rahvamurd ajas meile hirmu peale... Ja me rõõmustasime, kui lõpuks ronisime ühe hunniku otsa. Oli vaja ette trügida, et pikakasvulised ei varjaks meie eest vaatepilti.

Rahvameri jäi peagi vaikseks. Kõik pilgud olid naelutatud tapalavale. Häbivanker sõitis selle juurde. Kõik jälgisid, kuidas sandarmid aitasid ohvril teda käte alt kinni hoides vankrilt maha ronida ja tapalavale astuda.

Meid ei seganud keegi nägemast, kuidas tapalaval võeti ohvril seljast pikahölmaline must vammus ja kuidas ta nüüd tuikudes seisis hallis pintsakus ja hallides pükstes. Küllalt kaua lugesid ülemuslikud kujud midagi ette, kuid tapalavalt ei kostnud midagi. Siis pöörduti «kurjategija» poole. Nii sandarmid kui ka veel mingisugused ametimehed võtsid temalt maha musta vangimütsi ning hakkasid teda tapalava keskpaiga poole lükkama. Näis nagu ei oskaks ta kõndida või oli ta kangestunud. Arvatavasti olid tal käed kinni seotud. Ja siis, kui nad olid ta vabastanud, kummardas ta hardalt vene kombe kohaselt ruttamata kõige nelja külje poole kogu rahvale. See kummardus muutis korrapealt ümber kogu selle paljupealise välja, see sai omaseks ja lähedaseks sellele võõrale imelikule olendile, keda rahvahulk oli siia vaatama jooksnud kui mingit imet. Võib olla, et ainult sel hetkel ka «kurjategija» ise mõistis selgelt momendi tähendust — hüvastijätku igaveseks maailmaga ja kõikehõlmavat sidet temaga.

«Ja anna meilegi andeks, jumalapärast,» nuuksus keegi summutatult, peaaegu enda ette.

«Jumalaema, taeva kuninganna,» venitas keegi eit poollauldes.

«Muidugi, jumal mõistab kohut,» ütles nutuvärinaga hääles mu naaber, välimuse järgi kaupmees.

«O-o-h! Issake!»... ulgus eit.

Rahvas hakkas tumedalt sumisema, oli kuulda isegi mingeid hüüdeid. Kuid samal ajal hakkasid trummid valjusti põrisema. «Kurjategijale» ei saadud jälle kaua aega üle pea tõmmata pleegitamata linasest pikka teravatipulist paslikut, mis ulatus veidi allapoole põlvi. Sellises tupes ei püsinud Karakozov enam jalul. San-

darmid ja timukaabilised talutasid ta peaaegu käte nööda kitsast silda üles tabureti juurde, mille kohal võlli kaagi küljes plokil rippus silmus. Taburetil seisis juba ootevalmis timukas: ta haaras silmuse ja langetas ohvri terava lõua alla. Teine posti juures seisev timukas tõmbas kärmesti silmuse kaela ümber kokku ja lupates taburetilt, lõi samal ajal jalgealuse osavalt Karakozovi alt minema. Karakozov tõusis juba sujuvalt üles, kõlkudes nööri otsas; pea kaela kohalt kinni sootitud, näis ta kas nukufiguurina või tšerkessina, paslik peana. Peagi hakkasid ta jalad krampplikult tõmblema — jalad olid tal hallid püksid. Ma pöörasin silmad rahvamunna poole ja olin väga hämmastunud, et kõik inimesed näisid olevat rohelises udus... Mul hakkas pea tungi käima, haarasin Muraškost kinni ja oleksin temast peaaegu eemale karanud, nähes tema nägu — see oli armiselt õudne oma kannatajailmega. Ta paistis mulle järaku teise Karakozovina. Jumal hoidku! Tema silmad, ainult nina oli lühem.

Kuid siin polnud enam sugugi mahti vaadata ega hakata nutulaulu laulma... Mäelt, rahvasumma äärtelt, hakkas peaaegu kukerpallitades inimesi alla maa peale veerema. Poisikesed isegi ajasid oma sõjakisaga lämmatavat tolmu üles. All aga huilgas ja märatses laine- linn merena tagasi teele valguv vabastatud rahvahulk. Palnaja taganes... Kuhu minna? Kuhu kaduda?... Nondis suuri pingutusi, et mitte valjusti nutma puhkeda...

IV

Ühel suurepärasel septembrihommikul paistis päike ülal eredalt ja oli nii ebaharilikult soe, et ma lükkasin meigi akna lahti. Süda muutus rõõmsamaks. Mulje nähtud hukkumisest hakkas vähehaaval kaduma. Oli möödunud vist juba enam kui nädal. Kell võis olla kaheksa, mitte rohkem. Äkki, ilma eelneva koputamiseta, nagu see meil kombeks oli, läks uks hooga lahti ja sisse astus Muraško. Ta elas Kotšubei majas Punase silla juures. Niisiis oli ta vara üles tõusnud: me läksime alati jalgsi Lesnoisse ja Lahtasse.

«Noh, kuidas on? Mina, vennas, ei suuda ikka veel kuidagi end koguda. Lähme jalutama Gavanskoje väljale. Võta album või midagi muud kaasa. Vast ehk maalime või joonistame midagi.»

Me väljusime aega raiskamata. Muraško juuresolek äratas jälle kõik hukkamisega seotud muljed ning minnes Vassiili saarel mööda Bolšoi prospekti hakkasime me meelde tuletama hukkamise üksikasju ning kuuldusi arreteerimise kohta — kõikjal arreteeriti noori.

Jällegi pidi silme ees roheliseks minema ja meile meenus, et vaatamata sellele, et olime peaaegu kella viiest hommikul joomata ja söömata, jooksnud siis Bolšoi prospektile, ei läinud meil sööklas midagi alla. Eriti hoolitsevalt, peaaegu helluseni minnes lohutas meid tol ajal meie noor sõber ja armas õpetaja A. V. Prahhov. Olles siis alles filoloogia üliõpilane, pidas ta meile üsna veenva loengu sellest, et surmanuhtlus on kuritegelik abinõu, barbaarsuse õigusetu jäänus. Kui ühiskond organiseerus oma liikmete kaitseks igasuguste hädaohtude ja ebaõigluse vastu ja kui ühiskonnal on eesmärgiks kuritegevust välja juurida, kus on siis loogika? Liige sooritas kõige pöörasema kuriteo: ta kippus inimese elu kallale — ühesõnaga, saatis korda kõige hirmsama inimsusevastase süüteo. Ühiskond aga, selle asemel, et juhtida seda õnnetut liiget oma süüteo kahetsemisele, aidata tal meelt muuta, end üksilduses parandada, et ta kogu eluaja kurvastaks oma andestamatu patu pärast, seesama ühiskond sooritab sellise kasuliku teo asemel ka ise samasuguse andestamatu kuriteo. Sealjuures, omades võimu ja jõudu, võtab ühiskond — juba külmalt, kogu oma hiilguses kõigile eestkostele kodanikele näitamiseks — eksinud vennalt elu. Kas võib leppida mõttega, et selles seisabki ühiskonna kõrgem ülesanne. Ja on selge, kui ühiskond tapab kaitsetu, meelesparandamist vajava ja juba ka kahetseva liikme, kelle jaoks ühiskond siis eksisteerib? Tähendab, loogiliselt võttes, ühiskond ise väärib hävitamist, sest pannes toime kõige hirmsama kuriteo, õpetab ta kogu rahvast, kogu ühiskonda inimisiksusele kallale kippuma. Ta ise rikub kõige peamist elu- ja ühiseluprintsiipi.

Mernutades neid meie ja kõigi teiste poolt austatud kalli Adrian Viktorovitši loengu selgeid põhjendusi, hakkasime kuni Smolenski väljani. Needsamad nelinurksed hunnikud, mille otsas me seisime. Küll on tallatuna ära muritud ühetasased servad, nii ta seal seisabki. Tapalava on lammutatud. Vaevalt on veel võimalik aimata, kus olid sissekaevatud postid ja kus seinad völlas.

Jõudsimme sellele kohale ning vaatasime siit kogu linbruskonda ja kõiki neljakandilisi hunnikuid. Mil-lime vahel Kuidas inimesed kaunistavad elu: «Koos surragi on ilusam». Nüüd oli kõik tühi ja igav, aga siis meid ikkagi isegi inimese surma ootamise õudus sellele kohale mingi ebaõudse pidulikkuse. Küll oli ikka kõik siin täidetud mustava rahvasumma poolt, kuidas see lihas nagu sipelgapesa ning kiiresti laiali valgus, kui avulik hukkamine oli läbi...

Me hoidusime paremale, sadamast mööda, et pääseda mere äärde. Tihti tuli üle hüpata vett täis aukudest ja kraavidest samblaga kaetud küngaste vahel. Lõpuks jõudsimme parasjagu laia oja äärde, kus tuli saapad jalust võtta, et ojast läbi minna. Nii jõudsimme Golodai väljale.

«Tead,» ütles Muraško, «siin on vist Karakozovi haud, aga võib-olla polegi seal mingit hauda ega midagi, lihtsalt tasane plats.»

Tõepoolest, paremal pool silmasime me tallatud kohta ning siin-seal äsja kinniaetud aukude värsked jälgi.

«Ehhee, näe, näe, vaata!» Siia maetakse ka enesetapjaid — poonuid.»

Üks koht paistis eriti silma just värskelt kinniaetuna ning me otsustasime endamisi, et siia on maetud Karakozov... Seisime veidi aega mõttes ja tahtsime juba edasi minna. Äkki näeme, kuidas meie poole jookseb ähkides paks punane larhv, lühikesed vurrud turris ees — nagu Muravjovil. Alles nüüd märkasime, et eemal seisab vahiputka. Sellest ruttaski meie poole ilma mütsita, särgiväel paks lõust.

«Seiske!» karjus see. «Kes te olete? Miks te siia tulite?»

«Aga mis siis? Me lihtsalt jalutame,» vastasime meie.
«Leidsid ka koha jalutamiseks! Kas teate, mis koht see on? Kelle haua juures te seisite? Noh?»

«Ei, ei tea, aga kelle haud see siis on?» ütles Muraško rahulikult.

«Ah, ei tea! Küll ma teile näitan, kelle haud. Tulge minuga jaoskonda: küllap seal teile öeldakse, kelle haud see on.»

Ta osutas vahiputka suunas. Astus sinna sisse, pani politseimundri selga, pähe sama võimkonna mütsi ning käskis minna ees Vassiili jaoskonda. Jaoskonnas sosis-
tas ta meid enda ees hoides midagi laua taga istuvale punase krae ning läikivate nõõpidega tšinovnikule. Meieni kostsid ainult sõnad «just sellel kohal, just sellel kohal». Tšinovnik läks teise ruumi ja peagi marssis sealt kiirel sammul meie poole pikkade vurrude ja pagunitega kiitsaka kehaehitusega pürkonnaülem. Juba kaugelt õgised meid tema tinased silmad.

«Kes te olete?»

«Kunstide Akadeemia õpilased,» vastasime me pea-
aegu üheaegselt.

«Miks te viibisite Golodai väljal?» uuris ta meid kar-
milt.

«Me käime tihtilugu albumiga ümbruskonnas, mitme-
sugustes paikades ja joonistame, mis meile meeldib.»

«Imelik: rabas... Mis seal joonistada on?»

«Ka rabal võib olla oma võlu,» ütlesin mina.

Ta pööras end järsult ringi.

«Tehke järelepärimine,» ütles ta tšinovnikule.

Pärast risküsitlust ja protokollimist käskis too meid kuhugi edasi viia. Mundris kardavoi, relvastatud ka raamatuga, viis meid teise jaoskonda. Siin, kambris, nägin ma end suures peeglis ja imestasin hirmsasti: mu nägu oli kollane ja lootusetult murtud ilmega.

Meid viidi laua juurde, mille taga istus väikest kasvu, punakate vurrudega tšinovnik, prillid ees. Ta vidutas naeratades silmi ja sugereeris hüpnotiseerivalt vaikse häälega, mis ei sallinud vasturääkimist: «Tahtsite Karakozovi hauda näha?...» ja hakkas midagi üles kirjutama.

«Ilja, miks sa oled niisugune — isegi kole on su peale

vaadata. Oleme meie siis midagi teinud? Võta end kokku,» sosistas mulle Muraško.

Pärast kõiki sissekirjutusi viis raamatuga kardavoi meid Kunstide Akadeemiasse. Pühapäeva puhul õppusi tema ei olnud ja meid viidi isikute kindlakstegemiseks elulise järelevaataja Pavel Aleksejevitš Tšerkassovi juurde. Too oli kohe meie poolt, küsitles meid, kirjutas midagi jaoskonnale ning teatas meile, et oleme vabad.

Ilingasime kergemalt ja läksime minu poole. Ja alles
nii, kui olime jõudnud tuppa, tundsi kohutavat väsi-
must ja nälga. Muraško viskas end siisämas pörandale
«logu, mina aga heitsin oma voodi. Tellisime samovari,
õnnussaiu ja rõõska koort. Aga seni kuni kõik oli val-
mis ja lauale toodud, lebasime nagu tapetud ja vaiki-
me»

«Ohoo, Ilja, neid lolle küll, vaata, mis mul tas-
kun on.»

Ta võttis taskust paksu paki fotosid. Seal olid kõik poliitilised kurjategijad: Kosciuszko, palju poola mässu-
lasi, Tšernõševski kui ka teisi meie asumisele saadetud
ning hukatud vabadusvõitlejaid.

«Ma tunnistan sulle ausalt. Kas ma oleksin tahtnud
kindlusse sattuda: kui mind oleks läbi otsitud, oleks
pandud istuma... jumala eest... Ja mul hakkas si-
nne kahju. Jumal küll, kui armetu sa välja nägid,
vaene Ilja. Ah, Ilja, Ilja... Noh, hakkame teed
jooma.»

Hiljem arutasime Adrian Viktorovitš Prahhoi poolt
meile hiljuti loetud referaati vaimulikult teemal surma-
mõistluse lubamatusest. Ja milline romantik see noor-
mees oli, tulvil omakasupüüdmatust ja tõsiseid küsi-
musi... Me austasime teda ja imetlesime tema siivsust
ning tagasihoidlikkust...

«No on see Adrian küll!...» ütles heldinud Muraško.

«Armub temasse mõni tüdruk...» lõpetas ta ohates,
kõik armastust.

Adrian Viktorovitš tõlkis meie jaoks saksa keelest
Munthe pika artikli. Munthe oli palju aastaid uuri-
nud Indias budismi ning Sakyamuni ajajärku. Meid
allatas eriti, et legendid Buddha sünnist ja lapse-
põlvest olid nii sarnased ristiusu vagajuttudele: Maarja

kuulutamise päev, Hommikumaa tarkade kummardamine ja muud. Erinevus oli ainult lapsepõlve oludes: Buddhal kuninglik luksus ja elutüdimus, Kristusel aga puusepa töölistmiljöö.

V

Tol ajal räägiti rahva hulgas, kõigis rahvakihtides ja väga mitmeti aina sellest sündmusest; kuid üldine arvamine oli siiski, et tsaari tapmine oli aadlike tegu. Nad tasusid talle kätte selle eest, et ta võttis neilt orjad.

1866. aastal sõitsin ma Piiterist Tšugujevisse. Raudtee viis juba Harkovini välja. Aga Harkovist Tšugujevini, see oli mulle teada, võis sõita odavalt: pruukis vaid minna Hobuväljakule ja seal küsida, kas leidub siin mõni tšugujevlane.

Leidus ainult üks poiss, nii aastatelt kuusteist, ning seegi polnud päris Tšugujevist, vaid Bolšaja Babkasi, kuid ta nõustus viima mind Tšugujevini (Bolšaja Babka ei ole sealt kaugel).

Rogani lähedal teel sattusime me sellise äikese ja paduvihma kätte, et ainsaks varjualuseks stepis osutus vankrialune, kuhu tuli pugeda.

Selles kitsas ruumis pidime tahtmatult olema sedavõrd lähestikku, nina vastu nina, et see iseendast kutsus esile vastastikuse lähema suhtlemise ja usaldusliku kõneluse. Kui äikesemürin meie peade kohal vaikseks jäi ja suured vihmapiisad lakkasid trummeldamast ega tunginud läbi pragude meie kitsasse redupaika, mis oli nii madal, et me peaaegu küürakil lamasime, küsis poiss minult aeglaselt, küla kombe kohaselt:

«Aga kust sa ise pärit oled?»

«Piiterist,» vastasin mina.

Ta uudistas mind pika pilguga, hindas mind ja jäi vaikseks.

«Kas sa seal tsaari nägid?»

«Nägin,» vastasin ma, «kord kohtasin kaldaäärseel tänaval!»

«Aga oled sa kuulnud, et tsaari pihta lasti?» küsis ta vaikselt.

«Kuldas siis,» vastasin ma, «see on kõigile teada ja ajalehtedeski kirjutati...»

Mõnu «ajalehtedes» juures muutus ta nägu pisut kurvaks ja ta jätkas:

«Aga nüüd ma jutustan sulle sandarmist, tsaari ihukaitsjast. See ei ole õige, et mõisnikud lasksid tsaari pihta oma orjade, moonakate pärast kätemaksuks. See oli aga vaata nii: tsaari ihukaitsja, tähendab sandarm, kui tsaar magas, — tähendab, kedagi ei tohi tema juurde lasta. Kord seisab aga sandarm tsaari juures ja mõtleb: noh, kuidas on, kui ma õige tapaksin tsaari ära. Astub lähemale. Tsaar magab raskelt. Sandarm sihtis mõõliga, tõmbas kuke vinna — klõks: tõrge. Tõmbas kuke uuesti vinna, vajutas jällegi ja uuesti tõrge. Proovis veel kolmandat korda: ja näed, kolmandalgi korral tõrge... Siis raputas sandarm tsaari õlast. «Ärka üles, tsaar,» ütles ta. «Näed sa,» näitab tsaarile, «püstol, käsi mind hukata: mina tahtsin sind tappa... Oli tõrkepadrun. Jumal ei lubanud,» ütles ta. «Ja mis siis mõtled?»

Poisike nagu kasvas kuidagi, sirgus, niivõrd kui vanhem seda võimaldas, vaatas pidulikult ringi ning lausus pisarsilmil:

«Eks tsaar ju andestanud talle...»

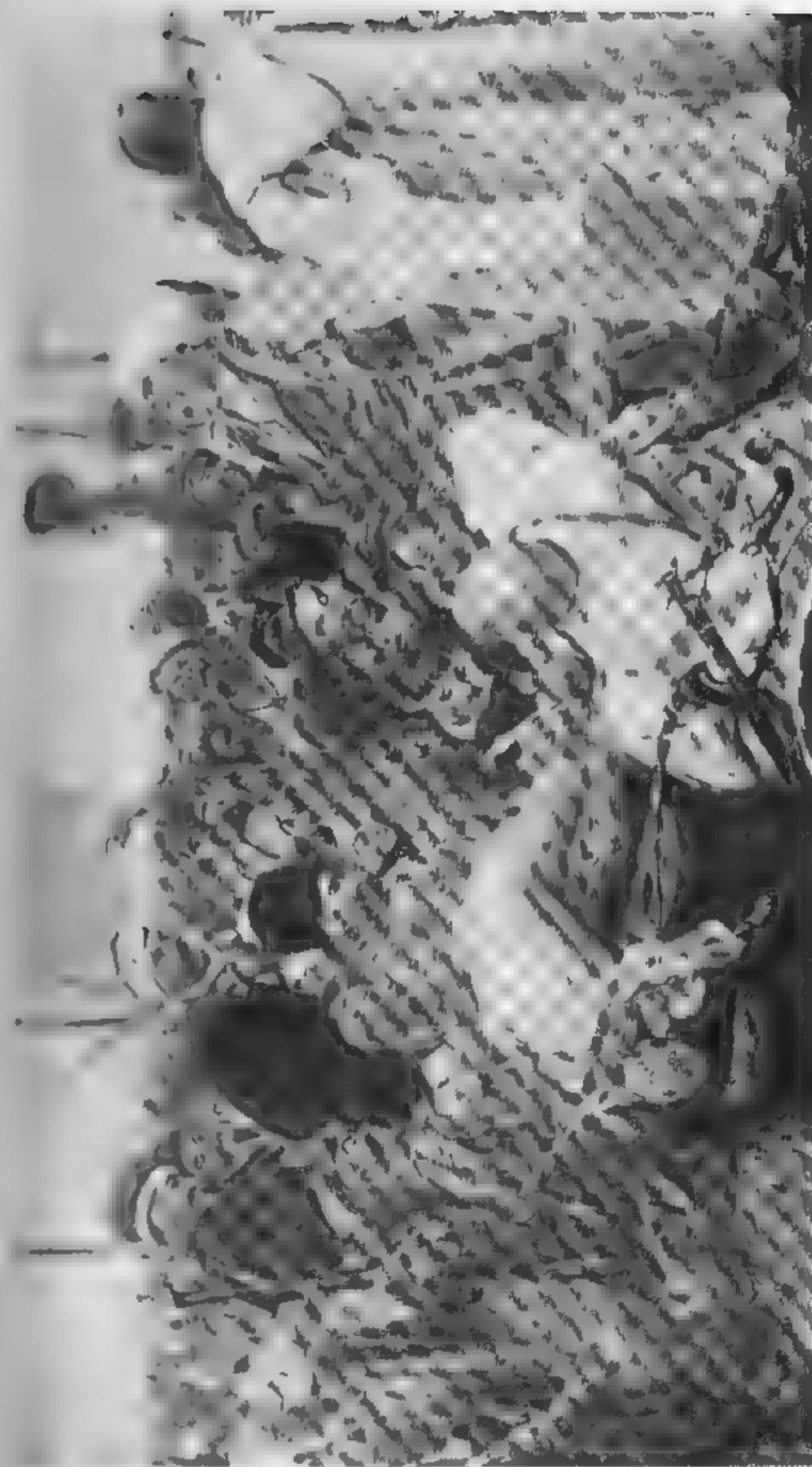
«SLAAVI HELILOOJAD»

I

Kuuekümnendate aastate lõpul ja seitsmekümnen-
date algul toimus Moskvas aktiivne liikumine
slaavluse poole. Moskva oli alati kaasa tundnud slavo-
fiilide suurtele traditsioonidele, ja seda juba enne nelja-
kümnendaid aastaid. Seoses mälestustega Kirejevskist,
Gogolist ja teistest kogu slaavi rahva ühendamise
aktiivsematest tegelastest, pole Moskvas kunagi unune-
nud sellised nimed nagu Samarinid ja Aksakovid¹.

1871.—1872. aasta talvel maalisin ma «Slaavi ba-
saari» ehitaja A. A. Porohhovštšikovi² tellimusel töö,
mis kujutas gruppi slaavi heliloojaid: venelasi, poola-
kaid ja tšehhe³.

V. V. Stassovile, kellega ma olin just äsja tutvunud,
sai selle maali idee väga südamelähedaseks ja ta tundis
platoonilist rõõmu maali loomise üle. Kandes isikli-
kult suuri ohvreid, kus vähegi sai, muretses ta mulle
vajalikke portreesid neist muusikategelastest, kes olid
juba ammu areenilt lahkunud ja surnud, ning soodustas
igati kõigi mulle vajalike tutvuste loomist veel nende
elus olevate muusikutega, kes olid võetud minu nime-
kirja, et ma võiksin neid maalida natuurist.

Zaporoožlased kirjutavad kirja Türki sultanile. 1878—1891.

Etüüd maalile «Propagandist. arreteerimine». 1879.

Tolutu suur maal, mis kavatsuste kohaselt oli määratud rippuma küllalt kõrgel, pidi olema maalitud dekoratiivselt, see tähendab vabalt, kaugelt vaatamiseks, kuna hind oli selle eest määratud tagasihoidlik — tuhat viissada rubla — ja tähtaeg lühike.

Kogenud kunstnikud ei suutnud varjata põlgust minusuguse trügija vastu: «Te ju rikute ainult hindu! Kuid te siis saate hakkama sellise formaadiga? Te pole ju kunagi maale teostanud. Eks proovige siis... Kuid vähemalt närused viisteist tuhat oleksite pidanud selle maali eest võtma...» ja nõnda edasi.

Vuutamata kõigile neile väikestele ebameeldivustele ning viletsatele tingimustele armusime meie V. V. Stasoviga oma maali ning tegime kõik, et see õnnestuks nii kunstiliselt kui ka oma mõjuvusest.

Kõige tõsisemaid etteheiteid sain ma kuulda kunstnikelt, kel oli juba nimi. Selle tellimusega oli Porohhovštšikov pöördunud algul K. Makovski⁴ poole, kuid viimane nõudis maalimise eest kakskümmend viis tuhat rubla.

Porohhovštšikov tunnistas mulle avameelselt, et see arutus on talle uudne ja et ta võib maali jaoks eraldada üha summadest, mis on ette nähtud kogu kontserdimuuseumi luksusliku dekoratsiooni jaoks, ja see on ainult tuhat viissada rubla. Ja kui ma selle tasu eest tööd vastu ei võta, siis katavad nad lihtsalt pannookoha drapeeriinguga kinni — ja ongi kõik... Hiiglaslikus saalis «laseeda», nagu ta mulle seletas, on peale kõigi keerukate nikerdustega kolonnide, mööbli ja kõigi vene kultuuritegelaste portreede raamide, milliseid on saja ümber, kõigis nurkades vene ornamendid, ja see oli omanikele väga vastumeelt.

Tunnistan avameelselt, et mulle kui konkurendile, kes alles äsja lõpetas Kunstide Akadeemia kursuse, oli see maali eest määratud tasu hiilgavana, ja ma vaikisin oma heameelest selle suure tellimuse üle ainult viisakuse pärast.

Millises nõiduslikus valguses hakkas mu ees särama suurte rahvakokkutulekute õhtune elu. Suurtes teatrihoovides Aadlikogu saalis joobusin ma publiku elavate gruppide efektsest valgustusest ning uutest tüüpidest,

hommikuks aga lõomasin juba uutest valgusmotiividest ja figuuride kombinatsioonidest ning ruttasin läbema-tult Kunstide Akadeemiasse.

Tihtilugu, kui V. V. Stassov sai vaevalt astunud üle akadeemia ateljee läve, hüüdis ta erksalt oma tavalise kombe kohaselt juba eemalt, enne veel kui uks kinni vaigus, siiraid ja valjusid kiidusõnu. Tema võimas vai-mustus tiivustas mind ning ma tormasin tema portfelli juurde, kus — olin selles veendunud, on juba uued tegelaste portreed, milliseid mul veel polnud, või nende uued poosid, leitud kuskilt vanaaegsetelt ülesvõte-telt, dagerrotüüpiatelt, vanadelt litograafiatelt ja mu-jalt.

«Aga teate mis, teil on tingimata vaja paigutada maa-lile veel kaks figuuri meie noortest ässadest («Võimsa rühma» esindaiaist): need on Mussorgski ja Borodin,» ütles Vladimir Vassiljevitš.

Ma nõustusin temaga täielikult. A. P. Borodini ar-mastasid kõik: ta oli nakatavalt ilus ja uudne, ja kuigi Mussorgskit ka kõik ei hinnanud, oldi haaratud tema julgusest ja elujõulisusest ning keegi ei suutnud tagasi hoida valju naeru, kui esitati — eriti kui ta ise esitas — oma koomilisi tüüpe ning sinna juurde üllatavalt ela-vaid iseloomulikke retsitatiive.

Oh, isegi praegu ei saa kurbuseta meelde tuletada, et Vladimir Vassiljevitšil ei õnnestunud elada meie päe-vini, mil kogu Euroopa on tunnustanud meie rahva hulgast võrsunud vene muusika geeniust — Mussorgs-kit! Tol ajal ei pidanud kõik need meie romantismi narkootiliselt magusates helides rangelt kasvatatud muusikamaitse eestkostjad isegi vääriliseks meelde jätta oma kodumaa geeniuse nime, kes oli tollal juba täielikult välja kujunenud. Ja isegi selline kõigi poolt armastatud populaarne kirjanik nagu Saltõkov-Štšed-rin, vastates Mussorgski austajate küsimusele, kes tundsid huvi Saltõkov-Štšedrini arvamise vastu Mus-sorgski suhtes ja kes oletasid, et kirjanik tunnetab uue koomilise muusika looja helides oma loomule lähedast. — vastas oma satiirilise sule õela karikatuuriga. Kogu Peterburi luges seda paskvilli noore talendi kohta, lämbudes naerust. Jutustati koomiliselt, kuidas keegi

valjuhäälnene esteet esitas asjatundjate kohtule oma kodukasvatatud talendi ning kuidas seesamane vaevu-vuovu kainestunud talent mõirgas oma uue aaria liht-sahva elu ainel: ühest voorimehest, kes oli kaotanud plütsa⁵. Kuid ma pöördusin siiski Porohhovštšikovi poole palvega lubada mulle lisada vene muusikute grupile Mussorgski ja Borodin.

«Või veel! Hakkate sellesse maali igasugust prahti kokku kuhjama! Minu heliloojate nimekiri on koosta-tud Nikolai Rubinsteini enda poolt ja ma ei tohi teile antud nimekirjale ühtki nime juurde panna ega maha võtta. Ühest on mul kahju — et ta ei võtnud nimekirja Tšaikovskit⁶. Sest meie, kogu Moskva, austame Tšai-kovskit. Siin peitub midagi... Kuid mis teha? Boro-dini ma tunnen. Kuid see on ju diletant muusika alal: ta on keemiaprofessor Kirurgilise Meditsiini Akadee-mias... Ei, ärge risustage seda maali igasuguse pra-huga! Ja teil on ju lihtsam: saate kiiremini! Kiiremini! Kutake maaliga, seda oodatakse⁷...»

Kõigis suurtes avalikes saalides võlus mind lai üle-mine valgus ja heledad taustad. Minu maalil kujutatud valgusküllane saal tuli ilmtingimata välja pidada vene stiilis, sest et Moskva, slaavlus ja «Slaavi basaar» nõud-sid seda.

Andrei Leontjevitš Gunil⁸, kes töötas minu ateljee naabruses, oli rikkalikult materjali ornamentika uue-mate mustrite kohta vene stiilis, mida hakati sel ajal juba julmalt labastama kukkede, kirveste, labakinnaste ja muuga. Gun, peen kunstnik ning vene ornamentist, kandis ammendamatu paberile uusi motiive oma vil-jaka pliiatsiga.

See armas hea talent kui tõeline kunstnik-arhitekt esitas mulle valikuks rikkaliku materjali täiesti uutest tema enda loodud kompositsioonidest.

Porohhovštšikov tundis aukartust Nikolai Rubinsteini

Ta lubas mulle temast seansi Moskvast, natuurist otse maalile, kui maal sinna viiakse.

Enamik tegelasi olid maalitud portreede järgi. Ainult M. A. Balakirevi, N. A. Rimski-Korsakovi, kes oli tol-lal alles mereväeohvitser, ja Napravnikut joonistasin ma natuurist⁹. Et aga mitte lasta end mõjutada elu-

tubade külvalgustusest, otsustasin ma elavatest inimestest teha ainult kontuurjoonised, et oleksid vabad käed neid maalil ülevalt valgustada, mis mind eriti võlus heledatel taustadel lühtrivalguse all.

«Noh, rääkige, mis ütles Milji Aleksejevitsš (Bala-kirev) töö kohta tema portree osas? Oli ta rahul?» küsis minult V. V. Stassov, kes organiseeris mulle neid seansse ja oli äärmiselt uudishimulik.

«Aga Milji Aleksejevitsšil polnud isegi huvi heita pilku minu joonisele,» vastasin ma tõetruult. «Ta oli väga, väga lahke, seisis laitmatult minu ees poseerides, poolpöördes, peaaegu seljaga, ning me lahkusime teineteisest täiesti rahuldatult.»

N. A. Rimski-Korsakov ei võinud samuti vaimustusse sattuda oma kuju ilmetust kontuurist...

Ja vaevalt näd küll kunagi hiljemgi seda maali nägid. «Slaavi basaari» kontserdisaalis oli maal paigutatud võrdlemisi kõrgele, lava kohale ning sai valgust ainult etenduste ja kontsertide ajal.

II

Porohhovštšikov tundis inimesi ja oskas moksvaasi liikvele ajada — nii alamad kui ka kõrgemad kihid olid vajaduse korral tema poolt tugevasti üleskihutatavad.

«Poisid,» hüüdis ta valjusti töölistele, «homme tuleb meie juurde suurvürst. Ärge te öösel magage, vaid tehke tööd, et hommikuks oleks kõik lõpetatud!»

Nagu oleks vesi paisu tagant läbi murdnud, nii hakkasid sahisema hõõvlid, vinguma saed, paukuma kirved, ja peagi juba tormavad kõigi kannul kose kiirused nagu merelained kohale põrandapoonijad... Justkui muinasjutus: tööga jõuti valmis tunduvalt varem määratud ajast...

Saabus ka kõige pidulikum moment. Praegune restorani «Slaavi basaar» oli tollal veel kaubahoov, kauplustega ümberringi. Avamiseks määratud öhtusel tunnil hakkasid sahisema uhkete tõldade elegantsed rehvid. Suurepärase kasakarõivas kutsarid, livreedes džentelmenid, kõrged silinderkübarad peas, nägusasti

ilutatud daamid ja härrad, aina härrad. Kõik olid juba andlikeks muutunud, endistest «tiitlitest» polnud enam jälgegi järel. Aina mundrid ja mundrid! Seal on ka piiskop ise. Kui palju daame, kõrgema seltskonna neiu-aid ballitualettides! Lõhnaõlide aroomid, kindad küünarnukkideni — aina suurilm! Kostavad prantsuse, megi inglise keel, frakid silmipimestavate rinnaesis-tega¹⁰.

Ilmus isegi mingi meretagune prints terve saatjaskonnaga. Ise pikka kasvu, ratsaväe ülaani mundris.

Porohhovštšikov võidurõõmutseb. Nagu ussist hammustatuna tormab ta ühe kõrgelseisva isiku juurest tolmale veel kõrgemalseisva juurde.

Kõikjal tuledesära.

Kredalt valgustatud saalides ilutsevad tähtsate tegelaste portreed — kõik vene stiili raamides. Peene erilise vene nikerduse mitmevärviline muster paiskub nagu kuidagi klirinal kõikidest nurkadest laiali ja täidab saali, sulades ühte muusikaga (ärge unustage: kogu see kostis pasunakoori pidulik marss) nagu mingi muinasjutulossi nõiduslikkuses.

Lõbusalt ja elavalt täideti rikkusega uhiuued fantastilised lossiruumid. Justkui unenägu «Ruslanist»...

Ja kujutage ette, ikkagi hakkas peamise tähelepanu keskpunktina siingi särama minu maal: «tegelinskid» ja teigi välismaalased tulid selle juurde ning ta köitis laenuks ajaks nende asjatundlikku tähelepanu. Käisid arutlused, keskustelud ning järelepärimised mitmesugustel keeltes, ning üldiselt oli kuulda suurt heakskiitu.

Porohhovštšikov särab õnnest ning sädeleb, ise näost punelama lõõnud, vaatab kõõrdi — saan aru, mind rõõmab.

«Kus te mul olite? Te ei oska endale ette kujutada, milline edu! Kõik küsivad teid, tahavad näha. Välismaalased aga isegi ei usu, et maal on maalitud Vene maal. Lähme rutem, ma esitlen teid... Kõigepealt tema kõrgesti pühitsetule. Ärge te jumalapärast unustage tänustamiseks ette astuda...»

Ja ka siin pean ma ütlema tõtt: suur looja ei olnud kindel jagamast tunnustust minu jõukohasele tööle ar-

mastatud alal. Mulle oli heldelt tasutud kuulsuse ja eduga rohkem kui vaja. Ka siin oli võit ootamatu ja suur...

III

Kuid ma ei saanud ka sel pidulikul hetkel jätta meelde tuletamata I. S. Turgenevi sõnu, kes praakis minu maali välja.

Tegin nii, nagu Porohhovštšikov lubas — Nikolai Rubinsteini maalisin ma natuurist. See oli ainuke inimene, kes oli maalitud natuurist ja otse pildile, peale joonistuse, mis oli samuti tehtud temast.

Konservatooriumis asus tol ajal Mjasnitskaja tänavas*. Maal viidi sinna, ning me vestlesime Rubinsteiniga meeldivalt seansi ajal.

Järsku teatati: Turgenev...

Minu maal asus ühes väiksemas saalis, kus oli veel kaks klaverit; saal oli halvasti valgustatud, kuid see polnud veel nii suur häda. Turgenev oli kurnatud ja ma tundsin kohe, et ma ei sümpatiseerinud talle üldse. Heitnud maalile hajameelse pilgu ja jätnud lõpuni kuulamata seletused pildi tegelastest ja eesmärgist, ütles Ivan Sergejevitš pahaselt:

«No mis see on, Repin? Milline absurdne idee siduda elavaid ja ammu surnuid!» ja viies mind paugupealt segadusse, jättiski endale selle halva mulje minu maalist.

«Süžees ma süüdi ei ole,» õigustasin end, «isikute nimestik anti mulle tellijate poolt ja ma ei tohtinud isegi mingisuguseid muudatusi sisse viia.»

«No mis siis, seda halvem teile, aga mina ei suuda seedida seda elavate ja surnute ühendamist.»

«Ega siis elavadki heliloojad ole igavesed, Ivan Sergejevitš,» lalisesin ma segaduses. «Kas mäletate poolringi Pariisi Kunstide Akadeemias¹¹. Maalil on kokku viidud keskaja kolme sajandi kunstnikud, ja ülal pühakute keskel istuvad antiikaja kreeklased

* Nüüdne Kirovi tänav

ajant viisteist sajandit tagasi. Ja kõik on ühel maalil,» arvestasin mina.

«Jah, aga ma siiski ei kannata seda: see on mõistuslik kunst... kirjandus.»

Pidulikul avamisel nägin ma juba eemalt suurepärast halli vene pead. Terve peavõrra teistest kõrgemal — see oli Turgenev. Trügisin tema juurde ning leidsin ta seismas rahvahulgas minu maali ees.

«Ahaa, ka teie siin?» surus ta hellalt mu kätt valges kindas käega — pehmelt, aristokraatselt. «Näete? Teil on edu...»

«Jah,» hämmeldusin mina, «kuid kas minu edu ei ole muutnud teie arvamust maali kohta?»

«Ei, ei, mu sõber: minu arvamus jääb minu arvamuks ja mina selle maali ideega leppida ei saa¹²...»

IV

A. A. Porohhovštšikov kui tark inimene ja suur praktik hoolitses selle eest, et siia kaasa tõmmata ajakirjandust — seda suurt jõudu. Iseenesestki mõista, et mõjurikkad ja soliidsed inimesed hindasid kõige rohkem «Moskovskije Vedomosti» arvamust. Ja siia, «Slaavi basaarile», tõi «üliskooli» ajaleht (tollal veel oma kohtu ja kõrge autoriteedi. Mina sain eriti võtta esiplaanil olevatel nägudel ja figuuridel leiduvate pooltoonide ning valgusefekti pärast, mis tuli poolavatud uksest ja peegeldus vastu parketilt.

Minu armastatud pooltoonist räägiti meelepahaga: me rikkus kogu maali. «Kui meilt küsitakse, kas me oleme näinud härra Repini maali, siis ütleme: nägime ja isegi nautisime seda, kuid ühtki neist isikutest, kes olid tellijate poolt nii hoolikalt läbi kaalutud, me maalil ei näinud. Need olid joonistatud mustade siluettidena heledal taustal, ja kuidas me ka ei püüdnud, oli need võimatu ära tunda, tärelikult on mõttetu nende armasuse üle otsustada. Sel kombel läheb kaotsi maali kõige olulisem külg. Ja kuigi härra Repin püüab end välja keerutada väikeste valguslaikudega naabertoast, mille vastupeegeldus parketil on just Chopini jalge ees,

ärritavad need piasjad ainult ebarneeldivalt vaatajate rahuldamatajäänud nõudmisi ning segavad selle maali peamist tuuma.»

Kõike seda annan ma edasi oma sõnadega ja muidugi ebatäpselt: on ju möödunud peaaegu nelikümmend aastat!¹³

Minu kaitseks astus stiihiliselt välja V. V. Stassov, kes võrdles niimoodi arvavaid kirjamehi tellijaga, kes nõuab, et kunstnik koristaks tema portreelt varju nina alt ära ja paneks kuhugi teise kohta.

Aastat viisteist tagasi, Moskvas olles, jutustasin ma ühele oma sõbrale «Slaavi basaari» restoranis hommikueinet süües, et siin on üks minu maalitud maal. Ta avaldas soovi seda näha ja minulgi polnud midagi selle vastu, et pärast kahekümne viie aasta möödumist sellele pilku heita. Kelner ütles, et ooberkelnerilt on vaja küsida vöti — ta püüab tuua.

Päeval oli maal halvasti valgustatud, kuid me vaatasime ühtlasi hoolikalt üle ka kogu saali. Tänanud meid saatvat teenijat, küsisin ma, kas ta teab, kes selle pildi maalis.

«Ei, ma ei tea,» vastas ta, «see on maalitud välismaal.»

1892. aastal, korraldades Kunstide Akadeemias oma tööde näitust¹⁴, tahtsin ma välja panna ka «Slaavi heliloojaid», sest maal oli lõpetamatult Moskvasse viidud ning Peterburi polnud seda kunagi näinud. Kuid vaatamata kõigile minu ja Moskva paljude mõjukate isikute püüetele, alates P. M. Tretjakovist ja S. I. Mamontovist, kes suhtusid minusse suurima osavõtlikkusega, ei õnnestunud maali kätte saada: maal oli juba terve osaühingu omandus. Minu palve üle otsustamiseks oleks pidanud kokku kutsuma ühingu üldkoosoleku, mis aga toimus perioodiliselt, ja niikuinii poleks keegi võtnud enda peale vastutust üldise omandi eest.

P. M. Tretjakov oleks väga tahtnud seda maali oma galerii jaoks osta, kuid teda hoidis tagasi maali eest nõutud määratu hind.

BURLAKID VOLGAL

1868—1870

I

NEEVA — ESIMENE MULJE

Vaatamata minu sisemisele tohutu suurele varjatud uhkusele, olin ma elus pelglik, tavatundne ja arguseni saamatu noormees. Iseäranis — ja see on säilinud minus tänapäevani — ei armastanud ma rännata ega mingisugustel ekskursioonidel olla.

Nii ka 1869. aastal, valmistudes akadeemia ateljees konkursiks Väikesele kuldmedalile ja töötades programmi kallal «Joonas ja tema sõbrad»¹, tegin ma peaaegu koidust ehani hoolikalt etüüde maali jaoks ning lahkusin ateljeest ainult siis, kui läksin akadeemia aeda, kus maalisin väljas etüüde, või puhkusele oma koju, mille asus Kunstide Akadeemia lähedal, kus ma ainult aabisin.

Akadeemia neljanda korruse koridor oli nagu nõtki, suvel eriti elav noorte kaaskonkurentide hääletest: nad laulsid, vilistasid, naersid valjusti ning leppad tervete salkkondadena kokku jalutuskäiguks valgel ööl kuskile saartele, et vaadata päikesetõusu ning tutvuda Peterburi ümbrusega. Leidus tagantkiitjaid. Nende sõnade järgi olid need linnalähedased kohad häm-

mastavad oma ilu ja uudsuse poolest. Ma ei uskunud seda ja hoidusin kõrvale.

Põhikirja järgi oli konkurentidel keelatud näidata oma töid kaaslastele. Teiste ateljeedes ei käidud ning ettevõtlikud seltsimehed püüdsid üksiklasi koridorides tabada. Pühapäeviti pidasin ma paremaks tööd mitte teha ja armastasin vaba aega veeta tuttavas perekonnas, kus olid noorukesed preilid. Seal mängiti suuremalt osalt pandimängu ning tantsiti nõrkemiseni. Ma armastasin väga tantsida.

Minu ateljeenaaber K. A. Savitski², programmist-vabakuulaja, oli eriti seltsiv ja suur vigurivänt jalutuskäikudel ning igasuguste uudsete muljete otsimisel.

«Aa, Repin, ma tahan sind juba ammu näha,» ütles ta rutates, pannes käe mu õlale. «Sõidame homme mööda Neevat kuni Ižori jõesuudmeni etüüde maalima.»

«Oi, see tuleb nii ootamatult,» püüdsin ma kõrvale põigelda, «ma pole üldse kavatsenudki nii kaugele sõita... Mul tuleks ka etüüdikast sellise reisi jaoks korda seada, ta on mul puha ära lagunenud. Olen siin harjunud nagu kodus: võtan värvid paletile ning lähen ilma mingi kastita meie aeda. Ja modellgi on siin kroonu poolt... Kuhu sa seal ikka lähed? «Koeri narrima»? nagu ütlevad meie ukrainlased.»

«Kuidas sulle pole vastikuks muutunud need kroonulikud Alekseid ja Ivanid,» püüdis ta mind ägedalt mõjutada. «Ja see pisike aed... ikka need seinad ja seinad, siin ei tunne ju mingit avarust. See kõik on nii tühine, tule kaasa: ma teen silmapiik su etüüdikasti korda. Vaataks ometi, millised kaldad! Ja veel sealpool Rõbatskajati Kolonistide juures on ülikaunid paigad! Homme kella seitsme-kaheksa paiku hommikul sõidame aurikul, ära lase end paluda, kullake,» lõpetas ta võimukalt ja otsustavalt, «anna õige oma etüüdikast siia!»

Ja tõesti, ta seadis kiirelt mu etüüdikasti korda ning tegi seda nii osavalt, et ma vaatasin süütult ja imestunult pealt ega saanud teda millegagi aidata, kartes segada.

Hommikul me juba sumasime Neeval ning ma olin kühjeldamatus vaimustuses kallaste ilust ja värskest õhust. Ilm oli imekaunis.

Me sõitsime kiiresti ja juba enne keskpäeva möödusime luksuslikest suvilatest Neeva kallastel. Need ilmu-
eld nähtavale oma hurmavate treppidega, pitsiliste fassadidega, ja mida rohkem lähenes aeg keskpäevale, seda elavamaks muutus särava, uhkesti rietatud publiku poolest. Suurimaks üllatuseks olid aga, nagu mulle näis, otsekui suurepärase lilleaia moodustavad neid oma ennenägematu iluga. Jumal küll, kui palju neid oli! Ja kõik nad olid nii pidulikud, rõõmsad, eredast paikesest valgustatud. Kui toredasti riides! Ja millised värvid moodsatel riidel! Ning samasugused lilled on ka neid ümbritsevatel klumpidel... Silmad käivad nende poole ringi, kuid ei suuda midagi tabada, keerleb ja läheb segi see muinasjutuline, minu poolt seninägematu pühapäevaelu. Ja kui palju seda on, lõputult!

Aurik aeglustas käiku: peatuskoht. Kõrge kallas. Kuhe hargneva laia trepi kaudu, kaunistatud põletatud kivast vaasidesse paigutatud lilledega, laskusid keskmisele platvormile grupid taevalikke olendeid. Kostis suuretut jutuvada, teravmeelseid nalju ja pärlendavate huumaste roosilist naeru.

Seal oli nii täismehi kui noorukeid — üliõpilased ja sõjaväemündrid rõhutasid veelgi rohkem valgete, kahk-jakkollaste ja punaste päevavarjude lilleaedu... Noh, ehk ole õigus, kõik see on kummaliste elavate lillede bukett. Eriti daamide eredad laiaäärelised kübarad, ohulised loorid ja lilled, lilled... Aga lõhnaõlid, joo-vustavad aroomid kanduvad isegi meieni, laevale — milline võlu, võlu, kuni uskumatu fantaasiani...

Aitäh Savitskile, temata poleks ma kunagi seda näha saanud. Ja see õnn asus nii lähedal: polnud veel möödunud kahte-kolme tundigi, kui me akadeemiast väljusime. Mulle oli see täiesti ootamatuks uudiseks. Seni olin ma täis ukraina sõjaväeasuka uhket arvamist, et peale Ukraina ei või kuskil maailmas paremat olla. Vaidlesin sõpradega, et Harkovi peakiriku kellatorn on kõrgem lisaku katedraali omast, et Peterburi on ehitatud soo peale ja ümberringi on tal soo, sinne loo-

dus aga on üksnes püगतud, kohutavalt armetud põhjamaa põõsakesed... Ja äkki selline taimestiku rikkus, selline tihe, värskusest lokkav rohelus. Küll sirelid, küll kastanid, küll pajud... ja kased, missugused kased! Meil ju neid peaaegu ei olegi! Miks sellest siis vaikitakse! Kuid veel: kogu sellel paradiislikul taustal, tuleb tunnistada, on kõige kaunimad — inimesed, — kus meid, lolle, veel siia! Kui puhtalt ja maitsekalt nad riides on! Kui hästi neil riided seljas istuvad! Aga kõige hurmavamale objektile — preilidele — kartsin ma isegi pilku peatada: kiindu neisse, ei saa enam lahti, hakkavad veel uneski viirastuma... Midagi joobnustavat hoovas kõigist neist nõiduslikest ilu kehastustest. Ma olin täiesti purjus sellest elavast inimpärvest!

Oh, aastad, aastad... Võidakse arvata, et ma liialdan, lihtsalt luiskan vanas eas... Ükskord (samuti noil päevil) oli Ligovos* veedetud päev täis samasuguseid imesid ja ilu. Aga kui ma kakskümmend aastat hiljem sõitsin sinna elukorterit otsima, kujutades selgelt, isegi pisimate üksikasjadeni ette nii teed, maastikku kui ka suvilaid, sõitsin ringi kogu pika päeva, roiutasin ära voorimehe ega leidnud midagi endisest: kõik oli juba muutunud teistsuguseks, argipäevaseks, vaaseks ja igavaks...

No mis siin arutada? Päikese kätte! Valguse kätte! Minu elav maal oli ise päike ilma laikudeta. Oli võimatu silmi kõrvale pöörata selle ilult ja säralt...

«Mis asi see seal liigub siia poole?» küsisin ma Savitskilt. «Näe, see tume, kuidagi rasvane pruun laik, mis venib meie päikese poole?»

«Aa! Need on burlakid, kes veavad kõiega lotja. Braavo, millised tüübid! Küll sa näed, kohe tulevad lähemale, tasub vaadata.»

Ma polnud veel kunagi viibinud suurel laevatataval jõel ja ka Peterburis, Neeval, polnud ma kordagi märganud neid imeloomi «burlakke» (meil Tšugujevis nimetati kodutut poissmeest burlakiks).

Nad jõudsid ligidale. Oh jumal, miks on nad nii määrdunud ja räbalais? Ühel lohises puruksrebenenud

* Suvituskohd Peterburi lähedal

pukskõõr mööda maad järele ja paljas põlv välkus, teisel valendasid küünarnukid, mõned olid ilma mütsita. Ja ürgid, missugused särgid küll! Kõdunenud — võimatu oli ära tunda roosat sitsi, mis rippus neil seljas ribadena, isegi võimatu oli kindlaks määrata värvi, materjali, millest nad tehtud on. No olid vast kaltsud! Ilukmerihmad olid paljastunud rindkered punaseks hoornunud ning need hiilgasid päikesepruunilt... Näod «tinged, vahel harva välgatas raske pilk silmle langevad rippuva juuksesalgu alt, higised näod läikisid, särgid üleni tumedaks tõmbunud... See oli alles kontrast sellele sakste puhtale aromaatsile lillelavale! Jõudnud tulla lähedale, hakkas see vedajaterivi ületama laeva juurde laskuvate inimeste teed... Võimatu on ette kujutada maalilisemat ja tendentsioossemat kui see pilt. Ja mis ma näen! Need lämmitavad, hirmsad monstrumid vaatasid kuidagi lahke lapseliku naeratusega jõudeaega veetvaid uhkelt ehitud saksu ja silmitasid meelt neid endid kui ka nende tualette. Eesmine burlakk, kes oli ületanud trepi, tõstis oma päikesest pruunikspõlenud käega veoköie kõrgele üles, et veetavad öhkõrtnad preilid võiksid vuhinal alla söösta.

«See on uskumatu pilt!» hüüdsin ma Savitskile. «Mitte keegi ei usuks!»

Ja tõesti, burlakid oma rusuva muljega varjasid nagu sünge pilv rõõmsa päikese. Ma vahtisin neile järele, seni kui nad silmist kadusid. Meie aurik liikus edasi. Peagi jõudsin lodjale järele ja nägime nüüd kõrvalt nii madalapõhjalist koormatud alust kui ka kogu seda kõiestikku mastist kuni veorakmeteni... Milline ürgaegsus!

Kogu see muinasjutuline barkarool näis mulle naljakana ja isegi hirmsana oma koletislike vedajatega.

«Milline õudus see siiski on,» ütlesin ma juba otsekoheselt. «Inimesed on rakendatud loomade asemcle! Savitski, kas siis tõesti pole võimalik koormaga lotja kuidagi korralikumalt vedada, näiteks puksiiraurikulega?»

«Ja, selliseid hääli on juba kuuldavale tulnud!» Savitski oli tarkpea ja tundis elu praktiliselt. «Ent puksid on kallid. Peaasi aga on, et needsamad rakkesse

pandud burlakid laadivad ise lodjale koorma peale ning laadivad selle tühjaks seal, kuhu see veetakse. Mine ja katsu otsida seal palgalisi laadijaid! Mis see maksma läheks! ...»

Savitski meeldis mulle selle poolest, et ta sarnanes üliõpilasele ning arutas alati põhjendatult.

«Aga kui sa näeksid, kuidas Volga ülemjooksul ning kogu kanalite süsteemis veokõit tiritakse,» ütles ta. «Vaata see on tööpoolest ime. Seal on igasuguseid elukaid paari rakendatud ja kõik veavad üksmeelselt ja rõõmsalt; nii eit, hobune kui ka taat, nagu meelega, et ilma ees veiderdada, ja kõik see toimub järsul kaldal — see annab efektse mulje silmale.»

Ma ei tahtnud seda kõike hästi uskuda, olin kogu sellest vaatepildist vapustatud ja peaaegu ei kuulanudki teda, aina mõtlesin. Kõige huvitavamana näis mulle hetk, kui must hiline kämmal kerkis preilide kohale, ning ma otsustasin tingimata teha sellest stseenist eskiisi.

Kuid ülesanne «Joonas ja tema sõbrad» võttis mult etüüdide tegemiseks kogu aja. Lähemaks meelelahutuseks oli kurnimäng akadeemia aias, nüüdse puulao platsil. Alalisteks mängukaaslasteks olid: I. P. Ropet (arhitekt), M. Kudrjavitsev (maalija), I. S. Bogomolov (samuti arhitekt), E. K. Makarov, Urlaub ja teised³. Aga ei mängud ega viibimine tuttavas perekonnas preilide hulgas suutnud mind eemale tõmmata burlakkide grupist ning ma tegin mitmesuguseid visandeid vahel kogu grupist, vahel üksikutest kujudest.

II

MAASTIKUMAALIJA F. A. VASSILJEV

Nagu ma juba jutustasin, sain ma umbes sel ajal I. N. Kramskoi juures tuttavaks Fjodor Aleksandrovitš Vassiljeviga⁴.

See oli fenomenaalne noormees, keda Kramskoi väga

armastas. Ta ei jõudnud tema üle küllalt rõõmustada ja Vassiljevi enda äraolekul rääkis ainult temast. Vassiljev oli kõigest üheksateistkümnene aastane ja ta oli kuula loobunud kirjakandja ametist, et tegelda ainult maalimisega. Ta kepsles nagu kerge pall Šiškini ja Kramskoi vahel ning need mõlemad tema õpetajad pidusid vaimustusest geniaalse poisi⁵ üle.

Mulle näib, et selline suurepärase kehaehitus ja elav ning rahutu loomus oli vast ainult Puškinil. Kõlav hää, nakatav naer ja võluv teravmeelsus koos peene lubematuseni mineva pilkamisega vallutasid kõiki oma noore lõbusa huviga elu vastu. Kõiki tõmbas selle õnneseene poole ning ta ise haaras tähelepanelikult ja kiiresti ümbritsevaid nähtusi, inimesed aga, kes ilmuksid tegevusareenile, muutusid talle kohe klahvideks ja ta tõmbas nad silmapilkselt oma maisesse komöödiasse ning mängis seal nendega.

Ja kuidas ta küll oskas paigalpüsimatult olla kõigil muutustel, väljasõitudel, uisuteel, piduõhtutel ja leidis oma külastada kõiki oma sõpru ja tuttavaid? Kade-stamisväärne liikuvus! Ja mis pani veel imestama: inimene oli vaene, aga rietatud alati moodsalt nagu nõela-ilmast tulnud. Olles saanud juhusliku hariduse, näis ta nii terminoloogia kui ka maneeride poolest olevat ühel tasemel mis tahes lütseumi kasvandikuga. Mõistmata võõrkeeli, oskas ta parajal kohal poetada prantsuse, ladina või mõne naljaka saksakeelse sõnakese. Oma-mata kodus muusikariista, oskas ta noodist lugeda, mõnda pala saata ning isegi mängida Beethoveni «*Quasi una fantasia*», mis pani mind eriti imestama.

Ma olin korduvalt tunnistajaks tema kõrgeimakraadilisele vaimustusele, tema poeetilistele inspiratsioonipuhangutele (kuid see oli juba hiljem, Volgal). Kunsti alal tundis ta hiilgavalt Kušeljovi galeriid ja kõigi kuulsate, tollal moesolevate prantsuse ja saksa kunstnike nimed aina lendasid tema huulilt: T. Rousseau, Troyon, Daubigny, Corot, Rulofs ja teised. Loomulik, et teda kui maastikumaalijat huvitasid enamikus sakslastest maastikumaalijad: Munthe, Lessing, vennad Achenbachid ja teised⁶.

Vaatamata meie vanusevahele — ta oli üheksateist-

kümnene, mina aga ligi kakskümmend kuus — võttis ta mu kohe enda hooldamisele ja ta ei muutunud mulle vahimalgi määral koormavaks; vastupidi, ma pidasin meeleldi temaga nõu.

Neil juhtudel muutus härrasmehest naljahammas Vassiljev äkki kõige tõsisemaks õpetajaks. Tema nõuannetel tundus olevat erilist kaalu. Kust see pärines? Olin korduvalt sellest üllatatud. Ma olin juba lõpetamas akadeemiat kui konkurent kuldmedalile ning olin nelja ja poole aasta jooksul hoolega kuulanud teadus-alaseid loenguid, tema aga — eilne kirjakandja, nooruk — irvitas küüniliselt Kunstide Akadeemia ning kõigi selle traditsioonide üle, eriti aga professorite koosseisu üle, viibimata ise kordagi akadeemia seinte vahel... Imel! Mind külastas ta ainult minu korteris Schmidti majas, neljandal liinil, kus ma sel ajal elasin koos oma noorukist vennaga, kelle ma provintsist välja tirisin.

«Noh, kuidas on, vennas!» kõlas tema ergas hää juba ukselävelt. «Aa, burlakid! On sulle siiski südamesse läinud? Jah, see on alles elu, see ei sobi armetute tudikeste vanade väljamõeldiste kõrvale... Aga tead, ma kardan, et sa kaldud tendentsi. Jah, ma näen, eskiis on akvarellis... Siin need preilid, kavalierid, suvine miljöö, midagi pikniku taolist. Aga need tahmanäod on juba kuidagi liialt kunstlikult pildile manitsuseks «juurde seatud»: vaadake, näete, millised õnnetud vändjad, gorillad me oleme. Oh, sa lähed selle maaliga rappa: liiga palju on siin mõistuspärast. Maal peab olema laiahaardelisem, lihtsam, nagu öeldakse — isenesest mõistetav... Kui burlakid, siis ka burlakid! Mina sinu asemel sõidaksin Volgale — vaat kus on, nagu räägitakse, tõeline traditsiooniline burlaki tüüp, vaat kustkohast tuleb teda otsida. Ja mida lihtsam on maal, seda kunstipärasem.»

«Ohoo, kuhu lajatas!» torisesin ma, endal süda kripeldamas.

Ta valas mu nagu külma veega üle, ja ma olin valmis tema sõprusest lahti ütlema.

«Sinu fantaasiaks ei ole sobiv aeg, eriti aga pole see mulle taskukohane. Ja ma üldsegi ei kahetse.»

«Või veel, tunnen sind: sa oled siin oma akadeemia külge nii kinni jäänud, et sammalgi hakkab peale kasvama.»

Ja ta puhkes südamest naerma, kõlavalt ning paeluvalt. Mind hakkas tema hoolitsev toon koos irvitamisega vihastama. Mõtlesin süngelt: «Ta on siiski poisike võrreldes minuga.» Mulle meenus, kuidas kord Kramskoi juures, terve seltskonna ees, lubas Vassiljev endale tõelise kõneluse ajal midagi peaaegu häbematuseni küündivat. Ma pöördusin hiljem selgituse saamiseks Ivan Nikolajevitši [Kramskoi] poole.

«See kollanokk on oma aastate kohta liialt julge,» torisesin mina.

«Teie ja Ivan Ivanovitši [Šiškini] juuresolekul unustab ta end sündsusetuseni. Kuidas teie sellele vaatate? Mis ta endast kujutab?» küsisin ma tõsiselt.

«Ah, Vassiljev!» vastas Kramskoi. «Tema, vennas, on selline fenomen, kelle taolist pole veel maa peal olnud!... Oo, teie õppige teda paremini tundma, soovitan teile, see on talent! Ja veel milline talent! Ma ei ole üldse sellist andekat inimest varem kohanud: teda võib võrrelda muinasjutulise rikkaga, kes on seejuures unumatult helde ning loobib oma aardeid täie peoga paremale ja vasakule, neid lugemata ning isegi neid hindamata...»

Imelaps Vassiljev, nii erakordselt andekas, oli taktitundeline ja mitteeakohase läbinägelikkusega.

Ta vaatas mulle tähelepanelikult otsa.

«Oo, mis see siis on? Kas sa viimaks ei mõtle minu peale vihastada, et ma sinu pärast muretsen?»

Ja ta hakkas jälle rõõmsalt naerma, välgutades oma hallide elavate silmadega kuidagi eriti lahkelt.

Ma andsin järele.

«Sa ju tead, et mul puuduvad võimalused Volgal reisinamiseks, milleks mind asjata hullutada ja rõõpast välja viia,» arutasin ma juba leevendatult.

«Võimalused?! Aga kui palju sul oleks raha vaja? Noh, kullake, ära ole nii tõsine, võtame õige kokku...»

«Sa ju tead, et koos minuga elab veel minu vend ning tema tuleks ka kaasa võtta. Ja see tähendab — kolmeks kuuks! Kahe peale läheks kakssada rubla,

vähemaga ei saaks läbi... Jah, ühesõnaga, räägime parem millestki muust...»

«Mis sa nüüd! Mis sa nüüd!» muutus Vassiljev juba mingiks ebaharilikuks mõjukaks isikuks ja ütles õpetlikult: «Kuula tõsiselt: ja tõesti nagu ma siin seisan,» kuulutas ta koomiliselt, «muretsen ma sulle kahe nädala pärast kakssada rubla. Sea end valmis, ära lükka edasi, pane asjad korda, ja sinu venda, seda poissi, läheb meil tarvis. Tead, tundmatus kohas on ikkagi parem, kui meid on rohkem.»

Ma sain Vassiljevi peale äkki niivõrd pahaseks, et isegi rõõmustasin tema peatse lahkumise üle. Ta ruttas alati kuhugi, tal polnud kusagil asu. Ta tõusis püsti ja jätkas:

«Ja veel, tead sa, lase juukseid lõigata,» ta peatus ja hakkas mind isalikult ja hellalt manitsema, «ole korralik noor inimene. Kuidas sul pole piinlik kanda selliseid salke? See on ju kole, nagu külaköster! Ah-jaa, kunstnik! Küll ma vihkan neid Hudojaroveid⁷ ja *tutti quanti*^{*}. Need laiaäärelised kübarad, õlgadeni juuksed, see on labane ja jälk! Minus tõuseb säärane viha ja tahtmine naerda, kui ma vaatan nendele musterkunstnikele, milline andetuse pitsar...»

Vassiljev hakkas mind juba ärritama selle oma täiskasvanu liigselt vaba olekuga ning muutus üha ebameeldivamaks.

Esikus peegli ees pani ta koketselt ja ruttamata läikiva silindri oma soengule — ta oli äsja tulnud juuksuri juurest, — kogu ta riietus oli moodne nagu nõelasilmast tulnud ning istus hästi, nagu võis näha moežurnalis.

«Mind aga paneb imestama sinu elegantsus,» ütlesin ma talle juba mitte ilma tigiduseta, «mina aga põlgan keigarlust ja moenarre...»

«No ära nüüd vihasta, Iljuha! Usu mind, et kahe kuu pärast paned ise pähe samasuguse silindri ja kõik muu ning sinust saab meeldiv kavalier... Ah need Šanapid küll... Noh, hüvasti ja pea mind meeles! Kahe nädala pärast olen ma rahadega sinu juures, aga kolme pärast

* Tutti quanti — kõiki teisi (itaal. k.).

minu! Volgal... Ah!? Sa ainult mõtle! Sa saad juba toelisi burlakke!!! Ah? *Adieu, mon cher!*^{*}»

«See oli juba midagi jultunut. Hlestakov!» mõtlesin mina. Ta püüab mind nagu väikest last õnnelikuks teha ja pea segi ajada: Ent seda ma juba ei oodanud: ta on meruväärne ega märkagi, kuidas üle soolab. Muidugi, ta on kuulnud seda mõnelt kaalukalt härralt. Too tiris leina vist samasuguse soosijana vaesusest välja ja tema jätkab samas vaimus. No on kergats... Aga Kramskoi? Kas ta tõesti on nii pimestatud, et ei näe seda hoopelt?

Tuleb tõsiselt järele pärida.

«Ohoo! Fjodor Aleksandrovitš lubas teile oma proteksiooni!» vastas Kramskoi lõbusalt ja tõsiselt. «Võite olla kindel, et ta seda teeb. Tal on mõjukas eestkostja, lehv Stroganov⁸: ta on Kunstide Edendamise Seltsi kaubutaja-valitseja. Peategelase osa, kui täideviijat, mängib siin arusaadavalt D. V. Grigorovitš⁹. See ka on meeletult vaimustatud Vassiljevist. Viimasel ajal on nad tema hellitamisega isegi ära rikkunud, kuid Vassiljev väärrib seda.»

«Eks me näe, eks me näe,» mõtlesin ma endamisi ega annan kahtlusest jagu.

III

ETTEVALMISTUSED VOLGALE MINEKUKS

Kuid kahe nädala pärast paiskus mu toauks eriti meeldivalt lahti ja Vassiljev, heeroldi kangelaslikus poosis valget paberit kõrgele tõstes naeris lõbusalt oma tugevaid hambaid välgutades.

«Võta vastu kavalier! Siin on sulle talong kahesajale rublale. Mis? Eks mul olnud õigus! Nüüd aga — ettevalmistus reisiks.»

* *Adieu, mon cher!* — Hüvasti, mu kallist (prants. k.).

Ta jutustas, millise sobiva pikliku kohvri ta endale ostis ja luges ette veel terve nimekirja ostudest — mis veel, nagu ta arvas, olid tingimata vajalikud nii temale kui meile.

Siin olid nii ratsapiitsad kui ka nahksäärekaitsed ratsasõitudeks, paar paari glasseekindaid ja tosin lipse — kõike ei jõuagi üles lugeda. Pesuga oli ta juba varem varustatud. Lõhnaõlid, seebid, odekolonnid, desinfektsioonivahendid, reisiapteek, piiritus, täispuhutavad padjad ja palju muud sellesarnast. Ma läksin hajameelseks ja tegin endamisi otsuse, et mulle pole midagi taolist vaja.

Ohtul olin jälle Kramskoi juures.

«Oo, milline skeptik te olete, nagu ma näen, te kindlasti ei tunne Vassiljevit. Olete te näinud tema töid?»

«Eil» vastasin ma. «Aga kus neid näha võib? Ja mis ta on teinud? Ta ei ole veel isegi akadeemiasse astunud...»

Kramskoi vaatas mulle otsa oma hallide läbitungivate silmadega.

«Kui see pole iroonia ja te räägite tõsiselt, nagu mõtlete, siis...» Ta laiutas käsi. «Teil tuleks kiiremini vaadata Fjodor Aleksandrovitši töid. See aga, et ta pole olnud Kunstide Akadeemias, võib-olla ongi tema õnn. Kuid tal on suurepärane juhendaja ja see on Šiškin.»

Vassili saare Seitsmeteistkümnendal liinil, väikeses ühekorruselises majas, mis oli Vassiljevite perekonna omandus, tabasin ma Vassiljevi töö juures. Kõige paremas, kõige suuremas ja siiski väga väikeses (võrdlemisi) kahe aknaga toas seisis tal kaks pisitööd viletsatel kolmejalgetel molbertitel.

Astusin valguse eest kõrvale, et näha maali, ja jäin keeletuks: maalid panid mind hämmastama... Ma imestasin nii, et sattusin täielikku segadusse...

«Ütle, jumala pärast, kus sa ometi nii suurt edu saavutasid?» kogelesin. «Kas sa tõesti need ise maalisid?! No seda ma ei oleks osanud arvata!»

«Täna, poleks osanud arvata!» hakkas Vassiljev rõõmsalt naerma. «Aga õpetaja on mul, vennas, suurepärane: Ivan Ivanovitš Šiškin, lisaks veel kogu Kušel-

jovi ning muidugi ka kõige suurem õpetaja: loodus, loodus! Aga mida Kramskoi veel väärt on?!»

«Milline taivas, taivas...» sattusin ma üha rohkem vaimustusse. «Kuidas siis nii? Kas tõesti on see peast maalitud?... Ma ei ole veel kunagi näinud nii toredalt kujundatud pilvi, ja kuidas nad on valgustatud!!! Ja kõik see on kuidagi täiesti uut moodi...»

Vassiljev lähenes molbertile.

«Mis? Need pilvekobarad? Aga need ei meeldi mulle. Ma aina koban, otsin...» Ta istus küllega molberti poole, võttis terasest pahtli ning äkki, ilma vähimagi kahjutundeta, hakkas vee kohal olevat suurepärast pilvekobarat maha löikama.

«Oh, mis sa teed! Kas siis tohib hävitada sellist võlut!»

Kuid ta töötas juba peene pintsliga puhastatud pinnal ning taeva uus motiiv hakkas elama tema lõuenal... Ma tardusin vaimustusest...

«Aga see?» Seal rippus veel üks maal: sellel oli kujutatud terve rivi tumedaid väikevene tüüpi kõrgeid pinnipuid. Maalist õhkus kuuma päikest. Kuski aia-kesel esiküljel kuivas mitmevärviline pestud pesu...

«Vaata see on originaalne: nii tume ja nii päikeseküllane,» imestasin mina, «iga teine oleks siin valge värviga üle soolanud. Kuidas sa niisuguste väikeste pintslitega tuled taevaga toime?»

«Oo, ma töotan alati väikeste ümarpintslitega: nendega on nii hea maalida ja vormi edasi anda...» Aga suurte pintslitega plätsida, nagu planku värvitakse, on kole, ma ei kannata plätsimist... Sa tegid hästi, et astusid minu juurde sisse. Ma kavatsesin ise sinu poole minna. Mul on sulle kaks ülesannet, kaks küsimust, kui väljendada kõrges stiilis, ja need asjad tulevad mul korda ajada. Noh, ära sa, palun, mängi titat, võta oma tähelepanu kokku ja kuula: sul on hea läbisäämine Issejeviga ning akadeemia, see tähendab tema, Issejev¹⁰, hindab sind... Palun, ära aja silmi suureks ja ära tee idioodi nägu. Teame, vennas, sinu kohta kõik, kuid asi ei seisa selles. Sa mine Issejevi juurde ja palu, et ta muretses meile tasuta sõidu Volgal, tal on abistaja kompaniis «Lennuk», said aru? See on asja ametlik

külg; aga on ka, nii-öelda, perekondlik külg: hea oleks, kui me saaksime kaasa võtta veel kellegi neljanda... Ah, näe, tulebki neljas. No-noh, hoia end kindlamini, ära tuigu!»

Teisest toast tuli meie poole käima õppiv poisike ning tatsus vahvalt Vassiljevi poole.

«See on minu vend Roman, keda ma armastan rohkem kui oma elu. Ainult tema üksi oleks suuteline takistama mind minu kavatsuses sõita Volgale. Kas usud, et ma teda nii armastan? Nii armastan, et... Noh, armas Romka, tule, tule minu juurde, no-noh... Oh sa mu kullatükk!» Vassiljev võttis poisikese kätele ja istus toolile. «Ah! jaa, koos Romaniga ununeb mul kõik... Niisiis, on sul kedagi, kes võiks olla neljandaks meie kambas?»

«Ei ole sellele mõelnud,» vastasin ma mõtlikult. «Kui vahest Kirillõtš?»

«Ha-ha-ha!» pahvatas Vassiljev ootamatusest lõbusalt naerma. «No nüüd alles üllatas! Tänan, ei osanud arvata! Oh, kuid see Mirgorodi maakonna alustugi ütleb sõidust ära. Kus tema nüüd! Küll on nalil! Ja kuidas sa ütlesid tema nime?»

«Ta palus väga end kaasa võtta, tahab väga meiega tulla.»

«Võtame, võtame! Tänan, ei osanud arvata!» naljatas juba Vassiljev poollauldes.

IV

P. F. ISSEJEV

Keiserliku Kunstide Akadeemia kõikvõimas konvents-sekretär oli tol ajal oma täies jõus. Minu vastu muutus ta heatahtlikult hoolitsevaks eriti pärast minu mässu, millest tuleb jutustada.

Kunstide Akadeemia 1859. aasta põhikirja kohaselt oli akadeemia juures ette nähtud teaduslane kursus,

mis oli pikendatud kuuele aastale. Peale erialaste ainete loeti ka mõningaid elementaaraineid nagu füüsika, osakeemiast, üldine ajalugu, vene kirjandus (sinna kuulus ka psühholoogia), kirikuajalugu, usuõpetus ja veel miski — kaks loengut päevas: hommikuti poole kuheksast kuni poole kümneni ja päeval kolmest kuni poole viieni. Arvestati kolm kursust, sest iga kursus kestis kaks aastat.

Isegi kõige hoolsamad teadusehimulised õpilased kaldusid kahe esimese kursuse kestel, nelja aastaga nii tugevasti kunsti poole, et kolmandal ja neljandal kursusel kuulajate read aina hõrenesid, saalid tühjenesid, ja inspeksioon oli sunnitud rakendama abinõusid, et sundida õpilasi osa võtma loengutest ning ilmuma eksamitele. Iseenesest mõista, et ainsaks rangeks abinõuks oli õpilaste kustutamine nimekirjast.

Pärast õppevaheaega riputati välja nende nimekirja, mis olid eksamitele mitteilmumise pärast viidud vaba-kulajateks.

Sügisel teatasid mulle kaasõpilased, et ma olen õpilaste nimekirjast kustutatud.

Moraalselt olin ma juba ammu valmis akadeemiast lahkumiseks. Avalik arvamine ja eriti Kramskoi, kõik tema kaaslased ja artelli liikmed soovitasid mulle loobuda konkursist ja hakata omal käel tegutsema.

Kunstide Akadeemia leidis tollal küllalt laitmist ja valjanaermist meie ajakirjanduse poolt. Noorsoo paremad jõud jätsid õpilased pooleli ja lahkusid akadeemiast. Tihti püüti jäljendada kolmeteistkümmet kuuluvat artelli liiget. Alles hiljuti olid konkursist loobunud Maksimov¹⁾, Bobrov, eriti Bobrov. Seda korüfeed hüüti tulevaseks Rembrandtiks, tema aga lahkus ootamatult akadeemiast, kasutades juba programmisti soodustusi (ateljee, stipendium viisteist rubla kuus ning tasuta modellid).

Ma pidasin teadusest väga lugu, nelja aasta jooksul kuusin hoolikalt loengutel, sooritasin eksameid heade tulemustega, kuid viiendal aastal, niipea kui olin saanud ateljee ja hakkasin valmistuma programmi vastu, ma järsku «kaotasin jõu», nagu öeldakse väsinud hõluse kohta, kelle jõud ütles üles...

Nähes oma silmaga, et olen õpilaste nimekirjast kustutatud, läksin ma põlema ja kirjutasin nõukogule palvekirja. Oma palvekirjas juhtisin ma mürgiselt nõukogu tähelepanu tema kiindumusele elementaarsesse kirjaoskusesse, mis ei kuulunud tema erialasse ega kompetentsi, palvekirja lõpus aga palusin mind Kunstide Akadeemiast üldse vabastada ning anda mulle «vabakunstniku» nimetus, — mul oli juba viis hõbe-medalit, järelikult omasin selleks õigust. Lõpetasin oma palvekirja sõnadega, et ma ei kavatsen enam kauemaks Kunstide Akadeemiasse jääda, kus kunstialaseid edusamme mõõdetakse õpikute keskpäraste teadmistega... midagi sellest vaimus.

Palvekiri kuulus isiklikult üleandmisele konverents-sekretärile Issejevile.

Pjotr Fjodorovitš Issejev oli oma näo ja kogu poolest sarnane Napoleoniga. Ta oli väga tark ja läbinägelik. Kunstide Akadeemia oli täielikult tema juhtida ja võitlus «Kunstnike Artelliga» valmistas teile palju muret. Minu käitumises nägi ta artelli intriigi (ta teadis, et ma olin artelli küllastaja).

Lugenud kiirelt läbi minu palvekirja, mõõtis ta mind rahutu pilguga.

«Miks te nii teete, Repin! Teid on üles ässitatud! Kuidas see võimalik on! Hästi, teile antakse nimetus, ja mis siis?»

«Mulle pole ju muud vajagi,» selgitasin ma tagasihoidlikult, kuid kindlalt.

«Kui rumal see on! Nii suurvürst kui ka nõukogu otsustasid juba, et sõidate riigi kulul välismaale... Ah, mis siin sõnu raisata, vaat kus teie palvekiri.» Ta rebis selle neljaks tükiks ning viskas need paberikorvi. «Garanteerin teile, et teid ei kustutata õpilaste nimekirjast ja te peate lõpetama akadeemia nagu kord ja kohus. Kelle jaoks see akadeemia siis on?!»

Nii oli see aasta enne meie ettevalmistusi sõiduks Volgale. Iseenesestki mõista korraldas Issejev meile tasuta sõidu Volgal: ta andis mulle kirja «tsaari tütre» sekretäri jaoks, kes asus Anitškovi lossis, ning meile anti kompanii «Lennuk» pilet otsesõiduks Tverist kuni Saraatovini, nagu me olime palunud.

Pjotr Fjodorovitš Issejev oli väga lahke minu vastu ning ma tuletan teda alati meelde suure tänutundega... Ja kui tark oli see administraator, milline hüpnotiseeriv mõju oli tal bürokraatia sfääris: isegi pagendatuna Siberisse saatis ta ka sealt pikemat aega «kuu, sfääri, suunavaid juhendeid inimeste valikuks ja abinõude tarvituselevõtmiseks. Kui imelik ometi, et meigi paljude aastate möödumisel ei kohaldatud tema suhtes mingit amnestiat!

Alles õpilasena veel adresseerisin mina kord tema nimele palju riskantsema palve kõigi seltsimeeste nimel ning saavutasin positiivse tulemuse. Seegi on vaja minne kanda akadeemilise noorsoo ajaraamatusse.

Kuuekümnendate aastate keskel hakkasid meilgi, kuni Issejevini veel kõledates Kunstide Akadeemia koridorides ja õpilaste erakorterite vaestes pügerikes pulbitsema sotsialistlike allikate veekeerised, mis kerkisid tolleaegse maa-aluse tulvajoõe meeleolude põuest. Kaasõpilused tahtsid organiseerida Kunstide Akadeemia õpilaste vastastikuse abistamise kassa. Graveeriija Panazero-rov¹² (väikestele tatarisilmadele tükkiva loperguse paljaksuetud peakoluga, suure suu ning suurte kõrva-dega sarnanes ta vangile, ent tubli vjatitš oli ühe kandi mees V. Vasnetsovigaga) oli projekti initsiaatoriks. Tema korteris käis salaja koos palju seltsimehi, salaja käisin ka mina.

Vaatomata avatud akendele ja külmale oktoobriööle olid Panazeroovi kaks tuba nii paksult täis suitsetatud, et seal valitses tappev leitsak. Rahvas liikus kuidagi kartlikult, ei jäänud peatuma ega istunud — polnudki millele istuda —, nii et õigele koosolekupidamisele ei saanud mõeldagi. Küsitlenud Panazeroovit veel akadeemias, nägin ma, et selles illegaalses kogunemises pole midagi seadusvastast ega hirmsat ja tegin nüüd asja algatajatele ettepaneku pöörduda Kunstide Akadeemia juhikonna poole ning paluda luba meil kord nädalas mõnda klassiruumi kasutada, et välja töötada kassa põhikiri ja operatsioonide kord.

Panazeroovi pahempöolsed sõbrad vaatasid minule kuhtlustavalt. «Ohoo?! Kelle ettepanek see on? Aga kes kannab ette juhtkonnale?! Aetakse ju välja! Milleks

on vaja üldse asja niikaugale viia? Milleks on vaja sellise jamaga asja keeruliseks teha?» Tõusis käre. Toksiti toolide ja keppidega.

Kuid lõpuks lepidi sellega, sest üritust peeti niikuinii peaaegu läbikukkunuks. Ja mulle kui süüdlasele ettepaneku osas tehti siis ülesandeks minna isiklikult Issejevi juurde ning esitada talle põhikiri, mis oli juba mustendina koostatud seltsimeeste salajastel koosolekutel.

«Kui hästi te tegite, et tulite sellega otse minu juurde,» ütles Pjotr Fjodorovitš ilma mingi imestuseta, nagu oleks ta mind oodanud. «Teate, ma mõtlesin ka ise aina sellest ja tahtsin ise teha õpilastele ettepaneku asutada vastastikuse abistamise kassa. Põhikirja ma vaatan hiljem läbi. Aga tingimused on sellised: õpilaste koosolekutest hakkab osa võtma kassa esimehe abina inspektori asetäitja, meie armas Pavel Aleksejevits Tšerkassov¹³. Teda tunnevad kõik ja õpilased armastavad teda väga.»

Saatust oli mu ära hellitanud teenimatu kuulsusega. Nii oli ka kassaga. Kui ma tulin esimesele koosolekule, istus P. A. Tšerkassov juba kohal ja naljatles õpilastega. Mind nähes lausus ta valju häälega: «Seal ta ongi, meie Rochefort¹⁴», ja õpilased võtsid mu vastu valju üksmeelse aplausiga ning hiljem hakkasid mind pidama kassa initsiaatoriks, Panzerov aga unustati hoopiski.

See kassa tegutseb tänapäevani.

Pjotr Fjodorovitš kiindus ikka rohkem ja rohkem Kunstide Akadeemiasse. Ta pidas õpilasi endale lähedasteks, jälgis nende tööd ning toetas neid ise õpilaste proovitööde ostmisega ja tellimuste andmisega. Muidugi, selle osaliseks said kõige silmapaistvamad õpilased. See polnud sugugi paha. Nii sain minagi tema toetuse osaliseks mu elu väga rasketel silmapilkudel.

Vaevlesin suures viletsuses ning püüdsin välja mõelda igasuguseid viise enda ülevalpidamiseks. Enne P. F. Issejevi tulekut olin ma juba mitme hõbemedali omanikuna korduvalt pöördunud Kunstide Akadeemia poole palvetega, mis olid adresseeritud vürst Gagarini¹⁵

(Kunstide Akadeemia asepresident) nimele toetuse kui ka stipendiumi pärast, ent tulemusteta. Asjaajaja Zvorski, kõige vagama paastuja näoga, mis näis olevat tundedeks tõmbunud erakordsest tagasihoidlikkusest, vaatas kulme kergitades südamlilikult, isegi madaldatud häälega ja lühidalt: «Rahuldumata jäetud.»

Ta oli korrektseks täidesaatjaks ja mul oli temast kuhju, et ta pidi sellist ebasõmpaaset osa mängima. Ma isegi mõtlesin end akadeemiaale modelliks pakuda — viisteist rubla kuus ning kroonu korter akadeemia keldrites tundusid mulle kadestamisväärse kindlustusena. Modellidel oli palju vaba aega, ja nad teenivad raha ka väljastpoolt, järelkult jätkub aega ka õppimiseks. Kuid kaasõpilased, kellele ma oma kavatsustest teatasin, naersid ja raputasid pead. Antokolski aga mõistis minu kavatsuse rangelt ja kurbusega hukka.

Professorid meisse ei puutunud ja inspektor K. M. Schreintser hoidus meist nähtavasti eemale. Issejev aga oli esimene inimene juhtkonnast, kes ei kartnud meiega isegi kõnelda. Igale hommikule vaatas see jassakas mees, mingi hall palitu seljas, tagasihoidlikult üle meie laokile jäänud vana ehituse ja Augiase tallide nurgatagused, kus kõikjal algasid remondid ja olukorra parandamine. Kušeljovi galerii, mis alles hiljuti oli paigutatud nendesse saalidesse, kus ta praegugi on, käis ta samuti läbi ühel ja samal kellaaajal ning vaatas kaua aega minu selja taga. Ma kopeerisin Challa¹⁶ «Sloveenlast». Tagasihoidlikult ja suure väärikusega kiitis ta minu tööd.

Vähehaaval hakkasin ma harjuma tema visiitidega Kušeljovi. Ma üldse armastasin tarku inimesi. Tema sõprus ja läbinägevus mõjutasid mind sedavõrd, et vaatasin veel kord katsuda õnne ja paluda toetust.

«Kas teie siis kannatate puudust?» küsis ta vaikselt.

«Aga kas te selle koopia valmistate tellimise peale?»

«Ei,» vastasin mina.

«Sel juhul ostan ma selle teilt ära. See on vist juba üsna valmis? Niipea kui lõpetate, saatke see teenijaga minule ning tulge tasu järele. Loodan, et see ei laosta

mind. Maal meeldib mulle väga. Seda «Sloveenlast» kopeerivad paljud, kuid teie koopia on parim neist, mis ma siin näinud olen.»

Meie silmad kohtusid täis sümpaatiat ja ma tunnetasin temas sõpra, mitte aga ülemust.

Nii päästis meid Issejev ka Volgal kohaliku politsei toorettest pitsitustest, kuid sellest tuleb juttu edaspidi.

Fjodor Aleksandrovitš Vassiljevi vallatud kavatsused täitusid täpselt: juba kolme nädala pärast sõitsime aeglaselt mööda Volgat aurikutel ning olime kõigest pööraselt vaimustatud. Need meie elu pidupäevad hakkasid pihta juba päris sõidu ettevalmistuste alguses, niipea kui olin saanud esmakordselt elus kahesajarublaase kapitali valdajaks. Kõigepealt osteti Vassiljevi autoriteetsete põhjenduste kohaselt kõige hädavajalikum, nagu näitaks täispuhutavad gutapertšist padjad, mis osutusid aga sobimatuks oma munakivi hellitusega ja ka sellepärast, et sedavõrd palju aega kulus nende täispuhumiseks. Ja kui kaua tuli meil kannatusi taluda, enne kui kohanesime kord tugevasti, kord nõrgalt täispuhutud padjaga.

Kõige suuremaks raskuseks minu kohvris olid piirituslambid, kastrulid ning küllaldases koguses ostetud makaronid, kuivikud, riis ning «Albert»-biskviidid. Sõitsime ju metsikusse, maailmale täiesti tundmatusse Volga kanti, kus midagi taolist muidugi veel ei tuntud...

Minu vennal oli vankumatu ja vaigistamatu kirk muusika vastu. Tšugujevis valitses ta täiuslikult ainult ukraina vilepilli, millest ta ei lahkunud ei Peterburis ega Marjino jaamas (Harkovi lähedal), kus ta töötas telegrafistina.

Reisi ettevalmistuste ajal ütles ta, et täieliku õnne saavutamiseks puudub tal ainult flööt. Flööt sai ostetud, ja nüüd Volgal, auriku lael, muutus ta tihti Orfeuse sarnaseks, keda kõik kuulasid, eriti kolmanda klassi reisijad ja kanad, keda kokk väga ohtralt toitis, kuna kanu peeti tapmiseks. Ma imestasin väga selle üle, kui ruttu harjus minu Vasja¹⁷ ehtsa muusikariistaga ja millise võrratu harmoonilisusega levisid flöödihelid laiadele vete ja legendike avarustele. Ja meie, unusta-

des kõik, kuulasime teda rataste mühinas oma lameda-pohjalisel alusel, nagu Volgal veesõidukeid nimetatakse: ruht, käulat, jõepraami, veoparve, lotja jne.

V

RÄNNAK . .

Jevgeni Kirillovitš Makarov¹⁸ osutus kogu oma tõsiduse juures tahes-tahtmata äärmiselt koomiliseks.

Tema kui põline Mirgorodi aadlik esindas väärikalt oma seisust ja oli meist paremini riidetatud — isegi silinder oli tal peas. Tema saapad olid ideaalse musta lukega, kraed aga hiilgasid lumivalgelt. Kõik asjad olid tal eriti kvaliteetsed. Aga naljatada ta ei armastanud. Naljameitmine kuulus täielikult Vassiljevile, mille ta ületas meid kõiki. Ja mida tõsisem püüdis olla Kirillõtš, seda lopsakama üldise naerulagina saatel lõppis tema peenutsemise finaali ning tõmmanud oma pakitud ukrainlase huuled naerule, naeris ta ka ise headamlikult teistega koos. Oma erilist uhkust — oma kõige puhtamaid mansette — ta isegi ei suutnud varjata, ja need olid kaua Arhip Ivanovitš Kuindži taltsutamatu naeru objektiks.

Kord püüdsid nad koos Makarovi ja Kivšenkoga¹⁹ paadiga läbi Petrovski saare leetseljakuist. Kuindži paistis silma suure jõu poolest, kuid oli laisavõitu. Paat sattus madalikule. Makarov ja Kivšenko panid kogu jõu mängu, et paati paigalt nihutada. Lõpuks toimus kaaslase poolt appikutsutud laisk Patsjuk* Kuindži püsti ja astus parda äärde, võttis aeru, toetas selle vastu perve ning lükkas paati säärase pahameelega, et Kirillõtš kukkus selili üle paadiääre vette... Kas pole hirmus, mis? Kuid äkki kostis Arhipi lopsakas

* Patsjuk — ükskõikne ja laisk paksuke Gogoli jutustusest «Jõuluöö».

naer: Makarov oli üleni vees ja ainult tema mansettides käed olid palveks koos abi järele... Oma elu kõige ohtlikumal momendil mõtles Makarov mansettide puhutusele!...

Volga ülemjooksul — me alustasime sõitu Tveri juurest — liikusid meie lamedapõhjalised laevad tigusammul. Tutvusime kõigi asjameestega: parisnikega, podrätšikutega, kaupmeestega, volinikega ning igasuguste «projektitegijatega» Põhja alade suhtes. Eriti palju mängisime malet. Selle mängu juures sattusime tihtilugu tõeliselt ehtsatele mängijatele-teoreetikutele ning olime äärmiselt piinlikus seisukorras pealtnäha väga lihtsate provintsielanike võimete tõttu. Vassiljevi käsu kohaselt olid meil juuksed kammi pealt lühike-seks lõigatud — «numbri järgi» seda siis veel ei tehtud —, mis andis meile «imeliku» ilme («Võõras nägemata, juuksed pügamata» — kõnekäänd). See sundis auväärseid meist algul eemale hoiduma; kuid Vassiljev oli nii võluvalt seltsiv, minu vend aga alles nii provintsilikult lihtsameelne ja usaldav, et peagi harjuti meiega ning igavusest kleeputi meile külge nagu kärbsed. Kõige suurem menu oli meil laevalael. Seal seisis alati selja taga kari pealtvaatajaid ja arutas valjusti meie loomingulisi kavatsusi. Asjalikult ja kärmesti esitati meile küsimusi ning meie kuulsus levis kiiresti: me saime alusel omadeks inimesteks.

Kuid ega me alati olnud albumitega! Vassiljev oli läbi ja läbi kirglik jahimees. Ta tõi tihti laevalaele oma kallihinnalise suurepärase kaheraudse ning kiskus oma jahimehejuttudega publiku äärmuseni kaasa. Minu vennal oli ka odavavõitu püssike, millest ta ei lahkunud kunagi, Vassiljevile aga vaatas ta nagu imetegijale. Ja ka meie koos Kirillõtšiga, kuigi meil polnud püsse ning olime ihu ja hingega ustavad ainult oma ainsale kunstile, vaatasime ikkagi täis imetust pärani silmadega sellele meie seast esilekerkinud imelapsele ning unustasime vähimagi enesearmastuse.

Ta üllatas meid igas vähegi huvitavas peatuskohas. Kümne minuti jooksul, kui laev seisis, liikus Vassiljevi teritatud pliiačš õmblusmasinanõela väledusega mööda taskualbumi väikest lehte ning joonistas sellele õigesti

ja muljeterikkalt terve pildi järsust jõekaldast koos inimeste ja loomade, majahüüride, tarade, kindurite puude ja kaugelt paistvate teravaotsaliste kirikutornidega. Seal lookles tee üles, olles kohati läbi lõigatud rusukalda ning roheliste takjatega. Kõike kuni kõige alumise väljakuni, sadamakaini kaubanaiste gruppidega hiiglasuurte päevavarjude all, puust varikatustega kauba üle — kõike tabas Vassiljevi maagiline plaašt küll inimest liikumas, küll hobust jooksmas, küll käskluseni laevalt: «Otsad lahti!»

Aurik liikus paigast, võlur sulges albumi, mis harjumuse järgi sukeldus Vassiljevi külgtaskusse... Algul olime väga imestunud. Eriti Kirillõtš. Tema imestunud, magusa söömisest rikutud hammastega kohmetunud nagu pöördus küsivalt minu poole:

«Oo!!! No mis sa ütled? Säh sulle vanasarvik: mina ei oleks jõudnud õieti albumitki kätte võtta... Säh sulle akadeemia, säh sulle aktiklassid ja professorid! Kõik läks kuradile: vaat see on kunstnik, vaat see on professor... Talent, ühesõnaga!»

Kirillõtši keeles ei olnud see lihtsalt tühine fraas. Tõesti, ei möödunud nädalatki, kui me võidu orjalikult jälendasime Vassiljevit ning kuni jumaldamiseni uskusime teda. See elav, särav eeskuju ei võimaldanud midagi vaidlusi ega lubanud arutlusi. Ta oli meile kõikidele suurepäraseks õpetajaks.

Ja ta õpetas meid, lagistades heatahtlikult naerda meie suure mahajäämuse üle. Lihtsalt talent!

Jevgeni Kirillovitš ei näidanud mõnda aega üldse oma albumit Vassiljevile, häbenes, nagu öeldakse, ning kadus kuhugi salapärasesse kohta.

Kuid lõpuks ilmus Kirillõtš kuskilt välja ning kavalalt muiates varjas Vassiljevi eest oma kolossaalset albumit: ta oli just alles istunud oma raske kandamiga trümmis, kus visandas kedagi lootsi, nautides oma nõrkust rüütelliku, kummita joonistamisviisi vastu.

«Noh, kullake, ära häbene, mis sa vigurdad nagu papitar pruudieas, näita välja,» meelitas teda Vassiljev oma sõbraliku nokkimisega.

«Ma ei jõudnud ju lõpetada,» virises Makarov, «ta kutsuti vilega ära... Oh, tont küll...»

«Hästi, hästi, kuulsime juba. Anna, anna siia! Aa! Aa! See ei olegi halb, vaata lija. Vaat kus Kirjuha! Ainult miks kogu joonis on nagu karvadega kaetud. Karvane, karvane, karvane!»

«Jah, kas mõistad, ma proovin, ning pealegi ilma kummita. Jah, tahan end kummist ära võõrutada,» pomises Kirillõtš endaga südamest rahul olles: ta armastas pööraselt oma tööd.

«Pliats on vaja teravamaks teritada,» jätkas Vassiljev temale pilku heitmata koolmeisterlikult. «Inetud on need tuhmid, närbunud jooned! Need tulevad üldse ära jätta, eriti siin, reisil. Ja milleks on vaja seda igavat tušeeringut? Seda on ju vaja hästi fikseerida, muidu määrdub kõik ära. Ivan Ivanovitš Šiškin tegi vahel suveti palju joonistusi. Ta ei tahtnud neid fiksatiividega rikkuda, siis fikseeriti alles piimaga. Niisiis enne ärasõitu ladus ta kõik joonistused (need olid tal kõik ühesuurused) üksteise peale ning lõi joonistused äärtest ilma vähimagi halastuseta naeltega laua külge kinni: ainult see päästabki joonistused määrdumise eest teel: maal sõidetakse ju, vedrudeta vankritega. Vaat see oli album! Noh, anna siia... Oi-oi-oi, kui raske! Selle piibli vedamiseks on vaja hobune ette rakendada.»

Kõik Makarovi asjad paistsid silma erilise kvaliteedi ning kõrge hinna poolest. Oma tualetile kulutas ta väga palju aega ning tegi seda hoolikalt. Ta isegi torises halisevalt, kui miski polnud korras. Odavad asjad heitis ta põlglikult kõrvale ja kui oli sunnitud neid paremate puudumisel selga panema, siis ohkas kibestunult:

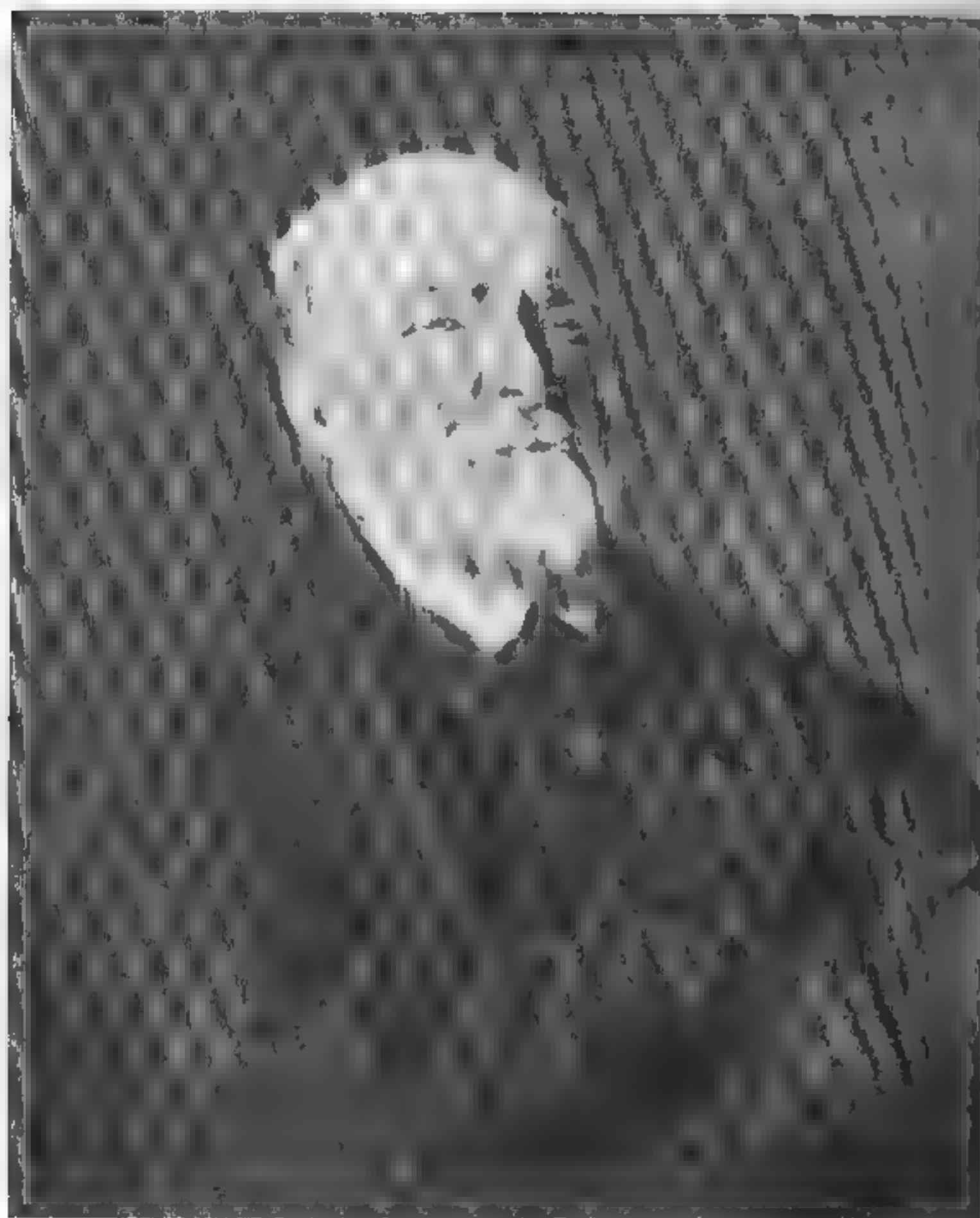
«Oh pagan võtaks, et raha ei ole! Kas ma muidu oleksin seda rämpsu kasutanud.»

Kasvult oli Makarov kõige pikem. Tüsedaks ei saanud teda pidada vast tema tõmmu näovärvi pärast. Isegi tema käed, mida eriti rõhutas mansettide lumivalge värvus, paistsid otsekui tol ajal moesolevates havanna sigari värvi sõrmkinnastes. Hiljem maal pidasid talumehed teda meie ülemuseks. Seal pole mõeldav ilma ülemuseta, ja inimest hinnatakse rüetuse järgi.

Jevgeni Kirillovitš puhastas, pesi ja ehtis end igal hommikul kaua, enne kui läks etüüde tegema. Mansetid

P. M. Mussorgski portree. 1881.

N. I. Pirogovi portree. 1881.

Jah, nad lisasid talle palju tööd juurde: puhastada tuli kõik endal... Pikkade saartega jahimehesaapid... Juh- tun vahel, tuled tagasi päikese tõusust etüüdi tegemast ja ruttad jooksupalu teed jooma, tema aga majatrepil alla puhub hingeõhku saapasäärel olevale tuhmile lai- gule, mis ei taha ega taha kaduda...

«Jah, Makar on tõeline härrasmees, need aga vist on kantonistid,» uurisid meid Širjajevi oru elanikud Sa- mura käärus.

Kuid ma olen oma läbematuses ette jõudnud. Meie aga aina tossutame veel Volga ülemjooksul ning lähe- me alles Pljossidele.

Oli juba öö, kuuvalge, soe ja suvine. Vassiljeviga olime kuidagi nagu kokku kasvanud: ruttu uurisime vilja, kui kaua laev sadamas peatub ja kohe kadusime kaldale, üles, kaugemale, ümbrust vaatama.

Kuu nagu kunstki võlus meid, üldistades vorme, eral- dades detaile. Palju üksikasju peidab ta variu, palju- lid esemeid valab ta üle oma hõbedase valgusega ja võib-olla päevavalguses kõige näotumad kohad näevad nüüd ebaharilikult salapärasena.

Kell oli juba üks läbi öösel. Rahulikud kodanikud ma- gnusid lahtiste akendega. Tihedad sireligrupid seisisid plustilises liikumatuses ning jootsid oma aroomiga te- rassidena alla Volga äärde laskuvaid aiakesi. Veel min- gid õitsvad viljapuud, ja seal ka roosid... Ning ööbi- kud, ööbikud

«Vaata, millised tähed!» ütles Vassiljev. «Põhjatu taevas ja milline avarus, ulatub kusagile kaugemale, sinna, Volga taha! Aga kõige üle on looja... Kas mäletad «Jakov Passõnkovi»? Ah, tingimata siit tuleb joonistada see motiiv! Milline ilu! No küll on kahju!» hüüdis ta. «Olen oma albumi maha unustanud...»

«Võta,» pakkusin ma enda oma, «kas sa tõesti näed kuuvalgel joonistada?»

«Anna, anna!» Ja ta joonistas kiiresti ning suurepä- rnselt etteulatuva osa kaldaveerul. See visand on siiani säilinud mu albumis.

Pärast seda visandit vallutas Vassiljevit selline innus- tus, selline tõeline tunnete poeesia, mida ei saa sõna- dega kirjeldada. See voolas temast välja õtsekui impro-

visatsioonina. See oli luule proosas, melodeklamatsioon ööbikute laksutamise ja kaugusest kostva koerahaukumise saatel unelmaisse vajunud inimeste otsatust maailmast... Tema meeleolu kandus ka minule ja ma tundsin, et me nagu lendaksime meie all kaugele ulatuva ja kaduva ääretu Volga luhtade avaruse kohal...

Aga see on ju meie aluse vile! Olime vist läinud liiga kaugele. Kas ehk proovida tagasi minna siit otse?... Üle põimtara.

Meil tuli tihti alla hüpata igasugustest pimedatest järsakutest, läbida kitsaid põiktänavaid ning ronida üle kõrgete aedade ja plankude, kuni lõpuks jõudsimme kohale kolmanda kella ajal.

«Kuhu te kadusite?» pomises Kirillõtš pahaselt. «Kapten tahtis juba ära sõita ja ainult vaevu, minu nurumisele... Rahvas sõimab... Mõtlesite ka välja öösel teel olles tundmatus linnas ära kaduda.»

«Otsad lahtil!» kostis kapteni tuttav rahulolematu hütid. Jõudsimme vaevu laevatrepi ületada. «Puhh, puhh, puhh, puhh,» hakkas Volga vahutama. Ja olles juba laevalael, ei tunne me enam ära oma fantastilisi kõrgusi.

Jälle venisid lõpmatud pikad päevad, lootusetult üksluised kaldad. Nagin ka molemast soost inimeste ja loomade kollektiivseid pingutusi nendesamade uskumatult pikkade veoköite sikutamisel. Neid burlakkide gruppe joonistati siluettidena kõrgel kaldal ja nad kujutasid endast ängistavat lisa üpris nukrale maastikule.

«See on Glinka «Kamaarinskaja» eellaul,» mõtlesin mina. Ja tõesti, Volga kallaste iseloom kogu tema peaaegu tervet Venemaad läbivas pikkuses annab ainet kõigile «Kamaarinskaja» motiividele samasuguse detailide käsitlemisega oma orkestreeringus. Pärast lõpmata vaikselt voolavat ja kurvameelset eellaulu kerkib äkki esile inetu astring mingi kidura taimestikuga, purustab orjuse paine järsu hüppega, ning jälle lõpmatu paine. Tõllal armastasin ma muusikat rohkem kui ühtki teist kunsti, hiilisin Aadlikogu kooripealsele kontserte kuulama ning seepärast rakendasin siingi lõpmatute, laiade perspektiivide juures muusikalisi teemasid.

Vassiljev oli haruldaselt musikaalne inimene. Ta oskas suurepäraselt vilistada paremaid kohti tuttavatest muusikapaladest.

Makarov armastas ainult maalikunsti. Tal oli võitmatu meel kopeerida iga silmapaistvat teost. Tema suurimaks sooviks oli kopeerida Ivanovi «Kristuse ilmumine rahvale».

See idee oli talle sama mis Meka muhameedlasele. Ta kopeeris imeilusasti, sellise täpsusega, nii peenelt ja suure armastusega, et tema koopiad meeldisid mulle rohkem kui originaalid. Ma kahetsen väga, et tal polnud võimalust kopeerida meie suure rooma askeedi* geniaalset teost. Siis oleks meil olnud kordus, ja veel milline!

Juh, kunst on igavene ja kallihinnaline ainult temasse kätkestud kunstniku armastuse tõttu. Näiteks kui Serov oli alles poisike, kopeeris ta minu juures Moskvast D. V. Stassovi tellimusel V. G. Švartsi²⁰ «Patriarh Nikoni», ja see koopia on maalitud paremini originaalist sellepärast, et Serov armastas kunsti rohkem kui Švarts ja et tal oli parem kunstnikukäsi.

Kõikjal Volga kallastel, see tähendab, eriti sadamates, valisime me juba sobivamaid kohti, et jääda peatuma ja töötada kogu suvi. Tegime kohalikelt elanikelt järeleparimisi. Meile ei soovitatud Saraatovist kaugemale sõita: seal pidavat algama igavad ja üksluised kohad, nivarad vaateväljad, kaldad hajuvad liivaste madalike tuha ning kaovad üldse.

«Kõige parem on Žiguli,» ütlesid kõik ühest suust. Kas tõesti parem Nižni Novgorodist? See kogu Venemaa idaosa üle valitsema pandud linn oli meie pead täiesti segi ajanud. Kui hurmavad on tema lõputud kaugused! Me olime joobunud neist ning meie silmade ette kerkis põlise Venemaa elav ajalugu, mille inimesed, need tubli tõu tugevad inimesed, nii hästi oskasid hinnata elu, selle soojust ja kunstilisust... Nad ei armastanud elama asuda lihtsalt ükskõik kuhu ja mismoodi.

Žiguli kõige parema vaatepunkti vastas asus meie maitse kohaselt lauskjal kaldal Stavropol-Samarski.

* A. A. Ivanov.

Nii me otsustasimegi tagasiteel Saraatovist seal peatuda ja mõni aeg elada ning ringi vaadata.

Saraatovis ei loobunud me oma «Lennuki» kajutitest. Laev peatus seal kolm päeva ja pöördus vastuvett tagasi kuni Nižni Novgorodini.

Stavropoli sadamas maabusime esmakordselt tundmatul maal — «Volgal». Viis versta linnani sõidutasid meid mööda luhaäärseid leetseljakuks osavad varganäoga voorimehed nagu hullumeelsed rohmakate vankritega, mille ette oli rakendatud nõrrakmetega hobuste paar. Istusime vankritele kahekaupa ja kolmanda voorimehe võtsime oma asjade jaoks ning püüdsime oma kaste ja kohvreid silmist mitte lasta. Kogu suve jaoks varutud tagavarad võisid näida ahvatlevana kolkatagustele kaltsupundardele.

«Kas Stavropolis on ka hea võõrastemaja?» küsisime oma võrukaelalt, kui ta püüdis välja sõita kuivanud tulvavee nõvast ning tõusta aeglasel sõidul märke.

«Kuidas siis teisiti? Ainult et võõrastemajas on kalts... Aga kas te jääte kauemaks ajaks linna?»

«Jah, võib-olla nädalaks-paariks. Aga kas sa ei tea ehk mõnda erakorterit, kus võiksime elada, ja et meile ka toitu valmistataks?»

«Kuidas muidu, näe, kas või Bujaaniha juures on kaks ilusat puhast tuba, ja toitu võib ka valmistada.»

Õhtul ja videvikus hakkas õudne. Sõitsime nõvas nagu kanalis, midagi polnud näha kinkude taha. Aga mis see siis on? Justkui mingi ürgaegse ihtiosauruse luukere laiutab end peaaegu saja sülla peale — vaat kui kaugelt tuleb meil ringi sõita. Ja missugune jurakas! Selle taha pole midagi näha, pane või kaks-kolm hobust teineteise otsa, ja ikkagi midagi ei näe. No küll on ime!

«Mis see siisugune on?»

«See on pappel, tühtus, et jää viis teise pikali, juba ammu. Näete, kui valge ta on: vesi uhab teda iga suurvee ajal, aga oma poolteistsada aastat seisis püsti.»

Sõitsime paplist mööda — ja jälle teel. Puutus silma kasvavaid papleid, mis olid märjad. Neil valendas ainult tüve alumine osa, kus jää oli koore ära murinud ja kuhu

oli kinni jäänud palju vee peal ujunud risu ja stepihüüdn.

Ilm pimenes ja muutus üha õudsemaks. Kuhu me sõidame ja mis me eest leiame?

«Kuidas siis nii? Ütles, et ainult kolm versta, meie aga, nagu näib, sõidame juba versta seitse,» torisesime vaikelt, mõeldes hirmuga, et ta sõidutab meid kuhugi hoovile juurde. «Kas on veel kaugel?»

«Üsna ligidal juba: näe, selle nõlvaku tagant on ka linn juba näha.»

Ning ta hakkas jälle kihutama sagrauste põosaste vahel looklevat teed mööda... Hirmus... Kuhu ta küll meid sõidutab?... Ah, jumal tänatud, linn paistab! Ning me tundsimme juba rõõmu tüütutest põimtaradest ja lihtsatest plankaedadest. Siin-seal süttisid tuluke-

«Bujaaniha juurde,» hüüdis voorimees valjusti kohvile seltsimehele ees. «Tähendab otse tema hoovi.»

Siin see ongi. Hoov on poolitatud vahetaraga, trepp lagunenud, väravad valla, uksi sulgeda ei saa. Videvik. Eemal vilksatas pooleldi lahtirõivastatud piiga ning kadus. Maja teise poole naabertrepi silmitses vurrudega subjekt suurt püstolit... Eemal oli veel keegi. Meie poole ruttas jässakas eideke oma paksu kõhtu kallutades.

«Olge lahked, olge lahked!»

Ilmal oli lahke, kuid maanurk tundmatu, metsik...

«Näe, näe, siia!»

Tõas oli kolm akent ja sellele lisaks veel teine tuba, vaiknem. Ma proovisin hiljem: ühtki akent ei saanud sulgeda.

Oli näha, et meid vahiti ehmünult.

Magama heites barrikadeerisime iga akna juhuks, kui hoovlid peaksid meie juurde ronima.

Oli nagu anekdoot: magasime reisiväsimusest nagu sunnitud, pererahvale aga näisime oma nudiks põetud pooleldi põgenenud vangidena. Nad kutsusid kartusest meid naabri, vana soldati tulelukuga püstoliga ega maganud kogu öö, kuulutades meie uste taga.

Elasime seal pool kuud, ilma et oleksime uksi või kohvreid lukustanud. Perenaine, kellel olid nii suured

rinnad, et hakkasime teda hüüdma «Balakiriks» (nii nimetatakse kogu Volgal piimakannu), osutus kõigile lahkemaks olevuseks.

Ta toitis meid hästi, väga maitsvalt ning toidukraam, mis ta meile turult tõi, oli nii võrratult odav, et pärast perenaise ohkeid ja soigumisi kalliduse üle vaevu suutsime end tagasi hoida, et mitte naerma pahvatada selle tegeliku muinasjutulise odavuse üle. Ent me lugesime rangelt üle tagasi saadud raha ja tegime tõsiselt näo, niikaua kui meie Balakir oli kohal ning alles pärast tema äraminekut pahvatasime tagasihoidmatult naerma selle kolkataguse toiduainete hindade üle.

Stavropol (Samaara kubermangus) paikneb väga kaunilt luhasel kaldapool, Žiguli vastas. Me kauplesime endile nädalaks paadi ja sõitsime igal hommikul üle teisele poole Žiguli kõrgendikele ning kadusime seal läbipääsmatusse põlismetsa.

Volgalt vaadates paistis see mets tumedana ja roheline, ulatudes taevani, ning ainult ligidalt, metsa sügavuses, hakkas õudne mööda kaljusid üles ronides, et jõuda kuhugi kõrgemale, kust avaneks vaade mõlemale poole steppidele, lõpmatult kaugete ulatuvatele avarustele, vahtratest, saartest, tammedest ning teistest puudest koosneva tiheda metsa roheline merele, mis otse meie ees rullib oma laineid, ja mõõtnatutele orgudele mägede vahel.

Metsa kohal läbipaistva õhu sinas hõljus suur kull... Momentaanselt tõstis Vassiljev — oh kuritegelikku jahi mehekirge! — osavalt kaheraudse palge. Lajatanud pauk hakkas korduma muinasjutulise kajana kõigist kaugetest mägedest, mis nii reeglipäraselt olid eraldatud meist õhuperspektiiviga. Kull värahtas õhus ja langeb algul poolviltu, pärast aga kiirelt nagu kuul puudelatvadesse allpool meid. Püüdsime meelde jätta selle koha, et kulli kätte saada, kuid kaljudelt alla ronides eksisime niivõrd ära hiigelpuude ja tihedate pähkli-põõsaste vahel, et vaevu leidsime tee Volga kaldale...

Mis on kõige hämmastavam Volgal — need on avarused. Ükski meie album ei mahutanud ära ebaharilikku panoraami.

Juba jõe keskelt või laevalt võis näha mägisel poolel valgusvööndis mingisuguseid sääski. Issand küll, nad ju liigutavad end ning vaevalt-vaevalt nihkuvad edasi... Ja mis juuksekarv see meie poole venib?! Need on ju lürlakid, kes veavad lotja veoköiega piki mägist kallast. Sõidame ligemale: valgusvöönd osutub hiiglasuureks veerjaks metsani küündivaks mäerünkaks, mis on läbi songitud ja tihedalt kaetud heleda lubjakivi, liivakivi ning graniidikamakatega, kuhjatud teravatest ülerannatutest kaljurusudest metsas. Küll on alles väsitav selles looduses, kuhu nähtavasti pole astunud veel ühegi inimese jalg.

Ja milline puhas õhk! Me tahaksime juba süüa. Aga kas polegi aeg lõunale minna? Balakir vist pahandab juba, et tal söök liialt ära haudub. Ma püüdsin Vassiljeviga takti pidada, et oleks parem sõuda.

Stavropoli liivane kallas on väga maaliline. Siia sõidab kokku palju paate igasuguste saadustega. Pere-mehed riputavad purjed päikese ette ning laovad kaubad välja. Glasuurpotid ja kausid vahelduvad taran-jaga — volgalaste keeles voblaga, — seal on aga uued vankrirattad, loogad ja muud elutarbelised asjad. Kaugemal, liivasel rünkal, mis on tekkinud suurvee alane-misel, istuvad kalamehed võrkudega; üks parandab võrku, teine paneb õngedele usse otsa —, ühesõnaga, igaühel oma töö. Ja ka meie ei suuda kõrvale jääda: võtame välja oma albumid ja hakkame joonistama paate, lotje, veoparvi ning kalamehi. See kõik on imeil-mel maaliline. Ainult taustadest ei tule meil midagi välja: need ei mahu ära ei mingis mõõtnetes...

VI

KOLIMINE

Hakkasime Stavropoliga harjuma ja unustasime edaspidiseks valmisvaatatud kohad, mis olid meil va-litud peatuspaikadeks nende ilu pärast.

Stavropoli elanikud, kes meid olid tähele pannud, pidasid meid maamööti jaoks. Nahes meid joonistamas, lausus meist mööduv ülesostja laulva häälega eepiliselt: «Mööda Volgat, mööda jõge».

Kohalik linnakodanik pöördus tema poole järelepärimistega.

«Planiiti joonistavad,» seletas ta tähtsalt, pärast aga pöördus meie poole: «Teiegi amet on raske ja missuguseid mägesid mööda peate ronima! Aga kas saate ka suurt palka?»

«Meie alles õpime,» vastas keegi meist.

«Õpite alles, ahaa! Tähendab, on kantonistidest,» seletas ta oma kaaslasel.

Meil oli tarvis veel versta kuuskümmend allavoolu sõita, et vaadata meie peatuspaikade ümbrust, üürida tare terveks suveks ja ümber kolida. Vassiljev tundis muret ja kiirustas.

Oli otsustatud, et Širjajevosse sõidame meie Vassiljeviga.

Oli juuni algus. Ilm püsis suurepärasena. Me üürisime paadi kahe sõudjaga, kes pidid meid sõidutama kuni Širjajevoni Tsaarikurgaani vastas, kust me kaivatsesime aurikul tagasi pöörduda.

Sõitsime välja päikesetõusu ajal, kella nelja paiku — kalamehed palusid meid mitte hiljaks jääda, et nad saaksid päeval, kõige palavamal ajal paar tundi puhata. Kui kaunis päikesetõus! Jõudsime paadi juurde enne sõudjaid. Istudes tundsime vaimustust, kuidas pidevalt läks valgemaks ja kuidas loodus kord-korralt muutus heledamaks ja värviküllasemaks, eriti aga taevas... Kui kahju on meil kõigist intelligentidest, kes peaaegu iialgi ei saa näha päikesetõusu! Kui päike oli tõusnud ja lõi särama, muutus kõik tumedamaks ja silmadel hakkas valus: silme ees keerlesid mitmevärvilised ringid...

Volga vool on küllalt kiire ja meie sõudjad olid tugevad talumehed, aga ikkagi venis kuuskümmend versta väga pikale. Päike hakkas tugevasti kõrvetama ja unikkus kallale...

Olimegi juba Morkvašis. Oli pühapäevane päev — kaldal rannarahvas: nad armastavad Volgat ja igal vabal silmapilgul lähevad jõe äärde.

Meid piirati sisse. Kui ilus täisvereline rahvas! Neile meeldivad nii hästi kõrged, keskelt kokku tõmmatud silindrikujulised mütsid, ja kust on nad pärinud sellise ootamatuse, ülevuse jutuaajamises? Ning see rüht, täis vaarikust? Kuidas ka mees end ei pööraks, ikka on ta kaunis. Ka naised tulid juurde. Samuti oma olekult lühemad vürstinnad: pikakasvulised, ilusad, julged. Siin ootatakse kõigile «sina» ning selles avaldub võrdõigustlikkus.

Ei mingit lipitsemist, ei vähimatki katset osutada härrastele teeneid — ühesõnaga, ei mingit orjameelsust.

«Kuis on, härrased, sõitsite vist rahukohtuniku juurde? Tema korter ei ole siit kaugel — näe selles majas, seal on ka silt seina külge löödud...»

«Aga kuis oleks,» sosistas mulle Vassiljev, «kui lähedaste tööpoolest rahukohtuniku juurde, pärima järele, meid tuttavaks.»

Ma olin sellest ootamatusest väga üllatunud.

«Kuidas siis võõra inimese poole? Meil pole ju tema juurde mingit asja.»

«Oo, lähme, see on huvitav. Tule mulle järele, saad näha, kuidas provintslased elavad. Neil on siin igav ilma inimesteta — ma tunnen neid. On vaja ju kombeid tundma õppida.»

Ja ta pani mind jällegi imestama: enne majja sisenemist tõmbas ta glasseekindad kätte, võttis graatsiltselt kätte jalutuskepi, lõi taskurätiga tolmust puhtaks laukidega kamassid. Lihtsalt — majja astus pealinna dandi, hea tooni salongide alaline külastaja. Nii kenasti palus ta algul vabandust, nii julgelt puudutas kõiki inimesi, nii oskuslikult pani rahukohtuniku jutustama oma praktikast ning ümbruskonna huvialadest, et rahukohtunikul oli meist kahju lahkuda, ja teesklemata avaldas ta kahetsust, et meie visiit oli nii lühike. Temalt me saime teada, et Volga-äärsel lähemal kaljul on Peeter Suur omaenda käega raiunud kivisse oma nime. Muundusime kohe sinna. Tuli tugevasti higistada, enne kui jõudsime kalju otsa. Kraed ligunesid pehmeks, saapad olid täis kriimustusi. Tööpoolest nimi oli olemas, kuigi liivakivi oli ajahambast ja ilmastikust tugevasti

kannatada saanud, nii et kirja lugeda polnudki nii kerge. Meile paistis ülalt, et Volga ulatub otse mäeni, mis seisab peaaegu püstloodis kaldaga, ent kui palju me ka ei püüdnud, ei suutnud me kivi vette visata. Kiviloopimises, kui ma vahel lapsepõlves pildusin, olin ma alati meister — aina üle Donetsi.

Morkvaši hakkas meile väga meeldima. Ent meie eesmärgiks oli Tsaarikurgaan, sinna aga oli veel jäänud versta kakskümmend. Sõitsime edasi...

See lühem teeosa tundus meile palju raskemana. Meie kalurid olid tugevasti väsinud — eks sa võta ja vehi nii pikka maad aerudega! Nad võtsid veel kolmanda kaasa. Niimoodi sai järgemööda sõuda: üks puhkas.

Ma võtsin taskualbumi ja hakkasin puhkajat aerutajat joonistama.

«Noh, kuidas on, kas joonistasite palju?» teravmeelises tema. «Küllap ehk arssina maha joonistasite, aga eks oma kümme versta jäänud veel?»

Alles kella seitsme paiku jõudsimme Širjajevo oruni.

Ka siin ümbritses meid hulk inimesi, kuid rahvas ei olnud enam pooltki see: need olid endised pärisorjad. Hakkasime suvekorterit kuulama ja üks peremees viis meid oma tare puhtale poolele: see oli jagatud kolme ossa ja me otsustasime sinna asuda. Hakkasime pere-mehega kauplema ja leppisime kokku kolmeteistkümnene rublale, mis meil tuli tasuda kogu suve pealt.

Paari päeva pärast kolisime ümber.

Kui tüütu see on, kui laevad käivad korrapäratult! Nendes kohtades peab sõiduplaani kohaselt olema sadamas kell kaks öösel. Ootad ja ootad, aurik aga hilineb vahel terve päeva! Kord hommikune udu, kord laadimistööd peavad auriku kinni...

Ent saanud kõigest sellest üle, sõitsime me jälle küdivankritel Stavropolist koos oma kohvritega mööda Volga tühjaksjäänud vana voolunõva, jällegi imetlesime hiiglaste-paplite luukeresid ega suutnud küllalt vaimustuda metsarikkast vastaskaldast. Roheline, tume, kaunite kõrgustikega, ulatus ta taevani. Ja kui imekaunilt väreles ta tumerohelisel veel laiade lopsakate pintsli-õmmetena. Milline toredus, milline ääretus! Ka mingi

ennapärane lõbusus ei jäta meid Volgal maha. Laius, avarus ja kohtumised iga minuti järel. Kord venivad parved lõpmatu reana mööda, siis tähtsalt lodi vaikse taginaga, valgete laudade raske lastiga, hiilates päikesepuhtatel otsekui kullast tehtud. Kõik vastutulijad salu-terivad aurikule, vehitakse mütsidega, karjutakse müügi ja isegi asja pärast, ja laevalt vastab neile keegi: müügid korraldused, mingid ülesanded. Ja näe, vastu «aure» aurik ning kõik on huvitatud, millise kompanii laev? Mõned teavad kõik. Antakse vilet. Näe seal, vaadake, vaadake! — kui tugevasti hakkasid õõtsuma parved. Ja meidki tabas kõrge laine.

«Vaata, vaata,» kutsub mind Vassiljev, «näed, jällegi venivad burlakid lotja. Küll on õudsalt pikk veokõis! Al-ni, kuidas nende lotja loobib, nad astuvad isegi tagaspooli. Aga näe, kaldal, kaldal! Vaata, kuidas kalurid tormavad oma paatide juurde!»

Laine tõstab paadid algul üles kivideni, pärast aga hakkab kaldast eemale vedama, viib või minema. Kalurid ronivad kuni rinnuni sügavasse vette, isegi ujuma hakkasid, muidu viib veel ära, mine siis paati püüdma. Vesi voolab siin kiirelt. Liiklus on tihe. Eemalt hakkab jällegi midagi paistma.

«Oo-oo! Vaata, vaata! Lodi tüürib üle Volga, tõsi, lahuvad heinale.»

Aurik vähendas käiku, et mitte uputada ülesõitjaid. Kui suur koorem! Küll hobused, küll vanker ja lehm vanikaga. Rahvast on palju, lodi istub ääreni vees. Aerude taga on aga eided, sõuavad, — aerud on suured, kohmakad. Vaat kus alles on naistel jõud! Juba eemalt hakkas meie teel paistma reisijatega paat, kus istusid daamid päikesevarjudega ja lehvitasid meile laskurätikutega. Kapten andis vilet, rattad jäid seisma. Muutus vaikseks. «Tagasikäik!» Me jäime peatuma paadiga kõrvuti. «Stopp!» käsutas tüürimees. Trapp laski alla ning reisijad koos produktide ja kohvritega vooli laevale.

«Noh, vennikesed, eks varsti ole meilgi aeg maha minna. Vaadake, et te midagi maha ei unustaks. Minge õige kohvrite ja kastidega parempoolse trapi juurde.»

Kui kiiresti sõidab aurik — «jookseb», nagu ütlevad

talumehed. Vaat kus innukad vene keele kaitsjad — kohe hakkavad naerma, kui valesti ütled. Ja kuidas küll askeldab siin meie vana eestkostja, meie noor Vassiljev...

«Ohoo, kui ruttu! Juba oleme Morkvašist möödas, varsti on ka meie Širjajevo.»

«Kapten, olge nii lahke, andke vilet enne Lössaja mäge: süa peab meile paat vastu tulema,» ütleb Vassiljev kaptenile kõlavalt ja selgelt.

Vile oli nii vali, et lõi isegi kõrvad lukku.

Me nägime, kui Volga keskk kohta jõudsid suur lodi ja veel kaks paati. Kapten andis käsu tagasikäiguks... Segadus, lootsid hakkasid jooksuma sinna-tänna ja tassima meie kohvreid trapi juurde. Paadis võeti need vastu vilunult, ilma sekeldusteta. Alt ulatati meilegi käed. «Hüpake keskele!» Lõbusalt ja hämmeldunult jätsime hüvasti kapteniga, laevaga, heasüdamlike lootsidega ja ühtlasi kaasreisijatega.

VII

ŠIRJAJEVO

«No kuhu küll on issand meid toonud?» sosistasime.

«Ivan Aleksejevi juurde, teate?» kamandas Vassiljev peremehelikult.

«Teame, teame: näe, kogu pere on jõe äärde tulnud, ootavad teid juba hommikust saadik.»

«Noh, olemegi kodus, jääme ju kogu suveks siia.»

«Seadke end tares sisse: kus keegi koha leiab.»

«Kas siin jõe ääres ka jahti pidada tohib?» küsis Vassiljev talumeestelt.

«Millal siis vast ei tohi...» vastasid širjaajevolased. «Eks peetripäevani ju ei lubata. Ülemuse poolt on valjult keelatud.»

«Ahaa! Noh, me sedapsi siis, lihtsalt vaatame ümbrust. Vassili Jefimovitš, võtke oma püssike ja läki siis! nagu siin öeldakse.»

Järgmisel päeval pärast teejoomist läksime kohe talu igaüks oma kanti.

Makarov ronis vägisi üles sfinksi meenutava suure liivakivirünka juurde. Vassiljev koos mu vennaga võtsid suuna mööda ülemist rada Kozja Rožkale, mina aga võtsin albumi ning läksin vastassuunas, Voložka äärde, nagu nimetatakse Volga lähemaid ja väiksemaid lisajõesid.

Laskunud mõne astangu võrra allapoole, otsekui mööda tohutu suurt suurvee tekitatud liivast treppi, märkasid ma mõnuses nurgas vee ääres umbes paarikümmend tütarlast, nii kümnest kuni neljateistkümmene aastani. Nad istusid paigal, ja nagu seda oskavad üksnes maalapsed ja -inimesed, ei teinud midagi.

Ma istusin eemal ja nägin — suurepärase grupp lapsi on otsekui voolitud Volga improviseeritud astmetel.

Alguses ei teinud lapsed minust peaaegu väljagi ja lobisesid seepärast omavahel ikka elavamalt ja elavamalt ning mängisid killumängu.

Maalapsed on üldse väga arukad, erakordselt tähelepanelikud, peamine aga, nad omavad täiuslikku võimet kõigi elunähtuste määratlemiseks ning oskavad ohtlikkuse seisukohalt suurepäraselt hinnata loomi ja inimesi.

«Lapsed,» ütlesin ma valjusti, kui tundsin, et nad on minuga juba küllalt harjunud, «istuge niimoodi vagusi, ärge liigutage ennast. Igaühele, kes niimoodi istub viis minutit, annan ma viis kopikat.»

Tüdrukud said sellest kohe aru ja tardusid oma asendites, ja mina — oh seda joovastust, — lugesin laskisin õnneläbi pliiatsil kiiresti lennata albumilehel, püüdes tabada iseloomu, vorme, väikeste kuude liikumist, mis nii kaunilt on põimunud üheks põllulillede kimbuks... Keegi oli neid tustkui nii istuma pannud.

Tahtmatult tekivad sellistel juhtudel kriitika ja publiku varasemad nõuded kunstniku psühholoogiale: mis mõtleb, millest juhindub süžee valikul, millist kogemust või sümbolit kannab endas kunstniku idee?

Pole viga! Kogu maailm on ununenud, kunstnikule pole enam peale nende elavate vormide midagi vaja. Neis endis peitub nüüd kunstniku kogu mõte ja elu-

huvi. Joobumuse õnnelikud hetked. Kunstnik ei tunne, et ta jalg on surnud, et niiskus tungib läbi palitu (pinna ei olnud veel täiesti kuivanud). Ühesõnaga, kunstnik on õnnelik, mõnuleb ega näe enam midagi enda ümber... Seal tuli külaeit, seisatas... Tundsin alateadlikult, et ta on erutatud. Vaatasin talle otsa: ta seisis otsekui tardunult. Minu pilgu ees ta taganes, kadus. Meie olime allpool. Eit kadus kõrgendiku taha... Tuli teine eit, sosistas midagi tüdrukutele. Siis aga rabas äkki ühel tüdrukul patsidest kinni ning viis ta üles, kust aga tulid juba alla kaks uut eite. Üks neist oli hirmus vihane, vemmäl käes... Läks lahti vali söim. Mitte kusagil ei söimelda nii nagu Volgal. Paljud on seda kuulnud ja teavad, aga et eided võiksid niimoodi sõimata, seda, tunnistades avameelselt, ei kujutanud ma ette ja poleks mingi hinna eest uskunud, et ema võib sõimata nii oma tütar, kümneaastast tüdrukut, nii valjusti ning kõigi kuuldes...

«Mis te põrguvaimud siin istute? Kas te ei näe? See on ju saatan ise, ta loitsis teid ära... Visake raha maha: need on potikillud! Küll te homme ise näete...» Ja järsku hakkas ilma valikuta kogu mu elavat lilleaeda materdama.

Tüdrukud hakkasid vinguma, viskasid viiekopikalised maha, mis ma nii korralikult olin andnud igaühele, et sisendada neisse usaldust. Kõik minu modellid jooksid laiali ning kadusid kohe kõrgendiku taha. Täis meeolehärmi tõusin ma püsti ega suutnud aru saada, mis on juhtunud. Kuid minu juurde alla tulid juba umbes kümme külaeite ja kolm taati. Kõik nad sosistasid omavahel salapäraselt. Tulid mu juurde. Näod kõigil vihased.

«Mis sa siin teed?» küsisid nad minult kui kelmilt või vargalt.

«Ma joonistasin neid maali jaoks,» püüdsin end arusaadavaks teha.

«Teame, et joonistasid. Aga kes sa niisugune oled?»

«Me ju eile saabusime, peatume Ivan Aleksejevi juures.»

«Kas sul pass on?»

«Pass on kodus.»

Selle aja jooksul oli mind ümbritsev rahvasumm tunduvalt suurenenud juurdetulnud külaeite ja -taatide arvel. Kõik nad sosistasid midagi, osutasid viiekopikalitele, mis siinsamas maas vedelesid, ja muutusid aina ümmagumateks ja tigidamateks.

«Näita meile passi,» pöristasid külamehed mitmehäälel, «ära püüa petta!»

«Lähme minu juurde koju,» püüdsin neid rahustada, «aga me ole mõned ärakaranud vangid.»

Akadeemia tunnistused anti tol korral välja suure ümmarguse akadeemia pitsatiga nagu kirikutunnistuse (sünnitähel). Litografeeritud tekst oli antud kuratliks, milles, oh ettenägelikud asutajad, kunsti levitajad Venemaal! oleksite justkui ette aimanud neid arusaamatusi! Tunnistuse teisel küljel oli ptiikirjas trükitud: juhtivad töotaiad soovivad osutada kaasabi õppimise ajal sellenimelisele õpilasele. Ma kirjutan oma sõnadega ega vastuta sõnade täpsuse eest.

Pean tunnistama, et ma alles seal tares olles, kui tunnistust näitama läksin, lugesin ta läbi ning muutusin väga rõõmsaks.

«Kas siis passid on sihukesed? See ei ole pass!... Sa, vennike, ära tule tühja pläraga välja, sinutaolisi on ünnegi nähtud!»

«Aga mis siin kirjutatud on?» nõudis üks vanamehenäss tüütult. «Sa loe ette, me oleme ju hari- matud.»

«Eks lugege ise, muldu ehk ei usugi,» vaidlesin ma vastu.

Selgus, et kogu selles ausas kolmekümneühingeli- ses mõlemast soost kambas polnud ainustki kirja- lilemat

«Noh, mis siis teha, kutsuge mõni köster siia,» soovitasin mina.

«Kust teda võtta? Meil pole kirikut.»

«Larka!» hüüdis üks talumeestest südikamale poisi- kestele. «Jookse minu õue, istu tähnilise ruuna selga ja kihuta Kozja Rožkasse kirjutaja järele...»

Juba teel olles, kui mind viidi otsekui kinnipüütud kurja tegijat, tikkusid paljud, eriti aga burlakki- dest mürgeldajad ligi ja tungisid küllalt häbematult

mulle rahva hulgas peale, valmistudes mind «õpetama».

Nüüd, kirjutaja ootel, suurenes rahvahulk ja sulges kõik külatänavad meie korteri ees. Tööd põllul olid lõppenud, elanikud said vabaks ning kas sõitsid või tulid jalgsi tarede juurde.

Mulle suruti ikka ligemale ning vahiti sooviga oma viha minu peale välja valada.

«Aa, näe, kirjutaja tuleb, kirjutaja, sõidabki kirjutaja!» öeldi habemega mehele näidates, kes kihutas traavi küünarnukke hästi laiali hoides.

Loperdavas punases särgis talumees ei olnud põrmugi kirjutaja moodi, vaid ehtne burlakk: nägu tursunud, ärajoodud.

VII

IMPERAATORLIK PITSAT

Minu pass anti kirjutaja kätte. Ta luges selle oskuslikult läbi, kuid nähtavasti liiga kiiresti, et lihtrahvas oleks suutnud jälgida.

«Aga mis pitsat see niisugune on?» näitas üks lähedalseisvatest talumeestest oma suure musta sõrmega minu passile kirjutaja käes.

«See on «Imperaatorliku Kunstide Akadeemia» pitsat,» luges kirjutaja ametliku häälega pitsati järgendit keerates...

Mõju oli saavutatud, mis ületas kõik minu soovid.

Rahvasumm jäi korraga vaikseks ning hakkas tagasi tõmbuma. Sõiakad löömamehed hakkasid vaikselt üksteise seljataha pugema.

Ka näod justkui tõmbusid pilve. Pilk suunati kas maha või vahiti kuskile kõrvale ilmse kavatsusega ära kaduda.

«Imperaatorlik pitsat... imperaatorlik pitsat... kuulled... sina,» oli kuulda suminat, mis vaibus rahva laiavalgumisega.

Ja näe, seal, just nagu kutsutud, ka meie omad: Makarov, Vassiljev ja minu vend jõudsid koju...

«Mis see tähendab? A-ah... mis see tähendab?» küsis Vassiljev juba eemalt veiderdades.

«Mis? Neile passe näidata? Kas sa näe, kus ülemused valjas!»

Ja samas pöördus ta kirjutaja poole:

«Astuge meie juurde sisse, me selgitame teile kõik üksikasjalikult ära, kes me oleme, teie aga, olge lahke, pange nendele juhmidele aru pähe...»

«No mis te vahite, mehed,» pöördus Vassiljev talumeeste poole. «Egas me ole varastatud kaup: terve suve hakkame elama teie juures. Võite ülemuse käest Peterburist meie üle järele pärida. Noh, marss koju. Näe, kus ajasid alles laada kokku,» kamandas Vassiljev lõbusalt.

«No küll nad teid ikka kimbutasid!»

«Laki siis, sõbrad, õhtusööki keetma,» pöördus ta juba meie poole. «Noh, Vassiili Jefimovitš, tooge priimuse lagedale, makaronid, smolenski kruubid. Ega me Stavropolis ole: siin, ma mõtlen, ei oska keegi sööki valmistada... Küll aga tahaks süüa!»

«Kas peale piima on siin võimalik veel mõningald lihaaineid saada?» pöördus Vassiljev külanaiste poole.

«Jah, küllap saab. Kuidas siis teisiti. Muidugi saab, aga homme alles — kalamehed toovad sterleteid. Kuidas siis teisiti? Jumal tänatud, meil on kõike,» seletasid eided.

«Aa!... Sterleteid!... Hakkame uhhaad keetma. Vaat, see on vast midagi!» sattus Vassiljev vaimustusse.

Panime makaronid keema. Toodi piima, rukkileiba ja nii edasi. Me ahmisime isuga süüa, ilm hakkas pime-nema ja uni tikkus peale. Mind häirisid öösel kaua veel palnajakalikul unenäod. Lisaks sellele veel: ei mingeid madratseid, kitsas ja kõva pink. Ma laotasin pingile mis sain — tüki õhukest idamaist siidriiet ja voodilinu — muud ei olnud panna. Algul oli kõva, kuid suve jooksul harjusin selle kõva asemega. (Ükskord proovisin, kaks aastat tagasi, ei kannatanud välja: küljed hakkasid valutama! Võimatu oli seda taluda ja ma loobusin.)

Kirjutaja hakkas pakkuma meile igasuguseid teeneid, kuid ta ei äratanud meis enda vastu sõbralikke tundeid ega sümpaatiat, ning me loobusime nendest.

«Aga teate mis, sõbrad, me peame pesu kokku korjama ja pesta andma...»

Korjasime kokku, märkisime üles ning andsime pesusse. Ja mis tuli välja? Nädala pärast, kui pereided pesu ära töid, vaatasime me nõutuses areldi Vassiljevi otsa ja ainult ohkasime... Talunaistele ei oelnud me muidugi midagi: pesemine oli küll odav, kui aga hakkasime võtma varem musta pesu hulka visatud pesu, osutus see puhtamaks. Õitede pestud pesu oli kohvi värvi pruun ning üleni kortsus. See polnud isegi rullitud, oli vaid kuidagi kokku käkerdatud. Vaevalt suutsime aru saada, mis kellelegi kuulus... Otsustasime pesu Samaarasse viia ja seal pesta anda.

Samaara on Širjajevost kõigest viisteist versta eemal. Tuleb ainult sõita ümber Samaara kääru, pärast Tšarevštšinat, teisel pool Kozja Rožkat ongi Samaara varsti näha. Ja suve jooksul käisime me tihti seal, et osta konserve, rõngaskringleid, teed, suhkrut ja kõike muud, mida vajasime. Seda kõike ostsime me Sanini kauplusest.

Kujunes kuidagi nii, et õhtul, koristanud pintsleid, paletid ja muu, me ikka laulsime midagi. Vassiljevil oli küllalt kõlav tenor, mina toetasin omalt poolt, vend aga mängis kõrgetoonilisi variatsioone flöödil: ainult Makarov, ehtne härrasmees, tõestas täielikult Turgenevi ütlust: «Mittevaalesti laulvat vene härrat pole ma veel kohanud.» Kuid Makarov pidas end mõistlikult üleval: mitte kunagi ei avanud ta suud laulmiseks.

«Eriti tihti laulsime me romanssi «Kaste langeb niidule».

«Vaadake,» ütles keegi juhuslikult aknast pilku välja heites, «vaadake!»

Meie akende taga seisis juba küllaltki suur hulk inimesi.

«Kas meeldib, mis? Kas me laulame hästi?» küsis Vassiljev.

«Aga kuidas siis teisiti,» vastas talumees, «väga tore.

Aga mis see on, lubage küsida, teie ausus, kas mingi palvelaul? Mis usku te olete?»

«Mis sa nüüd, mis sa nüüd, mis palve see on? Lihtsalt lauluke.»

«Tore, tore. Meie aga mõtleme, et justkui kirikus laulavad. Teadagi, mis meie sest aru saame?»

Sellisele otsusele tulid širjaajevolased meie lauldud laulude «Ma kummardan sind, armuvägi» ja «Kesköö taevast ingel lendas» tõttu.

IX

LOODUS ÕPETAJAKS

Meie elu kulges rahulikult ja viljakalt.

Lõssaja mäel võsastikus hakkasin ma esmakordselt loopama kompositsiooni seadusi: selle reljeefsust ja perspektiivi. Sagrine ja kidur põõsastik vaatevälja esiplaanil võttis enda alla hiiglasuure pinna pildist. Koketselt ja kaunilt varjas ta enda taga metsateerada, ent suurepärase puudegrupi tagaplaanil muutis taustaks. See oli pildil reljeef. Akadeemias aga koostasime me ainult looreljeefe.

Õhtuti teelauas rääkisime oma tähelepanekutest. Vahldesime, teravmeelitsesime ning naersime palju. Muidugi, eestvedajaks oli Vassiljev. Õhtud olid alles väga lühikesed ja me püüdsime varakult tõusta. Mul oli kavatsus teha etüüd päikesetõusust vaatega Lõssaja mäelt Širjajevole. Seda võis maalida ainult hommikul kella viiest kuni poole seitsmeni.

Milline fantaasia — need korstnatest kerkivad suitsujonnid! Nad säravad, mänglevad nii toredasti päikesepais-tes! Lõpmatud variandid nii vormides kui ka valguses, kord laiali heidetud tüll-loorina, kord üksteise peale kuhjunud tihedate pilvedena, tuleb tabada momenti, sest motiivid ei kordu üialgi täpselt.

Vahel tuleb äkki udu mööda Volgat ja tõuseb kui

miür, katab kogu Kurumtsaa, ja enam pole midagi näha vasakul luhasel kaldal. Etüüdi ioonistamisel paneb mind imestama karjapoiskese püsivus: ta seisab mu ees umbes sammu nelikümmend eemal, nagu poseeriks mulle, tardunult, liikumatult.

Vaja temaga rääkida. Kui kahju, ma varitsen aina suitsu ega leidnud kuidagi mahti poisist visandi tegemiseks... Vaatan kella... Aa, mul on aeg minna teed jooma. Panen asjad kasti ja et mitte hilineda, lähen kärmelt karjusest mööda.

«Miks sa siin niimoodi seisad? Sa ei näe ju siit midagi!»

Ma mõtlesin oma tööd, mis oli varjatud karjuse eest kasti kaanega.

«Väga ilus,» ütles karjane.

«Mis on ilus?» ei saanud ma temast aru. «Mida sa siis vaatad? Sa ei vaata ju siia. Mis siis ilus on?»

«Läigib ju,» ütles poisike.

«Aga mis seal siis läigib? Nagu näha, pole ju midagi,» imestasin ma ja pöörasin end ringi.

«See kaas läigib,» näitas ta minu kasti peale, mis rippus mul juba õlal rihma otsas.

Vaat kuidas?! Tema tähelepanu köitis kasti lakeeritud kaas, mis sädeles päikese käes... Vaata kus nali!... Kui vahenõudlikud nad on.

Juba eemalt mäelt nägin ma, kuidas Kirillõtš rõdul suurima hoolega oma jalatseid puhastas ning kesken-datult puhatas hingeõhku tuhmidele laikudele... Tähendab, ma pole hiljaks jäänud. Läbipaistmatus udus puhkis ja vilistas lähenev uttu mattunud aurik — hääled olid väga naljakad — nii ligidal, nagu seinataga, saunas, visisesid helid mahedalt. Udu värvus üha enam piimjaks. Lõppude lõpuks hakkas paistma auriku nina, mast lipuga Udu haihtus — milline rõõm kõigile reisijaile! — nad nägid avarust enda ees ja sõitsid julgelt edasi. «Täiskäik,» ütles kapten järsult.

Peagi õppisin ma endale taskurätte pesema ja isegi midagi pesust, kui pesu Saraatovist ei saabunud õigeaegselt kohale. Toidumuretsemise ja -valmistamise võtsid enda peale Vassiljev koos minu vennaga, pärast seda kui soldatinaine Marja oli meile prooviks lõunat

lõunat... Võimatu oli midagi suhu võtta! Sterleteid toodi meile puntides, kuigi mitte suuri, kuid värsked, ja me soime mõnuga läbipaistev-kollakat uhhaad.

Õhtuks suurenes meie akende taha kogunenud kuulajate grupp rahvamurruks. See sundis meid hoidma oma hääled kuulsust, ent tüütas hirmsasti ara. Laulust «Lõpe langeb niidule» me loobusime. Šir'ajevoš levis laulus ka meie maalimisoskuse kohta, kuid mitte äkki. Hõimukuti pärast teejoomist käisin ma spetsiaalselt tsarevses oma «burlakkidele» jahti pidamas.

Labinud kivise kalda ja minnes ülespoole Lõssaja mäe alusest teerada, ootasid ma, kuni ilmub luhapoolselt kaldalt lodi: siin ühel madalikul võtsid burlakid maha rakmerihmad, keerasid kokku veokoie, istusid maha, hõltsid magusas õndsuses ja vabadena tekile ning mõnikord alustasid isegi laulu. See kõik kostis minuni üles ja oli näha nagu peopesal.

Laukumisel, mil rakmerihmad olid vedamisest pingul, ei kuulnud ma kunagi laulvaid burlakke. See oli ebanormaalne ja raske, eriti kiirevoolulistes kohtades, kus tuli jalad tugevasti vastu maad suruda, et vool ei kiitaks tagasi.

Laudes mägisel jõekaldal puhta kuldse madala neeme vastas, oli kuuldav iga hää ja hästi näha iga burlaki kuju ja nagu lodjal, mis liikus otse minu poole. Ma teadsin seda. Tekil lamavad burlakid tegutsesid kõige ägedamini enda korrastamisega: võeti välja, kes kustuti, metallkammid ning soeti sassis ja pulstunud juuked. Mõned võtsid isegi sargi seljast, raputasid välja ning riputasid tuulduma.

«Kui jõgi mõõnab, siis burlakk põõnab,» kordasid mõned neist mõnuga oma armastatud mõtteteri parvedel ning iga kord, kui laskuti purjetuules allavoolu.

Ma läksin alla praamile vastu, millel lähenes üheksakümnest burlakist koosnev meeskond koos pere-mehe poolt volitatud noore poisiga, kes, nagu ma hiljem teada sain, pidi tooma Tsarevštšinast lubjalaadungi Tumbirskisse. Pean avameelselt tunnistama, et mind ei huvitanud põrmugi burlakkide ja pere-mehe vahel sõlmutud lepingu sisu ning tingimused. Ma pärisin neilt üht ja teist, kuid ainult selleks, et lasta oma asja paista

pisut tõsisemas valguses. Tõtt öelda, ma kuulasin isegi hajameelselt mingit lugu või üksikasja nende suhetest peremeestega ning selle vereimejast poisikesega.

«Te ärge vaadake, et ta on alles piimahabe, aga ta on sihuke reo: sama suuga sööb, millega söimab. Pole midagi öelda, lõbus on meie pere,» kurtis vangi nokkmütsiga auväärne vanamehike

Kuid too ei huvitanud mind põrmugi: jah, aga see, kellega ma kõrvuti käisin ja ühte jalga sammusin — see oli vast lugu, oli alles romaan! Aga mis on kõik romaanid ja lood selle tüübi kõrval! Jumal küll, kui toredasti oli tal kaltsuräbal pähe seotud, kuidas ta juuksed olid kaelal lokki keerdunud, peaasi oli aga tema näo-värv!

Temas oli midagi idamaist, iidset. Eks ta särk olnud ka kunagi mustiline: jämedat lõuendit läbis ülalt alla indigosinine trükivärvi jälg. Aga oli siis seda veel võimalik kindlaks määrata? Kogu see riie oli muutunud millekski ühetooniliseks hallikaspruuni värvi naha taoliseks... Ja mis neist kaltsudest vahtida! Aga need silmad, silmad! Milline sügav pilk kõrgele otsmikule tõstatatud kulmude alt. Ja otsmik — kõrge, tark, intelligentne. See ei olnud lihtlabane... Särk oli ilma vööta, püksid narmendasid paljaste tõmmude jalgade ümber.

«Härä, kuule härä! Kas sul paberossi on?»

«On, on,» rõõmustasin ma küsimuse ja tutvuse üle. «Kõigile, kes suitsetavad, annan paberossi.» (Tollal ma veel suitsetasin.) Ma jagan kõigile käigu pealt paberosse, püüdes mitte rikkuda rivi.

«Kas ma võin temast portreed maalida?» küsisin.

«Pudreed? Kuuled sa, Kanin, ütleb: sinust tahtakse pudreed sehkendada. Ha-ha-ha!...»

«Mis minust sehkendada? Mina, vennas, olen valla-valitsuses sisse möllitud,» ütles Kanin solvunult, «ega ma mõni passita hulgas ole...»

«Egas ma tasuta taha,» püüdsin tõsta oma alandatud olukorda, «maksan kinni.»

«Kuuled sa, ütleb: maksab kinni!... Aga kui palju sa ka maksad?» irvitasid parandamatud lõustad hambaid välgutades ja olid juba valmis teravusi ütlema oma raskel töö.

«No kui seisab tundi poolteist või kaks paigal, saab sulle eest kakskümmend kopikat.»

«Tähendab, pool kortlit? Kas sa näed!»

«Minge edasi! Edasi, rutem!» kamandas poiss lodjalt.

Sellest hetkest peale, kui lodi kahe tugeva sõudja poolt oli «küna» (paadike, mis seotud iga praami ahtlase) puksiiris viidud kaldast eemale sügavasse vette, tõmmati veokõis pikalt välja ning selle otsa kinnitati vastlavate sõlmedega karmesti rakendid, higist mustaks parkunud aasad, taosed. Tuli tugevasti lisada kiirust... Kuid ma sammusin Kaniniga kõrvuti, teda üksisilmi vahtides. Ja ta hakkas mulle üha rohkem ja rohkem meeldima. Ma armusin pööraselt igasse tema iseloomujoonde ja igasse tema naha ja kanepist särgi varjunusse. Milline soojus oli selles koloriidis!

«Kuidas siis jääb, kas on võimalik sinust joonistada või maalida portreed?» alustasin ma jälle hirmu ja kurtusega, et midagi võiks tulla segama minu õnne, minu avastust. Tüüpilisemat sellest ehtsast burlakist, mis mulle, ei või enam üldse olla minu süžee jaoks.

«Me asume ju Širjajevos jälle kohe lodjale ning sõidame üle, kurgaani juurde, Tsarevštšinasse. Meil pole aega istuda,» vastas Kanin vastu tahtmist.

«Aga sealt tagasi? Te tulete ju jälle lubjalaadungiga?»

«Mis siis? Kui vast ehk ainult lõunasöögi ajal...»

Širjajevos, enne ülesõitu Tsarevštšinasse, hakkasid nad lõunat sööma. Kõigepealt riputati määrdunud katlake sängapidi kolmhargile, korjati hagu, süüdati lõke ja midagi puistati katlasse. Toit sai varsti valmis. Kõik võtsid mütsid peast. Poiss tõi maabumissilda mööda tulles kaldale lusikad, soola, leiva ja noa. Kõik pöördusid palves ida poole, ja tõmmates jalad, kuidas keegi, end alla, istusid väga vaikselt ja auväärselt katla ümber, sõid aeglaselt, ruttamata. Lõpetanud söömise, palvetasid nad jällegi tõsiselt ja alles siis hakkasid rääkima.

«Aga ma ju tean,» ütles üks hambamees Kaninile, «ta tahab sinust «klikatuuri» joonistada, ega ta asjata palu.»

«Kas sa ka meile näitad?» hõikasid kõik mürinal.

«Ma ju nägin: ta vahtis kogu lõuna aja Kaninit ja pani midagi kirja,» seletas tähelepanelik burlakk.

«Ha-ha-haa, nüüd oled sa «klikatuuris», tüüdati Kaninit. Kanin vaikis, kuidagi rusutult, peaaegu haldalt, ega solvunud isegi, ei astunud kellegi kilda ega vaieldnud vastu. Ainult ta kulmud kerkisid üha kõrgemale rābaldunud pearätini ja ta luitunud hallid silmad peegeldasid lapselikult taevast... Mulle näis ta suure mõistatusena ja ma hakkasin teda väga armastama.

Nad asusid peagi lodjale, löid purje üles ja heitsid magama — teisele poole. Kaks meest tõukasid lodja teivastega paigast ja siis ronisid ka ise teiste juurde.

Kogu nädala jampsisin ma Kaninist ja jooksin tihti Volga äärde. Möödus palju burlakkide süngeid gruppe. Eriti üks burlakk plüüšist kottpükstes köitis mu tähelepanu: oma suure musta habemega sarnanes ta väga kunstnik Savrassoviga²¹. Päritolult oli ta vist kaupmeeste killast... Aga Kaninit, Kaninit polnud näha... Oh, kuidas ma soovisin kohata Kaninit! Ma püüdsin tihti mälu järgi tema nägu reprodutseerida, kuid sellest ainult tõusis Kanin mu fantaasias tabamatuks ideaalkujuks.

«Miks sa küll peaksid konutama?» ütles mulle Vassiljev. «Armunuid märkavad kõik, ja kuigi neisse suhtutakse põlglikult, pole kellelgi midagi neile abi osutamise vastu, kui selleks juhus on. No küll on veiderik — norutab oma Kanini pärast. Ütle, kas on meil olemas paat? On! Ja kas Tsarevštšina on kaugel?»

«Eks muidugi, tunni ajaga võib kohale jõuda,» hakkasin ma pikkamisi taipama.

«Täna, ei oodanud! Poisid, pange asjad kokku, homme pärast teed sõidame Tsarevštšinasse! Eks?»

«Täna, ei oodanud!»

«Näed sa!»

Meie paadil oli kolmnurkne puri. Ja nii me siis purjetasime. Milline õndsus on purjetuules sõita! Võtsime õige suuna diagonaalis üle Volga. Mu vend oli roolis. Hakkasime tahtmatult laulma «Mööda emakest Volgat» ja muutusime äkki väga lõbusaks. Oli tahtmine hullata, valjusti naerda: kõigil olid totruseneni õnnelikud näod.

Kõlgepealt ronisime Tsaarikurgaani tippu. Tee sinna üles viis suviviljapõldude vahelt. Lame mäetipp katkes järnult püstloodis lubjakivimürakatega, mis oma asetusest tuletasid meelde egiptuse sambaid... Paremal ja vasakul aga voolas mägede vahel Volga.

All sügaval kivimurrus nägin askeldamas inimesi. Nad ladusid lubjalahmakaid kanderaamidele ning tassisid neid lotjadele. Aga see on ju minu oma, tunnen lodja järgi ära. Näe, seal on ka Kanin — see on tema. On vaja lahkuda nende juurde mööda kõige lähemat teerada. Lõõdes aimata õiget suunda, peaaegu otse, hüppasin ma alla küllaltki järskudest rüngastest ja jõudsin lõpuks nende juurde.

Kanin? See ta on. Aga ei, see ei ole tema? Mis ime, küll on? Ta pole üldse huvitav — tavaline mehike, ah ei, see pole tema... Astun juurde, tervitan kõiki: jah, see on Kanin. Ent kuhu on ta jätnud kogu oma huvitavuse? Pole midagi erilist, seda ei tasu maalidagi...

Ma olin pettunud. Kuid uurisin välja, et nad jõuavad Sirjajevosse parajasti pühapäeval, ja siis võin ma temast portree maalida.

Makarov oli täiesti võlutud egiptuse sammastikust (ehtne Ptolemaiiose stiil). Ta otsustas juba homme siia akvarelli maalima sõita. Vassiljev koos minu vennaga olid otsustanud tungida sügavamale mööda Voložkat, millel oli veel teine põhi poolteist arssinat allpool. Küll oli hirmus käia mööda seda teist korrust: jalg vajus iga hetk läbi, all aga oli jõgi. Vassiljev otsustas maalida seda jõge. Uskumatult imelikud olid sealsed taimed, mis sarnanesid halli värvi takjatega ja olid kõik kaetud lemetega nagu leinalooriga. Avasime kastid ja alustasime otustadega. Oma õhinas unustasime aja.

Oli juba aeg koju tagasi pöörduda. Päike oli loojumas. Hakkas ruttu pimenema, meil aga tuli sõita nüüd vastu-voolu. Purjega tuli loovida. Meie aga olime alles väheste kogemustega...

Videvik jõudis kiiresti kätte. Jõeäärne tee oli täis murvee uhutud risu. Kustkohalt oli seda küll siia nii palju kogunenud? Iga hetk aina komista. Seal aga oligi meie paat. Panin mängu oma kannatlikkuse: haarasin tugevasti pihku aeru, püüdsin rütmi pidada Vassiljevi

energiliste aerutõmmetega. Oh, kui pikk oli see tee vastuvoolu: need neli versta naisid meile kümnena.

Kui kiiresti saabub suvel öö isegi Volgal! Kell oli alles üheksa öhtul, näis aga, nagu oleks olnud kesköö, oli väga pime. Ja kõige hullem — kui kiire vool! Küll aga kiskus ja kiskus meid tagasi. Hea, et lotjade mastide otsa olid laternad pandud ja aurikud oma tugeva valgusega olid kaugelt näha, muidu aga, kui kole, oleks võinud kergesti hätta jääda...

Širjajevosse jõudsimel alles kella kaheteistkümneks, näljased ja väsinud. Mõte makaronidest priimusel, teest Filippovi kuivikutega oli meeldiv, kuid enne, tähendab, tuli samovar üles panna, toimetada, keeta, tee tõmbama panna... Kui maitsvana tundub kõik näljasele! Kui see kõik on söödud, kipub uni veelgi tugevamini peale... Et nüüd painajalikud unenäod jälle kiusama ei tuleks... Ma ei suuda mõõdukalt süüa, kindlasti ahmin liialt! Nii ka nüüd... Oh kui hea on heita pikali isegi kõvale kitsale pingile! Makarov tegeleb veel kaua enda pesemisega omaette kambrikeses. No on pedant! Ma poleks mingi hinna eest praegu end pesema hakanud. Minu vend magab väljas. Ta oli enese sisse seadnud kuskil sara katusel räästa varjus, ning oli väga rahul: tuuleke tõrjub sääsed eemale, vihm, kui see peaks sadama hakkama, temani ei pääse. Aga milline õhk!... Vend oli ülimalt õnnelik oma koopa üle.

Vassiljev ei heitnud magama. Ta võttis suurema albumi ning joonistas sinna oma muljeid Tsarevštšinast. Looduse-etüüdidest õnnestusid tal ültorelasti Voložka jõesängi liivas kasvavad takjad. Kuidas ta küll suudab tabada iga lehekese, iga kõrrekese plastikat! Nad väänlevad, pöörlevad igasse külge ja on vaataja suhtes rakursid. Milline haruldane malu oli Vassiljevil kõigi nende pisimategi detailide jaoks! Ja kui osavalt ta kõike seda terava pliiatsiga kujundab nagu graveerija vaskplaadile! Hiljem aga üldistab ta alati pildi grandioosse mõõnusega: Voložka on naha hämaras mahajäetud metsarägas-tikus, mis koosneb suuremalt osalt leppadest. Kogu jõe-säng on alt ja ülevalt läbi põimunud maotaoliste nõtkete väänlevate okstega, millede ülemises osas on juba võrsunud noored võsud. Ja kuidas Vassiljev suutis seda

kõike meeles pidada? Jah, meelde jätta pole veel nii raske, ka mina mäletan — nelikümmend neli aastat on möödunud, — kuid seda väljendada, kõike seda mälu järgi joonistada! Ja võtke veel arvesse, kui palju meil temaga tuli pingutada aerude taga! Mu silmad lihtsalt vajusid kinni ja ma jäin magama.

Arkasin liigse söömise tõttu: lamp aga aina lõõnab ja Vassiljev ise lõõmas, lõõmas kogu oma olemusega eredamalt kui meie tagasihoidlik lamp... No oli vaht energia! Jah, ta oli tõeline talent! Salieri sõnadega öeldes oli ta «igavene lullilööja». Jah, ta oli seesama frant, kes nii tõsiselt mõtles oma moodsale soengule, uhkele silindrile, glasseekinnastele, kes ei unustanud pühkida tolmu oma elegantsetelt kingadelt rahukoh-tuniku ukse taga. See-eest oli ta nüüd täielikus enda-unustuses. Ta nägu säras loomingulises muheluses, pea-kaldus kord paremale, kord vasakule. Tihti nihutas ta joonistust endast kaugemale, et saada üldmuljet. Mul klisid isegi kuumad judinad üle, nähes imetlemisväärt noort kunstnikku, kes oli nii jäägitult andunud oma loomingule ja kes nii piiritult armastas kunsti! Vaat kust on pärit kogu see noore meistri uskumatu vilumus, vaat kust tuli see suur kunstitarkus, küp-mus... Kaua, kaua vaatasin ma teda võlutuna. Tukku-min, uinusin, ärkasin, tema aga kriuksutas ikka sama raugematu kirega pliiatsit. Küllap ta homme magab selle-eest kaua. Ta tõusis alati meist kõigist hiljem, tal oli selleks õigus.

«Head ööd, kallid sõber,» mõtlesin ma juba peaaegu magades. «Kas mina oleksin suutnud praegu üles tõusta, albumi võtta ja skitseerida, see tähendab, hakata luastama muljeid kõige huvitavamast osast kogu teekonnast Tsarevštšinasse? Ei kuidagi, ei mingi hinna eest...»

Üha teravamate ja teravamate roosade nõeltena heitis klirgust meie lambike Vassiljevi ees. Viimane vilistas vaevalt kuuldavalt motiive Beethoveni «Pateetilisest sonaadist». Ta armastas väga seda pala: ta alustas selle õppimist ühe sõrmega ning lõpuks valdas seda täielikult peast kogu ulatuses. Ma muutusin juba rahutuks, hak-kasin mõtlema, et need on elupöeesia pärlid, mida me,

nagu minagi praegu, nii vähe hindame, ei püüa neid tabada, neid mõista ega elada nende järgi... Nii on alati, praegugi, vanaduspäevadel on samuti. Ah, kuidas mind hiljuti poeet Verhaeren lugutas: ta tuli Pariisist Piiterisse* ja läks kohe Ermitaazi. Verhaeren oli selle vastu juba ette valmistatud, ta teadis, et meil on maailma parimad Rembrandtid. Teel Rembrandti juurde kohtas ta Tiepolot ja teisi võrratuid ning huvitavaid kunstiüllatusi. Haritud inimesena hindas Verhaeren kõike, pidas kõike kalliks. Ja siin nägi ta «Kadunud poja tagasitulekut». Suures vaimustuses sellest hardus poeet pisarateni.

Siinkohal meenutasin ma Verhaereni tookordset vaimustust sellepärast, et Rembrandti maal oma toonidega tuletab mulle alati meelde toda poeesia surematut hingust, mis ümbritses ka Vassiljevit tol korral Širjajevo nōos tema loomingulises ekstaasis...

Kui tihti on elus nii: kui teil täna õhtul oli midagi väga huvitavat, siis homme samal ajal oodake igavust.

Nii tuligi välja.

Meie taluperemees tuli meie juurde kuidagi hiilides ja ringi vahtides, otsekui oleks tahtnud roomama hakata nagu pahateoga toimetunud koer. Meie muidugi tundisime headmeelt, panime ta istuma ja ootasime temalt midagi huvitavat, elulist.

Meie apteegis Vassiljevi käes oli viina, juhuks kui keegi jalad märjaks teeb, et siis sellega need sisse hõõruda. See meelitaski Ivan Aleksejevi meie seltskonda. Ja nagu ilmnes, oli ta salapärasusele vaatamata väga lobisemishimuline. Teritasime kõrvu, kuulasime, kuulasime, kuid ei saanud millestki aru. Üha rohkem kuulsime küll meile tundmatuid nimisõnu, küll tundmatuid hüüdsõnu. Ei ühtki ladusat mõtet, ei ühtki selget kujutlust. Tema aga heietas üha kiiremini ja vabamalt oma lugu millestki, mis justkui peaks meile hästi teada olema ja meid väga lähedalt puudutama.

Me püüdsime teda peatada, küsitleda — ei mingit tolku, ikka sama sõnadevool ilma algeta, ilma lõputa, ilma mõtteta.

* Belgia luuletaja Verhaeren sõitis Peterburi Esimese maailmasõja ajal.

«Muide, vennike, ei saa ju sinu jutust midagi aru,» ütles Vassiljev kaeblikult igasuguse kannatuse kaotades.

«Kas siis mina,» vatras jälle Ivan Aleksejev, «aru saada? Kas siis mina midagi tean? Sina, ütleb, keda sa enda juures pead?»

«Kes ütleb?» küsisime meie.

«Tähendab, sandarm. Näed sa, nii nagu teie ausus,» ütles ta, ja mina tema ees. Tema aga: keda sa, ütleb, enda juures pead? Mina aga teadagi, mis mina tean? Aga vastan: me oleme harimatud inimesed, kirjutaja ütles, tähendab, nendel on, näe, imperaatorlik pitsat. Tema aga pärib: mis nad teevad, mis asju ajavad, miks me ülemusele ette ei kanna? Aga kust mina tean. Me oleme rumalad. Öeldi, et planiiti joonistavad. Näe, Tsarskõjõlas sehkendasid burlakke, tähendab, seesamane, ega neile mägedesse järele roninud... Näe, kord lähivad nad Kurumtšasse, kord Kozja Rožkasse, siis sõnavad oma lodjaga kuhugi. Kas sa's jõuad nende kannul kihutada?... Oh, meie pattusid küll!... Rahvas ütleb, et küllap kohale kihutavad.»

«Kas siis sandarm käis siin?» küsisime jälle meie.

«Ta on praegugi naabri juures. Sina, ütleb, pead ülemusele ette kandma... Mida talle aga ette kanda? Aga ei ei kõssaks mitte kellelegi, jumala pärast ei! Minul, ütlen, pole aga selle asjaga midagi pistmist: plaane, mõtla, joonistavad maha, ka inimesi joonistavad. Jah, aga me ole ju rumalad...»

Me saime ta vaevu tarest välja. On aga rumal! Ta kui kauaks istuma jäi, näete, kell on juba kaks tundi. Oleks kas või ükski mõistlik sõna olnud. Ja otsekohe matkis Vassiljev teda suurepäraselt: «Küll aga on vesi, sõber! Ja jumala pärast, ei peatu, ei lakkata. Oleme igasugust vett joonud, võtab lonksu, teha, ja jääb tal kurku kinni, Devjataja Kolodast aga — ilmaski: kuipalju ka ei jook, pidama ei jää!»

Hommikul teed juures nägime me kõik sandarmi, halla seljas ja mõök vööl. Ta läks aeglaselt meie aken-dest mööda... Näed sa, imperaatorlik pitsat, — jäime astuma.

X

STANOVOI

Meil ei tulnud kaua oodata. Ühel helgel päikesepaistelisel hommikul, palju varem meie harilikust teejoomise ajast, käis läbi kogu talu, läbi kõikide tarede ja onnide mingi eriline ootuse sigin-sagin. Rangitegija, kes koos poisikestest õpilastega oli õues ametis taaselundade kallal, koristas kiirustades hõõvlilaaste ja pühkis hoovi. Soldatinaine Marja avas meie ukse ja sisistas terava sosinaga salapäraselt:

«Stanovoi tuleb täna meile.»

Perenaine Malanja (pärit Vjatkast) teatas kohe pärast Marjat nutuselt:

«Stanovoi, räägitakse, sõidab siia. Oh Jeesus Kristus, anna andeks meie patud.»

Talumehi enam kodus ei olnud. Olin rõõmus, et meil polli peremeest kohal polnud, ta oleks siin end veel tähtsaks teinud. Ma hakkasin teda vihkama pärast üht pühapäeva.

Harilikult hakkas «tänav», külatänav, meie täre ette kogunema. Selle kombe oli neile harjutanud Vassiljev ostsime Samaaras kõige odavamaid paberiga kompvekke, mida loopisime poisikestele «jõukatsumiseks». Ent jõukatsumised muutusid lõpuks sääraasteks võttes kaklusteks, et me katkestasime niisuguse sporti ja ainult mõnikord kostitasime ringmängus laulvaid neidusid tagasihoidlikult klaaskompvekkidega juba käest kätte. Sel ajal, kui noored neiud, naised ja noor mehed tegid keset tänavat ringtantsu, seisis vanemad naised põimtarade ääres, muldrike ja väravate juures ning vaatasid neid juba ammust ajast mõtte ja tühjusega kaotanud rahvalikke müstilisi ringtantsu Malanja seisis samuti koos teiste eitedega oma väravapööril näjal.

Äkki ma nägin: meie peremees Ivan Aleksejev eraldus talumeeste grupist ja hakkas kuidagi külgepidi komberdama piki aeda otse Malanja juurde. See jõudnud veel taibatagi, kui Ivan Aleksejev viis ta talle hoobi rindu, paisates laiali kõik peakatted (ra-

had ja tanu) ja viies oma teoga naise piinlikku olukorda...

Too tõmbas valust ja häbist alistunult küüru ja tõusis kiljudes taresse nagu peksasaanud peni...

Ma ei saanud millestki aru. Mis see on? Mille eest? Vaatasin ringi auväärse rahva poole tumma kaebusega pilgus... Ei mingit vastust. Kõik teevad näo... et midagi, keegi ei tea midagi, nad lihtsalt ei taha seltsust midagi teada, mis praegu juhtus...

Keegi targutaja mehike, kes ainsana mõistis minu meelekorda, nämmutas mulle: «Teadagi, mees utsitab naist. Siin, vennas, ära topi end vahele, kes sääli suudab neist aru saada!...»

«Stanovoi tuleb ju meile,» ütlesin ma Vassiljevile ja Makarovile. «Kas ei tuleks ka meil veidi korda luua?»

«Või veel! Tead sa,» naeris Vassiljev, «on olemas kaks sõna, mille abil võib end kaitsta igasuguste eluavalduste vastu. Näiteks sulle öeldakse: «Stanovoi tuleb.» Vastus: «No ja mis siis?» — «Vaja ju ümber mõelda?» — «Või veel!» Kirjutage üles, vennad, need kaks lauset. Ükskõik mis teilt ka ei küsitaks, on esimene vastus: «No ja mis siis?», teine «Või veel!»

Peagi nägime, et otse meie akende vastas, suunaga meie kalda poole, liikus suur parv. Parve keskele oli paigutatud falton, mille ees oli rakkes naastude ja kuljudega hobustepaar. Eespool, toetudes küünarnukkidega reelingule, seisis pikakasvuline esinduslik kuju. See oli muidugi stanovoi: hall palitu seljas, nõõbid sõrmed ees, nokkmüts punase äärisega... Sõudjad sõudsid hoogsalt kahelabaliste aerudega, vedades kahele lodjale kinnitatud reelingutega parve. Meiepoolsele kaldale seisis juba ammu suur kamp talumehi, olles valmis teeneid osutama... Hakati randuma. Vahtisime oma kõrgist kolmest aknast seda huvitavat pilti. Juba oli kuulda, kuidas helisesid kuljused... Äkki lajatas stanovoi tugeva kõrvakiilu kolakale ja tusedale talupojale, ja see, palju ei puudunud, et vette oleks kukkunud, langes nagu niidetult maha ja tõusis siis verisena püsti... Ohoo! Vaat kus on stanovoi! On teine poola tüüp, blond, veel üsna noor inimene, pisut üle kolmekümne aasta. Võim — siin ta nüüd on!

Mul tõmbusid käed külmaks, südagi hakkas tugevasti kloppima... Olles rahvasumma eesotsas, võttis Stanovoi suuna otse meie poole.

Kui ta oli astunud üle meie ukسلäve, näis ta mulle hoopis teise inimesena. Ta teretas meid kõiki väga sõbralikult, nagu oleksime juba ammu tuttavad. Ta nägu oli lõbus, endaga rahulolev...

«Suurepärane, suurepärane, armastan sellist üliõpilaste elu-olu. Eks ma ise ole ka veel peaaegu üliõpilane, alles ma kursustelt tuln... Aa-a? Muidugi, muidugi, teest ma ära ei ütle...»

Kohe istus lauda, lihtsalt ja sundimatult. Vestlesime sõbralikult paljudest küsimustest. Ta jorutas küllalt kaua ning küsis meilt üht kui teist.

«Siiski, ma olen juba liialt kaua teiega lobisenud,» märkas ta järsku, «mul seisab teekond ees Sõzrani. Mis sa teed ära, amet nõuab... (Paus.) Ja ma olen kohustatud paluma teie passe. Te saate aru, see on vormitäitmine, kuid amet nõuab seda.»

Meie Makarõtšiga andsime talle kohe oma akadeemilised paberid, lisades sinna juurde ka minu venna konservatooriumitunnistuse... Ootasime, et Vassiljev teeks sama. Vassiljev aga järsku, nagu teolt tabatu (ja kuhu jäi tema aplomb?), hakkas rääkima hoopis millestki muust... niheles, vidutas silmi, punastas...

Stanovoi näoilme muutus peagi, ta vaatas aina terasemalt Vassiljevit, nagu aimaks midagi. Ta oli juba valmis meist lahkuma, ainult passid pidasid veel kinni, palus rutata: ta kirjutab need ainult Sõzranis sisse ning kohe tagastab meile... Nüüd aga istus ta mõtetes keset tuba ning hakkas kuidagi salapäraselt kõnelema sellest, kuidas ta armastab üliõpilasi, kuidas ta oli ise olnud väljapääsamatutes olukordades sellise väikese paberipärast, nagu seda on pass, kuid ta palus meid asja mitte venitada ning jutustada lihtsalt kogu tõe.

Vaatasime arusaamatuses Vassiljevit: ei tundnud teda ära... Kuid äkki ta elustus.

«Oh jumal, ma näen, et ma äratasin ka teis kahtlust ja isegi mu kaaslased on imestunud. Minu pass jäi ema kätte, et vormistada majavalduse dokumente... Ja

Puhkamas. Etüüd. 1882.

V. M. Garšin: portree. 1884.

...mul esitada kirjalik avaldus, enne kui tehakse
...minu isik. Selle avalduse põhjal palun teid
...leerida Peterburi, Kunstide Edendamise Seltsi,
...esimehe krahv Stroganovi või tema sekretäri,
...sekretäri Dmitri Vassiljevits Grigorovitši, tun-
...kraniku nimele.»

Vaatamata sellele, et Vassiljev oli jälle energiline ja
...vaatamatu, vaatamata tema poolt nimetatud kõlava-
...nimele, märkasin ma suurema vaevata, et sta-
...ei uskunud enam ühtki Vassiljevi poolt öeldud
...ning mõttes oma mõtteid. Ta puuris silmad Vas-
...isse. Oo-jaa, need olid poolaka silmad, ilusad, hal-
...pisut pungis, vurrudki olid poolaka omad, nii
...ja mitte kroonulikud, saksapärased, ei, osavalt,
...stiliselt, poola moe kohaselt kokku krutatud. Vas-
...esitas aina uusi põhiendusi passi mahajäämise
...rääkides kõrgema seltskonna stiilis, kuid ei saa-
...vutenud sellega enam edu.

Stanovoi mõlgutas mõtteid ja ootas...

«Kuidas siis on? Millise järelduse ma teen?» esitas
...lõpuks teatud rangusega küsimuse Vassiljevile suisa
...d.

«Ma kirjutan avalduse. Seltsimehed võivad tõendada.
...nad teavad ka minu maja... meie maja.»

Stanovoi vaatas meid prokuröri pilguga.

Kuis on, härrased? Kas olete nõus vastutama?»

«Oo, muidugi, muidugi!» ruttasime vastama: meidki
...hakkas kogu see lugu juba tüütama.

«Hea küll, kirjutage avaldus,» andis stanovoi järsku
...rele.

Vassiljev kirjutas täiesti haritud inimese kombel,
...loetavalt, ilusa korraliku käekirjaga. Ta istus Makarovi
...laan taha ja hakkas sulega kiiresti krabistama.

Ootasime... Toobki.

«Ah, kui kahju! Te andestage redaktsiooni pärast.
...kukkus nii rumalasti välja: ... jäetud tädi maja-
...valduse vormistamiseks... Ja milleks siin tädi? Maja
...muud meie oma...» Ta tahtis avalduse jälle ümber
...jutada, aga nagu näha, isegi stanovoid oli see lugu
...juba ära tüüdanud: ta hakkas uskuma, et me pole
...tlikud inimesed.

«Pole viga, pole viga, andke sua. Me teeme niikummi järelepärimise...»

Siis me hakkasime «üliõpilasest stanovoiga» sõbraliikult hüvasti jätma ning saatsime ta tema kalessini.

Kelluke hakkas helisema, kuljused kõlisema, priipassi hobune pööras pea paremale ning teele kerkis paks tolm. Stanovoi kihutas Devjataja Koloda oru suunas...

Selle järgi, kuidas stanovoi meid tervitas ja meie jumalaga jättis, ning selle järgi, et ta nii kaua meie nagu omasuguste juures istus, muutus külaelanike arvamine meist kohe märgatavalt paremaks, meie kuulsus kasvas kogu ümbruses. Nii ei näidanudki end meie pool sandarm.

Vassiljevi imelikust käitumisest passiga tekkinud ebameeldiv mulje hakkas samuti ununema. Meie Makaroviga ei suutnud kuidagi mõista, mis säherdune lugu pidi tähendama.

Nagu me taipasime, ei tohtinud meie selgituse saamiseks Vassiljevi poole pöörduda. Ta punastas otsekohe ja püüdis juttu teisale viia. Ja alles pärast Peterburi saabumist, kui ma muu jutu vahel vestluse Kramskoiga puudutasin Vassiljevi seekordset arusaamatut käitumist, vangutas Kramskoi kurvastusega sala pärastelt pead: «Nii, nii... Teate, mis see on? Ei tea? Tähendab, teieni pole veel jõudnud seesinane suur saladus? Näete, Vassiljev on enne ema abiellumist sündinud ebaseaduslik poeg ning seepärast kirja pandud Luuga lihtkodanikuna: ta kannab ametlikult linnakodaniku nimetust ning kannatab talumatult selle kurja saatuse pärast. Te olete nüüd, ma loodan, juba hästi tutvunud tema ideaalide ja püüdlustega. Ja kuidas teda igal pool vastu võetakse!... Näiteks krahv Stroganovi juures. Kogu krahvi maja on veendunud, et ta on mingi lähedane sugulane krahvile, peaaegu nagu tema kõige armastatum poeg... Noh, on ka häid sõbramehi, kes oma lõbuks otsivad võimalust, et sõbrale sigadusi teha. Ja kujutage ette, need päevavargad saadavad temale kirja ning ümbrikule kirjutavad ilukirjas «Luuga linnakodanikule» ja nii edasi. Muidugi on see kõik tühine asi, mis ei maksaks tühja muna-koortki, kui Vassiljevil endal oleks mehisust rääkida

oma paritolust. Sellega oleks kiiresti harjutud: ega siis teda tema paritolu pärast võeta vastu paremates aristokraatlikes perekondades. Kuid te ei suuda endale ette kujutada tema piinu sellise olukorra pärast. Ta on ju niimel korral olnud valmis tõstma kätt oma elu kustutamiseks. Ja isegi pärast selle okka kõige tühisemaid torkeid norutab ta terveid nädalaid ega lahku kodunt, et taha isegi omastest kedagi näha.»

XI

BURLAKID

Minu burlakkidest sõbrad laadisid ikka veel lotja. Me otsime tihti Tsarevštšinasse. Meie teel Tsaarikurganini oli kaks kalahoidlat. Need olid pisikesed järved, kus kalurid lasksid vette suuremõõdulisi sterileid ja tuurakalu. Seal ootasid need kalad kalandusettevõtjate kohaletulekut, kes siis võtsid kalad oma lotjadele vastavalt määratud kogusele. Kahe kalahoidla vulvuri ülesandeid täitis lühikest kasvu vaikse loomuga mehike. Ta kõneles poollauldes, peenikese häälega, seejuures kulme kõrgele kergitades. Tal oli väga palju sarnasust pühakuga.

Mul tekkis tahtmine teda albumisse joonistada. Meiega oli hakatud juba harjuma. Ja tihti tulid jõudeaega veetvad burlakid ise meie juurde ning pöördusid meie poole järgmiste sõnadega:

«Räägitakse, teie kõrgeausus, et te joonistate burlakkidest pilte ja maksate kakskümmend kopikat? Niisiis, meie oleme valmis.»

Külarahvas hakkas tundma huvi meie maalimise vastu. Eriti menukas oli Makarovi loodud etüüd erusõldat Zotovist piibunosuga hambus. Isegi pühapäeviti käisid peaaegu kogu tänava elanikud meie kambrites:

«Tohib vaatama tulla, teie ausus? Räägitakse, et olete joonistanud burlaki piibuga hambus!»

Ja autor, tõmmanud naerule paksud ukrainlase huuled, jälgis vidutatud silmadega heatahtlikult üle prillide oma edu rahva hulgas.

Üksnes talunaised pelgasid meid endiselt ega olnud mingi hinna eest nõus tulema «sehkendamisele».

Muide, meie nelja noore mehe seas ei kerkinud ega avaldunud kordagi kogu selle suve jooksul mis tahes kujul küsimus naistest. Nagu polekski naisi maailmas ja nagu oleksime me kõik sugupooletud olevused. Oli niisugune stiihia, oli selline põlvkond.

Ka Tsarevštšinas oli, muidugi, vaikne kalahoidlate valvur meid juba hästi tähele pannud ja ma pöördusin tema poole:

«Onu, ma oleksin tahtnud sind joonistada sellesse raamatusse. Kas sa ei istuks nüüdsama tunnikese minu ees? Näib, et sul on vaba aega.»

«Mi-is kullake, meid joonistada? Meie ei vääri seda,» vastas ta põiklevalt.

«Ma ju maksan selle eest,» ütlesin mina, «ega sa tasuta aega viida.»

«Tean, et maksate, ainult et mulle, kullake, pole vaja teie tasu: me ei ole seda väärt,» lisas ta veel kord, vaikis siis pisut ja kuidagi kõssitõmbunult, pea viltu ühele küljele, eemaldus kärmesti teisele poole kalahoidlaid.

«No on veidrik,» mõtlesin, «ta oleks justkui solvunud koguni...»

Jõudsimme kurgaani juurde ja saime teada, et meie tuttavad burlakid on lodja lubjaga juba ära viinud... Mul hakkas kahju, et olin jällegi Kanini silmist laskunud.

Siin töötas teine väheldane salkkond. Üks nendest tuletas rübala peasideme poolest mulle kuidagi meelde Kaninit ja ma hakkasin teda taskualbumisse joonistama.

Ta kaaslased märkasid seda:

«Vaadake, Aljoška-pappi joonistatakse!»

Nad tulid lähemale. Sattusid jutuhoogu.

«Mis? Te pärite selle väljaheidetud papi kohta? Tunneme, tunneme!»

«Kas ta tõesti on endine papp?» imestasin mina.

«Kanin, Kanin? Väljaheidetud papp? Oli ta papp?»

«Jah, Kanin, kuidas siis, aastat kümme pärast seda laulis ta kirikus, oli regendiks, nüüd aga on juba aastat kümme burlakiks...»

«Nii on siis lugu,» mõtlesin, «tähendab, ei olnud nii-ama see mõistmatu näoilme.» Ning Kanin kerkis minu silmis veelgi kõrgemale. Ah, kui kohtaksin teda veel kord!

Olles oma paadiga koduteel, panime tähele, et kalahoidlate valvur, niipea kui meid eemalt märkas, kadus allmapiirilt.

Töö üle mõeldes tundsimme vajadust lõuendiraamide ja lõuendi järele, sest nii Vassiljevile kui ka minul tekkis tahtmine teostada midagi maali taolist. Muide, algasid peetripäeva sajud. Iga päev valas vihma, ümberringi muutus poriseks.

Peale selle, pärast peetripäeva oli lubatud jahti pidada. Vassiljev ja minu vend asusid püsse puhastama, seadsid korda padruneid, püssirohukarbid ja me jändasime hommikust õhtuni hõõvlite, peitlite ja haamlittega. Vassiljevile arenes asi osavalt, kiiresti: ta valmistas endale palju mitmesuguste mõõtmatega alusraame, enamikus piklikke (kaks ja kolm kvadraati). Mina osutusin puusepatöös andetuks: jändasin kaua, kuni tapitud nurkadega jändasin ma kaua, olin need viletsalt teinud — ja pärast teise alusraami valmissaamist loobusin lõplikult.

Stanovoi lubas enne ärasõitu, et järgmisel nädalal saadetakse meile esimesel parajal juhusel Sõzranist tagasi passid, niipea kui need on maakonda sisse kirjutatud. Meil ei tulnud kaua oodata, kuid passide asemel saime Stanovoi allkirjaga ametliku paberi, et meid kut-
suti Sõzrani passe vastu võtma... Suvatsege enam kui sada versta sõita sinna ja tagasi! Oletame, et uued kohad on võib-olla isegi huvitavad, kuid see kõik maksab ju raha, meie finantsid on aga väga kasinad: ees on veel kolmveerand suve, ja pealegi tuleb ju ka tagasi sõita. Kuigi laevasõit on tasuta, on seal toiduained väga kallid!

Ja veel üks suur ebameeldivus andis end üha rohkem ja rohkem tunda: alates saabastest, mis lihtsalt kulusid jalkadest rännakutest mägedes ja mööda metsi, hakka-

sid riided äkki lagunema ning muutusid kõige lubamatuteks närudeks: püksid lagunesid ka alt mingisugusteks ribadeks ning ilma pikema jututa pudunesid tükkidena küljest. Kord nägin ma end õudse selgusega sellises kerjuslikus särgis, et isegi imestasin, kui ruttu ma «sellise eluni» jõudsin, vahepeal harjumusest midagi märkamata. Vähehaaval vaatlesin ma teisi. Ainult Kirillõtš pidas kinni härraslikust väärikusest, üksnes tema pärast polnud vaja häbeneda. Meile agi tuli Samaarast leida mingisugused pluusid, särgid ja muu, et säilitada paremad riided Peterburi tagasipöördumiseks.

Vassiljev tundis, et tema on meie Sõzrani väljakutse põhjuseks ja hakkas oma kaitsjale krahv Stroganovile kirja kirjutama, et Kunstide Edendamise Seltsist saadetakki kiiremini tema kohta isikut tõendav tunnistus.

Tal tekkis tahtmine oma läkitust meile ette lugeda. See oli selline imekaunis poeetiline oopus, et jäime selle võlust täiesti keeletuks. Meie silme ees kasvas Vassiljev veel kahe pea võrra kõrgemaks. Aga mis juhtus? Me ei jõudnudki veel oma vaimustusest toibuda, kui ta äkki — trah, trah, trah — rebis kirja pisikesteks tükkideks ning viskas need prahi hulka.

«Oleksid parem mulle andnud,» hüüdsin ma meeleheites, «oleksin selle mälestuseks hoidnud!...»

Järgmisel päeval oli maa pisut tahenenud ja me läksime jalutama kõrvalteed mööda Volga äärde, kus pesime pintsleid. Keegi külaelanikest oli sõitnud hobusega jõe äärde jootmiskohale: ise istus ta ühe hobuse seljas, teist hoidis oheliku otsas ja nende kannul jooksis lahtiselt mängeldes kaheaastane tumehall sälg, täis energiat nagu maailma loomise esimesel päeval. Nähes sälgu, tormas Vassiljev välkkiirelt talle järele, kargas tagantpoolt juurde, puudutas kergelt laudjat ning ainsa hetkega istus juba ratsa suurepärasel olekusel, kelle seljas võib-olla polnud istunud veel ükski surelik. Vassiljev tundis end nagu kodus toolil istumas. Hirmul tema pärast ruttasime me talle järele imestusest ammuli suudega, tema aga, ergutatuna meie poolt seninägematu vaatepildi mõjust, hakkas äkki nagu ehtne tsirkuseratсутaja tegema igasuguseid trikke, viskas jalgu üle ja

lõpuks, istudes naiste moodi, näoga meie poole, libistas end otse laudjale, sälu saba poole ning saatis meile kummuudlusi. Nähtavasti läksid tema liigutused salule lõpuks ebameeldivaks, ta sattus raevu ning viskas järsku Vassiljevi kõrgele taeva poole, saates oma liigutust ebatavaliselt valju ja kriiskava häälega, et näis, nagu lendaks Vassiljev teisele poole pilvi... Sel hetkel tuletas Vassiljev väga meelde Don Quijotet, keda lennatab veskitiib...

Seni kui me tema juurde jooksimet, oli ta tuba erkalt püsti karanud ja raputas ainult kätt, millele ta oli nonda kukkunud, et see tungis isegi maa sisse. Jumal taunatud, et maa oli pehme — see päästis käe, kuid Vassiljev käis siiski kaks nädalat kaelaseotud käega.

Nad hakkasid minu vennaga öö läbi jahil käima. Oobisid soodes heinarõukude all. Sellest polnud lugu, ent Vassiljev hakkas tugevasti köhima, seda ei saanud ükskõiksest kuulata: köha tundus mulle kahtlasena — ja see viiski viimaks hauda noorusjõudude õitsengul oleva hiilgava talendi.

XII

AHELAISSSE KÕIDETULT ANTIKRISTUSE JUURDE

Pärast peetripäeva aina jätkusid vihmajärged, tänavad uppusid porri ja me asusime viimaks oma lõuendite juurde. Vassiljev jooksis ühtelugu oma etüüdi-albumiga kord köögiviljaaeda, kord kuurialla või rõdule, kus paremini oli näha, ja mõnikord seisis isegi vihmajärges kokkupandava vihmavarju all ning varit-nes motiive pilvedest, kui need olid ebaharilikud. Suurele lõuendile maalits ta aga Nižni Novgorodi vaadet. Selleks tööks oli ta ettevalmistusi teinud juba Nižnis olles: tegi visandeid küll lähematest, küll kaugematest mürüdest ja tornidest. Ta oli kõigest sellest ilust kirjeldamatus vaimustuses, kuid maalist ei saanud siiski

asja. Pole midagi öelda, ükski etüüd ega visand ei aidanud teda. Need jäid ise omaette, ta muutis iga päev tervet maali ning lõpetas sellega, et Nižni Novgorodi asemel maalis samale lõuendile motiivi Kurumtšist — tatarid külast teiselpool Volgat, meie vastas. See maal on veel praegugi Tretjakovi galeriis.

Me ei suutnud ära möödunud Peeter-Pauli pühi naermata meelde tuletada... Kogu tänav oli täis pori ja purjus rahvast. Kamp mehi või noorukeid üksteisel käe alt kinni hoides ja laiutades risti üle kogu avara tänava, röökis täiest kõrist mingisuguseid laule, läks aga oma viisiga metsa, tuigerdas jalgadel kogu tänava ulatuses piki Volgat ja päterdas julgelt poris mööda sügavaid lompe.

Ma panin tähele, et mõned, eriti noored poisid, teesklesid täiesti kainetena teadlikult purujoobnuid. See, nagu selgus, pidi tõstma nende väärtust külarahva silmis. Jah, igas keskkonnas on oma ühiskondlik arvamus: see tähendab, et on, mille eest juua, tähendab, ei ole loll, oskab raha teenida. Sellisest moraalist saime hiljem teada. Niivõrd, purjus naisi me ei kohanud. Külamehed aga suhtusid meisse kui mitteviinavõtjatesse mingi erilise lugupidamisega. Näiteks meid määrganud täiesti porujommis eemalt tuigerdavad külamees, üleni poriga koos nagu nad kõik, kogus kuidagi julgust, vahtis purjus näoga ringi ja jäi seisma, hoides kinni kas tarast või majanurgast, võttis aupakliku hoiaku ning krahmas mütsi peast, kui see oli peas (enamasti aga pidutseti paljapäi), tegi meile sügava kummarduse, riskides seejuures kukkuda ja ütles kuidagi kahetseva häälega: «Teie ausus, andke mulle andeks, jumala pärast...»

Oma kõige suuremale lõuendile hakkasin ma parvi maalima. Mööda laia Volgat liikus otse vaataja poole terve rodu parvesid. Ilm oli sombune. Hiiglaslike tämedate palkide peal põles suurel raudpannil väike lõke ja selle kohal rippus katlake. Roolimeeste lähedal, kes juhtisid kogu niinekõie-flotilli liikumist, istus grupp burlakke, kuidas kellelgi mugavam. Mida küll need Volga argosõitjad nende seitsme lõputu nädala jooksul oma teel Nižnist Saratovini ei näe ja läbi ei tee!...

See maal, tänu värsketele muljetele tõelisest Volgast, õnnestus mul hästi ja meeldis mulle. Ent sellest maalist on jäänud seniajani mu südamesse valutav haav: see maal kuulub nende tööde hulka, millised ma hävitan mingil pettumuse ja kibestumise hetkel. Maalisin selle üle teise motiiviga. Kas ma poleks võinud võtta mõnda teist lõuendit?!... See oli nii harmooniline ja suure sügavusega!... See hävis juba Peterburis olles.

Tuleb olla õiglane. Seda maali hävitama ajendas mind I. I. Šiškin. Aeg oli tol ajal tendentslik: kõiges nõuti tõd. Ilma ideeta maal ei maksnud kriitikute ja isegi kunstnike silmis mittekuimidagi, kui ei tahetud omada harimatu käsitöölise kuulsust. Ilma sisuta maal paljastas kunstniku juhmuse ja tühisuse.

Ka seda maali näitasin ma Šiškinile.

«Mn-jaa, mis te selle maaliga öelda tahtsite? Peamine on selles, et teie ei maalinud seda natuurist tehtud etüüdide järgi?! See on kohe näha.»

«Ei, ma maalisin seda nii nagu ette kujutasin...»

«No seal see ongi. Kujutasite ette! Võtkem kas või need palgid vees... Peab olema selge: mis palgid, kas kuuse või männi omad? Aga need mis on, nagu mingid «hambaorgid»? Ha-ha-ha! Muljet muidugi annab, kuid see pole tõepärane...»

Ajad muutuvad. Ja mida praegu oleks loetud saavutuseks, nimelt ettekujutuse järgi loodud meeleolumaali — loeti tollal ebatõeliseks, totraks ja mõisteti nende poolt hukka kui «kirjanduse suhtes hoolimatute» luostavat suunda.

Sombuse halva ilma nädal tõi suurt kasu meie tehnikale. Me kõik tundsim otsekui midagi uut nii kunstis kui ka loodusevaatluses. Me tabasime juba nii mõõtnamatut avarust kui ka asjade elavat koloriiti täielikult.

Realse elu kainus ja loomupärane ilu avanesid meile järjekordselt oma kaunite avalduste ammendamatu perspektiividega.

Vassiljevile oli sülalt kukkudes saanud õnnetuseks vasak käsi kannatada ja ta võis töötada ainult parema käega, kuna vasak käsi oli alles sidemes.

Kord videvikus astus meie poole sisse kirjutaja — see burlakist lobamokk — murelik nägu ees, ja andis meile üle ametliku kinnise kirja Sõzranist. Meid kutsuti jälle sinna passide järele.

«No ja mis siis?» püüdis Vassiljev tola mängida.

Kuid kirjutaja lisas salapäraselt, et stanovoi on pahane ja ähvardab lasta meid tapi korras enda juurde viia...

«Tapi korras? Vaat kus lugu!...»

Meil oli vaja kirjutada Peterburi oma eestkostjale.

Vassiljev asus kirjutama kirja D. V. Grigorovitšile, mina aga kirjutasin pika kirja R. F. Issejevile. Seekord me enam ei palunud Vassiljevit oma kirja ette lugeda, kartes, et võib korduda sama lugu, mis juhtus eelmisega. Võimalikult kiiremini, juba järgmisel päeval, pitseerisime kirjad kinni, viisime need Samaarasse ja saatime tähitult Peterburi.

Ei saa öelda, et oleksime olnud rahuliku südamega... Millal me ükskord küll vastuse saame?! Ja mida vastatakse? Võib-olla kõnnime ka ilma vastuse ta tapi korras Sõzrani...

Maa tahenes. Hakkasime matkama piki sügavaid orge ja mööda mägesid. Eriti armastasime ülemist teed pidi Kozja Rožkasse matkata.

Kord sõitsime üle jõe Tsarevštšinasse: jälle kalahoidlad, jälle mu auväärne mehike istus kurvalt oma kivi peal, toetudes käele, väljendades sellega rahva eepilist nukrust.

Teretasime vastastikku. Mul oli heameel, et ta ei hoidu meist eemale ja ma ei tahtnud enam alustada talle ebameeldivat juttu maalimisest. Kuid ta ise, lastes seltsimeestel eemale minna, noogutas minu poole salapäraselt peaga.

«Kuulake, hea inimene, mis ma teile ütlen... Tol korral tahtsite mind maalida, nii ma siis, peaaegu olengi nõus.»

«Mis siin siis enam mõelda,» rõõmustasin mina, «album on mul kaasas. Lähme sinu Alatõr-kivi juurde, kus sa istusid ja hakkame kohe pihta.»

«Aga palju te mulle siis ka annate?» küsis ta häält madaldades kuidagi ahastavalt ja langetas pea.

«Nii nagu ma tookord rääkisin, maksan nagu teistele: istud tunnikese ja saad kahekümnekopikalise.»

«Hee-e! Ei, kullake, nii ei tule meil sinuga midagi välja. Ei seda või! Nii odavalt tahad!» Tekkis pikk paus. «Ma mõtlesin, et te annate mulle nii rublat kakskümme, seda jätkuks mulle siis kogu eluks...» lõpetas ta peaaegu sosinal, otsekui ahastades.

«Mis sa nüüd, kus mul naljavend?» imestasin mina.

«Aga mille eest siis nii palju? Kas see on siis võimalik?»

«Aga kuidas hingega on?!» heitis ta mulle juletult ette.

«Missuguse hingega?» ei taibanud mina.

«Aga teie, räägitakse, ajate ju...»

«Kuhu ma ajan? Mis rumalust sa räägid, ma ei saa...»

«Räägitakse, ajate antikristuse juurde...»

«Tohoo, mis see tähendab? Vaat kus väljamõeldis! muutusin ma juba ägedaks. «No on alles jama.»

«Olgu pealegi, vennas, me teame kõik,» läks ta juba ole vaidlusele. «Kuula ikka, mis rahvas räägib. Praegu ta joonistab sind, aga aasta pärast tullakse ahelaga sinu hingekeste järele, pannakse ahelasse ja aetakse sind, jumala orjakest, antikristuse juurde. Mis-äh?»

«Kas sa tõesti usud seda?» püüdsin ma teda tõsiselt ja lahvalt ümber veenda. «Jumal sinuga ja su hingega...»

Ja ma läksin ruttu minema, et omadele järele jõuda.

Mõtlesin tahtmatult: «Milline büdzett on küll neil popsidel. Kakskümmend rubla — sellest kapitalist jätaks talle kogu eluks, ja sellegi matakse ta maa nisse ja sureks paljastamata kellelegi oma peidetud vara.»

Kord ehmatas meid Makarov tublisti: ta ei tulnud Tsarevštšinast ööseks koju nagu harilikult ja me pidimeöö läbi kuulutama, kas ta mitte-ei koputa... Koputust aga ei kostnud. Tõusime üles tavalisest varem, jõime kiiruga teed ja läksime üle Volga Tsarevštšinasse, et leida saada, on ta veel elus või kus ta on? Hakkas hirm, kõigil oli õudne. Sõitnud luhapoolsele kaldale, me isegi kartisime vaadata pajupöösastikku: äkki ta lebab seal tapetult?

Teiselpool Volgat oli rohi üle inimese pea, ja kui palju lilli, lilli — oli kõige viimane aeg niitmiseks. Me nägime tugevasti tallatud kohti. Kui sellesse rohtu kuhugi on visatud tapetu, kas siit siis seda leiab? Vaat siin on rohi maha tallatud. Veel üks koht: keegi justkui varjas end siin. Hirm hakkas... Midagi on lohistatud. Ruttasime kiiresti kurgaanile — sealt on paremini näha. Ronisime tippu ja nägime, kuidas meie Kirillõtš, silinder peas, istub elusalt ja tervelt, prillid aina läigivad, ning tõstes pea kõrgele oma üliarmsate Ptolemaiiose* kapiteelide poole, on unustanud täielikult kogu maailma. Kükitasime maha ja hakkasime teda väikeste kivikestega loopima. Vahemaa oli suur, ei jõudnud nii kaugele visata. Ning tema, kirglik kunstnik, vastik ukrainlane Kirillõtš, ei pannud midagi tähele, kuigi meie kivid lendasid raginaga vastu lubjakive ja nende kukkumist oli isegi meieni kuulda — tema aga istus ja kõigutas pead vasakule-paremale. Lõpuks jõudis meie juurde tšuguujevlane, minu vend Vas'ja. Ta polnud veel unustanud, kuidas oli kive üle Donetsi loopinud. Ta kivi undas vihisedes õhus ning langes maha otse teeklaasi kõrvale, mis oli pandud akvarellvärvide jaoks ja on alati lahutamatult akvarellisti juures. Ja kui osavalt Vas'ja kive loopis... lausa artist! Alles siis tõusis meie kolleeg püsti ja ka siis, kiirustamata, aeglaselt, püüdes aru saada, kustpoolt kivi tuli, hakkas mõtetargana ümbrust uurima.

Meie, muidugi, jälgisime teda küürakil, pärast aga pommitasime teda veel kaua aega, naerdes heast meelest, et ta on elus. Lõpuks puhkesime valjusti naerma, tõusime püsti ning meie vahel toimus vastastikune tulevahetus. Jooksime kurgaanilt alla. Tegime talle etteheiteid. Pärast hakkasime uuesti kive loopima, et proovida, kes jõuab kaugemale. Muidugi mõista oli tšuguujevlane väl'aspool võistlust. Ja kuidas ta oskas kurni mängida! Tema poolt heidetud kaigas undas nagu oleks see masin, keerles õhus ning langes raginaga maha,

*. Repin võrdleb Tsaarikurgaanil lubjamürakaid Ptolemaiiose ajastu sammaste kapiteelidega (Vana-Egiptuse ühe keiserliku dünastia ajast).

monkides ules pinnase... Vigur lendas laiali nagu linnukead õhku. Vassiljev oli noormehe kunstist vaimustuses ja peaaegu väänates välja oma parema käe pühen-das end kirglikult sellele spordialale ning saavutas edu.

Koju jõudsimel hilja. Pererahvas oli meid murelikult oodanud ja teatas, et homme tuleb stanovoi jälle tingimata ise, ainult ei tea mis ajal.

XIII

VÕIT JÄI MEILE

Me ootasime stanovoid kogu hommiku, olime hirmus vihased ning lõpuks läksime etüüde tegema, et lahutada oma süngest meeleolu. Tegime ainult ühele poisikele ülesandeks, et ta jookseks meile teatama, niipea kui stanovoi nähtavale ilmub.

Ootasime stanovoid Volga poolt ning aina vahtisime mäelt Volgale, arutledes pahameelega meie Širjajevo oru rumalat geograafilist asendit.

Meie, see tähendab meie Širjajevo, kuulusime Simbirski kubermangu Sõzrani maakonna alla, kuid meil Simbirskini oli versta kolmsada, Sõzranist aga enam kui sada versta. Samaara oli küll ainult viieteistkümne versta kaugusel, kuid polnud meie kubermangulinn. Kirjutaja ütles, et sinna, s. o. Sõzrani ja tagasi oleks meid toimetatud nii umbes kümne rubla eest. Ent kümme rubla oli meie jaoks suur raha. Jumal tänatud, et meie toit, peamiselt piim ja leib, ei olnud meie jaoks liostav. Väikseid sterleteid, umbes veerandarssinasi, müüdi kümne kala viisi kimbus ja maksid kaks kopikat kimp.

Äkki näeme, meie poisike, valge kui lina, ronib üles meie juurde mäe otsa ja karjub juba eemalt hingeldades:

«Aidaa, koju, stanovoi on juba kohal ja ootab teid!...»

Kiirustame, oleme hirmsasti ärritatud, jõuame maja juurde. Juba eemalt näeme, et ta seisab lahkelt naeratades värava juures, nokkmüts käes ja teeb meile külalt sügava kummarduse. «See on pilkeks,» mõtleme meie. «Millega see küll lõpeb?» Läheneme. Jällegi surub ta meil väga rõõmsalt ja sõbralikult kätt ning palub luba sisseastumiseks meie elamusse.

Astume sisse põksuva südamega.

«Siin on teie passid, härrased, andestage, ma vist, mulle näib, häirisin teid oma viimase «teatega» maakonnast (see tähendab ametliku kirjaga). Aga kujutage end minu olukorras: vorminõuded, teenistus. Ma väga, väga vabandan teie ees, härrased, ja palun teid, anun, kui peaks kuberner Simbirskist järele pärima, siis olge armulised, ärge makske mulle kätte: ma ei võinud aimatagi, et teil on Peterburis sellised sidemed, tunnistatan seda avameelselt...»

«Selgitage meile, härra stanovoi, milles asi seisab: me olime selle tapi pärast kogu selle aja nii ära hirmutatud, et isegi praegugi veel ei suuda rahuneda, ja isegi mõtleme, kas te ei ironiseerinud meie üle?» pärib Vassiljev ärritatult.

«Oh, ei, ei! Simbirski kuberner sai teie kohta teiegrammi Peterburist kõrgematest sfääridest ja ta legi kohe väga mõjuka telegraafilise korralduse maakonda, et teid rahule jäetaks... Palun teid, härrased, mõne võimaliku arusaamatuse korral pöörduda otsekohe minu poole: kõik, mis puudutab teid, kõik korraldatakse edaspidi teie huvides ning kohalik administratsioon osutab teie suhtes kõige südamlikumalt hoolitsust...»

Me vahetame pilke, täname.

Ning milline muutus toimub temaga jälle. Isegi kasvult muutub väiksemaks. Külameestele, kes on hirmust kanged, peab ta midagi kõne taolist: hoidke te mul, niioelda, neid härraseid, sest et ülemus Peterburis käseb osutada neile nende tegevuses igasugust abi.

«Ja pealegi,» pöördub ta väga aupaklikult meie poole, «ei tohi ma teid kauem tülitada ja teid eemale kiskuda teie tegevusest.»

Jällegi hoogne peapaljastamine ning sügav kummar-

du, mille järel ta istub karmesti oma kaarikusse ja kihutab minema. Uih, küll on tore!

«Kelle mõjutus see võis küll Peterburis olla?!» mõistatusime meie. Nagu hiljem selgus, oli see peamiselt Šarjajevi poolt. Enne akadeemiasse tulekut teenis ta viitsekubernerina Kostromas ning tal olid muidugi mõjud sidemed Peterburis.

Vassiljev sai Kunstide Edendamise Seltsist piduliku tunnistuse, millele olid alla kirjutanud seltsi president krahv Stroganov²² ning tema sekretär D. V. Grigorovitš. Vassiljevit nimetati Kunstide Edendamise Seltsi tegevliikmeks.

Meie šansid nii kirjutaja kui ka kõigi Šarjajevo ja Tsurevštšina külavanemate juures tõusid juba muinasjutulise kõrguseni. Kuid sellest samast silmapilgust peale hukkas tööle ka lihtrahva fantaasia. Nad muutusid kinnaeks. Nende orjalikult alandlikele tummadele nägudele oli selgesti kirjutatud: «Ega see ole niisama lihtsalt, et isegi stanovoi kardab neid tundmatuid sehendaajaid? Ei, vennas, see pole niisama... Teadagi, et antikristuse juurest, tema sulased, aga järgmisel aastul, räägitakse, keda nüüd kirja pannakse, needitakse muurde ahelasse ja aetakse otse põrgutulle. Nende rahad on aga potikillud: tee neile palvetades rist peale, siis jäävad raha asemel sulle pihku ainult killud...»

Ja me saime isegi näha, kuidas meie viiekopikalistele riste peale laoti... Kord oli aknast näha, kuidas kolm burlakki, kes olid meilt seansside eest tasu saanud, hakkasid meie rahale peopesal riste tegema ning arutasid kuu aega salapäraselt, kuni kadusid alla põiktänavasse, mis viis Volga äärde.

Eit, kes oli nõus meile toitu valmistama, osutus kujuteldamatult andetuks, ei saanud süüa ühtki toitu, nii maitsetu oli kõik.

«No, jumala pärast, keeda nii, nagu sa koduski enda jaoks keedad, mis siin veiderdada!» palusime me teda.

«Kuid teie, härra, ei söö ju meie sööki, meil on ju toit lihtne,» vastas eit.

«Noh, väga hea, just seda meile ongi vaja. Me hakkamegi lihtsat toitu sööma,» otsustasime, mõeldes, et lõpuks ikkagi muutub meie lõunatäud normaalseks.

Tuli aga välja midagi hoopis hullu: oli võimatu midagi suhu pista. Ja näe, kord nalja pärast hakkas artist, Tšugujevi kettaheitja, täiesti juhuslikult midagi meie lõunale lisaks valmistama, ja mis tuli välja? Tuli lihtsalt suurepärase maitsev toit! Sellest ajast peale hakkasime me ilma vähimagi piinlikkusega oma noormeest ekspluateerima. Ta valmistab meile kogu suve toitu, ning me olime vaimustuses tema võimetest kokakunsti alal.

Vaatamata ebakorrapärasele, juhuslikule ja vahel kehvale söögile, olime me täis tervist ja käisime iga päev Volgas suplemas. Hügieen juurdus teadlikult meie ellu. Igaüks koristab oma nurga. Seepi me ei säästnud. Täiskasvanud mehed, eriti aga noormehed ja poisikesed, vaatamata kõigele, ei kartnud meid ega võõrastanud. Sel ajal kui me riidest lahti võtsime ja suplesime, eriti siis, kui oli mõni püha, seisid või lamasid meie ümber terved uudishimulike jõugud. Nad arutasid valjusti iga meie riidetuse hulka kuuluvat eset ja imestasid eriti selle üle, et me nii palju raiskame head, lõhnavat seepi keha pesemiseks. Siin avaldus nende suhtumine kehasse üldse ning eriti mõningaisse kehaosadesse. Ja kui rumal see on: need kehaosad, mis nõuavad eriti puhtust ning seega hoolikat pesemist, kutsusid neis esile kõige sündsusetumat naeru ja põlastust... Nad pöörasid meile irvitades selja: «Vaata, ka sellele au! Ha-ha-haa...» Kuid ma pidasin neile tol korral terve loengu sellest, et kogu keha pesemine on hädavajalik ja et inimestel on paljud nahahaigused tekkinud mustusest. Mind kuulati ja saadi kõigest aru.

XIV

HÜLJATUID EI HALETSETA

Nende suhtumine meisse kujunes eriliseks, nagu välismaalastesse. Sellest poleks veel häda, kuid paha

oli see, et nad uskusid, et me oleme antikristuse sünnilapsed, ja näis, et salajas oleksid nad mis tahes meie õnneluse üle rõõmu tundnud. Selline oletus osutus

Ükskord sõitis Makarov Samaarasse sisseoste tegema. Tallo oli see meeldiv, sest kasulades juhust, tõi ta endaga kaasa mingisuguseid uusi lõhnaõlisid või seepi. Tema toas oli alati tunda õrna neiu aroomi ja kogu tema laulettlaud oli täis igasuguses suuruses lõhnaõlipudelikeid ja purgikesi. Määratud tunnil, kella kaheksa paiku ohtul, pidid minu vend ja Larka sõitma paadiga Samaarast tulevate aurikule jõe vastu ja võtma paati seltsimehe koos pakkidega.

Meil kõigil oli tulnud juba varemgi niimoodi välja minna, nii et asi aga oldi harjunud: me olime kätte õppinud kõik vahemaad ning teadsime, kus tuli jõel peatuda, kus paati paigal hoida, millisest suunast laevale läheneda, me teadsime väga hästi, et oli ohtlik sattuda ette, rataste alla («Lennuki» laevad olid alles rataslaevad), ega kartnud põrmugi aurikule juurde minna.

Kella seitsme paiku läksime Vassiljeviga Volga äärde minema pesema ja lootsime seal kohata Kirillõtšit pakkega ning aidata neid koju viia. Kuulsime isegi laeva viilet: laev läheneb. Näeme laevasuitsu ja ühtlasi seda, kuidas mu vend Vasja aerude juures, Larka aga tüüri lähedalduvad kaldast ning liiguvad kiiresti laeva poole. Meie läheneme aeglaselt piki kallast. Järsku kostab hoiatusehüüe: äkki on see hoiatus paadile? Kiirendame minna. Näeme — kui kähku see kõik sünnib nii lühikeses kui maal, kui juhtub midagi ootamatu õnneluse taolist, — juba joostakse selle koha poole, kus on midagi juhtunud. Laevale lähema kalda äärde on juba rahvas kokku jooksnud. Mõned aga tulevad juba meile rõõmsate nägudega vastu piki kallast ja vehivad eemalt kätega, osutades laeva suunas.

«Ha-ha-haa, teie sõbrad ju uppusid, sattusid otse laeva ette, paat pilbasteks, nemed aga vajusid põhja... Räägitakse, et Larka tõmmati välja,» lisab poisike, «jah, Larka tõmmati välja, aga teie sõbrad

uppusid. Ho-ho-hoo! Küll on naljavennad, otse ratta alla...»

Võite ette kujutada meie külmajudinaid, me juba jookseme selle koha poole, kust meie paat oli välja sõitnud (midagi laevasilla taolist väikese kärestiku taga. Neid kohti sageli vahetati, olenevalt veesüst).

Kui palju rahvast! Ja kust nad nii järsku ja nii ruttu välja ilmusid? Ja aina lõbusad, lahked, näod naerul, nagu tahaksid teid õnnitleda uudise puhul ja ise kor-davad naerdes: «Jah, uppusid, uppusid ära.» Kuid äkk-näeme: elus ja terved — Makarov seisab, vend on märg ja eriti märg on Larka. Nad istuvad juba võõras paadis, neid tuuakse kaldale. Me ei tahtnud isegi oma silmi uskuda ja pahvatarhe suurest rõõmust nagu hullumeel-sed laginal naerma...

Selgus, et vend, kes istus seljaga laeva poole, ei näi-nud muidugi, kuhu roolimees tüürib. Ja kuna nad jäid väljasõiduga veidi hiljaks, et keset jõge paati aerude abil paigal hoida, kartis vend hilineda ja andis seepärast hoolega aerudele valu, Larka aga vahtis suu ammu-l ega andnud õigel ajal märku peatamiseks ning paat sattus laeva ratta ette. Oli õnn, et laeval jäid rattad õigel ajal seisma, nii et need jäid liikumatuks. Vend oli järsku tundnud tugevat hoopi selga — paadi nina purunes pil-basteks, paadi põhi aga vaibus tema jalge alt ära. Vend oli jõudnud rattast kinni haarata ja sinna rippuma jääda, Larka aga oleks võinud koos vajuva paadipõhja ning lagunevate paadikülgedega uppuda, aga ta oskas muidugi ujuda. Talle visati päästevöö, vend aga tõm-mati kolmanda klassi tekil sõitvate reisijate poolt kättpidi üles. Seepärast oligi ta ainult vööst saadik märg.

Hiljem toodi kaldale isegi meie paadi tükid, kuid mis nendega teha?... Need vedelesid kaua jõe ääres, kuni poisikesed nad laiali tassisid.

Nii lõpetas oma olemasolu meie armas paadike, mida me nii väga armastasime ja millega me nii harjunud olime.

XV

KANIN

Ja lõpuks jõudsin ma oma burlakkide epopöa kulmi-natulooni: maalisin lõpuks etüüdi Kaninist! See oli mulle suureks pidupäevaks. Minu ees on mu armasta-tulu objekt — Kanin. Ta haagib rakmerihma lodja külge ning seob selle endale ümber rinna ja laseb end langetatud kätega ettepoole lāngu. Rahvast, pealtvaata-jaid on vähe, ainult oma burlakid ning võib-olla veel mõned juhuslikud möödaminejad lodjalt.

Vuutamata pühapäevasele vabale päevale, ei tule mu harjevolased isegi lähedale. Nende meelest toimub kaldal burlakkide lodja juures midagi saatuslikku, hirm-utav inimene müütab antikristusele oma hinge... Eided jõuavad juba eemalt kõrvale... Lastel on keelatud meile läheneda... Seal, Širjajevo taredes, on kõiki haaranud hirm, räägitakse tasase häälega.

Seevastu siin, päris kalda ääres, lasen ma endal hea olla, teravalt silmitsedes ja kopeerides ihaldatud, kõige täiuslikumat burlakitüüpi. Milline õnn, et Kanin polenud nõuks võtnud saunas käia või juukseid lõigata, nagu oli vahel juhtunud mõnede modellidega, kes ilmu-rid kohale põetud juuste ja mahaaetud habemega, nii et olid peaaegu tundmatud. Teda oli juba ette hoiatatud, ja nagu kõik tõsised inimesed, poseeris ta tõsiselt; oskas välja kannatada harjumatu asendit ja kohendas end kergelt mind põrmugi häirimata.

«Mida sa vead? Vea, vea vennas!» teravmeelitsesid möödaminevad burlakid.

Aga ikkagi tekkis minu selja taha grupp pealtvaata-jaid — möödaminejad, põhjaläinud inimesed, mitte talurahva hulgast.

«Lihtsalt imesta,» ütles üks hääl, «nii siin kui seal on inimene... lausa ime! Haruldane...»

«O-oh, issake!!! Jah, vennas, näed kuidas on: kuidas kellelegi antud, tähendab, on määratud... taevane... ja millega küll inimesed hakkama saavad: see on ju elav, seisab päris elavana lõuendil.»

Keegi kükitas päris minu ligidale ja tõmbas hinge tagasi.

«Kas te tirtisienaga liseerite?» *

Vaatan tagasi: kõige harilikum burlakk alla nelja-kümne vana.

«Kas teie siis ka tegelete maalimisega?» küsin temalt.

«Jah. Mind pandi pühapiltide maalija juurde õpila-seks, ikoone maalima... See oli juba ammu... Ja kui julgelt te värve kasutate! Noh, meil polnud ka selliseid värve.»

Ta hakkas midagi kaaslastele selgitama.

«Ja mis sina ka aru saad?... Sa vaata, kuidas ta kogu hingega leegitseb! On nagu tardunud! Sa arvad, et see on kerge!... Hing on temast ju peaaegu välja lendamas. Tähendab, sinna lõuendile...»

Neid kõnelusi kuulsin ma meie puhkevaheaegadel, kui Kanin suitsetas.

Kuid rakmerihmades seismise ajal olin ma tema-t täielikult haaratud, ta avaldas mulle sügavat muljet.

Tema näos oli eriline leebus, mis on omane inimesele, kes seisab mõõtnatult kõrgemal oma keskkonnast. Nii tundus mulle, kui Hellas kaotas oma poliitilise sõltamatuse, ostsid raudse Rooma rikkad patriitsid turgu-delt, kus kaubeldi orjadega, endale õpetlasi-filosoofid oma lastele kasvatajateks. Ja näe, filosoof, kes oli uurinud Platonit, Aristotelest, Sokratest, Pythagorast ja saanud teadusmeheks, heideti ühisesse auku või koo-passe koos ärakaranud kaasmaalastest kuriategijatega kihutati Pontus Euxinuse ** äärde, kus ta lamas päikeselõõmas, kuni keegi ta ära ostis, tema, kuuekümnenda-aastase vanamehe... Ma kujutan ette, kui palju tuli sellisel teadusekuulutaial taluda igasuguseid toorusi teen-rite poolt, kes püüdsid teadlasele kätte maksta selle eest, et teda oli lubatud käia optimaatide *** vürstlikes eluruumides, mis olid silmipimestavad oma luksusega.

* «Tirtisiena» — *terrae di Siena* (ehk põletatud sjeena) — üks värvidest, mida kasutavad maalikunstnikud nende võrdle-misi hea läbipaistvuse poolest laseerimiseks. see tähendab, maali kuivanud kohtade teistkordseks katmiseks õhukese kihiga, ees-märgiga muuta ehk tugevdada mis tahes tooni.

** Nõnda nimetati muistsel ajal Musta merd.

*** Optimaadid — aristokraadid Rooma vabariigis.

pooldest. Muidugi, enne oli võetud seljast parasiite täis rüülad ja pandud selga puhas tuunika.

Ja Kanin, kalts ümber pea, riided oma käega lapitud, mis uuesti auklikuks kulunud, oli selline inimene, kes sisendas enda vastu suurt lugupidamist: ta sarnanes tagakiusatud pühakuga.

Palju aastaid hiljem meenus mulle jälle Kanin, kui minu ees hobuse kannul sammus sahka hoidev Lev Tols-tol, seljas higist läbiimbunud kodukootud kanepiriidest rüü... Peas oli tal kunagi olnud valge nokkmüts, nüüd aga tolmust ja higist hallikaspruun, pruuniks pleekinud rüüdi küljest poolenisti lahtihargnenud mütsinokk tolk-netas. Mis oleks võinud olla veel naljakam ja tühi-keem kui see habemega veidrik (mööduvad eit ja taat) rääkis kaua aega ning silmitsesid kõrvalt väga tähele-panohkult krahvi, ja talupojalik iroonia — «jumala lahtest» — mängles nende nägudel). Aga selle armetu toivastuse seest tihedate kulmude alt särasid rangelt ja sügavtõsiselt vastu suure geeniuse silmad, mis valit-sid läbitungivalt mitte üksnes kunsti, vaid ka elu üle...

Tolstoiga võrreldes oleks Kanin paistnud väetike-keem. Tema näost peegeldus selgelt ainult unistus. See oli looduse enda unistus, mis ei arvesta ei tunde ega aastat — see oli universumi unistus.

Kõige paremini sobisid Kanini näoilme kohta Nekras-ovi värssid:

Kas sa ärkad, kui tuleb kord tund?
... Või... vaimselt uinud igavest und?

Muide, pean häbiga tunnistama, ja keegi ei usku-mulki, et ma lugesin Nekrassovi «Paraadtreppe» esma-kordselt alles paar aastat hiljem pärast selle maali kal-lal töötamist, pärast Volgal viibimist. Ja tõepoolest, mul pole vabandust, et ma ei tundnud neid imepära-said värssse burlakkide kohta. Kõik arvasid, et minu maal sündiski illustratsioonina Nekrassovi surematu-tele värssidele. Kuid see polnud nii. Räägin seda ainult «lilleparast, et armastan tõtt».²³

Naapoli muuseumis, tänavalt vestibüüli minnes on otse sissepääsu juurde paigutatud kaks sküütide kuju,

uks paremat, teine vasakut kätt. Früügia mütsid peas ja püksid jalas, meenutavad nad Kul-obski kurgaanl vaase ja lamedaid ümmargusi vaagnaid meie Ermitaažis. Nendele vaasidele ja samuti ka ümmargustele vaagnatele on väga peenelt graveeritud sküütide kujutused hobustega. Nad püüavad hobust linguga ja panevad ta rihmaga kammitsasse, täpselt samuti nagu teevad seda praegugi Doni kasakad, kui nad püüavad ja panevad kammitsasse oma hobuseid. Ka sküütide riietus tuletab väga meelde kasakate rõivastust, mida ma mäletan veel oma lapsepõlvest²⁴.

Neist kahest suurepärasest kujust tuleks tingimata koopiad teha või kipsi valada ja paigutada meie skulptuurimuuseumidesse?.. «Aga milleks?» küsib lugeja. «Need kaks slaavlast on meile erakordselt huvitavad,» vastan mina, «ja mu silmis on need nagu Kanini lihased vennad: samasugune sügav väljendusrikkus näos ja samasugused ehtsa slaavi tüübi näojooned.» Stiili järgi kuuluvad needujud esimesse sajandisse enne meie ajaarvamist.

Ja need slaavlastel olid ühed neist paljudest vangidest, kes langesid sõjasaagiks osmani ratsanikele, kes ajasid meie esivanemaid Konstantinoopolisse ja müüsid neid seal orjaturul rikastele patriitsidele. Paljud slaavlastel võitsid suure usalduse oma isandate juures ja muutusid orjade peameesteks rikaste majades, eriti aga meredel, galeeridel, madruste üle ja aerude külge needitud orjade üle. XVI sajandi türklaste juures olid sellised ametikohad veel olemas ning on säilinud meie Zaporozje kasakkonna lauludes ja böliinades. Laul «Samiilo Koškast» kujutab väga hästi sellist usaldusaluse seisundis tüüpi, kes on parajal ajal valmis nahka nülgi oma suguvendadeltki.*

Need kaks kuju, kaks tüüpi olid arvatavasti juba selliste orjade seisundis, kellest nende isandad lugu pida-

* Repin mõtleb ukraina rahvalaulu «Samiilo Koška põgene mine türklaste vangistusest» (1599). Samiilo Koška oli zaporozlaste hetman ja sattus Trapezundis türklaste kätte vangi, kust ta oli palju aastaid orjaks. Türgistunud ja muhamedi usku üeläinud sotnik Ljahh Baturlak, orjade vardja ja sotnik, kohtles ristiusku vange väga karmilt.

ad ja kes tõenäoliselt oma teenete eest isandate tahtel kujudena jäädvustati.

Vaakpoolne — pikakasvuline ilus mees, nähtavasti blond, säbrus habemega, on põhjamaa esindaja... ja tema nägu võlub mind vastupandamatult oma piiritult unustava ilmega, lakkamatu igatsusega kodukoha järele. Jah, ta igatseb kodumaa järele... Ei Vana-Rooma ega tema provintside kõrge kultuur oma suurepärase villadega, ei lõunamaa paganate lõbus elu, miski ei suuda talle asendada vaeseid avaraid steppe ning sooje taresid karmil kodumaal... Oo, kui mõistatuslik ja ammendamatu on selle ilusa vene jaroslavlaste nägu oma kaunite joontega!... Teine on «mootorse» inimese tüüp: väheldane kartulitaoline nina, nägu mures isanda maja ja asja pärast. Ta pole ilus, kuid miski meenutab temas Remskoid ja Lev Tolstoid. See sküüt oli, mõistagi, väga tark ja tubli majordoomus oma patriitsi juures.

Väljendanud nii palju oma isiklikku arvamust burlakk Kanini kohta, ei saa ma siin mainimata jätta ka tema isiku arvamust. Neli aastat pärast etüüdi maali- mist elas in ma Pariisis Kunstide Akadeemia stipendiumiloojana. Kord külastas minu ateljeed A. A. Polovt- nov²⁵. Etüüd burlakk Kaninist oli rõhknaeltega seinale kinnitatud. Kõrge aukandja hakkas selle vastu huvi tundma, silmitses etüüdi tähelepanelikult ja ütles: «Milline kaval võrukael on see mehike. Vaadake, millise jooniga ta vahib...»

Ilujem, kui A. A. Korelin rajas Nižni Novgorodis muuseumi talle selleks otstarbeks eraldatud tornis, an- netas in ma etüüdi Kaninist Nižni-Novgorodi muuseu- mule²⁶.

XVI

ÄRASÖIT

Ohtud muutusid pikemaks ja me hakkasime esma- kordselt mõtlema kirjandusele. Kellelgi meist oli palju

Pissarevi teoseid. Hakkasime lugema, ent trotslik, kuid andekas poleemika ei suutnud meile pakkuda enam mingit huvi. Kriitilised artiklid aga, nagu «Puškin ja Belinski», isegi solvasid meid ja me panime selle autori kõrvale. Leidus ka Turgenev. Näe, kus leiame vaimule kosutust, mõtleme — aga kus sellega! Raamatust hõngus vastu läage *fleur d'orange*... Romantism polnud üldse meie meele järele. Meile näis see kõik sentimentaalsusena ja jõudeelav mõisnike keskkond oli meile vastik.

«Aga vaat, mul on Homeroose «Ilias»,» ütles Kirillõn irvisui, «mis te sellest arvate? Kas mitte proovida?»

«Ha-ha-haal!» muutus Vassiljev sellest ootamatusest rõõmsaks. «Sa oled ju kahtlematult antiik! Millise raamatu reisile kaasa võtab!»

«Ei, kus nüüd sellega, me jääme magama nendest kuue algsetest daktülitest ja spondeusidest. Seda on ju vaja lugeda kuidagi eriliselt, poollauldes, mina seda enda peale ei võta. Kui meid ei suuda isegi Turgenev kõita,» jätkas Vassiljev, «siis ka see eelajalooline... Aga anna siiski! «Laula nüüd, oh jumalanna, Peleides Achilleuse vimmast...»»

«Mitte midagi ei saa aru. Aga olgu, edasi!»

Ja järsku täiesti ootamatult, sõna sõna järgi, värsvärski järgi, nii et me ei märganudki, haaras meid see elav minevik. Me ei saanud end enam sellest lahti kiskuda.

Kui Vassiljev väsis, hakkasin mina lugema ja tundsin, et satun vaimustusse ning kujutasin ette, nagu kirjutataks seda kõike meie kõige lähemate inimeste kohta. Ja alates sellest õhtust, sellest alalise lugemisest (meil leidus ka «Odüsseia»), kuhu me ka poleks läinud, kuhu me ka poleks paadiga sõitnud, kõikjal saatsid meid nende surematute, elavate poeemide värvid ja meie tunded laulsid elaval keelel...

Näiteks, kuidas sa jätad igal õhtul videvikus koju tulles ütle mata:

Kui aga loojunud päike ja laskunud öö üle maade...

Iga kord, kui me sõitsime jälle oma uude sadamasse,

... kui me tahtmatult paheõpitud värssse igavesti elavalt raamatust:

Kui sügavpõhjaga valgmasse said nad varjule, lasksid alla seal purje, ta kaärtsid ning panid kaarjasse laeva. Paustsid sel staagid ja vandid nad, lasksid langeda masti hargile, istusid pinki ja aerudel lautrini sõitsid.

Kui me hommikul täies koosseisus ükskõik mis suuna mööda Volgat teele asusime, siis, täiendades üksteist, deklameerisime valju häälega:

Kui kui tõusis ööst roossõrmine Eos, vara sündind, tõstsid masti nad, löid sel laiail valkava purje; paisutas tuul seda purje ja rõõmsasti lallasid lained, nii laks lennates laev üle märgade yoogude välja.

Vähehaaval kiindusime me ikka rohkem ja rohkem üksteisest, eeposesse ning lõpuks hakkasime kompaktsema poisikestest polkusi ning tõsiselt lahinguid pidama. See oli kuidagi imelik, et Makarov ja minu ei võtnud neist taplustest üldse osa. Võtnud mägesid kuskil kõrgemas paigas kohad sisse, jälgisid nad üksteist hinnulennult. Muide, Makarovil oli kahju nii saanud, kui ülikonnast, mis oleksid metsas kannatada saanud.

Minu ja Vassiljevi armeed aga pidasid halastamatut sõda. Varitsused põõsastes, peitumine aukudes, roostunud kivide varius — kõik see toimus väreleval südal ja kuivanud kurguga. Minna suu ammul vahtiva roheluse roodu selja taha ja võtta ta vangi, teha kahju — mahaajäänu, haarates osavalt poisikese kraedpidi — anda talle parema jalaga hoop põlveõndlasse järele. Siin hakkas iseenesest kõlama klassikaline värss, kui nad kuidas

Mõrinal maha ta kukkus ja kõlksusid turvised langenu kehal.

Kulgi see raudrüü kujutas endast suuremalt osalt üksteisest üksteisele ja langes pehmelt, hääletult rohule. Kui kännule, olid meie ettekujutuses ka turvised ja raudkubarad, ja katkisest mütsilõdust tolgendav vatt paustis meile uhke suletutina... Meie relvastus aga ei olnud siin siin lähedal pajupõõs.

Ebaharilikult sirged ja painduvad pajud pakkusid meile külluses tuttudega pikki piike ja me harjutasime pidevalt märgi pihta viskamist.

«Tekib lahingujoobumus,» — ja ma elasin selle seal läbi peaaegu aru kaotamiseni. Piigid lendasid tiheda kaldse vihmana, kui meie kolonnid marssisid käsitsivõitlusse... Minagi sattusin sedavõrd hoogu ja viisin oma madalasse orgu pidamajäänud väed rünnakule, et alles siis võtsin mõistuse pähe, kui veri valgus mulle juba rinnale. Üks vastase poolt osavasti heidetud piik oli sattunud mulle ülemise lõualuu pihta otse silma alla... Kui see oleks sattunud pool tolli kõrgemale, oleksin ma muutunud ühesilmaliseks kukloobiks, kuid juhus päästis minu...

Sel ajal hakkasid metsad end kaunistama kirka lehestikuga ja me maalisime ärarebitavatele blokilehtedele palju fantastilisi maastikke akvarellis. Selgus, et kõrgemal oli hulganisti pähklipuid. Täiesti küpsed pähklid varisesid maha, kuid neid ei korjanud keegi — elanikud olid vist laisad ega viitsinud kõrgemale minna või ei teadnud sellest üldse midagi. Me toppisime taskud pähkleid täis, kinkisime neid pererahvale ja viisime isegi kaasa küllaltki suured tugevasti täistopitud kotid pähklitega. Suured, tuumakad — kui neid kuusmutada, ületavad nad maitseilt kõige paremad lamberti sarapuu pähklid*. Meie pähklid olid vöödilised.

Läks külmemaks. Päevad muutusid uduseks, pilviseks ja lühemaks. Meie südamed tõmbusid kokku, kui mõtlesime tagasisõidule. Tuleb kirjutada kurbi ridu meie ühise vara likvideerimisest, mida me olime soetanud juba Samaaras. Polnud ju mõtet kõiki majapidamistarbeid vedada Peterburi! Näiteks samovar, lamp, triikraud, küpsetusrest ning paljud portselan- ja savinõud — ühesõnaga, kõik majapidamises vajalikud asjad. Tahtsime need asjad jätta pererahvale poole hinna eest ja mõtlesime, et nad jäävad sellega rahule. Kutsusime pererahva, püüdsime kutsuda kokku kõik, see tähendab, ka naispere. Nad solvusid otsekohe ega tahtnud tükk aega meie juurde tulla ja teatasid, kui

* Suured pähklid. Kasvavad Kaukaasias ja Krimmis.

olid lõpuks meie juurde sisse astunud, et neil pole meie vastu vaja.

«Noh, kuidas nii, võtame näiteks samovari? Me maksume selle eest kaheksa rubla, teile aga anname neljaga.»

«Samovari vast ehk võiks võtta,» vastasid nad ebaohrlikult, «aga ega me selle eest üle rubla ei maksa, teised asjad viige või tagasi, meile neid tarvis ei ole...»

Algul olime tusased, aga õhtul kutsusime nad enda juurde ja andsime kõik ära rubla eest.

Kiirelt, kiirelt oli möödunud suvi! Ja me istusime nulle suures paadis oma kirstude ja kohvritega, külmast kütürus. Tõusis tuul, mis tõstis sellised lained, et paistis, et just nüüd ujutavad nad meid üle ning neelavad Volga sügavikku tükki meie rikkustega. See oli hirmutav. Aerude juures olid kaks eite ja hallide ümmarguste kassisilmadega tütarlaps. Arvatavasti oli temal meest kahi, ta vaatas meid kaastundlikult ning tema kassilikest lapsesilmadest ammutasin ma rahu. Meil tuli kaua aega püsida kindlaksmääratud kohal laeva oodates; nähtavasti pidas lainetus laeva sadamates kauem kinni, ja ka veoseid tuli sügisel igalt poolt suuremas koguses.

Oli väga raske peatuda trapi juures. Meie paati hüppas madrus kõiega... Jändasime, jändasime, kuni viimaks saime paadi trapi külge kinnitada ning lõpuks, lootside ja jungade abiga pääsesime laevale. Laeval, nagu merelgi, oli kuulda merehaigete oiged, lained olid aga nii suured, et paiskusid isegi tekile. Kõikjal oli mürk ja peagi hakkas ka vihma sadama. Rõõmuga ronisime üldkajutisse ning hakkasime end kuuma teega soojendada. Milline õnn on küll kultuur! Einelaud: kõike on, mida süda soovib. Oo, kui me oleksime olnud rikkamad!... Ent portsjonid on tillukesed, hinnad aga kolossalised. Me plöksutasime žiguli pähkleid, milledega olime taskud täis toppinud teemoonaks.

Ma muretsesin väga oma lõpuni kuivamata suure lõuendi pärast, millele ma sombuste ilmadega olin maalinud ja ümber teinud oma «Tormi Volgal». Ma vaatasin pidevalt järele, et keegi lõuendit sisse ei muljuks. Kuid pole viga, suured lõuendid on koos, raamide vahel,

paberisse pakitud ja nööri-dega seotud. Ehk peavad vastu pikal ümberistumistega teekonnal.

Ma ei saanud jätta mõtlemata oma viimasele maalile: mööda Volgat sõidab minu nõtke niinekõie-flotill, harjunud sügava vaikusega, mille juures jõmakad palgid lebavad rahulikult ning ise liibuvad üksteise külge. Kuue-seitsme nädala jooksul jõuab siiski kõige kõvemgi niinendör märkamatast ootsumisest läbi kuluda ja määnduda peenikeseks kui ämblikuvõrk, kuigi palgid on kohati ka nööri-dega seotud... Ja kas vene inimene mõtleb hoolikale remondile, kui on paras aeg, see tähendab, seni kui veel pole kärgatanud kõu? Pilved aga tihenevad ja muutuvad ilma pimedaks, isegi kaldaid pole ääretus vetetulvas enam näha. Äkki sähvab silmipimestav välg, ja juba kärgatab kõu. Narmendavate pilvesagarate all hakkab kobrutama hall sein, kerkiavad valgelt vahutavad laintevallid, tormavad ikka ligemale ning ligemale meie pea kaotanud meresõitjate poole... Torm! See paiskab ümber kolmjala katlake-sega, rebib lahti parveonni ja pühib kõik selle seal leiduvate varudega vahutavatesse lainetesse, paiskab ja pillub laiali õhku... Milline ragin äkki algas!... Oi, milline õudus! Osa parvest rebeneb hoopis lahti ja pöördub teise lahesoppi!... Tüüriga ei ole enam midagi teha. See on küljest rebitud, jääb eemale täiesti üksikuna, kuigi ta ise pole veel laiali pillutud. Nii paduvihmast, valangutest kui ka palkide kolksumisest üksteise vastu tekkis selline mürin ja mõirgamine, et poisike, kes on jäänud kaugele tagumisele parveosale, kujutab ainult piltlikult hääle pingutust suu juurde pandud kätega. Teda pole üldse kuulda, ja kui olekski kuulda — millega teda aidata?!

Peab ütleva, et Volgal hääbub inimese hää üldse ruttu. Vahel jääb seltsimeestest pisut maha, hüüad, hüüad, kuid ei mingit vastust pole kuulda, seltsimehed liiguvad tagasivaatamata edasi, olles täielikus vaikuses...

Jää hüvasti, Volga, emake Volga! Ma meenutan oma ohvrit Volgale. Tol korral sõitsime me veel Volgat pidi alla. Ühel palavil päeval Samaaras, kui meie aurik peatus kaheks-kolmeks tunniks, et peale ja maha laa-

da, kamutasime vabadust tutvumiseks linnaga. Kuid see oli kiusatus supelda Volgas. Üsna meie sadama lähedal oli avalik supelmaja. Öndsas joovastuses ei suutnud me kuidagi ruttu veest välja tulla... Kuid tuli totata, kuna oli palju toiminguid ees. Rutates riietumiseks, ei suutnud ma kinni haarata oma ketiga taskukellast, kui see minu suvise vesti taskust välja libises ja laskus supelmaja põhjatusse vette sulpsatas. Algul mõeldin ma kaaslastele, ilmusid isegi mingid noormehed, supelmaja töötajad ja pärtsid, missugune kell oli. Kell oli hõbedast, samuti oli kett hõbedast, kell maksis kakskümmend neli rubla ja kett rublat kaheksa.

Moned hakkasid isegi lahti riietuma, et sukelduda sügavusse kella järele... Kuid mind haaras äkki mingi eepiline vaimustus. Ei ole vaja otsida, mitte midagi pole vajal. Ma toon kella ohvriks Volgale, nagu Sadko-kaupmehed, rikas külaline... Laevalt kostis kell: meid kutsti edasi sõitma.

Samene kell...

Ja alles nüüd, Nižnis, meenus mulle mu tahtmatu ohver Volgale, ja mulle tundus iseenesestmõistetavana, et emake Volga tasub mulle kuninglikult minu kingituse eest. Ja tõesti. Volga tasus mulle hiljem nagu liha-keele pojale, heldelt ja lahkelt...

Süda oli juba tulvil akadeemilise elu erutust: peagi algavad teadusalased loengud, peagi toimub konkurss suurele kuldmedalile.

Millise korteri ma saan (see tähendab toa)? Kui saaks jätta samasse majja... Rahaliselt olin ma seltsimeeste volguik. See rõhus mind eriti, võttis mult isegi une.

Ilma veel, et taipasime Nižnist sõita raudteega — see paistiski meid. Tuli küll maksta kolmanda klassi pileti hinda, kuid see-eest võitsime aega. Kuigi sõit laevadel oli meil tasuta, venis see siiski teosammul. Lamedapõhjalised alused võisid hinge välja süüa oma aeglase liikumisega, portsjonid aga laeva einelaudadele, nagu näis, muutusid üha väiksemateks ja kallimateks...

Mul hakkas jälle hirm suure linna ees, nagu esimest korda korral... Mis küll saab?... Kuid 1863. aastal olin ma üks, seiklusteotsija meeoluga: siis näis, et mida

väljapääsmatum, seda huvitavam on elu. Nüüd aga oli minu hooldamisel vend.

Imelik, et niipea kui olin jõudnud üle linna piiri, taipasin ma, et kõigepealt on mul vaja ilmuda oma ülema P. F. Issejevi juurde ja tänada teda tema osavõtlikkuse eest, mis nii kindlalt vabastas meid selle kolka püüdist.

«Aa, Repin, te tulite just õigel ajal! Mõni päev tagasi kandsin ma teist ette suurvürst Vladimir Aleksandrovitšile²⁷ ning ta oli teist väga huvitatud, talle tuleb tingimata teie töid näidata. Juba homseks pange konverentsisaalis P. A. Tšerkassovi kaasabil ja juhendamisel oma etüüdid ja joonistused välja. Kella ühe ajal ta vaatab, mis te olete kaasa toonud.»

Milline üllatus! Suurvürst Vladimir Aleksandrovitš oli kaks aastat minust noorem, ilusa välimusega, kõlava, hurmava häälega. Ma olin oma südames temast hirmus vaimustatud ka veel sellepärast, et ta tuletas mulle väga meelde minu sugulast Ivan Botšarovit. Samasugused mustad kiharad, samasugused hallikassinised silmad, täis elu ja varjatud lõbusust. Ivanisse olid kõik preilid armunud, ta oli parimaks tantsijaks, kirjutas luuletusi meie noorte ossinovkalaste seltskonna iga elujuhtumi puhul. Ta oli minust kaks aastat vanem, ja ma olin joobumiseni vaimustatud tema käitumisest: ta muutis elavaks meie ballid, ainult tema ümber pulbitses ja keerleski meie Osinovka noorte ring.

Suurvürst Vladimir Aleksandrovitš oli tollal Kunstide Akadeemia asepresident. Presidendiks oli tema tädi suurvürstinna Maria Nikolajevna. V. A. külastas tihtipeale meie akadeemiat ning me vaatlesime teda eemalt. Alati leidis grupp jõudeohjaid.

Tšerkassov arvas, et kõige mugavam on minu poolt Volgalt toodud etüüde, eskiise ja joonistusi vaadata, kui need on laotatud põrandale. Määratud tunnil, kella täpsusega, saabus suurvürst Kunstide Akadeemiasse ja laks kiirel sammul mööda laiu treppe otse konverentsisaali. Poolpöördes, juuksekrussid kuklas, kandis pika-koivaline Tšerkassov suurvürstile midagi käigu peal ette. Nägin, et kui nad jõudsid minu tööde juurde, mis valvur oli just laotanud põrandale, hakkas suurvürst

need tahlepanelikult silmitsema. Tõstnud hetkeks silmad 1884. aastalt meile, kes me vaatlesime teda poolavatud uksest üsnagi aupaklikust kaugusest, peatas ta oma pilgu minul ning ma kuulsin selgesti, kuidas ta ütles: «Aa, seal ongi Repin ise.»

Ma olin imestunud, et ta mind mäletas. Ta andis mulle käega märku tulla lähemale ja hakkas mulle küllaltki üksikasjalikult pärima, eriti aga eskiiside kohta. Kõigepealt osutas ta minu esimesele eskiisile, mis oli ette nähtud maali «Burlakid»²⁸ jaoks.

«Hakake seda kohe minu jaoks maalima.»

Noorena punastasin ma kiirelt igas olukorras ning tundsin ärsku, kuidas ma läksin kõrvuni punaseks nagu vähk. Kuid see joobumine oma verest täitis mind sellise häbematu julgusega, mis ei olnud kooskõlas etiketiga. Ja ma ütlesin suurvürstile, et ma unistasin rohkem ja valmistusin maalima «Tormi Volgal» just selle eskiisi²⁹ järgi, ja ma osutasin oma kõige suuremale lõuendile.

«Hästi,» ütles suurvürst, «tehke ka see mulle...»

Arusaadavalt olin nagu palavikus ja mind üllatas, kuidas ta küll kohe peatus veokõit tirivatel «Burlakidel», mis tööna oli veel nii nõrk ning sellisel viletsal kartongikesel, «Torm» aga suurel Širjaievos enda poolt tehtud alusraamil oli nii valguse kui ka värvide osas küllaltki hästi läbi töötatud.

Imelik, et hiljem, mitmesugustel aegadel, kui minu maalist «Burlakid Volgal» oli huvitatud seltskonna liberaalne osa, konservatiivne osa aga sarjas seda, esines väga palju teravaid lahkavamuusi. Mul tuli imestusega kuulata palju erinevate vaadete, seisundi ja mõjuga tekkimisi.

Nii näiteks, kui olin Pariisis Kunstide Akadeemia stipendiaadina, kohtasin ma A. P. Bogoljubovi³⁰ ateljees paljusid venelasi, kes vaatasid mind varjamatult uudishimuga ja mitte ilma irooniata: «Ah-iaa, teie olete ju kuulsus, kuulsime, kuulsime: te maalisite seal mingisuguseid kalureid. Kuidas siis? Lõite laineid!»

Teedeminister Zelenoi³¹ aga tungis Bogoljubovi juuresolekul tema ateljees mulle kohe ülemuslikult kallale:

«Noh, öelge jumala pärast, mis pagana vaim teid tõukas maalima seda jaburat pilti? Teie olete vist poolakas? ... No kuidas teil häbi pole, ise venelane? ... See noaaegne transpordiviis on minu poolt juba nullini vundud, ja varsti ei ole sellest enam jälgegi järel. Teie aga maalite pildi, veate selle ülemaailmsele näitusele Viini ja, ma mõtlen, unistate leida mõnda rikast loll, kes omandaks need gorillad, meie viisukandjad! ... Aleksei Petrovitš,» pöördus ta Bogoljubovi poole, kellele kui teenelisele professorile oli ülesandeks tehtud Kunstide Akadeemia poolt jälgida stipendiumisaajate tegevust, «kui teiegi sisendaksite neile härrastele, meie stipendiumisaajatele, et nad, kindlustatuna oma valitsuse poolt, oleksid patriootlikumad ega esitaks näruseid tallukaid Euroopale ülemaailmsetel näitustel vaatamiseks...»

No ütlege, kas ma võisin pärast sellist tiraadi öelda teedeministrile, et pilt on maalitud suurvürst Vladimir Aleksandrovitši tellimusel ja et see kuulub temale?

Või veel hiljem:

«Ütelge, palun, kellele kuulub teie suurepärane maal «Burlakid Volgal»? Millised tüübid! Seda ei suuda unustada. See on silmapaistvaim maal vene žanrimaalilis... Ka Vilnis andis sakslane Pecht³² sellele maalile hiilgava hinnangu. Eriti päikesele pildil ja meie tüüpidele, veel elavatele sküütidele. Aga kus on maal? Iseenesestki mõista, et Tretjakovi galeriis, kuid ma siiski ei mäleta täpselt... Aga kus mujal võiks ta olla? Aga millisele eraisikule võiks ta kuuluda? Ja kuidas seda küll lubati teile näituse jaoks? Ma kujutan ette, kuidas õukond ja aristokraatia seda maali vihkavad, samuti kui meie poeeti-kodanikku Nekrassovit! Seda maali vist manatakse kõrgemates ringkondades! Ja ka teie seisate seal halvas kirjas.»

Maal aga rippus sel ajal juba suurvürsti piliarditoas, ja ta kaebas mulle, et sein on alati tühi: kõik paluvad seda temalt eksponeerimiseks mitmesugustele näitustele Euroopas. Peab aga tõtt ütlema, et see maal meeldis suurvürstile väga. Ta armastas selgitada üksikuid iseloomusid maalil: küll kirikust väljaheidetud papp Kaninist, küll soldat Zotovist, küll nižgorodski sõdalasest,

Michael Ivanovitš Glinka ooperi «Ruslan ja Ludmilla» loomise perioodil, 1887.

Etüüd maalile «Zaporo-
roožlased», 1888.

Etüüd maalile «Zaporo-
roožlased», 1888.

kuul posimatust poisikesest, kes oli kõigist vanematest sõdurimeestest targem. Suurvürst tundis neid kõiki ning omal oli võimalus omaenda kõrvadega kuulda, millise muviga ta kõike seletas, isegi kõige väiksemaid oletata-
vad kavatsusi maastiku ja maali fooni osas.

Maali puhul tõusis eriline kära kirjanduses ja ajakirjanduses. Avsejenko turgis maalile kallale selle mõt-
tetu idee pärast, rääkides mingisugusest «ebausutavast
lollust kiigega» (oli ka ettekujutus!). Suvorin — siis
alla «Tundmatu» — muutis Avsejenko terveks vaba-
taltske armeeks: Mjakinenko, Pšenitšenko, Ovsja-
nenko, Jatšmenenko, Tševtševitšenko ja teised ning
lagus oma kõlava koodiga kõigi nende lollpeade³³ kol-
paad... Kuid maali üle kirjutati ka hiljem palju.

Lopuks isegi F. M. Dostojevski austas maali üsnagi
meheliku hinnanguga oma «Kirjaniku päevikus»³⁴. See
kutsus juba välja arutlusi mahukates ajakirjades. Aga
peamiseks maali propageerijaks oli tõeliselt rüütellik
leerold Vladimir Vassiljevitš Stassov. Esimeseks ja
kõige võimsamaks hääleks oli tema hüüd kogu Vene-
maale ning seda üleskutset kuulis igaüks Vene-
maal. Ning sellest algaski minu kuulsus kogu suurel
Venemaal³⁵.

Kummardan maani tema õilsa varju ees.

MÄLESTUSI V. V. STASSOVIST

I

Vladimir Vassiljevitš Stassov oli kõrgesti ja mitmekülgselt haritud inimene, erakordselt suurte teadmistega paljudel erialadel, eriti aga kunsti alal. Ta jumaldas ja tundis kõiki kunste.

Tema kabinet Avalikus Raamatukogus koos tema käsutusse antud käsikirjade osakonnaga sarnanes elava tegevuse tõttu teadetebürooga*. Isegi Venemaa kõige kaugematest nurkadest sõitsid siia väga erinevate erialadega inimesed teatmete ja selgituse saamiseks tähtsate küsimuste kohta.

Mul oli õnn olla sõbralikult vastu võetud Stassovite suures lugupeetud perekonnas ja saada nende kõrge kultuuriga inimeste elu lähedaseks tunnistajaks.

Vladimir Vassiljevitš oli iseenesestki mõista esimeseks isikuks perekonnas ja temast nagu paiksest väljusid ümberringi elustavad kiired, hingestades kõiki koduseid ja sõpru, keda nii vastupandamatult kiskus

* V. V. Stassov ei olnud Peterburi Avaliku Raamatukogu käsikirjade osakonna juhataja, vaid kunstiosakonna juhataja (nüüdne Saltökov-Štšedrini nim. Riiklik Avalik Raamatukogu).

enda poole Stassovite helge elu. Muidugi, mitte kõik ei tahtunud ühtemoodi peatsentrist — kangelasest-pooljumalast — Vladimir-helgest, kes eredalt põles elava loogina, kõlavalt, siiralt kõigile...

Tema lihtsus ja heasoovlikkus elustas eriti noorsugu, noorukeid, ning neid tõmbas samuti siia kunsti ülimate iluanduste sfäär.

A. K. Glazunov, vennad Blumenfeldtid, Ljadov, Rimski-Korsakov, Antokolski, Ginzburg, Šaljapin, Ropp, Vereštšagin, Balakirev, Ljapunov, Cui ja palju, palju teisi mõlemast soost isikuid — kõik said siin oma viimase lihvi, vastavalt oma püüdlustele, oma annetele.

Lõpmatult kahju, et Vladimir Vassiljevitš Stassov ei elanud vene muusika võiduni Modest Petrovitš Mussorgski näol, eriti nüüd, mil kogu maailmas on tema lohtööd muutunud ihaldatud teosteks. Ainult intiimne kirjavahetus Mussorgski ja V. V. Stassovi¹ vahel 20 ndate aastate lõpul näitab meile, millist hiiglaslikku abi osutas Mussorgskile jõude elav teadusemees, kelle valduses olid Avaliku Raamatukogu käsikirjalised ja teised väärtused. Stassov teenis rüütellikult oma sõpramuusikut tema käsutuses olevate haruldaste ajalooliste kirjajalidega.

Mul oli õnn lähedalt jälgida «Hovanštšina» ja selle vaimurikka meistri teiste haruldaste tööde loomisprotsessi ning kuulata teda ennast, kui ta laulis ja esitas oma teoseid, mis olid üllatavalt kirkad ja omapärased.

Soprade vastu oli Vladimir Vassiljevitš haruldaselt «õulalik, rõõmus ja hoolitsevalt seltsiv. Oma perekondlikke tähtpäevi armastas ta tähistada suurelt, «avulikult». Ta tundis suurt rõõmu soprade ja sugulaste tempude üle, eriti aga arvurikaste naissugulaste koerutikkide üle. Nime- ja sünnipäevadel kaunistati Stassovite eluruume lippude, vimplite ja igasuguste süripriisidega. Ruumid täitusid erilaadse lapseliku pidulikkuse ja lohususega, mis hoogustus mõne märkimisväärse uudis-aja puhul kunsti valdkonnast, nagu näiteks suure hõlmatõnnestunud foto, portree, büsti või suurepäraselt väljaõmmeldud kostüümi (vene stiilis) puhul jne. Kõike seda oskas Vladimir Vassiljevitš hinnata, kõige selle üle

rõõmustas ta nii siiralt ja nakatavalt, et tekkis üldine vali juubeldamine.

Vladimir Vassiljevitsš oli omalt poolt väga tähelepanelik lähedaste vastu: ta ei unustanud nende sünniega nimepäevi, isegi mitte surma-aastapäevi. Nagu õilis rüütel, oli ta väga helde kingituste tegemisel.

Vladimir Vassiljevitsš suhtus kõikidesse sõpradesse nagu sugulastesse. Glazunov oli juba noorest east alates Vladimir Vassiljevitsši soovitud külaline. Glazunov oli temaga väga avameelne: Vladimir Vassiljevitsš teadis noore helilooja kõiki kavatsusi. Kohe [olles vaevalt jõudnud nimepäevale Vladimir Vassiljevitsši juurde] hakkas Aleksander Konstantinovitš ette kandma oma uusi passaaže järjekordsest muusikapalast. Olles pühendanud kogu tähelepanu Glazunovile, pöördus Vladimir Vassiljevitsš harva tema poole küsimuse, oletuse või palvega seletada üht või teist kohta. Ning need kaks jutukaaslast — üks tuba hallide juustega, teisel alles gümnaasiumi munder seljas — olid nii haaratud ühisest huvist, et unustasid kõik juuresolijad ega pannud tähelegi, et külalisi tuli aina juurde. Vaikselt, tähelepanematult istusid nad mõlemad klaveri taha ning olid peagi haaratud helide võlust.

Ja näe, seal tuli ka Modest Petrovitš Mussorgski. Tema ilmunisel sirutas Vladimir Vassiljevitsš valjult ja rõõmsalt vastu oma käed. Algas elava poisikluti «Modestiuse» kärarikas plastiline ettekanne. Ilma et keegi oleks palunud, astus ta kähku klaveri juurde, ja tuba hakkasid kuulajate ees kukerpallitama naljakate kõlavate retsitatiivide iseloomulikud ootamatud helid, mida toetas helilooja ise pisut kähisevate reibaste sõnadega, ning publik ei suutnud enam tagasi hoida oma vaimustust ja naeris laginal kaasa.

«Ohoo! Keda ma näen!» hüüdis järsku Vladimir Vassiljevitsš. «Milji Aleksejevitsš! Tere tulemast!...»

Balakirev, suudelnud sõbralikult vastastikku Vladimir Vassiljevitsšiga, käis mingil erilisel variatunud kõnnakul läbi tuttavad ning istus varsti klaveri taha koos Maria Nikolajevna Stassovaga. Ta mängis kuidagi eriliselt Maria Nikolajevnale, ja Maria Nikolajevna kuulas teda ka kuidagi eriliselt. (Maria Nikolajevna, Mar-

matje Matvejevna Stassova tütar, oli enam kui viisteist aastat vaimuhaige seisundis. Ei saanud imetlemata vaadata, millise hellusega suhtus perekond vastutamatuna vaiksesse haigesse. Maria Nikolajevna paranemine võttis kaua aega; enam kui viisteist aastat oldi ilma igasuguse pingutuseta kannatlikud haige täditutrega ja kaotati temaga eriti õrnalt.) Külalisi tuli aina juurde. Saabusid Nikolai Andrejevitsš Rimski-Korsakov, Cui, Borodin, Ljadov...

Mõne aja pärast kostis jällegi Vladimir Vassiljevitsšile omane rõõmus hüüe:

«Kas võib see tõsi olla? Mis ime läbi?»

Antokolski oli tulnud just asja Pariisist. Vladimir Vassiljevitsš oli temaga pidevas kirjavahetuses. Ta armastas korduvalt uuesti lugeda Antokolski kirju, parandades neid grammatiliselt, et vältida vene keele talumatut moonutamist. Stassovi poolt parandatuna ja trükitis avaldatuna äratavad need kirjad suurt huvi nii oma ideede sügavuselt kui ka vaadete originaalsuselt*.

Daame ei suutnud Vladimir Vassiljevitsš vastu võtta ükskõikselt. Ta suudles sisseastujal armastusväärset kätt, siis käsivart, siis küünarvart ja neid kohti käel, miliseid Homeros nimetas võluvalt liiliavalgeteks õlgadeks — «liiliaõlgne Hera». Need on eriti õrnad, mitte kunagi päevituvad kohad kehal.

Ta oli haruldaselt hoogne oma tunnetes, ei varjanud valinustust, kui talle saabusid kirjad tema südamele kallitelt inimestelt, suudles saadetisi ning silmad täis pisaraid, väljendas valjusti oma suurt armastust.

Vladimir Vassiljevitsš armastas üldse elu ja oskas seda hinnata, ei lasknud elus midagi mööda, mis meid rõõmustab, täidab, toidab. Talle meeldis süüa kallites restoranides — paremaid neist tundis ta nii meie kui ka välismaa linnades. Moskvas — Testovi oma ja teisi, Peterburis — Dononi oma ja teisi, Pariisis — *Café Ame-*

* V. V. Stassov avaldas 1905. aastal M. M. Antokolski kirjad ja artiklid. Kuna Antokolski ei vallanud küllaldaselt õigesti vene keelt, võttis Stassov tema kirjad enne avaldamist tõhusaks kirjanduslikuks ümbertoötamiseks (vt. M. M. Antokolski. Tema elu, teosed kirjad ja artiklid. V. V. Stassovi redaktsioonis. Peterburi, 1905).

rican ja teisi. Kui palju kordi me, taissöönud, nii et raske oli olla, istusime bulvaritel, silmitsedes rohkearvulisi möödujaid, ja lobisesime vabalt ning rõõmsalt.

Välismaal suure *table d'hôte*'i* taga ajas Vladimir Vassiljevitsš mind mõnikord venepäraselt valju häälega rääkides nii naerma, et kuku või pikali. Lõbu oli nii laialt, et võimatu oli naeru tagasi hoida. Kuskil pole kombeks laua taga nii valjusti naerda. Meie, vene-lased, tõmbasime paratamatult tähelepanu endale...

Veel üks iseloomustav joon oli Vladimir Vassiljevitsšil: tarvitses vaid ilmuda huvitava daamil, kui ta suunas temale oma erakordselt ilmeka, hurmava pilgu. Peagi tekkis tutvus, hüvi kasvas ettenägematu katkestumiseni, mis reisijatele saabuvad äkki, — kiiresti lõpeb ja hajub kirgede õhkkond. Sageli juhtus seda ka raudteevagunis: tema ilusate suurte silmade pilk oli vastupandamatu: daamide juures oli tal suur edu. Vladimir Vassiljevitsš ei olnud püsiv austaja, ta kiindus pidevalt. Ta ise ei armukadetsenud oma kireobjekte, jättes neile täieliku vabaduse. Ta oli väga avameelne ning tuletas tihti kujukalt ja kaunilt meelde oma joobumusi armastusest... Võimatu oli teda mitte armastada — siirus ja terved tunded olid temas piiritud ning ta oli nii kaunis ja lihtne.

II

[1875. aasta suvel] ootasin ma Vladimir Vassiljevitsši Pariisis. Ta ei saanud niipea lahkuda Peterburist, kuna ta osutas abi Mussorgskile nende pärlite loomisel [rahvaloomingust], millistesse helilooja oli sukeldunud. Seda ei saanud millegagi asendada: seal tärkas «Ürgne Venemaa» — meie eepose põhivara.

Prantsuse vabariik oli veel väga noor, ning mina, elades tookord seal, imestas, et oli täielik vabadus liikuda ilma igasuguste viisade ja passideta, kuigi kõik tuletas veel meelde kommunaaride ajajärku: Vendôme'i kolonn lamas alles purustatuna üle kogu Vendôme'i väl-

* *Table d'hôte* — uhine laud (prants. k.) — Tõlk.

jaku, Tuilleries oli varemeis, linna raekoda — samasugune tore ehitus — kujutas endast vaid suurepäraseid muulilisi varemeid, kuid sealjuures ei pisemaidki takistusi meile, välismaalastele, ei mingeid maksustamisi avalikele tasutava kuulmatult kõrge kontributsiooni taotlemiseks.

Ma sain kirju isegi Tšugujevist, kirjaoskamatult kirjutatud aadressidega, millest ma ise polnud võime-
tud aru saada — kirjad tulid kohale. Ja meid tunti juba nagu kõiki kodanikke, — lihtsalt ime, võrreldes praeguse kogu Euroopas valitseva registreerimise kombega.

Kogu maa kujutas haritud rahva noore elu rõõmu-
tut vabadust.

Kogu selle aja kestel oli Vladimir Vassiljevitsšil eriti heameel.

Üks mure rõhus siiski tema südant: tihtilugu lenda-
sid ta mõtted Mussorgskile: «Ah, mis küll on lahti
meie vaese Mussorjaniniga?!» Juba mitmel korral tuli
Vladimir Vassiljevitsšil hädast välja aidata oma geniaal-
set sõpra, kes tema eemalolekul vajus päris põhja.
Tõesti, lihtsalt uskumatu, kuidas see suurepäraselt kas-
vatatud kaardiväeohvitser, toredate suurmaailma kom-
nudega, daamide seltskonnas teravmeelne vestleja, am-
mendamatu kalamburist, vaevalt jäänud eemale Vladi-
mir Vassiljevitsšist, müüs kiirelt maha mööbli, elegantse
rõivuse, hakkas peagi külastama mingisuguseid odavaid
trahtereid, kaotades seal oma elurõõmsa välimuse,
muutudes «endiste inimeste» sarnaseks tüübiks, nii et
«eda lapselikult lõbusat jõnglast punast värvi kartuli-
muga oli võimatu ära tunda. Kas tõesti on see tema?
See, kes oli riides otsekui nõelasilmast tulnud, kandade
kokkulööja, laitmatu seltskonnainimene, parfümeeri-
tud, rafineeritud, üleolev. Oo, kui palju kordi suutis
välismaalt tagasijõudnud Vladimir Vassiljevitsš vaevalt
kuskilt keldriurkast üles otsida Mussorgski, kes oli
püüdnud räbalais... Kella kaheni öösel istus Mussorgski
mingisuguste kahtlaste isikutega, mõnikord aga isegi
suure valgeni välja. Juba välismaalt pommitas Vla-
dimir Vassiljevitsš kõiki oma lähedasi inimesi kirja-
dega, paludes teatada Mussorgskist, sedapuhku sala-

pärasest tundmatust, kuna keegi ei teadnud, kuhu ta oli kadunud...

Pikki tunde istusime me Pariisi raamatukogus Rembrandti käsikirjade ja gravüüride osakonnas. Vladimir Vassiljevitš kopeeris palju töid akvarellitehnikas oma väljaandele «Slaavi ja ida ornament».

Ja kuidas küll Vladimir Vassiljevitš armastas, hindas ja tundis kroonikaid ja käsikirju! Trükitud väljaandest tema ja Mussorgski kirjavahetuse kohta on näha, mil-liseid teeneid Vladimir Vassiljevitš osutas geniaalsele muusikule tema «Hovanštšina» libreto loomisel. Jah, Vladimir Vassiljevitš oli tõeline hariduse rüütel: ise varju jäädes osutas ta nii palju teeneid väljapaistva [võõra] loomingu kõige peenematele, kõige sügavamatele külgedele.

Siin me muidõ nautisime Rembrandti gravüüre. Suurepärane haruldaste kallihinnaliste uunikumide kogu! Me olime juba hästi tuttavad kõigi Rembrandti gravüüridega Dmitri Aleksandrovitš Rovinski Peterburi kollektsiooni põhjal. Näiteks kunsti-armastaja Rovinski, kes eriti austas Rembrandti, hoi-dis kogu oma võrratu kollektsiooni laitmatu korras ja puhtuses, koostas kõigist haruldustest erilise kunsti-armastajatele määratud väljaande (väheste jaoks). Riik-like Dokumentide Valmistamise Ekspeditsioonis olid gravüürid nii trükitud, et neid oli raske eraldada originaalidest*.

Dmitri Aleksandrovitš näitas neid aarete originaale värisevi käsi, ainult oma vähestele sõpradele, paludes ettevaatlikult hingata, pilk neil pärleil, mis olid trüki-tud Rembrandti enda poolt.

Kord hakkas Stassov vastavalt oma iseloomulikule ohjeldamatusele huupi rääkima mingisugustest puu-dustest Rembrandti joonistuses.

«Heel!» katkestas teda Dmitri Aleksandrovitš, «kui nii, siis ma ei näitagi teile.»

Nii hindas ta neid aardeid!

* D. A. Rovinski oli gravüüride kollektsionäär ja terve rea vene ajalooliste gravüüride uurimuste autor. Re-in mõtleb Rovinski poolt 1890. aastal väljaantud «Rembrandti gravüüride täielikku kogu».

Ja nne, Pariisis, Riiklikus Avalikus Raamatukogus olid nüüd needsamad, kellegi rikka kunstiarmastaja poolt raamatukogule kingitud pärlid oskamatult ja eumolalt tärklisega mingisse kontoriraamatu taolisse kausta kleebitud. Gravüürid olid muhklikuks tõmbu-nud, millest kohati tekkisid sügavatele varjudele hele-dol lalgud, rikkudes täiesti asendamatuid uunikume. «Nii see on, see kroonu asutus!...

V. V. Stassov ei suutnud seda barbaarsust andestada. Ta hindas minevikku, ta hoidis manuskripte Avalikus Raamatukogus. Aga eks need ainueksemplarid-tõmmised maksen nüüd mitu tuhat rubla (vana tuhmunud pisemat hõõgni lehe — doktor Ephraim Bonuse² portree — otta Rovinski 800 kuldrubla eest).

III

Ma ootasin juba ammu Vladimir Vassiljevitši mat-kale mööda Euroopa muuseume, nagu me olime kokku leppinud. Lõpuks, 1883. aasta kevadel, asusime me teele.

Prægugi (kui on möödunud enam kui nelikümmend aastat) võin ma meenutada ja üles kirjutada väiksemaid epümoode...

Paljudes pealinnades sattusime me vaimustusse rah-vuslikus stiilis ehitatud hiiglaslikest hoonetest. Rahvus-likkus oli juba ammu Vladimir Vassiljevitši ideaaliks. Ta jälgis ideeliste hoonete püstitamist [Euroopas] ning kannatas kiivalt meie rahvusliku mahajäämuse pärast. «Seda võivad teostada ainult vabariigid ja parlamen-taarsed riigid,» ütles ta, uskudes vabariikide võimsusse, «ainult neis leiavad rahvuslikud talendid tõelist ra-kendamist.» Veneetslased, hollandlased, prantslased olid tal kogu aeg keelel. Kõik need rahvad töötasid meile edaspidi uusi vaimustavaid elamusi ja me sõit-sime nende juurde...

Kõigis muuseumides on suure hulga kunstiväärtus-like esemete puhul paratamatu; et esineb keskpära-vel ja isegi päris kahtlasi eksponaate. On vaja mitu korda ja hästi põhjalikult uurida iga muuseumi, et

mitte raisata aega halvale kunstile. On vaja peent maitset ja head malu, et eksimatult ja tõeliselt hinnata iga eset...

«Ah, miks te siis nii mööda lahete? Vaadake, see on ju Tizian!» peatas mind Vladimir Vassiljevits. Ja tõesti, Tizian, ja isegi ootamatult huvitav... Kuidas küll võis Vladimir Vassiljevits selles tuhmunud ning igati ebaselges teisejärgulises etüüdis, mis silmanähtavalt kuulus suurele, kuid juba raugastunud meistrile, nii ruttu ara tunda geniaalse maalija? Nähtavasti tundis ja hindas ta teda juba ammugi.

Oma hinnangutes kunstiteostele paistis Vladimir Vassiljevits silma suure iseteadvusega, temas puudus «asjatundjate» estetism ning täpselt sama kaugel oli ta odavast moralismist kunstis. Temas peitusid inimeskonna kõrgeimad ideaalid ning ainult need ideaalid juhendasid teda silmapaistvate kunstiteoste valikul ja nendele hinnangu andmisel. Enamik ajakirjanikke, kes kirjutasid kunstist, ei olnud muidugi kunsti uurinud ning lobisesid [sellest] kuuldu kohaselt. Nendele «asjatundjatele» oli eriti meeltemööda andeka (isegi publitsistika valdkonnas) A. N. Serovi fraas. Serov läks pärast sõprust Stassoviga (õigusteaduse õppimise päevilt) temast lahku ning lausus Vladimir Vassiljevitsi aadressil sellise teravmeelsuse: «Stassov on suurepärane muusikakriitik skulptorite hulgas ja suurepärane skulptuurikriitik muusikute hulgas». Kirjamehed läkastasid heastmeelest ja kordasid seda fraasi. Nad ei suutnud kuidagi aru saada Stassovi kriitikast, sest see oli kunsti kauaaegse uurimise vili prantsuse, saksa, inglise ja itaalia allikate põhjal. Tema maailma ideaalid seisid teetähistena sellisel kõrgusel, milleni vähikute vaade kunagi ei ulatunud. Sellepärast, kui mõned ka nõustusidki Stassoviga, siis seda alles pärast pika aja möödumist. Isegi selline haritud kunstnik nagu Turgenev oli valmis karjuma jonnaka lapsena kogu tänava kuuldes, et teda tuleks viia hullumajja sel momendil, kui ta nõustuks Stassoviga...

Mul olid juhuslikult hästi teada need pisiasjad, mille tõttu tekkisid kõik need vastuolud. Nende ühtmoodi kõrgelt haritud inimeste, Stassovi ja Turgenevi juures

et saanud olla erinevust vaadetes asjadele, mis neile meelemeile olid ühtviisi täielikult teada. Stassov oli ainult radikaalsem vaidlustes³.

Tuline publitsist-patrioot Vladimir Vassiljevits oli paljudele kunstikriitikutele hirmuks ja teda kardeti. Oo, kui palju [sihilikku valet] oli selles iseloomustuses, millese nad talle andsid, [ja kauaks] külge pookisid.

«See on ju õudne,» ütlesid nad, «Stassov ei põlga mitte üksnes loodust, ta põlgab ka helleenide kõrget kultuuri!!!»

Muide, ma olin ise tunnistajaks [tema kirglikule loodusearmastusele]: kuidas ta armastas oma tagasihoidlikku suvemaja väikese kidura aiakesega armastatud Pargolovos, kus kogu nende suur perekond sõbralikult ja rahulikult elas umbes kolmkümmend aastat. Aia lõuna oli kallak väikese oru poole, mis ulatus põldudeni. Ma nägin mitmel korral, kuidas Vladimir Vassiljevits vaatas kaua imestunult seda armast kohakest ning tunnetas, et see näib talle kaunimana, südamelähedasemana kõigist kuulsatest Šveitsi maastikest.

[Mis aga puutub helleenide loomingusse], olin ma tunnistajaks tema vaimustusele kahe istuva naise kujust Parthenoni frontoonil. Ta avaldas oma vaimustust oma juuresolekul nende kahe figuuri puhul ka vaidluses Semiradskiga, mille ma üles kirjutasin stenograafilise täpsusega.

Need hunnitud kreeklannad tihedais drapeeritud voltides istuvad nii sundimatult, surutuna teineteise vastu. Ja selles maailmakuulsate skulptuurišedöövrite grupis vaimustavad nad vaatajaid nii tõeliselt oma lugevate kehavormidega, mida võib tunnetada läbi peenikeste voldikeste.

Aga kuulus Afrodite (Medici Venus)! Roomas, Kapitooliumis, seisab selle kauni jumalanna kuju Kapitooliumi Venuse nime all Skulptuuri Muuseumis. Kuju on muutunud helleenide ajaloo parimal epohhil pentelikoni marmorist. Sel marmoril on naise keha kahvatu toon, ja nagu tõelistes meistriteostes, peitub jumalanna kõigis vormides elav realism. Pärast Itaalia ühendamist pidas parlament, kuna polnud teist kohta, esialgu oma istungeid Kapitooliumis. Puhkehetkedel tulid parla-

mendiliikmed imetlema Afroditet. Öhtul ja öösel valgustas kuju suur tugev reflektor. Iseenesestki mõista muutis reflektor ihuvärvi täiesti elavaks. Illusioon elavast kehast oli niivõrd suur, et vaatajad olid täielikult võlutud... Kuju pöördus nišis ringi ja vaatajaskond peatus kaua ta selja taga — see oli elav, täiesti elav keha.

Nii sattusime meiegi Vladimir Vassiljevitsšiga Kapiitoliumi kuju pöördasendi ajal. Vladimir Vassiljevitsš sattus sellisesse vaimustusse, et haaras sealsamas galeeriivalvuri tühja tabureti ja kasutades tema äraolekut, tõstis selle jumalanna ligidale, astus taburetile ja andis Afroditele kirgliku suudluse. Afrodite oli nagu elus, ja selle ilu kõige reaalsemas kujus ei tundunud olevat vähimatki rutiini.

Meesfiguuridest armastas ta Halikarnassose Mausoolost, Sophoklest, Aischylost, Zenoni ja isegi Sokratesi. Vaat milline oli «Apollo-vastane», nagu teda nimetasid meie akadeemilised professorid! [Ei, antiikkunsti vastu ei tundnud ta põlgust], vaid vihkas ainult selles kunstis ja ka teistes kunstides rutiinideks väljakujunenud üldisi seisukohti. Näiteks ei kannatanud ta Canovat ning nimetas südametäiega tema magusaid teoseid labasteks, s. o. banaalseteks...

Kuid ma pean ruttama: meie ees on suur tähis — Rembrandt. Me sõidame Amsterdami. Rembrandt seis meil esikohal.

Kui me Amsterdamile lähenesime, hakkas täide minema Vladimir Vassiljevitsši ammune unistus — näidata minule Rembrandti. Märkasini, et Vladimir Vassiljevitsš sügavalt ja nukralt mõtleb. Tema ilusas kujus ja ilmekates silmades väljendus plastiliselt iga tundmus.

«Mis see on, Vladimir Vassiljevitsš? Teid piinab mingi oluline küsimus? Olla või mitte olla?» püüdsin ma põhjuse juurde jõuda.

«Jah,» ütles Vladimir Vassiljevitsš sügava veendumusega. «Ma jõuan ju ikka lähemale oma kõige armsamale «Õisele vahtkonnale»⁴... See ilmus elavalt mu silme ette juba eelmises muuseumis, enne restaureerimist. Sobkol⁵ olid viimased, kõige üksikasjalikumad

muuseumi restauraatorid avastasid, et see õine pilt oli algul maalitud päikesevalguses. Kujutan ette, mis see oli. Ja Rembrandt maalis kogu pildi ümber õiseks... Aga ikki ta ei meeldigi teile? Sest see — te ei suuda meeldale ette kujutada — oleks mulle selliseks kurvas-tuueks! Meil võib-olla oleks tekkinud isegi mõtete lahkkumineks.

«Mis te siis nii, Vladimir Vassiljevitsš, ma ju tunnen seda maali väga hästi gravüüride ja koopiate järgi. Teid rusub ikka veel Pariisi raamatukogu oma barbaarselt kleebitud gravüüridega.»

«Jah!» pahandas Vladimir Vassiljevitsš. «Kuhu see koljab? Kui voldiliselt on neil kleebitud ofordid, otse raamatusse, eriti «Sündikud»⁶, ja ka paljud teised. On alles barbaarsus!»

«Õudne, õudne,» ütlesin mina. «Seevastu on Dmitri Aleksandrovitsšil talle eriti armas meistriteoste portfell, kus on Ephraim Bonus ja teised. Ah, kui meeldiv oli meil tema juures olla!»

Kaua aega vestlesime me heast D. A. Rovinskist, tema väljaannetest, suurtest haruldustest.

Uues muuseumis oli «Õine vahtkond» hästi eksponeeritud: maali sai ka kaugelt vaadata. Me tundsimme naudingut (Vladimir Vassiljevitsšil ei tekkinud minuga lahkarvamust). Kuid me lähenesime veelgi rohkem teineteisele Frans Halsi töid vaadates. [Muuseumi] oli kogutud palju selle meistri loomingut, mida me veel polenud näinud. Neil päevadel, kui muuseum oli avatud, ruttasime me igal hommikul oma paradiisi. Hiljem otsime Haagi, et näha «Anatoomia tundi» (meil Harlamovi⁷ poolt suurepäraselt kopeeritud).

Holland on mulle meelde jäänud nagu suur lausvalgus, soojus ja rõõm. Ja kui palju rahvast, kui palju rahvast!... Nii palju lapsi ja daame — erakordselt õlgusaid, lühemat kasvu blondiine. Raske oli pääseda üle väheldaste väljakute, läbi elava ja kihava pealetulvava inimmassi, kes võttis elu rõõmsa pillerkaaritamisenä. Vladimir Vassiljevitsš näis suurepärasena nende hiliputtide seas. Palavatel öhtutel ei pannud ta kübarat pihke, ta paljas pealagi säras pidulikult. Mulle meenub, et isegi sügiseste jahedate ilmadega käis ta tihti palja-

päi. Vaatamata lopsakatele juustele külmetas minu pea isegi kübara all, aga Vladimir Vassiljevitš võttis pidevalt kübara peast, kuna tal oli palav... Sama tegi ta ka Itaalias kõige kõrvetavamatel päevadel, kui mina, kartes paikesepistet, ei võinud sammugi astuda ilma kõrge kübarata.

Me kihutasime Pariisi poole. Vladimir Vassiljevitš jumaldas Pariisi. Ta uskus ainult vabariigisse. Oli veendunud, et ainult vabariiklaste juures on tee lahti vabadele kunstidele, mis loomulikult lähtuvad rahva vajadustest, kes on vabanenud võimude omavolist, kes olid soosinud ainult monarhia absolutismi ja klerikalismi võidutsemist toetavaid suundasid kunstis.

Mul tuli olla tunnistajaks kujutlematule vaimustusele, mida Vladimir Vassiljevitš tundis armastatud Pariisi ees. Ta ei püsinud paigal kalessi istmel, eriti vaimustasid teda pitsid, nagu ta nimetas palkonivõresid. Ta vaatas kogu aeg ringi, hüüatas, ohkas ega katkestanud kõnevoolu, väljendas valjult oma rõõmu, silmis vaimustuspisarad. Pariisi tundis ta ammust aega ja täiuslikult.

Me asusime elama Itaalia puisteel võõrastemajja, kõige ülemisele korrusele, kus suurele palkonile oli Vladimir Vassiljevitši jaoks paigutatud kirjutuslaud ja tugitool. Juba hommikul kella viiest peale, alles pesuväel, kirjutas ta oma artikleid ja kirju, — kirju ta kirjutas palju, armastas neid kirjutada, kuid armastas neid ka saada. Me ei jätnud kasutamata juhust, et küsida *poste restante** lauast, ja Vladimir Vassiljevitš sai alati hulgaliselt kirju.

Oma suurepärasest kõrgusest ei saanud me jätta imetlemata väsimatut maailmalinna Pariisi. Laialt ja kaugelt mõlemasse suunda kihutasid tollad, kostsid vaikimatud piitsalaksatused ja rattakummide sahin mööda makadami**. See eemalt kostev meloodiline sumin meelitas kuidagi alateadlikult rõõmu tundma.

Pariisis püüdsime me näha Henri Regnault' originaale «Salome», «Hukkamine ilma kohtuta» ja «Mars-

* *Poste restante* — kirjad nõudmiseni (prants. k.). — Tõlk.

** Teekillustik, mida kasutatakse teedehitusel.

nal Pülm»⁶. Kui muutlikud on ajad! — nüüd on need maalid juba unustatud. Meie aga lugesime veel teel Henri Regnault' kirju Clairinile ning olime vaimustuses sellest geniaalsest entusiastist, kes, elades Alhambras, oli võlutud Velázquezist ja Fortunyst.

Prantsusmaa, kes pidas seitsmekümnenendatel aastatel sõda sakslastega, tõi suure ohvri selle võrratu geenius-
... Ta oli just äsja end täiel määral avaldama lükanud, püüdes välja rabelda tinglikest raamidest, millest ta üle sammus kui gigant, kuni rumal kuul Mont-Valeriani kaeviku rinnatisel tabas vahvat soldatit, kes oli välja saatnud viimase laengu sakslaste juhtidele... Üksnes küljetaskust leitud kirja abil suudeti me tunda Regnault'd; tema verrega määrdunud nagu oli tee ääres kasvavate plataanide lehtedega paksult kokku kleepunud. Tema kirjade raamat on üks huvitavaimaid romaane kunstniku-entusiasti elavast täisverehoost elust. See tuleks tõlkida ka vene keelde.

Muldugi, meie peamine huviobjekt oli Louvre, ning muld üllatas Vladimir Vassiljevitš oma teadmistega selle suure kogu kõigi šedöövrite kohta. Euroopas on need kolm: Louvre, Madrid ja Dresden. Oigluse nimel tuleb öelda, et neljandaks saab Peterburi.

Ent Pariisist ei lahkunud me niipea. Siin oli palju meid jaoks, alates Compiègne'ist, kus me peatusime veel enne Pariisi.

Meie Vladimir Vassiljevitšiga ei jätnud tollal vahele ühtki sotsialistide koosolekut. Sotsialistide koosolekutel, milliseid me külastasime erinevates kohtades, oli Vladimir Vassiljevitš eriti vaimustatud alles noore naise naislektori Hubertin-Auclairi ettekannetest.

15. mail aga olime ka meie rahva hulgas Père Lachaise'i kalmistul, kuulsa müüri juures, kus alles tuljuti oli toimunud Kommuuni kangelaste mahalaskmine. Kõik olid veel alles äsja läbielatud hirmsate sõjanduste mõju all. Nüüd valitses siin suur üldine pidu-päev. See müür oli ohtralt kaunistatud punaste lillekimpudega ja oli piduliku ilmega. Kogu vaba ruumi müüri ääres löid kihevile üha juurdetulevate inimeste grupid suurte punaste lillekimpudega. Selle müüri juures oli mitmes reas palju värsked haudu madalate

valgete ristidega. Neid haudu kaunistasid tapetute omaksed samuti punaste lillekimpudega.

Rahvast tuli üha juurde ja müür kattus üleni lilledega — muutus punasemaks ja punasemaks, kuni viimaks oli punane nagu pärsia vaip. Kaotamata aega joonistasin ma kogu stseeni kaasasolevasse albumisse. Rahvasumm rõhus vahetevahel mulle niivõrd peale, et oli võimatu jätkata, trügitu ette ja varjati kõik ära. Ent prantslased on delikaatne rahvas. Varsti võtsid mind oma kaitse alla mitu jässakat töölist ja peagi vabastati mu ees vajalik ruum ning ma kuulsin oma selja taga heakskiitu: naabrid pärisid üksteiselt, kes ma olen, ja kui said teada, et olen venelane, hakkasid rõõmsalt tervitama venelast, oma — siis alles värsket — liitlast. Keegi arutas, et see on nii hea, et venelased on liitlased: keel on ühine nii prantslastel kui venelastel (ta oli kohanud Pariisis venelasi, kes rääkisid prantsuse keelt), ja venelased on üldse tublid. Aeg lendas, ja ma jõudsin kogu stseeni ära joonistada...

Samal ajal kõnepidajad vahetusid, võttes koha sisse improviseeritud poodiumil.

Pärast paljusid kõnesid liikusid sinisärklased suure rahvahulgaga Blanqui⁹ hauale. Ja siin haul peeti jällegi poodiumilt kõnesid.

Vladimir Vassiljevitsš kuulas peaaegu hardunult lõpmatuid kõnesid lõpmatult hulgalt oraatoreilt, kõige mitmekesisema välimusega kodanikelt. Enamikus olid need sinisärklased, vahel ka voorimehed valgete lakeeritud silindritega, kokardid küljel ja seljas valged pikad kuued nagu voorimeestel. Imelik oli näha, kuidas mingisugune voorimees valges redingotis, peas lakeeritud silinder kokardiga, pajatas kõrgelt poodiumilt paatosega, ise näost punetades, pikka kirglikku kõnet.

Jõudnud tagasi hotelli, maalisin ma värskete muljete mõju all õlivärvidega mitu päeva oma pilti¹⁰.

Hiljem omandas selle minult I. S. Ostrouhhov, täiendades tollal oma silmapaistvate kunstiteoste kogu. Ja — oh seda rõõmu! — kirjutades praegu neid ridu, sain ma temalt kirja. Tema galerii on terve! Selle teekaupmeestest Botkinite rikka pärija maja Trubnikovi põik-

teel natsionaliseeriti ning Ostrouhhov koos naisega loovd oma aarete hoidjaks oma majas, mis on muudetud avalikuks muuseumiks. Elamiseks eraldati neile mõnede söögituba, kümme saali aga määrati muuseumi jaoks — suurepärase.

Pariisis me külastasime Lavrovi¹¹. See valitsuse silmis tõrjus inimene elas vaesuses, kuid suures korteris, kuna teda külastati pidevalt. Ta elas all, hoovipoolses korruses ja seetõttu võisid teda kõigist ülemistest akendest kuulda nuhid (vene nuuskurid). See heasüdamlik, hõbedaste juustega vanamees oli väga lahke, teda armastati mõlemast soost mõttekaaslased. Mõned tema külastajad olid väga huvitavad. Näiteks Orlov, sinise pleekinud pluusiga ja söekaevuri nokkmütsiga ilus noorsilmaline brünett, kelle nägu peegeldas nii lapse naerust kui ka vallutaja rangust. «Noh, mis siis ikka, mu armas,» ütles Lavrov, «heategija poolt, heategija poolt!» See tähendas seda, et Orlov pidi samovari üles panema ning serveerima teelaua kogu improviseeritud «ellakonnale, mis koosnes kümnest-viieteistkümnest inimesest. Meie peremees soovitas paljutähendavalt mitte akna ligidale istuda. «Sest nüüd on ülevalt meie peale suunatud binoklid, ja ma kardan, et teid võidakse tabada visiidiga... Mina ju tunnen neid kõiki, aeg on...» Ja ta suunas terava pilgu üles. «Aa, see on uus nägu, vene brünett,» ütles ta

IV

Koos Vladimir Vassiljevitsšiga oli mul väga kerge rääkida. Ta tundis kõiki keeli, tal olid solidsed soovituskirjad Avalikust Raamatukogust — kõik ukсед olid talle avatud. Kogu maailma teadlastel oli ammugi olemas sõbralik kolleegidevaheline suhtlemine, isegi tundmatutega. Nii oli meiega Madriidis. Ma saatsin kõikjal Vladimir Vassiljevitsši. Muuseumi direktor Madrazo¹², väga armastusväärne hispaanlane, Pariisile hästi tuntud kunstnik, võttis meid sõbralikult vastu. Muuseum oli avatud meie jaoks avatud ka pärast lõunat kuni hilise õhtuni. Me jäime kaheks tunniks täiesti üksi

muuseumi. Võtsime pintsakud seljast ja olime nagu kodus. Ma töötasin oma koopia kallal (Velázquezi «Kääbus»), Vladimir Vassiljevits aga, lamades suurepärasel pehmel sametisel pingil, luges midagi valjusti. Pikk pink võimaldas tal end täies pikkuses välja sirutada ning me lahkusime oma avarast ateljeest alles siis, kui hakkas hämarduma.

Lihtsalt uskumatu, kui armas ja sümpaatne rahvas on hispaanlased.

Valmistusime sõiduks Toledosse. Madriidist ei ole see kaugel. Vladimir Vassiljevits hakkas kuidagi jändama halvasti istuva kraega. Vaatasin kellale: «Vladimir Vassiljevits, kiirustage, et me ei jääks rongile hiljaks!» Jõudsime tänavale — ei ühtki voorimeest. Lõpuks istusime sõidukisse. Ühelt mäelt oli all asuv vaksal hästi näha. Näeme, rong ajab juba kõvasti auru välja. Meie voorimehe Rosinante tuletas meelde pikadoori setukat, umbes sellist, millistele härjad härjavõitluses tugevad arssinapikkused sarved soolikaisse torkavad ja neid kõrgele õhku pilluvad. «Jah, me oleme juba hiljaks jäänud,» kordasin ma kella vaadates. «Kas poleks parem tagasi pöörduda, Vladimir Vassiljevits? Vaadake, rong hakkab kohe liikuma. Milleks voorimees piinab oma vaest setukat? Asjatu juba...» Näeme, et rongi teenija on meid alt märganud ja vehib sõbralikult kätega. Mäest alla on kerge sõita ja setukas hakkas vänderdades meie heategijate poole karglema. Meid juhatati sõbralikult nagu head noosi oma kohtadele. Ainult meie järele ootaski kogu rong! Kus veel teises riigis te leiata sellist vennalikku osavõtlikkust? Kas pole õigus?

Saksamaal viis kord keegi reisija jaamas oma pojakese välja (sest kokkuhoidlikel sakslastel pole tualettruume). Isa pöördus juba tagasi, surus poisikese vagunisse ning haaras ise kõvasti ukse käepidemest kinni. Kuid konduktor tõmbas isa käepideme küljest lahti ja tal tuli maha jääda. Küll poisike nuttis härdalt! Berliinis tuli poisil kaua isa oodata! Me trööstisime teda.

Hispaanlased on kõige heasüdamlikum rahvas maailmas, kõige delikaatsem ja leebem. Näiteks öösel vagunisse tulles ei ärata hispaanlane mingi hinna eest

unnetavat reisijat ja jääb kogu ajaks kannatlikult seisma, kui ei ole magajatest vabu kohta.

Kuid mitte kunagi ja mitte kuskil maailmas ei ole ma näinud nii ülespiitsutatud rahvast kui härjavõitluses. Rahvas möirgab nagu tormine meri. Peopesad rulluvad nagu kuulipildujad, irevil hambad päevitanud lõustadel kujutavad elavat pörgut. Vladimir Vassiljevits ei läinud põhimõtteliselt [sellele halastamatuile vaatamängule], mina aga tahtsin korra näha, kuidas see toimub.

Onnetused, tõeline surm, tapmised ja veri kujutavad endast sellist kaasakiskuvat jõudu, et sellele suudab vastu seista ainult kõrge kultuuriga inimene. Sel ajal olid kõigil Euroopa näitustel välja pandud enamikus võetavad maalid. Ja ka mina, olles tõenäoliselt sellest võtemõllust nakatatud, hakkasin pärast kojusaabumist kohe tegelema veriste stseenidega, «Ivan Groznõi pojad». Verrega maalil oli suur edu.

Saabusdes kuumade ilmade poolest kuulsasse Madridi, sattusime äikese kätte ja pärast seda püsisid terve nädala jahedad ilmad — palitu tuli selga panna öösel. Pärast seda kui me Barcelonas puiesteel kella ühe ajal öösel kahekesi kõndides vaidlesime terve tund aega Vereštšaginist ja portree tähtsusest kunstis, muustasime me isegi mõelda sellele, et olime tulnud vaatama Hispaania huvitavaid kaunitare, kes käivad jalutamas ainult öösiti, et mitte päikesest pruuniks poleda. Seejuures tuletas Vladimir Vassiljevits mulle meele ajalt meelde, et ma peaksin siin mõne iluduse maailma. Ma jagasin täielikult tema tõsist nõudmist kunsti vastu, aga kuidas...? Tuli oodata juhus. Ning juhus saabuski. *Hotel del Sol*i ühisesse lõunalauda ilmus lõpuks ilus daam. Vladimir Vassiljevits sai teada, et see daam on kuubalanna, kes on sõitnud siia koos oma abikaasaga Kuuba saarelt. Mees oli sõjaväelane, meenutas täpselt meie sõjamehi Aleksander I päevilt, oli hegi blond. Daam näis meile esimesel pilgul peaaegu ilu kehastusena. Ent muidugi, tundmata keelt ja tundmata seda abielupaari, olin valmis ka selle kohtumise lugema tänavatutvuste hulka, kus me tagasi vaadates võisime ainult heldinult ohata. «Kuidas tahate!» ütles

Vladimir Vassiljevits, taibates minu Podkoljosini võimeid. «Ma korraldan selle ära, te hakkate teda maalima!»

Ta tõttas kähku nende juurde, vestles nendega, selgitas olukorda ja peagi juba tutvustas mind neile kui vene kunstnikku. Varsti leppisime kokku, et ma hakkan maalima küllaltki avaras lugemissaalis, kus päevastel tundidel käis vähe rahvast ja kus oli seetõttu hea end sisse seada ning meie seansse ilma takistusteta korraldada.

Meie kuubalannast kaunitar osutus väga tagasihoidlikuks daamiks, kes oli küllaltki maitsetult riides ja kel üldse puudus naiselik koketsus. Ja peamine, kuhu oli kadunud tema ilu?! See oli kõige lihtsam, kõige harilikum ja väga vähese jutuga daam. Tema mees tuli ainult esimesele šeansile ja läks ruttu ära. Vladimir Vassiljevits, väga galantsete võimetega kavalier, ei suutnud millegagi võidelda meid lootusetult vallutanud igavuse vastu. Jumal tänatud, daam oli südamega asja juures, poseeris kannatlikult, saates rangelt mööda seansiks ettenähtud minuteid. Tal polnud isegi huvi vaadata, mis minu väikesel pannooetüüdil välja tuleb. Me tundsimme rõõmu üksnes poolteisetunnise seansi lõpulejõudmisest. Etüüd tuli välja keskpärane, eba-huvitav ¹³.

Tekib mõte, et tihti, see tähendab peaaegu alati, kui poseeritakse väga laimamatult, kannatlikult, kukub portree välja igavana, elutuna, ja vastupidi, läbematu istumise puhul on tulemuseks sürpriisid. Näiteks P. M. Tretjakovist, kes istus harva esineva püüdlikkusega, tuli mul portree välja vilets, Pissemski aga, kes iga viie minuti järel kargas puhkamiseks püsti, tegi mulle asja kergemaks. Tema portreel oli suur menu ¹⁴.

Kord rõõmustas Vladimir Vassiljevits minu edu üle Madriidi Kunstide Akadeemia õpilaste hulgas. Ta tuli pisut hiljem. Ma kopeerisin Velázquezi «Menippa» ¹⁵. Kopeerimine läks hõlpsasti ja kiirelt. Mind ümbritses kari õpilasi, kes seisid mu selja taga. Üks noortest inimestest kiindus hiljem väga minusse ja me jalutasime temaga palju mööda Madriidi ümbruse lagedaid valju.

Ma kardan, et kirjutan liialt palju [kõrvalistest asjadest, samal ajal kui ma peamist pole veel ütelnud]: kes see oli tegelikult Vladimir Vassiljevits Stassov?

See oli rüütel sõna kõige üllamas mõttes. Ta näis otsekui sündinuna kunsti jaoks. Oma nooruses elas ta palju naga Firenzes ning seal sai temast kirglik kunsti austaja. Kõik, mis kuulus selle mõiste alla, oli tema huvivusala. Ta oli uurinud igakülgselt kõikide maade ja kõikide ajajärgude kõiki kunstiliike. Ta teadis kõiki autoreid, kes olid kirjutanud kunstist. Kuid ta polnud teoreetik, polnud raamatu- ja vormiimimene. Oma loomuse vitaalsuse ning temperamendi rüütelliku laadi tõttu asus ta kohe valvele ja jälgis teraselt silmapiirile tekkinud uusi nähtusi. Tema alles noorukist õigustundlase hinge esimese vaimustustuhina kutsus esile ta vaimuselt Aleksander Nikolajevits Serov. Nad õppisid koos, lugesid, vaidlesid ja kirjutasid teineteisele tol ajal kirglikke ideelisi kirju. Küpses elueas läksid nad teineteist lahku, ent Stassovi poolt austamisväärsaks ja lootustandvaks peetuna väärus ta täielikult rüütellikku tähelepanu.

Noorusaastail paelus Stassovit eriti muusikamaailm: Balakirev ja vene muusikaseelne plejaad — Cui, Borodin, Rimski-Korsakov ja teised nimed, kelle seast ta kõige kirglikumalt kiindus Modest Mussorgskisse. Temast raagib Vladimir Vassiljevits juba esimestes ridades, mis on pühendatud Mussorgski mälestusele: «Mussorgski kuulub nende inimeste hulka, kellele järeltulijad monumente püstitavad.» Ma ei või jätta siin tsiteerimata mõnda rida Mussorgski enda kirjast sõbrale 1873. aastal (arvatavasti oli see V. V. Stassovile):

«Varsti kohtu ette!... Reipa mehisusega vaatame me kaugesse muusika tulevikku, mis meid ahvatleb enda poole. Ja kohus ei ole meile hirmus. Meile öeldakse: «Te olete tallanud jalge alla jumala ja inimeste vabadused», me vastame «jah!» ja mõtleme: «Aga mis veel tulemas on!» Meie peale kraaksutakse: «Teid unustatakse ruttu ja igaveseks.» Me vastame: *Non, non et non, madame!*» ¹⁶

Oma väikese eessõna esseele «Mälestusi Mussorgski» lõpetab Vladimir Vassiljevitš sõnadega: «Meile on küllalt sellestki õnnelikust uhkustundest, et me olime uhe kõige suurema vene inimese kaasaegsed». ¹⁷ Vaat millise usuga vaatas Vladimir Vassiljevitš Mussorgskile ja mille pärast ta sellise väsimatusega kaitses Mussorgskit ja eluvintsutustes.

Ta ei jätanud üldse vahele ühtki silmapaistvat talenti kunstis. Ta sõostis tema juurde juba esimesel talendi avaldumise hetkel, olles valmis teenima, abi osutama tutvus kiiresti temaga, muutus ruttu tema lähedaseks sõbraks ja targa kasvataja vaev andis varsti tulemust ning nooruk hakkas kuulsaks saama.

On selge, et mitte kõik inimesed ei sümpatiseeri uue ilmunist. Just vastupidi, vanast harjumusest tunnevad paljud pahameelt selle üle, et tundmatu nooruk muutub kähku kuulsaks. Ilmusid pilkenaljad, karikatuurid. Näiteks kujutati tavalist jõge 'jääaukudega. Stassov jälgib teraselt, kirves käes, kas kuskilt ei kerki geniaalne pea... Ta on just parajasti jaok: tahab kirve silmaga lüüa — ja pea kaob. Nõnda ta hukutab ja otsekui oleks hukutanud kõik vene talendid! Paljud olid siis sügavalt veendunud, et varajane kiitus rikub talente ja nendest tuleb vaikida. Vaikida, vaikida — see on suurim voorus vooruslike kodanike silmis.

Muide, nüüd võib juba otsuse teha kõikide kohta, keda Vladimir Vassiljevitš tõstis kuulsuse astmele. Paljud neist on juba jõudnud küpsesse ikka, paljud on juba ammu surnud. Näiteks need, keda ta austas minu silmade all, kellele andis oma hinge: Švarts, Mussorgski, Antokolski, Repin, Glazunov, Ropet, Vereštšagin (see, nagu paljud teisedki, oli peaaegu sama kuulus kui Leo Tolstoi). Kuidas ta küll neid isiklikult armastas, tundis ja nende üle rõõmustas!

Ja üldse ta elas kunstist ja kirjandusest. Suvel jäin ma mõnikord nende juurde Pargolovosse ööseks. Vladimir Vassiljevitš tõusis varakult, mõnikord me jalutasime juba kella seitsme ajal pargis ning Vladimir Vassiljevitš luges valjusti armastatud kohti lemmikautoritest, nagu Tolstoi, Korolenko, Herzen, ise sealjuures sageli aiapingil lebades. Tihti ärkas ta kella

... ja luges lamades veel kaua neid kohti, mis tal meeldis molkusid. Malu oli aga Vladimir Vassiljevitšile öösel magada. Vladimir Vassiljevitš ei jätanud vahele oma lemmikute esinemist laval. Raskustele, mis tekkisid «Boriss Godunovi» ja «Hovanštšina» lavastamisel, elas kogu Stassovite perekond kaasa, otsekui nad olid lähedasemate hädadele. Vladimir Vassiljevitš tegeles teatri direktiooniga nurjumise korral ja elas kogu perekonnale tõsist muret. Lõpuks, kui «Godunov» oli grandioosseks rõõmupeoks kogu Moskva elanikele ¹⁸ ringile...

NIKOLAI NIKOLAJEVITS GE JA MEIE PRETENSIOONID KUNSTILE

I

1. juunil 1894. aastal suri Nikolai Nikolajevitš Ge¹. Olles ise suurepärane ja aus inimene, kirglik kunstnik, «inimese kõrgemate vajaduste» tuline propageerija, pidas ta kunsti «kogu inimkonna täiuslikkuse avalduseks».

Pannes käe südamele, võib tema pärast siiralt rõõmustada, nagu õpetas Michelangelo, tunda rõõmu, kui inimene sureb teadmise, et ta on oma elu ausalt elanud.

See reibas inimene tõi endaga kõikjale kaasa erilise meeoleolu. Seda meeoleolu võiks nimetada ülimo-raalseks lõbususeks. Vaadates tema ilusat sirget rühti, suurepäraseid õilsaid näojooni, filosoofi lah-tust mõistust, valdas teid ülev tunne ja te sattusite tahtmatult heasse meeoleolu. Kui aga kõlas tema meeldiv, alati mažoorse värvinguga südamlük hää, tundsite te tahtmatult kogu vestluse kestel, et olete selle ülimalt huvitava kunstniku hurmava mõju all.

Ge oli optimist, ta uskus inimesesse, uskus headusse, uskus, et kunstil on mõju rahvahulkadele ning oli süga-

vall veendunud peatses ja võimalikus jumalariigi ehitamises maa peal.

Ge nagu kõik targad inimesed armastas rääkida nagu Leonidovi Petšorin. Olles alati haaratud mingist uuest ideest, rääkis ta südamest, ilusasti ja kaasakiskuvalt, nagu raagivad ainult kutsumusega jutlustajad.

Ma olen kindel, et igaüks, kes tundis N. N. Ge'd, onandub minu isikliku arvamusega tema kui inimese kohta. Mulle oli ta väga kallid ja sümpaatne.

Ta ikkagi, vaatamata selle ebatavalise inimese helgele kujule, vaatamata selle tohutu ande ja kindla tempera-mentidega kunstnikule, tõmbub süda tahtmatult haledu-est kokku, kui erapooletult hinnata Ge kunstilist tege-ust tervikuna.

Tema lasus mingi imelik hädavarene vahi.

Kuuekümnendate aastate inimesed mäletavad Ge kuurt kuulsust ning tohutut mõju, mida avaldas tema maal «Kristuse viimne öhtu jüngritega»². Mitte üksnes maal Venemaal, vaid võib julgelt öelda, et kogu Euroo-pas ja kogu kristliku kunsti perioodil pole olnud võrd-ust selle maaliga sel teemal. Leonardo da Vinci «Püha öhtu oomaaeg» — olgem otsekohesed — on vanaks jää-nud, ta näib meile nüüd juba kompositsioonilt konvent-ionaalsena, primitiivsena ja rõhutatuna kujude ja detailide poolest. Gebhardti samasüzeeline maal saksa-paarselt moderniseeritud apostlitega mõjub lihtsa-meelsena. Aga need on kõigile tuntud kui parimad «Püha öhtusöömaaaja»³ lahendused.

Need maalid kahvatuivad ning kaovad tagaplaanile, kui meenutada Ge elavat stseeni «Püha öhtusööma-aja»⁴. Tekib usk sellesse peaaegu illusoorsest lampi-dega valgustatud ruumi, «trikliiniumi»⁵, koos apostli-telt langevate laiade liikuvate varjudega ja hilisõhtu lamuursete helkidega aknal.

«Hardunud» Kristus on antud geniaalsuseni julgelt ja uudsest. Suures erutuses toetub ta küünarnukkidega lauale ja on langetanud pea. Võimatu on unustada noo-ruki Johannese elavat kuju. Olles end kärmelt püsta-

⁵ Trikliinium — söögituba.

kile ajanud, toetudes veel põlvega kohale, kus ta oli istunud Kristusele kõige ligemal, on ta suunanud küsiva pilgu Juudale, kartes uskuda äsjatoimunut. On püsti tõusnud ka tuline Peetrus, vaadates hämmeldunult ül lambi äraandja tumedat kogu. Tema näole langevad lambi kõige eredamad kiired.

Kurjakuulutava tumeda plekina kerkib esile Juuda, kes tõmbab oma õlgadele vöödilit mantlit. Ülejäänud osalised kaovad õhtuse valguse hämarusse, andes kogu maalile imekauni harmoonia. Maal tundub ülimalt elavana ning kannab vaataja kohe sellele kaugele maale ning sellesse kaugesse ajajärku.

Omal ajal ja hiljemgi on kirjutatud palju Ge «Püha õhtusöömaajast». Tokutu arvu ülesvõtete kaudu leiab see kõikjale.

Palju on kirjutatud ka autorist endast, tollal alles noorest ilusast brünetist, haritud filosoofist-kunstnikust ja kütkestavast kõnemehest.

Eriti üllatas Ge kõiki oma kunstilise originaalsusega ja valgustatud mõtte julgusega. Võib olla, et enamus meie intelligentsist huvitus tollal tema maalist vaid kui illustratsioonist Renani* uuele raamatule ega suutnud hinnata selle kunstilist tähtsust. Ent igal juhul võlus maal oma jõu, kunstilise teostuse, tõe ja poeesia poolest isegi iga vähikut kunsti alal. Tõeliselt geniaalse teosena avaldas see vahetut mõju igale vaatajale ja oli täiesti arusaadav ilma mingite kommentaarideta.

Maali sügav idee väljendus mitte vähem sügava kunstimeisterlikkuse kaudu. Süžee dramaatilisusele vastas laiahaardeline ja tarmukas käsituslaad. Maali loomav toon tõmbas ligi ja haaras vaatajat.

Kui see teos oli huvitav haritud vaatajaskonnale, siis seda õpetlikum oli ta kunstnikele oma nudsuse, kompositsiooni julguse, suure dramaatilise väljenduslikkuse ja harmoonia poolest. Seda maali võib julgelt riputada maalikunsti kõige suuremate teoste kõrvale.

Vaat millisel kõrgusel seisis too fenomenaalne kunstnik juba oma kõige paremates eluaastates (kolmekümne kahe—kolmekümne kolme aastaselt), töötanud enda

* Ernest Renani teos «Jeesuse elu» (1863).

allal mustat kümme Firenzes pärast meie akadeemia tööd lõpetamist.

Üllatav talendi, ülikoolihariduse ja kirgliku tööahetusega ei jõudnud Ge siiski mitte kohe sellele originaalsele ja originaalsusele. Hiljem avanes mul võimalus näha Nikolai Nikolajevitši juures tervet hulka tema eskiise ja mõningaid etüüde Itaalias viibimise ajast. Tollal oli ta veel tugevasti Brüllovi mõju all, keda ta alati austas. Etüüdide juures torkasid kohe silma Brüllovi maneeride tajutavus, tema peen energiline joonistus ja loogiliselt hästi tunnetatud natuuri modelleerimine. Keerukate kompositsioonide eskiisid «Vulgünia surm», «Jeruusalemma purustamine»⁵ ning teinud paljudes variantides tuletasid väga meelde «Pompeii viimset päeva». Ja ega Ge üksinda, paljud kunstnikud olid tollal ju Brüllovi-vaimustuses. Näiteks Ge kaasaolul Flavitski oma «Kristlike märtritega Colosseum» oli kirglikuks Brüllovi matkijaks: Ge sõbrutses tol ajal Flavitskiga Itaalias ning jutustas hiljem palju selle kunstniku ennastohverdavast armastusest kunsti vastu. Tema väljenduse järgi töötas Flavitski⁶ vaatamata kõigile eluraskustele ja loobumistele, joovastunult «nagu muusik». See oligi tema varajase surma põhjuseks just tema kuulsuse tipul.

Alates «Püha õhtusöömaajast» ei tundnud Ge'd enam enam tul kujunes välja oma isiklik stiil, originaalne, kirglik ja ülimal määral kunstiline.

Ge ise jutustas lähedastele tuttavatele kunstnikele oma kunsta maali loomise tehnilise protsessi üksikasjadest. Teoreetiliselt ta oletas, et terve antud stseeni loomine on vaja seda ette kujutada terviklikuna ja hiljem tuba läheneda sellele mitmest küljest, et valida parim ja ilmekam koht selle edasiandmiseks lõuendil.

Ge, näinud küllalt vaeva «Püha õhtusöömaaja» eskiisidega, voolis enda abistamiseks kogu grupi savist, leidis suurepärase vaatepunkti ning töö hakkas edenema. Kuid ükskord läks ta oösel ateljeesse tulega ning asetas midagi mõtlemata lutšerna (õlilambid, millised tänapäevani valgustavad tube Itaalias) oma savist mudeli ette. Midagi otsides eemaldus ta lambist ja vaatas juhuslikult valgustatud koha poole. Tema savist stseen oli

jällegi täiesti uudest punktist suurepäraselt valgustatud, ta oli rabatud selle ilusast uuest efektist. Hoolimata vähimalgi määral tehtud tööst, joonistas ja maalis ta kogu pildi uuesti ümber, kiirelt ja haruldaselt meenukalt.

Sellest Ge teosest alates kannavad kõik tema maalid ja eskiisid juba erakordse originaalsuse pitserit. Eriti elavalt on mul silme ees üks tema eskiisidest ja ma kahetsen alati, et teised nõuded kunsti vastu ei lasknud tal hiljem seda teemat lõpetada. See visand väikesel lõuenditükil kujutab õhtust loojangut: kullakarva päikesekiired valgustavad lihtsat idamaist rõdu, mis on läbi põimunud viinamarjavääridega. Maria, Laatsaruse ja Marta õde, on tulnud verandale, et vaadata teele, kas ei tule see, kes oli talle kallim kõigist maapealseist rikkustest. Eemalt paistab Kristuse kogu, kes on tõusmas kingule. Ilusa sümpaatse neiu rõõmus nägu väljendab vaimustust ja õnne. See oli ebatavaliselt hurmav maal*. Kuid autor ei saanud enam pöörduda selle juurde tagasi. Tema mõtted ja sümpaatia võtsid sel ajal teise suuna.

Pärast puhtkunstialast tegevust Itaalias sattus Ge Peterburi (1863) kunstile kõige ebasobivamal ajal, nihilistide ajal, kui kõiges tunnustati ainult utilitaarsust ja sihitu kunst tõugati eemale kui kasutu rämps. Teaduses tunnustati ainult loodusteaduslikke ja tarbealaseid kasulikke teadmisi. Kõiges otsiti uusi aluseid. Õpetatud doktorid ei uskunud meditsiini ja pidasid praktikat šarlataansuseks. Kunsti põlati, kunstnike üle naerdi. Väljendus «kunst kunsti pärast» muutus labaseks sõimuks. Kunst võis saada kodanikuõiguse ainult abistades publitsistikat.

Tundlik kunstnik ei võinud jääda kõrvale sellest negatsioonisest marutuulest, ta hakkas eitama kunsti kui kunsti, tunnistades selles ainult rahvahulkade mõjutamise utilitaarset külge. Ning kunsti väljendusvahendites heitis ta kõrvale suured spetsiaalsed tead-

* Ge eskiis «Maria, Laatsaruse õde, kohtab nende juurde koju tulevat Jeesus Kristust» (1864) on Riiklikus Tretjakovi Galeriis.

tead, ranguse ning teostamise hoolikuse. Ta tunnistas kohustuslikuks ainult pildi mõtte ning mõjujõu, kõik olejanna aga luges liigseks spetsialistide targutuseks.

Kõigest korda nägin ma Ge'd akadeemia antiiksaalis, kus Kramskoi musta maalimisvärviga joonistas Kunstiteadlaste Edendamise Seltsi tellimusel kartongile tema «Püha õhtusöömaaega» fotoülesvõtete tegemiseks. Suuremõõdu, peen, üleni mustas riietuses Ge tegi märkusi Peterburi tüüpi tagasihoidlikule kunstnikule. Kramskoi kartong oli suurepärase ja mulle tundus algul, et pole olnud teha mingeid märkusi selle imepärase täpse koopia kohta. Ent lähemalt vaadates märkasin, et originaali joonistamine julge pintsli oli edasi antud range ligikaudsusega, virtuoossus ei olnud see, kuigi üldiselt see must koopia reprodutseeris täiesti õigesti originaali. Ge talendas seda mõnes kohas julgete joontega, mis on lubatud vaid pildi autorile. Kogu tema figuurist õhkus renessansiajastu: Leonardo da Vinci, Michelangelo ja Raffael kerkisid kohe silme ette, kui vaatasid Ge'le. Meie, akadeemia õpilased, võtsime temaga kohtumisel kohtumise peast, kuigi polnud temaga isegi mitte tutvunud. Ta vastas lahkelt meie tervitustele, nähtavasti talitas meie välimuse järgi talle tuttavat spetsialiteeti.

Vahtumata kõigile kallaletungidele «Püha õhtusöömaaega» ebaharilikule kujutamisele, ostis tsaar maali ära ning autor sõitis jällegi Itaaliasse.

II

Kuid Peterburist sõitis Ge ära juba teistsuguse inimesena. Ebatavaliselt kiire muljete vastuvõtlikkuse ja innuka liikuvuse juures ei erinenud tema sõnad kunagi tegudest. Vankumatult uskudes doktriini, tegutses ta ka vastavalt sellele alati ennastsalgavalt.

Eratatuna ebaharilikust kuulsusest, süttis Ge kiirelt ja tormiliselt igast edust, ja olles kaasa kistud uuest Peterburi tendentsidest, hakkas ta Firenze palavikuliselt uusi maale looma, käsitledes neid juba uue lähenemisviisiga, uute vaadetega kunstile.

«Kristus Keetsemane aias» ja «Hommikusõnumid» said valmis ruttu⁷. Kunstnikul oli suur ideede tagavara. Loomine uue meetodi kohaselt aga peaaegu vabastas ta liigsest spetsiaalsest tööst. Kiindunud kunstnik näeb oma teostes alati mitte ainult rohkem kui teised vaatajad, vaid isegi palju rohkem, kui on tema poolt töösse talletatud. Nagu alati oli Ge ka seekord vaimustuses oma uutest teostest. Teda tegi rahutuks ainult see, et Anja, kunstniku abikaasa Anna Petrovna, lugupeetud tark naine, kes oli talle alati olnud lähedaseks ja õiglaseks kriitikuks, ei jäänud uute maalidega rahule. Kuid iga uut avaldust ei mõisteta kohe, eriti aga naiste poolt, kes on juba alati rohkem olemasoleva poolt, rutiini poolt. Tolle aja Itaalia kunstnikud näisid talle tardunud rutiini pooldajatena, neid ei tasunud isegi kuulata. Ta lootis Peterburile. Ta oli veendunud, et seal mõistetakse kohe ja osatakse hinnata seda uut seisukohta kunsti tõelistes küsimustes.

Nende maalidega valmistus ta juba jäädavalt Peterburi ümber kolima, kuna selleks ajaks olid suureks sirgunud tema kaks poega ja ta tahtis neile võimaldada hariduse omandamist Venemaal.

«Kristuse viimne õhtu jüngritega» eeskujul organiseeriti ka kahe uue maali näitus samuti omaette ning samades akadeemia saalides, mis olid olnud tunnistajaiks haritud vaatajate kärarikale vaimustusele tema maali üle.

Tuli välja täielik fiasko.

«Kristust Keetsemane aias» kritiseeriti veel nii ja teisiti — kes kritiseeris lepitamatu energilise tüübi pärast, kes selle pärast, et joonis ja vormid ei olnud õiged ning olid räpakalt maalitud, eriti kaela, kogu keha ja käte osas, kuid «Hommikusõnumite» üle isegi naerdi. Rutiini pooldajad naersid kahjurõõmsalt ja avalikult, sõbrad naersid salamisi ja kahetsedes. «Hommikusõnumite» suur lõuend näis olevat hooletult maalitud eskiis Hoolimatult plätserdatud taeval oli lohakalt kujutatud Magdaleena figuur nagu mingi lind. Ees asuvad sõjamehed olid selget keelt rääkivate näoilmete asemel arusaamatute grimassidega. Hea oli ainult maapind esi-

plaanul, millelt helkis vastu hilise hommiku koit. Siiski taagiti, et autor kommenteerib suurepäraselt oma maale. Ajakirjades ilmusid isegi artiklid, mis selgitasid kunstniku sõnade kohaselt nende maalide ideede sügavust ja poeesiat. Näitus jäi varsti tühjaks ja sõbrad soovitasid autorile igasuguste delikaatsete ettekaardidega teha veel tööd oma maalide kallal. Arvatavasti, kui ma ei eksin, oli samal ajal välja pandud rida Ge poolt maalitud portreesid. Suurepärase elav Herzeni portree hämmastas kõiki⁸. Maalimismaneerilt lähenes see «Puha õhtusöömaajale». Varsti pärast seda, nagu ma mäletan, ilmus Kostomarovi elav, originaalne portree.

Levisid kuuldused, et Ge maalib portreesid Turgenevit, kes sel ajal Peterburis viibis, Nekrassovist, Saltõkovist ja A. A. Potehhinist⁹.

Kunstiringkondades räägiti palju Ge'st, räägiti palju ka meie juures, õpilaste hulgas. Räägiti näiteks, et Ge kavatses tõsta kunstnike tähtsust vajalikule tasemele, et tühje viljatuid harjutusi kunstis peab ta lagastamiseks, et kunstnik peab tema arvamuse kohaselt olema kodanik ja peegeldama oma töödes kõiki ühiskonna elulisi huvisid. Samal ajal valmistuti Peeter Suure juubeliks ja oli kuulda, et Ge maalib pilti Peeter Suure elust.

Veidi hiljem, 1871. aastal, õnnestus mul tutvuda Nikolai Nikolajevitsšiga ning pääseda tema «neljapäevadele».

Ta elas siis Vassiili saarel, Seitsmendal liinil, madalas vene kloostristiilis ehitatud hoovipealses juurdeehituses, millel oli originaalne, jämedate sammastega kaunistatud trepp. Avar madalavõitu piklik saal tema korteris meenutas literaadi miljööd: suurtele laudadele olid laiali laotatud uuemad numbrid tol ajal kõmu tekitanud ajakirjadest «Vestnik Jevropõ», «Otetšestvennoje Zapiski», «Sovremennik», «Delo», «Russkoje Slovo» ja teised ilutsesid siin oma tuntud kaanetega.

Tema ateljees, peaaegu täiesti tühjas vaheldases toas, oli molbertile asetatud lõuend alles söega tehtud algse visandiga stseenist Peeter I ja tsareviitš Alek-

sei* vahel. Peeter oli visandatud siluetina akna heledal taustal Monplaisiri lossis**. Hiljem muutis kunstnik tausta, asendades aknad saali vastasseinaga. Lahkelt ja lihtsalt jutustas Ge mulle alustatud maali plaanist.

Väheldases koridoris, mis eraldas söögituba ateljeest, nägin kaht omatehtud silti, kinnitatud nagu tänavalgi. Ühel seisis «Puusepp Pjotr Ge», teisel «Raamatuköitja Nikolai Ge». Minu küsimuse peale selgitas Nikolai Nikolajevitš, et need on tema alaealiste poegade töö. Kellede ta tahab aratada huvi käsitöö vastu, et need elus oleks alati võimalik seista reaalsel pinnal.

Neljapäevaõhtutele Ge juurde kogunesid kõige silmapaistvamad literaadid, nagu Turgenev, Nekrassov, Sal-tõkov, Kostomarov, Kavelin, Põpin, Potehhin, noored kunstnikud, nagu Kramskoi, Antokolski, laulja Kondratjev ja palju teisi huvitavaid isikuid. Ent kõigist huvitavam oli harilikult peremees ise. Nikolai Nikola-jevitš rääkis kõneosavalt, säravalt, täie veendumusega, nii et oli võimatu end temast mitte kaasa kiskuda lasta.

Ta tegeles tollal vene ajaloo ja oli väga innustunud süžest, mille hiljem viis täide Litovtšenko: patriarh Nikon sunnib noort munka Aleksei Mihhailovitši andma vande metropoliit Filipi kirstu juures, et patriarhide prerogatiivid jäävad puutumatuks¹⁰. «Jah, see suure pärane, imekauni miljöoga süžee on mulle väga südame-lähedane,» ütles Ge, «kuid ma ei või, ei suuda ülistada vaimulikkonna kahjulikku võimutsemist!»

Kõik, mida huvitavat ilmus Lääne horisondil meile vaimuvalguseks, oli Ge'le teada ja ta oli kõigest kaasa kistud. Kord kaitses ta näiteks terve õhtu Straussi aristokraatlikke ideid, mis olid avaldatud värskelt ilmunud raamatus***. «Mats ei vii kultuuri edasi,» rääkis ta kirglikult.

* Ge maal «Peeter I kuulab üle tsareevitš Aleksei Petrovitši Peterhofis» on teostatud 1871. aastal. See asub Riiklikus Tretjakovi Galeriis, selle kordusmaail 1872. aastast asub Leni-nigradi Riiklikus Vene Muuseumis.

** Monplaisir — Peeter I loss Peterhofis, mere kaldal. Ehitatud vastavalt Peeter I soovile hollandi stiilis.

*** «Der alte und der neue Glaube». Leipzig, 1872, venekeel-ses tõlkes ilmus alles aastatel 1906—1907 («Vana ja uus usk»).

Maalitud maalile «Zaporoožla-
sed», 1888.

Makar Simak (plastun).
1888

L. N. Tolstoj tool *Jasna Poljana*, 1891.

Kunstis propageeris Ge kunsti väljendusvahendite
piiramatust ja kunstilist ekstaasi koos preraffaeliitide *
hinnaga. Giotto ja eriti Cimabue püsisid tal kogu aeg

«Näe, mis on vaja!» hüüdis ta. «Ainult nende najal
veendusingi, kui kõrgeväärtuslik see on! Kogu meie
võlgav tehnika, teadmised — see kõik langeb ära kui
tühjatu võlts hiilgus. On vaja seda hinge, seda maali
tegemise tuuma väljendusrikkust, mida nimetatakse
inspirationiks. Nende kahe tugeva siira vanamehe
najal sain ma selgesti aru, et me eksleme oma loomin-
ga. Meil on vaja uuesti alustada. Kui see on ole-
mas — on kõik olemas, kuid ilma selle jumaliku säde-
nõuga on kõik ainult kõdu, ja kunst on iseenesest
tühius!»

«Teie mõtlete, noormees...» pöördus ta kord minu
poole. «Ja näete, muide, mind see huvitab väga... Aga
teie, muide, öelge nüüd, mille üle te mõtlete, mis teil
põnn mölgub? Mis on teil kavatsusel? Teie olete ju
meie lootus, meie järglased, meie nooremad vennad.
Ei, õigupoolest olete teie juba meie vanemad vennad.
Teie leiaste juba rohkem väljendusvõimalusi, teie tra-
ditioonid tõusevad kõrgemale. Teie ju alustate juba
«ollest, millega meie lõpetame. Jah, see on seadus. Noh,
õelge! Mis te siis, noormees, vaikite?»

Sellises suures seltskonnas ma kohmetusin ja olin
vaik.

«Ma näen, te mõtlete saavutada kõike hoolika stu-
deerimisega, tehnikaga, — see on tühi lootus, noor-
mees, uskuge mind, see on iganenud meetod. On vaja
mõnda arendada ettekujutusjõudu. Vaimustus, usk oma
võimusesse — see on, mis sünnitab kunstiteose. Cima-
bue — vaat kes on kunstilise siiruse pärl.»

Minu ateljeed akadeemias külastas Ge esimest korda
koos Turgeneviga. Maalisin siis «Burlakke». Kui nad
tulid ateljeesse, ei teadnud ma, kelle otsa vaadata.
Turgenevit nägin ma siin esmakordselt. Pariislaste
kombe kohaselt ei võtnud ta käest rootsi kindaid, Tur-

* Preraffaelit — Raffaeli eelkäijaid järelaimav maali-
kunstnik — Tõlk.

genev, kes istus minu maali ees, tutvustas kõigis üksik-
asjades oma sõitu Tivolisse koos A. A. Ivanoviga, see
juures jäljendades väga elavalt isegi Ivanovi kõne-
maneere*. Kuid mulle oli see veidi vastumeelt. Mulle
näis, et ta trakteeris geniaalset kunstnikku kuidagi üle-
olevalt ja koomilisest küljest. Hiljem rääkis ta, et Iva-
nov kasutas teadlase mõistuslikku (induktiivset) mee-
todit. Näiteks kogus Ivanov Ristija Johannese ja teiste
apostlite kõikvõimalikke kujutusi, tegi kõikidest nen-
dest endale etüüdid ning pärast lõi nende alusel koond-
etüüdi, otsides õiget tüüpi, see tähendab, antud isiksuse
portreed, — selline vaev on tema arvates raske ega ole
kunstiline. Seejärel hakkasid nad rääkima Herzenist.

Kui nad olid läinud, pöördus Ge ruttu tagasi, võttis
mu mõlemast käest kinni ja hakkas kiirelt poolsosinad
rääkima:

«Kuulge, noormees, teie ise veel ei mõista, mida
olete maalinud.» Ta osutas «Burlakkidele»: «See on
imetlusväärne. «Püha õhtusöömaaeg» pole selle kõrval
midagi. Väga kahju ainult, et see ei ole üldistatud
teil puudub koor. Teie juures iga isik laulab unisoonis.
Oleks tulnud eraldada kaks-kolm figuuri, ülejäänud
aga peaksid olema maalile taustaks. Ilma selle üldis-
tusega on teie maal etüüd. Aa, muide, te ärge mind
kuulake, see on juba erialane norimine. Nii Raffael ja
Giotto kui ka Cimabue ei oleks selle juures mõttesse
jäänud. Ei, te jätke nii, nagu on. Minus räägib vana
rutiin.»

Ja ta läks kärmelt minema.

Minu maal oli juba lõpetatud. Ja kuidas küll Ge
valgustas seda mulle oma küpse kunstniku markusega!
Kui õigus tal on! Nuüd alles nägin ma seigelt igavat
tuima joont nende vedavate inimeste juures, kes olid
ebakunstiliselt joonistatud ning lõpetatud elututena,
peaaegu kõik ühtmoodi. «Jah, iseenesestki mõista, see
on etüüd» mõtlesin, ma olin liialt haaratud üksik-
tüüpidest. «Kuid kõike seda uuesti maalida ei jätkunud
mul enam tahtejõudu. «Püha õhtusöömaaeg» pole selle

* I. S. Turgenevi essee «Sõit Albanosse ja Frascatisse. Mä-
lestused A. A. Ivanovist», 1861.

korval midagi,» tulid mulle meelde tema sõnad. Ei, see
on maali ideaal. Milline maalimise ja üldistamise avarus,
milline harmoonia, milline kunstipärane kompositsioon.
Sellel ajal hakkas juba kujunema Rändnaituste Ühing.
Ge ühines täielikult selle algatusega ning sai läheda-
sena Kramskoiga. Tark ja ettenägelik Kramskoi sai
kiiresti aru, et Ge on sattunud kunstis libedale teele. «Oh,
ta ei suuda õnnelikult taluda oma kuulsust!» rääkis ta
hüüvusega ja juhtis delikaatselt ning oskuslikult Ge
mõtled sellele, et maal tuleb luua sellisena, et see saavu-
taks kindla edu laia vaatajaskonna hulgas. Kramskoi,
kes töötas alati rohkem peaga, kiindus siiralt sellesse
ühendkohesesse eredasse talenti ja tahtis talle kogu hin-
nat kasulik olla. Tal tuli mõte maalida Ge'st portree
ja ta veetis palju aega tema juures. Pahatihti segas Ge
portree maalimist, talle ei olnud meele järele Kramskoi
ettevaatlik ja täpne maalimisviis, ta nõudis temalt loo-
musgulist lähenemist ja kunstilist vabadust, — nii jäigi
portree lõpule viimata. Kuid Kramskoi mõju avaldus
Ge'le positiivselt — ta hakkas tõsiselt valmistama
uude maalile «Peeter pojaga»*, käis Monplaisiris, et
maalida sealset sisseseadet ja Ermitaažis, et uurida port-
reoid ja kaasaegset hollandi kunsti. See tugevdas tun-
dumat tema maali reaalselt külge ning tõstis teda kui
kunstnikku uuesti esile.

See maal ilmus vaatajate ette esimesel rändnäitu-
sel**. Maalil oli erakordselt suur edu. Ge hõiskas jälle.
Samal ajal voolis ta büsti Belinskist ja alustas uut maali
«Puškin ja Puštšin»***. Hiljem lõi ta veel ühe maali
«Katarina II Peeter III katafalgi ees»****. Jällegi
muurest edust erutatuna ei suutnud Ge sedavõrd
rahuneda, et tagasihoidlikult ning end ohjeldades
töötada vajaliku ettevaatusega uute mõtete kallal.

* Mõeldakse maali «Peeter I kuulab üle tsareevitš Alek-
sei Petrovitšit»

** 1871 aastal.

*** Mõeldakse maali «Puškin Mihhailovskoje külas» (1875).
Asub A. S. Puškini nim. Riiklikus Muuseumis Moskvast.

**** Autori viga. Maali nimetus on «Katarina II keisrinna
Jelizaveta kirstu juures» (1874). Asub Riiklikus Tretjakovi
galeriis.

Suure usuga oma kujutlusvõimesse maalis ta, nagu öeldakse, oma sisimast ega talunud mingeid märkusi, pidades oma teoste juures silmas ainult peamist: ideed ja muljet. Kramskoi oli talle juba tüütavaks muutunud. Ta ei kannatanud Kramskoi pikki loogilisi arutlusi ja hoidus temast eemale. Samal ajal maalis ta tellimuste peale jälle mitu portreed, ent nendest vaikiti kurvalt. Maalidel «Katariina II» ja «Puškin», mis ilmusid rändnäitusele, polnud edu. Portreesid maalis ta väga odava hinnaga, põhimõtte järgi olla kättesaadav laiemale hulkadele. Kuid tal polnud peaaegu üldse tellijaid; samal ajal kui Kramskoi maalitud portreed said üha rohkem kyulsaks ning neid hinnati üha kallimalt.

Ge materiaalne olukord halvenes sel ajal tugevasti ning tal puudus peaaegu üldse võimalus elatada end pealinnas kunstnikutööga. Ta oli ärritatud. Teda peaaegu ei hinnatudki. Ta oli isegi valmis oma ebaedukuseletama võistlejate intriigidega. Lõpuks, ostnud oma aialt Pliski mõisa Tšernigovi kubermangus, lahkus ta jäädavalt pealinnast. Seal ta, nagu räägiti, sukeldus kirglikult majapidamisse ning loobus kunstist.

1880. aasta sügisel, rännates mööda Väikevenemaad ning kogudes tüüpe ja vanaaegseid materjale maale «Zaporoožlased» jaoks, sõitsin ma ka Nikolai Nikolajevitši mõisa ning veetsin tema juures kaks ööpäeva. Ta oli märgatavalt vananenud, habe oli hõbedaseks muutunud, nägu mõningal määral karestunud ja tursunud. Ta võttis mind jahedalt vastu. Oli näha, et ta kannatab raskemeelsuse all ja tunneb igavust. Enamasti vaikis ta süngelt. Intiimse vestluse vastu ei tundnud ta varemgi mingit huvi. Talle oli alati vaja tribüüni. Nüüd aga võis tema suust kuulda ainult lüheldasi fraase öeln sarkasmiga. Peterburist kõneles ta viha ja vastikusega, rändnäitust põlastas, Kramskoid ei sallinud ja irvitas öelalt tema üle.

Anna Petrovna ja veel keegi daam, kes oli nende juures külas, olid vaiksemad kui vesi. Lõunasöögi ajal püüdsid nad tulemusteta muuta kuidagi lõbusamaks ja tõsta kunstist eemalviibiva geeniusse tuju. Kui Ge läks mõnda kiiret majapidamisküsimust lahendama,

hakkas Anna Petrovna kibestunult kaebama, et tema kunstiõppelaste külastega ei suuda kuidagi Nikolai Nikolajevitšile tagasi anda tema endist meeleolu.

«Talle on vaja seltskonda ja kunstiõhkkonda,» rääkis Anna Petrovna. «Teie ärge kuulake, mis ta räägib. Ta on nii väga kipub kunstnike ringi. Ma olen nii rõõmus, et te meile tulite. Ah, kui kunstnikud sagedamini meile tuleksid! Olen tänulik Grigori Grigorjevitš Mjassojevitšile, et ta ikkagi külastab Nikolai Nikolajevitši. Aga muidu, te kujutage ette — talupojad, päevatöölised, sealjuures armastab ta veel nendega sõprata. Te tegite väga, väga hästi, et sõitsite meile talle.»

Näolis seinal rippus mitu portreed: mulle juba tuttav Vladimir Herzeni (koopia) ja Kostomarovi portree ning Nekrasovi ja Turgenevi oma, milliseid ma polnud veel näinud — need ei meeldinud mulle: kuidagi sinakas-valkjad, lamedalt ja jõuetult maalitud rohmakate joontsiitõmmetega.

«Teie pole neid ju veel näinud? Noh, kuidas on?» küsis Nikolai Nikolajevitš.

«Kuidagi imelikult valged, eriti Turgenev, hoopis ilma varjudeta,» vastasin.

«Jah, kuid selline on ju Ivan Sergejevitši iseloom. Teate, Turgenev — see on ju hani, välimuse järgi valge suur lihav hani. Kuid ta on ikkagi isand... Aga mis puutub varjudesse, armas sõber, siis on see iganenud, ma hoidun sellest äratüüdanud tinglikkusest. Ma võtan natuuri nii, nagu ta juhuslikult on valgustatud. Siin paistis valgus kolmest aknast, ja see sobib talle väga, viiendab tema olemust.»

Mul tekkis tahtmine maalida portree Nikolai Nikolajevitšist. Sellele mõtlesin ma juba tema juurde teele asudes. Kuid esimene mulje muutustest ta näos jahutas mu soovi, ent harjunud vähehaaval temaga, hakkasin ma temas jällegi nägema endist Ge'd.

«Mis siis ikka, maalige,» ütles ta, «kui teil seda vaja on, kuid teate, kui tõtt öelda, siis on see enam kui eba-meeldiv, selles on midagi, nagu valmistutaks inimest juba matma, tehakse temast lõppkokkuvõtet... Kuid ma ei anna veel niipea alla, te saate seal veel minust

kuulda! Aga kuulge, kas keegi on tellinud selle portree? Sus on muidugi arusaadav...

«Oh ei!...»

Ma panin ta uskuma, et see on minu isiklik soov ja et selle portree, kui see õnnestub, kingin ma tema tõendina minu austusest tema talendi vastu.

Asi ei kukkunud küll kuigi hästi välja, kuid ta näitas heatahtlikult.

«Ma tean, noormees, te ju armastate mind natuke. Kas mul aga ongi lõuendit selleks?» jäi ta mõttesse.

«Ärge muretsege, lõuend on mul olemas, kas ei leiduks aga mingisugust alusraami?»

Seansi ajal alustasin ma mitmel korral kõnelust kunstist, püüdsin riivata tema kunstisoont, kuid jutt ei laabunud.

«Kas teid tõesti ei meelita siin maalima, Nikolai Nikolajevitš?» küsisin ma imestunult.

«Ei, ja millekski, meil pole nüüd kunsti üldse vaja. On olemas palju tähtsamaid ja tõsisemaid asju. Meil on kogu kultuur veel nii madalal tasemel. Lihtsalt uskumatu! Euroopas seisis see juba tuhat aastat tagasi kõrgemal. Mis kunsti siin veel vaja on! Ma ju proovisin, elasin Peterburis ja veendusin, et seal on kõik ainult sõnad... Aga miks ma siis nüüd siin elan? Ja ma ei vaheta seda nurka mitte millegi vastu. Vaat kus on tutvus rahvaga! Neil aga seal, kes istuvad kabinetis, ei ole isegi ettekujutust rahvast. Sest talupojaga tuleb kaua, väga kaua rääkida ja talle selgitada — ta saab kõigest aru. Ma armastan nendega arutada, see veetleb mind väga. Inimesed on ju suurepärased. Muidugi, on olemas ka kelme, kuid ikkagi on ju see kõik endiselt huvide silmaspidamine. Ja veel mis,» lisas ta pärast mõnda aega kestnud vaikust, pärast pilguheitmist aknale, kus nägi kohalesõitnud juuti, «ega siin ilma juutideta läbi saagi. Juut on siin hädavajalik inimene. Ta tuleb minu juurde ise, siis kui mul teda tarvis on, maksab kõige korralikumal kombel mulle raha ning maksab teistest rohkemgi. Seepärast et ta ei kavatse, nagu meie omad, kedagi röövides kohe rikastuda. Ta lepib väiksema protsendiga oma käibekapitalilt... Kuid andestage, ma jätan teid hetkeks üksinda. Mul on

...temaga veidi arutada: ta sõitis minu juurde rukist

...tema tüütas teda, ta heitis kannatamatult pilke tema peale ja imestas, et ma nii kaua peatun detailidel, mis on katnud kogu lõuendit.

«Õnnekoostes, andke rutem üldjoontes, sest ma ei taha peitub jumal!» rääkis ta.

Teda kutsuti tihti ära mitmesuguste majapidamisse kuuluvate küsimuste lahendamiseks. Päevilised koristajad, suhkrupeeti, tulid kohale talupojad-pooletera-
...d ning veel teisi, kes soovisid osta tüki maad, mis ta talu lähedal. Ta ruttas heameelega kõiki neid pisiküsimuste lahendamiseks, see lohutas ta meelt.

Õnnetul talutas ta mind mööda põlde ja näitas, milline ta on orastel tema isiklikul ja talupoegade, põldudel, on antud talumeestele pooleterale. Vahe oli hiiglaslik, ta kasuks.

Talupoeg ei suuda kunagi meiega võistelda,» selgitas mulle Nikolai Nikolajevitš, «tööriistad on tal halvad, loomi on vähe ja sõnnikut on vähe...»

Anna Petrovna istutas puid ja näis, et ta tundis end talu rüpes täiesti hästi. Ainult mehe rahutu olek rikkis tema elu harmooniat. Lapsed õppisid Kieveis. Talu oli ülikoolis. Isa näitas mulle portreed, mille ta oli joonistanud oma vennast. Suurepärane julge joonistus, sarnasus oli tabatud laias joones ja elavalt. Vaatamata loomulikule suurusele oli joonistus täiesti kunstipärane. Ta oli lähedane isa talule.

«See on ju suurepärane!» hüüatasin mina. «Tal on tõesti annet, kas ta tõesti ei kavatse spetsiaalselt kunstiga tegelema hakata? Kas teie ei õpeta siis teda?»

«Ta vaikis ja vaatas mind mitte ilma irooniata.

«Ah, noormees... muide, nüüd pole ju teiegi enam noormees... Kas siis kunsti saab õpetada?»

«Ma ei mõista teid, Nikolai Nikolajevitš, eks me ole ju kõik õppinud, ja veel kui kaua, näiteks mina...»

«Ah, noormees! Aga see just ongi meie õnnetus, me oleme lõpuks peaaegu ära rikutud ning meile on jäädavalt külge poogitud akadeemia iganenud rutiin. Te

ütlesite, et minu poeg on andekas, kuid anne — see on midagi terviklikku, see on inimeses peituvate ideede üldine sisu, mis, kui ta olemas on, tingimata väljendub ühel või teisel kujul. Ma oleksin õnnelik, kui teie sõnad osutuksid tõeks, kuid seni on selles joonistuses näha ainult oskust. Ja näete, mitte kuskil pole õppinud, üheski joonistamiskoolis olnud — uskuge mind, ma pole teda kunagi õpetanud ning ma pole võimelinegi selleks — see poiss joonistab juba minust paremini. Milleks siin siis akadeemia, milleks need koolid? Milleks on vaja veel spetsiaalset õppust?...

«Jah, aga teie poeg on maast-madalast teie töid näinud, eks see ole ka midagi.»

«Nii te arvate? Uskuge, ta ei tunne vähimatki huvil nende vastu. Ja, igal juhul, see pole kunagi hilja. Kuid ma usun, et tõelist annet ei saa luua ega lämmatada. Ta saavutab selle, kui ta on tõesti andekas, aga keskpärase ande, talendikese pärast ei tasu ka vaeva näha. See tähendaks ainult loodrite arvu suurendamist, kasvaks «kunst kunsti pärast» jüngrite arv. See on mulle kõige vastikum seltskond.»

Ge näis olevat väsinud ja jäi vait. Oma portreega püstitasin ma eesmärgi anda lõuendil edasi endist vaimustunud Ge'd, kuid nüüd oli see peaaegu võimatu. Ma olin nõrkemas, tundes kibedalt oma jõuetust, puudujääki fantaasias ja loomisvõimes. Mida rohkem ma töötasin, seda rohkem lähenes portree originaalile, mis väga vähe sarnanes endise kirgliku kunstnikuga: minu ees istus sünge, pettunud, vaimselt löödud pessimist.

Oli igav ja miski rusus selles tumehallis, peaaegu tühjas toas — kunstniku ateljees. Seda ruumi kaunistasid ainult kaks fiasko osaliseks saanud maali. «Homimikusõnumid» paistis siin veel halvemana, kuid «Kristus Keetsemane aias», tunduvalt parandatud, avaldas muljet. Eriti hästi mõjus nüüd läbi oliivilehtede võrgu nii maale kui ka Kristuse kujule paistev kuuvalgus. See langes ilusate laikudena, kallas maali poeesiat ning leevendas Kristuse pingutatud ilmet. Ent see ei olnud Kristus, ennem vast jonnakas demagoog, mõnetega eemal palvest «kuni verehigini»...

III

Oli mõgisene külm hommik, kui ma, jätnud «hüvasti» Nikolai Nikolajevitšiga, sõitsin Pliski* vaksalisse. Uduka vihma, kohalike elanike setukad vedasid vaevu vankrit mööda pehme mustmulla sügavaid roopaid. Umberringi roomasid madalal maa kohal lõpmatu rohkuna hallid läbipaistmatud pilvesagarad. Minus tähtsaimad mõtted, mis lõputult hargnesid. Mul oli kahju kunstist ja meie kunstist.

«Tee on orjastatud publitsistika ja kirjanduse poolt, meil on kogu meie kunst,» mõtlesin. «Meil ei või kunstnik olla enda pärast, ta ei tohi tungida kunsti salakambritesse, ei tohi saada ideaalselt täiuslikuks looduse vormide ja harmoonia mõistmisel. Teda, veel mitte liialt tugevat, tõugatakse juba publitsisti tegevusse. Teda tunnustatakse ainult liberaalsete ideede illustreerijana. Temalt nõutakse literatuuri...»

Paris oli mul väga värskelt meeles. «Milline vahe,» mõtlesin ma, «seal loetakse maalijate ringkonnas «oma literaat» solvavaks. Sellega häbimärgistatakse kunstnikku, kes ei mõista vormide plastilisuse mõtet, «õiguvate ja huvitavate kombinatsioonirikaste toonide ilu». «Literaat», see on ilmalikel teemadel sensatsiooniliste piltide maali hüüdnimi. Meie juures on vastuolud. «Milline huvitav jutustus,» hüüatas Kramskoi tunduvalt maali ees. Sellest haarasid kunstnikud kinni ja lugesid seda kõrgeimaks kiituseks maalile, kui see kujutas huvitavat jutustust. Ükskord, see oli veel kuuekümnendate aastate lõpul, kurvastas Kramskoi mind väga oma avameelse vestlusega. Ta oli tollal veendunud, et kui ühiskonnas elu tõuseb maksimaalse heoluni, pole kunstil enam midagi teha, kunst lakkab olemast... Mulle näis aga vastupidi — kunst just tõobki õitsele alles rahvaste võimalikult kõrgema heaolu korral. Igal juhul nii oli vähemalt senini olukord maailmas.

Jah, meil valitseb kõige üle moraal. See vooruslik

* Pliski jaam endisel Kilev—Kurski raudteel, mille lähedal elas N. N. Ge mõis.

vanapiiga on kõik endale allutanud ega tunnusta midagi peale publitsistika heategude. Kuidas ta küll Puškini peale hambaid ihus! Ei olnud aga tal sellist, d hambaid, et terasest valatud geenlust rünnata. See eest, relvastanud end jumalakartlike daamide ning sl vofiilset laadi naisolevustega, ründas ta Gogolit. «Naer, õilis naer! Lori, see on vaid hammaste näitamine: naer on suur patt! Ainult küünikud tunnevad lõbu sinu teravate sõnade kangusest, aga isamaale pole sellest kasu ühtegi.» Algul püüdis suur humorist sellest üle saada naljaga, ta lõbustas positiivse idealismi pedant kuni minestuseni, esitades neile kord «Nina», siis «Naisevõtu», kuid muutus ise üha kurvemaks ja hakkas siis tööle Costanjoglo positiivse kasuliku ideaall kallal, võttes alandlikult kuulda kasku pääsemise õige tee kohta ning lõpetades «Kirjavahetusega sõpradega». Aga see, kelle nime ma ei sõanda öelda, see on alati kõigil huultel... See andekas kirjanik pühendas end juba noorest east peale moraali teenimisele, aga küps eas sobitas endale kahetsuse ahelaid. Vanas eas jõudis ta välja moraali kõige usutavam orjamiseni ja kui õigeusuline relvastus teadmise ja ilu vastu*.

Jumal hoidku mind selle eest, et mul oleks midagi headuse suure idee vastu! Kuid eks me õppinud juba nooruses, et inimese hinge on asetatud kolm suurt ideed: tõde, headus ja ilu.

Ma mõtlen, et need ideed on inimestele oma võimsuselt ja mõjult võrdsed ega ole omavahel vaenujalal, vaid isegi abistavad üksteist.

Ainult nende ustavad järglased püüavad igavesti määrata oma patronesside järjekorda. Inimene tahab tingimata tõusta kõigist kõrgemale ja olla teistest paremaks peetud, kui tahes tagasihoidlikku missiooni ta alguses ka ei vali. Paavst, kes nimetab end «jumala orjade orjaks», peab end võimult ja hiilguselt kõrgemaks kõigist imperatoreist.

Teadlased — teaduse ja tõe jüngrid — peavad end täie veendumusega kõigist kõrgemal seisvaks ning raagivad inimestele autoriteetselt: «Üksnes teadus vabas-

* L. N. Tolstoi.

lub teid orjusest, viletsusest, harimatusest tingitud eelarvamustest. Teadus andis teile hiigla jõu ja tõstis teid teie suure missiooni mõistmise kõrgusele.»

Juba nüüd, tänu teadusele, kutsute te peasegu naljatades esile selliseid nähtusi, mille ees teie harimatud vallaud oleksid hirmust maha langenud, nagu arusaamatu nõiduse või jumala vägevuse ees. Te võite ühe inimapuudutusega silmapilkselt valgustada tuhandete pimeusega oma kauneid linnu, oma uhkeid elamuid. Te võite sadade kilomeetrite taha rääkida teineteisega, nagu lahutaks teid ainult õhuke vahesein.

Teadus avas teile lõpmatud maailmad ja õpetas teid välja arvutama kujuteldamatuid vahemaid, tunge ja dimensioone. Teie võite luua grandioosseid ehitisi, aga teie purustavad jõud on lihtsalt õudsed.

Kogu kultuur on võlglane teadusele, tema meetodile. Te pole praegu veel suutelised ette kujutama, mida annab teile teadus tulevikus. Ta on piiritu nagu maailm. Ta läheneb kõigele halastamatu analüüsiga ja põlgab tundetult kõiki illusioone. Ilma teaduseta oleksite te poolmetsikus olukorras.

Tuletage meelde, kui kaua te kummardasite oma aburdsed, tihtipeale aga ka totraid väljamõeldisi, pildades neid jumalateks.

Kui palju töite te veriseid inimohvreid kõrgeima mõtte nimel. Sest ilma teaduseta, ilma teadmisteta teete te isegi kõige paremate moraalse kavatsustega ainult hulba ja vassite mõisteid. Kui paljusid tõeliselt pühi mehi, kes olid jõudnud teaduslike avastusteni, mõnitati ja plinati surnuks pühade, näiliselt usuliste põhimõtete nimel teie dogmade pedantide poolt.

Kunst (ilu!) — see on vääriru, iseloomutu ja mõttetu. Ohesuguse innuga ülistab ja laulab ta kiidulaulu iga-augustele inimeste rumalustele. Ta soodustab kõrgeimal määral inimeste lollikstegemist, nende hoidmist ürgnegges pimeduses ja eelarvamustes.

Teadus on kõigist kõrgem. Ainult tema kultiveerib kõiki eosolevaid inimvõimete avaldusi. Altruism näiteks, mis ei pärine see inimese kõige närusemast ja tühisemast iseloomujoonest — hirmust tugevama ees? See on kõige orjalikum joon.

Aga türannide toores despotism, mis on viidud kultuuri, teaduse poolt kuni õigluse, õiguste tunnetamiseni, kas ei ole see mõistliku elu kindlaks toeks? Ilma selle tingimusliku rahuta on pidev edasiliikumine võimatu.

Inimese teadmised on mõõtmatud ning sellest, mis väärib teadmist, ei suuda keegi üksikult teada isegi tuhandendikku osa.

Kõik on kõdu ja põrm peale usulise headuse — õpetavad moraali jutlustajad salapäraselt. Ainult vooruslikkuses on tõeline surematuse, ainult temale on teada tõeline elu hüvang. Põlake materiaalsel maailmal. Päästke surematust hinge endas ning valmistage ta ette nirvaana õndsuseks. Tõelist õndsust saavutasid ainult siirad headuse orjad. Nad tundsid leppimise ja vabatahtliku loobumise magusust... Kui palju õnneltuid ohvreid on päästnud vooruslikkus!

Teaduses pettunud õpetlased, tunnustamata geeniused, ülespuhutud enese armastajad — kui palju neid, kes olid viidud täieliku meeleheitleni, on päästnud vooruslikkus vabatahtlikust silmusest, mürgist või kuulist.

Kui palju rõhutuid on ta päästnud vangist ja orjusest. Kui palju olendeid, kes vaevalt olid saanud ilma valgust näha, võttis ta oma hoole alla ja andis neile võimaluse saada inimesteks. Millist valgust, rõõmu ja rahu kannab ta kõledasse maailma, indiviidide vahel olemasolu eest peetava võitluse ja teineteise hävitamise maailma. Ei ole midagi kõrgemat vooruslikkusest. Põlvili vooruslikkuse ees! Teadus? Ta eksleb igavesti otsingutes, eitamistes ning tunnistab ise, et ta midagi ei tea. Ta tuleb järjepanu läbi paljude aastasajandite nendele ääreldestele, mida lihtsad head südamed taipavad instinktiivselt ja korrapealt.

Kunst on ilu, ta täidab oma tõelise ülesande ainult siis, kui ta peab kinni vooruslikkusest, moraalist ja usust. Mis ta iseendast kujutab? Viliatu ilu ja liiderlikkus, müüdav liiderlikkus! Geniaalne Raffael oma šedöövritega teenis ainult liiderliku paavstikonna ülistamist.

Ühtviisi vooruslikkuse suurte eeskujude ja nende tegevuse ülistamisega ülistas kunst despoote, kurjuse-

liiderdajaid. Ülistades mõnikord paljusid tõelisi hingevoorusi, ülistas ta sagedamini ja suurema hõlga seksuaalseid motive, välist uhkust ja vormide armu, arutlemata seejuures, millise ikke ja omataoliste mõjudega võrsusid need liiderlikkuse õied, kui palju tõelisi naised on solvatud, kui palju tõeliselt suuri inimlikke algatusi on maha surutud, moonutatud, seltsu viilja naerdud, et üles kasvatada neid peeni individuaalsusi. Kogu oma ilu juures on nad vastikud oma pehmel, enese armastuse ja igavese endaimetlemisega. Nendele piiratud mõistusega päevavarastele kulutatud alati nii palju materiaalseid väärtusi, millest oleks jätkunud sada korda suuremale tõeliselt kaunite ja lühike, ennast üldsuse huvide eest ohverdavate olevate hulga. Aga teadus! Tema suured, tõed võisid elada sellises laiduväärses isiksuses nagu Bacon¹².

Ilul Milline tundetu süda jääb ükskõikseks ilu avalduse ees? Looja kattis meid imepärase helesinise kattega. Tummas vaimustuses püüdleval tema poole üksteisest ääretult erinevate lillede müriaadid, saates endast välja kõige peenemaid aroome. Kätesaamatud lilled ja maa hirmsad kuristikud virvendavad violetse sillerdustes, tõustes taeva poole. Lugematud elusolendite vormid saavad elust ebateadlikult osa magusate aistingute kaudu ja imetlevad enda ilu. Ent looja ei pöördunud üksnes lihtsate organismidega, kes on tulvil loomlike aistinguid ja stiihilist loomingut. Ta lõi olendite kõrgema organisatsiooni, kes on võimelised mõistma ja mõistma tema loomingut, on võimelised teda jäljendama ning looma tema ideede kohaselt asju, mis nõuavad painduvaid oskuslikke inimkäsi. Siin tähtsustab tema ilmotsatu looming kunsti vahendusel. Just seetõttu ei lakka tema valitute tööd aastatuhandete vältel vaimustamast inimekonda. Nad võluvad meie silma templite, kujude, piltide imeliste vormidega, meie kõrva — imekaunite laulu- ja muusikahelidega, meie mõistust — poesia jumaliku keelega. Just seepärast, et ükskõik mida ka ei räägiks teadlased ja moralistid kunsti vastu, jäävad paljud nendest selle parimate tõeste ees tummas hardumuses seisma, unustades ajuti ka oma mõistuse ja kõik võbrused.

Aga kunst iseenesest, isegi täiesti sisutuna, ilma mingi mõjuta, isikliku muljeta, ühiskondliku tahtsusega, kuiutab oma parimates näidetes ebatavalist nähtust, haruldust, imeasja. Sellest põhimõttest tekkiski kunst inimeste juures, ja nõnda võetaksegi seda ka senini lihtsalt normaalsete tunnetega elavate enamiku poolt. Just seeparast ongi ta peamine väärtus moodapääsmatult temas endas. Ning naha selles midagi laiduväärset — pole midagi muud kui meie haritud põlvkonna üks eelarvamus, mis on ülearu kiindunud utilitaarsuse ja moraali ideedesse. Kunsti sünd ja suunad väljendavad alati enamuse sümpaatiat ja soove ning ühiskonna üldist elujõudu. Vaatamata erandlike eetiliste ja esteetiliste teooriate kruitikute kogu loogilisele protestile, vaatamata kunstnike endi ideaalsele poolehoidule väljendab kunst tingimata rahvuse erilaadseid instinkte ja rahvuse meeleolusid, maitseid ja ideaale. Ainult ebatavalised, geniaalsed teosed kui suure hinge sõltumatu vili seisavad mõnel puhul valitsevas voolus omaette.

Selliseid «poolt» ja «vastu» mõtteid äratas minus kunstnik, kes oli rõõpast välja viidud, tunnustamata, välja naerdud, liberaalseis ja nihilistlikes vaadetes pettunud, lahku löönud inimestest, kes olid viinud ta pettumuseni ja löönud kõikuma isegi ta tulise usu iseendasse kui kunstnikusse.

Ta eemaldus looduse rüppe. Kuid sealgi leidis ta rahu asemel kuhja pisihuve võitluse olemasolu eest kõige viletsamates tingimustes. Siin õppis ta tundma ränka tööd, mida hüvitati kerjusliku tasuga, kõige raskemaid elutingimusi — halastamatu ja lakkamatu inimese jõu ja aja orjastamisega, *füüsilise ja vaimse* survega inimestele ja tema süveneva kiskumisega *m a m m o n a* paratamatute vajaduste mülkasse. *Selline oli* iga vaese mõisniku *elu*.

Tuleb veel lisada, et teda ümbritsevad vaesed inimesed tulid pidevalt ja omal soovil teda orjama, hiljem töö eest saadava tasu lootuses. Selliseid pakkumisi oli palju ja need olid nii tavalised ning möödapääsmatud, et nendega tuli tahes-tahtmatult harjuda. Raske! Eriti idealistile!

Sellistes tingimustes viibis kunstnik, kui üle maa

mitte Savonarola¹³ üleskutsena L. Tolstoi «Milles on minu usk».

Ge leidsid kiirelt vastukaja propagandisti kindlad veendumused, mis õpetasid enesetäiustamist, kurjale jõuga mitte vastuhakkamist, ligimesearmastust, mis väljendus isiklikus töös ja abis õnnetutele ning eluhüvedele ilmajäänutele. Enesesalgamine ja vankumatu usk loodusse muutis Ge kuni tundmatuseni. Raskemeelne, solvunud enesearmastuse, rõhutuse ja alalise soovi asemel olla kellestki üle ning teha kellelegi midagi «alguse», tunnetas ta äkki lihtsuse ja leppimise õndsust ja mugusust. Mida enam ta oma isiksust alandas argipäeva mõttes, seda õnnelikumana ja rõõmsamana tundis ta end olukorra originaalsuse ja uudsuse tõttu. Ka kõige karmikoelisemad näod teda ümbritsevast keskkonnast muutusid, avaldasid heldimust, nähes härrat, kes kord hangutab külamehele sõnnikut, kord laob talle ohju ning samal ajal õpetab talle siiralt ja tõsiselt seltsilist väärtuslikke asju, milliseid külamees pole veel kuulnud sakstelt, kes on alati püüdnud ronida külamehe kukile. Andekale oraatorile avanes kõige elavam ja reaalsem tegevuspõld. Kord juba loobunud etiketi mõuetest, luges Ge kõike nähtavat oma areeniks, oli ta «mõõrastetoas, rikkas palatsos, armetus muldonnis või reluurimisvanglas».

Sõnnud kord kuulda, et tema sugulane Zoja Grigorjevna Ge sattus vanglasse mingite keelatud teoste levitamise pärast, sõitis Ge Peterburi, võimukandjate juurde, nii nagu ta oli oma armetus ülikonnas, nagu tema vaimustust hardast leppimisesoovist. Ge avaldas mõjukatele inimestele parimat muljet ning lihavõtteks vahustati vang tema vastutusel. Neiule, kellele Ge oli illesti ootamatuks päästjaks — räägitakse, et neiu teda varem peaaegu ei tundnud —, jättis Ge sellise hingulava mulje, et neiu otsustavalt ja tagasipöördumatult laskis Ge kannul viimase uut teed mööda. Ta loobus alustatud kursustest ning oodatavast karjäärast, valides kõige vaearikkama, vaese elu, ja räägitakse, et ta on õnnelik.

Anna Petrovna Ge harras juba taluma oma mehe-artisti paljusid veiderdusi. Mehekiindumust oma idee-

desse nimetas Anna Petrovna ajutiseks meeltesegaduseks. Nikolai Nikolajevitš viibis sellises seisundis nii kaua, kui ta polnud lõpetanud mõnda tööd. Anna Petrovna pidas seda nähtust kunstiloomuse omapäraks, sest ta oli sedasama märganud ka teiste kunstnike juures, ainult vähemal määral. Aga kui tema mehega toimus see viimane järsk ümbermuutus, kui Nikolai Nikolajevitš muutus vaimustatud tolstoilaseks harilikku elu vormide täieliku eitamisega, — ei kohkunud Anna Petrovna naljapärest. Nikolai Nikolajevitši altruism, vegetaarlus, omandi eitamine ei lasknud end muuta ühestki Anna Petrovna põhjendusest. Proovinud ära kõik veenmisviisid, sattus Anna Petrovna meeleheitmesse ja sõitis ära poja juurde. Ja nüüd juba ei suutnud enam miski kõigutada usust haaratut. Näis, et ka Ge ise ihkas loobumisi ja katsumusi. Ta elas täit hingelist elu ja oli õnnelik...

Ta loobus kogu majapidamisest ning muutus peaaegu palveränduriks. Mulle näib, et sel ajajärgul sarnanes ta väga G. S. Skovorodaga¹⁴. Samasugune jalgsirändamine mööda Väikevenemaad ning moraaliideede kuulutamine kus juhtus.

Kord sattus ta oma lihtsas riietuses, inkognito, Odesasse ja astus sisse joonistamiskooli, klassi, kus noored inimesed maalisisid etüüde natuurist. Professorit polnud kohal. Õpilased arvasid, et Ge on vanamehike-modelliga osutanud talle üldse tähelepanu. Kuid siis istus see vaene ilus vanamees ühe etüüdi maaliva nooruki juurde ning hakkas talle seletama. Too ei saanud millestki aru, imestas iseäralike ja rangete märkuste üle.

«Kas te olete siis ka kunstnik?» küsis õpilane.

«Jah. Andke mulle oma palett, ma saan teile oma sõnu paremini selgitada praktiliselt.»

Õpilane oli lõplikult löödud, kui Ge hakkas talle etüüdi maalima. Vähehaaval kogunes kokku grupp üllatunud õpilasi. Etüüd elustus ning hakkas maalima meistri käe all särama.

«Kes te siis olete?» küsisid juba kõik, kui ta astus kõrvale ja andis paleti õpilase kätte.

«Mina olen Ge, kunstnik.»

«Kuidas, teie — Nikolai Nikolajevitš Ge?!»

Üldine vaimustus, imestamine... Ja peagi algas kõige elavam vestlus, mida Ge oli alati võimeline esile kutsuma. Kõik olid võlutud kuulsast kunstnikust. Ainult tapu eel rikkus see õpilane, kelle etüüdi Ge oli parandanud, mõningal määral üldist vaimustust praktilise hõimusega. Ta küsis, kas ta võib enda kasuks ära võtta selle etüüdi, mida parandas Ge? Kuid meeoleolu oli niivõrd õnne täis, et see küsimus ainult lõbustas li.

Hakkasid liikuma kuuldused, et Ge maalib «Kristi-loomist».

Proua E. F. Junge, kes oli külastanud Ge'd, jutustas, et näinud tema juurde, sattus ta kogemata tema ateljeesse, kuhu Ge polnud veel kedagi lasknud. Ta tundnud paanilist õudu Ge maalist «Kristus ristil». Ge kujutas Kristust sel hetkel, kui ta suure häälega kisen-
dab: «Miks sa mind oled maha jätnud?» Sellist kohutavat nägu oli proua E. F. Junge sõnade järgi võimatu ette kujutada. Ge'd oodati oma uue maaliga juba rändnäitusele, kuid seda ei juhtunud. Lõpetanud maali, oli ta suures kahtluses ja palus Lev Nikolajevitši, keda ta juba kõiges kuulas, sõita tema juurde ning hajutada kahtlus, kas esitada maali näitusele või teha number. Lev Nikolajevitš leidis, et tema «Kristus» ei kõlba ning soovitas selle ümber maalida¹⁵. Maal pandi kõrvale, Ge hakkas jälle innuga tegelema vooruslikkuse küsimustega, isikliku raske füüsilise tööga.

Kunstisse hakkas ta sel ajal suhtuma hoopis ükskõikseks. Hea teema, õilis kavatsus, üldise heaolu ideede illustreerimine — vaat mida, vastavalt uuele usule võib lubada endale kunstnik, ilma igasuguse kiindumuseta kunsti, pidades silmas ainult üldist elu hüve — kõik ülejäänud tuleb iseenesest. Eks ole ju tõeliselt puhas tegu tõeliselt puhta hinge väliendus. Süsi ja paber — ja ongi kõik jumalast antud kujutamisevahendid. Eelnevad etüüdid, kompositsiooni väljatöötamine, töö modelliga — need on kõik mittevajalikud ja isegi kahjulikud, kui tervikliku meeoleolu killustajad, kui kiusatused, mis tõmbavad palju jõudu kunsti välisesse vormi.

Sellises meeoleolus joonistas Ge söega illustratsioonid I. Tolstoi tuntud poemile «Mis annab inimestele elu».

«Posrednik»¹⁶ — rahvaraamatute kirjastaja andis selle albumi välja väga hoolikalt, fototüüpiana, püüdes saavutada täielikku faksimilet. Kahjuks jättis album üpris nõrga mulje, oli isegi raske uskuda, et need on Ge joonised. Neil polnud minekut isegi tolstoilaste seas.

Mõni aeg hiljem voolis Ge büsti Lev Nikolajevitšist, kes oli pärast haigust just äsja terveks saanud. L. N. seisukord avaldus ka Ge loodud büstis.

Mõnikord ta nagu vargsi asus lõuendi taha ja maalistas seene kuuvalgelt, ilma kompositsioonita, ilma viimistluseta, andes oma töödele ainult huvitavaid nimetusi, näiteks — «Südametunnistus»¹⁷. Ilma kommentaari-deta oli võimatu aru saada sellest keskmises suuruses lõuendist. Halvasti joonistatud vormitu selg; primitiivselt poolpõiki ulatuv tee musta mäekünka foonil, sügavuses punased plärakad ja mustad joonekesed. See pidi kujutama Juudast, kes oma piinleva südametunnistuse tõttu ei suuda ära kiskuda pilku oma reetmise ohvrilt — Kristuselt, keda kaigaste ja tõrvikutega rahvajõuk minema viib.

Kompositsioonilt selgem oli tema väiksemamöötmeline eskiis: Kristus laskub pärast püha õhtusöömaaga terrassi astmeid mööda alla. Teda saadavad apostlid. Kuupaistest valgustatud terrassil vaatab ta üles tähistaevasse. Kahju, et ka see suurepärane motiiv jäi täiesti läbi töötamata.

Nagu näha, pesitses sel ajal Ge hingesügavuses ikkagi veel kunstnik, keda küll pidevalt surusid doktriinid, kuid kes püüdis vabaduse ja ebateadliku valguse, armastuse poole, efektiivsete illusioonide poole kunstis. See langes temas kokku tema filosoofilise mõistuse üldise erutusega. Ta oli sel ajal sisse võetud Nietzsche¹⁸ ning rääkis temast kõikjal valjult ja vaimustunult. Uskumatu oli kuulda tolstoilaste huultelt sellist siirast entusiasmi anarhisti mõtete puhul, kelle jultunud julgus võib võistelda kõige langenuma inglilide ideedega.

Ge hakkas jälle kasutama värve, seda askeetliku kunsti üleliigset luksust. Loojuva päikese valgus läigatas elava kiirena tema maalil ja valgustas täiesti juhuslikult, see tähendab, täiesti kunstipäraselt, nagu

loodus, nagu jumal, kiretult Pilaatuse selga, rooma stiili vahekoda, Kristuse jättis aga varju, puudutades ainult osa tema jalgadest ja kitoonihõlma. See kuum päikesekiir valgustas looritatud soojusega eredalt mustat ja valgest marmorist põrandaplaate ning andis siit nii refleksina valgust kõigile varjudele. Siin lõi välja kunstnik, ta sattus kiusatusse ja pillerkaaritas oma kunstiga, mängis valguse ja toonidega. See oli kasutu toona rangele ideele, ta patustas puritaanliku doktriini vastu, kuid nähtavasti tundis ta lõbu ja puhkas kunstis. Nii valmis tema maal «Mis on tõde»¹⁹.

1890. aastal tõi Ge selle maali rändnäitusele. Peetavate kunstnikud võtsid Ge vastu suure rõõmuga. Oma korraldusel aastakoosolekutel valisid nad tema esimeheks. Maal asetati kõige paremale kohale, kuhu autor ainult soovis. Ühisel lõunasöögil ning koosolekutel oli Ge väga elav ning rääkis palju ja suurepäraselt. Tema uus maal tekitas rohkesti kõneainet. Kiideti valgust, maali üldist mõjuhitust, elavat sidet kahe kuju — Kristuse ja Pilaatuse vahel. Kuid oli palju neid, kes polnud rahul Kristuse kuu ja ilmega. Keegi ei tahtnud ära tunda Kristust sellise kurnatud, kahvatu näoga, etteheitva pilguga Pilaatust vaatavas ja eriti sassis juustega figuuris. Ge kultkes oma teost tõsiselt ja kaalukalt. Ta viitas paljudel kiriku pühade isade traktaatidele, milles tegeldi Kristuse välimuse küsimuse lahendamise. Enamik neist tõendas, et Kristus kui otsene protest paganausu ideoloogide vastu välimuse suhtes võttis endale kõigega leppiva ja kõige tühisema inimese kuju, et näidata rahvale, et inimeses on tähtis ainult hing ja et kõige keskpärasem ja inetum isiksus võib kanda endas suuri moraalseid väärtusi.

See maal oli vormilt küllaltki nõrk, kuid põhimõtete järgi elavate ja kunstis ainult ideelist külge mõistvate inimeste hulgas oli pildil suur menu. Eriti kõrgelt hindasid maali need, kellel õnnestus kuulda autori kommentaare selle kohta. Need olid kõrgeimal määral kunstilised maali seletamise näidised, ja võib ainult kahetseda, et neid ei stenografeeritud.

Igal juhul oli maalil menu ja see tiivustas kunstnikku. Inegi see, et maal kõrvaldati nättuselt kui kirikumaali

traditsioonilistele põhinõutele mittevastav, tõstis vaid maali ja lisas talle erilise tagakiusatu oreooli ning äratas tema vastu huvi isegi Läänes. Ge, tema maali ja õpetuse platoonilise austaja L. Tolstoi initsiatiivil saadeti maal rändama mööda Euroopat. Ge'lt telliti kordusmaale siin ja Hamburgis. Näitusega kaasasolev isik saatis siia välismaalt euroopa ajalehtede vaimustatud hinnanguid maali «Mis on tõde» kohta ja andmeid selle hiiglaslikust (moraalsest, kuid mitte materiaalsest) võidukäigust, eriti aga tööinimeste laiades hulkades.

Veel polnud lõppenud näituse marsruut mööda Euroopat, kui saadi kutse näidata maali Ameerikas, kuid Ameerikaga läks asi viltu. Antreprenöör hakkas kaebama reisi, elamiskulude ja tollimaksu kalliduse üle. Ta nõudis autorilt üha rohkem ja rohkem raha, nõudis isegi P. M. Tretjakovilt, kellele maal oli müüdud. Pöördunud tagasi Venemaale, avaldas imelik unistaja terve raamatu, kus ta püüdis Ge'd milleski süüdistada, jah, muide ka L. Tolstoid, kelle ees, mi nagu Ge'gi ees oli varem teinud sügavaid kummardusi (vt. N. Z. Iljina «Tolstoilase päevik») ²⁰.

Kuid ka see ei varjutanud vähimalgi määral stoiku sisemist valgust. Ge ei soovinud öelda ainsatki sõna enda õigustuseks süüdistaja raamatu peale.

Ge'le oli võõras igasugune parteilisus. Ta uskus, et igas keskkonnas on olemas siiraid ja häid südameid. Tema hingestatud jutlus laskis end leebelt võluda kord salongide suurepärasel luksusel ja vaibus hääletult aristokraatliku seltskonna pärsia vaipades ning rasketes kallites portjäärides, kord reflekteerus kõlavalt üliõpilaste puust vaheseintega ubrikutest, tungides kiirelt ja valjuhäälselt väljapoole ärklitubasid.

Kunstnikele kõneles Ge kunstist. Juba halliks muutunud, vananenud, vanamehikesena rääkimisel pudistades, oli ta noor ja värske oma kõlbelise erksusega ja usuga inimesse. Üpris vaeselt riietatud, oli ta kõikjal soovitud külaliseks ning tema avalikele loengutele kogunes rohkearvuline kõige kirevam ja mitmekesisem seltskond. Kõiki ühendas ja elustas ta oma puhta kõlbelise rõõmuga, mis ei jätnud teda maha ning haaras kuulajaid. Pärast tema avalikke loenguid

olgu ma korduvalt pisarateni liigutatud inimesi ja olgu talle täiesti võõraid inimesi südamlilikult ta kätt

... paremad tema loengutel olid alati vestlused, ... id harilikult seoses kellegi poolt esitatud küsimusega Ge poolt vihikusse kirjutatud ja tema poolt ... materjali alusel. See esimene osa oli alati ... ning vähehuvitav. See-eest lihtne eluline küsimus ... äkki Nikolai Nikolajevitši mõttelendu. Siin ... algski tõeline, kaasakiskuv improviseerimine. Ta ... ligutavalt, veendunult.

IV

Kõigil, kellel õnnestus näha tema viimaseid maale, on meel veel värskest meeles. See aga ei õnnestunud paljudel, sest maale lubati avalikele näitustele välja panna ainult õige lühikeseks ajaks või võeti hoopis näituselt maha.

Sellise täieliku keelu alla kuulus tema maal «Surmas süüdi» ²¹, mis kujutas sünedriumi pidulikku rongkäiku pärnst surmaotsuse tegemist Kristuse kohta.

Ma ei unusta, kuidas V. D. Polenov, saabunud Moskovast, jutustas, et ta ei saanud magada vaimustusest, mille temas oli esile kutsunud Ge oma jutustusega maali «Surmas süüdi». Ma kahetsen väga, et mul ei õnnestunud kuulda seda jutustust otse autori suust. Maali oli ma varemalt näinud ja see valmistas mulle sellise peitumuse, et mul polnud soovi kuulata selle juurde kuuluvaid kommentaare. Maali kunstiline idee vaimustas mind väga kui kavatsus, kui plaan. See oli uudne, põuline, ebatavaline! Siin on selgelt näha kaasaegse kunstniku maailmavaade, kes vaatab oma isikliku pilguga, pööranud selja läppunud traditsioonidele, üldistele seisukohtadele, keskpärasusele.

Maali esiplaanil on näha, kuidas paljudest valgustitest valgustatud «sünedrium» väljub pidulikus rongkäigus kohtusaalist, kus ta oli alla kirjutanud

surmaotsusele. Nende toekate, hästikasvatatud variseride ees liiguvad noorukid viirukipannidega. Taamal seina ääres seisab süüdimõistetu. Mõned agaramad oma kohtuniku vagaduses ei saa jätta kurjategijast möödudes teda solvamata; sellised olid kombel ja nii suur oli vagade variseride viha.

Maali leegitsev toon on elav, õhkuv. Teos ideena on kunstiline, originaalne. Kuid kõike on rikkunud ruttamine, lohakas teostamine, vormide inetus, segasus. See on suur eskiis, lõpetamata visand, mis on kuidagi viletsalt maalitud.

Tema viimast maali — «Ristilöömine» — pole ma näinud²². Mulle saadeti sellest ainult foto Itaaliasse, Asisisse, kus ma uurisin Giotto ja Cimabue freskosid. Tahtmatult meenus mulle mitmel korral Ge ning tema vaimustus nendest kunstnikest.

Cimabue, kui unest ülesärkav laps, omandab kunstis isikliku stiili. See stiil ei avaldu ei süžees, ei teostes — ta väljendub veel ainult isiklikus joones ja tema isiklikus maitstes värvide suhtes, veel väga vaesel primitiivsel paletil. Giotto on kergem, lihtsam ja naiivsem. Süvenemata, targutamata maalib ta freskodena püha Francesco ülemise templi keskmise osa, mis jätab lõbusa lapseliku rahvakunsti mulje. Selliseid arhailisi katsetusi vaadates poleks mulle mitte ilalgi tulnud pähe pildada neid ükskõik mis küljest kunsti ideaaliks. Kuid maitsete kunside suhtes on niivõrd individuaalsed, et neid arvatavasti pole võimalik allutada ühelegi seadusele, ja nende üle ei vaielda juba ammugi.

Ge «Ristilöömine» üllatas mind. Pärast ebaselgeid poolunise fantaasia lapselikke esitusi, milliseid tuli mõnikord suure pingutusega aimata Cimabue ja Giotto pleekinud freskodes, avas kaasaja kunstnik minu ees äkki hirmsa tragöödia, ilma tingliku maskeeringuta, vapustava teravuse ja siirusega. Eriti tugeva mulje jätab Kristuse pea ristil. Lõpuni oma piinu taluva jumaliku kannataja näole on keskendunud suur valu, ning see avaldub kogu tema nõrgas kehas, mis kannab endas sellist suurt hinge... Tumedas õhus keerleb pöörisena üles liivatolmu. Rohkem pole taustal midagi... Kurjategija on aga kahjuks karikatuurne. Sellele maa-

lile, nagu näha, ohverdas Ge palju energiat, et kuidagi tema teha unustatud maalimisoskust ja joonistada inimkeha. See on teostatud rahuldavalt.

Üldse hakkas ta viimasel ajal tõsiselt suhtuma kunstisse. See väljendus tema viimastes portreedes, eriti Kunttõrvevi portreest, mida võib juba lugeda täiesti kunstipäraseks teoseks.

Mind pani väga imestama, et Ge «Ristilöömist» ei lubatud näitusele. Ma ei suutnud kuidagi taibata põhjust, mis tingis maali keelamist. Kas kurjategija on kõlbmatu? Kas vana germaani kunst on vähe loonud selliseid jõledusi? Euroopa muuseumid on täis selle epohhi teoseid, eriti Brüsselis. Ja seintelt maha neid ei võeta. Ikkoonid, mis olid enne kirikutes, ripuvad nüüd muuseumides. Neid säilitatakse seal kui teatud ajajärgu kunsti näidiseid.

Isenesestki mõista, et Ge «Ristilöömist» ei võetud näituselt maha ebarahuldava kunstilise taseme tõttu. Kunst on meil viimasel kohal isegi paljude kunstnike hulgas. Nende erialases tegevuses mängib kunst kui allkõrgune teisejärgulist osa. Väga kõrget kunsti peetakse isegi tarbetuks, üleliigseks luksuseks. See kõik on meie tuures ikka veel põlatud «kunst kunsti pärast».

Meil ei tohi kunstnik liiga anduda kunstile ning uurida seda kui niisugust, kui ilu, kui vormide täiust, kui tehnilisi võtteid suurima meisterlikkuse saavutamiseks teostuses. See on Schopenhauer, kes lubab seal kunstnikule peamise põhimõttena tähtsust *vormi kui niisuguse* väljenduse saavutamiseks, oma pilgu täiustamist välismaailma tundmaõppimiseks, isegi tervete koolkondadena, reprodutseerimiseks kõrgemal tasemel. «See on puhtalt tunnetatav, maailma pale, ning selle kordamine mingis kunstis on kunstiline element,» ütleb ta. Teda kütkestab tahtejõu objektiviseerimise vaatepildi sügav jälgimine... Ja edasi: «See puhas, tõeline ja sügav maailma olemuse tunnetamine on talle eesmärgiks temas endas...»

Meil aga valitsevad maalikunstis veel utilitarism ja literatuur. Kohustuslikuks peetakse ainult literatuurseid traditsioone. Isegi veel praegu kaitsevad paljud, koguni kunstnikud, *tendentsi* kunstis, võttes seda kui

literatuuri testamenti. Nii näiteks kirjutas meie tuntud peisažist A. A. Kisseljov «Artistis» (nr. 29, aprill 1893. a. lk. 51): «Las uusim kunstikriitika teeb kunstnikele etteheiteid neljakümnendate ja kuuekümnendate aastate ideede pärast, nimetades neid ideid tendentslikeks. Meil pole põhjust häbeneda neid tendentse, mis me pärisime siisugustelt kirjanikelt, kellede nagu geniaalsete kunstnike ees kummardub kogu Euroopa (Puškin, Lermontov, Gogol, Dostojevski, Turgenev, Tolstoi). Nende tendentsid ei ole vastuolus meie kunsti ideaalidega. Vastupidi, nad hingestavad ja tõstavad seda. Vabadena iga-sugustest kasusaamise või egoistlikest ajendeist ongi nad selle kunsti ideaalid, milledeta kunst ei saakski eksisteerida.»

Ja seda kirjutab meie suurepärane peisažist, kes *igaveseks* juba oma kunsti laadi tõttu on eemaldatud iga-sugustest tendentsidest.

Veelgi selgemini ja avameelsemalt väljendas end kadunud M. P. Mussorgski kirjas V. V. Stassovile. Võimas talent, originaalne muusikas, on ka sõnas võimas ja originaalne. «Mitte muusikat pole meile vaja ega sõnu, ei paletti ega nikerdusnuga. Ei, tont teid võtku, valetajaid, teesklejaid *e tutti quanti*, — andke elavaid mõtteid, pidage inimestega elulist vestlust, ükskõik siis missuguse süžee te ka ei valiks nendega vestlemiseks.» Teises kirjas: «Ilu kunstiline kujutamine selle materiaalses tähenduses on rohmakas lapselikkus, kunsti lapseaastad»²³.

Meil ei ole veel mõeldavad sellised kunstnikud, nagu Meissonier, Fortuni, iseendast elu ja vormi kunstnikud, kes töötavad kogu oma eluaja puhtaimas kunst kunsti pärast õhkkonnas. Meissonier oma miniatuurides, mille süžeed ei ole sugugi keerukad, omandab range joonistuse ja sügava vormitundega suure kunstniku tähenduse. Fortuni üllatas kõiki Euroopa kaasaja kunstnikke kättesaamatu peensusega vormitundmises, koloriidi ja valguse tugevusega. Volloni²⁴ peetakse Pariisis maalikunsti keisriks, kuigi kogu oma elu kestel maalib ta ainult *nature morte*'i. «Kuid see on ažiaviide, ta lahutab meelt,» ütles Fortuni töid nähes üks meie vene kunstnikke. Tal oli õigus. Kuid kas pole tühine mee-

lahutus kogu Glinka ooper «Ruslan»? Üks väga tuntud kirjanik ütles Puškini kohta: «vilistaja». Võib-olla mõnalt seisukohalt pole kunst kunsti pärast mitte ainult kasutu, vaid isegi kahjulik. Kuid ühtlaselt kulgev elu läheb oma rada ja hindab kõigist kallimaks neid kasutuid täiuslikkusi. Kõik silmapaistvad Euroopa muuseumid esitavad *kõige paremais näidistes* ainult neid teoseid väärtusi ning hoiavad neid kui pärle, briljante ja muid vääriskive, mis on kaunistuseks peenelt töödeldud kullast nõudel, kroonidel, rakmetel, vaasidel ning muudel mittevajalikel haruldustel*.

Ühes kord ühe meie sisuka ja huvitava näituse mõju all sattusin ma juhuslikult ühele valatud murdunud tikile Parthenoni templi frontoonist. See murdunud tikik kujutas endast ainult osa inimese õlast, ja see viis mind vaimustusse hellenite kuulsa epohhi suurest kunstist. See oli selline kõrgus vormi ja ilu täiuse saavutamises, mõõdutundes ja teostuses... Ma unustasin kõik. Mulle näis kõik selle öla kõrval mannetuna ja tühi-
... .

Muidugi, kõigest kõrgemal on suured, geniaalsed kunstiteosed, mis kätkevad endas kõige sügavamaid ideid koos vormi ja tehnika ülima täiusega. Neisse on peidetud loojate eneste sõnulseletamatud, kättesaamatud mõtted. Need on isegi kõrgemad neist geniaalsetest autoritest. Need mõtted kui kõrgeimad ilmutused on autorite poolt kantud kunstiteosesse instinktiivselt, siinult, kõrgemalt saadud inspiratsiooni kohaselt, mis langeb osaks ainult geeniuistele nende mõistuse kirkastumise harvadel momentidel.

Ent kunstnik-plastik on oma südamelihtsuses täis õigust ilma kavala targutamisetä ülistada ja surematuks

* Milose Venus²⁵ (vabaduse kuju) — mida ütleb see meile selle plastilise ilu? Teseuse torso Parthenoni templi frontoonilt; lühike drapereitud naisfiguuri sealt samast; hobuse pea pronksist kilpide Pompeii maoga vehkimas (Naapoli muuseumis); Kapiitoliumi Venus; Michelangelo lõpetamata küürutav poiss (meie muuseumis) — kõik need on ainult plastilised teosed Murillo, Paolo Veronese, Tiziani maalid, Rembrandti, Velázquezi, Fortuni ja teiste portreed, etüüdid ja gravüürid — kõik need on väärtustatud ainult kui kunst kunsti pärast ja kujutavad endast ainult kõrgemaid näidiseid (L. J. Repini märkus).

muuta looduse ilu ja oma fantaasiavormide kunstilisust, kui issand ei ole talle andnud geniaalset mõistust ja filosoofi tarkust. Üksnes looduse ja individuaalsuste välisilme on kirjeldamatult kaunis, nii sügav, mitmekesine, et võib olla ammendamatuks varalaekaks isegi inimese kõige suurematele jõududele ta elu jooksul.

Ainult geniaalsete autorite ideed on igavesed ja sügavad. Kas aga igale surelikule on geniaalsus kohustuslik?

Kas meil on õigus nõuda igalt kunstnikult elunähtuste filosoofilist mõistmist, andestades talle isegi hoolimatust ja rohmakust loomingu? Pole armetumat ja taktimat nähtust kui piiratud mõistusega inimene, kes uhkeldab sügava ülitarkuse ilmutamisega. Mis võib olla igavam kui tema manitsused? Andetu ja tuima käsitööga — kunstini ta ei küüni — illustreerib ta populaarseid ideid ning elu mõistusega võtavad inimesed püüavad teda ülistada heade kavatsuste pärast — eks ta ju teeni üldise heaolu ideed.

Mulle tundub, et ta labastab koguni sedasama heaolu keskpärase suhtumisega sellesse.

Ka kunstniku pisemad võimed on viljakad ja sümpaatsed, kui nad armastusega töötavad erialaste ja jõukohaste ülesannete täitmisel. Lõpmatult mitmepalgelised on kunsti alad ja teemad, ammendamatu on loodusnähtuste ja -vormide ning inimese fantaasia kunstiline huvi. Tähtis on ainult end mitte vägistada teiste valdkondade esindajate ebaratsionaalsete nõudmiste huvides. On vaja tugevasti kaitsta oma individuaalsuse vabadust ning oma sfääri terviklust.

Õigupoolest peab kunstnik uurima kunsti kunsti pärast ja tundma üle kõige huvi kunsti vastu just sellest küljest. Ja pole õiglane teha etteheiteid tagasihoidlikule kunstnikule selle eest, et ta mäelib kogu elu ainult etüüde natuurist, kui tema etüüdid on kunstilised, püüata teda loomingu, fantaasia kohustusega, kui tal pole selleks annet. On ebaaus teda rööpast välja viia, paisata teda võõrale rajale. Kunstnikud on oma enamikus tundelised, pelglikud. Seejuures neelab ka veel nende spetsiaalne tegevus kunsti alal

nende energiat ja aega sedavõrd, et nad on juba võimetud võitlema ühiskonnas valitsevate nõudmistega.

Kõige suurem kahju meie kunstidoktriinidest tuleb sellest, et kunstist kirjutavad alati literaadid, traktimehes kunsti literatuuri seisukohalt. Nad räägivad lahendamatu autoriteediga vähetuntud plastiliste kunstide valdkonnast, kuigi nad samas ise suure suuga kuulutavad, et neist kunstidest ei saa nad mitte midagi aru ega pea neid tähtsaks.

Ilumate analoogiatega plastika ja kirjanduse vahel viivad nad eksiteele mitte üksnes publikut, kunstiarma-
tajaid, metseene, vaid ka kunstnikke endid.

Tegelikult aga on neis kahes kunstis väga vähe ühist. Sõnakunst puutub plastilise kunstiga kokku vaid kirjanduses, kuid siingi on loominguks teostamises vahe ülgasuur: sellega, mida sõnakunstnik võib väljendada kahe sõnaga, kahe sekundi jooksul, ei tule maalija toime vahel ka kahe kuuga, ent skulptoril kulub selleks kaks aastat — nii keerukas on vahel asja vorm. See-eest ei suuda sõna kunagi seda valemist esitada kogu muutava tajutavusega. Täpselt samuti nagu jutustuse, dialoogi, järelduse ja õpetuse faabulat ei väljenda kunagi ükski kunst, välja arvatud sõnakunst. Tuleb ka ette, et literaadid on sisse võetud plastikast. Prantslased näiteks armastavad väga plastikat, ja nende bellettristid patustavad sageli maalikunsti vastu sõnas. Isegi selline peen ja sügavusse tungiv kirjanik, nagu seda on Flaubert, kaldub mõnikord kirjeldustes sellistesse vaevalt tabavatesse üksikasjadesse, et tegelikult läheb juba üle maalikunsti valdkonda ning väsitab võimatu-
nult lugeja kujutlusvõimet. Enamik lugejaid lehitseb harilikult lugemata läbi tema loodust kirjeldavate poetiseeritud illusioonide ja peenimate nüansside pärlid. Lugeja armastab kõige rohkem huvitavat faabulat ja dialooge. Ja kas tasubki sellest hoolida — võib-olla lugejatel ongi õigus. Faabulad ja dialoogid on põhiliselt lahutamatud sõnavallas.

Andestagu lugeja mulle mu kõrvalekaldumist ja hüpet teise valdkonda. Seda tegin ma kättemaksuks alamate kallaletungide ja mu kunstialaste kaasvendade

pideva ründamise eest ja peaaegu oma täieliku mõju-
sfääri alla võtmise eest literaatide poolt.

Et mõista teaduse saavutusi ja neist lõbu tunda, on
vaja erialast ettevalmistust. Selle vastu ei hakka keegi
vaidlema. Muusika kohta võib öelda peaaegu sama. Kes
poleks märganud tõelist igavusilmet Beethovenit kuula-
vate inimeste näol, kes on muusika suhtes ükskõiksed
ja kel on primitiivne maitse? Mul on olnud võimalust
tuua maalikunsti pühendamata inimesi Rembrandti,
Velázquezi, Tiziani parimate teoste ette. Tehes suurel
silma imestasid nad puhtsüdamlikult ega uskunud, kui
ma rääkisin, et need on maalikunsti kõige silmapaist-
vamad teosed. Ainult spetsialistid või väga arenenud
maitsega inimene eelistab «Milose Venust» («Võit»)
suurepäraselt väljatöötatud kuivadele rooma kujudele
või magusatele Canova²⁶ šedöövritele. Kes peale
kunstniku võib mõista ja hinnata Parthenoni frontooni
geniaalsete rusude suurt plastikat? Sellega peab lep-
pima.

Meie mentorid aga ei nõustu sellega kunagi, nad kum-
marduvad ainult moraali ees.

Oh, need kummardused näivad mulle sarnastena.
nende kummardustega, milliseid teevad ettevaatlikud
härrased kirikutes manitsuseks usu vastu ükskõikseks
jäävatele külameestele. Üldse meie edasiliikumine voo-
ruse ja vabatahtlike loobumiste poole väljendub üha
enam jutuaajamistes kui ka ligimiste hirmutamises ma-
teriaalse heaolu ja luksuse *kolliga*. Ise me elame edasi
oma mõnuks. Ainult vähesed veidrikud püüavad endas
maha suruda mitmekülgseid inimlikke võimeid. Neid
juurtega välja kiskuda õnnestub muidugi kellelgi
harva, need anded ilmnevad paljude juures moonu-
tatud kujul — kõverad, vildakud, nõrgad ebardid.
Ainult kangelaslikud loomused, kõige õilsamad hinged
toovad üldise heaolu altarile oma geniaalsuse parimaid
aardeid. Nii tapsid Gogol ja L. Tolstoi moraali auks *
oma isaku... Elu aga kulgeb ikka endist moodi. Ena-
mikule inimestele on vaja materiaalselt elu, käegakatsu-

* Piibli jutustuse järgi oli Aabram valmis tapma oma poega
Isakut ohvriks jumalale, kuid ingel ei lasknud seda sündida.

tauvaid rõõmusid, kauneid kunste, jõukohast vooruslik-
kust, lõbusaid meelelahutusi... Ja suuremeelne, helde
looja saadab neile nii meelelahutust, meelelahutajaid,
tõendust kui ka kunsti. Talle on selge, et need tema enda
loomud olendid ei suuda veel elada mõistuse puhtate
võimega.

Alles väga vähesed maa peal elavatest jõuavad vaimse
elu nrusaamiseni ja usuvad sellesse. Üheks neist vähes-
test helgetest oli ka Ge, siiras, puhas hing. Põrmugi
kahtlemata ohverdas ta oma parima, ja temale kõige
kallima hingeande — oma kunstnikutalendi. Puhtast
südamest orjastas ta selle kaasaja ühiskonna tähtsa-
mate ülesannete nimel.

Juba noorusaastail, mil kunstnik vabalt pühendus
kunstile, kutsus ta inimeste ees välja Samueli varju,
mille väljamõeldud varju, vaid tõelise isehelendava
varju. Seda varju võisid välja kutsuda ainult «Aend-
roni võlur» ja Ge geniaalne talent, kelleks ta ka kaht-
lemata oli *. «Püha õhtusöömaajaga» teeb ta juba
kunstis hiiglasliku sammu — uuesti avab ta meie ees
elava ajaloolise stseeni sellise illusiooni ja tõelisusega,
millist polnud kunstiilmas veel esinenud... Ja milliseid
maale oleks veel loonud see kunstnik, kui tema talendile
oleks esitatud ratsionaalseid nõudeid! Temas peitus
Michelangelo jõud. Niipea ei ilmu maailma sellise kire
ja temperamendiga ning inimkonnale jäätult ustavat
harruldast olendit.

Temalt nõuti, et ta ohverdaks oma geniaalsuse, ja
tema, ilma et oleks mõelnud, surus endas maha
kunstniku suure hinge kodanikukohustuse nimel ühis-
konna ja publitsistika ees.

Talle oli veel jäänud ühiskondlik seisund, olid vahen-
did töötamiseks sama ühiskondliku heaolu nimel mate-
riaalse kultuuri pinnal.

Sügava sisemise kannatusega — kas võib siis mille-
gugi kustutada sisemuses hõõguvat paremat osa hin-

* Jutt on akadeemia 1856. aasta programmis olnud maalist
«Saul võlur Aendroni juures», mille eest Ge sai Esimese kuld-
medali. Asub Riiklikus Vene Muuseumis. Maali süžee on: Aend-
roni võlur kutsus Sauli soovil välja prohvet Samueli varju.

gest? — töötas ta ikkagi energiliselt ka sellel talle uuel alal, töötas, iseenesestki mõista, omakasupüüdmatult. Seda kõige ebaõigemal kahjutoovamal maaharimise tööd väheldasel maa-alal oleks võinud tema mõisas edukalt juhtida valitseja saja rubla eest aastas. Tema aga töötas veendumusest.

Aga otsingud ja eitused meie ühiskonnas arenesid aina *crescendo* *. Publitsistika loovutas koha moraalile, utilitaarsus aga igavesele olemisele. Olla vaimult kerjus, olla materiaalselt kerjus, olla orjaks, seda nõudis inimeselt enesetäiustamise nimel, elu üldise hüve nimel Lev Tolstoi.

Ge jättis kõik maha ja muutus kerjuseks, muutus vooruslikkuse orjaks.

Ent kunst ja kunstnikud olid ikka veel lähedased Nikolai Nikolajevitši südamele. Oma viimases kõnes Moskva esimesel kunstnike ja kunstiar mastajate kongressil 30. aprillil 1894. aastal, kaasa tundes kunstnikele, ütles ta kunstiar mastajatele (metseenidele): «Teadke, et kõik need inimesed kogu nende tagasihoidlikkuse juures tagastavad teile sajakordselt kõik teie teened; nad muutuvad aja jooksul selleks, mille üle te hakkate tundma uhkust... Kunstiteos on inimvaimu kõrgeim saavutus. Ta annab elu, ta täiustab inimest.»

Kuid siin, kohkudes kiindumusest kunsti vastu, langeb ta sellega moraali jalge ette. «Ainult sellepärast ongi meile see kunst nii kallis,» jätkas ta ootamatult, «sellepärast olemegi kõik siia kokku tulnud, et me teame, et ei pilt, ei marmor, ei lõuend, ei mingid kunsti välised küljed ei oma tähtsust, kallis aga on meile too erinevus selle vahel, mis me peame olema, ning selle vahel, mis me oleme, millele osutavad kunstiteosed, ja mida Kristuse õpetus veenab kunstnikku väljendada: «Olge täiuslikud, nagu on täiuslik teie taevane isa...»»

Ei tea, kas kunstnikud ja kunstiar mastajad kongressil nõustusid sellega, et ükskõik missugustel kunsti välistel külgedel pole tähtsust. Kuid ei tohi unustada, et meie taevane isa täiustab suure armastusega ka looduse

vallakülge, ei põlga ära ühtki kõige tühisematki looduse olendit. Ja mida kõrgemana on loodud tema poolt individuaalsus nii vaimult kui ka olemuselt, seda keerukamad ja täiuslikumad on ka tema vormid. Vooruslikkusesse kiindumise ekstaasis sulgevad innukad mõeljad silmad selle külje ees.

* *Crescendo* — kasvavalt (itaalia k.).

ARHIP IVANOVITS KUINDŽI KUI
KUNSTNIK¹

Kuindži oli maastikumaali alal geniaalne kunstnik. «Geniaalne? See on liiga suur sõna,» ütlesid I. S. Turgenevi matusel surnule, ustavad sõbrad ning austajad. Nad hämmeldusid, tõmbusid kuidagi tagasi, ja nii ei riskinudki autasustada oma armastatud kirjanikku selle üleva epiteediga.

Minagi tunnen end kohustatud olevat selgitama oma julget otsust Kuindži geniaalsuse kohta.

Me eritleme mis tahes ajajärgu kunstides kaht tüüpi geeniusi. Esimene geenius on novaator, kes paneb aluse uuele kunstilaadile. Tal on leiutaja võime ja ta jääb tih-tipeale tunnustamatuks. See loomus on ülimalt omapärane, suurte äärmustega, ta avastab ajajärgu. Teine geenius on igakülgselt arendatud suuna lõpuleviija; see on paljutöötav loomus, suuteline väljendama oma aega, oma kunsti võimaliku täiusega. Ta on selge — tema hindamiseks on kogunenud hulganisti töid. Ta lõpetab ajajärgu nii, et pärast teda on täiesti võimatu töötada samas laadis.

Geeniused, oma epohhi lõpuleviijad, on kõigile tuntud oma maailmakuulsuse tõttu, — neid ei ole palju.

L. N. Tolstoi metsas puhkamas, 1891.

E. Duse portree. 1891.

Ma toon paar näidet suurest minevikust: Raffael, Michelangelo, Goethe, Beethoven, Puškin, Glinka, Lev Tolstol — ja peatun meie akademismi pseudoklassika meelal episoodil — Karl Brüllovil.

K. P. Brüllov viis hiilgavalt lõpule suure renessansi, mis avatunud Euroopa idealismi kogu tsükl. Tema elumü — Rooma, Pariis, Viin, Berliin — oli ainulaadne Euroopa kõikide akadeemiate eklektilise võidukuse hiiglasliku tõusu poolst². See oli akadeemia õitseng. Nad olid ülesande kõrgusel — hinnata suurt kunsti kultuuris. Meie Kunstide Akadeemia, nii nagu kõik muugi, mis puutus kokku vaimu kõrgeväärtuslike avalduste uurimise ja levitamisega, läks käsikäes kogu Euroopaga.

Meie Kunstide Akadeemia laulis Brüllovi auks loodud kantaate, kroonis teda loorberitega ning kuulutas ta suurelt geeniusseks. Ta tundis tema üle uhkust täie mõnega, sest et ühelgi Brüllovi eelkäijal ja kaasaegsel, akadeemia kultuse tõelisel jüngril — Camuccinil, Davidil, Ingres'il, Korneliusel ja teistel tollal pseudoklassikaga tegelejal — polnud brüllovliku vormitundmise taset, energiat, julgust ja eriti elu, mida püüas Brüllov valas juba jahtunud pseudoklassit-

Praegu on diletantluse pillerkaaritamise ja anarhilise tühja-tähja nakkuse aeg kunstis*. Pole isegi kedagi, kes hindaks Brüllovi suuri väärtusi. Apelles, Raffael, Meissner, Fortuni — need on suurused, kellega Brüllov on võrdne ja mitte ükski asjatundja ei kahtle põrmugi nende suurte kunstnike³ geniaalsuses.

Ja kuna Kuindži oma loomult kuulub esimese liigi geeniusse hulka, siis tõmban ma arutlused teise liigi geeniusse kohta maha, et mitte kõrvale minna asja teemast.

Valgus — see on võlu, ning valguse jõud, selle illuatsioon, olid tema eesmärgiks. Muidugi, kogu selle nähtuse olemus seisnes Kuindžis endas, tema fenomenaalsuses, isiklikus kaasasündinud originaalsuses. Ta ailius ainult oma geeniusse-deemonile.

* Kirjutatud 1913. aastal.

Tema geniaalsus oli aga täielikus kooskõlas üldise käärimisega ning ta liitus instinktiivselt kunstis tekkinud uute nõuete üldise pulseerimisega. Tolle aja intelligenti üldine meeleolu, eriti Stassovi jutluse mõjul, janunes kõikjal uute avastuste järele. Aeg oli tormiline, nagu enne kuu tekkimist taeva laotuses. Ka meie kunstis oli tunda kirglikku soovi uue laadi järele, uue tee järele. Vana tee, selle lõpuleviija geenius Brülloviga, oli läbitud ja isegi aupaiste rõõvitud. Ootamismeeleolu oli muutunud küpseks. Ja seitsmekümnendate aastate keskel hakkas meie taevast nagu noorkuu sirp esma kordselt särama uus geenius⁴...

Kõik läks nagu ettekirjutatult. Tõusid keeristuuled, lendas üles igasugust prahti. Maruilm ja tuuled tõid kaasa vihmavalinguid — noorkuu pesi end. Ja geeniuski oma keskkonnas, nagu pidigi olema, ei pääsenud katsumusest. Kangelasel oli vaja võita palju aastaid ja raskusi ning kiirel sõidul kiskuda kaikkaid oma triumfivankri rattakodarate vahelt... Kõik raskused ületas kangelane ise. Ning kaheksakümnendate aastate alguseks oli noorkuu kasvanud täiskuuks, valgustades endalt kogu meie taevast ning tehes rahutuks oma sala pärast hiilgusega kogu meie maa.

Tollal kulges kunstiga tegelevate noorte elu Kunstide Akadeemia pööningutel, kuhu tagasihoidliku vaesena ilmus ka A. A. Kuindži.

Tema ilmunist ei pannud algul keegi tähele. Ta oli suurte lünkadega hariduses, ühekülgne, järsk ja barbaarsena ei tunnistanud mingeid traditsioone, — mis tähendab, et ta lammutas mis suutis ja mõnikord isegi solvas kunstikultuse traditsioonilisi pühakuid, pidades kõike seda iganenuks.

Nagu tõeline geenius-leiutaja lähtus ta oma sünnipärasest taibust, uskus ainult oma isiklike vaated kunstile ning avaldas kaaslastele mõju mentorlikult. Iialgi ei saanud talle tulla isegi mõttesse töötada tagasihoidlikult oma erialal, leppida isiklikult enda poolt paigutatud kiviga lõpmatusse treppi, mis viib täiuslikkusele kunstis. Tema geenius võis töötada ainult millegi inimkonnale veel tundmatu kallal, mis pole ühelegi kunstnikule enne teda pähe tulnud. Ta ei võtnud osa

akadeemia joonistamiseõhtutest. Meie tolleaegsed teadurilased loengud (venitatud kuuele aastale) ei huvitanud teda samuti vähimalgi määral. Kõigeni jõudis ta oma isikliku taibuga. Kuid alles pärast Valamo külastamist, kus ta töötas natuurist kogu suve ja kust ta tõi kogu suurepäraseid etüüde, algas tema originaalne loominguline tegevus.

Juba alates esimesest teosest, «Valamost», kutsusid tema väiksemõõtmelised maalid esile suuri vaidlusi, meelitasid ligi rohkearvulist publikut ning erinesid kõigist teistest, mis olid nendega üheaegselt näitustel, sellise tugeva, omapärase muljega, et näis, nagu taganeks kogu näitus kuhugi kaugele, ja ainult Kuindži maalid olid keskseks nähtuseks. Kogu publik seisis tema tööde ees ja pärast seda ootamatut ilu polnud enam võimalik märgata midagi muud huvitavat.

Niisiis, tema esimene väheldane maal. Sajab lausa vihma. Mõõda pehmeks muutunud savist mäenõlvakut liigub aeglaselt vankrilogu, mida setukas vaevu järele vreb. Mingisugune palgatud küüdimees on vankrilt maha roninud ja päterdab paljaste jalgadega savistes, allavoolavates niredes ja loikudes, jättes rattarööbastel kõrvale oma jalataldade ja varvaste jälgi... Paremal tala taga sügiseselt lehtedeta murelipuu⁵.

Siis tema teine maal, millest on nii palju kirjutatud. Kõrbenud kollane ühetasane stepp, mis kulgeb kaugele. Kui ehk ainult karuohakas rikub kuskil pildi horisontaalsust või siis välgatab taevast kotkas punktina mõõtmatul horisondil. Ja nii poeetiline on see kullakarva tasandik, nii kauaks seob ta vaatajat, et ei taha kuidagi end lahti rebida sellest maa fataalsest elust. Mitte midagi pildilikku tavalises mõttes — silmal pole millelgi peatuda. Ja iialgi ei võinud ühelegi kunstnikule enne Kuindžit tulla pähe selline tänamatu teema maali jaoks. Siin polnud mingit pilti, oli vaid elav tõde, mis sügava poeesiaga langes vaataja hinge ega ununenud. Ning pärast seda maapealse elu tõelisust ei saanud vaataja enam peatuda ükskõik missuguse ilusalt koostatud maastikumaali juures — hõrgu looduseilu juures. Kõik tundusid tüütuseni labased. Vaataja sonis Kuindži steppist juba terve nädala ja rohkemgi.

Mõned tema maalid sundisid hästikasvatatud vaatajaid pahandama, eriti need lihtsad ukraina tared, mis paiknesid erilise plastilisusega järsakul nagu pjeDESTaailil. Tarede taga loob pirnipuude tihe tume roheline kogu pildil sametise sügava tausta. Maal on üle valatud loojuva päikese kuumadest kiirtest, mille juures näib tume roheline granaadivärvilisena⁶... Kui palju vaidlusi küll kutsus esile see puhas, põletav valgus valgetel taredel, mis on heldelt punaseks värvitud loojangu viimastest kiirtest! Kõik peened esteedid heitsid Kuindžile ette tema taktitust, võtta selliseid eredaid momente loodusest, millest isegi silmadel hakkab valus. Oma silmadele aga keegi ei mõelnud, vaadeldi silmi pilgutamata: võimatu oli pilku ära pöörata...

Mäletan, et keegi küsis selle maali ees I. M. Prjanišnikovilt (žanrimaalijalt), et mis ta arvab sellest mustjas-granaatrohelisest värvist selle päikesekiire all.

«Ma mõtlen, et selline valgustus võis olla enne Kristuse sündimist,» naljatas tema...

Kuindžile ei saanud kuidagi ette heita ühekülgsust.

Või jälle hall ja kõige igavam maal Aasovi-äärsest stepist «Tšumakkide maantee»⁷. Mustmullamaa on «rummuni» pehme. Veohärjad sikutavad vaevaliselt rasket soolakoormat oma mõõdetud veniva sammuga. Tihedat vihma. Ja ääretul lagendikul mööda looklevat teed, tihedat paksu pori, venivad soolaga laaditud kummvankrid üksteise järel... Ja jällegi sama lõputu, sünge stepi tõelisus. Kuus nädalat sammub tšumakk oma veohärgadest sõprade raskete koormate kannul. Immutanud kodutehtud särgi kareda lõuendi tõkatiga (mustuse vastu), on ta ka ise peaaegu sama värvi tõkatinõuga, mis ripub vankri all. Mustmullatolm on sedavõrd sügavalt tunginud tema näokortsudesse ja nahapooridesse, et ta on, nagu näib, tervenisti tindiga üle joonistatud kellegi arhailise joonistaja poolt.

Igaühel, kes mäletab Kuindži näitust, kujuneb oma eriline mulje. Kõike meeles pidada on võimatu. Ma oleksin äärmiselt rõõmus näha saades Kuindži tööde näitust, et võrrelda kolmkümmend aastat tagasi saadud muljet oma nüüdse muljega kõigist tema töödest, mille hulgas on isegi kunstimaailmale tundmatuid teoseid

Mõtlen, et see kõik näiks nüüd nii tagasihoidlikuna, üllavõrd laialtlevinuna, tuttavana, et endist tülidetormi kunsti traditsioonide solvamise pärast ei saa keegi isegi ette kujutada. Kõik näib siis liialdatud lobajutuna — kas siis seda pole näinud?

Kõige raskem on meie ajal ette kujutada kõigi nende motiivide uudsust — või veel: neist haarati nii kinni ning lasti käiku! — ja esimese mulje jõudu ning iseloomu erilise kunstilise omapära jalustrabavat iselaadist. Kogu tol ajal töötav maastikumaalijate parv ootas ja lappas imetegija ja võluri igale uuele efektile ahnelt kuulajale. Sõimanud Kuindži kõvasti läbi iga ta esinemise pärast, ei suutnud vastased hoiduda Kuindži lühendamisest ja püüdsid üksteise võidu, hasardiga välja karata oma matkitud töödega, esitades neid oma tekklike maalidena. Leidus ka nende plagiaatide ostjaid ja leidus ka kirjastajaid. Kaubeldi hoogsalt!...

Kuid peamiseks komistuskiviks kiskjatele oli originaalide tooni illusioon ning harmooniline jõud valguse ja varjude vahekorras. Siin juba oletati saladust ja seda mõeldsid avastada isegi targad, isegi lugupeetud kunstnikud.

Erilise palavikulise värinaga pidas Kuindžit silmas kunstnik V. D. Orlovski⁸. Ta oli ise tugev kunstnik, oli palju ja edukalt õppinud (ta oleks võinud koos puškiniga Saheriga öelda: «Ma lahkasin muusika nagu laiba. Ma kontrollisin algebraga harmooniat...»). Orlovski kaotas une, söögiisu, ta põles nagu tules ega suutnud mõista, millega Kuindži saavutab sellise valguse illusiooni ja maali üldtooni ning vallutab nii võimsalt terved vaatajate hulgad ja sunnib meid oma maalide ees enamatunustavalt vaimustusest ahhetama. Kuindžit kohates õgis ta teda rõõmsalt oma suurte hallide pungis silmade mõistmatult apla pilguga ega suutnud kaaslase eest varjata: ta tunnistas üles, et ta töötab spetsiaalselt tema, Kuindži, saladuse avastamise kallal... Ta jutustab talle sellest kohe, niipea kui ta on selle saavutanud. Kuindži hakkas rõõmsalt ja valju labinaga naerma nagu jaksas. Ta naeris nakatavalt ja sümpaatselt avameelse seltsimehe lubaduse üle paljastada tema saladus, mille olemasolust tal endal polnud aimugi.

Kord andis Orlovski Kuindžile juba eemalt märku, ise murelik, kuid võidurõõmutsev ja lobus, et see tuleks talle järele. Kuindži mõtles endamisi: «Kas minna või mitte? Võib-olla on veidrik hulluks läinud, kavatses veel viimaks tappa» Kuid Orlovski saras nüügi väga minigist ootamatust õnnest ja vahtis nii armsalt Kuindži poole, et see järgnes Orlovskile ateljeesse (Bogoljubovisse), Kunstide Akadeemiasse.

Orlovski viis Kuindži akadeemia aeda avaneva akna juurde ja andis talle katte rohelise klaasi.

«Vaadake!!!» lausus ta salapäraselt sosinaga.

«See siin? ... Mis see on?» ei taibanud Kuindži. «Roheline klaas? ... Mis siis? Kus on saladus, milles?»

«Ärge kavaldage,» kiheles õhinal ja paljutahendavalt Orlovski, «te maalite loodust labi värvilise klaasi????»

«Ha-ha-ha-ha-ha-haa,» naeris Kuindži. «Oh, ma ei suuda ... Ha-ha-haa!»

«Aga siin on oranž, helesinine, punane ... Jah!» sosistas Orlovski.

Kuindži ainult naeris vastuseks.

See on loomulik, et Kuindži naeris niimoodi kogu südamest oma seltsimehe avameelsuse üle: Kuindži töötas nii tõsiselt ja sügavalt, rüütellikult ja hoidus püüdlilikult igast labasusest. Kas tema oleks hakanud mustkunstiga tegelema? Sugavalt ja järjekindlalt taotles ta täiuslikkust oma maalialaste ülesannete lahendamisel. Siin, nagu juba celdud, oli ta tundlik vähimagi patustuse, isegi näilise suhtes, ning väsimatu oma illusiooni otsinguil. Valguse illusioon oli tema jumaluseks, ja polnud ka kunstnikku, kes oleks temaga võrdne maalikunsti sellise ime saavutamisel. Kuindži oli valguse kunstnik.

Oh, kui selgelt ma mäletan teda selle protsessi ajal (kui me veel ei peitnud oma tõid teineteise eest)! Ta oli oma jändriku kogu, suure pea, Absalom'i juuste ja võluvate härjasilmadega ilus nagu assüürlaste vaim Assur*.

Ma kujutan selgelt ette: ta seisab kaua aega umbes viieteistkümne sammu kaugusel oma maalist. Kiindunult, kordagi pilgutamata vahivad tema silmad lõuen-

* Assur — assüürlaste rahvuslik jumal, sõja ja paikese jumalus.

me kantavasse stihiasse. Näib, et tema silmadest vahivad kiired on isegi mulle, vaatajale, näha — nii tugev ja terav on tema vaade. Mitte nupea ei lasku tema pilk paletile. Ta segab värve kaua ja kiirustamata. Teda vaadates võib hakata igavust tundma, nagu üks lugupeetud vaataja hakkas igavust tundma õngitsejat vaheldes ...

Lõpuks siiski! Ta astub raskel sammul maali juurde ja astuvad ainult Wagneri kangelased laval pikkadele (tegi). Peatub. Vaatab kaua maali ja värvi pintsli otsas, sihtinud koha valmis, äkki nagu jahimees, kiirab värvi kiirelt lõuendile ning läheb siis karmelt tagasi sinna, kus segas värve, kus seisis kindlalt oma jalaga oma paksudel taldadel ja kõrgetel kontidel. Jälle terav pilk lõuendile. Jälle pikk mõtlemine kontrolli kaugusest. Jälle paletile langetatud silmad. Ta ei veel kauakestvam värvide segamine ning jälle astub sammud lihtsa molberti juurde täiesti tühjas ruumis. Ta ei sallinud midagi seintel. Kõik oli korralikult kokku pandud ja kõike valvas ustavalt tema naine Anna Leontjevna, kes hoidis imestusväärses korras ja rõõmades puhtuses isegi tema varvituubid, pühkides iga pool puhtaks tema paleti ja pintslid. Kuindži tegi naost rohuks teda see puhtus.

Meie kunstnikud-peredvižnikud, käisime koos üliõpilaskooli ouel asuvas füüsikakabinetis D. I. Mendelejevi ja P. F. Petruševski⁹ juhendamisel mitmesuguste värvide omadusi uurimas. On olemas riist silma tundlikkuse mõõtmiseks toonide peente nüansside suhtes. Kuindži püstitas siin rekordi tundlikkuses kuni ideaalide tapsusteni, mõnedel seltsimeestel aga oli see tundlikkus naermapanevalt vilets ...

Ja samal ajal kui leiduri sügav töö kulgeb nii järjekindlalt ja lihtsalt täielikus vaikuses ning üksilduses, leiab Bolšaja Morskaja tänaval* aset suur tunglemine, kottides aga toimuvad lõpmatud vaidlused, millest võivad osa oma spetsialiteedi, kohustuste vastu huvi kao-

* See on Kunstide Edendamise Seltsi näituse ruumides Bolšaja Morskajal (nüüdsel Herzeni tänaval), kus 1880. aastal Kuindži pani välja oma kuulsa maali «Oo Dnepril» (asub praegu Riiklikus Vene Muuseumis).

tanud ja ilma mingi põhjuseta maalikunsti ning maastikumaali valdkonnas uute nähtuste tõttu raevu sattunud inimesed.

Kõigile neile poeesia suhtes küllaltki külmavereliste inimestele on maalispetsialistide huvi järsku nii lähedaseks muutunud, nagu oleks see isamaa, mis on ohus...

Väljastpoolt tulevad murelikud vandekohtunikud. Nad ise olid tunnistajateks uute maalide ennenägema tule edule: see on midagi uskumatut!

On saabunud aeg teha õiglane kohtuotsus selle kõiki segadusse viinud nähtuse üle.

«Huvitav oleks luubiga vaadata, millistest värvidest on koostatud see valgus. Näib, et polegi värve. Lihtsalt nagu mingi saatamatemp!»

«Šarlataansus!» kostab äkki siseneja vali hää. «Ja teate, see on üsna lihtne. Ma lugesin ühest ajalehest artiklit nende maalide kohta. Autor kirjutab: «Ja mille küll inimesed aru kaotavad! Kuindži võttis, lahustas kuu värvi ning maalís selle kõik lihtsalt, nagu iga teinegi teeb...» Kuu värv. Jah, selline on olemas. Õigust! Ma ise lugesin artikli läbi, unustasin ainult, millisest ajalehest.»

Publikut tuleb aga juurde. Vaatajate vaimustus läheb üle mingiks palvevaikuseks: on kuulda ainult ohkeid... Ja endastki mõista, et Kuindži edu on tingitud ainult tema geniaalsusest. Tema kunstis võlus tema poolt maalisse kätkevad poeesia. Jah, oli võetud ainult bsa poeesiast, ainult maalile omane poeesia, ning see tõmbas vaatlejad ilma igasuguse selgitamiseta võimsalt oma võlumaaailma.

Kogu vaatajaskonda, tegemata vahet nii esteetide, vähikute, asjatundjate kui ka suu ammuli vahtijate vahel — kõiki võlus Kuindži oma geniaalsusega ning ta valitses kõigi üle seninägematul ja -kuulmatul kujul (K. Brüllovi ajast).

Kunst kui niisugune, «kunst kunsti pärast», on nüüd üle läinud juba sellisesse barokki, et ta pole enam võimaline meid millegagi ligi tõmbama või imetlema panna. Kuid tol ajal, kui esikohal oli «idee» ja teisel «sisu», oli imelik näha ja raske seletada, kuidas ja miks

tõmbusid siledaks valitud vaatajate sügavad kortsud paljumõttevatel laupadel, allavajunud tõsised suunurged tõusid ülespoole süütuks naeratuseks, ja need, need nõudlikud, karmid kohtumõistjad andusid kõikevõrdavalt vaatamisloobule, ja mille vaatamisele siis? — kuklas päike on valgustanud kaseoksa, millise värskusega on õhk ümbritsenud iga lehekest ja kuidas kohati hüppavad kastetilgad! Tarduti hardumuses ega mindud

Kaasaegsed veel mäletavad, kuidas, Bolšaja Morskas, ümmistas lakkamatu tõldaderodu kogu tänava. Publik aetis pikas järjekorras trepil ja ootas sisselaskmist. Ja tänavalgi, mõlemal pool kõnniteed ootasid kannatlikult ja kaua terved massid, pidades rangelt kinni korra lähenedes igatsetud uksele, kuhu lasti sisse ainult ühe minuti vältel, sest muidu oleks vaatajad võinud lämbuda ruumi- ja õhupuudusest. (Kunstide Edendamise Ühingu ruum oli tollal alles väike, polnud üldse arvestatud selliseid rahvahulki.)

Oli tollalgi kompetentseid inimesi, erapooletuid kriitikuid, asjatundjaid. Nad püüdsid selle novaatori teoste vaaruse küsimust lahendada sisuliselt, kainelt otsustades, lähtudes kunstis ülesseatud vankumatutest traditsioonidest, ehkki see oli pagana raske, kuna Kuindži ei sobinud kokku mitte ühegi soliidse kunstikäsituse kooriga.

«Mingi koomiline kuju,» arutasid asjatundjad. «Räägitakse, et ta ei õpi midagi, eitab kõike. Ehtne Gogoli tüüp! Patsjuk: istub põrandal, tõmmanud jalad türklase moodi enda alla, vareenikud kausiga ees, vareenikud aga hüppavad ise talle vuhti! suhu nagu linnukesed. Latsatab siinsamas enne suurde laia suuga koorepotti, pärast aga ainult ootab, kuni Patsjuk suu ammuli ajab. No minge ikka: vaat millise pudru keetis! Kas ei tuleks üm kindlaks määrata kained mõisted! Meile, vennas, on lahtis sisu, anna sisu! Sisuta kunst on seebimull.»

«Seejuures on kahtlemata üks asi see, et puudusi on palju, joonistus on nõrk... Kompositsioon?... Pole mingit kompositsiooni — naiivsusest armetu lihtsameelsus. Arvatavasti ei pea see kaua vastu, kukub läbi. Vürsti saavad kõik aru ning kõigile saavad need puudu-

sed selgeks. Nii üleskrüvitud hind kui ka selle silmipi mestava tulevargi terendus — kõib kaob. Eriti kui var vid aja jooksul tuhmuvad, kustub kõik, üksnes suits jääb kõigest järele. Ja praegugi — millest siin siis aru kaotada? Pole ju midagi erilist, eriti plastikas, modelleerirings, lakudes. Isegi enda valjamõeldise järele lehkab... Aga maalide ideelisest küljest pole juttugi, ei mingit sisu. Aga süžee? — Noh, hea küll, maastiku maalis süžeed veel ei nõuta, aga süiski. Šiškinil, näiteks, on alati idee. Mäletate, möödunud näitusel oli: «Milleks meil sillale minna, otsime parem koolmekoha». Oigu poolpehkinud sild maaliline, see on ilus, kuid ka kunsti ametlik osa polegi nii tühi-tähi, see peegeldab kodaniku meeleolu.»

«Aga mis on siin? Ainult valgus... Ja arutadagi pole millegi üle, kauem peatuda on isegi laiduväärne. Ja, tõesti, vaja tõele au anda: valgus on tõesti nagu valgus! Ei tahakski eemale minna — aina ootad midagi. Pagan võtaks, nagu mingi kiusatus tiriks sind...»

«Noh, aga mis see on? Kuu... Pidage, pidage... milline vaikus! Milline pikk ja sügav langus sinna alla jõe äärde! Eks tunned ju, et see on kaugel, pime ja ebaselge... Kuupaistel on varjus alati ebaselge. See-eest, näe, seal helgib lindina... See ongi Dnepr?... Noh, vaadake tähelepanelikult, jumala pärast, see on ju veevirvendus jõel, sillerdab. Näe, kui peenelt! Laineke sed, missugused laineke sed! Seda oleks vaja binokliga vaadata! Ah, milline hurm, täpselt nagu elav loodus...»

«Ai-ai-ai! Aga seal, veel kaugemal, üsna kalda ääres, sealpool jõge, kas märkate punast?... Need on ju tšumakid, kes putru keedavad, uhhaad õhtusöögiks. Jah, Gogol, Gogol! «Kas te tunnete Ukraina ööd?...»»

Autor ise aga oli sel ajal uppunud kirjadesse, küsimustesse, ettepanekutesse. Grebjonka maja juurde, Kuuerda liini nurgale turu ääres, korteri kõrge trepi ette, kus elas Kuindži, vooris pidevalt voorimehi sõitjatega. Need ronisid järsust trepist päris üles ning kõlitasid võluri ukse taga. Küllastajate tulv oli niivõrd suur, et Kuindži riputas viimaks välja teate: «Kedagi vastu ei võta».

Ja oli võimatuseni kurnatud isegi armsatest heasoovilikest, kõlge ustavamatest sõpradest. Vahel tormasid mõnede hulgast mõned tema poole üsna halvas tuhus: et saada unustada — pärast Kuindži maalide vaatamist unustatud unetuid öid.

See ei ole jutustuse ilustamiseks, vaid täielik tõde; oli neidki, kes põlvili maas anusid autorit loovutada selle mõni maal või lõpuks kas või etüüdike tema jaoks.

Võtku kunstnik kui palju tahes, nad ei ole küll rikkad, aga nad tasuvad talle järehmaksuga, nii palju kui ta nõuab oma pintsli tõmbe, etüüdi, visandi või lõpuks ka maali eest. Olgu kas või vähendatud koopia. Kõegi aga, hr. J., ei jäänud terve kuu aega Kuindžist maha, paludes loovutada talle maal «Öö Dnepril». Autor pani talle omase iseloomu otsusekindlusega sõbraliiklari aru pähe.

Sel ajal oli Kuindži niivõrd haaratud oma kunstilisest ideedest, et need püüdsid ise temast välja löuendile tungida. Ja kõik see oli nii mitmekülgne, nii ootamatult uudne... Süda ei ole kivi. Ka autoril oli huvi näidata oma loomingu uusi sünnitisi vaimustatud küllastajatele, oma vanadele ja uutele austajatele. Võlur sammus vahelena taha ateljeesse, ning otsinud seal veidi aega, tõi välja uue löuendi ning asetas selle ainsale molbertile, mille seisis kõige valgemas kohas ateljees. Silmapilk tekkis paus... Pidulik vaikus.

Taoti kostis ainult kuidagi eriliselt tagasihoitud ohe, mis sarnanes hingepõhjast tuleva soigumisega... Ja jalle valitses elav, pidulik vaikus. Autor, õnnelik oma geniaalsuse võidurõõmust, vaatas heldinud austajaid ning nägi selgelt nende tahtmatuid vaimustuspisaraid. Ka ise ei suutnud ta õnnest pisaraid tagasi hoida.

Nii avaldasid kunstniku poeetilised võlud mõju valitud usklikule ja need elasid neil momentidel oma hinge suuremate tunnetega, nautides maalikunsti paradiislikku hurma.

VALENTIN ALEKSANDROVITS SEROV

I

VANEMAD

Kuuekümnendate aastate lõpul oli helilooja Aleksander Nikolajevitš Serov oma kuulsuse tipul¹. Üle kogu Peterburi kõlasid tema «Juudit» ja «Rogneda». Kõik teadsid, et Serov komponeerib «Vaenlase jõudu». Ja mina, puutudes juhuslikult kokku ühiste lõunasöökidest ajal Peterburi ülikooli tudengi N. F. Žohhoviaga, teadsin, et viimane kirjutab Serovi jaoks libreto, tehes komponisti näpunäidete kohaselt² ümber Ostrovski teost «Ära ela nii, nagu tahaksid». Kord talvel Sredni prospektil kohtasin ma A. N. Serovi. Ta kandis kasukat ja karusnahast mütsi, mille alt tungisid maaliliselt välja tema hallisegused juuksekiharad. Võimatu oli mitte tunda selles väikeses, kuid ülimal määral iseloomulikus kujus alatasa teatrilavale väljakutsutavat ja kõikjal tol ajal lauldavate «Rogneda» ja «Juudit» armastatud motiivide autorit.

Serov jäi huvituses seisma tänavanurgal oleva lapse kõrvale, kummardus õrnalt tema üle ja püüdis kaastundlikult last aidata. Kõiges — kuidas löid laiali tema kasukahõlmad, pea pööramises, õrnalt lapse õlale asetatud käes — paistis läbi kõrgema kategooria näitleja

lõpp, Goethe, Wagneri või Beethoveni taolise geeniuse välimusega.

Ma ei suutnud edasi minna ja jäin provintslasele omisest lihtsast uudishimust suurt muusikameest vaatama. Ta märkas seda. Tema silmad värahtasid ebatavalise mõtte juures; ta pilutas neid veidi ja vaatas ülespoole. Ta oli kaunis, kuid mul hakkas piinlik nii ligidalt geeniust vahtida ja ma jätkasin oma teed, mõeldes temale.

Mõni aeg hiljem sai mulle osaks õnn olla esitletud Serovile tema assambleel, tema korteris Vassili saare teismeteistkümnendal liinil³. Seda õnne pakkus mulle Antokolski⁴, kes käis Serovi juures toimuvatel õhtutel ning jutustas palju neist kõrgetasemelistest muusikalistest koosviibimistest, kus helilooja ise esitas valitud ooprade ees üksikuid kohti, nii nagu need olid valminud, oma uuest ooperist «Vaenlase jõud».

Kui me astusime avarasse tubadereastikku, kus mõõbliks olid ainult viini toolid, oli kohal juba palju külalist. Antokolski viis mind nimeka artisti juurde, kes oli meile vastutulekuks püsti tõusnud.

«Kui ta on teie sõber, siis on ta ka meie sõber,» ütles Serov lahkelt ja pöördus minu poole.

Teda ümbritses suur kaaskond, kes oma välimuse ümgi lubas oletada üsnagi tähtsaid isikuid. Seal oli keegi kindral, laulja Vassiljev teine, Kondrat'ev, samuti laulja (kuid minu arvates andetu). Kõik olid näitlejad, — siin oli ka Ostrovski viibinud, aga see noor iludus tihedate lopsakate mustade juustega oli laulja Korsov.

Näitlejad ja kõik külalised kogunesid klaveri juurde, veddi eemal seisis teine klaver.

Hakkasid saabuma ka daamid. Et mitte võõras seltskonnas ära kaduda, hoidusin ma kogu aeg Antokolski lähedusse ning pärsin temalt andmeid külaliste kohta.

«Kes see on? ... Kui õudne! Justkui katoliku preester, silmad aga millised! ... Kulmud mustad ja paksud. Ja vurrukesed ... Kes see on?» küsisin ma Antokolskilt.

«See on Irène Viardot, kuulsa lauljanna Viardot»

tütar Pariisist». Seljas oli tal must lühike kleit ning säärsaapad, milliseid kandsid siis nihilistid.

«Aga kes see on? No see küll nihilist ei ole. Milline ilus blondiin terava ninakesega?... Milline suurepärase kasv ning millised keha proportsioonid!»

«Vürstinna Drutskaja⁶ — samuti nihilist. Piduõhtutel aga riietub elegantselt... rikas inimene ja annetab kõik «ürituse heaks».

Nähtavale ilmus veel idamaalase tüüpi pisemat kasvu kogu.

«See on majaperenaine,» ütles Antokolski. «Valentina Semjonovna Serova⁶. Lähme, ma esitlen sind.»

Väikest kasvu perenaisel oli väga palju ülbust ja irooniat vaates ja kommetes, kuid Antokolskisse suhtus ta sõbraku sugulasena, minu poole aga noogutas vaevalt pead.

Külalisi tuli aina juurde. Palju oli sagripäiseid üliõpilasi, kes siis ei kandnud vormiriietust. Enamikus hallid pintsakud, avatud kaelustega punased särgid, püksitorud saapasääres (ja ometi lastakse selliseid sisse, — aga mina kuidas püüdsin, sättisin ennast!). Kombed olid kõigil kuidagi lõdvad ja vali üliõpilaste kõne kostis mitmest kohast seinte äärest, eriti aga naabertoast, mis oli juba suitsust hall.

Antokolski kadus kuhugi ära. Üksi jäädes hakkasin ma vähehaaval korterit ja inimesi silmitsema ja mõtlema... Siin on viibinud Ge ja Turgenev. Kui nüüd neid kohtaks... Tulin tagasi saali. Minu vana lõviheliloojat seal enam ei olnud. Läksin üleni vaipadega kaetud kabinetti. Siin ta oli, ümbritsetud külalistest, kaasa kistud põnevast vestlusest muusika üle, — tõenäoliselt esmajärguliste asjatundjate ja näitlejatega, mõtlesin mina. Milline eruditsioon! Serov oli minu meelest kõige huvitavam, kõige targem ja kõige elavam. Ta kõneles väljendusrikkalt ja suure vaimustusega. Kui kahju, et ma ei saa mitte midagi aru nende vestlusest! Serov aga kõneles hallide silmade sädeledes nii tuliselt, käis nii kiirelt edasi-tagasi, žestikuleeris, et jäin teda imetlema.

Vahest harva, justkui puhates, suunas ta sügavmõttelise pilgu kõrvale, tuletades sellega mulle meelde meie

«...» kohtumist tänaval... Ah, ta mainis tuttavat nime Grétry⁷. «Grétry on muusik, ta on suurepäranel» rääkis Serov vaimustusse. «Eriti — tunnete seda!» (ta nimetas mingisuguse Grétry heliteose. Ma ei tundnud seda)... «See on nii vaimustav! rääkis ta. Ma hakkasin tähelepanelikult kuulama. Grétry elulugu lugema ma juba lapsepõlves Tšugujevis ja see oli mulle meelde jäänud. Mulle meenub: Grétry uskus, et kui ta armulaual olles härdalt palub, siis täidab jumal tingimata ta palve. Grétry palus, et temast saaks suur muusikamees, ning jutustuses räägiti, et jumal võttis Grétry palvet kuulda.

Seal siis otsustasin minagi armulaual olles tingimata jumalalt paluda, et minust saaks kuulus kunstnik. Mul on clavalt silme ees meie Osinovka puukirik ja rahvamuusika. Ja kuidas ma palusin, palusin nii, kuidas ma vähegi suutsin. Tõenäoliselt olin ma suures ekstaasis ning sattusin tunglevasse rahvamurdu, kes hakkas liikuma armulauale altariuste ees. Kui rahvamurd oli mind enda vahele surutult tõuganud ja rebinud vaagna lähedale, oli vaja selle ees teha viimased maani kummardused, mu käed värisesid ja hambad lõgisesid, ma hakkasin vaevalt jalul. Ja nii otsustasin ma sellest ajast peale iga hinna eest püüda jõuda Peterburi... Ah, miks ma siis enda loost!... Vaja vaadelda. Jõudis kohale ka viimane külaline — ooperiteatri direktor, keda Serov oli oodanud.

Ruum muutus peagi kontserdisaaliks. Aleksander Nikolajevitš, kes istus klaveri ees, kasvas järsku kuidagi suuremaks, muutus kaunimaks. Hallid juuksevalgud peas nagu kiired, mis väljuvad kõrgelt kaldlaubalt, hakkasid särama paljaneva pealae kohal. Ta lõi klahvidele.

Mänginud läbi introduktsiooni, hakkas ta energiliselt ja väljendusrikkalt helideklāmatsioonis hüüdma tegete retsitatiive.

Ma kuulsin esmakordselt vanakest heliloojat, kes esitab oma ooperit kuulajaskonna ees ja mulle ei tundunud see sugugi naliakana. Seal oli ka neidude koor koos Varjaga, ja Gruša. Kõik oli väga ilmekas, kaasakiskuv, iga sõna selge. Aga kui sepp Jerjomka püüdis

Peetrit ahelasse panna, siis lihtsalt värinad jooksid mööda nahka. Ja vanameest, Peetri isa ja purjus külamehi ja Grušat emaga ahju ääres kooki küpsetamas — kõike kujutati elavalt ja erakordse jõulisusega.

Ebameeldiv oli ainult see, et kõrvaltoas, mis oli tihe-
dalt täis üliõpilasi ja naisnihiliste ning eriti tubaka-
uitsu, käisid algul küll sosinal, kuid siis ikka valje-
mini ja valjemini kirglikud vaidlused. Issand küll, need
inimesed olid niivõrd kaasa kistud, et peaaegu karjusid.

Lõpuks Serov peatus...

Ta lõi pea uhkelt püsti ja hüüdis võimukalt ning
proosaliselt, pöördunud lärmitsejate suunas:

«Kui te seal niimoodi räägite, lõpetan ma mängu!»

Teda hakati rahustama. Noored jäid vait. Neil hakkas
piinlik.

Vaadanud mõne aja pärast ringi, nägin ma, et minu
lähedal seisis perenaine. Ma tõusin toolilt, et pakkuda
talle istet.

Ta vaatas mulle põlgliku rangusega otsa, ja hoides
vaevu tagasi iroonilist muiet, läks hirmsa tubakasuitsu
ja sunnitud vaikimise regioonile.

Teisel päeval küsisin ma Antokolskilt:

«Miks see perenaine läks minust muiates ja põlgli-
kult eemale, kui ma tahtsin talle tooli loovutada?»

«Ah see, näed sa, nüüdne noorus peab neid kõrgema
seltskonna maneere labasteks. Neiud ja mehed on võrd-
sed. Aga selline hoolitsemine solvab neid... Üliõpilaste
juures on need keskaegsed pentsikud viisakused ammu
kõrvale heidetud.»

«Ah niimoodi! Peame meeles... Mina aga mõtlesin,
et kas ehk mu nagu pole varviga koos. Aga ma ju püüd-
sin end klanida peoõhtule minnes, nii et ei võinud olla
määrdund... Ütle, ole hea, kas perenaine ei armasta
muusikat?» jätkasin ma pärimist Serova kohta. «Mis?
Olid need tema külalised, kes nii käratsesid?»

«Oo, ta on ise muusik, ja pole veel teada, kes on neist
suurem. Perenaisel on oma «stuudio», nagu ta seda
nimetab. Lihtsalt tuba ja klaver sees, ja ongi kogu
stuudio.»

«Aga nende korteris on ju nii palju tube?»

«Nee aga segab Serovi. Heliloojatel on võimatu koos
toolada; nad hakkaksid teineteist segama. Pealegi on
vanamees kergesti ärrituv...»

«Kuid perenaine laseb ka juukseid lõigata, ta on
hüüdnud nihilist!»

«Oo, kui hea ja õiglane inimene ta on!...»

Tol ajal ei saanud mul isegi udust aimu olla maali-
st Valentin Serovist, ja ma ei teadnud, kas on ta
lõhn maailmas olemas.

Ilujem juba, vaadates mõnikord Valentinile, nähes
tema halle silmi, leidsin ma neis suurt sarnasust isa
ga.

Kuid milline erinevus, milline iseloomude vastand-
likkus! Isa armastas välist efekti. Ta oli romantik, teda
tõstis esile isegi tema isiklik väline andekus, elavus,
hilgav haridus, kaunis, kultuurne kõneviis, näiteks
nagu sädelevad fraasid teistes keeltes: tal olid suured
teadmised, ta armastas oma teadmisi ja uhkustas nen-
daga.

Tema poeg Valentin aga hoidis end kogu elu jooksul
rõõgelt vaos, lubamata endale mingeid romantilisi
väljapaistumisi. Tema meelest oli see kõik banaalne. Ta
ei kannatanud enda ega ka teiste juures vähimatki
labasust: ei liigutustes, vestluses, maalimises, luules ega
oma portreede poosides.

Ma unustasin öelda, tol õhtul, ümbritsetuna oma aus-
talutest, jutustas Serov peamiselt oma muljetest muu-
sikamaailma kongressilt Viinis Beethoveni sajanda
sünniaastapäeva puhul*. Serovi isa oli sinna koman-
deeritud Vene Muusika Seltsi poolt. Teda võeti seal
vastu suure austusega, sest peale isikliku tutvuse muu-
sikamaailma mitmesuguste suurustega olid tal veel so-
lutsed soovituskirjad suurvürstinna Jelena Pavlov-
nalt, oma suurelt kaitsjalt ja austajalt, mille üle tundis
kadedust temale alluvate asutuste kogu administrat-
sioon.

Küll oli Serovi isa aadressil palju keelepeksu ja loo-

* See ütlus võimaldab täpsustada I. J. Repini esimese tut-
vuse kuupäeva A. N. Seroviga: 1870. aastal möödus sada aastat
Beethoveni sünnist.

dud solvavaid paskville! Kuid ta hindas väga oma visiite tema kõrguse hoovkonda. Ta armastas ja oskas olla esinduslik vastavalt nii oma tegeliku riiginõuniku auastmele kui ka oma haridusele, kommetele, ja lõpuks ka valimusele — Nikolai-aegse õukonna artisti välimusele.

Festivalid ja pidustused, mida oskavad nii hästi korraldada sakslased, tekitasid Serovis määratu elamuse. Ta näitas kõigile väga ilusat pronksmedalit Beethoveni pea profuliga (hiljem sailitas seda medalit suure respektiga Valentin Aleksandrovitš). Kuid need suured pidustused avaldasid mõju Aleksander Nikolajevitši tullesele, muljetele vastuvõtlikule loomusele ning andsid end raskelt tunda tema tervisele. Peale selle, olles ajakirja «Muusika ja teater» väljaandjaks ja toimetajaks, reageeris ta tuliselt ja energiliselt kõigile kallale tungidele, mis olid suunatud kas isiklikult tema või tema kõrgelt esteetiliste suundade vastu. Aleksander Nikolajevitš ei valitsenud end ja oma viiekümne aasta juures süttis kui kõige trotslikum nooruk.

Hiljem kohtasin ma Valentina Semjonovnat, vististi Antokolski ateljees. Ta ei paistnud enam sellise teraviliselise, erilise karastusega nihilistitööbina, ja suurest lugupidamistundest Serovi vastu oli ta kurb, et Serovi tervis kohe pärast Viinist tagasijõudmist oli halvenenud.

A. N. Serov oli seal oma kärsitu pingelisuse juures täielikult unustanud iseenda. Ja mõnikord lõi ta päeva jooksul ainult kohvi ja sõi jäatist. Ning kõige sellega oli ta sedavõrd rikkunud oma närvid, et nüüd ei teatud enam, kuidas temale läheneda...

Nii väga raskeks, nii võimatuks oli muutunud elu...

Serovat päästis ainult tema stuudio, kuhu ta läks igal vabal momendil ja kus ta andus muusikale. Ta uuris klassikuid ja püüdis ka ise luua, mis ka avaldus hiljem tema muusikalistes teostes («Uriel Acosta» ja teised *).

Peale selle, vastavalt kehtestatud koodeksile nihilis-

* V. S. Serova ooperid «Uriel Acosta» ja «Ilja Muromets» olid 60-ndatel aastatel Moskvast laval, kuid neil ei olnud edu

tele ringis, millesse Serova suhtus tõsiselt ja kuhu ta kõrgelt kuulus, uuris ta erilise püüdlikkusega tol ajal kehtenud kirjandust ja meie tolle aja võimsat publitsistlikat (Tšernõševski, Pissarev, Dobroljubov, Selgunov, Antonovitš ja teised). Kuuekümnendate aastate noorus hõlmas kõik selle otse lennult. Kukatati autoriteete ning kõik uskusid siis ainult Büchneri, Moleschotti, Feuerbachi, Milli, Lassalle'i, Smilesi ja teiste autori-

Ah, kui palju oli irvitamist retrograadide ja esteetide poolt! Kui palju oli juttu ja anekdoote kommuunide kohta...

Küti lõbus oli jutustus provintsi noore papitütre või muusikmapreili õnnistamise kombetalitusest vastuvõtmisel nihilistide orduks.

Noor, tugev, paksude juustega, enamasti provintsi- noor, enamasti vaimuliku tütar, astus arglikult, hardas hinnastuses üle organisatsioonikomitee koosolekumõumi läve. Ning seal esitatakse uuele sisseastujale pidulikus õhkkonnas süngete salapärase tunnistajate nooresolekul kolm küsimust.

Patside löikamise kombetalituse täitja seisab ligidal, teravd käärid käes.

Talitus on väga lühike, on vaja vastata kolmele küsimusele:

Esimene küsimus: Kas sa loobud vanast korrast?

Vastus: Loobun.

Teine küsimus: Nead sa ära Katkovi*?

Vastus: Nean!

Kolmas küsimus: Usud sa Veera Pavlovna kolmandasse unenäku? (Tšernõševski romaanist «Mida teha?» — tulevaste eluvormide fantastiline nägemine.)

Vastus: Usun.

Teravad käärid teevad järsku energilise klõpsatuse: «tsik», ning kohev juuksepalnik langeb põrandale.

* Katkov M. N. (1818—1887) — publitsist, sõjaka šovinismi ja aadellik-monarhistliku reaktsiooni ideoloog. Ajakiri «Russki Vestnik», mille toimetajaks oli Katkov, kiusas süstemaatiliselt ümber noort põlvkonda, «nihiliste», ajakirja «Sovremennik» ja Herzeni «Kolokol». Herzen nimetas Katkovi politseilikuks lobulehekese pidajaks Moskvast.

II

SEROVI ISA SURM

Oma materjalides Valentin Aleksandrovitš Serovi eluloo kohta kirjeldan ma lihtsalt ja tõepäraselt ainult neid fakte, mis on sööbinud mulle mällu. Kuupäevad jätan ma täiesti ära, sest neid mul ei ole. Otsida ja kindlaks määrata sündmustiku aega ei ole kerge, ja ma ei võtagi seda enda peale, kuna puudub aeg. Niisiis jätkan.

Apollon Nikolajevitš Maikov, kes oli vendade Prahovite kaudu saanud sõbraks kunstnikega, lubas kord, et ta loeb Antokolski juures ette oma uue teose «Bal-dur». Ta tahtis teada saada, millise mulje jätab tema töö kitsamas ringis, mis koosnes peamiselt kunstnikest, kelle vastu autor huvi tundis. Kella kaheksaks õhtul tulid kohale Mjatislav Viktorovitš Prahhov, Pavel Aleksandrovitš Viskovatov ja mina — peremehega kokku viis inimest. Oodati veel Serovat koos Drutskiga, kuid need polnud veel ilmunud. Otsustati lugemisega alus-tada, sest oli kuulda, et Serov ei ole päris terve.

Algas näidendi elav ja imeosav ettelugemine — nii kuidas oskas lugeda ainult Maikov.

Skandinaavia poeemi kulminatsiooni ajal kõlas äkki vali kellahelin... Lugemine katkestati... Antokolski jooksis ust avama, kuid tuli ruttu tagasi, täiesti löö-duna ja hingeldades, näost hirmus kahvatu.

«Milline õnnetus,» kogeles ta, «Aleksander Nikola-jevitš Serov on surnud, just praegu... Lesk palub sinna tulla... Lähme!»

Asusime kiiresti teele, ruttasime ja peagi astusime üle silmapaistva helilooja kabineti läve... Põline kohu-tav müsteerium!

Näis, nagu magaks ta, olles lõpuks rahunenud pärast unenägusid. Jah, näe, siinsamas, tollei õhtul, toetudes põlvega sellelesamale diivanile, avaldas Serov vaimus-tust Grétry üle, ning sama vaipki on põrandal... Tuba oli hästi valgustatud. Öudne, kõhe. Aga millest? See on ju tema. Pole ju midagi hirmsat. Otsekui magaks... isegi piinlik on seista ja teda vaadata... Maailmiselt

nagu pildil on valgustatud pesu, tekk, padjad. Ja kõik on maailmisel korratutes, nagu oleks keegi hoolitsenud selle pildi eest... Ja kui kahju: me olime kõik nii löö-tud, vapustatud, ja mulle ei tulnud pähegi joonistada seda seda ilusat surma. Aga seda oleks pidanud tegema. Lamas ju klassikaliste maalide kangelane. Jah, see ei ole keegi muu kui suur kunstnik — helilooja.

Peen oli suurepäraselt valgustatud, varjudega. Kuidas olid laiali juuksed suurel valgel padjal! Särgikaelus lahti, rind nähtaval. Tal oli veel tore kehaehitus ja käsi oli plastiliselt alla langenud. Milline väike käsi! Ja kui-das ta küll nii hoogsalt mängis selliste lühikeste sõr-medega?

Me läksime hilja laiali ning saatsime veel kaua üks-tust, et vähegi lahutada masendatud meeleolu.

Olime ka matusel, kandsime kirstu kätel kuni Alek-sander-Nevski suurskloostri...

III

V. A. SEROVI LAPSEPÕLV

Varsti teatas mulle Antokolski, et Valentina Semjo-novna Serova soovib minult tellida oma mehe portreed.

Määratud tunnil ilmusin ma mulle tuttavaks saanud Serovi korterisse, kus mind lävest üle astudes haaras mahajaätusetunne. Näib, et selles majas on kõik lõppe-nud nagu Dante «Põrgus».

Väheldases söögitoas istus lesk perenaine, kes selle lühikese aja jooksul oli tundmatusest vananenud. Tema kõrval istus vürstinna Drutskaja, seljas mustad rõivad nagu nihilistil, ja veel keegi tagasihoidlik naisterahvas ning umbes nelja-aastane poisike*. Joodi teed, ja ka mind paluti lauda istuda. Mure ja kurbuse õhkkond

* Veidi enne seda sai Valentin Aleksandrovitš Serov kuue aastaseks (sündis 7. jaanuaril 1855. aastal).

oli niivõrd rõhuv, et oleks tahtnud siit ära minna ja kiiremini tänavale joosta, kuid ma istusin.

Valentina Semjonovna hakkas vabandama, et oli mind asjatult tülitanud: portree maalimise oli juba enda peale võtnud Nikolai Nikolajevitš Ge, kes oli kadunu sõber ja mäletab teda hästi.

Ja-jaa! Ma olin rõõmus, et võisin varsti lahkuda sellest kurbuse orust.

Kuid poisike, harjunud mõne minuti jooksul tundmatu juuresolekuga, hakkas jällegi vallatlema. Ta kargas vilkalt mööda diivaneid, toole ning vahtis kõigile rõõmsalt otsa, tõmmates täiskasvanuid kas varrukast või hõlmast — ühesõnaga, ta püüdis kõigest väest esile kutsuda tormi selles seiskunud vaikuses.

Muul ajal oleksin ma mõelnud: «Kui kasvatamatu laps! Mis temast küll tuleb?! Kui juletu, ärahellitatud. Küllap ta nüüd arvab, et me kõik istume siin ainult tema koerustükkide pärast. Tunneb end kõige vanevana, ja isegi põlgab kõiki!»

Aga kui targalt ja huvitavalt ta mõnikord vaatab, jäädes oma sinakashallide silmakestega millelgi peatumata.

«Tonja, Tonja! Mis mõtleb sinust küll härra Repin?! Kuidas sa mürad! Kas te olete kunagi näinud sellist vallatut?» ütles Valentina Semjonovna minu poole pöördudes.

Kuid ma olin õnnelik, et see vallatu kas või vähegi selendas kurbuse tihedat atmosfääri, ja mulle hakkas üha enam meeldima see värske, roosapõskne väga heledate lokikestega armas poiss. Ta ei mõtelnudki lasta end minu juuresolekust häirida. Pärast ema sissejuhatust hüppas ta kähku juurde ning vaatas julgelt, rõõmsalt ja selgelt oma hallide säravate silmadega mulle otse hinge.

«Ohoo! Milline ime,» mõtlesin ma. «Milline tuttav vaade! Aa, see on isa vaade! Tal on isa silmad! Kuidas ta tookord üles vaatas. Õigus, ja küllap ta tuleb ka iseloomult samasugune elav,» tärkas mul mõte.

Kuid ma eksisin: V. A. Serov oli elus täielik vastand isale.

Hiljem, jälgides teda lähemalt, imestasin ma palju Valentin Serovi keskendumise ja vaikimise üle.

Tema vaikimine ja eriti kunstivaldkonnas esinevate vaartuste omapäraselt väljendusrikas kindlaksmääramine tihtipeale ainult kas peanoogutuse, pöörde, peakullaku, lühikese žestiga (tal olid isa lühikesed käed) ja eriti oma ilmekate lõbusate silmade vaatega — rääkisid väga palju ning lahendasid suuri vaidlusi! Mõnikord isegi need, kes kunstist kirjutasid, ootasid neid mõneminutuid otsuseid nagu taevamannat, saamata selgust oma isiklikes uutes muljetes.

Kogu sellel kunstiringkonnal, kus Serovil õnnestus lapsepõlvest peale liikuda, olid erakordselt suured teadmine ja kunstiküsimustes. Ja see tähtsus, mis oli tema kunstile, ja see keskkond, kus elas tema ema, kõik need soodustas temas maitse arenemist.

Enn Serov sõbrustas Richard Wagneriga ja õigusteaduskonna koolipingist peale* tundis oma toleaege sõbradamesõbra Vladimir Stassoviga kogu meie muusikamaailma — Glinkat ja teisi. Ühesõnaga, pole taktitu öelda kas või lühidalt, milline kunstikõrguste traditsioon ümbritses V. A. Serovi juba hällist peale. Ja kõik see istus alateadlikult ja sügavalt tema ajus ja säras temalt prohvetliku mõtena. Ning seda sära ei suutnud võita mitte mingisugunegi moesolevate efektide «viimaste sõnade» pealiskaudne tolm: too alistus, lööduna nende tummade määrangute sügavusest, haaras, peitis tema mõtted oma elukutselise kriitiku portfelli ja kasutas need ära arutlustes kunsti üle.

Jah, olla lapsepõlvest peale haritud keskkonnas on väärtusliku ressurss noormehele edasiseks tegevuseks (nõiteks kas võib täisealisena ära õppida võõrkeeli ja neid vabalt rääkida?!).

Minu osaks langes suur praktika — jälgida meie noori kunstnikke, kes polnud lapsepõlves saanud ei haridust, ei ideaale, ei usku elusse ega kunsti. Vaatamata nende välisele andekusele, tervisele ja värskusele.

* «Õigusteaduskonna koolipingist peale». — Juriidilises koolis viibimise ajast alates, s. o. kõrgemas privilegieeritud juriidilises õppeasutuses Peterburis.

sele polnud nende juhuslikes, enamalt jaolt tühistes töödes valgust, elu, polnud sügavust, kui nad ei õppinud end tugevasti arendades. Kui nad püüdsid luua midagi uut, said tunda ainult häbi...

IV

NOOR KUNSTNIK-ÕPILANE

Kui V. S. Serova sõitis meie juurde Pariisi koos poja Tonjaga, oli see üheksa-aastane, kuid õppis juba Münchenis kellegi saksa kunstniku juures, sest juba varasest lapsepõlvest peale väljendas ta kirglikku kiindumust kunstisse ning palus pidevalt ja järeleandmatult suunata end kunsti õppima⁹.

Nad asusid elama meie lähedale (Clichy puisteele), ja Valentin ei jätnud minu ateljees vahele ühtki õppust.

Ta süvenes oma töösse sellise innuga, et ma pidin mõnikord teda sundima tööd kõrvale panema ja minema minu suure akna taga olevale rõdule värske õhu kätte.

Selles ühes ja samas poisis peitus kaks täiesti erinevat kuju.

Kui ta jooksis välja õhu kätte ja hakkas hüplema tuule käes — seal oli ta laps. Ateljees tundus ta olevat aastat kümme vanem, vaade oli tõsine ja ta vehkis pliatsiga otsustavalt ning julgelt. Eriti vanainimeselikult hakkas ta püüdma iseloomude tabamist energiliste joontega, kui ma näitasin talle neid kipsmaskil. Mind viis vaimustusse see, kuidas ta halastamatult purustas mitte päris õigesti tehtud lõpetamata detailid. Ma imetlesin sündivat Heraklest kunstis. Jah, see oli alles iseloom!

Pariisis, möödunud sajandi kaheksakümnendatel aastatel Montmartre'i kõrgendikul, mingis «Cité's», olid kunstnikud endale pesa pununud. Seal elasid Clairin (Regnault' sõber), Bastien-Lepage, Carrière, meie Pohhi-

tonov ja teised¹⁰. Käidi koos, arutleti. Nad pidasid kunstniku peamiseks ja kahtlematuks ande tundemärkiks kunstniku visadust. Arenenuma maitse korral, süvenes ta nii oma töösse, et võimatu on teda sellest temale kiskuda, kuni ta pole saavutanud oma. Mõnikord see kestab väga kaua: vorm ei õnnestu, kuid tõeline talent ei tagane, kuni on saavutanud soovitud tulemuse.

Mulle tuntud maalikunstnikest vastas kõige enam sellele tõsiste kunstnike mõõdupuule V. A. Serov.

Oma õpilastele avaldas ta suurt mõju. Väikest kasvu, valmusest lihtsavõitu ja tagasihoidlik, sisendas ta õpilasesse erilist aukartust enda vastu, mida võis isegi nimetada hirmuks. Moskva joonistamise, skulptuuri ja arhitektuuri kooli kõige silmapaistvamad lõpetajad sõitsid Kunstide Akadeemiasse nagu praegugi, võistlenna meie siin lõpetanud õpilastega. Peaaegu kõik Serovi õpilased sattusid minu juurde ning uhkusega prupeerusid nad eraldi. «Valentin Aleksandrovitš, Valentin Aleksandrovitš,» oli neil kogu aeg keelel. Nende toodes võis kohe ära tunda serovliku tooni õilsust, armastust vormi vastu, elulist peent lihtsust tema tehnikas ning pildi üldises ülesehituses, kas või klassietüüdis.

Kõik V. A. Serovi teosed, isegi kõige ebaõnnestunud, milliseid autor polnud viinud soovitud tulemuseni, kujutavad endast suuri väärtusi, uunikume, mida ei munda küllaldaselt seletada ja hinnata.

Näiteks tema «Ida Rubinstein». Serovi tööde tsüklis on see töö ebaõnnestunud, seda olen ma juba märkinud oli suuliselt kui trükisõnas. Ja kuidas see teos silma paistis, kui saatus oli selle paisanud dekadentsilaadale¹¹.

Valentin Serov oli üks terviklikumaid kujusid maalikunstnike hulgas. Selles erakordses isiksuses keskendusid harmooniliselt võrdsel määral kõik maalikunstniku mitmekülgsed anded. Serov oli alles õpilane, kui selle harmoonia üle avaldas korduvalt imestust ülitark maalikunstiprohvet P. P. Tšistjakov. Premeeritud looduse poolt tõelise filosoofi suure kolbaga, koormas Tšistjakov end kunstiteooriatega niivõrd üle, et ei tegel-

nud enam praktikaga ja kuulutas ainult oma tveri liht-
rahva žargoonis kunstielu peenimaid definitsioone.
Tšistiakov kordas tihti, et ta pole veel kohanud üheski
teises inimeses nii suurel määral mitmekülgset kunsti-
list taipu, kui oli looduse poolt kaasa antud Serovile¹².
Nii joonistus, koloriit, valgus-varju käsituslaad, karak-
teersus kui ka oma ülesande terviklikkuse tunnetamine
ja kompositsioon, kõik oli Serovil, ja oli ülimal määral.

V

TEMA KUNST

Iseenesestki mõista, et kõikides kunstides on peamine
sünnipärane *anne*.

Sünnivad inimesed imepärase häälega — kas on siis
võimalik ilusat häält luua kunstlikult? Mõnel on ilus
käekiri, võluvad silmad, võluv hääle tämber. Kõik need
on looduse annid ja ei mingisuguste koolidega saa
võrrelda tõelist talenti ja ei mingisuguste doktriinidega
ole võimalik teha kunstikooli valitsevaks, kui ta ei
koosne tõelistest talentidest.

Serovi kunst on nagu harva esinev kalliskivi: mida
rohkem sa teda vaatad, seda enam ta kisub sind oma
võlu sügavusse.

Näiteks ehtne briljant. Algul te võib-olla ei pööra
talle tahelepanu: ese on tagasihoidlik eriti mõõtnetelt.
Ent pruugib teil kord tunda naudingut tema võlust —
ja te ei unusta teda enam.

Aga need hiiglaslike mõõtnetega imitatsioonid suure-
pärastes raamistustes näivad teile pärast tõelisi väärise-
memeid rohmakatena ja haledatena.

Paljud meie kriitikud, asjaarmastajad ja metseenid,
kunstnikud ja diletandid kordavad nagu kindlaksmää-
ratud aksioomi, et Serov polnud võimeline looma suure-
mat kompositsiooni, pole andnud ühtki lõpuleviidud
teost selles kõige tähtsamas liigis.

Ainult Serovi tööde vähene tundmine nende poolt
võib õigustada sellist lõppotsust... Ainult lähedased,
ainult kunstnikest sõbrad teadsid hästi, milleks Serov
veel suuteline oli! Ah, kui suur õnnetus! Milline kor-
vumatu kaotus kunstile! Nüüd, oma võimete sellisel
olukorral! Noor, terve, kiindunud töömurdjal!

Maalid?! Pruugib vaid vaadata tema Nikolai II kroo-
oninise hiiglamaali kompositsiooni, et imestada erilise
kunstilisuse üle, millist ta nii suurejooneliselt arendas:
küll üksikute, ülimalt plastiliste figuride dünaamikas,
küll masside paigutamises, terve maali laikude osas kui
ka värvide säras, mis vana Uspenski katedraali kitsas-
test akendest sissetungivais päikesekiirtes silmipimes-
taval mängevad pidustuste tegelaskonna suurepärasel
rõhke kullaga tikitud kirevatel, iga värvi lihtidega otse-
küll lilledega kaunistatud uhketel mundritel. Maali pea-
mine triumf on aga tüüpilisus, elav portreelisus mitte
ainult üksikute nägude, vaid tervete figuride osas
kõos elavate maneeride erilaadsusega.

Kui kahju, et seda suurt maali pole peaaegu keegi
näinud, sest väga vähe on neid õnneseeni, kellele on
olnud kättesaadav see vutlar tsaari kõrgeaulistes saali-
des, kus seda akvarell-temperat¹³ hoolikalt säilitati.

Ma ei tea, oli see album välja pandud või ei. Selle
maali esimene mustand-eskiis on I. S. Ostrouhhovi¹³
omand ning on hoiul tema mitte küll suures, kuid nii
ilult kui tähtsuselt väga hästi valitud joonistuste kol-
lektsioonis, mis asub tema maalide galeriis (Povarska-
jal, Trubnikovski põiktänavas, isiklikus majas).

Mul tuli olla lähedaseks tunnistajaks sellele Serovi
lõreda teose sünnile. Seda akvarell-temperat maaliiti
akadeemias minu atel'ees ja ma nägin noore geenius
kogu vaikset ja visa tööd oma imepärase teose
juures. Ja veel üks Serovi iseärasus: ma just äsja ütle-
sin — vaikset ja visa tööd. Jah, Serov töötas juba üsna
noorest east peale (alates kaheksandast eluaastast) minu
atel'ees (*Rue Véron* 31, Pariisis). Hiljem juba kuueteist-

¹³ Maal on teostatud segatehnikas — akvarellis (vesivärvi-
dega) ja temperas (värvidega, mis on segatud munakollase või
õliga, ilma rasvaine lisandita).

kümneaastaselt. Abramtsevos ja nüüd — ikka sama eneseunustamiseni visa, pasiv kuni ajamõiste kaotamiseni, kuid alati kunstiliselt varske, elav töö. Vaatajale aga näib, et kõik see on tehtud ühe hoobiga.

Mulle meenub Polenov imestas sageli, kuidas Serovil maalid ara ei kuiva, kui ta nende kallal nii kaua töötab. Zina Jakuntšikova pead näiteks maalis ta enam kui kuu aega, aga see nägi välja, nagu oleks ta maalinud kahe-kolme päevaga.¹⁴

Kuid ma olen ju kõrvale kaldunud grandioosset maalist. Ta sarab, liigahtab ja elab isegi praegu mu ees, kui ma vaid heheks silmad sulen. Oma kunstilise huvitavuse poolest on ta nii universaalne, et sellest võiks palju kirjutada, ja teadagi, need kirjasõnad on arhiivitölm elava maali ees.

Näod on tulvil ilmekust ja sellist peent kujude karakteristikat, milleks oli võimeline ainult Serov. Igal isikusel on oma rütm, oma maneer, hoolimata uldisest maruhoolisest liikumisest, kui kõige kõrgemalseisvaid isikud liiguvad gruppides, tseremooniakorraldajate poolt ettenahtud järjekorras altarivaravate poole, kus monarh peab vastu võtma salvimistalitust. Vaimulikkond oma uues laiades raskes kullaga kaetud riistades tardus pidulikult ja ootas teda, kõik toimus Moskva vanaaja kombe kohaselt.

Ja nagu Serovi puhul alati, seisneb maali eriline ilu triviaalsuse puudumises. Meie keskpäraseid kunstnikke ja unisoonis nendega kõik asjaarmastajad — oo, kui tuttav see on! — juba ainult ühe sõna puhul sellise ofitsiaalse teema kohta, nagu seda on kroonimine, jooksevad nad sellest eemale, hurjutavad valjult ja matavad maha kunstniku, lõendades, et see kroonulik ja täiesti kunstipäratu teema ei anna kunagi maali, kukub välja midagi šabloonsset, igavuseni äraleierdatut. Vaene kunstnik... muus enese ara!... Muide, nimelt siin, selle teema puhul ilmneski suure andega tõeline kunstnik kogu oma ilus. Kogu sellele ofitsiaalsele hiilgusele laheneb Serov elavana, inimest armastava inimesena, ning seepärast tulid kõik kujud välja täis elu, ilmet ja plastilist ilu.

Teie keisri kahvatust naost, tema rõhutatud olekust ja valgavat pidulikkust ja keisrinnast, suurvürst Aleksandrovitšist ja teistest tegelastest — on nende tuupihised oma dünaamikas, kõik on nagu elavate liikumiste.

Ma meeldib mulle P. V. Žukovski — poeedi poja — maalid, see on nii terviklik talle omaste maneeride, kompositsiooni ja hoiaku poolest. Ja kui palju on täiesti uusi kujusid. Ja kogu see massilisus, kunstiliselt täiesti tabatud figuuride suuruse suhe maailaliste samadele. Uspenski katedraali grandioosse muinsuse footaandub erilise plastilise võlu ja figuuride maalil. Maalis ei ole pisematki šarži, vahimatki karikatuursusele.

Ma olen veendunud, et eriti nõudlik vaataja ütleks maali nähes: «Aga see pole ju lõpetatud!»

See armuline isand, ja milline õnn, et see pole lõpetatud. Teie arvates, harra vaataja, «pole lõpetatud», ja autori arvates on lõpetatud. Ja selle eest tulebki kunstnikul tanada. Kui palju peab kunstnikul olema meelt, et kaitsta oma maist ja mitte ära rikkuda kunstitehnikate kriitikutel, kasutajatel, ostjatel, kunstitehnikate juhiste järgi. Mõnikord aga ka autorite endi poolt.

Ma meenun, sajandi algul saabus säärane aeg, et me üldiselt ja eriti «mõttega» maale, kui tahes elav, ei olnud, ei nõutud enam, nendest mindi üldse polastades kaugelt ringi... Erksad kunstnikud lootsid peagi huvi maalide, kompositsioonide vastu kaotada varsti üle kunstipäraste «palade» või etüüdi poole. See oli ka kergem ja produktiivsem, ja ma meen, ka siin luges mood: maali eitamine kuni irvi- ni selle üle oli ilmseks tundemargiks uuest suu- ja uue põlvkonna õiguseks — alustada uut kooli...

Oma loomult ja kunstiliselt laadilt sarnanes Serov enam Rembrandtiga.

Serov kandis juba üsna noorest east alates «maale» ja langes ja esimesel parajal juhul haaras neist kinni, loeldes kauaks ja sügavalt oma kunstilisse ideesse. Oma esimest maali alustas ta Moskvast, elades minu meen 1878.—1879. aastal. Teaduslastele loengutele

(mille eest on vaja olla tänulik tema hoolitsevale emale V. S. Serovale) oli tal vaja minna peaaegu Devitšje väljalt (Zubovo) Kivisillani Samoskvoretšjes. Laskunud alla Moskva jõe äärde, paelus teda üks sillaalustest kaartest, mis oli talveolude kohaselt kuhjatud täis iga-sugust kolu, nagu vanad paadid, lüüsidest vabanenud palgid ja muu taoline. Jäävõtjate reed ja hobused eemal andsid talle suureparase kompositsiooni ning ta istus kaua paigal kummargil paberitükikese kohal, nühkides selle auklikuks, ja võtnud jälle puhtad lehed, püüdis ta järelejätmatuslt leida oma maalile kompositsiooni. Maal sai küllaltki kunstipärane.

Päeval, puhkehetkedel, visandas ta kõik minu korteri aknast paistvad vaated: kaskede ja viljapuudega aiad, majade juurdeehitused, kuurid ja kogu muu rämps kuni kaugelt paistvate kirikuteni. Seda kõike tegi pol-sike Serov suurima armastuse ja uskumatu püsivusega, muutes oma väikesed lõuendid olivärvidega veetlevateks maalikesteks.

Peale nende vabade tööde tegin ma talle kohustus- seks teha etüüde elututest asjadest (need etüüdid on minu valduses). Esimene etüüd: kastekann, rõngassai ja tükk rukkileiba taldrikul. Peamiselt studeeriti selle juures rangelt iga eseme tooni: rõngassai nii nagu rõngassai on, et see nii varjus kui ka valguses ja kõigis tasapindades, võttes vastu läheduses olevate esemete reflekse, säilitaks selgelt rõngassaia välimuse. Pruuni tooniga kastekannul peab olema ta sile läige ja see ei tohi kuidagi sarnaneda pruuni poorse pinnaga ja pehme leivatukiga.

Teine etüüd kujutab mitut eset, millel on peaaegu ühesugune toon — kreemikas: inimese kolju erinevate luuvarjunditega eri osadel ja hammastel. Jatagan, mille käepide on oranži värvi luust — vaatamata erinevusele inimese omast — on siiski kõva läikiv kont. See harmoneerub hästi jatagani tera tumeda tera vär-vusega ja punaste kividega. Ja kõik need esemed lebavad villasest riidest topsudega burnusel, mis on oma värvilt lähedane luu värvusele, erinedes sellest ainult hoopis teise toime, tiheduse ja varjude värvuse poolest. Need etüüdid on tehtud väga rangelt ja on

maalitud imestust kõigi mind külastanud kunstnike

Kolmandat etüüdi (üks viimastest) soovitasin ma tal teha laiemate pintsli-tõmmetega — hoogsamalt (etüüd kujutab minu võõrastetoas). See kutsutab vaskliuda, hästi puhastatud ja põhjaga vastu valgust pööratud. Põhja pool, sellel hiilgaval kahkjaskollasel ringil, lebab mah- kute viinamarjade «Isabella» suur kobar ning moo- dustab ulja tumelilla laigu käepidemega liua (keedise keetmiseks) sädeleval põhjal.

Mul on talle veel Serovi etüüd näitleja Vassiljev teha peast (kui V. A. maalis minu ateljees portreed oma isast, maalis ta selle etüüdi Vassiljevist oma isa figuuri asendi ja valgustuse järgi, et hoida end reaals- vormis...). Sel ajal oli ta juba Tšistjakovi mõju all, sest Kunstide Akadeemias kuulas ta peamiselt Tšistjakovi.

See maal erineb tugevasti tollest, mis teostati minu votete eeskujul.

Minu peamine printsiip maalimises on: materia kui üksugune. Mul pole asja värvidega, pintsli-tõmmete ja pintsli virtuooslikkusega, ma püüdsin alati tabada ole- must: aine nii nagu aine on. Vassiljevi pea etüüdis torkavad peamiselt silma osavad pintsli-tõmbed ja mit- mesugused segamata värvid, mis peavad esitama «kolo- risti»... On mitmesuguseid maalimise harrastajaid ja paljud ei taju nendes maneesuseni artistlikes pintsli- tõmmetes hinge. Pean tunnistama, et ma pole neid kunagi armastanud: nad segasid mul nägemast esemete olemust ja üldse harmoonia nautimist. Minu arvates nad kirendavad ja suruvad end peale kui teisejärguliste lektorite raksatavad fraasid. Milline vahe võrreldes peaga, mille ta maalis minust (nüüd on see I. J. Tsvet- kovi muuseumi omand) ¹⁶. Seal on kõrge toon, seal on Sarasate viiul ¹⁷.

Peamine Serovi ühtelangevus Rembrandtiga peitus kunstniku maitstes ja vaates kõigele elavale: plastiline, lihtne ja avar peamistes massides. Peamine aga — nad on sugulased vormide karakteersuses. Serovil on näod ja figuurid alati tüüpilised ja väljendusrikkad kuni ilu täiuseni. Kuid erinevusi Rembrandtist oli paljusi:

Rembrandt armastas kõige enam «üldist harmooniat», ja senini pole ükski kunstnik maailmas suutnud temaga võrdseks saada selles tonaalsuse muusikas, selles peen-suses ja tervikluse täiuslikkuses. Serov aga ei kanni tanud maalil lõpuni allumist üldisele ja püüdlas sageli jonnakalt nagu taltsutamatu sälg, uhkelt kuni tooruse seni isikliku maitse vabadusele ja tegi hirmust labasuse ees sihilikult, ilma igasuguse loogikata ootamatult järske kohmakaid laiahaardelisi pintsli tõmbeid. Ta kartis isegi olla virtuoosiks pintslikäsituses, nagu seda oli kogu oma lihtsuse juures võrratu Rembrandt. Serov oli miskipärast hakanud armastama matslikke, kohati proosalisuseni küündivaid pintsli tõmbeid.

Üks erinevus oli veel see, et Rembrandt jumaldas valgust. Erilise õnnetundega kümbles ta oma õhu läbi paistvates varjudes, mis oli temast alati lahutamatu, nagu on lahutamatu orkestri võluv muusika oma värelevatest ja kõigis sügavustes kooskõlastatud helidest.

Serov ei seadnud kunagi endale eesmärgiks valgusefekte kui niisuguseid: nii «Kroonimises» kui ka suurvürst Pavel Aleksandrovitši võrratus portrees ta ainult lahendas ettejuhtunud ülesannet päikese osas, osutamata sellele erilist tähtsust ja oma võimsa maali jaande juures sai sellega hakkama lihtsalt ja kergelt¹⁶.

Jätkan veel pisut oskusest ja serovliku ande väsimatust kiindumusest maali juba varasest noorusest peale.

Viinud lõpule küllaltki peene ja täpse joonistuse oma kompositsioonile «Kivisilla all», läks ta üle žanrilisele süžeele — meie lüuendikudujate nurgataguste stseenikeste juurde. Poisike töökojast on lipanud kerges riietuses üle tänava mööda lummetallatud rada ja taob väikese kõrtsihoone ukse pihta, mille mõlemal rāpasel poolel on iseloomulikud sildid. Voorimees, külmast kühmu vajunud ning surunud käed enda vastu, tammub jalgadel, et sooja saada; tema valge hobu on laikude poolest koloriidi ime, milles ta ei jää maha sissetrambitud ja -sõidetud lumest, üldises toonis aga eraldub oma sõnnikuhõngulise soojusega. Vaatamata sellele, et voorimees asub maalil esiplaanil, loovutab ta tagasihoidlikult eesõiguse poisikesele, ning väikese

L. N. Tolstoi kirjutuslaua taga Hamovnikis. 1893.

Autoportree. 1894.

pidi kangelaseks on seatud marakratt. Uksest kõrgemal on juba süüdatud latern — aeg kaldub õh-

Juba poisikesena ei lasknud Serov mööda ühtki elava tegelikkuse motiivi, haaramata sellest kinni kunstiiku relvaga... Tunduvalt hiljem, rännates Dnepril endiste zaporoožlaste laagri kohtadel, millised juba mulle kätte Kostomarov, sõitsime koos parvel üle Jõe Hortitsa saarele. Hortitsa sadamaks osutus suurepärase tasane kahkjaskollane päikesest kuumaks-koetud liivakallas. Ümberringi madalad tumehallid granitkaljud, kaugemal — põõsastik ja sügavsinine

Me hulkusime kaua aega mööda Hortitsat. Viimane meile sepistatuna puhtast kahkjaskollasest kullast violetsete varjunditega, mis pimestasid meie silmi kõrvetavas päikeses — selle mulje löid kõikjal suuri pindu tihedalt katvad kahkjaskollased õlgilised. Me vaatlesime vanu, kohati juba kolonistide poolt ülesküntud zaporoožlaste kindlustusi. Jõime kolonistide juures olut. Olime tublisti väsinud.

Kuid järgmisel päeval, niipea kui olime välja puhannud, nägin, et Valentin koostab juba karakterset stseeni zaporoožlaste elust. Mul oli kaasas Antonovitši ja Dragomanovi kaks väga huvitavat ja meie poolt armastatud raamatut «Kasakkonna ajalugu lõuna-vene lauludes ja böliinades»*. Me armastasime väga lugeda ukraina eepost, ja Serov, kes oli kaks-kolm aastat Kievi gümnaasiumis õppinud, valdas juba suurepäraselt ukraina keelt. Kuid ärge arvake, et ta võttis mingi juba tuntud stseeni loetud materjalist. Tema teema oli «rüütlite» tegelikust elust, nagu oleks ta ise viibinud nende juures laagrites ning näinud nende elu kõigi selle pisimomentidega.

Tegevus toimub liivases praamisadamas Kitškas, mis ole meid nii tugevasti pimestas. Zaporoožlased tulevad alla oma hobuseid ujutama.

* Täpne pealkiri: «Väikevene rahva ajaloolised laulud V. Antonovitši ja M. Dragomanovi seletustega», köide I ja II. Kievi, 1874—1875.

Sädeleval terasesel Dnepril on vaikse ja sooja ilmaga kaldast eemal paljud ratsud vee juba vahule peksnud, nii et valged tihedad pritsmed üles taeva poole lendavad. Alasti noormehed vähkrevad ja vallatlevad soojas vees joobumiseni, möllates hobustega. Eemal ujub parv läbi sooja terendava õhu — selline on pildi taust. Otse pildi keskel on kujutatud erakordselt plastiline stseen: alasti zaporoožlane püüab vette meelitada oma «kura-dit», see aga on karanud tagajalgadele kindla kavatsusega kiskuda end lahti ja kaduda steppi. Täkk teeb kõige metsikumaid hüppeid, et paisata pikali kasakat või rebida puruks ohelikku, kasakas aga on vajunud kõnksus varvastega kuni pahkluni liivasse ning hoiab tugevasti nõõri, mille on mähkinud lihaseliste käte tugevate rusikate ümber: on näha, et ta ei anna alla oma mustale ratsule. Päikesehelgid mustal higisel hobusenahal, pingul lihastel ning noormehe päevitunud kehal löid vaimustava pildi, mille üle oleks kade iga batalist.

See süžee meeldis Serovile väga, ja hiljem Moskva minu pool olles pöördus ta mitmel korral selle juurde tagasi, kord akvarellis, kord õlis, kord suuremana, kord väiksemana töödeldes uljast pilti (üks selle teema variantidest on arvatavasti I. S. Ostrouhhovil olemas)¹⁹.

Ilma küllaldase aluseta tekkis kuidagi arvamine, et Serov ei suutnud seda maali vajalikul määral kunstiliselt kujundada ega armastanud seda. Ja ma tahaksin jutustada veel ühest Serovi maalist, millele polnud saatuse poolt ette nähtud ilmuda avalikkuse ette. Seda nägid ainult tellijad — Moskva Ajaloomuuseumi teaduslik komisjon. Muuseumi ühel seinal oli administratsiooni poolt kavatsatud kujutada «Kulikovo välja» — Dmitri Donskoi võitu. Selle tellimusega pöörduti Serovi poole. Serov hakkas freskoga hoogsalt peale. Eskiis sa valmis ja maalimisega oli juba alustatud. Tellijate komisjon avaldas soovi näha, mida on kunstnik juba teinud. Siin aga katkebki kõik korrastealt... Ma ainult kuulsin, et pärast komisjoni visiiti ilmus Serov teisel päeval muuseumi esimehe juurde ja teatas, et ta ütleb selle tellimuse täitmisest ära.

Ma kardan väga, et komisjon ei mõistnud kunstniku originaalset kompositsiooni ja suureks kahjuks kunstile jooksis asi tühja.

Serov on alati nii uudne, tõepärane ja kunstiline, et tema on vaja tunda, armastada ning alles siis saab vaadata aru, suudab teda hinnata ning võidab ise sellega väga palju. Kuid et niimoodi suhtuda, peab kunsti erakordselt armastama.

Meie tellijad ja eriti õpetlased, raamatuinimesed, on tulvil «ajaloolise» kunsti lemmiklabasustest. Nende nõuded seisnevad juba oma aja äraelanud maitsete kindlaksmääratud traditsioonides, peasi aga — proosaalse järjekindlusega nõuavad nad selliseid võimatuid pisidetailide täitmisi, sellist pildi *sisu* allakriipsutamist, et tõelisel kunstnikul on raske nende tähtmist täita. Serov kui tõeline karakterne kunstnik ei olnud selleks võimeline ja loobus.

Serov, nagu Tolstoi, nagu Tšehhov, vihkas kõige enam kulunud võtteid kunstis, s. o. banaalsust, šabloonisust. Siin ta juba muutus ligipääsmatuks. Aga kui paljusid isegi meie haritud publiku hulgast on kasvatatud banaalsuse, üldiste võtete ja äraleierdatud ordinarsuse austamise vaimus. Näiteks Viktor Vasnetsovil loks see vaevu korda, et teda määrati tööle Vladimiri katedraali. Ja tema kunstilise loomingu kõrgpunkt il religioosse maali alal suhtuti temasse nii komisjoni kui ka vaimulikkonna poolt väga skeptiliselt, oma hinges aga arvatavasti keerasid nad koguni selja tema sügavaimuuliste teostele, neid mõistmata: see elavus ei olnud nende koguduse kohane. Kui aga ilmusid P. Svedomski ja Kotarbinski kõige kulunuma itaaliapärase ordinarsusega ja kui nad eriti pingutamata maalisid ordinarselt oma fotograafiliste etüüdide järgi evangeeliumi-ainelisi süžeesid, mis olid sõgeduseni tuimad, kulunud joonistused, ning katsid kogu maali mingite labaste varvidega, — laulis vaimulikkond neile kooris halleluijat ja komisjon oli rahuldatud, tundes täit usaldust kunstnike vastu, kes, nii suurepäraselt oskasid tabada nende maitset²⁰.

Nii oli ka Viktor Vasnetsovi endaga: kui ta väsis oma religioossest vaimustusest, mis nõudis kunstnikult palju

jõudu, ning olles bütsantslaste mõju alla sattunud neli uurides, hakkas ta märkamatu peaaegu mehaaniliselt kopeerima nende näidiseid ning hakkas kordama juba elutut bütsantsi maneeeri tervikuna. Teda hakati eriti ülistama nende hingetute külmade teoste eest ja tellimusi hakkas tulema kuhjana, ning alles sellest ajast peale hakati teda pidama autoriteediks kirikukunsti alal.

Huvitav, et nüüd isegi meie noored arhitektid on sedavõrd kaasa kistud vanade Novgorodi käsitöölise orjastatusest, et lepivad *ainult šabloneerimisega*, mida ikoonimaalijad kasutavad muutumatult juba enam kui viissada aastat.

Seejuures aga võib nendesamade Novgorodi pühapiltide hulgas leida väga väärtuslikke uuikume: andekad meistrid püüdsid ka siis välja jõuda juba kivilinenud bütsantsi maneeeri languse rutiinist, elustades oma loodud pühapilte elavate tüüpidega oma ettekujutusest. Liigutav on näha, kuidas Novgorodi maalikunstnikud viimasel näitusel, mis oli korraldatud seoses Kunstide Akadeemias toimuva kunstnike kongressiga, olid otsinud vürstide Borissi ja Glebi tüüpe, kuidas olid lahti mõtestanud iseloomusid ja toonud elu religioossesse maalikunsti. See ise voogas elustava joana ja värskendas Viktor Vasnetsovi kogu esialgset religioosset maaliloomingut. Ja need pühapildid moodustavad meie kirikumaali tõelise renessansi.

Valentin Aleksandrovitš armastas erilise innuga loomi. Elavalt ja tõetruult tundis ta kogu nende orgaanilist olemust. Ja see avaldus tahtmatult ka igas piskimaski žestis, kui ta kavatses esitada kedagi loomariigist.

Ükskõik, kas siga, hobust, karu või ahvi, keda ta ka kujutas, ainsa vihjega pani ta mu lapsed vaimustusest laginal naerma, kellele «Anton» oli alati oodatumaks külaliseks ning kõige autoriteetsemaks vahemeheks igasuguste arusaamatuste, teadlike ja mitteteadlike küsimuste lahendamisel.

A. I. Mamontovilt oli väike tellimine: Krõlovi valimidele tuli teha mõned illustratsioonid loomariigi esindajatest. Valentin Aleksandrovitš kavatses luua seeria ainult kontuuris. Neid on tõenäoliselt võimalik

hõlpsalt saada ja näha, ja see tasub end: nad pakuvad suurt naudingut oma «isekuse» karakterisuse ja tähtsusega. Need on suurepärased joonistused ja meeldivad mulle väga.

On olemas ka A. Mamontovi väljaandel Moskvast ilmunud lasteraamat, mille akvarellijoonised on Serovilt. Need on imepärased asjad²¹.

Ent kõige rohkem hinge pani ta hobuste vormi ja kontuuri. Siin võib juba unustada kõik muu, vaadates tema energilist pliiatsit või sulget, kui tema julge ja kindel joon skitseerib hobuse ilusale kolbale innuka koonu või tabab hoogsalt värelevat ninasõõret, sügava nautumistundmisega paigutatud silma... ja kõike, kõike: küll esijalgade põlve pahklud, küll rindkere ehitust kaelalihaste all, küll roideid, küll laudjat, küll saba ja kõrvu, kõrvu... Ah, kui kirglikult ta seda kõike tunnetas! Sest ta ju armastas palavalt ning elas mõtetes ja tunnetes kogu südamest kaasa nendele meie väiksematele vendadele.

Serov oli juba noorena hea ratsutaja. Abramtsevos Mamontovide juures oli palju ratsahobuseid. Savva Ivanovitš korraldas tihti külalistele kavalikaade²². Hobustega oli asi «lihtne», ja Serov (viie- või kuueteistkümnenda aastalt) ei kartnud põrmugi sõita peaaegu poolmetsikutel hobustel. Eriti paistis silma noor poolmeelne tšakk Kopka. Vene «ehku peale» põhjustab tihti suuri õnnetusi hobustega. Meil ei kasutata kangasmuraudu, lihtsate suuraudadega aga ei ole mõnda hobust üldse võimalik kinni hoida või peatada. Kõigile on teada, et meie vene hobused pistavad lõhkuma. Mingit müra või vileet kuuldes lähivad nad äkki peruks ja tormavad meeletult kuhu juhtub.

Mul endal läks Kopka iseloomu mittetundmine kalliks maksma. Meie kavalikaad lähenes Hotkovi kloostrile. Peatuma jäänud rongist tulid palverändurid püha Sergei Radonežski vanemate kalmule austust avaldama. Kitsas tänav laudteetamist kuni kloostriini oli veerand versta pikkuses täis jalakäijaid, kes sammusid otse keset tänavat, täites selle kogu ulatuses. Ma ratsutasin Kopkal, teadmata midagi tema kommetest. Olin

varem korduvalt näinud, et Serov ratsutas Kopkal ilma viperusteta ja lihtsalt.

Kostis kõrvulukustav vedurivile. Minu Kopka läks äkki saatanlikult raevu, ajas end tagajalgadele püsti ja tormas otse piki kitsast tänavat rahvamurru sekka. Kõik minu pingutused Kopkat peatada jäid tagajärjeketuks: ta oli juba maha tõuganud ühe palveränduri... siis teise. Ma suutsin vaevalt karjuda... kõik vahtisid tagasi, vehkisid kätega, karjusid midagi hullumeelsele ratsutajale, see tähendab minule, lisades sinna juurde igasuguseid mittehellitlevaid omadussõnu... Ma olin juba pikali tõuganud kümnekond inimest ja püüdsin hobust päitsetõmbega juhtida üle tänava asuva aia vastu. Miski ei suutnud pidurdada hullunud ratsut enne, kuni ta prantsatas rinnaga vastu aeda.

Hiljem aga, kangsuuradega, sammus seesama Kopka suurepäraselt ja Serov pidas teda «oma Kopkaks» ning armastas teda erilisel ja käis temaga ratsutamamas isegi ainult lihtsate suitsetega.

Tema, Tonja, kandis siis veel halli Kiievi päritoluga gümnaasiumi sinelit. Me olime just äsja sooritanud pika rännaku mööda Dneprit, Kertši soolakuid, olime käinud Odessas, Sevastopolis, Bahtšissarais, kus samuti sõitsime ratsa Tšufut-Kalesse. Tonja kui erugimnasist löikas sineli eest ära läikivad nõöbid ja õmbles ette mingid tsiviilnõöbid.

Mulle meenub üks tema iseloomujooni: ta oli väga tõsine ja rikkumatute eluviisidega, temas polnud kunagi vähematki küünilisust, ega mingit valet juba lapsepõlvest peale. Kiievis peatusime me sealsete joonistusklasside asutaja N. I. Muraško pool (minu akadeemiaaegne seltsimees peade joonistamise klassist)²³. Öhtul tuli veel üks professor, kergemeelsete anekdootide jutustaja.

«Härrased,» tegin ma lobisevatele sõpradele märkuse, «kas te ei näe seda noort tunnistajat! Te ju rikute teda kõlbeliselt!»

«Mind ei saa rikkuda,» ütles poisike Serov mõnilt ja valjult.

Üldse oli ta vaikiv, tõsine ja tähendusrikas. Ta jäi selliseks kogu eluajaks. Ja hiljem, juba noore täiskas-

vanud inimesena, ei tundnud ta nähtavasti kunagi erilist huvi preilide vastu. Temast oli võimatu mõelda, et ta võiks kõlvatu olla.

Abramtsevos S. I. Mamontovi juures elati huvitavalt, eluvalt ja lõbusalt. Kui palju oli seal onu- ja tädi-ühtreid ning teisi noorukeid igasuguses vanuses ja oma lüü õitsees. «Anton», nagu teda hüüdis Serjoža Mamontov, ei sattunud kunagi flirdi pärast täisealiste eluliste külaliste pilke alla, sest Anton ei flirtinud kunagi. Ja vaatamata sellele, et armastusväärsetel noortel oli pidevalt suus nimi «Anton», teadsid kõik, et Anton polnud armunud. Täites võluvate eakaaslannade kõrvõimalikke palveid, jäi ta alati rangelt korrektseks ja naljatlevalt tõsiseks.

Teda ei suutnud vallutada miski. Ja kuidagi ootamatult ta abiellus ning muutus äkki oma perekonnas tõsiseks peremeheks. Ja ta abielluski hoopis teises keskkonnas, Mamontovi seltskonnale täiesti tundmatus tingis. Ja teda võeti jälle vastu endist viisi, ilma naljatleteta, etteheideteta.

VI

TEMA VEENDUMUSED

Inimene ilma veendumusteta on tuuletallaja, ilma põhimõteteta on ta armetu eimiski. Isegi suure ande puhul alandab põhimõttelagedus kunstniku isiksust: temas avaldub kas ori või kadunud inimene.

Serov oli sügavalt veendunud inimene. Peaaegu kunagi ei ütelnud ega mõistnud ta vahutava suuga hukka võõraid patte, ta andis tunda kõigile temaga kokku puutuvale, et tehing südametunnistusega on talle võõras.

Illoomata Kunstide Akadeemia poolt korduvalt avaldatud soovist saada teda juhatajaks-professoriks kõrgemasse kunstioppeasutusse, esitas ta akadeemiale sellised täitmatud tingimused — ühesõnaga, keeldus igati.

Hiljem aga, kui tuli avalikuks akadeemia ükskõikne suhtumine oma autonoomsesse traditsiooni, esitas ta isegi avalduse Kunstide Akadeemia üldkoosolekule enda kustutamiseks tegevliikmete hulgast. Väljaastumine ei olnud talle kerge. Ta pöördus isegi kirjaga minu poole, paludes mind toetada tema otsust. Ma teadsin teistest allikatest, et tema seisukoht polnud mitte täiesti õige. Mul oli eriti kahju tema lahkumise pärast akadeemikute hulgast. Vaidlesin sellele vastu ja soovitasin tal mitte välja astuda.

Pärast seda vahejuhtumit ning mitmekordseid järeleandmatuid katseid kaitsta oma plaani, katkestas ta minuga peaaegu täielikult igasugused suhted ja astus akadeemiast välja.

Kolm kaalukat nime astusid välja akadeemikute — Kunstide Akadeemia tegevliikmete koosseisust. Esimene — V. D. Polenov — juba üsna alguses, kui krahv I. I. Tolstoi hakkas tegutsema uue põhikirja alusel. Muide, V. D. Polenov ei teatanud oma lahkumisest formaalselt, kuid keeldus asumast juhataja-professori kohale ega ilmunud kunagi akadeemia üldkoosolekutele.

Teine — V. M. Vasnetsov — teatas otsustavalt ja lõplikult enda lahkumisest sel põhjusel, et Kunstide Akadeemia administratsioon ei osanud ära hoida õpilaste miitingut, kes pärast seda, kui nad olid laiali aetud ja kõikjalt välja tõrjutud, tormasid akadeemia saalidesse. Kunstide Akadeemia saalides olid tollal välja pandud Vasnetsovi maalid — tema tööde täielik näitus... Vasnetsov ei suutnud taluda poliitiliselt erutatud rahvamassi lugupidamatust kunsti vastu, tuues selle etteheiteks akadeemiaele ning lahkus viimase koosseisust.

Serov tegi samuti akadeemiaele etteheiteid, kuid hoopis teisel põhjusel: et akadeemia ei austa küllaldaselt vene ühiskonna aktiveeruva elu poliitilisi huve.

Kunstide Akadeemia akendest oli ta juhuslikuks pealtvaatajaks kohutavale tulistamisele rahvahulga pihta Vassiili saare Viiendal liinil. Kasakate rünnak kaitsetu rahva vastu toimus tema silme ees. Ta kuulis püssilaske, nägi ohvreid²⁴...

Sellest peale muutus järsult isegi tema leebe iseloom: ta muutus süngeks, järsuks, kergesti ärrituvaks ja karsituks. Kõiki panid eriti imestama tema äärmuslikud poliitilised veendumused, mis ilmnesisid tema juures kuidagi äkki. Hiljem püüti seda küsimust temaga vaheldada...

Tihti tuli kõrvalt kuulda:

«Ütelge ometi, mis on juhtunud Seroviga? Teda on võimatu ära tunda: ta on muutunud sapiseks, närviliseks, süngeks...»

«Ah-jaa! Kas teie siis ei tea! Kuidas nii! Ta maalis meigi eskiisi sellest stseenist, tal oli juhus seda näha akadeemia akendest 9. jaanuaril 1905. aastal²⁵.»

Maali, skulptuuri ja arhitektuuri koolist lahkus Serov samuti temast «mitteolenevatel» põhjustel. Ma ei mäleta, kas kuberneril või linnapea poolt keelati õppetööst osavõtt väga andekal skulptuuriala õpilasel ühelubkinal, kelle kui andeka kunstniku kaitseks astus kooli õppenõukogus välja Serov²⁶. Saades kubernerilt otseva otsuse, oli õppenõukogu väga nõrдинud, kuid lõpuks lõpuks alistus sellele otsusele. Ja kui oli otsustatud alluda ülemuse käsule, ütles Serov, et ta ei saa jätta edasi õppeasutusse, kus linnapea (või kuberner) võib oma äranägemise järgi koolist välja heita paremaid õpilasi, ning lahkus.

Lõpetades neid ridu, saan aru, kui ebahuvitavad nad on, aga mis parata? Ma ei või ju mõelda välja romaani, ja pealegi veel sellisest kõigile tuntud suurepärasest kunstnikust!

Lewes ütleb Goethe biograafias nii: «Kui Goethe kirjutas huvitavalt, siis pole seal midagi imestada, sest ta elas veel palju huvitavamalt. Tema elu oli kuidagi universaalselt fantastiline»²⁷.

Vene inimese hinges on erilise, varjatud kangelaslikkuse joon. See on seesmine, hinge sügav kirk, mis põletab inimest, tema igapäevast olemust kuni enda unustuseni. Sellist kangelaslegu ei hinda keegi: ta on peidus vaka all, ta on mähtamatu. Kuid see on elu hiiglaslik jõud, mis on võimeline mägesid nihutama. Ta troostab hiiglaslikke vallutusi. See on tema, kes Messias üllatas itaallasi²⁸. Tema juhtis Borodino lahingut.

Ta järgnes Mininile. Ta põletas Smolenski ja Moskva. Ning temast oli tulvil vanakese Kutuzovi süda.

Ta on kõikjal: tagasihoidlik, väliselt kohmetuseni ilmetu, seepärast et ta seesmiselt on tulvil hiiglaslikku kangelaslikkust, kõigutamatut tahet ja otsustavust. Ta ühtub täielikult oma ideega, «ei tunne hirmu surma ees». Selles on tema ammendamatu jõud — ta ei karda surma.

Selliseks sügavaks vene iseloomuks oli Valentin Aleksandrovitš Serov. Kui maalikunst, siis olgu maalikunst! — ta armastas teda tervenisti ja oli talle ustav ning elas talle kaasa viimse hingetõmbeni.

Vaimustuspuhanguid, mida tema hing tundis oma armastatu üle, ei saa me kunagi teada. Need olid nii kallid kunstnikule: kord kibestumised ebaõnnestumistest, kord särav õnn soovide täitumisest. Uue avastus oma armastatus valgustas teda sellise rõõmu ja hareduse säraga!

Ellu suhtus ta juba proosaliselt: kas nii või naa — kas see pole ükskõik? Kõik on proosa, ja see kõik pole tähtis ega huvitav... Ja see — ebahuvitav — ongi meile praegu ainult kättesaadav. Mida võiks siis kirjutada selle kohta, ja veel trükkida?

Vene vägilasele ei ole omane enesega rahulolu: see on talle piinlik. Tsaar Peeter Suur ei suutnud taluda isegi vene tsaari rolli — andis selle üle Romodanovskile, et ise võiks selle üle vabalt pilada, ning teges les riigiasjadega ²⁹ kuni endaunustuseni.

Endaga rahulolevate kangelaste osa oskavad täita sakslased: Lemm («Aadlipesas»), kui tal lõpuks õnnestus midagi luua, nagu see talle näis, võttis ta kohe poosi sisse ja ütles pateetiliselt: «Selle lõin mina, ma olen suur kunstnik...»

V. A. Serovis oli tunda teatud määral tugeva loomuse salapärasust. See jäi talle külge kogu eluajaks ³⁰...

V. M. GARŠIN

Juba mu esimesest tutvusest peale V. M. Garšinga, vististi Pavlova* saalis, kus teda saatsid teda noort inimest, mees- ja naisüliõpilasi, — hakkas minis hõõguma tema vastu eriline hellus. Mul oli tahtnud panna teda mugavalt istuma, et ta ei lööks end alla ja et teda kuidagi ei müksataks. Garšin oli sümpaatne ja ilus nagu armas heasüdamlik kaunitar.

Praegu esimesest pilgust alates tekkis minus soov maalida Garšinist portreed, kuid see kavatsus sai teoks alles palju hiljem¹. Ma elasin Kalinkini silla lähedal, Garšin aga oma naise sugulaste juures Suhhoputnõi tollimajas Peterhofi prospektil suurepärase kroonuhones.

Garšin sõitis väikesel aurikul mööda Fontankat pikka maad kuskile asutusse Peskiidel, kus teenis mingil ametikohal, et hoida veidi kõrvale loomingulisest tööst, mis teda — ja seda ta kartis väga — niivõrd kurnas, et ta mitte naljapärast ei kartnud psüühilist haigestu-

* Teatri-kontserdisaal Troitski tänaval (nüüdne Anton Rubinsteini tänav).

mist*. Sellest rääkis ta nagu inimene, kes on lugenud palju arstiteaduslikke raamatuid, otsides nendest halguste kirjeldust, mis sarnanevad tema omale.

Kui Garšin tuli minu juurde, tundsin ma seda juba enne uksekella helinat. Sisenes ta aga kätatult ja tõl alati endaga kaasa vaikse vaimustustunde, justkui nähtamatu ingel.

Tema erilise iluga silmad, mis olid täis tõsist häbelikkust, kattusid tihti salapäraseist pisaraist. Mõnikord Garšin ohkas, kuid püüdis kohe teie tähelepanu mujale juhtida, jutustades mingist tähtsusetust juhtumist või tuletas meelde kellegi naljakat ütlust. Ja see kukkus tal nii ilmekalt ja naljakalt välja, et isegi täiesti üksik, teisel või kolmandal päeval, tema jutustust meelde tuletades, naersin ma kaua selle üle.

Seansside ajal, kui polnud nõutav eriti range liikumatu paigalistumine, palusin ma tihti Vsevolod Mihhailovitši lugeda midagi ette. Tal olid raamatud alati kaasas. Pikad teekonnad soome laevadel õpetasid teda aega kasutama otstarbekalt. Garšin luges väga palju, neelas kõike ja hääldas sõnu sellise kiirusega, et esialgu, kui ma polnud veel harjunud, ei suutnud ma tabada vilksatavaid, otsekui ohtralt langevaid lühelbeid, tema vaikselt loetud lehekülgi. Kuid ta luges meelsasti ja kordas arusaamatuks jäänud kohti.

«Vsevolod Mihhailovitš,» ütlesin ma kord lause, mis tol ajal seisis iga intelligendi huultel ning figureeris paberil nendel, kes kirjutasid Garšini veetlevatest jutustustest, «Vsevolod Mihhailovitš, miks te ei kirjuta suurt romaani, et luua endale suure kirjaniku kuulsust?»

Ma taipasin kohe oma küsimuse sobimatust ja kahetsesin, et ei olnud kedagi, kes oleks võinud mind õigel ajal hõlmast sikutada, ent Garšin ei solvunud.

«Teate, Ilja Jefimovitš,» ütles Garšin ingelliku leebusega, «piiblis on «Prohvet Aggai raamat». See raamat

* 1883. aasta algusest alates teenis Garšin Vene Raudteede Esindajate Üldkogu kantseleis. Tema enda sõnade järgi tõi see teenistus talle «psühhohügieenilisest küljest, kui niimoodi öelda, suurt kasu» (V. M. Garšin. Kirjad. «Academia», M.-L., 1934. lk. 291, 297 ja 509, märkus 286).

võtab enda alla kõigest vaat sellise lehekülje! Ja see on kah raamat! Aga on olemas ka mitmeköitelisi, mis on kirjutatud kogenud kirjanike poolt, ja need ei saa kunnda austavat nimetust «raamat», nende nimedki unustuvad kiirelt, vaatamata isegi nende edule ilmumise momendil. Minu ideaal on Aggai... Ja kui te ainult oleksite näinud, millise suure kuhja makulatuuri ma oma teostest maha kriipsutan! Mulle on kõige suuremaks tööks selle kõrvaldamine, mis pole vajalik. Ja ma teen seda iga oma teosega mitu korda, kuni see hakkab minu meelest vabanema liigsest ballastist, mis segab kunstilist muljet...»

1884. aasta suvel jäin ma suure töö teostamiseks linnas*. Pärast seanssi saatsin ma Garšini üle Kalinkini alla kuni tema elukohani ning astusin minutiks sisse ta naise sugulaste poole. Seal, hubases miljöös, roheliste väänkasvudega võrestiku taga, mängisid kõik vinti. Kroonukorteri suured aknad olid pärani avatud. Sel ajal olid soojad valged ööd. Garšin tuli mind saatma kuni Kalinkini sillani, kuid ma ei saanud tükil aial temast lahkuda, olles kaasa kistud mingisugusest vaidlustest. Meie jalutasime mööda Peterhofi prospekti mitu korda ühest otsast teise ja tagasi.

Ma olen nüüd unustanud, kelle korteris, vist kellegi kunstniku juures, kohtusime me tihtipeale Vsevolod Mihhailovitšiga**. Seal ta luges meile ette Tšehhovi alles äsja ilmunud «Steppi», mida ma nimetaksin «süüdlaks». Tšehhov oli siis täiesti tundmatu, uudne nähtus kirjanduses. Enamik kuulajaid — nende seas ka mina — tungis kallale Tšehhovile ja tema tolle aja mees maneeris kirjutatud «süžetutele» ja «sisututele» osadele... Tol ajal elatusid meie literaadid veel Turgenevi kaanonitest.

«Mis see siis on: ei terviklust, ei ka mingit ideed,» naakisime me Tšehhovit kritiseerides.

Garšin oma sümpaatse häälega, milles oli tunda pisaraid, kaitses Tšehhovi kunstipärast ilu, rääkis, et selliseid elu, siiruse ja keele pärle ei ole seni veel olnud

* Maal «Ivan Groznõi ja tema poeg Ivan».

** Kunstnik M. Malõševi juures.

vene kirjanduses. Õleks pidanud nägema, kuidas ta vaimustus vene kirjanduse tolleaegse uue tõusva tähe tehnikast, ilust ja eriti poeesiast, kuidas ta nautis ja korduvalt luges kõiki Tšehhovi lühijutte.

V. M. Garšin oli haruldaselt aus. Ma ei ole kuulnud tema suust isegi süütut valet. Ta ise jutustas mulle kord suure täpsusega — ta mäletas ja tunnistas ise kõik üles — kuidas ta ilmus krahv Loris-Melikovi² juurde ja püüdis nuttes kõikvõimsat diktaatorit veenda, et surmanuhtlused ära keelataks. Ta andis mulle edasi kogu kõneluse krahviga, kuidas ta, olles juba Harkovi lähedal, ostis kasakalt hobuse ning sõitis sellega kaua aega, ilma mingi eesmärgita... Seda episoodi kinnitas mulle hiljem kunstnik G. G. Mjassojedov. Ta oli Garšini vaevalt ära tundnud, viimane näis talle täiesti tõmmuna, metsistununa, Absolomi sagrais juustelakaga.

Mjassojedov hoolitses selle eest, et Garšin paigutataks Harkovi lähedal Saburovi suvilasse*, kus Vsevolod Mihhailovitš vähehaaval rahunes ja siis igapäevasesse ellu tagasi pöördus.

Kogu selle rännaku jooksul ei söönud Garšin peaaegu mitte midagi, ja tema meeleolu oli tõenäoliselt väga sarnane Don Quijote omaga. Tema reisimine kestis, võib oletada, kuus nädalat, aga võib-olla veel kauem — ei mäleta enam.

Viimast korda kohtasin ma Garšinit nädal aega enne katastroofi Gostinnõi Dvoris. Mul tekkis tahtmine temaga veidi hulkuda. Ta oli kuidagi eriliselt nukker, rõhutud ja tujust ära. Et juhtida mujale minu tähelepanelikku, temale suunatud pilku, püüdis Garšin algul naljatada, pärast aina ohkas ja tema ilusale näole, mis oli selle aja jooksul tugevasti tuhmunud, ilmus sügav kannatuse ilme.

«Mis teiega on, armas Vsevolod Mihhailovitš?» lip-sas küsimus üle mu huulte ja ma nägin, et ta ei suutnud pisaraid tagasi hoida... Ta neelas pisarad alla ja pööranud mulle selja, pühkis taskurätiga nägu.

«...Peamine on ju see, ei, ei, seda ei suuda ma isegi mõttes korrata! Kuidas ta küll solvas Nadežda Mihhai-

* Nārvihaigla, kus Garšin viibis 1880. aasta lõpul mitu kuud

lovnat! * Oo, teie ei tea veel ja ei saa kunagi teada...
Ta ju needis mu ära!»

Õitse kui endast väljas kuulsin ma neid sõnu, neist midagi mõistmata. Ning siis, pean tunnistama, olin nii mõistlik ega pärinud, kellest ta rääkis ja millest ta rääkis.

Me hulkusime paar tundi, enamiku ajast vaikides. Kui tuli Garšini meelde, et ta peab tingimata ruttama kuhugi ametiasjus ning me jätsime jumalaga... igaks...

«Tema on meil häbi elada!...» lõpetas Minski³ oma huuletuse V. M. Garšini värskel hual.

Nadežda Mihhailovna oli V. M. Garšini abikaasa. Vsevolod Mihhailovitš oli masendatud vähe aega enne, seda toimunud tema ja abikaasa vaheliste suhete katkemisest. See Repini viimane kohtumine Garšiniga on täpsemalt kirjeldatud tagapool, leheküljel 570.

VASSILI MAKSIMOVITŠ MAKSIMOV*

I

MAKSIMOV I MÄLESTUSEKS

Suri rahvakunstnik Vassili Maksimovitš Maksimov¹, tüüpiline peredvižnik selle sõna kõige õilsamas mõttes. Tema nime nimetamisel kerkivad vene inimese silme ette tema tähtsamad tööd, nagu «Nõia tulek pulma», siis «Perekondlik varajagamine», «Leivakese laenamine naabrinaiselt», «Riisa proov», «Kõik on minevikus» (vanaksiäänud mõisaprouale), «Peremees-mürgeldaja» ja teised.

Ei kasva rohtu teerada, mida mööda minnakse lihtsate, siirte, tõetruude rahvaelu käsitlevate maalide juurde. Nad ei ole mõõtnud suured, nad ei taotle vigurdavat efekti tehnikas. Tagasihoidlikult ja südame-likult kujutab kunstnik oma kõige kallima venna — rahva elu.

Vassili Maksimovitš maalis oma pilte alati kuskil kol- kas, maal, ümbritsetuna samast rahvast, talutares, mille oli ehitanud talupoeg ilma igasuguste ilustusteta.

* I. J. Repin pühendas kunstnik V. M. Maksimovile kaks lühiajalist — ühe 1911. aastal, teise 1913. aastal. Toome sin- ära mõlemad, kuivõrd need vastastikku teineteist täiendavad.

Kirvega tahatud ärklituba oli tema ateljeeks. Ja ins- pireerijad ja kriitikud on kõik siinsamas kõrval. Vas- sili Maksimovitši kutsel tuli taretäis rahvast ta juurde ning arutas iga tema tööd kainelt ja targalt.

Oh, seda armast publikut! Iga kunstnik, kes on olnud kuskil külakolkas etüüde maalimas, tunneb noorukite tabavaid sõnu, on kuulnud tõsiseid, õiglasi otsuseid vää- rikate külameeste suust igale kujule, igale esemele maalil ning on üllatunud hinnangu õiglusest ning taba- vate epiteetide halastamatusest.

Vassili Maksimovitš jutustas korduvalt, kui tihti tal tuli oma töid ümber teha vastavalt külasõprade mär- kustele. Niikaua ei pidanud ta oma maali lõpetatuks, kuni see polnud leidnud täielikku heakskiitu nende poolt.

Kõike, mis puudutas üksikasju olustikuliste stseenide kujutamisel, kõiki asjaosalistele isikutele omaseid tun- nuseid arutati ilma mingi halastuseta.

«Ei, pea'nd, pea. Aga see?» küsis terane naaber. «Kes see on?»

«Mõtlesin siia «peiupoisi» panna.»

«Mis sa's nüüd, mis sa's nüüd! Kas see siis on tema koht? Siia on vaja kedagi vanemat inimest, aga mitte kosilasi panna. Ja pealegi on peiupoiss liiga nooruke — saamatu. Ja lisaks veel liiga vagune, igava näoga... Vaata õige, näitan sulle ehtsat peiupoissi. Näed sa, mis- sugune lõbus ja lai lõust! Teda võetaksegi alati pulma kuusa: naljahammas, vembumees...»

Üldine naer. Ja lemmik «peiupoiss» avaldab täie- likku nõusolekut poseerimiseks.

Kadunud Kramskoi, suure mõistusega inimene, oli kindlalt veendunud rahvuslikkuse suures tähtsuses meie kunstis ja alati, kui toodi näitusele Maksimovi maale, pani ette näpitsprillid, kükitas alles seinale ripu- tamata pildi ette ega suutnud kaua aega end lahti kiskuda selle rahva elu tõelise tunnistuse nauti- misest.

«Ja-iah, rahvas ise on maalinud oma maali,» rääkis Ivan Nikolajevitš sügavalt liigutatult. «Huvitav, huvi- tav! Vaat kus on ikka olustikumaalijad, kellelt õp- pige...»

Vassili Maksimovitš ei ole maalinud palju maale, kuid see vähenegi jääb igavesti meie rahva ühisvaraks.

Olen kindel, et ka tulevikus, kui on koosolekute ja ühingute vabadus, hakkavad Maksimovi maalid kaunistama rahva kogunemiskohti ja meie kunstnik Vassili Maksimovitš Maksimov saab kõige armastatumaks oma inimeseks.

Rahu sinu põrmule, ustav seltsimees! Sa pole kunagi reetnud Peredviižnikute Seltsi ideid ega suunda. Sinu maalid jäävad oma rahva kunstnike vankumatu liidu neli aastakümnet kestnud ea elavateks sümboliteks.

Igavene mälestus, seltsimees! Peatse nägemiseni!

II

RAHVATÖDE

«Peredviižnikluse» ränikivi, kõige tugevam kivi — Vassili Maksimovitš Maksimov on mõeldamatu ilma Venemaata, on lahutamatu oma rahvast.

Isegi Vassili Maksimovitši saatus peksis teda kogu eluaja nagu tige võõrasema — täpselt samuti, nagu ta on halastamatu erakordselt andeka vene rahva vastu ega anna talle mingi salaliku kadedusega ei puhkust ega aega — nüpeldab teda kõige valusamatesse kohtadesse. Nii oli ka meie olustikumaalijaga — oma elavates piltides, mis on tulvil armastust ja mõtet, oli ta kogu oma eluajal alla surutud piiritu andumuse, ääretu armastuse ja oma suure rahva vankumatu teenimise pärast.

Selles rahva teenimises seisneski Maksimovi ainuke õnn, ning tema missioon oli määratud kindlaks juba ta kõige varajasemas nooruses. Otsides kõige siiramalt usku oma üritusse, võttis Maksimov õppust oma kõigest ilmajäetud rahva suurusest ja tähtsusest.

Tema maale võib nende karaktersuse ning puht vene maailmavaate poolest nimetada rahvaloomingu pärli-
teks. Need on tagasihoidlikud, pole efektsed, nad ei karju oma värvidega, ei suru peale oma süžeege. Ent mõõduvad sajandid, ja need lihtsad maalid muutuvad tulevastel aegadeel vaatajatele ainult kuidagi värskemateks ja lähedasemateks. Aga mille poolest? See pole üldse mõistatus ega saladuslik sümbol — see on kõige lihtsam põline vene tööde. See peegeldub Maksimovi veiderdusteta maalidest: igast näost, tüübist, žestist, igast tema vaese miljöö, vaese elu kohakemest.

Ükskõik millise kultuuritasemeni vene kodanik tulevikus ka ei küüniks, milliseid paleesid ta hiljem ka ei ehitaks oma kotkapoegade meelelahutuseks, õppimiseks ja ühiselu jaoks, leiavad V. M. Maksimovi maalid kõigis neis suurepärestes eluhoonetes ja avarates lossides endale väärilise koha. Ja põlvest põlve antakse traditsiooniliselt edasi armastus ja südamlük huvi esilisade vene elu viletsate vormide vastu. Autori nime aga peetakse meeles ja austatakse ning tagasihoidlik kunstnik oma lihtsa välimusega muutub surematuks. Ja üha tõualsemana ja tuttavamana hakkavad ülistavale järelpõlvele naima kunstniku kallid näojooned, ja üha tõrgemalt hakatakse hindama tema tõepäraseid maale. Neid hakatakse armastama ja igavesti imetlema.

Ja see on tasu kunstnikule

See ei ole juhuslik fantaasia, ei ole lohutuseks kibeda saatuse puhul. Ei, tema kui kunstniku õnn peitub kahtlemata selles õnnelikus oma «roheline kepikese» leidmises. Ainult see näitabki talle teed tema «taevaniki».

Võib näida, et Maksimov muutus lihtsalt ja ilma võitluseta kunstis surematuks. Ei, tegelikult oli tema veel palju kiusatusi ja ahvatlusi, palju hõrgutavaid teid ja töötavaid perspektiive.

Kunstide Akadeemias peeti Maksimovit üheks esimeseks esimese kümne hulgas. Professorid pidasid teda akadeemiakursuse kõikide suuremate auhindade kandidaadiks — hõbe- ning kuldmedalitele ja lõpuks

ka kõige suuremale auhinnale — sõidule Euroopasse kuueks aastaks lõpliku meisterlikkuse omandamiseks kunstis, et pöörduda tagasi professori tiitli ja tegevusala väärilisena.

Kuidas! Omades võimalust selliseks hiilgavaks kunstialaseks karjääriks, ütles Maksimov ära ja jäi Venemaale oma vaeste külameeste hüvanguks?!

«No on lihtsameelsus!...»

«Jah, lihtsameelsus ja tõde,» võib vastata sellisele esteedi nõutusele... Esteet on tuim nii Venemaa kui ka talupoja tõe ja koguni oma kodumaa tuleviku suhtes... Kes seal tast aru saab!... Kunst kunsti pärast, meisterlikkus on kõigil üks ja seesama. Ja lõpuks: see «vaesus ja vaesus ning meie elu ebatäiuslikkus»... Kõik see on nii raske... Nii arutab esteet, supeldes silmadega nagu sula või sees Horatiuse ja Curatiuse — Colosseumi märtrite ja Julius Caesarite jne. kangelaslikus ajaloos.

Esteet on joobunud sellest absindist: ta on juba ammu nende ajalooliste teemade külmade eksertsisside alkohoolik. Mis on temal sellest, et kodumaa irooniliselt vaikib tema kauaaegsete kavaldamiste suhtes kunsti «viimase sõna» tehnikate alal... Ta ei ole kunagi mõelnud, mis läksid isamaale maksma kõik need ei kellelegi vajalikud täiustamised...

Jah, ei kellelegi vajalikud. Lööge lahti L. N. Tolstoi «Sõda ja rahu» ning hakake lugema seda elu suurt raamatut, mille on kirjutanud vene inimene, ning te kohmetute tahtmatult kunsti suuruse ees, mis kehastab endas vene tõelisust.

Ning kunstnikule, kes soovib saada elavaks, heita endast kõik rämps ja labasus, mida talle autoriteet-
sed asutused oma metoodiliste kursustega külge poogivad, avaneb kolossaalne iseseisev ning raske tõe ja elu kunstitee, ja et seda teed mööda minna, tuleb halastamatult loobuda omandatud banaalsusest ja valmis vormidest (nagu kirjanduses — kirjanduslikkusest, mis ajab peale igavuse). On vaja muutuda vägilaseks nagu Aleksander Ivanov, kes kahekümne seitsme aasta jooksul püüdis üle saada kunsti väärtest ja surnud vormidest.

Vassili Maksimovitš hakkas mõistma juba noorena tõe ja elu teed kunstis.

Vaevata ei saavutata midagi. Temalgi tuli kaua harjutada end ära šabloonsetest tinglikkustest — töötada, mõtelda uuesti: näha, tunnetada, otsida, ja mis kõige tähtsam, osata lõuendile üle kanda oma uut, kõige armastatumat. Vaeva oli palju ning oma surematust ei saavutanud ta kergelt.

MINU SUHTEST L. N. TOLSTOIGA

Lev Nikolajevitš Tolstoil kui grandioosel isiksusel oli hämmastav võime luua teda ümbritsevate inimeste keskel oma erilist meeleolu. Kuhu ta ka ei ilmunud, otsemaid kerkis täies valdavuses esile inimese moraalimaailm, ja enam polnud asu mingeile madalaile argipäevastele huvidele.

Lev Tolstoi vaimne atmosfäär äratas minus alati kirgede tormi ning kiskus mind kaasa. Tema juuresolekul olin kui hüpnotiseeritud, võisin alluda ainult tema tahetele. Iga tema seisukoht näis mulle vastuvaidlematult õigena.

Tema traktaadid on tuntud. Ma ei peatu neil. Siin, selles lühikeses kirjutises püüan ma edasi anda vaid mõned episoodid tema välisest, argipäevasest elust, mille lähedaseks tunnistajaks mul oli õnn olla.

I

MOSKVAS

Tema esimene ilmumine. 1880. aastal Moskvast, Suures Trubnõi põiktänavas, omandas õhtu eel minu

ühikses ateljees kõik järsku nagu mingi eha värvingu ning hakkas värelema erilises ülendatud meeleolus, kui minu juurde astus sisse laia halli habemega russakas, suure peaga härra, seljas pikk must saba-kuub.

Lev Tolstoi. Kas tõesti? Ah, selline ta siis ongi! Ma tundsin teda hästi ainult I. N. Kramskoi poolt maalitud portree järgi ja kujutasin senini ette, et Lev Tolstoi on väga omapärane härrasmees, krahv, pikakasvuline, brünett ja mitte nii suurepealine...!

Aga see on kummaline inimene, mingisugune kirglik tegelane, veendunud jutlustaja. Rääkima hakkas ta sügava vaikse häälega... Ta oli millegi üle vapustatud, tujust ära — tema hääles kõlas traagiline toon, aga lopsakate kulmude alt helkisid fosforse särava range pilukahetseja silmad.

Me istusime minu tammepuust laua taha, ja näis, et ta ainult jätkab tema poolt ammugi alustatud vestlust meie kisendavast ükskõiksusest kõigi elu õuduste vastu: me oleme nendega nii harjunud, et ei märkagi neid, oleme nendega ühte kasvanud ning jätkame nendega kooselamist ja liigume kuritegelikult mööda vastikut kõlbelise languse rada. Oleme oma ebaõigluses kaotanud südametunnistuse meid ümbritsevate väiksemate vendade suhtes, kes on nii halastamatult meie poolt orjastatud ning keda me rõhume pidevalt.

Ja mida enam ta rääkis, seda rohkem ta erutus ning lõi klaasiga vett karahvinist.

Laual põles juba lamp, õhus hõljus süinge ja salapärase enne. Näis, nagu oleksime hirmsa kohtupäeva pelõhtul... Oli uudne ja ka jube...

Kui ta üles tõusis, et lahkuda, palusin ma luba teda koju saata — jalgsi minnes veerand tundi.

Jättes hüvasti, tegi ta mulle ettepaneku, et kui ma olen lõpetanud oma töö, astuksin õhtuti nende poole sisse ennelõunase jalutuskäigu tegemiseks, kui ma olen vaba.

Need jalutuskäigud toimusid peaaegu iga päev, nii kaua kui Tolstoid elasid Moskvast, kuni nende ärasõiduni Jasnaja Poljanasse.

Mööda Moskva lõputuid puiesteid kõndisime me väga kaugele, märkamata vahemaad. Lev Tolstoi kõneles väga haaravalt ja väga palju.

Tema kirglikud ja ülimal määral radikaalsed arutlused erutasid mind niivõrd, et ma ei saanud pärast magada, pea käis ringi tema halastamatuist otsustest iganenud eluvormide kohta.

Kuid kõige valusamaks kohaks tema eitamistes oli mulle kunstiküsimus: ta hülgas kunsti.

«Aga mina,» vaidlesin ma vastu, «olen valmis ühinema meie haritud ühiskonna hiiglasliku enamusega, kes heidab teile ette teie eemaldumist eriti iseendast, sellest suurepärasest jumala kingitusest.»

«Ah, see on etteheide! See on nagu laste nõudmised lapsehoidjale: tingimata jutustada sedasama muinasjuttu, mida lapsehoidja oli eile jutustanud, — teate? Tingimata sedasama, kuuldu — uut ei ole vaja. Ma tean, üks noor kunstnik loobus kunstist: ta leidis, et nüüd anduda kunstile on lihtsalt kõlvatu. Ta läks rahvaõpetajaks.»

Tunduvalt hilinedes lõunasöögile, sõitsime me tagasi juba hoburaudteega. Tingimata üleval, katuseistmetel, nii meeldis see talle.

Õhtuhämaruses süttis Moskva tuledesärasse. Meie kõrgelt istmelt oli huvitav jälgida pulbitsevat linna just neil elanike erilise ruttamise tundidel. Sipelgapesa kihas ja uppus tänavate hämaras sügavuses. Kuid mõtetes olin ma eemal sellest argipäevasusest, mind pures südametunnistus.

«Teate, millega sarnaneb teie kunst ja teie kiindumus temasse?» küsis Lev Nikolajevitš. «Kündjal on vaja sonkida põlde sahaga sügavalt, aga keegi astub talle siin teele ette, näitab mullas vingerdavat ussikest ja räägib: «Halastage ometigi nendele nii hästi end sisseseadnud ussikestele, — see oleks ju barbaarsus!» Või jällegi: «Kas tõesti te ei taha neist ilusaist põllulilledest ringi mööda minna?!» Vaat see on teie kunst meie tõsisel ajajärgul.»

II

JASNAJA POLJANAS

1891. aasta augustis nägin ma Jasnaja Poljanas Lev Nikolajevitši juba lihtinimesena.¹

See väljendus tema riietuses: koduõmmeldud must pluus, pikad mustad püksid ilma igasuguse tegumoeta ja peas küllaltki kulunud valge nokkmüts. Vaatamata kõigile neile kehvadele kantud riidetükkidele ja tuhvli-tele paljaste jalgade otsas oli tema kuju oma mõjukuse poolest üllatav. Ja vaadates temale ei tulnud enam meeldegi ühe pealtnägija iseloomustus, kes kuuekümnendatel aastatel oli olnud Jasnaja Poljana külakoolis õpetajaks: «Mis? Tolstoi ise? Jah, aga see, kullake, on ju üle terve kubermangu krahv.»

Mööda metsarada käisime me tihti koos suplemas nende kahe versta kaugusel asuvas supluskohas, ühes viikses väga külma veega jões.

Väljudes mõisast, võttis Lev Nikolajevitš kohe jalast vanad omatehtud tuhvliid, toppis need vöörihma vahele ning kõndis paljajalu. Ta käis kindlal, kiirel ja harjunud sammul, pööramata vähimatki tähelepanu sellele, et teerada oli täis oksarisu ja väikseid kivikesi. Jõudsin talle vaevalt järele ja selle kahe versta kiirkäimisega hakkas mul nii kuum, et pidasin tingimata tarvilikuks istuda veerand tundi, et jahtuda — võib ju kergesti külmetuda sellises jahedas vees.

«Kõik see on eelarvamus,» ütles Lev Nikolajevitš, viskas kähku seljast oma lihtsa riietuse, ja vaatamata seljalt voolavatele ohtratele higiniredede, hüppas kohe külma vette. «See ei tee midagi,» ütles ta juba vees olles.

Ma ei jõudnud veel jahtudagi, kui tema oli juba veest väljas, riietus kiirelt, võttis oma korvikese ning läks üksi seeni korjama.

Jah, mõjukas, ebatavaline kuju: paljasjalgne korviga metsas, rüht aga nagu sõjaväelasel — nii kiires käimises kui ka eriti maneeris kanda seda valget nokkmütsi veidi viltu ühel kõrval.

Karmid puhmjad kulmud, läbitungivad silmad — see on kahtlemata valitseja. Kellelgi ei jätku julgust temale põhjusest läheneda, teda pilgata. Kuid ta on üks heldemaid hingi, delikaatsemaid inimesi ning oma kommete ja kõne erilise ilu poolest tõelisi aristokraate. Kui vabalt ja peenetundeliselt kõneleb ta võõrkeeli! Kui tähelepanelik, suuremeelne ja lihtne on ta suhtlemises kõigiga! Aga kui palju elu, kui palju kirge on selles erakus! Ma pole veel kunagi elus kohanud nii nakatavalt naervat inimest. Kui skulptor Ginzburg² nende juures Jasnaja Poljanas esitas terrassil pärast lõunasööki kogu perekonna ja külaliste ees oma miimilisi tüüpe, siis naersid muidugi kõik. Kuid Ginzburg rääkis hiljem, et isegi tema oli kartnud poodiumilt vaadata Lev Nikolajevitši poole. Oli võimatu ennast valitseda, et mitte tema otsa vaadates laginal naerma hakata. Mina aga, tunnistatan, unustanud kõik, vahtisin ainult Lev Nikolajevitši, suutmata end lahti rebida sellest ekspressioonist.

Elutunded ja -kired pulbitsevad selles rikkaliku andega õnnistatud kunstnikunatuuris.

Ainult kõigi aegade ja kõikide rahvaste tarkpead, kes armastavad jumalat, moodustavad temale soovitud seltskonna, ainult koos nendega tunnetab ta oma õndsust, ainult nende keskel on ta rahul. Iseenesestki mõista ei ole tema religioossus mõõdetav mitte mingi usukultuse formaalse määranguga, see on tema juures koondunud ühte mõistesse: kõigil on üks jumal!

Ühes väga ilusas kohas noores metsas, suurel kallakul, jutustas Lev Nikolajevitš, kuidas nad lapsepõlves siin teiste lastega mängisid ning neid mängusid juhtis alati tema vanem vend Nikolai. Terve mängude sari, mida mängiti nõidusliku kepikesega, lõppes sellega, et maagiline kepike maeti salaja maha. Oli öeldud, et kui see kepike üles leitakse, siis saabub maa peale paradiis.

«Lapsena me austasime kõik Nikolaid ning otsisime tihti ja kaua imelist kepikest,» tuletas Lev Nikolajevitš meelde.

«Nüüd ma lähen üksinda,» ütles Lev Nikolajevitš jalutuskäigu ajal ootamatult.

Nahes minu imestust, ta lisas:

«Mõnikord meeldib mulle metsavaikusel seisatada ja palvetada.»

«Aga kas seda saab kaua teha?» küsisin ma naiivselt ja mõtlesin: «Vaata see ongi muistse aja munkade «tark tegevus».»

«Tund möödub märkamatu,» vastas Lev Nikolajevitš mõtlikult.

«Aga kas ma tohiksin kuidagi, pöösaste vahelt, maalida teist sel ajal etüüdi?»

Tookord, kasutades iga hetke, tegin ma temast visandeid. Kuid siin ma taipasin kohe oma küsimuse täielikku ebasündsust.

«Andestage, ei, ma ei julgeks...»

«Oh ei, siin pole ju midagi paha. Ja nüüd, kui mind joonistatakse, ei ütle ma enam kellelegi ära nagu neitsi, kes on kaotanud au ja häbelikkuse. Nii on lood. Mis seal's ikka! Maalige, kui see teile tarvilik on,» julgustas Lev Nikolajevitš mind naeratusega.

Ja ma maalisin temast etüüdi palvetamise hetkel, kus ta oli paljajalu. Mul tuli tahtmine teda sel momendil maalida loomulikus suurusel. See paistis mulle millegipärast tähtis olevat.

Tatjana Lvovna loovutas mulle oma lõuendi, kuid see osutus väikeseks, tuli juurde õmmelda.

Lev Nikolajevitš poseeris mulle õilsameelselt ka suure portree jaoks (me seadsime end aiale lähemale) ja ta isegi kiitis mu tööd. Lev Nikolajevitšil oli üldse nõrkus kunsti vastu ning ta harrastas seda tahtmatult.

Ühel palavil augustikuu päeval, kõige kuumemal ajal, pärast hommikusööki, oli Lev Nikolajevitšil kavatsus minna lese põldu kündma. Ma sain loa temaga kaasa minna. Asusime teele kella ühe ajal päeval. Tal oli peas suvine valge nokkmüts ning liilavärvilise kodukootud kanepist töösärgi peal kerge mantel. Lev Tolstoi võttis tallist kaks tööhobust, pani neile ilma leideta töörangid kaela ja viis nad ohelikkupidi enda järel.

Jasnaja Poljana küla taga astusime me vilets-vaeesse õue. Lev Nikolajevitš andis mulle ühe hobuse päilsenõorist hoida, teise aga sidus nõorist trengiga siinsamas õues vedeleva omatehtud viletsa sarvilise

äkke ette. Seadis trengid ühepikkuseks ja läks siis temale tuttavasse kuuri, kust tiris välja saha. Askeldanud pisut sahaterade ja nõorist rakmetega, seadis ta nad korda, nagu puusepp rihib saagi, ja rakendas saha ette teise hobuse.

Siis võttis mantli, tõmbas küljetaskust välja vee-pudeli ja viis selle nõos asuva põõsa alla ning kattis mantliga. Pärast seda sidus ta enda selja taha vöö külge hobuse äkkega, võttis kätte sahakured. Me sõitsime õuest välja ja ta hakkas kündma. Üksluiselt ja tüütuseni kaua...

Kuus tundi ilma puhkamata vedas ta vagu mustas mullas, kord tõustes üles mäele, kord laskudes längus pinda mööda alla orgu.

Mul oli käes album ja aega kaotamata astusin vaguderivi keskkoha, püüdes momenti, kui ta kogu oma korteežiga minust möödub. See kestis vähem kui minut, ja et kahekordistada aega, läksin ma üle künnimaa vastaspoolsesse vaatepunkti, sammu kaksikümne eemale ja jäin seal jällegi ootama. Ma kontrollisin ainult kontuure ning kujude suuruse suhet. Varjud tulevad pärast, ühest punktist vaadatuna, ühel momendil.

Tihtilugu möödusid Jasnaja Poljana külamehed, võtsid mütsi peast, kummardusid ja läksid edasi, nagu ei märkaks krahvi kangelastegu.

Seal aga tuli üks grupp, nähtavasti kaugemalt, talumees, naine ja nooruke tütarlaps, peatusid ning seisis kaua, kaua. Ja imelik lugu: ma polnud veel kunagi elus näinud selgemat irooniat talupoja lihtsas näos kui neil möödaminejatel. Lõpuks vaatasid nad arusaamatult muiates üksteise otsa ning läksid oma teed.

Ent suur kündja liikus ikka sama truu metoodilisusega edasi-tagasi, lisandades künnivagusid. Päikesest muutusid ainult varjud ning kanepisärk tõmbus higest ja sinna langevast mustmullatolmust üha tumedamaks ja tumedamaks, eriti rinna, abaluudel ja õlgadel. Vahetevahel, jõudnud mööda kohevat mulda künkani, peatas ta hetkeks hobuse ja sammus nõkku, kus rüüpas pudelist vett, millele oli lisatud pisut veini. Päikese-paistel hiilgas ta nagu voolavatest higiniredest, mis

valgusid tolmust mustaks muutunud lohkusid mööda alla.

Lõpuks palusin ma luba künda. Vaevu-vaevu läbisin ma allamäge ühe vaopikkuse, mis tuli välja kõver, kui aga tuli minna märke, ei suutnud ma kümnet sammugi teha. Hirmus raske! Neid jämedaid sahakurgi hoides muutusid sõrmed harjumatusest tuimaks ega muutnud olukorda kauem taluda, olad väsisid alalisest muha tõstmisest ja küünarnukkidesse, mis olid ühes nendis kõveras ja pidevas surves sahakurgedele, tekkis talumatu valu. Mul polnud enam jõudu. «See ongi mee palehigis leivateenimine,» mõtlesin ma higi pühkides.

«See on harjumatusest,» ütles Lev Nikolajevitš. «Ega minagi kohe harjunud. Teil annavad käed ja olad ka veel homme tunda. Jah, kõige raskem on ikkagi füüsiline töö,» arutles ta heatahtlikult naerata-

des. Ja jällegi algas raske lõputu käimine edasi-tagasi mööda lõhnavat kohevat põldu. See ta on, see Mikula Seljaninovitš, võitmatu ükskõik missuguste soomusrüü-kangelaste poolt. Mikula on relvastatud just sellise kannatlikkuse ja harjumusega töös.

Koju jõudsin me alles videvikus. Tähed taevast ennustasid külma. Oli juba niivõrd jahe, ja ma kartsin, et ta võib külmetuda. Ta särk oli ju läbimärg. Maja ukend-s säras rõõmsalt valgus: meid oodati lõunale. Ma oleksin võinud öelda nagu kärbes ütles: «Meie künd-mine.»

III

NÄLJA-AASTA

1892. aasta talvel, nälja ajal, olin ma Lev Nikolajevitši juures Rjazani kubermangus, kus ta toitmis nälgi-juid tema poolt organiseeritud sööklates. Uskumatult

palju oli siis lund. Tuisud ummistasid kõik teed ning tasandasid täielikult kõik, isegi sügavad orud*.

Lev Tolstoi sööklate rajoon ulatus oma kolmekümne verstani ning Lev Nikolajevitš sõitis mitu korda nädalas sööklaid kontrollima.

«Kas te ei tahaks minuga kaasa sõita?» kutsus ta minu.

«Mina, muidugi, heameelega.»

«Aga teil on ju see kerge sinel, sellest on vähe, lagedal väljal puhub läbi, vaja soojemalt riidesse panna. Paneksite ehk selga minu lambanahkse kasuka?»

Mustast lambanahast kasukas, pealt kaetud sinise poolkaleviga, oli nii raske, et ma ei jõudnud seda tõsta, ning ma otsustasin jääda oma sineli juurde. Palusin ainult midagi, mida võiks sineli alla panna. Peaasi aga olid vildid.

«Tingimata pange viidid jalga. Mis, kõrged kalossid? Ei, ilma viltideta sõita ei või, küll te näete. Meil on tagavaraks olemas.»

Ja tõesti, ma nägin (veendusin praktiliselt) ja olin väga rõõmus, et olin vildid jalga pannud.

Ilm oli pakasene, põhiatuulega, oma kakskümmend kraadi Réaumuri järgi, ere päike paistis silma. Lume-hanged olid külades nagu improviseeritud mäed. Tugevas pakases oli lumi nii tihedaks tuisanud, et need näisid olevat kõige heledamast sädelevast marmorist. Tee kulges kohati taredest kõrgemal ja rajad tarede juurde olid kaevatud lumme valgete müüride vahele. Küla ilme oli haruldane, üsna erisugune.

Me sõitsime sisse kahte kohta. Ühes suures tares olid kogu ruumi pikkuses ja isegi eeskojas valmis seatud kitsad lauad, kaks saelauda jalatugedel. Siin oli toidul palju lapsi. Söögiaeg polnud veel kätte jõudnud, kuid lapsed ootasid seda juba varahommikust alates, kõõludes pinkidel või eeskojas ja eriti ahju peal, kus istusid

* 1891.—1893. aastate vahemikul töötas Tolstoi nälgijate seas. ta sõitis ringi mööda mõningaid viljalkaldusest kannatanud maakondi, avas sööklaid ja muid ettevõtteid. Repin külastas Tolstoid Rjazani kubermangu Dankovski maakonna Begitševka külas.

kobaras koos. Lev Nikolajevitš kuulas ära perenaiste-korrapidajate aruande ning me sõitsime edasi. Teises külas olid, kui me kohale jõudsime, leivalolijad just ahja laua tagant tõusnud. Palvetasid, tänasid ning lahkusid ruttamata. Ning ka siin olid sööjateks enami-kus lapseohtu noorukid. Täiskasvanud justkui häbenesid.

Mõnedele perekondadele anti välja pajukeid — me sõitsime ka selliste osasaajate juurde sisse. Ühes tares meeldis mulle väga valgus. Läbi väikese aknakese andis lumel reflekteeruv päikesevalgus ehtsa rembrandtliku efekti.

Lev Nikolajevitš päris küllaltki kaua perenaiselt järele nende vajaduste ja naabrite kohta. Ja lõpuks poordusime me koju tagasi, kuid teist teed mööda. Koht oli künklik. Väga ilus. Kaugelt paistis Don. Sõitsime kord mäest üles, kord alla. Meie saan libises käänakutel tugevasti. Oli lõbus. Kuid oleks tahtnud juba kodus olla, saanisistumine oli ära tüüdanud, õlad ja jalad olid väsinud.

Kihutasime kiirelt kodu poole mööda läikima hõõrdunud sädelevat teed. Hobune oli seisnud neljas kohas ja jooksis nüüd väledalt kodu poole. Jalased krigisesid, look kudrutas aistega.

Oh, pakane-külmataat!

Ent ühelt kingult alla laskudes hakkas meie regi, millel puudusid raudjalased, tugevasti libisema, tegi suure poolringi, poordus vasakule, tr-rah! — ja me libisesime reega tagurpidi alla, vajudes äkki sügavasse nõkku hobust kaasa tirides. Aisad löid hobusele vastu jalgu, ta ei suutnud pidama jääda libedal kallakul ja aina taganes meiega ning vajus lõpuks sügavamale lumme kui regi. Paistsid ainult rangid ja pea. Küll vaevake rabeles ja rabeles ning lõpuks rahunes... Tal oli pehme olla. Meie aga istusime reel rinnust saadik lumes.

Ma olin täiesti nõutu ega osanud midagi ette võtta. Kas istuda ja oodata, et ehk head inimesed sõidavad mööda ning tirivad meid, lummeuppunuid, välja?

Lev Nikolajevitš aga sumas juba kärmesti lumes, vottis seljast oma viiepuudase-reisikasuka, viskas selle

hobuse suunas lume peale ning hakkas lund sõtkuma, et pääseda hobuse juurde.

«Kõigepealt on vaja hobune lahti rakendada,» ütles ta, «vabastada sedelgast ja aiste vahelt, et ta pääseks tee peale.»

Põhjatuul keerutas meie ümber üles valge lumetolmupilve. Sinise taeva taustal valges lumes sumades näis Lev Nikolajevitš mingi müütilise jumalana pilvedes. Tema energiline nägu oli lõõnud õhetama, lal habe sädeles hallidest hõbekiududest ja härmatisest. Ta liikus kindlalt ja kenasti nagu mingi võlur. Peagi jõudis ta hobuse juurde. Siis hakkasin minagi tema eeskujul sinna liikuma teiselt poolt, ree äärest piki aisasid, et aidata. Siin ma siis ütlesingi «aitäh» oma viltidele! Mis ma oleksin teinud kalossides? Need oleksid lund täis olnud. Milline õudus! Jõudsingi hobuse juurde.

Kuid loomaga tegeldes pole õnnetuski kaugel: ta ei mõista meie häid kavatsusi. Olles veidi puhanud, rapsas ta järsku, liigutas jalgu! Lööb veel end ära, võib jalaluu murda! Ma juba saingi mõningaid tundaandvaid mükse tema rautatud kabiält.

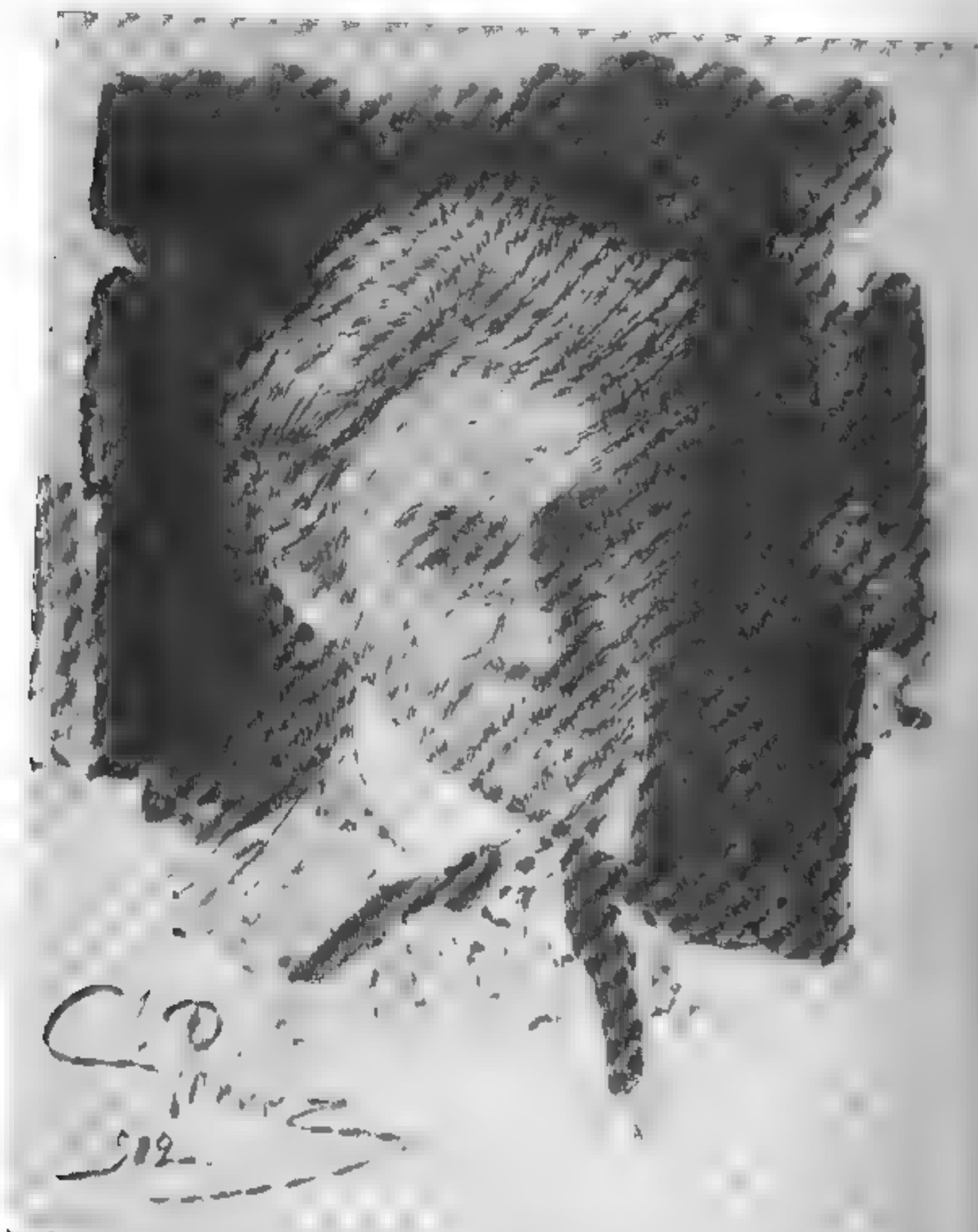
Lev Nikolajevitš aga oli juba rinnuserihma lahti kerinud, looga maha võtnud ja selle reele visanud, ning vabastanud hobuse aisadest ja võtnud tal sabast kinni, hakkas teda ajama tee poole, künkäle. Hobune ronis kareldes tee peale ja Lev Nikolajevitš, laskmata lahti tema sabast, seisis juba teel. Ta hoidis hobust valjastest ja visanud mulle ohjad, käskis need siduda aisade külge, et hobune saaks ree tee peale tõmmata.

Käed kohmetusid külmast ja harjumatusest. Oli küll raske, kuid mul nagu hüpnootiseeritult õnnestus kõik: ma sain kõigest aru ja tegin kõik nii nagu vaja. Sidusin ohjad aisade külge, kiskusin isegi Lev Nikolajevitši lumme sõtkunud kasuka välja ning viskasin reele, siis ronisin juba mööda tallatud lund, ohjaotsad pihus, Lev Nikolajevitši juurde. Ta tõmbas mu ohjepidi üles, sidus need rangiroomade külge ja meie regi kerkis pidulikult teele. Milline õnn!

Ning kogu selle aja jooksul polnud ühtki hinge mööda sõitmas.

V. V. Stassovi portree. 1901.

Autoportree. 1912.

Jumal tänatud, nii regi kui ka rakmed olid kõik terved, muudkui rakenda. Lev Nikolajevitš täitis selle ülesande täiesti kergelt ja lihtsalt, nagu oleks see talle lavaline, hästituntud toiming. Looga pani peale, tõstis põlve rangide juurde, et rangiroomad peenikese rin-nuserihmaga pingule tõmmata, tõmbas valjaste rihma läbi loogarõnga, kinnitas ohjad — ja oligi valmis. Vaja oli veel ainult kasuka lambanahk lumest puhtaks kloppida. Võtsime servadest kinni ning kloppisime kaua nega, et saaks kasukakarvadest lume välja. Küll oli alles raske! Raske oli isegi kloppimise ajal paigal seista. Võimatu oli ju seda lumisena selga panna... Neist harjutustest hakkas mulgi soe ja tuju läks paremaks.

«Ho-hoo, vaat kuidas...» naeratas Lev Nikolajevitš rõõmsalt. «Nüüd laskume,» ütles ta, «näete seal, sellest mäest alla ja sõidame mööda Doni. Ma tean, et seal on hea tee, ja alla jõeale ei ole kokku tuisanud ka seltsed hangesid. Näete? Milline sügav org. Koledasti ei ole tuisanud. Teie aga aitasite mind tublisti. Ma olen märganud, et maalijad on hakka-dad inimesed. Näiteks Ge — oli samuti imetlusväärset liikuv inimene, haruldast leidlik ja osav kõigis taolistes asjades. No kuidas on, ega te end ära ei külmetanud?» naeris ta oma heasüdamlike, tuulest ja pakasest pisarais silmadega.

Mööda vaikset Doni kihutasime me lõbusalt ja hoogsalt. Hobune oli nõos lamades puhanud ja tee jääd mööda oli tasane — muudkui kihuta! Ainult vasakult poolt piitsutas halastamatult pakasene tuul. Minu mentori habe lehvis kahele poole ning me vestlesime lõbusalt oma mitmesugustest tuttavatest.

«Noh, kuidas siis on? Käs olete ikka samasugune kehvaandeline tööühmaja? Ha-ha-haa! Andetu kunstnik? Ha-ha-haa! Mulle aga meeldib see, kui te tõesti endast nii mõtlete. Armastate väga kunsti ega jäta seda kunagi maha?»

«Jah!»

«Vaata nii!... Küll meie hobune jookseb usinasti... Ja oma kõlbeliste ideede poolest olete ikka veel pahan, kuid mitte vooruslikkuse vastu? Nii te vist rääkisite? Sellest on vähe, vähe.»

Järsku nägin ma harukordse selgusega: meie ees, umbes sammu kolmekümne kaugusel, on lahvandus. Mustendavast veesügavusest kerkis pakases aur. Vaatasin Lev Nikolajevitši otsa, kuid ta juhtis täiesti rahulikult hoogusattunud hobust. Me sõitsime hoogsalt jääavangu poole. Mul hakkas õudne...

Hüüdega «issake!» haarasin ma Lev Nikolajevitši mõlemast käest kinni, püüdes hobust peatada.

Aga kuidas sa peatad sellises hoos! Hobune ju libiseb! Ja meie nagu muinasjutus, lendasime auru sees üle mustendava sügavuse.

Oh seda õnne küll! Nii peegelsiledalt oli Don kinni külmunud selles vaiksuses hauakohas, tuulest kantud lumetolm aga tekitas auru mulje. Ma oleksin nagu raskest unest ärkanud ja mul oli väga piinlik¹.

IV

1897. AASTAL PETERBURIS

Minu akadeemia-ateljee Peterburis sai ka Lev Nikolajevitši külastuse au osaliseks, pealegi veel Sofia Andrejevna ja Lev Nikolajevitši innukate jüngerite Tšertkovi, Birjukovi, Gorbunovi ja teiste seltskonnas.

Kell oli umbes üksteist hommikul [8. veebruaril], kui ootamatud külalised nagu äikesetorm tõid värsket elu minu ateljeesse.

Kallid külalised astusid minu poole sisse, olles teel Tšertkovi juurde Gavanisse, kus ta elas oma ema majas. L. N. oli sõitnud Moskvast saatma Tšertkovi välismaale, kuhu ta koos Birjukoviga oli määratud administratiivkorras asumisele*.

Nii koguneski minu suurde ateljeesse grupp Lev Nikolajevitšile lähedasi ja ustavaid inimesi. Külalised

* V. G. Tšertkovi ja P. F. Birjukovi (kui jumalasalgaajate) väljasaatmise kohta tehtud valitsuse määrus ilmus 2. veebruaril 1897. aastal. Tšertkov saadeti välismaale, Birjukov Kuramaa kubermangu.

lõikusid trobikonnas õpetaja kannul ja kuulasid, mis see ühe või teise maali kohta ütleb.

Onn sai osaks maalile «Duell»⁵. Selle maali ees oli Lev Nikolajevitš pisarateni liigutatud ja rääkis vaimususega sellest palju. Kõik silmitsesid maali ja püüdsid haarata iga tema sõna.

Pärast ülevaatust läksime me kogu grupiga akadeemia trepist alla tänavale, kus meid ootas juba arvukas rahvahulk.

Uhinedes võtsime me enda alla kogu kõnnitee ja lõkusime Suure Prospekti poole konkapeatusse.

Konka konduktor, juba aastates inimene, nähes Lev Nikolajevitši, otsekui jahmus, ajas silmad suureks ning peaaegu karjatas: «Ah, issake, see on ju, vennakesed, Lev Nikolajevitš Tolstoi!» ning võttis lugupidavalt mütsi peast.

Lev Nikolajevitš oli oma parknahast poolkasukas ja viltides nagu mingi sküütide pealik. Midagi vankumatut oli tema kindlas sammus, — otsekui kiviaja elav kuju.

Ilämmastav! Laiad põsesarnad, jämedalt vormitud nina, pikk sagine habe, päratu suured kõrvad, julgelt ja otsustavalt piiritletud suu nagu Vii oma, kulmud silmadel otsekui soomuskatted. Ilme mõjukas, ähvardav, sõjakas, ent see tuues too pealik ja ka tema jüngerid on juba ammugi põletanud igasugused vägivaljarelvad ja on end relvastanud vaid vagaduse veenetega rahu ja hingevaladuse kaitsmiseks.

Ka Lev Nikolajevitš ise väljendas oma isiksuse ja füsiognoomiaga hingelist võitu isiklike argipäevaste kergedemaailma üle. Ning tema silmad helendasid eraldult selle võidu valgusest.

V. G. Tšertkov elas alati kuskil väga maalilises kohas, kuskil linna servas. Tema elamu ilu algas juba ümbritsevast tarast — suurtest sabrus puudest. Maja ise aga asus pargi sügavuses. See oli endine mõisniku ühekorruseline elumaja.

Siin, õues ja tubades, ootasid teda juba tundmatud tõsised inimesed, tagasihoidlikult ja korralikult rietatud sektandid, valimusest kindla iseloomuga inimesed, enamikus käsitöölise tüüpi mehed.

Kõige suuremas toas algas varsti midagi jutluse taolist.

Lev Nikolajevitš istus keskel, tema ümber aga istusid, kes kus sai ja seisis siin-seal daamid, intelligendid, naisüliõpilased, noorukid, gümnaasiumi naisõpilased, eemal aga olid need lihtsad tõsised silmad kortsus kulumude all. Tähelepanu ise.

Saal täitus üha rohkem. Tekkis midagi amfiteatri taolist, mis kõrgenes seinte ja nurkade poole. Istuti ja seisti mitte ainult põrandal, vaid ka aknalaudadel, iga-sugustel alustel, pinkidel, toolidel, — inimesed olid aset võtnud isegi kummutitel ja kappidel. Uksed teistesse tubadesse olid sämuti tulvil mõlemast soost kuulajaid. Ja enamikus ikka lihtsad, tõsised inimesed, pilgud täis usku. Lahkett, kuid veenvalt kostis jutlustaja hää, sageli pisaraist vibreeriv. Ja nii kuulati teda ennast-unustavalt kuni pimeduseni, kuni süüdati lambid. Ja mulle näis, et Lev Nikolaevitšile olid need tema elus kõige ihaldatumad tunnid.

V

JÄLLE JASNAJAS

1907. aasta septembri lõpul olin ma jälle Jasnaja Poljanas, see on kakskümmend aastat pärast esmakordset külastamist.

Lev Nikolajevitš oli väga kõbus ja hea tervise juures, kuid temas ilmnes mingi jutlustaja kiretus.

Ta mõistis kõike ja andestas kõik.

Tema peamine tähelepanu oli nüüd suunatud raamatule «Lugemisring», mida ta redigeeris ja uueks kordustrükiks täiendas. Ja näis, et ta elaski ainult sellele raamatule*.

* «Lugemisring — Lev Tolstoi poolt igaks päevaks valitud, kogutud ja korraldatud paljude kirjanike mõtted elust ja kahtumisest».

Kuni kella üheksani hommikul käis ta jalutamas. Pärast, kuni kella poole kaheni, töötas ta ilma vaheajata raamatu kallal ning sel ajal ei tohtinud teda keegi segada. Tema kabinetti ei astunud keegi.

Perekond võttis lõunaoodet kell pool üks. Kell oli juba kahe peal, kui ta üksinda einetama tuli. Pärast sööki läks ta vaeste puu juurde, kus teda ootasid mõnikord juba hommikust peale abi lootjad: talumehed, naispalverändurid, paljasjalgsed, möödujad ja vahel isegi nunnad.

Pärast nende pühade inimeste vastuvõttu istus Lev Nikolaevitš hobuse selga, et ratsutada ümbruses. Ta ratsutas pisut üle kahe tunni. Tagasi tuli ta kella viieks ja puhkas pool tunnikest enne lõunasööki.

Mul oli päritud kirk hobuste ja ratsasõidu vastu ning ma armastasin vaadata, kuidas Lev Nikolajevitš istus hobuse selga ja sõitis minema.

Mind on alati pahandanud profaansus ratsutajate juures, kes ronivad hobuse selga nagu tare katusele. Nad ronivad hobuse selga mööda redelit külje pealt, isegi veidi tagapoolt või siis pingikeselt, jalgteepostilt, oma elu kaalule pannes, oskamata ühtki võtet. Hea veel, et need on küla setukad, aga kas erksa hobuse selga saaks nii istuda?!

Lev Nikolajevitš astus hobuse juurde nagu kogenud ratsaväelane, pea poolt, võttes ratsutid õigesti vasakusse kätte, ning seadnud need hobuse turjal ühepikkuseks ja haaranud koos valjastega lakest, võttis parema käega kinni vasakust sadulajalusest. Vaatamata hobuse küllaltki suurele kõrgusele, kasutamata mingit alust või tallipoisi abi teisel pool sadulat, tema — seitsekümmend üheksa aastat vana — tõstis vasaku jala kõrgele, pistis selle sügavalt jalusesse, võttis siis parema käega kinni inglise sadula tagakaarest ning vinnas end kohe üles ja heitis parema jala üle sadula. Tõukas parema jala saapaninaga osavalt parempoolse jaluse ette, pistis kiirelt parema jala saapanina jalusesse ja ratsaväelane oligi valmis — ilusa õige prantsuse istumisviisiga sadulas.

1873. aastal kirjutas mulle Kramskoi, kes maalis tolal Lev Tolstoi portreed, et Tolstoi jahimeheülikonnas,

ratsa hobuse seljas on kõige ilusam meesfiguur, milist Kramskoil on juhus olnud elus näha.

Selle külastamise ajal saatsin ma Lev Nikolajevitši tema ratsasõitudel kahel korral. Esimesel korral suundus ta mööda puuviljaaeda ülespoole, pööras siis paremale, sõitis üle kraavi aiast välja teele ning pööras järsult metsa, kus ei olnud mingisugust teed. Kõrgete puude okste vahelt, läbi sügava rohu hakkas ta laskuma hämarasse orgu, mis oli täis kõrget rohtu. Ma jõudsin vaevu talle järele, oksad segasid nägemist, hobune vajus korduvalt oru pehmesse pinnasesse. Oli vaja eemale lükata silmade ette kerkivaid oksa ja hoida end längu tahapoole, laskudes alla mööda järsust nõlvast. Ja äkki hakkas mul nii lõbus kõigist neist ebamugavustest, et ma tundsin end olevat väga noore ja ulja. Ees aga laveeris okste vahel minu kangeline nagu Raffaeli tumal Heseieli nägemuses, kahele poole hargnenud habemega, mingi erilise sõjaväelase või tserkessi graatsia ja osavusega, kord vahtudes sadulale längu, kord lükates käega oksa eemale.

Sõitsime teele. Kogu tee oli paksult kaetud kollaste vahtra- ja tammelehtedega, mis sahisesid kapjade all.

«Aga kas te ei karda, kui teha head traavi või kiiret galoppi?» küsis ta minult vaikselt ja leebelt.

«Ei,» vastasin ma vaimustunult. «Nii kuidas soovite, mina maha ei jää, olge lahked!»

Minu metsakuningas tormas kiirelt inglise traavis. Tagant paistvas valguses, päikesepaistes, säras eriti efektselt kullasena kahel pool pead tema hõbe Kuningas traavib ikka kiiremini ja mina tema järel. Fes aga, näen ma, on noor kask vajunud üle tee triumfi-kaarena nagu tõkkepuu. Kuidas siis nüüd? Kas ta ei näe? On vaja peatuda... Mu sisemuses läks kõik külmaks... Tõke on talle ju rinnuni. Hobune aina tormab... Ent Lev Nikolajevitš surus end momentselt vastu sadulat ja kihutas kaare alt läbi. Jumal tänatud, ei jäänud kinni. Mina tema järele — kasekene aga puudutas õrnalt minu selga.

«Küll on julge ja ettevaatamatu mees! See ei ole tark temast,» mõtlesin ma.

Ent peagi harjusin minagi taoliste tõketega. Neid oli noores metsas meie teel enam kui kakskümmend.

Me sõitsime läbi riigimetsa, kus oli palju mahajäetud kinnikasvanud ja pooleldi kinnikasvanud auke — nendest oli kaevatud toorrauda ja -malmi. Pärast näitas Lev Nikolaevitš mulle suures tammemetsas kahte kuristikku. Juba tema noorusajal olid need kohad nii sügavalt sisse langenud, et kui vesi oli need sügavikud otsemaid täitnud, siis jäid seal kasvavatest kõrgetest tammedest paistma vaid ladvad. «Nüüd on nende kohtade keskpaika tekkinud saarekesed, kus kasvavad jälle küllaltki kõrged tammed. Laskusime alla oja äärde. Loodus oli rikkalik. Kollendavad hiigelvahtrad, punetavad hiigeltammed ja kogu orgu kattev mets suundus mööda kallakut kaugusse. Sel kuival sügisel sädeles lehestikukuld koos peente okste ja eriti haabade hõbehalliga kohati päikesepaistel ning oli nagu ime. Milline kunstipärane ja uudne motiiv! See kõik oli sügisese sinise taeva emailil otsekui metallist peenelt sepsitatud.

«Aga miks te loodusest vaimustusse ei satu,» tegi Lev Nikolaevitš mulle sõbralikult etteheiteid. «Vaadake, kui ilus siin on!»

«Sellise looduse rüpes on tahtmine vaikida,» vastasin ma. «Kuid teie juures pargis, mõisa ümbruses, eriti aga teie palkonilt vaadates on veelgi ilusam!»

Ma ei kujutanud isegi ette, et meie ajal võib Venemaal kohata sellist looduse rikkust! Niisugused hiigeltammed! Eile, otse pargi taga, ei ulatanud me kahekesi tamme ümbert kinni võtma. Ja neid on lõputu rodu, terve mets!

Mäest alla oja juurde kihutas Lev Nikolajevitš äkki kiires traavis. Oja pervel kargas tema hobune üles ja hüppas teisele kaldale. Ma isegi imestasin. Laskusin ettevaatlikult alla ning kavatsesin otsida koolmekoha.

«Ah nii, kokkusite?» pööras Lev Nikolajevitš ringi ja vaatas minu otsa. «Te hüppake parem korrapealt üle. Meie hobused on harjunud. Ojas vaate te sisse — seal on pehme, see on isegi ohtlik... Pole viga, pole viga, kohelge teda hellasti. Pöörake pisut tagasi ja siis nõõ-tage teda. Ma tean, ta hüppab hästi.»

Mul pole olnud kunagi juhust hüpata üle sellisest ojast ja mul hakkas häbi. Noh, mõtlesin, saagu mis saab... Ning jällegi nagu hüpnotiseeritult püüdsin teha nagu öeldud. Ma valmistusin hüppeks ette nii, et ei märganud isegi õiget hetke, hüpe aga — nagu liueldes kiigel — oli isegi meeldiv. Ainult see käis liiga karmesti.

«Vaata nii,» ütles Lev Nikolajevitš rahuloleva naeratusega. «Te ei ratsuta ju sugugi halvasti ja istute sadulas võrdlemisi kindlalt.»

Ta muheles.

«Paremini, paremini kui malet mängite. Tšertkov aga kukkus siin. Kuid ta ei olnud süüdi: hobuse jalg jäi kinni — ta on ju suurepärase ratsakaardiväelane! Hobune aga kukkus tema all ning muljus isegi tema jalga. Mul tuli teda siin välja tirida ja tal tuli isegi mõni aeg jala pärast lamada.»

V. G. Tšertkov oli hiiglasliku kasvuga ja küllaltki tüse.

Teist korda sõitsime me Lev Nikolajevitši sõnade järgi seitseteist versta. Ratsutasime otse läbi metsa, vahel mööda vaevalt märgatavaid radu, vahel aga üldse ilma rajata. Lõpuks teatas Lev Nikolajevitš, et ta on ära eksinud...

«Noh, sellest pole häda, muide, on ka aeg koitu sõita. Nüüd ma lasen tal valjad vabaks, ja pange tähele, ta viib meid koju.»

Ja juba me liikusime kiires sõrgis edasi hobuste tahtel, et neid mitte teelt eksitada. Ees, nagu ennegi, liikus Lev Nikolajevitši hobune. Kui olime nii maha sõitnud versta neli, keeras hobune põõsaste vahelt vasakule.

«Mis see siis on?» peatas Lev Nikolajevitš hobuse. «Siin, mulle näib, on vaja otse minna, miks ta siis vasakule keerab? Arvatavasti tuleb otse minna!»

Sõitsime otse. Ratsutasime umbes pool versta. Lev Nikolajevitš hakkas kahtlema.

«Ei, ei... asjata peatasin ma teda. Ma viisin ta segadusse, on vaja tagasi, tagasi!... No näete, polnud vaja teda eksitada.»

Sõitsime pool versta tagasi endisele kohale. Hobune poöras jällegi samas kohas paremale.

«Noh, muidugi, hobusel on õigus. Kuidas ma küll ei tundnud ära seda kohta? Siir ongi tee, õige! Näete, nad tunnevad neid asju meist paremini.»

Peagi paistis imekaunis tume smaragdrohelist värvi suur taliviljapõld. Lev Nikolajevitš võttis suuna otsejoones roheluse sihis. Eemalt hakkas juba paistma Jasnaja Poljana mõis.

«Aga kuidas siis nii võib,» tähendasin ma ettevaatlikult, «me sõidame ju viljapõllul? See on ju ruks.»

«See ei tee talle praegu midagi. See on alati nii. Samuti jahilkäimisega: see ei tähenda midagi. Isegi loomi võib külmaga talirukki orasel karjatada.»

Me sõitsime tagasi üle kõrgete põllukünkude, kord laskudes alla, kord tõustes üles. Ning ma imetlesin seitsmekümne üheksa aastase ratsaniku osavust. Väga järskudel kohtadel, kus mina suure vaevaga hakkama sain, ratsutas tema sujuvalt, märkamatuult alla.

«Teate, neil järskudel tõusudel on vaja hobuse lakast kinni hoida ja põlved vastu sadulat suruda,» hoiatas mind Lev Nikolajevitš, «muidu aga juhtub vahel, et hobune sirutab end välja, kõhuvöö muutub lõdvaks ning sadul võib alla vajuda. Ratsanik, kui ta hoiab end ainult valjastest, võib siis kukkuda ja ka hobune tagasi libiseda.»

Mõis oli juba ligidal, sealpool teed. Päike oma roosade kiirtega joonistas teravalt Lev Nikolajevitši ja tema kõrvi hobuse kontuure. Sõitnud alla teepäele, läks Lev Nikolajevitš üle kiirkapakule. Mitte näis, et see on reeglivastane: kodu oli juba lähedal ja ka hobused olid end küllaltki palavaks ajanud. Lisaks veel tõus mõisa juurde.

Kuid siin oli minu Kasakat — minu hobuse nimi — juba võimatu tagasi hoida, ma ei saanud temast jagu. Me ratsutasime suurepäraselt. Küll on aga hobuste iseloomus kangelaslikkust ja trotsi! Minu Kasakas sattus galopist lausa hasarti! Ta läks taieliku anarhiani, hülgas minu kui saatja austava positsiooni — pisut taga-

pool —, millist osa ma täitsin kogu teekonna kestel, ja kihutas minu mentori hobusest ette. Teda oli võimatu suitsetega tagasi hoida. Ta põles minu all nagu mingis tormitsevas tules ja näis olevat hõõguvast metallist. Ma tundsin, kuidas tema lihased sadula all liikvel olid. Sõit oli mehine.

Maja trepi ees hüppas Lev Nikolajevitš nagu nooruk hobuse seljast maha ja ma tundsin, et ka mina olen selle ratsasõidu läbi kümne aasta võrra nooremaks muutunud.

KIRJAD KUNSTIST

1893—1894

ESIMENE KIRI

Kirjutan teile, nagu lubasin, oma põgusaist mõttest kunstist üle ilma mingisuguse tendentsita, täiesti erapooletult.

Juba Peterburi vaksalis, avanud juhuslikult «Vene kunsti arhiivi» foliandid, paelus mind «Ristilöömine»¹. Fototüüpia, ilmselt seepiajoonise järgi valmistatud, oli teostatud niisuguse jõulisusega, niisuguse geniaalse kunstniku meisterlikkusega, niisuguse anatoomia tundmisega! Energia, virtuooslik pintslikäsitlus... Ja sel pisikesel taustalapikesel nii palju indu, valgust, traagilisust! Kristuse käed on suurte naeltega tugevasti kinni naelutatud; kõhetu rind on viimasest hingetõmbest teravalt esile toonud roidekõhred. Pea on viskunud taha ja ühte sulanud keha üldise agooniaga. Veel üks silmapilk, ja lähenev pimedusevöönd peidab selle hirmsa kannatuse... Oh jumal! Kui palju ekstaasi, kui palju jõudu on neis varjudes, neis joonistuse julgeis joontes! Kes see siis on? Kes on autor?... Uurides joonistuse kõiki nurki, välgatas korraga võõrkeelne allkiri. Muidugi, kus siis meie nii kaugele saame! Pannem ette penseed, loen — *C. Brullov*. Niisiis see on Brül-

lov! Alles hiljuti oli mul suur vaidlus selle hiiglase kaitseks.

Selle maestro kergemeelne kirklik armuke — kuulsus — hülgas tema ta surma järel ruttu... Ammuks see oli, kui ta kuulutas meistri suurimaks geeniuuseks, ammuks see oli, kui meistri nimi mürises Roomast Peterburini ja seejärel kõmises valjult üle kogu suure Venemaa?

Kaheksa-aastase lapsena, tuhande viiesaja versta kaugusel pealinnast, viiekümnendatel aastatel, veel enne raudteid, poolharimatus keskkonnas — tundsin ma juba seda nime ja teadsin palju legende selle geeniuse maalikunstist. Kuuekümnendatel aastatel kirjanuse loengutel. Kunstide Akadeemias võlus professor Evald veel suure vaimustusega oma auditooriumi, kirjeldades «Pompeii viimset päeva». Kuid ei möödunud veel kümnet aastatki, kui autoriteetide kukutamise maania, mis tuulepöörisena oli haaranud vene avalikkust, ei halastanud ka sellele ärateenitud kuulsusele. Põhjused olid mõjuvad: selleks ajaks oli meil avalduma hakanud rahvuslik maitse, ühiskond ihaldas väljenduse tõepära, kunstnike inspiratsiooni siirust ning omapära. Üldeuroopaliku italianismi kooli vähimadki traditsioonid kutsusid esile iivelduse vene hinges.

Selle rahvusliku liikumise eesotsas seisis kõikepurustava kolossina Vladimir Vassiljevitsš Stassov: ta oli esimene, kes kukutas kõrgi olümplase Brüllovi, selle nii maitse kui vaimu poolest hellenite soost kunstniku. Stassov armastas juba palavalt oma barbaarset kunsti, oma veel mitte suuri, kuid rässakaid, kujult inetuid, kuid siirast sügavast tõest hingestatud kodukasvanud kunstnikke. Fedotovi, Petrovi, Prjanišnikovi nimed olid juba kõigil suus ning nende väikesed pildid särasid oma tõe erilise valgusega. Brüllov muutus võõraks. Vene intelligents tundis veel ainult kohmetust, kui umbes tol ajal mürisesid tema kohal armastatud autori kuulsad sõnad: «Kakskümmend aastat kummarduti Brüllovi tühise isiksuse ees.»* Julm kohtuotsus oli kuulutatud, ja näis, et mitte keegi, välja arvatud

* Potugini sõnad Turgenevi romaanis «Suits».

kunstnikud, ei sõandanud kahelda, et Brüllov oli tõhine isiksus.

Kunsti hellenid, kelle sugupõlv pärines puhtavere- lastest Phidiastest, Praksitelestest, Apellestest, Polygnottidest, XV sajandil Itaalias uuestisündinud Botticelli- dest, Raffaelidest, Tizianidest, Veronesedest — olid palge alla taliatud. Nende majesteetlikud kompositsioonid, see hädavajalik sfäär jumalate suursuguse hinge väljendamiseks näis juba külma tinglikkusena; poente joonte rahulikkus — tingliku uurimusena. Üldist harmooniat peeti väljendusvahendite puudulikkuseks.

Võimule tõusid barbarid: kohmakad, järskude liigutustega, nad olid täis elavat inimlikku tõde. Nende südikad silmad särasid tõelisest tundest. Kompositsioonidest õhkus elu hirmsat traagilisust. Inetud näod olid südame- lahedased. Omased, tuttavad pisiasjad tugavdasid üld- mulje tõepära. Endiste abstraktsete ideede asemel trak- teerisid need kunstnikud elu algava ühiskonna aktuaal- seid tendentse. Kunst kui niisugune suruti tagaplaanile, nagu midagi üleliigset, mis aeglustab tajumist, kuid seda mõistsid ka ainult vähesed esteetika veteranid. Kunstilist edu oli Trutovski² illustratsioonidel Krõlovi valmidele. «Kunst kunsti pärast» oli labane, häbistav väljendus kunstnikule, sellest õhkus mingit laostumise ja pedantsuse hõngu. Kunstnikud püüdsid õpetada ühis- konda, et mitte tunda end päevavargana, kõlbluse laostajana ega muude nendetaoliste tühiste olevustena.

«Raffael pole mitte vaskkrossigi väärt ja ka nemad pole temast paremad,» kuulutab tolle aja populaarne kangelane Bazarov. Puškin ja Belinski olid juba Pissa- revi poolt lõplikult välja naerdud. Lermontovi peeti lunkrute poeediks ning tema küpset eessõna, milles ta nii kardab, et teda võidaks kahtlustada manitse- ses, ja kus ta ütleb: «jumal hoidku autorit sellisest juhmusest» (täpseid sõnu ma ei mäleta), — kõike seda ignoreeriti tõenäoliselt kui algava kirjaniku rumalust*. On loomulik, et puhas hellenism kunstis

* Lermontov kirjutas «Meie aja kangelase» teise trüki ees- sõna lõpus: «Kuid ärge mõelge, et selle raamatu autor on kunagi ihaldanud hakata inimeste pahede parandajaks. Jumal hoidku teda säärasest juhmusest!»

ka nüüd, Tolstoi ideede kulminatsioonil, ei meeldi meile.

Lev Nikolajevitš isegi lepib kunstiga kui heatahtlike soovide väljendusvahendiga; ent miks on see keerukas? Milleks need spetsiaalsed ateljeed, need hiiglaslikud lõuendid? Eks ideed saa ju väljendada samasuguse tulemusega ka väiksel paberilehel, üksnes musta värviga. Hiljuti kuulsin ma aga, et Lev Nikolajevitš, olles alustanud kunstilises vormis mingit oma doktriini, lükkas selle kirjatöö varsti kõrvale ja läks üle filosoofilisele, teaduslikule esitamiseviisile. See on arusaadav. Kui õpetada, siis õpetada avalikult, lihtsalt, lühidalt ja selgelt. Milleks veel faabula? Milleks veel kunstilisi illusioone? Siiras usu ja tõe otsija januneb õpetaja lihtsate, selgete sõnade järele, igasugune kunstilisus ainult segab teda.

Oh, andestage, ma olen täiesti rappa läinud, tunnen, et olen kaldunud endale mitteomasesse sfääri.

Ma jään ainult kunsti juurde ning isegi ainult plastilise kunst kunsti pärast juurde, kuna, tunnistan ausalt, see ainult huvitabki mind praegu. Ei mingid autori head kavatsused peata mind halva lõuendi ees. Minu silmis on see autor veelgi vastikum sellepärast, et hakkas tegelema mitte oma alaga ja šarlataanitseb talle võõral alal, lootes vaatajate asjatundmatusele. Ning veel kord tunnistan: iga kasutu tühi asi, mis on teostatud kunstiliselt, peenelt, veetlevalt, kirega asja vastu, vaimustab mind piiritult, ning ma ei suuda küllalt imetleda seda — olgu see siis vaas, maja, kellatorn, katoliku kirik, sirm, portree, draama, idüll. Muidugi, mida kõrgem on ülesanne, seda suurem on autori vastutus, ning kiitus sellele, kes oskas leida oma tõlgenduse ja üldse oma kunsti-keele...

Tulen jälle tagasi Brüllovi juurde, seepärast, et Vilniuses, kuhu ma sõitsin sõbraga³ kohtama, olin ma jällegi vaimustuses Brüllovi maalitud Pavel Kukulnik'i portreest. Portreel on rõivad lõpuni maalimata, kuid pea on maalitud nii eluliselt, ilme aga ja maal üldse on teostatud sellise meisterlikkusega, et tahtmatult pääseb üle huulte: «Teie, tänapäevased, tee vabaks!»

Täna Varssavis käisin ma kolmel kunstinäitusel. «Alalisel» näitusel oli esitatud kümme-kond Andröhhevitši portreed⁴. Efektsetena jätavad nad eemalt vaadates hea kunstilise mulje. Autoris on tunda püüet originaalsusele. Ehk suvatseksite vaadata seda kahvatut hõrrat punasel leegitseval taustal, kes istub nagu sfinks ettesirutatud kätega. Valgus on ekstraordinaarne, elnaka tooni kontrast on välja peetud julgelt ning muudab istuva surnu õudseks. Autori üldise idee täienduseks kujutab maali raam endast egiptuse pülooni. Siin on ka autor ise, see tähendab tema portree paberossiga hambus. Siin on ka tema isa aadlivapiga taustal — tüüpiline poolakas. Kahju, et silmad ei ole välja joonistatud, nad on laiali asetatud ega ole neil silmakoobastes perspektiivset sügavust. Autori nägu variulisel poolel kannatab samuti laialivalguvuse all. Tahtmatult meenub jälle Brüllov — kui täpselt haarab tema pintsliga kogu pea ning väiksemagi detaili näost, kui suurepäraselt tema tasapinnad kaugenevad perspektiivi ning kohuvad omavahel matemaatilise täpsusega!

Kuid see on igav eriala. Siin on lõbusad süžeed — Varssavi impressionistid. «Küll on neid palju!...» Ma ei suuda kaua vaadata seda värvide paigutust. Silmadel hakkab valus neid ererohelisi värve ühte viies helesiniste vöötidega, mis peavad kujutama varjusid, neid roosakaid aprikoosivärvi jutte ja valguse punkte, lilla-kuld varje. Kuidas see on ära tüüdanud! Küll on igane nud see pariishik vanakraam! Kaks-kümmend aastat tuuseldavad seda kunstnikud-matkijad, nüüd aga hoopis levad veel nende tinglike plätserduste autorid, et on avastanud midagi uut kunstis. Nad pole ikka veel aru saanud, et on muutunud selle juba äratüüdanud võtte kõige harilikumateks rutinööriks.

Andreolo näitus on väga tüüpiline: see pooleldi poolakas, pooleldi itaallane on äärmiselt väljendusriikas. Ta on vapper ja õilis nagu poola rüütel, kirglik ja keeviline nagu itaallane. Tema energilised figuurid tulevad meelde kord poola, kord itaalia tüüpe. Kõrvuti avarahingelise slaavlasega töötab itaallane-teravmeelitseja tulise fantaasiaga, nõrkematu kire ja väsimatu loomistahtega. Kord on ta veidralt keeruline nagu

Michelangelo hilisemad «baroccod», siis aga oma musta värviga traagiline nagu Matejko. Ja mis puudus küll sel eredal romantikul, et kanda oma nime silmapaistvate kunstnike nimekirja? Kahjuks, hea kooli Andreolo⁵ kogu oma tulisusega on ikkagi keskpärane kunstnik.

Kolmandal näitusel on maal «Salapärase mõrv» — hea, taiesti meisterlik žanrimaal. Tuletab meelde Munkácsy⁶ sellelaadilisi paremaid töid. Kahju, et ka see pole enam päris uudne.

Ja veel — «Raudteevalvur», see on uudne. Pime talvine öö, mida valgustavad laternate punased ja fosfor-rohelised tuled ning hele kuuvalgus. Kuju on antud tumeda siluetina, kuid tüüpiliselt ja elavalt. Läigatavad rõõpad, lumele jalge ees langeb valgus, kuid pakane ja pimedus võimutsevad maalil — kõik on värske.

Veel üks uudis — see ei ole jõudnud veel vana-neda: sekti «*Rose Croix*»* produkt. Jah, Varssavi on Pariisile ligemal. Kuigi allkiri ütleb, et see on võetud mingisugusest muinasjutust, on see Peladani koguduse sünnitis. Nagu enamiku uute algatuste puhul on siin kunst lapsik, ent miski tõmbab selle fosforlikult kahvatu profiili poole, mida valgustab selle enda valgus. See arusaamatu mõistatus kuninglikus pärjas öisel sügaval taustal kütkestab mind, see on üheaegselt naiivne ja traagiline... Siin on poeesiat ja see ongi kunsti suurematu hing.

Seega lõpetan kirja Krakovist.

23. oktoobril 1893. a., Krakov

TEINE KIRI

Täna hommikul, lõpetades kirja Teile, mõtlesin ma aina Matejkole⁷. Juba Peterburis olles otsustasin ma Krakovisse sõita, et vaadata seda kaljukindlat poolakat-

* «*Rose Croix*» («Roosi rist») — Pariisi müstilise suunaga kunstilise grupeeringu nimetus 80–90-ndatel aastatel, mida juhtis kirjanik Sar Peladan

entusiast, ja kui avaneb võimalus, maalida temast portree. Kaksikümmend aastat tagasi avaldasid tema tööd Viini näitusel mulle sügavat, vapustavat muljet. Traagiline «Skarga jutlustamine», majesteetlik «Lubluni unioon» seisaksid nagu veel praegu mu silme ees. Võimatu on unustada neid põlvitavaid musta riietunud kujusid kuldsel foonil, samuti neid kardinali punastes sõrmkinnastes ettesirutatud käsi. Harta, vanad raamatud, suurelised magnaadid, prelaadid — kõik on segunenud maaliliselt erilises atmosfääris, erutades ja vaatajat kaasa kiskudes... Aga hingestatud «Skarga»!⁸

Kõigepealt tema, Matejko juurde... «Mida ma küll nüüd näen?» mõtlesin ma kella üheteistkümne ajal lanavale rutates.

Kui maaliline on Krakov! Kui palju on siin silme ees suurepärase gootikat! Terve basaari slaavi tüüpe peas lambanahast mütsid, seljas peakottidega burkad ja mantlid. Naistel on rätid pähe seotud ukraina moodi. Punased käänised sinistel mundritel, läikivad nõöbid, valged lilleliste väljaõmblustega ja laiade vöödega kaffitanid viivad mind hetmani valitsusajajärgu kasakate ajastusse...

Kuid mis on seal üleval, mingisuguse hiiglasliku hoone kupli kohal? Mida kujutab endast see õudne musta värvi hiiglasuur floorist lipp? Kui suursuguselt lainetab see hallis, trööstitus taevas!... On isegi jube. Ma vaatasin suurepärase vanaaegse gooti katedraali poole ning läksin sinna. Juba eemalt hakkas mulle silma katedraali uksele olev leinaäärstusega afišš musta ristiga... Ma ei uskunud oma silmi — võis selgesti lugeda: «*Jan Matejko*». Ta oli surnud eile, kell kolm pärast lõunat. Pärast seda paistis mulle kõik leinavärvides, alates ilmast. Hakkas tibutama vihma, läks pilve ja kui päike viivuks pilvede vahelt vaatas, siis peegeldus ta vaid veelompides ja libises mööda jalakäivate tumedaid figuure, rõhutades linna üldist leina. Seal heliub veel üks must lipukangas — Teaduste Akadeemia paraadukse juures. Seal aga, üle tänava, ripub jällegi must krepp, veel ja ikka veel.

Püüdsin pärida, kus on suure poola kunstniku korter. Floriani tänavas näidati mulle suurt musta kreppi

sissekäigu kohal. Siin öeldi mulle, et surnut balsameeritakse ja et kedagi ei lasta sisse. Ukse juures seisis suur hulk rahvast, artisti välimusega inimesed tulid ja läksid. Ma siirdusin muuseumi.

Parematel kohtadel, rahvamuuseumide ridastikku paiknevate saalide keskpaigas, suurepärares kullatud raamides vappide ja greifidega, on välja pandud tema neli hiiglaslikku maali. Kahe pildi ette on asetatud hiiglasuured värsked loorberipärjad, küljes pealiskirjadega valged laiad linnid, mille ümber oli keeratud must krepp. Nii raamide ees põrandal kui ka raamidel moodustasid nad süngeid, ent maalilisi laiuke...

Mul polnud tuju vaadata tema maale. Seal on kunstniku enda profiil, marmorist bareljeef, mis on asetatud omapärasesse puust alusesse, mis on samuti kreppiga kaetud, edasi on tema pooles elusuuruses pronkskuju... Näha, et poolakad ei suhtu temasse ükskõikselt. Südamed, mis on süttinud tema kirest kodumaa vastu, loidavad tema ees tungaldena... Homme kell kümme on matused. Ma usun, et see tungaldega rongkäik saab olema siiras, sügav, nagu tema maalidki, nagu tema joonistus.

Kuid matus muutus hoopis tähtsamaks sündmuseks. Öhtul sain ma teada, et Austria keisririigi valduse hulka kuuluva autonoomse Poola seim väljendas soovi mätta oma kunstnikku riigi kulul. Matused lükati edasi teisipäevale. Jah, Matejko oli suure rahvusliku hingega ja oskas oma loominguga tuliselt ja sobival hetkel väljendada armastust oma rahva vastu. Ajal, mil tema orjastatud rahvast rõhuti ja maha suruti, rullis ta tema ees lahti suurepärase pildi selle rahva endisest mehisusest ja kuulsusest. Preisi haldur, preisi kuninga kuurvürst, olles põlvili Poola kuninga ees, võtab sellelt vastu sanktsiooni. Krakovi väljak on hiilgavalt illumineeritud, tribüün on kaunistatud punase kaleviga. Rüütlid ja daamid, ratsa- ja jalaväelased liiguvad efektsete laikudena. Igast seisusest ja vanusest inimesi tungleb ja seguneb selles pidustuses. Vanemad näitavad lastele tähtsaid isikuid ning seletavad neile suure sündmuse tähtsust. Maalis on niipalju kulda ja sära. Selle koloriit õhkub kuumusest, meeleolu on nii

kirglik, et tahtmatult elad kaasa ning oled kaasa kistud sellest kangelaslikust stseenist — see vapustab, pimestab⁹...

Pöördunud lõpuks tagasi, nägin ma Semiradski maali «Neero korüfeed»^{*} ja suutsin vaevalt seda ära tunda. See näis mulle tumedana ja elutuna. Vaevalt uskusin oma silmi — kas tõesti on see sama maal, mis nii pimestas kogu Peterburi? Ei, see on mustaks tõmbunud kas niiskusest või mõne muu keemilise protsessi tõttu värvides. Või on siis siira sügava, inspiratsiooni jõud nii suur kunstlikult üleserutatud talendi tühiste jõudude ees? Ja kas Semiradski hädist joonistust võib kõrvutada Matejko võimsa stiiliga!

Oigus, Matejko on ju üleliia ausameelne, isegi enda kahjuks. Suur hulk detaile tema teistes töödes, näiteks maalis «Grünwaldi lahing», isegi segab üldmuljet. Vaatamata keskse kuju geniaalsele ekstaasile, on igal pool ümberringi, kõigis maali nurkades niipalju huvitavat, elavat, kriiskavat, et lihtsalt silmad ja aju väsivad seda kolossaalset tööd tajudes. Tühje kohti ei ole üldse. Nii foonil kui ka kauguses — kõikjal avanuvad uued situatsioonid, kompositsioonid, liigutused, tüübid, väljendused. Vastavalt sellele, kuidas vaataja pingutab silmi, üllatab see maal nagu universumi lõputu pilt.

Jah, Matejko töid on vaja uurida, kuigi suurt nauudingut pakub ka tema maali iga üksiku osa vaatlemine. Lõigake välja ükskõik mis koht maalist — ja te saate suurepärase pildi, täis kõige pisemaid detaile. Jah, see ongi, mis teeb raskeks üldmulje saamise kolossaalseist lõuendeist. Võtame näiteks tema «Kosciuszko pärast võitu Raclawice all». Kui palju suurepäraselt ja tõsiselt maalitud pindu, kuid üldiselt need kahjustavad maali. Jah, piltidele on vaja tausta, avarust, et silm võiks puhata ja et kesksetel figuuridel oleks ruumi. Räägitakse, et sellise töö põhjuseks oli autori lühinägelikkus, — võimalik, et see nii on. Selle ajaloolise maalikunsti mohikaanlase suureks tehniliseks veaks on olnud see, et ta eranditult kõikjal — kõigis plaanides ja maali kõigis kohtades — on ühesuguse andumuse ja armas-

^{*} See tähendab «Ristiuse korüfeed» (1877). Kunstnik on kinkinud maali Krakovi muuseumile.

tusega viinud lõpuni kõigi esemete kõik detailid. Pisi-
madki pooltoonid, milliseid tegelikkuses võib näha
ainult pikaajalise vaatlemise järel — sooned käel, küü-
ned, läige nendel, kõige väiksemadki värviüleminekud,
refleksid kõigilt esemetelt, — kõik on rõhutatud, sageli
isegi liialdatud kujul. Kas tõesti on ekslik teooria selle
kohta, nagu oleks suurel maalil vaja, et detailid kaduma
ei läheks, neid teravamalt piiritleda? Ei, minu arvates
oli aga selle põhjuseks lihtsalt nägemisvõime puudu-
likkus — maali ja lühinägelikkus. Eemaldunud veidi
oma maalist, nägi ta kõike juba uduselt ja seepärast
tugevdas meelega kõiki pisiasju.

Kuid millise armastusega, millise energiaga on joo-
nistatud kõik näod, käed, jalad. Ja kõik, kõik! Kuidas
see küll on kõikjal *crescendo, crescendo*, mis paneb pea
ringi käima! On võimatu jätta imetlemata seda gigant-
set püsivust, seda võrratut kannatlikkust. Selline suhtu-
mine on võimalik ainult palava ja kirgliku armastuse
puhul kunsti vastu.

Täna kell kümme hommikul olin ma juba Floriani
tänaval. Maja paraadukse juures, kus oli elanud Ma-
tejko, seisab ja lainetab rahvas suure musta krepil all.
Läbi kitsa ukse sisenevad ja väljuvad külastajad kind-
las korras. Sandarm, ilus noor poolakas, hoiab ukse
korda ega lase sisse kerjuseid, hulguseid ning viletsalt
riietatud isikuid. Kogu hämar trepp kuni seitsmenda
korruseni on dekoreeritud musta looriga, ilupuude ja
küünaldega.

Siin ongi surnu. Peente sõrmedega kahvatud käed
on tugevasti koos. Vaatamata vaikusele ja rahule on
põrgamendivärvi nagu õudne. Kõrge küür ninal
paistab nüüd veelgi suuremana. Tahakammitud
juuksed ja Henry IV habe vaevast märgatavate hal-
lide kiududega. Ta oli kõigest kuuekümne viie aas-
tane.

Vara kustus see suur entusiast, tuline patrioot. Tema
kangelastegu oma kodumaa ülistamiseks on oma kolcs-
saalsuselt võrratu. Selle poola epopöa suure tsükli loo-
miseks olid vajalikud hiiglaslik jõud ja ustav süda.
Jah, selles väheldases kehas elas tõesti kangelaslik
hing...

Parast lõunat läks selgeks. Ma väljusin linnast, läksin
mööda raudteetammi kuni maanteeeni. Suurepärasel
piljardilauana tasasel väljal tegid õppust nekrutid ja
nende kogupaugud olid tihti suunatud minu poole. Ma
ei tundnud hirmu — teadsin, et need on paukpadrunid.
Ma usun rohkem kui kunagi varem kõigi rahvaste
uldisel lepitamise võimalusse... Las need noored poisid
jooksevad, hullavad oma noorte ohvitseridega ning su-
navad kartmatult loikudes ja kraavides.

Üle nende liliputtide, nagu näis muldkehalt, kerkis
kogu silmapiiri ulatuses maahiline mägi aedade ja maja-
kestega madalikul. Rahu ja heaolu õhkus sellest pildist.
Ainult keset mäge kerkis kuplina taeva poole kunstli-
kult kokkukuhjatud püramiid — Kosciuszko kääbas,
mis meelitas ligi. Räägitakse, et see kääbas on vaata-
mata Austria võimude rangele keelule rajatud poola-
kate poolt — oma käistes on nad tassinud mulla kohale.

Keskväljakul näen ma igal hommikul Kosciuszko
pandud värsket pärga, mis on asetatud kivist plaadile
sellel kohal, kus Kosciuszko võttis vastu rahvusvande.

Matejko maalil on ta kuutatud toredal ratsul, hele-
das siidist kaftanis direktoriumiaegsete, lehvivate lok-
kidega ning nooruki innustunud õnneliku näoilmega.
Uhkeldavad ulaanid, vahvad poola aadlikud ning luge-
matult palju galitsia holoppe valgetes kaftanites varte
otsa kinnitatud vikatitega — kõik see hõiskas võidust.

23. oktoobril 1893. a., Krakov

KOLMAS KIRI

Tuulepäine sugu
need meistrid unustas, kes siristades tugu
kord väljal muusikat ja maitset esindanud.

J. P. Polonski*

Eile sõitsime me juba terve kavalkaadina Krakovi
noorte kunstnike seltsis «Kosciuszko kääpale»**. Nad
ütlevad, et siia on maetud tema süda.

* «Ritsikas-pillimees».

** «Kosciuszko kurgaan» — mäekink Austria ja Poola piiril.

Vaade sealt igasse kaarde on suurepärane. Saja viie-kümne versta kauguselt, siluetina, kahvatuna nagu õhk, on näha Venemaa ja Austria piirid. Ümberringi kõigis tähtsamates punktides on kindlused. Ning ka meie all, kõigil mäestangutel — kahurid, askeldavad noorukesed soldatid, liliputid-suurtükiväelased.

Kaunilt lookleb alla lai tee, mille mõlemad servad on tihedalt täis istutatud kastaneid. Kindluse väravate juures on näha ka meie valged, soldatite hoida antud ratsud. Kindluse tellistest sisemüür on maalitud täis mitmesuguse suuruse ja kujuga siniseid märklaudu. Ja veel «Kääpa» jalarmile lähemal paistab hiljuti ehitatud suurepärase gooti kiriku katusehari. Meie ees väljakul lebab madalavõitu kivist püdestaalil poolteise arssinane kuubikujuline kivi siledaks tahutud äärtega. Ühe külje keskel on pealiskiri — *Kosciuszko*. Tee külgeb spiraalina selle mullast püramiidi poole ning asfal-dist äravoolurennid on heas korras ja puhtad. Kogu selle mullast torni peaaegu püstloodis seinad on kasvanud tihedasse rohtu.

Vilniuses, Varssavis ning veel rohkem siin, Krakovis, ja tõenäoliselt kõigis Poola linnades on taolisi kõrgemaid punkte, kus on kerge ja vaba hingata, kus hakkad uskuma ellu ja paremasse tulevikku. Antiikaja kreeklased keelarid orjadel minna üles Ateena väljakule, kus toimusid rahvakoosolekud. Kuid Franz-Joseph on heasüdamlik ja usaldav, kogu sõjavägi koosneb puhtaverelistest poolakatest: Krakovis ei räägi keegi saksa keelt. Kogu linnas ei ole ühtki saksakeelset silti. Ülikool, raamatukogu, magistrat, katedraalid — kõik on gooti stiilis. Omavalitsus ja vabadus on täielikud. Poolakad räägivad, et nad austavad Franz-Josephit, ja ma ei kahtle selles. Kurdetakse vaesuse üle — jah, see on tõsi.

Minu uued sõbrad, poola kunstnikud, on kõik Pariisist, kõik nad on seal olnud. Ainult kaks elavad siin, teised aga on kodumaale sõitnud etüüdide tegemiseks ja materjalide kogumiseks oma maalide jaoks, milliseid nad valmistavad Pariisi salongile. Nende maalides pole enam midagi ühist Matejkoga. Nende žanr on elurõõmus, lõbus. Metsa süngete ja traagiliste toonide

asemel on nende maalides päikesesära, helesinine taevus, roheline rohi ning tüdrukute ja poiste naeravad näoilmed. W. Wodzinowski¹⁰ maalil näeme neid puhkamas pärast heinategu. Veel lõpetamata maalist õhkub nalja, naeru, lõbu: poisid teravmeelitsevad tüdrukute üle.

Matejko andis kooli ateljeed külalislahkelt nende noorte kunstnike käsutusse, kes õpivad kas Münchenis või Pariisis. Siin on veel W. P(rzerwa)-Tetmajeri¹¹ suur maal. Külal, lihavõtte ajal, oodates ksjondsi tulekut rööngassaiade, peki ja munade õnpestamisele, on neid, noormehed, poisikesed ja teised kirju hulgana ummistanud tänava ning illumineerinud seda oma valgete rii-vaste, punaste rätide ning värvikate roogadega.

Batalist A. Piotrowski¹², kes on juba oma maalidega kuulsaks saanud, töötab bukoolilise maali kallal: poolpaljas antiikmaailma karjus mängib vilepilli, tema ees seisab karjusplika, kattes end kuidagi loomanahkadega. Sügisene kolletanud rohi, kauguses mustendavad mäed ning hall hämarus loovad laia avaruse ja melanholise meeleolu.

Kunstnikud jutustasid mulle, et Matejko oli uhke ja ligipääsmatu ning oli oma sekretäri mõju all, kes ajas teda kõikidega tülli. Ükskord polevat Matejko vist oma ateljeesse sisse lasknud isegi kadunud Preisi printsi, kes oli reisimas inkognito. Matejko oli kasvult väike, suure peaga, väga nõrk ja haiglane. Viimasel ajal suutis ta vaevu liikuda. Tema perekonnaelu oli õnnetu. Ta naine oli poolhull.

Krakovi maalimiskool, mille direktoriks oli Matejko, oli noorte kunstnike sõnade järgi väga halb. Sellest koolist räägitakse heatahtliku irooniaga, kartes solvata oma suure mohikaanlase mälestust.

Poola suur kunstnik maalis ja maalis oma pilte ega tahtnud midagi teada. Ta ei unustanud mitte üksnes kooli, ta unustas isegi söömise. Suitsetas aina oma jämedaid paberosse, mis olid topitud hästi kange tubakaga. Suitsetas lakkamatult, rahuldades kohviga nikotiinist tekkinud janu. See, nagu räägitakse, oligi tema varajase surma põhjuseks — pidev pingeline töö ja nikotiiniga mürgitamine... Egas asjata ta sõrmeotsad isegi kirstus olnud nikotiinist kollakaspruunid.

Mõnikord astus ta sisse oma kooli ja olenevalt meeleolust jutustas üht-teist õpilastele. Ta juhtis kooli hoole- tult ja ilma igasuguse süsteemita. Tal oli piiramatu autoriteet. Keegi ei tohtinud teha märkust kuulsale gigandile: poolakad pidasid teda suureks võrratuks maalikunstnikuks... Kuid samal ajal pariisilik *plein-air'ism**, impressionism, tungis noorukite hulka ning kõik andekamad jõud läksid ära Pariisi. Seal omandasid nad kiiresti igasuguseid uusi võtteid ning pidasid Matejkit mahajäänuks, konventsionaalseks. Viimase kahekümne aasta jooksul viis «*plein-air*» kunsti tuge- vasti edasi oma välisilme poolest. Ma mäletan, et juba 1875. aastal Pariisi näitusel ei avaldanud Matejko hiig- laslik maal «Stefan Báthory võtab vastu Pihkva saa- dikuid» enam pariislastele mõju ja tundus uute värs- kete stuudiote kõrval gobeläänina.

Nüüd on *plein-air'ismi* harrastajad poolakad uutel näitustel Varssavis viinud selle jõleduseni: violetsete refleksi kirevus on neil mõttetult topitud kõikidesse plaanidesse ning loob idiootliku mulje. Sinised var- jud annavad maalidele elutu külma tooni. Kuid auto- rid hõiskavad. *Plein-air'ismi* ja impressionismi lipu all vallutavad nad vapralt kahe eelmise sajandi maali- kunsti pruunid iganenud toonid. Kuid nende pidupäe- vad on loetud. Nende kohal lehvib juba roosiristlaste** salapärase lipp. Sümbolism, allegooria, kõige uskuma- tuma ja võimatuma originaalsuse otsimine viimaste juu- res teeb võimatuks igasuguse reaalsuse, igasuguse stuu- dio. Mida naiivsemalt, mida siiramalt on väljendatud meie planeedil mingi enneolematu tunnetamine, seda huvitavam on teos Impressionism pääseb nendesse töö- desse ainult tehnilise vabaduse mõttes. Uutes töödes peab peamiseks väljenduseks olema kaemuslik idee, eel- mistes aga eitati iga mõtet, igasugust otsingut, igasugust

* «Plenerism», «plener» (prantsuse k. *plein-air*) — impres- sionistide poolt propageeritud maalimisviis vabas õhus, mis võimaldas värvide ja toonide edasiandmist koos vahetundide ja refleksi mitmekesisusega (erinevalt maalimisest kinnistes ruumides, mis annavad mahedamaid või tumedamaid toone).

** Repin mõtleb siin kunstilise grupeeringu «*Rose Croix*» liikmeid (selle kohta vt. märkus lk. 496).

vormitundmist. Muuseas, teadmisi ei peeta ka sümbo- listide juures kohustuslikuks. Kohustuslik on vaid süm- bolistliku kabalistika tundmine ja müstilise tuju oie- masolu: kunstnik on jünger, kunst on tema tempel, maal aga hieroglüüf...

25. oktoobril 1893. a., Krakov

26. oktoobril

Kella üheksa paiku hommikul tuli mulle järele koha- liku ülikooli professor füsioloog Tsõbulski, ning me läk- sime Matejko matusele. Kitsastel tänavatel põlesid musta looriga kaetud laternad. Liikus rahvahulk ning sin-seal lehvisid tsunfti lipud. Me pääsesime vaevu Floriani tänavale. Matejko maja ees defileeris samuti suur hulk hiiglaslikke, ülalt leinakrepiga kaetud lippe. Sammusid mööda korporatsioonid pärgadega ja iga grupi valge nimesedeliga. Tänav oli tulvil rahvast. Politseinikke polnud üldse. Ainult üks pikakasvuline naastates poolakas, kiiver peas, seisis Matejko maja vastas pärsia vaipadega kaetud improviseeritud kõne- puldi juures. Kõneleja oli samuti kohal. Ma tundsin ta ära Matejko poolt loodud portree järgi. See oli endine ülikooli rektor Tarnowski, hallipäine ilus habemega poolakas. Portreel on ta kujutatud kuninglikus, puna- sest sametist talaaris, karusnahast kraega ja jämeda kuldketiga. Nüüd oli ta üleni mustas, peas lambanahast muts, seljas kasukas laia lambanahkse kraega ning käes mustad glasseekindad. Rahvahulk aina kasvas, ikka ja jälle möödusid korporatsioonid «Panna Maria» gooti katedraali suunas.

Hakkasid lehvima ka kirikulipud, pead pal'astusid, kostis ebameeldivat katoliikliku vaimulikkonna laulu; nende keskel sammus piiskop, pees suur valge tsaara. Aina möödusid grupid pärgadega. Viimane pärg kunstni- kelt oli valmistatud palettidest.

Nüüd toodi välja must kirst, jällegi paliastati pead. Rahvahulk tardus. Puhti astus kõneleja. Ta pidas oma kõne peaaegu lauldes. Kõne oli suurepärase, kaunis, aristokraatlike peente käte suursuguste žestidega. See oli ilus sõnavirtuoos. Ta kõne-voolas mahedalt, suju-

valt. Ma sain sellest vähe aru, kuid kuulasin heameelega ning imetlesin seda seitsmekümneaastast vana-kest. Hiljem jutustas Tsöbulski mulle, et Tarnowski on väga rikas ja suur patrioot. Ta aitavat palju kaasa riigi kultuuriliste algatuste läbiviimisele, tehes seda enamasti anonüümselt.

Kirst kanti «Panna Maria» katedraali. Seestpoolt kuulutas see katedraal minule seninägematut hiilgust. Vanade, siin-seal veel krohvi all säilinud värvitoonide järgi maaliti ja kullati kogu see katedraal Matejko juhendamisel uuesti üle. Ta ise valmistas akvarellis es-kiisid ornamentide kõikidele osadele, samuti inglikuju-tele ja värvitoonidele. Taeva poole kõrguvad gooti stiilis võlvid on täis külvatud kuldseid tähti helesinisel foonil. Lõpmatusse kõrguvad peakolonnid on kaunistatud omavahel hästi harmoneeruvate kollast, musta ja punast värvi ringidega.

Altari peanišis seisab suurepärase puust mitmevärvi-line maalitud skulptuur — jumalaema taevaminek (XV sajandi skulptuur, mis on loodud Nürnbergis elu-nenud Fischeri õpilase poolaka Weit-Stossi¹³ poolt). Siin harmoneeruvad efektselt mustad ja pruunid värvid kul-latud riidetükkidega. Mõlemalt poolt seintelt, kau-nite gooti ornamentide vahelt, laskuvad helesinisest taevast alla inglid, käes papüürused hümniga jumala-emale.

Keset seda altariosa seisis kõrgel, punase kaleviga katafalgil kahel kullatud ja nikerdatud alusel Matejko kirst. Katafalk kuulutas endast viieastmelist püramiidi, astme laius kolmveerand arssinat. Ta oli ümbritsetud loorberite, palmide ja teiste taimede tiheda metsaga, selle ees aga grandioossetes kandelaabrites oli hulga-liselt suuri põlevaid küünlaid.

Me hulkusime terve tunni mööda väljakut, mis oli tulvil igas seisuses ja vanuses rahvast. Kaasaegselt kire-vast rahvamurrust paistsid efektselt silma poolakad oma rahvarõivastes, tahaheidetud rippuvate varruka-tega, peas valgete suletuttide ja kuldkokarditega soob-linahast mütsid. Suurte gruppidenä seisis võim-lemisühingute liikmed konföderatkades ja nõör-kuubedes.

Lastekodude poisid olid samuti rahvarõivastes.

Saabus kohale surnuvanker, mille ette oli rakenda-tud kuus läikivmusta tätku mustade suletuttidega.

Trügisime uuesti kirikusse.

Surnukirstu vastas, vasakul kõnepuldis rääkis ikka veel preester. Näis nagu kamandaks ta vägesid.

Tema järsud soldatlikud hüüatused kostsid väljakule. Kusikassepigistatud käte äkilised žestid vaheldusid teatraalsete vastu rinda löömistega ja silmade tõst-misega taeva poole. Ta oli väljakannatamatult igav. Mind isegi väsitask selle dominikaanlase-jesuiidi karas-tatuse imetlemine — enam kui poolteiseks tunniks jätkus tal võltsi energiat. Poolakad on üldse kõne-meistrid!

Ja millised karakterised näod! Oma elus ei ole ma selliseid veel nii palju korraga koos näinud. Kõige eri-nevamad, kõige ootamatumad tüübid: kord hunnitu magnaat, kord sõjakas vana vojevood, kord keskaegne õpetlane, kord peen jesuiit, läbitungimatu kui sfinks, kord ligipääsmatu aristokraatlik daam Ludvig XV õu-konnast, kord poolsurnud nunn laia valge peakatte all, kord uhkeldav koketne poolatar, kord imekau-alle silmadega poisike, — mitmekesisusel ei olnud lõppu.

Kirstu kanti aeglaselt protsessiooni järel ümber väl-jaku ja viidi siis jälle mööda Floriani tänavat, läbi kind-lusevaremete, kus põlesid eredalt gaasitunglad, mööda maalikoolist, mille kohal lehvis samuti hiiglasuur must lipp. Kõik tänavad olid rahvast täis, ka oli tihe-delt inimesi akendel ja rõdudel. Viimased olid kau-mistatud vaipade, riidekangaste ja lippudega. Vahel paistis rohelusest vaatajate kohal isegi Matejko lülit.

Linnast väljas teel kalmistule löid meil kõrvald lukku suurtükkide kogupaugud, mis kestsivad tervelt veerand tundi. Kirst asetati kalmistul Matejko perekonnahaua-kambri ette maha. Kõnesid pidasid neli oraatorit. Eriti huvitavad olid 63. aasta ülestõusu ajal käed kaotanud kunstniku ja ülikooli noore dotsendi kõne, ja just vii-manee oma kirgliku siiruse poolest.

Viinis, 28. oktoobril

Juba Krakovis rääkisid mulle noored poola kunstnikud, et nad õpivad kas Münchenis või Pariisis.

«Aga miks siis mitte Viinis?»

«Oo, Viini akadeemia on hullem kui Krakovi kool, seal pole kellegi juures õppida.»

Ma ei uskunud seda tänaseni, kuni külastasin akadeemia klasse ja ateljeesid.

Kunstide Akadeemia laiub avarana Schilleri väljakul, tema toreda kuu vastas. See on suurepärane uus ehitus kahe kentaoriga sissepääsu kõrval. Kujude moosaiikkaunistused, halli kivi vaevalt märgatava värvkatte suurepärane toon, ehituse solidsus ja kapitaalsus panevad esimesel vaatlemisel oma suursugususega imestama. Ja üldse üllatas Viin mind pärast peaaegu kümneaastast vaheaega, mil ma teda viimati nägin. Linnateater, raekoda ja palju teisi suurejoonelisi kolossaalseid ehitusi, sellised nagu ajaloomuuseum, lihtsalt hämmastasid oma suursugususega, detailide rikkalikkusega, hiiglaslikkusega. Tahtmatult lähevad silmad suureks, käed langevad jõuetult alla... Siin ta on — Euroopa!... Kus nüüd meie!

Kui aga peatud ainult veidi kauem selle näilise grandioossuse ees, selgub, et siin polegi midagi vaadata.

Peamiste osade proportsioonid ei ole kunstipärased, detailides on kõige igavam kompilatsioon ikka samalt kulunud saksa renessansilt. Ja kõik see on «komposiitstiilis»*, rikutud. Ikka samad tarbetud sambad, ja ei mingit leidlikkust. Raekojas näete te, et arhitekt ei saanud orjalikult loobuda Stephansdomist**. Muide, raekoda on gooti katedraalide laadis!... Kõik, mis maailmas on paremat, vedas see kompilaator enda juurde raekotta. Peakorpuses tunnete te kohe ära Veneetsa

* «Komposiit-stiil» kujutab niinimetatud üht keerulisemat arhitektuuriorderit, milles on seostatud joonia ja korintose stiili elemendid.

** Püha Stefani katedraal — gooti arhitektuuri mälestusmärk (XVI s.).

doodžide palee, samuti nagu Linnateatris näete kohe Pariisi *Grande Opéra*'d*, kuid ilma selle originaalsete detailideta. Ühesõnaga, te ei leia kuskil vähimatki loomingu, isegi mitte peenust osade suhtes. Kõik see on killustatud ja peale topitud, nagu kleidivolangid maitsetu sakslannast õmbleja juures. Kõike on siin ilustustes tunduvalt rohkem kui vaja, puudub vaid kunstilisus.

See on talenditute haridust saanud ehitajate kompilatiivne andetu kunst.

Nendes ehitustes pole üheski tervikut, ei ole loomingu, puudub kunsti hing. Nad on tüütavad oma pretensioonikusega olla šedöövrid, tegelikult on aga igavad ja elutud.

Seisatanud veidi aega selle suurepärase uue Kunstide Akadeemia ees, kujutasin ma mõttes ette meie Katarina-aegset akadeemiat, mida ühtelugu üle värviti, kord punaseks, kord roosaks, ja alles siin hakkasin ma veelgi enam hindama selle stiili rangust, üldist harmooniat ja mis peasi, lihtsust, seda tõelise kunstilisuse kindlaimat tundemärki. Tõsi, see Kokorinovi looming on parimaid, mis meil Peterburis leidub¹⁴.

Viini akadeemia muuseum on suur. On olemas suurepärased Paolo Veronesed, keskpärased Rubensid ja van Dyckid.

Uutest on parimad kaks — Andrei ja Osvald Achenbachid ja üks Keller¹⁵, palju on halbu koopialid ja võltsoriginaale.

Akadeemia klassides on õpetusviis aegunud, igav ja tinglik. Õpilasi on vähe. Nad on maha jäänud isegi meie akadeemiast. Ma ei räägi siin mitte Moskva koolist, mis võiks olla eeskujuks kõigile Euroopa akadeemiatele. Meie juures seda muidugi keegi ei usu, tuleb jumal appi võtta.

Uudishimu sundis mind sisse vaatama noorte lootustandvate kunstnike ateljeedesse — oh, kui tühi ja kurb!... Kui vanamoodne ja rõõmutu. On näha, et siin puudub kunsti elu. Alates Makarti surmast pole kunsti olemas. Kauplustes on välja pandud ainult raamitud oleograafiad ja fotode järgi maalitud portreed, täpselt

* Suur ooperiteater.

nagu meil kuskil Nižni-Novgorodis. Tusk tuleb peale sellise maitse ja selliste kunstitarbijate pärast. Samal ajal aga on kauplustes välja pandud suurepärane mööbel, keraamika, pronksesemed! Aga eks see kõik ole Pariisist või koopiad Pariisi mudelite järgi.

VIIES KIRI

Viinis, 29. oktoobril

Eelmises kirjas andsin ma teile Viini kohta väikese iseloomustuse. Oleks aga siiski ülekohtune ja ebaaus piirduda sellega kui tervikuga. Kas on siis inimene süüdi, et ta sündis inetuna? Samuti pole ta süüdi, et ta pole andekas. See-eest aga peab inimene olema laitmatu kõiges, mis oleneb tema tahtest. Ta omandab suurepäraselt tööoskuse, töötab enda kallal ja hoidmata käsi rüpes muudab paremaks, kaunistab kõike, mis teda ümbritseb.

Kõik, mis puutub tehnikasse, viimastesse leiutistesse, on siin võetud laialt, ohtralt ja targalt kasutusele. Kõik on korraldatud soliidset ja nii kaunit, kuidas seda võis mõista ainult viinlase ettekujutus. Lootmata oma loomingle, uuris ta ja rakendas Euroopa kunsti parimaid näidiseid.

Tänavad on sillutatud nii korralikult, et kas või tantsi nendel, nii siledalt, et väike koerake suudab vedada suurt kraamikoormat. Lakkamatu ja tihti ristuv konkade rööbasteede võrk on ehitatud nii, et see ei sega ei sõidukeid ega jalakajaid. Siin ei oleks vigastatud kadunud S. P. Botkinit, nagu see juhtus meie jumalast kaitstud Piiteris.

Puiesteede ilu ületab igasuguse kirjelduse, puud parkides üllatavad oma harulduse, nende eest ideaalse hooldamise ja muinasjutulise väljanägemise poolest. Ning siin toimub alaline töö. Kõigil tänavatel võite näha hiiglaslike mõõtmetega lahtisi veokeid. Need kolossaalsed vankrid, üle löödud massiivse rauaga, liigu-

vad hiiglaslikel ratastel (laiade, paksude rattakummidega). Veokid on täidetud mullaga. Nende ette on rakendatud mingid elukad, kas elevandid või jõehobused, lgatahes mitte hobused.

Enamikul puiesteedel toimub nüüd ülikaunite plataanide ümberistutamine. Uutesse aukudesse puistatakse värske muld ja luuakse pinnas uute puude istutamiseks. Vigased ja kidurad eksemplarid kaevatakse välja ja nende asemele istutatakse värsked ja terved.

Aga millised on labidad! Ja millised viisaka väljanägemisega härrasmehed kõvakübarates ja pintsakutes teevad palehigis tööd nende kultuuridega!...

Üldiselt, nii ilult kui võlult ei jää tänavad maha Pariisi omadest. Aga peaväljakud oma kujudega, originaalsete lillepeenardega isegi sellistel suuritel avarustel nagu seda on näiteks Charlottenplatz, lihtsalt ületavad oma külluslikkuse ja rikkalikkusega igasuguse ettekujutuse.

Ja ehk suvatseksite siirduda pärast kõike seda meie lisaku väljakule, kus seisab imeväärne Falconet' * monument! Sellele läbipääsmatule munakivisillutisele, kus kurat koguni võib jala murda, ja vanade kasarmute stiilis Admiraliteedihoone ja nende kidurate pärnade juurde... Milline tusk tuleb peale isegi selle paljast meenutamisest!...

Minu imestus Viini rikkuse üle kasvab iga päevaga.

Näiteks täiesti uus ajaloomuuseum! Kuid seda on vaja näha, siia tuleb tulla aastaiks, et tundma õppida siinseid aardeid. Aga hoone enda suursugusus, trepi kaunistused, saalide dekoratsioon, laemalid! Peasaali laes asub kolossaalsete mõõtmetega laemaal. See kütab endast mitmesuguste tegelaste figuuride koondumist Habsburgide impeeriumi pinnal. Kuningad, kuningannad, leiutajad, õpetlased, kunstnikud — kõik on kaunit ja avaralt mahutatud fantastilisele portikusele. Tizian seisab kõrvuti Karl V-ga, on tõuganud teda küünarnukiga ja end ära pööranud. Karl aga on tõuganud Tiziani küünarnukki ning samuti end kõrvale.

* Mälestussammas Peeter I-le Leningradis («Vaskratsanik»), prantsuse skulptori Etienne Maurice Falconet' (1718—1791) töö.

pööranud. Näib, et Karl kahetseb, et on kunagi tõstnud pintslit üles sellele häbematuks, kes on end uhkelt ehtinud punase mantliga, — upsakaks läinud! See-eest näitavad teised kunstnikud keske kuju, ertshertsogi, arvatavasti Maksimilian I ees põlvili olles oma töid. Selles maal on kujude töötlemises palju head, kuid kui kummaline: platvormi madalavõitu eend heidab astmetele kindla varju päikesest, kujudest aga ei lange põrandale varje. Kunstnik kas unustas või kartis, et võib maali varjudega rikkuda? Vaat kuhu viib geeniuside traditsioon. Shakespeare, Goethe, Schiller muutsid meelevaldselt ajaloolisi isikuid ning sündmusi kunstilisuse eesmärgil, maali aga muudab oma maitse kohaselt valguse ja varju seadusi. See on juba oma, autorlik. Üldiselt aga on see maal Pariisi akadeemias asuva Paul Delaroche'i «Poolringi» matkimine.

Kuidas teil seal on? Siin sajab täna varahommikust peale tihedat lund. Hotellis on külm, kuid minu vastas, üle tänava on aknad avatud ja nagu tavaliselt hommikuti, kõik madratsid ja sulgpadjad laotatud aknalauale. Mulle meeldivad siinsed kombid: öhtul kell kümme tuba kõik magavad, kell seitse hommikul on kõik tuba platsis. Hommikul kell seitse peab professor üliõpilastele juba loengut, ja mitte kunagi ei puudu keegi, kuigi mingit kontrolli kellegi üle ei peeta. Pole ka eksameid, kuid õpitakse hästi.

KUUES KIRI

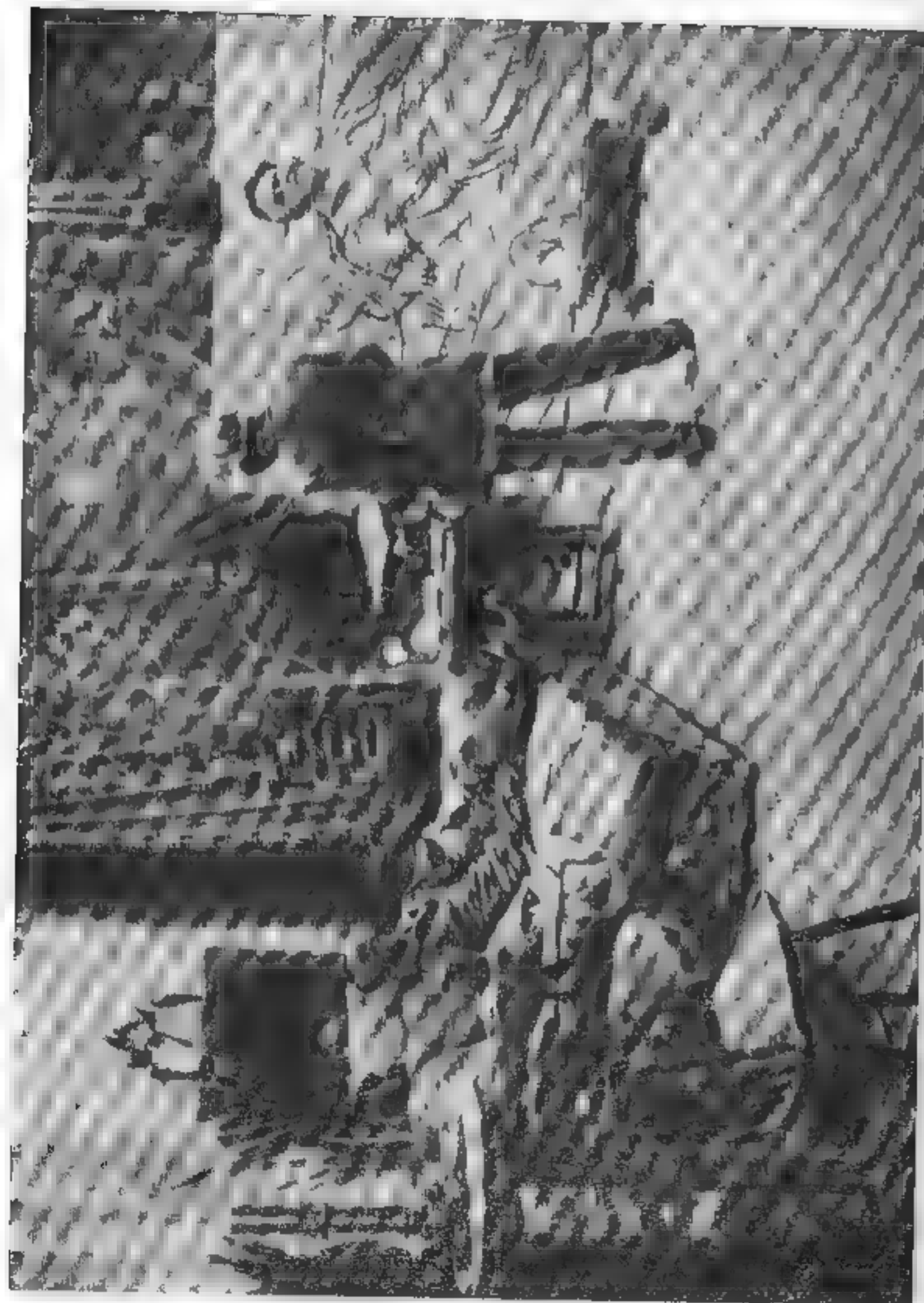
Viinis, 1. novembril 1893. a.

Viin üllatab mind iga päevaga üha rohkem ja rohkem oma rikkustega.

Millised lugematud kapitalid läksid nende kolossaalsete ühiskondlike suurepäraste püstitamiseks!... Siin on kohad, kus kakskümmend aastat tagasi, 1873. aasta ülemaailmse näituse ajal olid lagedad väljad piiratud plankudega, täis kleebitud hiiglasuuri müürilehti. Nen-

A. M. Gorki loeb «Penaatides» ette oma draamat «Päikeselapsed», 1905.

I. J. Repin F. I. Saljapini portreed maalimas. Foto. 1914.

...kohtades lähened nüüd arglikult kuninglikele lossidele. Ei usu oma silmi, et need on kõigile kättesaadavad muuseumid. Vahid ennast ümberringi, oma jalanõusid, et ei viiks kuidagi sellesse muinasjutulisse sära ja puhtuse templisse tolmu ning prahti.

Seal sees olles kasvab imestus iga sammuga, iga pilguga. Ei tule lõppu üllatustele, uutele detailidele. Igal sammul tuleb peatuda vähemalt pooleks tunniks, et kas või põgusaltki näha arhitekti ja tehnikute kogu leidlikkust. Jalge all on marmorite kaleidoskoop, sokkel toredast jaspisest, kõrgemal — sambad mustast marmorist valgete laiade mustrikirjadega, kuldsed kapiteelid, valged p'edestaalid. Edasi — roosad balustraadid. Veel kõrgemal asetsevad mitmesugused kujud, ja seal mosaiikkuppel teisele korrusele ulatuvas suures võlvistikus... Kõik see on uus, puhas. Ent kirev, ebaharmooniline, kunstipäratu.

Sissekäik ajaloomuuseumi pildigaleriisse on lisaks kõige suurepärasele rikkalikult kaunistatud maali-dega. Paljud pannood on maalinud Makart¹⁶. Keskmine lagi on Munkácsy maalitud. Isegi kõigis väiksemateski intervallides valgest marmorist klassikaliste seinapii-tade vahel harmoneerib võluvalt sügavtooni makartlik käsitluslaad.

Tõele au andes peab ütlema, et see on Saksamaa kõige peenem maali ja kogu XIX sajandil. Üksnes temas ilmnes, vilksatas renessanss, ehkki hooletute vormidega, kuid see-eest enneolematute toonide sügavuse ja poeetiaga.

Kui igavad, andetud ja kuivad on kõik tema eelkäijad! Kogu XVIII sajand on kunsti poolest täiesti tähtsusetu. See ei esita isegi itaallaste barokki, nagu näiteks Tiepolo, Pompeo, Batoni ja paljud teised Bologna koolist. Seal on veel näha mõningat kunsti harukordset jõulisust, hea kooli traditsioone, ehkki see kool on rikutud oheldamatusest.

Jah XVIII sajand andis vähe, välja arvatud mõned andekad nimed, keda võib iuba lureda XIX sajandi alguse omadeks, näiteks: Canova, Greuze, Watteau, Delacroix, Brüllov, Thorvaldsen, Kaulbach, Pimenov¹⁷.

Kõik ülejäänud poolteise sajandi jooksul kujutab en-

dast sellist mannetut maalide ja eriti pildikeste pudupoodi, et kui vaatad neid tühiseid lõuendeid siin või Berliini muuseumis, hakkad tahtmatult mõtlema, kui hea oleks põletada kogu see rämps, et see ei väsitaks silmi ega võtaks enda alla seinu nendes suurepärase uhketes ruumides.

Ja kui palju on ka siin, Viinis, selles kunstiparadiisis, kokku korjatud seda rämpsut! Selle kunstilise prahi autoritele on püstitatud imekaunilt loodud marmorbüüstid ning neid on asetatud ühele kõrgusele Tizianide, Velázquezide, Raffaelide ja Rembrandtitega. Mõnel neist saksa päritoluga isandaist on nähtavasti, tänu skulptorite idealiseerimisele, isegi imestusväärne kunstiline väljendus: üks on sarnane Velázquezile, teine Murillole. Kõik nad on drapeeritud mantlites...

Kuid lööge või maha, ma ei mäleta ühegi nende nime, ei ühtki nende pintsli või uuritsa alt ilmunud tööd. Ja kui masendav on see püsiva akadeemilise töö hiiglaslik kogus oma siledaks poleeritud suure hulga kujude või ühe kujuga maalide, piltide ja pildikestega. Nende viljakus kõigis žanrides on piiritu, eriti bataalses. Aga klassikaline žanr klassikalise maailma kõikidel teemadel! Leidub võitude triumfi, idüllid, mütoloogiat — kõik kangelased ja jumalad on käsile võetud — leidub bukoolilisi pidustusi, draamat, tragöödiat — kõike, kõike on siin, pole vaid ainukestki talendi, maitse ja elu sädemekest.

Miks siis on see epohh nii eraldunud tõelisest kunstist? See mõte ei andnud mulle kaua rahu. Tahtmatult tuletasin meelde kõiki selle epohhi sündmusi ja kõiki asutusi, mis oleksid võinud ühel või teisel kujul mõju avaldada kunstile. Euroopa maade valitsused olid kunstile osutanud enneolematut hoolitsust. Kõikjal oli asutatud akadeemiaid, mida soosisid keiserlikud ülikud. Kunst usaldati eriti kompetentsetele isikutele.

Endiste eraateljeede ja üksikute metseenide asemel, kes juhendasid ainult isiklikest vajadustest ja maitsest ning oma privaatselt kunstitundmisest, anti sel ajal akadeemiatele privileege, neid kultiveeriti seoses teadustega. Väljatöötamisel olid kunsti õpetamise meetodid. Kasvandikke ümbritseti originaalidega. Aga en-

duste üksikute meistrite juhuslike sümpaatiade asemel arendati kunsti võimalikult täiuslikult ja laialdaselt. Uuriti antiikkunsti, uuriti renessansiepohhi, õpiti ka natuuri.

Mis siis nepdel koolidel puudu jäi?

— Puudus kunsti hing.

Kõrgemaiks asutisteks muutunud koole juhtisid töötavate meistrite asemel kindlalt kanda kinnitanud keskpäraste võimetega inimesed, kes alati on tugevad üksnes oma pedantsuse ja traditsioonide poolest. Võitnud ametlikult ühiskondliku arvamuse, surusid nad täielikult maha isikliku maitse avaldused. Metseenid usaldasid nende kompetentsust. Õpilased olid alla surutud nende pedantsusest, meistrid töötasid traditsioonide kohaselt, hingetult, üha tugevnedes oma pedantsuses.

Andekad inimesed tundsid juba seda keskpäraste korporatsioonide survet ja olid sellepärast nõrduinud.

David¹⁸ hakkas esimesena nende kasulikkuses kahtlema, ja olles Konvendi liikmeks, tegi ettepaneku akadeemia sulgeda. Delacroix kuulutas juba avalikult nende sõja kunsti vabaduse nimel. Regnault kannatas hirmsasti meie ajal nende hoolduse tõttu ja põgenes toredast Medici villast Roomas Alhambrasse ja Marokosse¹⁹. Vene kunst aga muutus alles kolmeteistkümnne protesteerija ajast alates avalikult iseseisvaks, ja ainult tänu Tretjakovi eraalgatusele, oli tal materiaalne võimalus areneda millekski tähtsaks, rahvuslikuks.

Ja see polnud põrmugi tendentslik, nagu võiksid mõelda paljud, kes peavad vääriliseks neid ridu lugeda.

On väga loomulik, et isikliku initsiatiivi hooleks jäänud kunstnikud hakkavad kultiveerima üksnes kunsti, püüdes olla huvitavad valitsevale ühiskondlikule maitsele ja riigi vajadustele. Seal ei saa olla kohta maha jäänud kunstiprohvete unistustele soojadest kohtadest ja alalistest töötasudest. Haritud erametseen kogub nii, nagu näiteks kogus Tretjakov, ainult kõige paremat, kõige silmapaistvamat, kõike mis on elav — ilma igasuguse tendentsita, ilma igasuguse parteilisuseta, tegutsedes ainult armastusest kunsti vastu.

München, 5. novembril 1893. a.

Turgenev on kuskil öelnud, et «kui ei ole rahvuslikkust, siis pole ka kunsti».

Jah, kunst on hea ja täielikult mõistetav ainult iseenda pinnal, ainult siis, kui ta on tärganud maa sügavamast põuest. Ei mingid väljastpoolt tulevad ergutusvahendid loo tervet kunsti, ei mingisugused akadeemiad, ei mingisugused geniaalsed kunstnikud-õpetajad ole võimelised mitte ainult looma, vaid ka õigesti arendama talenti.

Iga rahva kunst teeb fataalselt läbi kõik arenemisfaasid. Ükski vahend ei suuda aidata teda üle astuma oma arhailisest perioodist. Kõik, mis sammub edasi kultuursema maa mõjul, lahti rebituna oma rahva kunstilisest kasvust, jääb talle võõraks ja kuigi kutsutakse esile spetsialistide suure imestuse, ununeb lõppude lõpuks ega ole sel tähtsust kooli üldises kasvus. Kõik ergutusvahendid, kõik teooriad, kõik hiiglaslikud ehitised jäävad asjast eemale, niipea kui rahvas hakkab elama oma kunstist. Siis hakkab noor talent julgelt ja vabalt vastama oma aja vaimule ja maitsele. Mingid ergutused ega eesõigused ei suuda teda hoida mahajäänud spetsialistide läppunud keskkonnas.

Ma juba kuulen haritud lugeja nurinat: «Ega siis kõik juhtijad muutu mahajäänuteks! Tulevad ka värsked jõud, tulevad andekad professorid, tõelised talendid aga ei vanane.»

Paraku, tuhtideks valitakse inimesi alati siis, kui nad on jõudnud solidsesse ikka. Ei saa aga ka eitada, et isegi geniaalsed kunstnikud vananevad. Veel eile, siin Müncheni vanas Pinakoteegis nägin ma üht Tiziani viimastest töödest — «Kristuse piinamine». Milline raugalikkus! Kompositsioon on rohmakas, joonistus saamatu, vormid laialivalguvad. Muidugi, see maal paneb vaataja seisatama, ent lugenud autori allkirja, rahuneb ta kohe ning hakkab tähelepanelikult otsima head. Kuid praegu silmitseme seda ju meie, turistid, roosilise meeleoluga vaatajad. Kuid kujutage endale ette juba pool-

pimedat üheksakümneaastast vanameest, värisevate kätega, kindlaskujunenud käsitluslaadiga, kes ei salli vastuvaidlemist.

See on Tizian. Kuutage teda endale ette ateljees, kui noore Meissonier' õpetajat...

Igas tõelises talendis on uue, veel seniolemata kunstisoone algidu. Iseenda hooleks jäetud algav talent muutub kiiremini tugevaks ning murrab endale läbi voolusängi. Õppeasutuse kasvatajad püüavad teda aga vastavalt traditsioonile juhtida mõne armastatud meistri valmis kallaste vahele, kus ta kiirelt ja oma «mina» kaotades vooluga kaasa läheb, kui tal pole kindlat iseloomu.

Meie Brüllov oli talendi kunstliku kasvatamise täielik triumf. Kunstnik-kosmopoliit tekitas Itaalias furoori. Õppeasutus juubeldas oma geeniusse kuulsuse üle, luges teda oma kodumaa Raffaeliks. Siis aga, kui kodumaa sai jalad alla, unustas ta kohe kunstniku ja rõõmutuses juba siiralt oma tagasihoidlike kunstnike üle, kuigi need olid tehniliselt nõrgemad.

Matejko, kui uskuda poola kunstnikke, oli iseõppija. See poola talendi suur jõud, kuigi arenes Paul Delaroche'i mõju all, kujunes varsti ajaloolise maali alal uueks energiliseks kujuk. Teda tõsteti kilbile nii tema rahva kui ka Viini valitsuse poolt imperaatori näol. Tema maalid olid paigutatud parimatele kohtadele eriti selleks ehitatud muuseumides. Krakovis ehitati temale ekstra hiiglasuur ateljee kõikide valgustusseadmetega töö otstarbeks ning terve suur hoone tema isiklikule maalimiskoolile, kus tal oleks võimalus õpetada andekat poola noorsugu vähimagi vahelesegamiseta väljastpoolt.

Miks siis nüüd ei ole Matejko järglast? Miks siis ei ilmu mingisugust sensatsioonilist jõulist maali orjastatud rahva ajaloost? Miks ei sära ükski poola kordaminek sellel ülistatud tandrill? Või on poola ühiskond ehk väsinud, kaotanud usu oma jõusse, või on ta rahul nende suurepäraste tingimustega, milliseid on talle pakunud Austria valitsus? Kuidas ka ei oleks, kuid Matejko kool on sõna tõsisel mõttes tühi ja neid stuudiod, mis olid ehitatud Matejko õpilaste jaoks, kasutavad kas Münchenis või Pariisis õppivad noored kunstni-

kud. Ja nendes suurepärastes ruumides valitseb õpetaja stünge tooni asemel Pariisi maneeeri järgi lillelõhnaline puhas õhk. Praeguste liiklusvõimaluste ja üldise kiire arengu puhul on raske noori kodus hoida. Pariis, maailma pealinn kõigile eluavaldustele, meelitab enda juurde kõigi maade kunstnikke. Sinna, nagu meil omal ajal Zaporozjesse, ruttavad kõik uljaspead ja saavad seal teada, mis kõik maksab, seal proovitakse jõudu, kuigi rabeldakse selles rüsinas ning hukutakse massiliselt nagu kärbsed kärbsepüünises. Raske on ära öelda sellest elukeerisest. Peab omama hiigljõudu, et jääda siin iseendaks.

Meie Peterburi Kunstide Akadeemia kujutab endast noortele kunstnikele kogu Venemaa osas samasugust külgetõmbejõudu nagu Pariis Euroopale. Nii nagu seal elades kaotab kunstnik kiiresti oma rahvusliku värvingu, allub valitseva suuna jõule, loobub elamast oma kodumaa ideaalidele, nii nägin ma ka Peterburis palju selliseid juhuseid, kuidas andekad, terava vormitunnetusega koloristid Odessa koolist langesid kiirelt meie akadeemia halli, tavalisse värvimäärimisse. Praktilised moskvalased aga oma terava, kindlalt piiritletud joonistusega, eluliste motiividega ja värskusega langesid siin apaatiasse, tegevusetusse ning spetsiaalsesse kritikaanlusesse. Muide, neist kõige ettenägelikumad pöördusid võimalikult kiiremini tagasi Moskvasse ja Odessasse; nüüd on nad juba väljakujunenud ja väga huvitavad vene kunstnikud, nagu näiteks Nilus, Bukovetski ja teised odessalased, Rjabuškin, Nesterov, Ivanov ja teised moskvalased. Meie rändnäituste huvitavus tõuseb iga aastaga just noorte Odessa ja Moskva kunstnike²⁰ arvel.

Nüüd asun ma saksa kunsti kasvahoones — Münchenis. Valitsevad isikud, eriti Baieri Ludwig I, on siin hakanud väga kunsti armastama ja unistasid luua mitte üksnes teise renessansi, vaid isegi teise Ateenat. See on veel nii selge. Veel pole jõudnud täielikult luituda uue pinakoteegi müürid, entusiasmiga maalitud W. Kaulbach²¹ jooniste järgi, mis kujutavad endast kärarikast apoteoosi kunsti harrastavale kuningale ja püüdliselt oma jumaldatud valitsejat teenivatele kunstnikele.

Siin ongi terve rida neid soositud prohveteid, kes seisavad oma kunstiala atribuutidega — kes paletiga, kes halva ja viletsa hoone mudeliga, kes papüürusega (arvatavasti luuletaja).

Siin on allegooriline maal: mingisugused vandaalid püüavad anda kunstile hävitavat lööki, kuid relvastatud Pallas-kaitsja tõrjub barbareid tagasi ja julgustab kunstnikke.

Edasi tegelevad kunstnikud juba täiesti rahulikult oma tööga: kes maalib, kes raiub marmorit, kes loob projekti, täie kiindumusega nagu Michelangelo. Onne täiuse saavutamiseks avaneb nende hiiglasliku ateljee uks ning heerold helesinise lipuga käes hüüab neile: «Vaadake ringi, armsad, veenduge, kuidas teid hinnatakse!» Vaarikpunasel sametpadjal toob õukondlane neile pidulikult terve kuhja heldelt annetatud orde- neid...

Järgmine pilt kujutab täielikku hardumust ja väimust: kunstnikud võtavad põlvili olles vastu kuninga heldeid annetusi. Ja kõige viimane on pidulik lõpp-pilt. Keskel seisab jumaldatud Ludwig I. Muusad ehivad teda lilledega. Onnelikud kunstnikud laulavad noodist hümnit. See on maagiline hümn: ta on kutsunud välja isegi ammusurnud kunstitegelaste ja metseenide varjud. Paremal — renessansiaegadest Medici, Franziskus I ja veel keegi. Vasakul — Albrecht Dürer, Fischer ja veel keegi. Edasi on veel palju maale manitsuseks järeltulevatele põlvedele.²²

Kahjuks on aeg, pime inimgeeniuse loomingu suhtes, peaaegu täielikult kustutanud need teosed kroonu seinalt. Kuid lohutage end, lugejad. Kui te kunagi ei saa näha Pheidiasse «Zeusi» ega rahuldu isegi seda Kreeka geniaalset loomingu oma silmaga näinud kaasaegsete kirielusega, siis siin, tõustes tagasihoidliku trepi astmeid mööda üles, näete te pisut kõrgemal kõiki neid šedöövreid. Hoolikad autorid on nad teinud surematuks väikestes mõõtmetes. Ei usu oma silmi neid kroonulikke rohmakaid maalritöid vaadates, et kõigest kolm- kuni nelikümmend aastat tagasi loeti neid kunstiteosteks!...

Ja tänu kunstlikele ergutustele tekkis selles väikse- võitu linnas, selles Saksamaa Ateenas, nagu nimetatakse

Münchenit, tahtlikult loodud suur kunstikeskus. Räägitakse, et siin on kuni viis tuhat kunstnikku. Klaaspalee näituste jaoks, palju kunstigaleriisid — küll isiklikke, küll riiklikke, kui ka kaubandusliku iseloomuga. Paljudesse kauplustesse on pandud välja häid maale ja pilte. Isegi hotelli «*Bayerischer Hof*» eesruumis pani mind kohmetuma suurepärase maal. Paljudes öllesaalides on rohkesti häid seinamaale. Kõikjal maalid, maalid.

Kuid neis paljudes ja paljudes lõuendeis on midagi ühist, samalaadset, tsunftlikku. Kunstnike seas on nii palju erinevaid rahvusi: sakslasi, poolakaid — palju poolakaid —, ungarlasi, juute, itaallasi, isegi prantslasi. Kuid nad kõik maalivad, nagu naha, väljakujunenud šablooni järgi. Nad toidavad oma kunsti ainult ateljeedega, ainult üksteise loominguga. Ja kus saabki siin selles tagasihoidlikus linnakeses koguda muljeid? Kell kaheksa õhtul on tanavad tühiad. Siin on kõik väga korras, kõik täidavad teatud minutitel oma kohustusi, kõiki valdab ainult mõte oma õnnelikust elust. Kunst kasvab... Kunsti tuleb ikka rohkem ja rohkem... Kunstnikud on siin harjunud elama hästi — neid on hellitatud, nende eest on hoolitsetud. Alles neli aastat tagasi oli palju ostjaid, eriti Ameerikast. Kuid nüüd on kas tollid liiga kõrged või on mood kunsti suhtes muutunud, — on ainult ostud ära jäänud. Kunstnikud on muutunud kurvaks. Korraldavad hüglasuuri rahvusvahelisi näitusi, koguvad kauneid töid kogu maailmast. Ent näitused annavad puudujäake. Kuidas muidu! Selles kolmas!... See pole ju Pariis, kus iga ettevõtte võib rikastuda. Siin võib kogu publik näituse ühe päevaga läbi käia, välismaalasi siia aga ei tule... Ei ole kadestamisväärne selle kunstlikult loodud kunsti reservuaari seisukord. Küllap asutavad teenivad ära õnnetute iaretuliiate needmise... Hoolitse siis veel pärast seda kunsti propageerimise ees!

Müncheni akadeemiat võib pidada eeskuulikuks nii süsteemi kui isegi suuna poolest. Siin joonistatakse ainult naturist. Kips- ja antiikkujud on välja tõrjutud juba kadunud Kaulbachi poolt. W. Kaulbach pidas end omal ajal romantikuks. Ta kuulutas välja lepitamatu

sõja klassitsismile, viskas klassidest välja kõik antiikku'ud, — nüüd seisavad nad koridorides. Ning tema eskiisi järgi loodud maal uue Pinakoteegi seinal, kujutades sõda parukate vastu, on sümboolne kujutus romantismi sõjast klassitsismi vastu. Vaat milline oli Kaulbach!

Siin annab akadeemia õpilastele raha modellide palkamiseks, heites selle mure enda kaelast ära. Õpilased ühinevad gruppidesse ning iga grupp valib endale ettenähtud ajaks vaba oleva modelli. Võtame peade klassi. Te näete nelja modelli, keda ümbritsevad neli õpilaste gruppi. Modellid ei ole nii nagu meil — aina ühed ja samad kroonu omad, alalised. Siin akadeemia trepil näete te iga päev kirjut gruppi inimesi, igasuguses vanuses ja riietuses. Paar valimatut itaalia poisikest, huvitav hallipäine vanamees, nägus linnapreili, puruvana eideke sukaga jne. Kõik nad ootavad kannatlikult, kuni neid kutsutakse üldklassi või eriateljeesse meistri-professori juurde või õpilase juurde, kes on klassid lõpetanud, kes õpib juba kompositsiooni ja töötab omaette ateljees.

Õpilased joonistavad sõega, loomulikus suuruses. Arvatavasti seoses õigete ja rangete vastuvõtueksamitega joonistab enamik õpilasi hästi. Klassid on avarad, need pole siin koormatud suure hulga kutsumuseta inimestega, nagu seda juhtub viimasel ajal meie akadeemias, kus paljud noored leiavad endale pelgupaiga, et ajutiselt pääseda sõjaväekohustusest.

Õpilane võib siin klassis vabalt eemalduda oma tööst, võrrelda seda modelliga. Siin joonistatakse isegi sõega erilistel molbertitel ja püsti seistes, mitte aga nii nagu meie klassides — istudes hirmsas ruumikitsikuses. Õpilaste töö jätab värske, elava mulje ei ole tuim, kuid on tehtud suure järjekindlusega ja õige viimistlusega.

Modelliklassi üldstupidum on samuti suurem. Alasti meesmodelle on neli, erinevates huvitavates poosides. Nad on ümbritsetud kindlaksmääramata arvust õpilastest, ruumipuudust ei ole. Kõiki suuri pilte joonistatakse seistes. Naismodell on eraldatud sirmidega. Õpilaste hulgas ei ole naisühilõpilasi. Münchenis õpivad nad omaette, eraviisiliselt.

Maalimine on samuti jagatud kahte klassi — peade ja figuuride klassi, kus maalitakse samuti seistes. Figuuri-maali klassis on mõned modellid kergelt kaetud kas tüki riidega või loomanahaga. Mõned professorid esitavad maalimiseks riidetud figuuri, paljastades vaid osa kehast, näiteks keskaegse rüütli rõivastuse: seinä ääres on kujutatud haavatut, seljast võetud raudrüü tema kõrval, ise jõuetus poosis — väga maaliline.

Eriti meeldis mulle skulptuuriateljee. See oli kõigist suurem. Selles oli kuus modelli (üks oli naismodell, sirmi taga). Iga modelli järgi töötas ainult üks skulptor-üliõpilane, kes voolis loomulikus suuruses skulptuuri. Modellid olid asetatud väga plastiliselt, kuid vanade tuntud süžeede kohaselt. Tapetud Aabel, kinni-seotud Stephan, ristilöömine (nii nagu see on, ristiga, jalg jala peal) ja teised — kõik juba olnud heade kaas-aja prantsuse skulptuuride laadi. Noored skulptorid töötavad hästi ja tõsiselt, kasutades tihti suurt puust sirklit, millega nad mõõdavad modelli iga osa, sest kõik nad voolivad ju elusuurus.

Viletsama ja isegi lootusetu mulje jätavad *spetsiaal-ateljeed* (*Componier Schule*). Need on oma mahutavuselt küllaltki väikesed, veel väiksemad kunstiliselt ning veelgi väiksemad sisult. Mulle meenub sageli ühe minu sõbra väljendus, kes ütles hästikasvatatud tütarlaste instituudi kasvandiku kohta: «Rääkima õpetati neid küll kõigis keeltes, kuid neile ei õpetatud üldse, mida rääkida, ja nad vaikivad või ajavad kõige labasemat juttu.» Vaat sellised on ka need hästi joonistama ja maalima õppinud noored kunstnikud. On siis nende loomingulised võimed atrofeerunud kombelisest sõnakuulelikkusest või on neil looduse poolt antud madalam jäljendusvõime?

Teiste hulgas meeldis mulle kõige enam üks slovakk Bukoviinast — Ivasjuk²³. Ta räägib hästi ukraina keelt ja käsitleb enamikus ukraina süžeesid: kord kasakat neiuga, kord zaporoožlast stepis. Juba pikemat aega töötab ta süžee «Bogdan Hmelnițski sissesõit Kiievisse» kallal. Ning seejuures sai minu veendumus, et professor on ainult tülik, sellise kinnituse, millest paremat ei või soovida. Esimene eskiis, mille lõi Ivas-

juk ise ilma kellegi nõuandeta, oli kõige parem. Kuigi maali lahendus üldjoontes on üpris euroopalik, Kiievi arhitektuur aga midagi kraakovlikku, gootika taolist, on eskiisis ikkagi elu ja sisu teostuses loomulikkust. Kuid tema professor Liezen-Mayer praakis välja Ivasjuki stseeni, mille ta oli loonud oma vahetu ettekujutuse alusel, ning viis sisse klassikalise tinglikkuse, mis on kunstlik, teatraalne. Koloriiti soovitati tõeliste juhuse-liku toonide asemel, mis on alati väga väärtuslikud, uudsed ja tingimata kunstilised, viia sisse Piloty²⁴, Markarti ja teiste kulunud ning labaseid värve. Kuid Ivasjuk sai sellest aru ja lükkas töö lõpetamise edasi kuni soodsate tingimuste tekkimiseni. Tema juures seinal nägin ma oma «Zaporoožlasi» Berliinis väljaantud reproduktsiooni näol, mis oli väga halvasti puusse graveeritud, joonistatud paisutatult, võitslaikudega.

Kuid Münchenis, vaatamata väliselt suurepärasele akadeemiaale, jõudsin ma nädala või veidi enama aiaaga välja täieliku tülgausteni kunsti vastu, täieliku meeletehiteni. Ja oli ka millest. Ehk suvatseksite minna *Kunstvereini** või — veel parem — alalisele näitusele suurepärasel riigi hoones Kuninglikul platsil Pinakoteegi vastas... Siin on isegi väljaõppinud keskpärasust harva. See on ohjeldamatu andetuse, maalialaste anarhistide marjamaa. Prantslaste-impressionistide, hiljem dekadentide kergekäelisusest on siin arenenud ja omavolitsenud maalikunsti pööbel. Sellele pintselajate leegionile osutusid eriti südamele meelepärasteks uued eeskirjad. Õppida ei ole tarvis. Anatoomia on rumalus. Joonistus on iganenud kalligraafia. Olla püüdlik, ümber maalida, on enesehävitamine. Midagi luua, otsida, on vana rutiinne idiootsus... Ning läks lahti maalimiseks... Kuid uue, igasuguse leiutamise jaoks on vana loomingulist võimet, see aga on suur haruldus alati ja kõikjal. Palju on inimeste hulgas ainult madalamaid, tavalisi võimeid. Ja nüüd hakkasid need ahvid, kes aga milleski osav, kostitama oma rämpsuga publikut, kelle pea on nüüd täiesti segi aetud. Iseenesestki mõista on see kõik vana, halb, kirjaoskamatu, ja mis peamine,

* Kunstliühing.

andetu, maitsetu ning seda on nii palju, palju... See viib ju meeleheitele!... Mul õnnestus näha osa mahavõetavast suurest näitusest, ja seal oli veel rohkem rämpsu.

Kuid sulgegem silmad ja mingem kiiresti mööda sellest koledusest otse esmajärgulise talendi — Böcklini juurde.

Kui esitada selle suurepärase meistri terve viimaste tööde seeria ilma igasuguse sissejuhatusega meie haritud publikule, hakkaks see lõbusalt naerma nende poolkirjaoskamatu, naiivsete lõuendite ees, kuid hakates huvi tundma küsiks: küllap see on mõni algaja noormees? Ta on naeruväärne, arvatavasti rumaluke, kuid nähtavasti andekas. Ja mida kauem meie kunstisõbrad neid pentsikuid maalikesi ja pilte vaataksid, seda rohkem nad harjuksid nendega ja ütleksid lõpuks ühel häälel: jah, see on suur ja tõeline talent. Tal on palju halvasti joonistatud, kuid tema maaling on veetlev, sügav, meeleolutugev ja hurmav, aga see nooruslik naiivsus on lihtsalt kütkestav. Kes ta niisugune on? Kool pooleli jäänud? On ta siis nõdrameelne või muutub lapsikuks?

Arnold Böcklin²⁵ sündis 1827. aastal Baaselis. Maalikunsti armastajad, kes on külastanud Münchenis Schacki pildigaleriid, tunnevad tema maale juba enam kui kakskümmend aastat ning enamik külastajaid on neist tingimata vaimustatud. Tema maalid pole mõõtmelult suured, on esimesest pilgust küllaltki efektised, kuid tavaliselt imelikud, üllatavalt originaalsed ja jätavad sügava mulje. Mõned neist, eriti viimased, on teostuselt väga nõrgad. Ma poleks isegi uskunud nende algupärasusse, kui nende siirus poleks olnud nii veenev. Tema maalide süžeed on peaaegu võimatu sõnades edasi anda. Neid tuleb vaadata kauem, ja mis peamine, lahti öelda paljude heade koolide tinglikkusest. Siis valdab vaatajat kirjeldamatu poeetiline meeleolu. Hakkad midagi meenutama, tunned mingit sidet selle kunstniku kummalise maailmaga ning lased end kaasa kiskuda tema fantaasiast. Sinu ees aga on kõigest väike tükike õhtueelset lõunamaist loodust. Hallile pilvisele taevale, mis kaob nii petlik-ehtsalt avarusse, sügavusse,

on joonistatud uhked küpressid. Ees mingi kiviterrassi varemed. Vasakul pool on nende ümber tihedasti ime-likke punaõielisi tumedaid põõsaid kasvamas. Esiplaanile ulatub tihe tumeroheline rohi, täis tipitud põllulilli — ja ongi kõik*. Ja mitte midagi ei tule välja minu kirjeldusest. Tunnen, et see on juba maalikunsti valdkond, mida on võimatu asendada teise kunstiga ja millel on õigus iseseisvale eksisteerimisele — et seda tajuda, peab seda nägema.

Püüan kirjeldada veel üht maali: keset merd on tumepunase lemmelise kanastusega kaetud lame kivi. Sellel kivil lamab selili pea vaataja poole, najaad, kuid mitte see tinglik akadeemiline najaad, keda maalisid Raffael ja paljud teised kunstnikud. See najaad on kuidagi juhuslik, elav ja isegi inetu. Ta on oma parema põlve tumepunastes vetikates ära määrinud — näib, nagu kala verrega. Tema vasakule käele toetub fantasitiline roheline madu, mingi hiiglasliku boa taoline, olles rohkem kui poolenisti musta merevette vaunud. Najaadi taga istub Nereus, seljaga vaataja poole. Ta on uleni rohelisse samblasse kasvanud ja ainult tema soomuselisel kintsul helgib pärilmutrina peegeldudes juhuslik õhtune pilv. On näha, et ta on just praegu sügavusest välja ujunud ja hakanud puhuma suurt punasest konnakarbist pasunat**. Jälle on mu kirjeldus kuidagi skemaatiline, hoopis midagi muud: pildilt õhkub merd, lõhnab hapniku järele, vaatajate ees aga istub säherdune elav saatenanahk, et isegi hirm hakkab, kuid eemale minna ka ei taha.

Ent mõned Böcklini tööd on lubamatult halvasti joonistatud, näiteks «Inimese loomine». Inimest on kujutatud noore poisikesena, mis on uudne, kuid ta on maalitud nagu gutapertšist vördjas. Vabes õhus olevana on ta valgustatud kuidagi valessti, altpoolt. Aga jumel-isa ise on joonistatud isegi naljakana. Täpselt nagu lelutaat jõulukuusel: väike pea, juuksed pähe kleebitud otsekui

* Böcklini maalkumaal «Varemed mere ääres». Tuntud kahe variandis (1880, 1883).

** Böcklini maal «Triton ja Nereid» (1873—1874). Asub Schacki galeriis.

takust, habe ette pandud nagu laadaveiderdajal, aga erepunane mantel on selliste voltidega, nagu neid joonistavad Vitebski juudid oma habemeajamisäri siltidele, andes habemeajajate ja juukselõikajate riietusele mitmesugustes värvides drapeeringu. Ja vaatamata sellisele profaanssele stuudiole on selles naiivses maalitus, eriti maastikus (millegipärast põhjamaises, soises) ümmarguste kividega soopinnal, jällegi sama ligi tõmbav poesiaelement ning samasugune tugev siiras individuaalsus. See töö paistab eredalt silma terve legioni ilmetute ja matkitud teoste hulgas.

Eriti matkimine — vaat mille peale on sakslased maiad. Ja isegi selline suurepärase kunstnik nagu seda on Lenbach²⁶ jäljendab alati kedagi oma kaunites suurepärares, portreedes. Kas siis Tiziani või Rembrandti. Tema koopiad Tiziani töödest Schacki galeriis on täiuslikud. Neid vaatad nagu originaale suure naudinguga. Kuid kui palju on selles kuulsusriikas galeriis vastikuid, tühiseid koopiaid, mis tuleksid ära põletada kui kõlbmatu rämps! Ja üldse tuleks kõigis muuseumides läbi viia suurpuhastus, et vabaneda väärusetuist töödest, mis on paigutatud kallitesse raamidesse ja võtavad enda alla palju ruumi, peamiselt aga — väsitavad surmani vaatajaskonda!

Böcklin näib olevat Müncheni koolis imelikuks kunstnikuks: teda võiks pigemini lugeda prantsuse «Roosi Risti» sümbolistide hulka, kuigi ta alustas aastat kakskümmend viis enne seda liikumist. Nüüd on tal ka järeltulija — Franz Stuck²⁷. Too töötab samas vaimus nagu Böcklin, mõnede süžeedega kordab ta Böcklini täielikult, kuid teeb seda oma maneeriga, nagu näiteks «Tapmine kolme fuuria silma all». Nüüd on raamatutes väga levinud tema mõistatuslik naine, kelle ümber on põimunud boamadu — see on «Patt». Tema töödes on rohkem kunstilist peenust kui naiivsust. Ma mõtlen, et paljud on näinud reproduktsioonidel tema saatüre, kes puksivad otsmikega suure nūmfide ja saatüride grupi ees. Tegevus toimub kuumal liival tumeda kalju juures.

Nende kahe kunstniku eelkäijaks võib aga lugeda Moritz Schwindi²⁸. See on kolmekümnendate-neljakümnendate aastate viletsamaid kunstnikke. Schacki

galeriis on enam kui kakskümmend tema tööd. Väikesena ja tumedatena pole nad võimelised vaatajat peatama ega paeluma. Ometigi on nad originaalsed ja neis ei puudu fantaasia. Ilma kommentaarideta on neist võimatu aru saada, kuid jännata kommenteerimisega selle embrüo ees on igav.

Ja oli ka fantaasia — luua kunstitsentrum Münchenis! Kliima on vastik, hullem kui Peterburis. Juba viiendat päeva sajab vahetpidamata märga lund, mis sulab igavate tänavate sopases poris. Kõikjal surmavaikus. Öhtul kell seitse on tänavad tühjad. Ümber ringi on kõik nii korralik, nukker ja üksluine... Ei päästa, ei rõõmusta isegi kahe suurepärase ehituse koopia: kreekapärase «Propüleed» ja Firenze laadis Piazza della Signoria asuva «loggia» portikus. Samuti ei rõõmusta ka mõnes kohas säilinud gootika. Õlu, üksnes õlu annab tröösti — tõesti võrratu.

12. novembril 1893. a., München

KAHEKSAS KIRI

Millise mõnuga lahkusin ma Münchenist! Tema lubjaseguse pori valge lödi tänavatel, vahetpidamatu märg lumi viie ööpäeva kestel ja eriti see elutu tühjus öhtuti hakkasid tekitama nukrustunnet. Ees aga ahvatles Veneetsia.

Algas Tirool.

Mäed olid kõikjal kaetud valge lumega. Kuuskedel, majade ja kirikute katustel olid puhtaimad paksud valged vaibad. Ka seinad olid kõikjal valged, ainult aknad olid tumedad, inimeste tumedad figuurid ja puude laiud varjutasid üldist valgust. Ümberringi oli vaikne nagu taevas. Kuid meie rong müris mis maisel viisil ja humises maistest huvidest.

Hakkasin tegema kokkuvõtet Münchenis viibimisest ja mul hakkas piinlik järelemõtlematuse parast kirjades. Minu kirjelduse järgi otsustades võib lugeja arvata, et Münchenis ei ole üldse häid kunstnikke. See ei ole õige.

Aga Josef Brandt, aga Carl Marr, aga Diez, aga Veldten, Spring ja lõpuks meie akadeemias kunagi õppinud kunstnikud — ma ei suudagi neid kõiki üles lugeda.

Ma armastan J. Brandti²⁹. Tema maalid on meie publikule hästi tuntud. Ta maalib elavaid stseene. Kord zaporoožlasi ääretus stepis, kes kappavad otsejoones tihedas rohus banduuradega oma tublidel ratsudel. Siis jalle hobuseparisnikke tolmusel laadal läänekrais — raevu sattunud juudikesi, kes nüpeldavad oma setukaid. Siis jalle konfoderaate, kes on ootamatult tabatud oma peatuspaigas ning hüppavad hobustele, et kihutada metsa. Tal on suur kogu kalleid haruldasi ajaloolisi esemeid, rõivaid, valjaid, iga liiki relvi, regaale ja hetmanite valitsuskeppe. Ise on ta umbes viiekümneaastane tarmukas poolakas, elav, lõbus ja tark. Ta studeerib palju natuuri järgi ning tal on soliidseid teadmisi oma alal.

Carl Marr³⁰ on tuntud oma hiiglasuure maaliga — Firenze katoliiklike enesepiitsutajate protsessiooniga.

Diez³¹ on juba elatanud professor, silmapaistev oma ilusate ajalooliste kompositsioonidega.

Veldten³² on suurepärane miniaturist. Tema keskaegsed stseenid rüütlirivideist on suurepäraseid oma tõsise viimistluse poolest.

Spring³³ maalib väga hoolikalt stseene munkade elust. Jah, ma oleksin peaaegu vahele jätanud Gabriel Maxi³⁴, Böcklinist ja Lenbachist ma juba kirjutasin, need on tuntud kunstnikud.

Esimese järgu kunstnikud käituvad siin aristokraatlikult, pidades kinni kõikidest peentest kommetest. Isegi ateljeedes, mis on elegantselt dekoreeritud, töötavad nad alati moodsalt rietatult. Nagu võõrastetoas, nõelasilmast tulnud ülikondades. Visiidid, tõllad — kõik nagu vaja. Mõnede naised on teistele daamidele moeasjus mõõduandvad.

Kord tänaval olin ma üllatunud kauni daami elegant-sist ning tema ebaharilikust tualetist *à la Makart*, same-tis, pitsides, sulgedes. Minu kaaslaste kübarad tegid viuh-ti! laia kaare sinise kombe kohaselt. «See on Lenbach'i abikaasa,» ütles mulle hr. Stiller (näitusesaali president). «Ta on sündinud krahvinna,» lisas hr. Bauer

(tema sekretär). «Nad on mõlemad kunstnikud ja väga lugupeetud isikud...»

Oh, ma ei oska üldse kirjeldada. Viimaks loevad läbi ja veel solvuvad. Nii sai minu peale hirmsasti pahaseks mu hea sõber Vladimir Vassiljevits Stassov, jõi sellest isegi haigeks, kuna ma olin ütelnud, et ta armastab meie barbaarset kunsti³⁵. Ja ega tal üksi ole õigus solvuda selle epiteedi üle. Minul aga lipsas see omadus-sõna täiesti kogemata suust. Muistsed kreeklased nimetasid barbaarseks kõike, mis ei olnud nende, hellenite oma, ja barbariteks, kes ei olnud kreeklased. Teatud kunstnike ringis jagame me juba ammu kõiki kunst-nikke nende loomingu iseloomu järgi kahte tüüpilisse klassi — helleniteks ja barbariteks. Sõna «barbar» ei ole meie mõiste järgi hukkamõistmine; ta ainult määritleb kunstniku maailmavaadet ning stiili, mis on temast lahutamatud. Näiteks peame me barbariteks suurt Michelangelot, Caravaggiot, Pergamoni skulptorite kooli, Delacroix'd ja paljusid teisi. Igaüks, kes on tuttav kunstiga, saab minust aru. Barbaarseks loeme me seda kunsti, kus «veri keeb ja jõudu jätkub». Ta ei mahu hellenite maailmavaate elegantsetesse motiividesse, ta ei sobi nende maailmavaate rahulike liinide ja harmooniliste kombinatsioonidega. Barbaarne kunst on kohutavalt ere, armuheitmatu, reaalne. Tema deviisiks on tõde ja mulje. Muidugi, nagu kõike muudki kohtab looduses harva puhtal kujul, nii ka need kaks tüüpi enamikul juhtudel põimuvad ja segunevad oma avaldustes. Meie vene kunstnike hulgas paistavad silma hellenliku iseloomu poolest Aivazovski, K. Makovski, Semiradski ja teised. Mõistagi, et paljud ei nõustu minuga, hakkavad etteheiteid tegema, vastu vaidlema. Ma kordan veel kord, et nendes kirjades väljendan ma täiesti siiralt isik-likke muljeid ega pea neid eksimatuteks tõdedeks.

Meie rong tõusis mägedes ikka kõrgemale ja kõrgemale: ikka valgemaks ja valgemaks muutus ümberringi. Sinna-tänna keerlevaid liblikaid meenutavad lumehelbed aina tihenesid, hakkas sadama tõelist kuiva talvist lund. Kiirelt kattis see maharaiutud puude mägedelt allalaskmise jäljed. Muutus külmemaks, silme ette ker-kis Peterburi ja veel midagi ebameeldivat...

Jah, mind kuulutati lausa mahasalgajaks, retrogradiiks, seepärast, et ma julgesin kirjutada, et antud minutil huvitab mind ainult «kunst kunsti pärast». Otsekui propageeriksin ma midagi, õpetaksin kedagi! Hoidku jumal, ma juba rääkisin, et hakkan kirjutama oma põgusatest mõtetest täiesti ausalt. Pean tunnistama, et ka nüüd, hoolimata paljudest põhjendustest, nagu näiteks see, et teooria «kunst kunsti pärast» on juba ammu ümber lükatud ja välja naerdud, et ainult pudemed on temast järele jäänud, jään ma oma seisukoha juurde. Siingi huvitavad mind nüüd, nagu alati, ainult need kunsti näidised, millel on olnud eesmärgiks täiustada kunsti ennast, üksnes asja puhtkunstiline külg. Minu jaoks pole näiteks mingit tähtsust Ghirlandaio tähtsate isikute kaalukusel tema freskodes Firenzes *Santa Maria Novellas* ning mind liigutavad kõige enam tema puhtaksessuaarsed tegelased ja esemed, maalitud kunstniku poolt üksnes armastusest kunsti vastu³⁶. Ja kellele meist ei ole teada see suur hulk tähtsail ajaloolistel ja riiklikel teemadel loodud hiiglamaale, millest me möödume kui tavalisest mööblist? Ja kes tõelistest kunstiarmastajatest ei ole kaua seisnud tühiste kunsti-teoste ees, mis ei oma mingit tõsist tähtsust? Milleks see tendentslik silmakirjalikkus? ... Kas siis meid paeluvad nüüd XVII ja XVIII sajandi kunstnike sugavamõttelised allegooriad, mida võib kohata isegi Tiziani, Paolo Veronese' töödes? Me armastame ja hindame nende juures ainult kunsti...

Vagun on suurepäraselt ehitatud, nii et võib näha grandioosseid mägimaastikke — vaguni sein on peaaegu üleni klaasist. Mägede kõrgemad tipud helendasid juba loojuva päikese roosakast valgusest. Millised orgude perspektiivid! Türkiissiniste tormitsevate magijõgedega, sildadega, vanade losside ja lõputute siia-sinna keerduvate mägedevaheliste orgudega. See on midagi harukordset, justkui meelega välja otsitud, kuid suure pärane. Kui vähe reprodutseerivad Euroopa kunstnikud seda dekoratiivset talve! Meilgi on siin juba ammu valitsevaks maitseks huvi meietaolise primitiivse looduse lihtsate motiivide vastu. Ilu on ära tüüdanud!

Rong tormas pöörase kiirusega. Läks pimedamaks, mäed mustendasid. Kuu hakkas paistma. Ilm läks soojemaks ja mägede lumised tipud helendasid peagi nagu valged kummitused. Vilkusid mööda küpressid, ikka ja jälle. Muutus täiesti soojaks. Viinamarjaistandike terrassid olid soojalt ja läbipaistvalt kuuvalgusega üle valatud. Ja juba paistavadki kõrgendikel kenad linnakesed — Itaalia!.

Piiril istusime ümber teistesse vagunitesse, kus olid aknad mõlemalt poolt pärani lähti. Oli meeldiv tuuletõmbus — ja seda novembrikuu lõpul! Ümberringi kõlas kaunis keeltepaabel. Oli tahtmine vagunist väljuda ja jääda siia.

Esimest korda sõitsin ma Itaaliasse 1873. aasta juunis. Ärasõidu eel, enne akadeemia lõpetamist, olin ma haiglane, närvid pingul ja ihkasin kõige enam puhkust kuskil vaikusel. Kuid ma olin kohustatud sõitma Itaaliasse kui akadeemia stipendiaat. Itaalia oma sipelgapesana kihava eluga, päikeseloomast kuumaks köetud, väsitab ja ärritab mind. Ma ei teadnud, kuidas läbida kõrvetavat tänavat kõrgete kivimüüride vahel. Lopsakates apelsinisaludes hautas nagu saunas... Ma unistasin siis meie vaiksest külast, õrnast rohelisest muruvaibast soojustava päikesega nagu taevasesst paradisis. Piinlesin väljakannatamatult, tegin etteheiteid seltsimeestele, kes olid Itaaliat kiitnud, ja jonnakalt nagu haige laitsin kõike.

«Oota ainult, hiljem hakkad sa Itaaliat armastama rohkem kui ükskõik millist maad maailmas,» rääkis mulle A. V. Prahhov³⁷.

Ma ainult naeratasin kibedalt ega jõudnud ära oodata sügist, et sõita Pariisi.

Hiljem muutus Itaalia mu mälestustes ikka kaunimaks ja kaunimaks. Ja olles viibinud vähehaaval kõikjal Euroopas, jõudsin ma veendumusele, et Itaalia ei ole üksnes parimaks maaks meie planeedil, vaid teda ei saa isegi võrrelda teiste maadega tema väga paljude õnnelike tingimuste tõttu. Tema loodus, tema kultuur, kunst, mälestusmärgid jäävad alatiseks väljapoole iga sugust konkurssi... Temas on midagi niisugust hurmavat, veetlevat, peent, mis tahes-tahtmata tungib süga-

vale hinge ja kisub enda poole nagu lapsepõlve kauni-
mad unistused, nagu fantaasiamaailm... Kui süga-
valt küll tundis ja väljendas seda Gogol!

«Jällegi endiste sümpaatiate reetmine! Jällegi veen-
dumuste muutumine itaalia kunsti suhtes!» pahandasid
mu sõbrad õiglaselt.

Kuid vaimustudes itaalia kunstist, mis on täiesti
seaduspärane omal maal, ei tohi jätta nägemata seda
parandamatut pahet, mille itaalia kunst on toonud
teiste maade kunstisse, eriti oma langusaegadel. Raske
on nüüd mõista, kuidas barokk-maneerlikke bernini-
likke poose oma naljakate ja ebaloosulike veiderdus-
tega loeti kaua aega graatsilisteks. Drapeeringu raskelt
langevad laiad voldid, mis tihedalt liibusid vormide ees-
poolsete osade ümber, olid lahutamatuks osaks heas
koolis. Kehaosade paljastamine ilma igasuguse põhju-
seta ja kuni ebaviisakuseni oli lahutamatult seotud
mõistega kõrgemast kunstilisusest. Ja kuidas küll oli
Rubens ära rikutud selle itaalluse külgepookimisest!

Kaks ja pool sajandit (XVII, XVIII ja pool XIX sa-
jandist) lõmitasid kogu Euroopa akadeemiad orjalikult
selle suuna ees. Noorsugu kasvatati ainult kreeka ja
itaalia geniaalsete näidiste varal ja sealjuures ei astu-
tud kunstis ühtki sammu edasi, vaid see viidi tühisu-
seni. Selle aja kunst on üksluine, kuiv, elutu, igav. Keda
võiks praegu vaimustada Bologna kool, Camuccini, Da-
vid, Lesueur, Ingres, Raphael Mengs, Cornelius, Over-
beck, meie Ugrjumov, Jegorov, Bassin? Need on veel
oma aja väljapaistvad jõud. Aga millega küll sai hak-
kama kahe ja poole sajandi jooksul kogu see kesk-
päraste talentide pleaad, kes ümbritses, nagu see tava-
liselt on, neid peategelasi. Seda rämpsu aga poputati
nagu triiphoonetes kasvavaid taimi, kiideti ja peeti
ülal valitsuse poolt!

Ja mitte ainult põhja-Euroopas, kellele see suund oli
täiesti võõras ja kes selle suuna kasuks lükkas kõrvale
ja põlgas ära oma suurepärase algatused tulvil elu,
nagu näiteks Hollandis, Saksamaal, — isegi Itaalias
endas ei suudetud midagi läbi viia oma geeniuste surve
all. Ta elas peaaegu ainult koopiatega, temast ei räägi-
tud peaaegu üldse enam. Meie geniaalne kunstnik

Ivanov kuulab Roomas stiilikuiva, armetut saksa
kunstnikku Overbecki nagu oraaklit.

Aktiivsem kunst hakkas arenema Prantsusmaal, ja
sealgi ei vältinud see kokkupõrget õnnelikult valitseva
akadeemiaga.

Vabaduse eest võitlejana kunstis astus Pariisis välja
Delacroix. Nagu iga novaator, kaldus temagi teravus-
tesse, isegi kahjuks kunstile, kuid saavutas täieliku
võidu. Esialgu näis ta koletisena, nihilistina kunstis.
Veel P. Delaroche'i aegadel põlastas akadeemilise maa-
ilma «kombeline» seltskond Delacroix'd, kuid ei möödu-
nud isegi kolmekümmet aastat, kui tema nimi muutus
Prantsusmaal³⁸ jumaldatavaks. Ja ka nüüd peetakse
Delacroix'd prantsuse suurvaimu kõige eredamaks väl-
jenda'aks maalikunstis. Tema laemaal Louvre'is «He-
lioosi apoteos» vaimustab kõiki viimase aja kunstnikke.
Oma koloriidi, julge kompositsiooni, erakordse elu ja
vabaduse, värvide sära ja tugevusega astus ta julge
sammu edasi kunstis. Tema «Dante Charoni paadis» on
reproduktsioonide kaudu kõigile tuntud. Tema maalides
on terviklust, kunstilisust, on poeesiat ja elu. Joonistu-
ses on ta hoolimatu ja täis lõpetamatust. Tema
stiil on barbaarne.

Samal ajal tugevneb Saksamaal realistlik kunst,
ümbritseva elu reprodutseerimine, mida nimetatakse
senini ebaselge sõnaga «žanr», ning kahe kunstniku —
Knausi ja Vautier'³⁹ näol saavutab siin iseseisvalt
ennenähtamatuid tulemusi. Elu põhjalik tundmine, peen
väljenduslaad, inimlikkus, huumor, millega on läbi
imbunud nende mõõtmetelt väheldased maalid, asetab
need meie aja suurte teoste ritta. Need ei korda Hol-
landi suurepärase kunstnike (Teniersi, Z. Dou,
Metsu ja teiste) naiivset suhtumist ellu. Nende tööd on
täis tõsist tähtsust, nende elulised tähelepanekud sei-
savad kaks sajandit nende eelkäijatest kõrgemal, nende
mõte üldistab elu selle oma aja kohta huvitavamates
avaldustes. Seda kunsti oleks pidanud õigemini nime-
tama kaasaegseks kunstiks harjutud sõna «žanr» ase-
mel. See imelik sõna mitte ainult ei määra midagi ära,
vaid tal on veel lisaks teatud akadeemilise pedantsuse
halvustav varjund.

Venemaal hakkas ka Brüllov kui geniaalne talent aru saama oma triiphoonelikust kasvatuses. Tal tekkis tugev tahtmine viia kunstisse elu. Olles arheoloogiliste väljakaevamiste värskete muljete mõju all, tegi ta sealsamas algust «Pompeiga». Selle kompositsioonis püüdis ta vabaduse ja elu poole. Tema «Pihkva piiramises» avaldub veelgi suurem püüe reaalsusele. Kuid oli juba hilja. Ta ise tunnistas oma kooli tinglikkust ja kannatas raskesti selle all, nagu jutustasid tema kaas-aegsed (professor Nikitenko ja V. Samoilov).

Ta armastas väga Fedotovi töid ja protežeeris teda kogu jõuga.

Ivanov tahtis oma loomuse sügavuse tõttu kõike ühendada. Tema tähtsam töö seisab omaette. Kuid edaspidistes piibliainelistes kompositsioonides on ta üllatav oma uudsuse ja fantaasia originaalsuse poolest. Ta pööras selja kõigile vanadele traditsioonidele.

Alates Fedotovist ja Perovist alustab vene maalikool iseseisvat elu ja teeb kiireid edusamme.

Itaalias endas ärkas viimase kolmekümne aasta jooksul kunst tõelisele elule ainult tänu sellele, et rebis end lahti oma suurte esiisade traditsioonidest. Naapolis kerkis esile uus seniolematute koloristide kool. Selle kooli esindaja on Morelli, kelle esimestes töödes on alles palju tinglikkust. Oma töödes «Tasso Heleonore ees», «Püha Antoniuse tagakiusamine» ja eriti hilisemates kompositsioonides saavutab ta ebatavalise kunstilisuse ja sügavuse, aga koloriidis ja jõulisuses täiesti uusi harmoonilisi kooskõlasid. Tema järeltulijad: Boschetto — ebatavaliselt veetlev ja pealegi ennenägematult väljapeetud värvivahekordadega; tema kompositsioonidest õhkub suurt taibukust ja peent originaalsust; skulptor Achille d'Orsi⁴⁰ — meie ajastu kõige reaalsem ja julgem kunstnik. Tema «Tooline kaevanduses» Rooma Rahvamuuseumis ja «Parasiidid» Naapoli Capodi Montos on üllatavad oma ootamatuselt ja jõult. Need uue ühendatud Itaalia uued muuseumid on nüüd täis selliseid täiesti uue kunsti imekauneid töid, mis on nii vaimustavad, elavad, et vaevalt võid silmi uskuda. Ja ainult nii publiku kui ka giidide sajandeid vanad eelarvamused hoiavad veel neid imeilusaid teoseid tund-

matuses. Aga kui palju uusi nimesid on meile veel täiesti võõrad! Ja mitte üksnes meile, vaid isegi itaallastele endile, kes siiani tunnustavad uutest kunstnikest ainult keskpärast Fracassinit.

Nüüsiis, vaatamata minu austusele Kreeka ja Itaalia suurte meistrite ja teiste kunsti vastu, olen ma veendunud, et nende jäljendamine kunstniku poolt on viimasele hukutav.

Ja kui võluv ka ei oleks möödunud aja vana kooli kunstnik, on vaja kiiremini vabaneda tema mõjust ning jääda iseendaks, hävitada halastamatult oma töös iga-augune kõige väiksegi kokkulangevus temaga ning püüda ainult oma isiklike ideaalide ja maitse poole, millised need ka ei oleks.

Olla kaasa kistud uutest kunstnikest ei ole nii ohtlik. See võib kokku langeda talendi enda sümpaatiatega ja avada talle tee uutele avastustele ammendamatu ja igavesti noore kunsti valdkonnas.

ÜHEKSAS KIRI

Hüvasti, Itaalia! Veel kolm päeva sinu üliilusates avarustes, sügava helesinise taeva all, mööda roheisi mahlakaid niitusid, õitsvates paradiislikes aedades, mööda veetlevaid kärarikkaid linnakesi siniste mägistehorisontidega. Veel kolm päeva näen ma neid naiivseid luuslangilööjaid, kuulen voorimeeste kahe rattaga sõidukite meeletut kolinat-mürinat siledal raudsest laavast tänavaparketil, mööda kitsaid kõnniteeta ja politseiniketa tänavaid, peelekivideta ning ilma igasuguste põhjaeurooplase tseremooniateta. Ma olin juba harjunud ja kodunenud selle kitsikuse ja liikumise kiirusega. Samasugustes tingimustes oleks pidanud meil Venemaal iga minut ootama surmasaamist, vigastamisi ja muid taolisi ebameeldivusi, — siin aga sammud rahulikult: tead kindlalt, et need uljad ja tuulehoona kiired hobusekesed on osavate virtuooslike voorimeeste kätes. Ta kihutab ainult siis sellise kiirusega, kui on veendunud, et

jalakäija ja tema tõlla vahel on täpselt pool versokit ruumi — rattad ei riiva isegi jalakäija kuuehölma. Kõrvulukustavad piitsaplaksatused vabastavad momentst tihedalt täiskiilutud tänavad: muudkui kihuta!

Tänavatel kostab väsimatu müra ja pakikandjate, kaubavedajate, laste, eesliite, iseäranis eesliite kisa. Alati näib mulle, et eesel kacbab kibedalt taeva poole, kui ta tõstab oma kannatava pea üles, hakkab katkendlikult õhku ahmides karjuma. Igavesti koormatud oma kasvu kohta tohutu koormaga, alati sissevajunud sel'aga, ilmsete peksujälgedega, ahastab ta kibedalt ja valjult oma raske koorma all. Kuid see rahutu elu ei pööra temale mingit tähelepanu. Ja kõik ümberringi teevad väsimatult oma tööd. Meri mühiseb rannas, Vesuuv joriseb raugematult oma piipu suitsetades. Apelsini- ja sidrunipuud on alaliselt koormatud vil'aga, ja samal ajal nad veel ka õitsesid minu silme all kogu Sitsiilias ja Naapoli ümbruses valgete pruudipär'aditega, pannes kõigil südamed pööritama oma magusa aroomiga. Lakkamatult, väsimatult, juba peaaegu kaks kuud valitseb siin kevad õite kõikvõimalike vormidega. Juba veebruari keskel hakkasid paljaste okste hallil foonil veetievalt õitsema mandlipuud, nende äärel virsikud, aprikoosid, apelsinid, hiljem pirnid, kirsid, õunad, ploomid ja nii edasi. Ja veel siamaani õitsevad hilised õunasordid, laukapuud. Aga kui palju lilli lillede pärast! Viljatuid, lõhnavaid ja isegi lõhnata!

Itaallased käivad õitsvate puudega halastamatult ümber. Rohkeõielisi mandli-, apelsini- ja sidrunioksi müüakse tänavatel ning murtakse niisama lõbu pärast nagu meil toomingaid. Puud aga õitsevad siin nii kaunilt, nagu oleksid tehtud meelega, näitamiseks. Väikesed, vaevalt maapinnast kõrgemale kasvanud puud õitsevad oma kasvu kohta tihedalt. Õitsevad ka suured — näiteks kirsid, nii äämedad, et tuleb kahe käega ümbert haarata, nad on kasvanud laiaks nagu mustpappel ja kattunud üleni õite valgete mütsidega. Ma nägin Tivolis, Hadriani villas, kuidas üks vert' daam, suutmata end tagasi hoida, murdis suure oksa õitsvalt kirsipuult ja käis sellega ringi nagu hiiglasuure lille-

kimbuga. Ja milliseid bukette küll müüdi krosside eest tänavatel! Millised lilleturnid on Firenzes! Milline hulk lilli ja milline valik! Mõningaid lilleliike polnud ma isegi pildil näinud. Kuid elavatena, aedades, loovad nad hoopis nõidusliku mulje. Näiteks helepunased rododendronid Gensanos, Cesarini palatso aias. Kogu puu on õites, ladvatipust kuni rohelise rohuni. Kõik on kaetud helepunaste, vaevalt usutava värvusega hiiglasuure võrskete õiekobaratega.

Raugematud kirikukellad, eriti vanade bütsantsi, romaani ja gooti stiilis ehitatud kirikute tornides, helisevad meloodiliselt. Kellad helisevad hinge ja tundmusega kunsti mineviku parematest päevadest, millest veel suurema selgusega räägivad kirikute jäänused Paiermos, Messinas, Amalfis, Assiisis, Perugias, Sienas, Firenzes, Pisas jm. Renessansi kellad kõmisevad juba kaasaegsemalt ja palju tüütumalt. Kuid vastikult uluvad rohkearvulised katoliku kleerikud. Ehitud nagu nukud, pitsides, kokkupandud täidlaste kätega, esitavad need hästitoidetud veidrikud pikalt oma hääle arvurikkaid fookusi tühjaksjäänud hiiglaslikes katedraalides. Lõputu ja väljakannatamatu on nende raseeritud raukade ja nendega kaasasolevate poputatud poisikeste ulumine, milles pole mingit harmoonilist liitumist. Suurepäraseid katedraalid, täidetud enamikus uhvatlevate maalide ja skulptuuridega, on peaaegu alati inimtühjad. Ainult turistid, punased reumatikesed käes, käivad külgekleepunud giidiga läbi kõik nurgad, püüdes mõnikord kõrvu kinni katta kleerikute ebameeldiva sikumäägimise eest, et kuulata paljusid keeli viletsalt valdavat libekala giidi.

Kui teravalt torkab Itaalias silma, et katoliiklus on oma aia ära elanud. Delikaatsed, südamlilikud ja lõhked itaallased väliendavad juba kartmatult oma vaimulikkonna suhtes avalikku põlgust, hoolimata mustade mantlite, paljaksõetud peade, sandaalide ja pruunide rabalate kannatlikkusest ning leplikkusest.

Arhitektuuris ei suuda ma endale ette kujutada midagi paremat kui on keskaja Itaalia bütsantsi-romaani stiil. XI, XII, XIII ja XIV sajand jätsid endast äärel parimad ehituskunsti näidised. Nende mõõtmed on

grandioossed, kuid mitte kolossaalsed, osade proportsioonid on tabatud jumaliku lihtsuse ja veetlusega. Kaunistused on tulvil mõtet, täis elu ning paigutatud suure taktitundega ja sinna kuhu vaja. Kui palju on neis nooruslikkust, naiivsust ja energiat! Hoonest tervikuna õhkub tema peaidee ühtsust — usu ja vaimustuse ühtsust. Millise mulje jätavad need naiivsed, lihtsad ja ranged pühapiltide mosaiigid! Näiteks Palermo katedraali keskmises apsiidis*. Kristuse kujutus, vaatamata joonistuse vigasusele ja oskamatusse, jätab grandioosse, pühaliku mulje.

Tõepoolest, kui tõepärane on kunstniku siiras meeleolu: Roomas, Püha Pauli basiilikas on Püha Peetri ja Pauli mosaiigid XIII sajandist — need on täiesti primitiivsed kunstiteosed, naeruväärselt vigased, kuid juba esimesest pilgust neile tunnete vaimu tagasitõrjumatu jõudu, sügavat tõsidust, kujunduse pühalikkust. Ja võrdluseks seisavad sealsamas all samade apostlite kaks hiiglaslikku meie ajal loodud kuju, loodud akadeemia professorite, sügavalt haritud kunstnike poolt. Siin on kõik: joonistuse õigsus ja drapeeringu ilu, ja mõte, ja sügavate mõtete peegeldus laubal, kuid need hiiglaslikud figuurid, seistes ligidal meie ees, ei avalda mingit muljet.

Renessansiajastu kogu arhitektuur, mille esindajaks põhjendatult loetakse Püha Peetri katedraali Roomas, jätab nõrga mulje. Olles oma mõõtmetelt kolossaalne, näib katedraal siiski väikesena. Suurepäraselt harmooniline proportsioonides, ei ole ta oma ebaoriginaalsuses karakterne. Kõik temas on šabloonne ja miski ei tuleta meelde «jumala templit». Galeriimaalid kaovad paganliku iseloomuga ornamenteeringus. Rohkearvuliste paavstihaudade laia joonega skulptuurid taotlevad välist efekti — nad on maneerlikud ja tunduvad suures osas isegi võrgutavate ja nilbetena, andestagu mulle lugeja. See ei ole liialdus: Siena katedraali peikonostaasis kuulatavad möödunud sajandi maalid paljusid ingleid täiesti pornograafilises laadis. Selle mulje lõp-

* Apsiid — kiriku poolümmargune juurdeehitus, kuhu tavalliselt paigutatakse altar.

likuks kujunemiseks mängis organist kogu hommikupalvuse kestel, mil ma silmitsesin keskaja skulptuuri, mosaiigi ja freskode riismeid, lausa tantsumotiive, neid lõpmatult varieerides. Seda ülemeelikut muusikat muutis ajutiselt lämmitada ainult vaimulike mõirgamine.

Esialgne kristlus tundis ebausuvormide ahvatlust: olles veel ümbritsetud antiikmaailma meela hiilgusega, hävitas see kristlus vandaalide kombel julmalt neid veetlusi ja alustas oma oskamatu, lapsikut «hinge» kunsti. Bütsantsi kunstnik ei tunnistanud midagi peale range meeoleu ja siira usu oma pühapiltidesse. Ja neist pühapiltidest, vaatamata kogu ebalooslikkusele, võhiklusele, väljendusvahendite skemaatilisele, õhkub jumalikku jõudu ja asketismi südamlikkust.

Kuid vähehaaval valmistasid teadus, klassikaline kirjandus ja poeesia ette Perugino, Raffaeli, Michelangelo. Kunstnikud ründasid kaevamistel kättesaadud skulptuuri paganlike vorme nagu kõrgeimat avastust kunstis. Täie entusiasmiga nendesamade «paganlike puuslike» suhtes, milliseid nii ägedalt purustasid nende eelkäijad, hakkasid nad kopeerima neid paganiuse vorme ning paigutama neid kristlikesse templitesse ja altareile. Michelangelo loob Kristuse kuju Heraklese taolisena kristliku templi jaoks Roomas, aga Sixtuse kabelis kujutab ta Kristust Marsi taolisena. Luuakse paljude sibüllide*, kreeka filosoofide, kristlike pühakute jt. kultus. Vormide oheldamatus nende järglaste juures arenes kavaler Bernini⁴¹ minnalaskvast suhtumisest täieliku jäleduseni oma teatraalse afekteerituse ja vormide häbitu paganliku mängimisega.

Oled täielikus arusaamatuses, kuidas taluvad seda kõike külmavereliselt tõsised elatanud perekonnainimesed — katoliiklased. Igatahes poleks meil tellinud ükski perekond ilmalikku ajakirja selliste erootiliste piltidega, millised figureerivad siin laemaalidel ja kristlike templite kabelites. Harjumatu silmal hakkab äärmiselt häbi, eriti veel siis, kui juhtub olema alaealiste ringis.

* Saatuse ettekuulutajad, antiikmaailma naisprohvetid.

Kaldun võõrale alale — mul on vaja kinni pidada kunstist. Vanast itaalia kunstist on küllaltki palju kirjutatud. See on läbi töötatud niisuguste asjatundjate poolt, et mina võin vaikida, tekitamata sellega vähimatki kahju. Seda kunsti soovivad kõik giidid. Temast karjuvad Itaalia tänavatel isegi poisikesed, pakkudes oma teeneid välismaalastele.

Muuseumides, kirikutes, vanades ja uutes palatsodes, kõikjal, kus vaid leidub teoseid õnnelikust renessansi-ajastust, preraffaellitide * kõrgeväärtuslikust ajärgust, tunglevad nende ees alaliselt peened džentelmenid, pirtsakad leedid, kokkuhoidlikud tõsised sakslased, oma majapidamisest eemalehõlpsed ning suuri silmi ainult oma mehi vahtivad tüsedad sakslannad. Kõik nad on punaste raamatukestega ja punetavate vaimustatud nägudega, käivad kohusetruult läbi kõik nurgakesed, märgivad palju üles, peatuvad kannatlikult kõigi Baedekeri ** tärnikeste ees, isegi hüüatavad ja ohkavad — mõnikord küli selleks, et haigutust ja tülpimust varjata, mõnikord aga selleks, et veidi edvistada oma tundelisuse ja maitsega.

Kui ausalt öelda, siis ei mõista ma põrmugi hukka neid korralikke rikkaid inimesi nende hariduse vajadustega. Pean tunnistama, ma mõistan rohkem hukka isegi vana kunsti. Kõige vanem kunst — jumal andestab mulle — on naiivne, salalik, mannetu ja tihti väga siiras. Aga renessansi õnnelik ajaärk pole ka ilma paheleta. Selle ajajärgu kunsti head näidised on väga üle kuhjatud motiivikestest, milliseid meie skulptor I. I. Podzerov nimetas kankaaniks.

Head teosed era- ja riiklikes galeriides on lausa üle puistatud sellise originaalide ja koopiate, kordamise, järeletegemiste, restaureerimiste purutotra läbipääsmatu rämpsuhulgaga, et igasugune armastus ütleb üles,

* Rääkides preraffaellitide-t mõtleb Repin varasema renessansiajastu firenze kunstnikke.

** XIX sajandi keskpaigas sai üldiselt tuntuks «Baedekerite» nime all turistide reisiuht, mida nimetati selle väljandja nime järgi. «Baedekerite» iseloomustavaks tunnuseks oli selle standardne punane köide. Kunstiteosed, mis väärivad turisti erilist tähelepanu, olid tekstis märgitud tärnikesega.

igasugune kannatus katkeb, et tähelepanelikult vaadata kõiki neid tuhmunud muumiate leegione, mida hoolikalt säilitatakse uhketes ja tagasihoidlikes raamides. Nendega on üle koormatud hästivalgustatud kui ka ilma igasuguse valgustusega saalid. Nad ripuvad luksuslike paleede ja tagasihoidlike galeriide kõigis nurkades.

Kuid oleks liiga tendentslik kinnitada, et need seinad on ainult igavuse ja haigutuste tunnustaks. Oo, kui palju on siin valatud vaimustuspisaraid tundlike hingede poolt! Jah, ma kujutan ette, kui vaimustatud on see hing, kes on palju aastaid unistanud näha neid maailma kunstinäitusi (eriti põhjamaalased, kes on pääsenud välja saatuse karmidest tingimustest ja käredest kliimast), kui õnnelik ta viimaks on, jõudes ükskord nende juurde! Reis, kliimamuutus, kõigega kindlustatud turisti muretu elu, muljete vaheldumine, mugavad uhked võõrastemajad — selline on ettevalmistus sõnaga kirjeldamatute kunstiteosteni. Ja lõpuks, siin nad ongi, silmade ees... Oo, kui palju annab juurde meeleolu, enesetunne! Kui püüdlikult otsib kõigega rahulolev vaataja head, kui heatahtlikult ei märka ta puudusi ega võltsi!...

Tahtmatult kandun ma mõttes vastupidisesse olukorda — meie Peterburi publiku juurde meie aastanäitustel. Elutülpimuse, alaliste hõorumiste ja ebameeldivuste, hemorroidide ja katarride, igavese ametialase alluvuse, südametunnistusepiinade ja solvatud enese-armastuse mõjul viriseb see publik näitustel alatasa:

«Aa, see siis ongi «vaba kunst», need õnneseenud, kes ei teeni üheski departemangus, ei allu ühelegi toimetajale ega kirjastajale!» — «Aga mis see on? Vaadake õige, NN, eks jalg ole ju lühikene! No on ka kunstnikud!» — «Jah, täpselt, no küll on ikka kunstnikud,» korrutab NN. «Seda ei tasu isegi vaadata. Ja eks ajalehtedeski kirjutati, et pole midagi silmapaistvat...» ja nii edasi.

Jah, sellist vana kunsti mitte ainult ei unustata, vaid seda isegi luuakse uute inimeste ettekujutuses uuesti, kohandatakse tänapäevaga, nagu seda tihti juhtus vanaaja filosoofide ja moralistide heade doktriinidega. See on väga hea ja soovitatav.

Kuid pole hea ega soovitatav see turistide hoolimatus Itaalias uue kunsti vastu, mis Itaalia ühendamise ajast peale on uuesti õitsele puhkenud täiesti omapärastes õites. Rahvuse vaimu tõus kuuekümnendatel ja seitsmekümnendatel aastatel avaldus ka andeka rahva loomingu. Väheldased muuseumid, kuninglikud lossid, linna raekodade saalid provintsi kongresside pidamiseks andsid varjupaiga uue Itaalia kooli maalidele ja joonistustele. Neid uusi muuseume, millest ei räägita isegi reisi-juhtides, ei külasta välismaalased peaaegu üldse ning itaallased ise ignoreerivad neid. Ja samal ajal, kui muuseumid vanade, ei millegi poolest huvitavate kroonuliku vana Rooma jäänustega aina laienevad ja neid üha juurde tekib, kusjuures neid püüdlukult soovitatakse turistidele tasu eest külastada, ei tea neist uutest saalist keegi midagi. Neid tuleb otsida, jännata lubade saamiseks tähtsate ametiisikutega.

Kuid neis uutes kollektsioonides on nii palju huvitavat, värsket, säravat nii koloriidi kui tundejõu osas, et tahtmatult hakkad imestama, et need pärlid on nii vähetuntud. Kas või näiteks Rahvuslikus Rooma Muuseumis asuv suur Luigi Nono⁴² maal — mahajäetud neiu Veneetsia maalilisel kaldapealsel. Ehavalgus pilvede vahelt reflekteerub kogu maalik: laevade purjedel, vihma-veelokudel, langenud sügisestel plataanilehtedel, põlvitaval figuuril ja raidkujudel balustraadil — kui palju elu, kui palju muljeid, poeesiat! On veel palju teisi suurepäraseid maale. Võtkem Achille d'Orsi pronkskuju, mis kujutab väsinud, rusutud vanameest, kes on abitud maha langenud, tohutu suur kirka soonelistes kätes, silmis nürinenud pilk.

Hunnitu kodumaa sooja taeva all on itaallased muutunud suurteks tööpõlguriteks. Varahommikust hilisõhtuni logelevad tervete ja alaliselt jõudeolevate inimeste salgad oma lustakatel väljakutel. Mängivad keeglit, veeretavad siledatel teedel ketast või mängivad sõrmemängu varjurikastes puistikes ja tuttavates trahterites. Töö viinamarjaistandikes ja köögiviljaaedades veeretavad nad idiootide ja selliste vanameeste kaela, nagu see pronksist ligimene, nagu nimetas autor oma raidkuju...

Aga kui palju on kogu Itaalias püstitatud suurepäraseid monumente Itaalia ühendamise viimase ajajärgu tegelastele! Kui palju imekauneid marmorist ja pronksist hauasambaid on Genuas, Milaanos ja teistes linnades! Kõiki neid inimesi on kujutatud tänapäeva riietuses, mehi palitutes, pintsakutes, naisi siidis, pitsides ja teistes meie aja tualettides, mida nii põlgavad tõelised kunstijüngrid. Need uusima skulptuuri ja maalikunsti teosed on väärt pikka omaette artiklit. Ma ei ole võimeline neid teoseid isegi loetlema. Hauasambad: Francesco-Sava Messiina kalmistul, G. Scarphi töö. Genua kalmistul — Morengo Sconzi, Navone, Scazzi, Vila Scalti, Lorenzo Orengo (elatanud naise kuju), Rothi⁴³ ja teiste tööd. On isegi suurepäraseid loomulikust suuruselt suuremaid kujusid ja terveid marmorgrupe, millel puudub autori allkiri üldse. Teostuselt on nad elavad, loomulikud ja erakordselt sügavaimelised. Ma ei saa siinkohal jätta meenutamata hauasammast Obolenska-
le⁴⁴ Rooma luteri usu kalmistul, M. Antokolski tööd. Pärast pikka vaheaega nägin ma seda originaalkuju kohta ning olin üllatatud selle ilust, poeesiast ja siirusest. Selle ilusa neiu nägu ja kogu figuur on hingestatud seletamatust meeleolust, hoopis erilisest hingeseisundist, millel pole kohta reaalses maapealses elus. See on maine hing ja mis on irdunud argipäevastest askeldustest, tunnetab endas maailma harmoonia sügavust ja tõsidust.

Raske ning võimatu on sõnades edasi anda tõelisi ideid ja tabamatuid tunnetusi, milliseid kutsuvad esile täiuslikud kunstiteosed... Ja mul pole aegagi, ma ruttan Pariisi. Tahaksin kiiremini näha viimase kunstivoolu vilja — mõistatuslikku sümboolismi, millest mul oli ettekujutus ainult kuulduste ja halbade ülesvõtete põhjal. Samuti olin ma näinud selle suuna matkijaid ja järglasi, kuid matkijad on minus alati tekitanud haledameelsust ja põlgust, järglased aga alati labastavad oma usku. Kõige vähem kannatan ma kunstis sektantlust. See variserlik kummardamine kunsti seadusandjate ees on siiras ainult piiratud mõistusega inimeste juures, kuid see on igav nii elus kui ka kunstis.

Pariisi, Pariisi! Seal töötatakse välja kunsti viimast moodi. Ma tahaksin öelda: viimast sõna, kuid seda ei

saagi olla, aga viimaseid moode saame me alati Pariisist. Ja tõesti: prantslased on keevaverelised ja väsimatud uuenduste otsingutes. Igas kunstiharus töötab seal selline hulk asjaarmastajaid tööentusiaste, nende saavutusi kiidetakse kogu maailma poolt, nii et nad seisavad ammugi väljaspool igasugust konkurentsi. Kogu maailm haarab kiirelt nende leiutistest kinni ja matkib neid. Ja neile jääb ainult leiutada, leiutada...

Kuid loomupärane leiutamisevõime on kõige harvemini esinev nähtus looduses. Seda on inimestele antud väga kasinalt. Loodus armastab ühe motiivi juures peatuda kaua ja töödelda seda täiuslikkuseni ning igakülgselt. Liigne mõistuse pingutus leiutamisel kahandab ainult aju jõudu ja loob moonutatud originäale. Kuid nendes aruteludes pole midagi uut. Kiiremini uudiste juurde Salongi, näitusele! *

KÜMNES KIRI

Marsi väliaku salong. Raudpavilioni suurepäraseid saalid — jääk suurest näitusest. Uhked kupliga ühendatud trepid, lai valgus ülalt ⁴⁵. Maalide saali sissekäigu kõrval sundis mind peatuma kamina valgest kipsist skulptuurdekoratsioon. Kaks karüatidi kamina nurkades kuiutavad jässakaid söekaevureid. Keskel asetseb lõkkesse vaatava vanaeide büst. Need figuurid on voolitud hea maitsega ja asjatundlikult, kuigi siin ei saa jääda märkamata Michelangelo ja Rodini lõpetamata tööde mõju. Kõik kokku aga on suurepärane.

* Pariisi kaarpegse kunsti näitus nimetati Salongideks (Salon). Kuni 1890. aastani oli Salong kunsti näitus koondis, mis korraldas vabariiklike näituse Champs Elvseel suure lae saalides, 1890. aastal lõid kunstnikud reaalid lõhku üldisest koondisest ja moodustasid isikliku Salongi Marsi väliakul (Marsi väliakul asuvate näitusevõimaluste nime järgi). Champs Elvseel asuv ametlik Salong eksisteeris edasi akadeemilise kunsti keskusena.

Ent ma ruttasin maalide juurde. Astusin üle läve ja ... kokkusin. Mu pilk libises üle kogu hiiglasliku saali ebaloomulikult valendavate maalidega ja mul hakkas üha õudsem nende väljanägemise ning sisu pärast. Näis, et olen sattunud hullumajja. Kord torkasid silma moonutatud esemete ebaloomulikud värvid, siis paljastatud kehad, enamikus naiste omad, uskumatutes asendites, võimatult suurendatud kehaosadega ja ilmselt hullumeelsete laadi liigutustega. Maalide kompositsioon on väljaspool igasugust kriteeriumi. Siin valitseb täielik loomuvastasuse, maneerlikkuse, vastandamiste, valguse, komponeeringu ja värvide tohuvabohu. Kõik need pildid näivad nõdrameelsete teostena, nende sonimisena, nende jõuetusena viia lõpuni oma kiirelt muutuvaid fantaasiasünthesisi...

Sellised on andekamad teosed, mis tõmbavad jalamaid vaataja tähelepanu endale. Vähehaaval kohanevad ja harjunud üldise patoloogilise tooniga, hakkasin ma vaatlema juba rahulikumalt, jätmata vahele ka teisejärgulisi töid.

Siin pani mind hämmastama diletantismi läbipääsmatu mass, mis on kõige immateriaalsem, maitsealage, kirjaoskamatu. Ja kõike seda maskeeritakse pseudo-kunstilise lõpetamatusega, see tähendab lihtsalt alga asjaarmastaja vaevalt lubatava plätserdusega, andetu ja tuimaga... Milline sündsusetu vaatajate ekspluateerimine! Kas tõesti ei leidu siin kohtunikke, kes praagiksid välja need kõlbmatud tööd?

Kontsertidel, teatrites koostavad antreprenöörid näitetruppe ja eeskavasid suurima ettevaatlikkusega, et publik välja ei vilistaks, siin aga figureerib iga vohik ja soperdaja karistamatult kõrvuti talendiga. Iseenesestki mõista, kui oled saalis, kus ripub kuni kolmsada pilti, pisut ringi vaadanud, leiad kolm-neli korralikku asja. Ent millist vaeva see nõuab, leida selles viletsate maalide leegionis vastuvõetavat! Ja kuidas küll väsitavad need suurepäraselt valgustatud ja kaunitult dekoreeritud saalide anfilaadid, vaatamata oma rahustavatele baldahiinidele ja uhketele sametdiivaneile ja -järeidele! Need kunsti monstroidid ja ebardid ei ärata mingit huvi, minneid tundeid. Ebameeldivalt ärritab ilmne andetuse

ohjeldamatus, mis püüab end näidata virtuoossena. Piinlik on vaadata neid nõrgalt ja katkeliselt joonistatud silmatorkavaid, enamasti meelalt eputavaid naiste paljastatud kehi. Eriti hale on näha kõrvuti lihaliku ebakõlbelise fantaasiaga uute voolude silmakirjalikku religioossust, neid labaseid, kate ja kogu keha mannekeenlike liigutustega figuure, mis kiiutavad võimatute näoilmetega pühakuid ja on värvitud luitunud, vaevumärgatavate värvidega.

Impressionistid surevad ilmselt välja, nad on iganenud, nende arv on väiksemaks jäänud. Teinud oma töö — värskendanud kunsti akadeemilisele rutiinsele suunale iseloomuliku rõhuva pruuni värvi koloriidi ja tingliku kompositsiooni hülgamisega — kaldusid nad ise lillakate, helesiniste ja oranžide reflekside rutiini. Vahetute muljete värskus asendus neil olukorra ekstsentrilisusega, karjuvate efektidega ning tingliku kireva maalimisega eredate, tugevasti valgendatud värvide, punktide ja joonte abil.

Muide, oleks olnud ebaloomulik, kui impressionism oleks kauaks püsima jäänud — impressionism kui põhimõte, mis tunnistab ainult vahetut muljet loodusest, vaadeldava juhuslike joonte tabamist. Kunstnik on esijoones loominguline natuur, fantaasiaga õnnistatud individuaalsus, kellele on ikestav alaline allumine terve korporatsiooni ühele doktriinile. Temas kui oma momendi ülesannete peegeldajas tekivad äkki otse vastupidised motiivid. Impressionistide elava realismi asemel, nende orjaliku kummardamise asemel looduse juhuslikkuse ees tormab ta sümbolismi, kus loodusevormid leiavad tinglikku kasutamist, muundavad ebaloomulikult oma kuju ja neid kombineeritakse kunstniku haige vaimu kõige ebatõelisema ja fantastilisema ettekujutuse kohaselt. Sümbolismis on alati palju tinglikku, väljamõeldut, teoreetilist — need on kõik raukuse tunnused. Igal juhul on see midagi uut, ebatavalist, veel seniolematut kunstis.

Kuid nende nõrkade lõuendite, akvarellide ja kartongide juures ei suutnud ma kuidagi tõsiselt keskenduda. Lahendada neid maalialaseid hieroglüüfe on igav. On vaja pöörata pea peale kogu tavaline loogika, ja mis

peaasi, on vaja tunda nende tarkpeade tingmärke. Nagu näete, see pole p u h a s kunst. Kunsti võetakse siin kui vahendit, et kiiutada probleeme tinglike vormide, väljamõeldud koloreerimise, ebahariliku valgustamise, looduse orgaaniliste vormide ebaloomuliku liitmise kaudu.

Ja kõik need on ainult katsed, eksperimendid, mis kaugeltki ei saavuta kunstilise teose terviklikkust. Mind aga, nagu ma juba ütlesin, ei sunni peatuma mitte mingisugused, isegi mitte autori õilsad eksperimendid, kui tema teos on halb, see tähendab, kui temas ei ole siirast hingestatust. Vormi ebataiuslikkus, saamatus, primitiivsete võtete kohmakus — kõik need puudused võib unustada hingestatud tervikliku kunstiloomingu ees, nagu seda on paljud IX—XI sajandi mosaigid (Messiinas, Salernos ja teistes Itaalia linnades). Kuid see jääne silmakirjalikkus tänapäeva inimese juures, kes pingutab, et näida naiivsena, lapselikult heldinuna südamelehtsuses! Hallipäisel laliseda lapsekeelel, käia kolmeaastase põngerja riietuses — see on ju veider. Kuid Pariisis on ka selline veidrik olemas, see on kuulus Puvis de Chavannes⁴⁶, kes on loonud terve koolkonna selliseid lapsi mängivaid tegelasi kunstis. Süžeed oma teostele võtavad nad (traditsioonide kohaselt) kas religioonist või on kõige üllamad, patriootilised. Nende teoseid hinnatakse kõrgelt, neile antakse rahvuslikke tellimusi hinge ja moraali tõstmiseks. Just nagu usu languse ajal jumalatesse tekkis Vana-Kreekas suund arhailiste, algupäraste jumalakujude loomisele, nii ka nüüd Pariisis, Pantheonis*, *Hôtel de Ville*'is** ja paljudes teistes riigiasutustes, mis on luksuslikult taastatud ja suurepäraselt dekoreeritud, on sein- ja laemaalid teostatud Puvis de Chavannes'i ja teiste samas laadis töötavate kunstnike poolt. Tänavusel näitusel Marsi väljaku Salongis esineb kuus Puvis de Chavannes'i tööd, mis on valmistatud tellimise peale *Hôtel de Ville*'ile.

* Prantsuse tähtsate tegelaste hauakamber, mis on saanud oma nimetuse kõikidele jumalatele pühendatud antikaja templi järgi.

** Linna raekoda.

Esiteks laemaal: «Victor Hugo annetab oma lüüra Pariisi linnale». Victor Hugo on joonistatud valge lubja foonile tindiste nõrkade, jõuetute määrdunud kontuuridega. Valges antiikses drapeeringus antiikse naise (Pariisi linn) ees seisavad, veel mingisugused figuurid — nad kõik on valged, mannekeenlike liigutustega ja täiesti ilmetute valgete nagudega, mis on piiratud laia halli kontuuriga. Siin-seal on lastud sedasama tinti laiade valguda, taust aga on maalitud kuldse mosaiigi alla, nõrgalt ookruga värvitud ruutudena. Neli kaarjoont kujutavad: 1) patriotismi, 2) armulikkust, 3) kunstnike indu, 4) intellektuaalset kollet; kuus «timpanit»: 1) mõistust, 2) fantaasiat, 3) ilu, 4) kartmatust, 5) mälestamise kultust, 6) viisakust.

Kõiki neid *pannoosid võib kirjeldada ainult nende koomilisest küljest. Nad kõik on elutud, igavad ja pent-sikud... Kuid prantslased on neist töödest vaimustatud. Suurtes gruppides vahib neid aristokraatia. Neid töid arutatakse — ja seda ei tee ainult prantslased: vene kunstnikud ja korrespondendid, kes kirjutavad kunstist, daamid võõrastetubades ja tänavatel — kõikjal räägitakse Puvis de Chavannes'i töödest.

Marsi väljaku Salong on tasemelt madal, täidetud uskumatu hulga mitte kuhugi kõlbavate plätserdustega. Enamikku seal väljapandud töid poleks meil vastu võetud isegi akadeemia näitusele. Kunagi varem pole mulle veel silma torganud selline õudne langus kunstis. Ma puhkasin meeldivalt meie noore kunstniku Kostjenko⁴⁷ lihtsa töökeste juures. Nii päike, õhk kui ka meie provintsitegelase elav ilme loomaaia ees ilma iga-suguste vigurdamiste ja liialdusteta on teostatud lihtsalt ja laia tõmbega. Vürstinna Eristova pastellis teostatud portreed, allkirjaga Mary, peatavad vaataja samuti tahtmatult oma teostuse ranguse, maitse, loomuliku tooni ja suurepärase range joonistusega. Prjanišnikovi väikesed tööd on küll kuivavõitu, kuid säravad meeldivalt oma loomuliku koloriidi värskusega. Kuid tasuks kõigi piinade ja tülpimuse eest Salongi lõpmatu-tes saalides puhkasin ma naudinguga välja meie I. P. Pohhitonovi⁴⁸ miniatuursete pärlite ees. Tema kümnest tööst on enamik maalid Torre del Greco

Naapoli lahe ääres. Kui palju sära, värskust, milline joonistuse ja tooni väljapeetus kõikjal, eriti aga ehituste juures! Kuni täieliku illusioonini. Figureid joonistasid nii ainult Fortuny ja Meissonier. Vaatamata figuride mikroskoopilistele mõõtmetele, on nad laitmatult ja sügavalt läbi uuritud väljas, päikese käes, kõigi väiksemate vormide painetega ning näivad olevat loomulikus suurus.

Minu kirjeldus kujuneb väga tendentslikuks, nagu oleksin ma võimeline kiitma ainult enda, vene oma. Hakkan pingutades meelde tuleama, mis on minus tekitanud kas või mingisugusegi mulje — ja, iseenesestki mõista, ei saanud ju olla, et välismaalastel poleks suurepäraseid teoseid. Delance'i⁴⁹ maal, dekoratiivne pannoo kaubandustribunalile Pariisis: 1258. aastal saadab kaupmeeste vanem korporatsiooni sündikaat Etienne Boileau' juurde käsitöölase raamatu redigeerimiseks. See töö on teostatud värskena ja loomulikuna, maalitud laia pintsli tõmbega, haruldaselt julge virtuooslikkusega, näod on tüüpilised, ilmekad. Kahju ainult, et kunstnik arvata-vasti saali dekoratsiooni üldmulje huvides pidas oma kohuseks teostada maal kõige õrnemais akvarelltoonides. Maalil on praegugi juba luitunud akvarelli välimus. Kui ekslik on karta värvide tugevust dekoratiivmaali juures! Seda ei kartnud Raffael, Michelangelo, Perugino, Pinturicchio, Masaccio, Ghirlandajo, ja milliseid suurepäraseid teoseid nad löid! Ja nüüdki, seistes nende teoste ees, ei kaeba keegi tugevate värvide üle. Aga Pinturicchio tööd on isegi pealeliimitud reljeefsete kuldesemetega Siena katedraali raamatukogus säilinud, nagu oleksid need äsja maalitud, ning see loob veetleva efekti, hoolimata isegi värvide toorest eredusest ja kontuuride teravusest⁵⁰.

Marsi väljaku näituse naelaks, kui juba Pariisi tavade kohaselt nael peab olema, peetakse kahte teost: J. Béraud' «Risti tee» — Kolgata, kuhu Kristus kannab oma risti, saadetuna tänapäeva inimestest. Teine — belglase L. Frédérici «Kõik on surnud».

Saksa kunstniku Uhde osava käe alt ilmub nüüd palju maale, kus Kristus viibib koos praegusaegsete inimestega. J. Béraud ei too esimest korda Kristust meie aja

miljõesse. Tema praegusel maalil on rahvas jagatud kahte leeri. Vasakul pool väljendab igast seisusest kodanlus oma viha Kristuse vastu žestidega, kisamise ja kividega, ähvardades suurt kannatajat. Paremal pool, vastas, ootavad põlvitajad vagameelselt, katoliiklaste kombe kohaselt ristatud kätega tema õnnistust. Laulatuseks valmis pruut ja peig, haavatud soldat ning kurnatud kehvik moodustavad hoopis erilise stseeni hr. Béraud' ⁵¹ maal, peab ütlema, odavas, tendentslikus ja sugugi mitte kunstilises maal. Selles pole näha ei siirust ega annet. Masside maitse osav arvestus teeb siin oma töö. Kunstnik on üsnagi paindlik inimene: kellele siis ei meeldi, see usulise iseloomuga moraalne suund! Kõrval seisab tema maal, mis on hoopis teiselaadne: mäekünkal lamava ja muretult paberossi suitsetava pintsakus ning kübaraga noormehe ees defileerivad otse õhus, isegi ilma pilvedeta, tänapäeva piigad erinevate iseloomude ja päritoluga: aristokraatne neiu lornjetiga, grisett muigega näos, kankaanitantsijanna taeva poole heidetud jalaga ja nii edasi, kuni lihtsate kaubakandjateni ja majateenijateni. Kõik need piigad on tänapäeva riietuses. Kui see aga pole mõnele vaatajale maitse järgi, siis seisab kõrval väike portreeke vanakesest kirjanikust (*Armand Silvestre*), kes suitsetab ja keda õlgadeni varjavad kaks alasti muusat. See pilt on maalitud eriti püüdlult. On veel kolm portreed, juba ilma igasuguste pretensioonideta ja samasugused väikesemõõtmelised.

Teine nael — hullumeelse belglase Wiertzi ⁵² mõjutusel — L. Frédéric ⁵³ oma maaliga «Kõik on surnud» tuletab täielikult meelde selle tunnustamatu geeniuse Brüsseli muuseumi. Samad pruunid kontuurid, samasugune hulk paljastatud kehi, ainult et need on hoolikamalt maalitud ja rohkem individualiseeritud subjektid — lapsed, naised, mehed. Maal on kahvatu, kirev ning vana käsituslaadiga. Kuid olles süvenenud maali sisusse ja harjunud lõmastatud surnukehadega, verevoolamiste ja vereloikudega, hakkad eraldama ülevast voolavat hõõguvat laavat, langevaid ja inimesi lõmastavaid kive, tulest hõõguma lõõnud pilvi. Suitsu ja tulelõõma keskel haarab kidur jumal Seebaot meelehei-

tes kinni oma hallist peast. All, paremal, on ainult ühe nooruki figuur — samuti nagu kõik teisedki on ta surnud — riietatud musta mantlisse, tegumoega nagu vaimulikel, ja sellel figuuril lamab mahajäetud mõök.

Kolmandaks näituse naelaks on täiesti põhjendatult Tissot' ⁵⁴ akvarellid — suur seeria akvarelle evangeeliumist. Väga huvitav kollektsioon. Vahele pole jäetud ühtki sündmust evangeeliumist, mõnedest on aga antud mitu lahendust ja mitmest küljest. On asi, mis on tulvil originaalsust, fantaasiat, kunstilisust. Mõned kompositsioonid langevad ühte meie Ivanovi samateemaliste illustatsioonidega. Eriti veenvalt mõjuvad maalid selle kohaliku loodusega, mille keskel kulgeb ja areneb jumal-inimese elu. Palju ilmekust, palju tüüpe. Kahju, et autor laseb end liialt kaasa kiskuda käesoleva aja kohalikust karakterist. Ja tihti kujutab ta põliste juutide asemel Kesk-Aasia tatarlasi ja araablasi nüüdisaegses lihtrahva reaalses miljöös. Tolle aja vanadel mälestusmärkidel pole kuskil leitud kinnitust sellisele sarnasusele. Kunstnikud aga kasutavad tihti Horace Vernet' ⁵⁵ vanaaja moderniseerimise viisi. Kujutades seda keskkonda lihtsa jämedakoelise rahva näol, kaldus Tissot jällegi tõest kõrvale: tol ajal olid siin ka kohalik aristokraatia ja jõukas kodanlus, kes elasid luksuses, uhkeldades pikkade rikkalike riietega, kulla ja vääriskividega. Mõned kannatusstseenid on šaržilised ja on kaldunud oma süžeelt vanasaksa käsituslaadini. Siin on üks sellesama Tissot' olimaal: mingisuguste varemete kividel istuvad murest murtud mees ja naine. Küljetsi mehe poole on aset võtnud Kristus, piinatud ja haavade kaetud. Ta on pannud oma verest punaseks värvunud okaskrooniga pea õnnetu ligimese õlale ja näitab sellele oma haavades käsi. Maal on ebameeldiv oma punakaspruuni tooni ja väljendusliku külje rohmakusega ning on väga lähedane XIII ja XIV sajandi «kannatusmaalidele». Publik tunneb veel suurt huvi evangeeliumi süžeede nagu kõigi teistegi vastu, kus võib näha ülima korra ideede helkimist. Nagu üleval. Béraud' «Kolgata» ees, nii liigub ka siin pidevalt ja lakkamatult vaatajatevool, avaldades valjult oma muljeid.

Peab ütlema, et Pariisi publiku heatahtlikkua on imestamapanev. Kõige keskpärasemates töödes leiab ta häid külgi ja ruttab valjult neile tähelepanu osutama: ma ei kuulnud laiusi isegi kõige halvemate plätserduste kohta.

On palju häid portreid. Eriti meeldis mulle üks — inglase Whistleri töö⁵⁶. See kujutab täies pikkuses kirglikku sportlast, kes on üleni hallis: hallid on kondiste jalgade ümber pingulolevad sukad, nokkmüts, mis vaevalt katab rahutut pead. See noor, elust karastatud inimene on täielikult haaratud mitmekülgsest spordimaailmast. Näib, et ma olen kohanud teda Naapolis, ja mitte üksi teda. Ta on eeskujulik ratsutaja, jalgrattur, suurepärase aerutaja kitsal kergel sõudepaadil, esimene kõigis mängudes. Ta on läbi sõitnud kogu ilma, on läbi teinud kõik. Ja nüüd siis, olles veel tulevaste vägitegude inertsi seisundis, juurdleb ta kirglikult, mida võiks veel välja mõelda, et üllatada seltsimehi, kes peavad teda juba ammu esimeseks kõigis meelelahutustes ja seiklustes.

On aeg lõpetada sellest Salongist. Kiri kukkus välja pikk ja vähehuvitav. On veel üks Salong, tunduvat suurem, Industriaalpalees. On veel üks «sõltumatute» Salong — maalikunsti anarhistide oma.

Kuid nendest juba teine kord, kui ei kao tahtmine kirjutada ja välja kutsuda skandaalseid vaidlusi, mida meie juures nimetatakse poleemikaks.

Pidin unustama: mõni sõna skulptuurist.

Marsi väljaku skulptuur ei ole rikas isegi arvuliselt. Nagu alati prantslaste juures, on see küllastatud tunnetest. Palju on Rodini⁵⁷ ja Michelangelo matkimist. On saanud kombeks: tahumatust, juhuslikust marmortükist töödelda välja äärmuseni viimistletud pea või osa figuurist kõrgreljeefi kujul. Eriti üllatab siin ideede vaesus prantsuse kunstis. Skulptuuris kui kulukas kunstis tunnevad südametunnistusega kunstnikud vajadust valgustada mõistusega oma kapitaalset tööd, ja tekivad kurioosumid midagi nr. 5 taolist: Barnard lõi kaks kolossaalset pimedat, lihaselist, jõurikast, noort, kuid lõhkrat idioti. Üks lamab, teine seisab kummargil ja toetub lamajale jalaga, mis on pöidapidi kokku kasva-

nud ja lamaja reiega ühte sulanud. Selle kolossaalse grupi all on tekst: «Ma tunnen endas kahte inimest» — *«Le sens deux hommes en moi»*⁵⁸. Tarbekunsti osakonnas — *objets d'art** — on imeilus miniatuurne grupp: terasest rüütel suudleb elevandiluust feed. See grupp on loodud haruldase peenuse, elegantsi ja ilmekusega.

Taanlane Hansen-Jakobsen⁵⁹ pani näitusele välja paitsutatud musklitega inimese, kes lamab rahutult, ebamugavalt ja vahib taevasse. Alla on kirjutatud «Astronoomia». All on pikk tsitaat: *«Le Sphinx, au regard étonné, au sourir mystérieux, c'est L' Astronomie»*** jne.

On veel kohutavalt paks lamav naine marmorist. Ta on katnud kätega pea ja peitnud näo, jättes publikule vaatamiseks oma ülemäära suure keha. Näitusele on välja pandud paljastatud vanaeit, kes on kohutav: ta vahib aukuvajunud silmadega, hirmutades oma välja-nägemisega: «Küll te kõik veel tules põlete.»

Muuseas seisab siin kamin, mille dekoratsioon kujutab vastikut pornograafiat ja on nii andetu töö, et kuidagi ei suuda aru saada publiku kannatlikkusest ja žürii pimedusest. Paneb imestama, kuidas sellised avalikud kõlvatud orgiad kunstis on saanud siin eluõiguse! Ning selliseid paigutatakse näitusel kõrvuti naiivse usu ja lapselikult harraste teostega. Sellel turul võib kõike saada.

* Tarbekunsti tooted.

** «Imestava pilguga, salapärase muigega sfinks — vaat kus Astronoomia».

Lisad

MINU VAIMUSTUSPUHANGUD

O lles hellasti koheldud, kuulsaks tehtud ja vastu võetud säärase aupaklikkusega, et isegi südame-tunnistus muutub rahutuks kogu selle teenimatu au pärast, lasen ma oma sulest välja raamatu. Erinevatel aegadel, erinevate meeleolude mõju all on kujunenud välja terve eluring, lapsepõlvest kuni vanaduseni.

Sissejuhatuse asemel soovitan ma mälestusi oma elu kõige huvitavamate hetkedest. Me ei hinda neid, jätame nad välja, isegi häbeneme neid ja vaikime nad maha. Ma skitseerin neist eskiisid, lühikesed katkendid.

I

Üks esimesi vaimustustuhinaid oli mul juba varajases lapsepõlves Osinovka tänaval. Meie tänav muutus järsku üleni teiseks: nii tared, mets Donetsi taga, nii kõik inimesed kui ka poisikesed, kes jooksid meie tänavale — kõik oleks olsekui heledamalt särama löönud. Kaugel, tänava lõpus, hakkasid läbi kõrgele tõusnud tolmu särama valgete hobuste seljas ratsutavate polgu

pasunapuhujate vasksed pasunad. Ühes joones õõtsusid soldatid hobustel, nende kohal aga värelesid linnukestena terve polgu piikide sultanid. Ikka selgemini kostis mõõkade lõgin, hobuste pruuskamine ja eriti hele hirnumine. Ikka ligemal ja selgemini läikisid läbi tolmu valjad ja vahuga kaetud kangsuurauad.

Ja äkki oleks nagu see kõik korraga üles karanud kogu tänava pikkuses ja veerenud üle kogu taeva: rõkatasid kõlavalt pasunad!

Need helid kandusid rõõmsalt mööda Donetsi, teiselepoole Malinovski metsa ja kõlasid vastu kõigis Pristeni aedades. Lõbu levis edasi laia lainena, ja isegi Gridini mäe taha — linnani. Oleks tahtnud karata, hõisata, naerda ja nutta, veeñeldes meeletult mööda teed...

Oo, muusika! See on mulle alati tunginud üdini. Esiimesel korral, kui meie maja puhtal poolel mingisugused härrad korraldasid balli, tuli palju muusikamehi suurte viiulitega ja kui keelpilliorkester hakkas kriiskavalt mängima, näis mulle millegipärast, et on saabunud maailma lõpp, ja mul läks silme ees mustaks...

Ma ootasin juba üldist hukkumist ja imestasin, et kõik on rahulikud ja isegi rõõmustavad millegi üle ega nuta.

Ainult. Ainult. Rjadova sai sellest muusikast nagu minagi aru, kõigi eest. Ta kõssitas pisarsilmil, siis hakkas vaikselt nuuksuma ja teda haaras vappekülm. Ta kukkus rōdul pikali ja peksles vastu põrandat, kuni ta üles tõsteti ja meile viidi, kus teda veega pritsiti, sosis-tades, et see on «kurjast silmast» ja et temast on tarvis «kuri välja ajada»... Ma pidasin vastu, hiljem harjusin orkestrihelidega ja mulle hakkas see sütitav kuristik isegi meeldima. Ümberringi aga tantsiti nii lõbusalt paariviisi või mängiti ringmängu...

II

Ükskord, kui olin küllalt kuulanud ema lugemist pühakute elust ja eriti püha Markuse elust, kes päästis end Thrakia mäel, ei saanud ma kuidagi uinuda. Üha

järeleandmatumalt valdas mind soov saada pühakuks: oleksin tahtnud kiiremini põgeneda kõrbesse... Seal on kaljud, kuristikud, lõvid, mina aga värisen üleni palavikus ja jooksen ikka kaugemale, ronin ikka kõrgemale mägedesse... Kõik kangastub selgelt: olengi juba kaugel ja sead end koopasse elama.

Ja siis, suurel laupäeval, tuleb minu juurde nagu Markusegi juurde püha rauk. Me mõlemad oleme ranged paastuad. Kuid siis, kui saabus lõunasöögi aeg ja me «neelasime sülge», võttis mu sõber välja kanamuna ning pakkus seda meie söömaajaks. Ja me sõime muna suurel laupäeval ning teadsime juba, et meile andestatakse see andestamatu patt — suure paastu rikkumine. Ja ma kujutasin endale selgelt ette oma pühakut: ta on väikest kasvu, üleni hall ning tema näo ja käte värv on «nagu datli koor».

Hommikul otsisime kaljude vahelt ja sügavatest kaljupragudest metsmesilaste mett...

Oma unistustes sattusin ma täielikku vaimustusse: mul hakkas palav ja ma oleksin tahtnud juba põgeneda, põgeneda tagasi vaatamata. Ma tõusin oma väiksest diivanilt, panin midagi selga ja tasakesi, kikivarvul, läksin ukse poole.

Ema kuulis minu kahistamist.

«Kes see on? Oled see sina, Iljuša? Kas sa oled haigeks jäänud? Kuhu sa lähed?»

«Ma tulen kohe tagasi,» vastasin mina.

Seni kui tegin lahti eeskoja raudriivi, seni kui ma jõudsin majatrepile, kus mind võttis vastu värske õhk ja tuuleiil, virgusin ma oma vaimustusest. Mõne aja pärast hakkasin külmast, magamatusest ja segasest olekust lõdisema. Isegi hambad hakkasid lõgisema ja ma pöördusin tagasi. Lävel sattusin emaga vastakuti. Ta oli väga mures, et ma nii kaua ära olin ja tuli mind juba otsima.

III

Imeilus ilm! Palav päev. Soe lõhnarikas joovastav mai. Lopsakaks kasvanud puuviljaaed on üleni täis tiki-

tud õistvate sirelite suuri õiekobaraid. Violetsete okste rasked kobarad joovastasid peale igavesti noore aroomi veel roheliste metalsete põrnikate terava lõhnaga. Iga-sugused põrnikad kihasid, sumisesid ja sukeldusid tõu-geldes hulgakesi õiekobaratesse ja joobusid nende uhke-tes mahlakates lehtrites. Kolme-, viie- ja isegi seitsme-leheliste õite suurus meelitas silma. Kuid ma ei otsi-nud neid enam. Olin kõrvuni armunud ning lõomasin kirest ja häbelikkusest... Neis põosastes ma ootasin: kohe peab tulema minu kõige salajasemate ja kirglike-mate unistuste põhjus. Ta on nüüd juba kaheteistkü-mneaastane. Juba ammust ajast jäi mul selle tütarlapsega kohtudes hing kinni, ma tardusin iga kord sellest ajast alates, kui nägin teda esmakordselt alles seitsmeaasta-sena, väiksena... Ilusasse läikivasse joonistustega kau-nistatud ümbrikusse oli mul juba ammu kogutud palju trükis avaldatud armastusest kõnelevaid salmikesi tema jaoks.

Üks nendest on selline:

Teid armastan nii kirglik-kuumalt,
kuis kuulnud te ei ole veel;
kas süüdi ma, et asjatunult?
Mu vastu külmaks jääb te meel.

Ah, seal ta tulebki... Riidetatud suviselt, valgustatuna sireliõitelt reflekteeruvaist päikesekiirtest, võttis ta suuna siia. Tõmbusin tiheda põõsa varju... Mu süda hakkas nii kloppima, et pillasin ümbriku, kuhu olin pannud peale salmide veel väikesi pildikesi. Tuikudes haarasin ma ta käe ja samal momendil püüdsin haarata pakikest maast. Kõik oli laiali pillutud. See tuli ju kokku korjata, et lõpuks üle anda. (See ümbrik sattus kord isegi minu õpetaja kätte. Kuidas ma siis küll häbi pärast ei surnud!)

Ta aitas mul kokku korjata tema jaoks määratud kin-gitust...

«Mis see on?» küsis ta.

«Selle tõin ma teile, võtke mälestuseks, pärast loete läbi.»

Ta peitis need ära ja püüdis oma kätt vabastada, mida ma surusin kogu jõust. Ma taipasin seda alles nüüd —

enda südamevaluks ja pahameeleks... Mind haaras järsku hirm tema ees... Ma ei teadnud, mida oleksin pidanud tegema.

Leek mu rinnus põletas. Tardunud paigale, ma lõken-dasin ja olin lämbumas.

Äkki kostsid tema õdede rõõmsad hääled. Meid kut-suti kiigele.

«Lähme kiikuma,» ütles tema. Ta nägu leegitses ning hallid teravad silmad olid lõbusalt poolpilukil. Ja mil-line ninake tal oli, kühmuga ninake... Oo!...

IV

Ma olin juba Kunstide Akadeemias. Töötasin klassi-des; eriti pidevalt ja püüdlikult joonistamisklassis. Mure sissetuleku pärast ei lasknud mul etüüdiklassides täielikult anduda maalimisele natuurist.

Ja nii ma kord, juba unistades inspiratsioonist, olles Flavitski¹ surmajärgse näituse mõju all, üllatusin tema eskiis-visandist «Kolgata». Selle esiplaanil vahib juhus-likult kokkujooksnud Jeruusalemma rahvasumm kau-gusse Kolgata poole, kus kerkis rist külgenaelutatud Kristusega. Sealgi astus rahvahulk kõrvale, andes ruumi ristile... Mul tekkis soov seda grandioosset teemat välja töötada palju paremini kui seda oli Flavitski kii-relt visandatud töö. Valmistusin kaua ette. Ja siis vii-maks oli lõuend mu ees. Ja üks olles, erilises kõrgenda-tud loomingulises meeleolus, joonistasin ma ja otsisin, kujutades ette Kolgata elavat stseeni. Tahtmatult hak-kasin vaikselt laulma aariat ooperist «Robert-saatan» — «Ärgake surnud kalmudest»... Ooperis laulis seda aariat kalmistul hirmus bass, mantel laiali löödud nagu tiivad ja ootas varjude ilmumist. Varjud ilmusid algul tulukestena...

Päev oli sombune, üks novembripäevadest, tuba oli mul hämar ning ma tundsin end üha rohkem ja rohkem haaratuna inspiratsioonist. Kolgata mitte ainult ei ker-kinud selgesti mu ettekujutusse, vaid ma tundsin, et olen juba ise seal. Hirmuga südames hõljusin ma rahva-murrus, andes ruumi ristile. Kokkujooksnud rahvamurd

seisis eemal. Kristuse lähedased — ema, jüngrid ja sõbrad — vaatasid ainult hirmunult eemalt, kaua, keeletud meeleheitest ja murest. Hirnu pärast ei julgenud nad ligemale tulla. Ema langes jõuetusest kokku. Nendega koos, selles sünges hirmsas tragöödias kadusin ma endanustamiseni. Päikesevarjutus. Pimedus... Altarieesriie kärises lõhki ja minu sisemuses rebenes midagi. Nagu muusikat oleksin tahtnud kuulda meeleheitlikku nuuksumist. Variutusest tekkinud headtegev pimedus. Pimeduses, vähehaaval ja endale märkamatuult, nihkuvad Kristuse omaksed ristile lähemale. Ise tundmatu- seni muutunud, kuivanud vereniredes, tundis ta nad ära... Rõõmustus, neid nähes... Kõneles nendega ja rahustas neid: «Ära kurvasta, ema, Johannes saab sulle pojaks...» Tema nägu võis vaevalt ära tunda: okasroosi okkad, tugevasti pea küljes kinni, tungisid ikka sügavamale pähe ja kaela. Ta oli hirmus oma verises kattes. Siin-seal nirisesid verejoad tema kehal, hiilates tungalde valguses. «Mu jumal! mu jumal! miks oled sa mind maha jätnud?» Ja ristki näis peaaegu punasena, läikides vereniredest²...

Traagikas peitub eriline haarav võlu! Ma kogesin seda, kui maalisin akadeemia programmi kohaselt «Jairuse tütre surma»³. Algul töötasin ma maali kompositsiooni kallal rohkem kui kuu aega: paigutasin ümber figure, muutsin nende liigutusi ja peamiselt otsisin ilusaid jooni, laiike ja klassikalisi vorme massides. Samal ajal, olles Kramskoiga peetud jutuajamise mõju all, nihkusin ma ikka rohkem nii klassikalise suuna kui akadeemilise maalikooli eitamise poole meie vene reaalse omapära nimel kunstis. Lõpuks asi arenes selleni, et ma otsustasin üldse loobuda Kunstide Akadeemiast, astuda akadeemiast omal riisikol välja ja alustada elu uut moodi.

Teel Kramskoi juurest koju (mul tuli teel olles alati palju häid mõtteid, eriti siis, kui tee oli pikk) tekkis mul äkki mõte: aga kas ei võiks sedasama teemat — «Jairuse tütre surm» — selsamal lõuendil otsekohe, s. o. juba homme alustada uut moodi, elavalt, nagu mul on tekkinud ettekujutus sellest stseenist? Mulle meenub meeole, kui suri mu õde Ustja ja kuidas see rabas

kogu perekonda. Nii maja kui ka toad — kõik muutus kuidagi pimedamaks, tõmbus murest kokku ja rõhus.

Kas ei saaks seda kuidagi väljendada? Saagu mis saab... Tuleks kiiremini hommik. Ja siis hakkasin ma hommikul kohe peale. Ilma igasuguse kahetsuseta hõõrusin ma suure kaltsuga maha kogu oma neljakuulise akadeemia töö. Sütt oli lõuendile juba nii tihedalt ja paksult ladestunud, et ma tulin peagi mõttele hõõruda ainult heledamaid kohti, ning see hakkas mind ahvatlema viima valgust ja varje suurtesse pindadesse.*

Ja nii olen ma suure lõuendi ees, mis hakkab mind oma sünges tooniga enda poole tõmbama. Reaalse stseeni julge esitamine tõukas mind ikka kiiremini ja kiiremini töötama, nii et õhtuks otsustasin ma sütt fikseerida, sest mu käed ja ninarätt olid nagu söekaevuril Zola «Germinalist». Hommik. Värv — harilik loomust (*Beinschwarz*) — vastas eriti minu meeole, kui ma sellega lõuendil fikseeritud sõel katsin tumedaid kohti. Õhtuks oli minu pilt juba nii ilmekas, et mul endal jooksis nagu judin üle selja.

Esimene, kellele ma mõne päeva pärast oma pilti näitasin, oli Zelenski, väga põdur konkurent, kes oli juba saanud kuldmedali⁴. Ta peatus, kergelt kummargil,

* Minu lõuend oli heakvaliteediline, kallid ja ma ei saa jätta meenutamata, kuidas ma sain niisuguse luksusliku kunstiväär- tuse omanikuks. Maalitud esimese väikese maali tendentsiga oppivate gümnaasistide, minu seltsimeeste aadressil — «Ette- valmistus eksam.teks»⁵ (sellel maalil õnnestus teenimatult üsna hiljuti pääseda Aleksander III Muuseumi), viisin ma selle maali Beggrovil ärisse Nevskil ja andsin komisjonimõttele. Jõudnud järelepärimistel veendumusele, et minu kaupa vae- valt kellelegi tarvis läheb, ei kuulanud ma enam järele ja koguni unustasin selle maali, kuna seda polnud enam ammugi vitriini välja pandud. Mõodus mitu aastat, ja kui mulle sai osaks au konkureerida Suurele kuldmedalile ning teenida oma tunniandmistega ja pisemate toodetega niipalju, et mul tuli taht- mine oma programmi jaoks osta head Dresdeni lõuendit, läk- sin ma Beggrovil juurde. Seal äris ei tundnud mind enam keegi, ja ainult siis, kui kirjutati üles mu nimi, tuli neil meelde, et neil on juba ammugi ära müüdud kellegi Repini maal. Kas ma ehk tunnen teda? Ta on saada ligi kolmkümmend kaheksa rubla. Kujutage mu heameelt — mul ei tulnud peaaegu üldse maksta ei suurepärase lõuendi ega ka värvide eest. (I. J. Repini märkus.)

allarippuvate kätega ja vaikis kaua. Ta oli nii tõsiselt hämmastunud, et minagi vaikisin, kartes häirida tema elamusi.

Zelenski ei olnud mulle konkurent. Ta valmistus juba välismaale sõiduks. Ta oli äärmiselt kõhn ja kahvatu, rääkis vaikselt ja suure pingutusega, kuid sügavate tunnetega. Tema programm Väiksele kuldmedalile — «Ärakadunud poeg» — jättis mulle unustamatu mulje⁶.

«Jah, see on vast maal!» ... ütles ta ainult, kui ma tahtsin tema arvamust teada saada.

Ma veetsin palju traagilisi tunde selle lõuendi ees, kui luumust robertson-meediumi lisandiga üha enam ja enam tugevdasid sügavuse illusiooni ja maalist hõõguvat erilist meeleolu.

Ma lisasin õige vähe mõningaid värve ega julgenud kohe hakata maalima kõikide värvidega — sellele elavale alusele. Pean ütlema, see oli parim moment maali sündimises. Iga tõetruult teostatud detail maalil nõrgendas juba üldmuljet, mis oli peaaegu nagu muusika. Väga raske oli püsima jääda selle raskesti tabatava tooni juurde, mis oli sügav, läbipaistev ja terviklik juba oma momentaanse teostamise tõttu.

Minu vend, muusikamees, konservatooriumi õpilane, elas siis koos minuga. Ja tulles ateljeest, palusin ma teda mängida mulle Beethoveni «*Quasi una fantasia*». See muusikapala kandis mind jällegi mu lõuendi juurde. Nautisin lõpmatuseni neid helisid. Veel, ja veel... Vend harjutas seda pala ja mängis kaua. Kordamised, aga eriti prelüüdid, liigutasid mind pisarateni... Milline õnn see küll oli...

V

Tuhande kaheksasaja seitsmekümnes aasta. Suvel, Volgal, Samaara kääru lähedal Žiguli mägede poolel joonistasin ma üht osa kivisest kaldavööndist. Eemalt laevalt vaadates näib see vöönd heleda ribana, rõhutada rohelist metsa mägedel. Ligidalt vaadates on vöönd nii täis varisenud hiiglaslikke kivimürakaid, et kohati on väga raske läbi pääseda. Olin tookord kiindunud taimede ja puude detailidesse. Iga kõrrekest, kui neil tai-

medel ja lilledel oli tumeroheline taust, joonistasin ma uurima hoolega ja piirasin hiljem tumeda fooniga. Oli väga ahvatlev joonistada välja kõiki lille vorme ja paigutada varjud sinna, kuhu nad jonnakalt ja lühikeseks ajaks langevad päikese all, — unustada kõik maailmas. Akki päike kadus ega valgustanud enam minu ilusat gruppi. Vaatan tagasi: pilved kerkivad. Volga oli muutunud tumedaks ja otse minu suunas tormas kohisedes ja veetolmu paisates musta pilve all räbaldunud vihmahein. Taeva tumedas põhjatus sügavuses sähvatas siksakina leegitsev välk. Eemalt kostis kõuemürinat. Ja akki hiiglasuur piisk, otse albumile... peitsin albumi hõlma alla. Siis teine, kolmas ja vihm hakkas helisevalt nagu rusikatega trummeldama mööda taimelehti ja kive, minu vihmavari aga (artistlik) hakkas isegi tuulpuhangutest kärisema ning varsti ei suutnud pidada enam vihma rusikahoope... Kuumus aga oli nii suur, et näis, nagu kustutaks tekkinud niiskus janu oma aromaatsuse hingusega.

Mul hakkas kole lõbus. Ja kui paduvihm purustas sirmi traadid, sirmiriie räbaldus ning vihmavaling hakkas mind üle ujutama nagu ämbrist, täites mu kübarservad veega, mille raskuse all serv paindus alla, siis olin ma juba üleni märg... Puhkesin järsku laginal meeletult naerma ja mind valdas enneolematu pöörane lõbusus.

Olles vihmahoogude sooja duši all üksi nagu võrgus, naersin ma kaua ja valjusti. Polnud midagi näha, mitte üksnes Kurumtšale ega ka Samaara käärule Volga taga — polnud näha isegi mitte mulle kõige ligemat kivi kõigi kaunistustega selle ümber, mis sarnanesid kaunilt grupeerunud suureleheliste takjatega — kõik olid kadunud. Oli hea, et ma oma albumi olin kohe surunud kaenla alla ja varjanud seda hoolikalt pintsakuhõlmaga... Hiiglaslikud vihmatilgad otsekui peksid mind pähe ja õlgadele... Lõpuks hakkasid tekkima mullikesed ligematel loikudel. Ilmus nähtavale ka minu objekt, kuid millisel kujul! Kõik rootsud ja ilusad suured lehed olid ära räsitud, puruks kistud ja katki, puha sodi, võimatu oli ära tunda. Vaatasin ringi... Jah, see oli meeleetu õnnehetk — «joobumus lahingus»...

[TUTVUMINE ANTOKOLSKIGA*]

Enne akadeemiasse astumist polnud mul voolimisest aimugi ja juba sinna astumise esimesel päeval tekkis mul tahtmine töötada veidi skulptuuriklassis. See klass oli sünge ja peaaegu tühi. Kaks-kolm õpilast suurendasid ükskõiksest siludes musklite kumerusi oma koopiatel Farnese Heraklese torsost¹. Nägi välja nagu kartulid kotis. Kuid see ei puutunud minusse. Asetanud valvuri abiga alusele märja savi, ei tulnud ma sellega kuidagi toime ja tundsin end oskamatuses nagu sütel.

Järgmisel päeval ilmus klassi keegi, nagu mulle näis, välismaalane, kes oli juba hästi tuttav kohaga ja töö tehnikaga.

Ta nööpis lahti mansetid, võttis kaelast krae ja uhke lipsu. Oskuslikult ja osavalt võttis ta oma savilt maha märjad lapid ja jätkas Laokooni torso voolimist², mis oli juba küllalt viimistletud. Ta töötas tõsiselt, kiindumusega, astus tihti tööst kaugemale ja silmitses seda eemalt, painutades pead kord paremale, kord vasakule, ning ruttas siis kindlal sammul jälle savi juurde.

* Katkend kirjast. Vt. lk. 154.

Brünnett, lainetavate juuste ja pisikese habemega, sarnanes ta Lucius Verusele³, ja ta erksates silmades oli läbitungiv pilk.

Kella kaheteistkümnne ajal muutusid töö juures igavust tundvad õpilased rõõmsaks, teravmeelitsesid veidi ja läksid einetama. Meie välismaalasega jäime kahekesi.

Mul tuli hirmus tahtmine silmitseda tema tööd lähemalt, kuid ma kartsin teda segada. Ta astus minu juurde ja hakkas rääkima. Algul suutsin ma vaevu aru saada tema vigasest kõnest ning hoidsin pingutusega tagasi muiet, kui ta sõnu purssis. Kuid ta rääkis nii mõjukalt ja tema sõnade mõte oli nii arukas ja tõsine, et hakkasin lugupidamisega süvenema tema kõnesse. Ta andis mulle suure osavõtlikkusega mõningaid näpunäiteid ja aitas isegi puust keppi minu Antinoosi pähe suruda, mis kippus aina küljeli vajuma — karkassist polnud mul aimugi.

Mõne minuti pärast sain ma juba hästi aru oma mentori kõnest ning minu lugupidamine tema vastu kasvas veelgi rohkem, kui ma vaatasin lähemalt tema tööd: see pani mind imestama oma selguse ja väljatöötuse peensusiga, eriti sügavustes, ning see oli nii äärmiselt puhhas⁴.

Järgmise päeva hommikul enne huvitava tundmatu tulekut pärisin tema kohta seltsimeestelt — kes on see välismaalane? Nad vaatasid naerdes üksteisele otsa.

«Välismaalane?... See on Vilniuse juut. Räägitakse, et ta olevat andekas. Ta on juba esitanud puust kujukese «Juut nöelale niiti taha panemas». Temast on kirjutatud «Vedomostides»⁵ ja kiidetud. Rahvast on murdu, vahivad».

«Ja kas tõesti ristimata juut?» imestasin mina.

«Küll laseb ristida, tingimata! Nendel ju usk isegi keelab skulptuuriga tegelda, peab ta siis tõesti seepärast kunstist loobuma?»

«Ära loo endale ebajumalat!»

Lapsepõlves nägin ma, kuidas kantoniste, juudi lapsi, sunniti risti ette lõoma... Ja kui meie (sõjaväeasukate) juurde ilmus mõni juut pudukaubaga, oli minu ema alati hirmus õnnetu juudi hukkaläinud hinge pä-

rast ning püüdis juuti tuliselt veenda ristiisku vastu võtma.

«Oleks huvitav rääkida sellel teemal niisuguse targa juudiga,» mõtlesin ma, «kuidas seda aga delikaatsemalt teha?»

Iga vestlusega kasvas meie vastastikune sümpaatia ja me saime üha rohkem ja rohkem teineteisele lähedaseks.

«Aga kuidas te vaatate juutide religioossele suhtumisele plastilistesse kunstidesse?» küsisin ma kord temalt.

«Ma loodan, et juutlus ei sega mind põrmugi tegelemast minu kunstiga, ma võin sellega isegi teenida oma rahvast.»

Ta võttis uhke hoiaku ning jätkas suure enesekindlusega pilgus:

«Ma olen juut ja jaan alati selleks!»

«Kuidas siis nii? Te just alles jutustasite, kuidas te töötasite Jeesuse ristilöömise kallal. Kas seda saab siis siduda juutlusega?» ütlesin ma.

«Nagu kõik kristlased, unustate ka teie Kristuse päritolu: meie talmud sisaldab poole tema õpetusest. Pean tunnistama, et ma ei jumalda teda vähem kui teie. Ta oli ju juut. Ja kas võib olla midagi ülevamat tema armastusest inimsoo vastu?»

Tema energilistes silmades läikisid pisarad.

«Mul on kavatsusel terve rida süžeesid tema elust,» ütles ta pisut salapäraselt. «Need hakkavad mul vahelduma süžeedega juutide elust. Praegu uurin ma Hispaania juutide ajalugu, inkvisitsiooni ja juutide tagakiusamist.»

Meid hakkas ikka rohkem ja rohkem teineteise poole tõmbama. Öhtused ühislugemised toimusid tema juures toas. Pärast, kuidagi ilma igasuguse sissejuhatusega, läksime me üle «sina» peale, ning lõpuks kolisin ma tema tuppa. Nii elasime kaks aastat leplikult, kuni meie tehnilised vajadused komplitseerusid ning sundisid meid asuma elama eraldi tubadesse samas korteris. Mäletan, et elades ühes toas, oli ta häiritud, kui ma pidin talvel hommikuti vara tõusma, et minna loengutele, mis algasid kell kaheksa. Ta ei talunud hommikust tulevalgust, kuna see meenutas talle kehva lapsepõlve, mil

teda veel väiksenä saadeti kodunt välja mitmesuguseid majapidamisega seoses olevaid asju toimetama. Ja ka puunikerdaja töökojas, kus ta oli õpipoisiks, tuli tal samuti «enne kukke ja koitu» paljugi töökojas ette valmistada — seda kõike oli ebameeldiv meenutada.

Minu silme all nikerdas ta elevandiluust raha lugeva «Ihnuri» ja veel mitu asja palmipuust.

[VIIMNE KOHTUMINE GARŠINIGA*]

Ma hakkasin rääkima Korolenko uuest teosest, kui järsku märkas, et Vsevolod Mihhailovitši silmad on pisarais.

«Mis on? Mis teiega on, kallid Vsevolod Mihhailovitš?»

«Ah, see on võimatu! Seda ei saa taluda!... Kas teate, ma kardan kõige rohkem nõdrameelsust. Kui leiduks kindla iseloomuga sõber, kes teeks mulle halastusest lõpu, kui ma kaotan mõistuse. Ma ei suuda midagi teha, mitte millestki mõelda... See oleks mulle hindamatu teene sõbralt...»

«Õelge, mis on selle põhjuseks? Kas lihtsalt närvid on rikkis? Vast ehk puhkaksite pisut. Sõidaksite õige kuskile meelt lahutama?»

«Jah, nii see kujunebki. Ma isegi ostan praegu reisiks asju kokku. Me sõidame Nadjaga Kislovodskisse. Nikolai Aleksandrovitš Jarošenko annab meile oma suvila ja meie Nadežda Mihhailovnaga sõidame lähemal päeval sinna.»

* Katkend kirjast. Vt. lk. 459.

«Suurepärane! Miks te siis nii tujust ära olete? Tore, sõidate lõunasse, Kaukaasiasse.»

«Jah, aga kui teie ainult teaksite... Sellise... Sellise... sellises... (pisarad) hingelises seisukorras ei leia luskil rahu (pisaraid voolab ojana. Tänaval olles hakkab isegi piinlik).

«Lähme aegamööda,» rahustan teda ja võtan tal käe alt kinni, «jutustage, jumala pärast, teil hakkab kergem...»

«Ah, jumal küll... mul oli eile emaga sõnavahetus... ei, ma ei suuda... Ah, kui raske!... Sellest raakidagi on piinlik.»

«Aga kas Veera Mihhailovna* on ikka teil võõrsil?»

«Tema pärast see kõik tulgi. Sellest ajast peale, kui ta tol korral öösel meie juurde tuli, ei mõtlegi mu vend Zenja meile tulla, lepitust otsima, et lõpuks end ometi kuidagi sisse seada: Veera Mihhailovna on ju tema naine, keda vend nii väga enne abiellumist austas ja armastas. Ja eriti veel ema. Ta oli ju lihtsalt meeletu armastusest Veerakese vastu. Nuttis päeva ja öö, et lahased vennad ei tohi abielluda lihaste õdedega... Kui te teaksite, millist vaeva see meilt nõudis: nii Jevgeni Mihhailovitšilt, nii minult kui ka Nadežda Mihhailovnalt. Eriti aga Nadežda Mihhailovnalt. Teate, mil-
me iseloom tal on: kui midagi ette võtab, siis ka ees-
nagi saavutab. Nüüd, sellest momendist peale, kui Veerake asus elama Zenja ja ema juurde, hakkas ema Veerakest järsku vihkama. Ja veel kuidas! Ja kujutage ette, on möödunud juba kolm nädalat... Ega Jevgeni Mihhailovitš pole ju poisike, oleks võinud ka eraldi elama asuda... Lõpuks Nadežda Mihhailovna ei kannatunud välja: õest hakkas kahju. Läks siis olukorda lahendama... Ah, kui talumatu see on!... Ema soovis Nadežda Mihhailovnat nii, et ma läksin eile asja selgitama... Võib olla, et Nadjale ainult näis nii... Ja — oh jumal!... — mis tuli välja... (pisarad lämmatasid teda, ta ei saanud enam rääkida).

«Noh, mis siis sellest, eks ta ole ju teie ema: vast ehk ägedusest ütles...»

* Veera Mihhailovna — Garšini naise õde. Veera Mihhailovnaga oli abielus Garšini vend Jevgeni.

«Kuid ta ju needis mu ära...»

Garšin nuttis. Ma toetasin teda

«Jah, teate mis, seda ma veel suudaksin taluda. Ma isegi ei pahanda... kuid ta solvas Nadežda Mihhailovnat sellise sõnaga, mida ma ei suuda taluda...»

Paari päeva pärast juhtus kõigile teadaolev katastroof*.

Ma ei suuda kuidagi endale ette kujutada Garšini ema sellise tighedana. Lühemat kasvu, täidlane, heasüdamlik väikevene eideke... Miks ja mismoodi see nii kujunes?

* 19. märtsil 1888. aastal viskas Garšin end vaimuhaiguse hoos viienda korruse kõrguselt trepisüvikust alla ja kukkus surnuks

· · VENEKEELSE VÄLJAANDE TOIMETAJALT

KOMMENTAARID'

VENEKEELSE VÄLJAANDE TOIMETAJALT

Käesoleva teose sissejuhatavas artiklis on ära toodud selle raamatu tekkimislugu. Pärast seda, kui selle raamatu makett, mis oli autoriseeritud Repini poolt, läks kaduma Leningradi üleujutuse ajal, püüdsin ma 1937. aastal uuesti korda seada kaotsiläänud teksti. Töö oli väga vaevanõudev, kuid see ei saanud muidugi mingil määral asendada autoriseeritud teksti, seda enam, et paljudel juhtudel tuli toetuda vaid algmaterjalile.

Ja kas võib kahelda Repini tekstide autentsuses, kui meil on olemas autori puhtandeksemplarid? Kuid selles asi selsabki, et need puhtandoriginaalid koos Repini poolt sisseviidud parandustega «Kauge, kuid lähedase» korrektuuri veergudesse ongi meile mustandiks.

Viimast korrektuuri lugus Repin 1916. aasta detsembris. Selle korrektuuri alusel valmistatigi osaühingu A. F. Marksi trüki-koja poolt tema raamatu lõplik makett, milline on aga senini leidmata. Ent viimane korrektuur on siiski leitud. Ma otsisin selle üles sõja ajal 1941. aasta oktoobris. Plisas vaid nende trükipoognate pealiskaudsest sirvimisest, et veenduda, et neis leiduvad parandused on viimased, see tähendab, nimelt need, mis kuulusid otseselt selle kaotsiläänud maketi juurde. Vahe seisneb vaid selles, et korrektuuris olid need parandused tindiga

servadele kantud, maketis aga olid need juba osaliselt sisse viidud.

Mul on elavalt meeles, et lugedes seda viimast korrektuuri, sanktsioneeris Ilja Jefimovitš kaks-kolm varianti, milliseid ma pakkusin artikli jaoks Serovist. Üheski eelmistest makettidest ei ole neist teisendeld. Need variandid on sisse viidud viimasel hetkel ja nende olemasolu ülesleitud korrektuuris tõendab seda, et selle korrektuuri tekst on lõplik.

Sedasama teksti ongi kasutatud käesolevas «Kauge, kuid lähedase» väljaandes.

Raamatule on juurde lisatud kaks väikest artiklit, milliseid autoriseeritud maketis ei olnud.

Autori esialgse kavatsuse kohaselt pidi artikkel «Minu valmistuspuhangud» tulema sissejuhatuseks teosele «Kauge, kuid lähedane», kuid hiljem, ühes oma kirjas mulle, hakkas Repin kahtlema selle artikli väärtuses ning see kohustas mind seda välja võtma põhitekstist ja ära tooma lisas.

Katkend «Tutvus Antokolskiga», mis on tihedas seoses artikliga «Peterburis», kus räägitakse Repini esimestest katsetustest skulptuuriga (vt. käesoleva väljaande lk. 154), on võetud I. J. Repini kirjast skulptor Antokolski onutütrele Jelena Pavlovna Tarhanova-Antokolskajale 13. märtsist 1914. a. (I. J. Repin. Kirjad J. P. Tarhanova-Antokolskajale ja I. R. Tarhanovile. L.-M. 1937, lk. 68—71).

Artiklis «Viimne kohtumine Garšiniga» on enam-vähem täpne kirjeldus sellest episoodist, millest räägib käesolevas teoses toodud artikkel «V. M. Garšin». Tekst (kiri, mis on kirjutatud 1906. a. Repini poolt F. Durõlinile) on võetud artiklist S. Durõlin. Vs. M. Garšin (kogumik «Zvenja», V köide M., 1935, lk. 571—672).

Artikkel «Mälestusi Stassovist» on võetud raamatust «I. J. Repin», mis ilmus kirjastuse «Kunstiparand» väljaandena Igor Grabari ja I. S. Silbersteini toimetusel. Et me selle artiklile saime kooskõlastamata katkenditena, siis selle ülesehitus kuulub enamikus mulle Read, mis on minu poolt juurde kirjutatud üksikute osade seoseks, on pandud suurtesse sulgudesse.

Kornei Tšukovski

KOMMENTAARID

MULJEID LAPSEPÕLVEST

1. Sõjaväelised asulad moodustati keiser Aleksander I poolt eesmärgiga luua Venemaal eriline sõjaväelis-põlluharijate seisus. Asukad olid kohustatud tegelema põlluharimisega, ehitama teid, kuivatama soid, parandama sildu ja samal ajal õppima sõjaasjandust. Sõjaväeasukateks olid kuulutatud katseks kroonutalupojad mõnedest Mogiljovi ja Novgorodi kubermangu maakondadest ning samuti Ukraina suurlüladest. Ukraina sõjaväelise asula keskuseks oli Tšugujevi linn (Harkovi lähedal).

Sõjaväeliste asulate ümbruskonna kroonutalupojad olid kuulutatud jäädavalt sõjaväelasteks; nende perekonnad olid allutatud rängele sõjaväelisele režiimile, pojad pandi juba maast-madalast sõjakoolidesse. Talumajad olid paigutatud üksteisest kindlate vahemaade järel ja värvitud kõik üht värvi. Kogu elu sõjaväelistes asulates oli rangelt reglementeeritud.

Sõjaväeliste asulate kõrgeimaks ülemaks oli julm Araktšev, tsaar Aleksander I soosik. Sõjaväelised asulad eksisteerisid mitmel pool Venemaal ja Ukrainas 1810. kuni 1857. aastani.

2. Tšugujevi linna ja linnalähedaste külade elanikkonna peamise osa moodustasid endised kasakad, kes olid

siia ümber asustatud Moskva valitsuse poolt XVII sajandi kesk-
kel. Vaatamata sellele, et Katariina II ajal 1765. aastal oli
kasakateenistus koos kõigi «kasakate eesõigustega» annulleeritud,
säilitasid Tšugujevi elanikud sõjaväeliste asulate organiseerimise
alguseks veel oma majapidamises, elukorras ja kultuuris palju
vanaaja vaba ja jõuka kasakluse jooni.

3. Pariisi vallutamisel vene vägede poolt paistsid eriti silma
tšugujevlastel. Sõja-ajaloolase sõnade kohaselt «krahv Pahlen...
andis käsu... Tšugujevi ulaanide polgule, kes oli las-
kunud orgu, läheneda Pariisi väravatele, millised nimetati
Trooni väravateks... Vaevalt said prantslased teha mõned
lasud, kui Tšugujevi ulaanide polgu major Izjumov tormas
putareile otse peale, ja ratsutanud selle juurde tiivald, vallutas
kõik suurtükid üksteise järel... 28 suurtükist vedasid ulaanid
välja kümme, millised olidki esimesed Pariisi lahingu trofeed»
(A. Mihhailevski-Danilevski. Kirjeldus sõjakäigust Prantsusmaale
1814. a. II osa, 1836).

4. Ebatäpne. Pariisi vallutamine liitlasvägede poolt toimus
1814. aasta märtsis, kusjuures Tšugujevi kasakate polk oli ümber
formeeritud ulaanide polguks tunduvalt varem — 1808. aastal
ja endised Tšugujevi kasakad võtsid osa sõjaretkest Prantsusmaale
juba ulaanidena.

5. Vene väed vliidi Prantsusmaalt välja 1818. aasta lõpul, aga
«käskkiri Tšugujevi ulaanide polgule sõjaväeasukatega ühesu-
guste õiguste andmise kohta» anti 19. novembril 1817. aastal.

6. Repin mõtleb Tšugujevi ulaanide asukate polgu üles-
tõusu, mis puhkes 1819. aasta juulis, kui tšugujevlastel keel-
dusid kõik «ilma erandita» sõitma steppi hainavarumisele. Nen-
dele ei mõjunud mingid ametivõimude keelitused ega ähvardused.
«Me ei taha sõjaväelist asulat!» karjusid ulaanid koos
naiste ja lastega. Kindralleitnant Lissanevitš piiras rahvamurru
sõjaväega sisse ja käskis eestvedajad kinni võtta. Kuid seda
käsku oli võimatu täita. «Võta meid kõiki vangi!» karjusid asu-
kad. Lissanevitš oli sunnitud välja kutsuma abivägesid teis-
test linnadest ja teatama sellest Araktšejeville endale, kes
otsekohe sõitis Harkovisse, et isiklikult juhtida ülestõusu mahasurumist.

7. Peaaegu kõik külad, milliseid Repin nimetab antud pea-
tükis — nii Balakleja, Šeludovka, Bolšaja Babka kui ka Grakovo —
võtsid 1819. aastal aktiivselt osa ülestõusust ja hoidsid kokku
Tšugujeviga. Bolšaja Babka asukad

kirjutasid salajasel kokkutulekul alla kohustusele: nad vandusid
«tšugujevlastega ühiselt osa võtta». Malinovkas loopisid
asukate naised ohvitseri-mahasurujaid kaigastega. Kõikjal
keeldusid asukad täitmast uusi tööandusi.

8. Araktšejevi käsu peale korraldatud ülestõusnute karistamine
ei murdnud nende kindlust.

«Ümberkaudne rahvas nimetas Tšugujevi elanikke eivõilaste-
ks. Ja seda sellepärast... kirjutab oma mälestustes N. Baškirtseva.
«Kas olete nõus alluma uuele määrusele?» küsiti läbi-
pektud tšugujevlastelt pärast eksekutsiooni. «Ei voi,» s. t.
«ei või,» vastasid nad kohalikus žargonis ja jälle jätkati peks-
mist. Paljud suridki niimoodi kohapeal eivõilastena» («Ukraina
vanaajast», «Vene arhiiv», 1900, 3, raamat).

18. augustil 1819. aastal koguti Tšugujevissa kokku kõik ümber-
ruskonna arreteeritud. Nende juuresolekul said 52 inimest iga-
üks 12 tuhat hoopil läbi kadalipu. «Ent see karistus ei aval-
danud mõju teistele arreteeritutele, kes viibisid selle juures...»
kirjutas Araktšejev imperaatorile, «kuigi see oli karm ja õpetu-
seks teistele. Pärast karistamise lõpetamist küsiti kõigilt karis-
tamata arreteeritult, kas nad kahetsevad oma kuritegu ja
lõpetavad mässamise? Kuid nad keeldusid ühest suust...»
(Krahv Araktšejev ja sõjaväelised asulad. S.-Peterburg, 1871,
lk. 151).

«Ma ei varja teile eest,» kirjutas Araktšejev järgmises kir-
jas, «et mõned kõige tigemad kurjategijad surid pärast karis-
tamist, mis oli seadusega määratud» (O. Bagail-Tatarinova.
Olukirjeldused Ukraina sõjaväelistest asulatest).

9. Sõjaväeliste asulate ringkondades anti «peremehe» õigused
neile asukate polgu reameestele, kes olid teeninud polgus vähe-
malt kuus aastat ja olid enne sõjaväeteenistusse astumist antud
maakoha elanikud, omasid perekonda ja «tegelesid maaharimisega».
Peale selle kuulusid «peremeeste» hulka kõige rikkamad põlised
kohalikud elanikud, perekonnainimesed, kes olid «laimatu»
käitumisega. Soldatitest «peremeestele» oli ülemuse poolt
ette kirjutatud lugeda «majapidamistegevust võrdseks teenis-
tusega ravis». Endistest talupoegadest «peremeestelt» nõuti aga
«rivasjanduse õppimist». Nii ühed kui teised pidid hakkama
soldatiteks-talupoegadeks. Asukale-«peremehele» anti krooni
poolt tare, tükk maad, põllutööriistad ning täielik sõjaväeline
riidevarustus. Nendega kui alalistel üürnike ja priileivasõjaga-
tega pidid elama koos mitte vähem kui kaks soldatit asukate

polgust ning samuti üks «mitteperemees»-talupoeg, kellel ei olnud maad, perekonda ega mingit omandit.

10. Krahv Aleksei Petrovitš Nikitin (1777—1858), sõjavaetegelane, kuulus 1812. aasta Isamaasõjast osavõtja, paistis silma Borodino, Malojarslavetsi ja Krasnõi lahingutes. Maarati 1834. aastal Ukraina sõjaväelise asula ülemaks, aga aastail 1839—1856 oli «tagavararatsaväe inspektor».

11. Asukad olid kohustatud ilmuma soldatimundrites mitte ainult sõjaväedrillile, vaid ka heinateole ja kundma. Paljudes ringkondades ei tahtnud talupojad mingil moel panna selga sõjaväemundrit ja allusid ainult vägivallale.

Mundrid kulusid kiirelt, rebenesid ja maardusid põllutöödel, ent iga «lohakuse» eest vormirietusega ümberkäimisel langesid asukad karmi karistuse alla.

Araktšejevi adjutant Martos, kes oli läinud erru selleks, et mitte osa võtta sõjaväeliste asulate juhtimisest, kirjutas oma «Päevikus»: «Mõis kasu sest on, kui maaharija kuskil kolkas hakkab kundma, äestama, puid raiuma, kõogiviljaaeda kaevama, kaevu tegema, süsi põletama tingimata vormimüts peas ja diviisi pagunitega sinel seljas? Võib-olla mõeldakse, et... maa annab siis rohkem saaki, kui adra taga higistab õnnetu, kes on kaotanud mitte ainult vabaduse, rahu, vaid ka rahvusliku riietuse, milline minu silmis on võrratult parem neist narridest neetud saksa sõgedatest kaftanitest» («Inseneriväe ohvitseri Martosi päevik», «Vene arhiiv», 1893, 8. raamat).

12. Peeter I ajal olid Tšugujevisse «kasakateenistusse» saadetud mitmesugustest maakohdadest mitu tuhat kasakat ja kakssada kalmõkki.

13. Vetšinkinite perekonnanimi esineb kolmel korral «Korralageduste puhul loodud komitee istungite žurnaalis» 1819. aastal. «Komitee teise istungi žurnaalist» loeme: «Diviiskomandör esitas Tšugujevi ulaanide polgu porutšikuid Vetšinkin I, Ašihmanovit, Vetšinkin II ... üleviimiseks sisemisse valveteenistusse nende ebaustava käitumise pärast.»

Ja «Komitee kolmanda istungi žurnaalist»: «... kõik need kümme inimest, ja nimelt: 1) reamees Vassili Ivanov ... 5) rivitu Gavril Vetšinkin... saata ära posthobustega usaldusväärsete allohvitseride saatel teenistusse Orenburgi üksikusse korpusesse» (O. Bogali-Tatarinova. Olukirjeldused Ukraina sõjaväeasukatest, lk. 150—151).

14. Sõjaväeliste asulate ringkondades olid formeeritud asukate polgu soldatitest «sõjaväelised tööpataljonid» — «polgu staapide ja sõjaväeasukate-peremeeste majade ehitamiseks».

15. «Ändisel ajal pidas kogu Tšugujevi elanikkond kinni usukommetest», kirjutab N. Baškirtseva oma mälestustes Tšugujevist («Ukraina vanaajast», «Vene arhiiv», 1900, 3. raamat, lk. 323).

16. Esialgne pealkiri oli «Kuidas minust sai kunstnik». Repini käsikirjas ja esialgses tekstis algab see peatükk järgmiselt:

«Maria Borissovna Tšukovskaja, lugenud labi osa minu autobiograafilisi mälestusi, tegi väga tõsise märkuse — mul on vähe tähelepanu pööratud kõige peamisele: kuidas minust sai kunstnik?»

Kohusetundliku töönimese täie siirusega väljendan ma talle oma tänu selle märkuse eest ja püüan tuletada meelde kõike, mis puudutab seda minu elu armastatud ala. Tavaliselt me ei näe ega soovigi teada kõiki mõjutusi, mis soodustavad meie andekuse arengut, ent kui hakkad sügavamalt tungima nendesse ammu unustatud elulistesse pisiasjadesse, hakkad nägema nende tähtsust: need on seemned, idud kõigile algustele.

«Niva» ja kunstnikud avaldasid korduvalt soovi tutvuda minu kunstilise arenguga, kuid mulle näis, et see ülesanne kuulub loomingualaste psühholoogiliste arutluste juurde ja ma hoolitsen aina oma biograafia täiendamise eest. Pean tunnistama, et katkestan oma laskumise mälestuste üksikasjadesse ja järgnevasse mitte ilma rahuldustundeta — neid mälestusi on liialt palju, eriti argipäevaseid. Olla üksnes kunstivallas on huvitavam ja lühem.

Lähen üle oma kunstialase töö esimese vaatuselise juurde — kaitsudest ja kaigastest tehtud hobuse juurde. Nüüds iss [isa] kui piletisoldat oli «kihutatud» kaugele... jne. («Niva», 1911, nr. 29. I. J. Repin. Lapsepõlvemälestused).

17. Sõjaväelistes asulates olid asukate-«peremeeste» lapsed kuulutatud kantonistideks, s. o. alates sünnimisest olid nad arvel kui «polgu koosseisu kuuluvad». Nad kandsid vormiriietust ja kaheteistkümnenaastaselt astusid oma polgu tagavarapataljoni. Kantonistide jaoks olid avatud erilised koolid, kus nad õppisid kirjaoskust, usuõpetust ja aritmeetikat ning tegid riviõppust.

Kantonisti nimest vabaneda oli peaaegu võimatu. Kuid 1836. aastal avati Ukraina sõjaväelises asulas nende jaoks spetsiaalsed kõrgemat tüüpi koolid, mis valmistasid ette mitte soldateid, vaid ratsa-, suurtüki- ja insenerivägede allohvitseri.

18. «1812 aastal formeeriti sõjatopograafide üksik-korpus, et teostada kaardistamise, joonestamise ja tehnilisi töid. Korpuse komplekteerimiseks kasutati kantonistide pataljone, millede paremad kasvandikud said eelneva spetsiaalse ettevalmistuse kaheaastase õppeajaga topograafide koolis» (Leer. Sõja- ja mereteaduste entsüklopeedia).

19. Ukraina sõjaväeline asula koosnes kaheksast ringkonnast, kusjuures neli neist (ulaanide omad) asusid «Tšugujevi ümbruskonnas».

20. Tšugujevile kul Ukraina sõjaväelise asula keskuses paiknesid staabid: «kaheksa ringkonna» staap (kogu Ukraina sõjaväelise asula üle), «nelja ringkonna» staap (vahetult ulaanipolkude üle), korpuse staap ja diviisi staap.

NOORUS

1. Steibeni maal «Kristus Kolgatal» (1841) asub Tretjakovi galeriis. Tänu reproduktsioonide rohkusele oli see XIX sajandil üsna populaarne. Pildil «Ei oodatud» (1884) kujutas Repin seinale Sevtšenko ja Nekrassovi portreede vahel reproduktsiooni just Steibeni maalist «Kristus Kolgatal». Karl Karli p. Steiben (1788—1856) õppis varajases nooruses Peterburi Kunstide Akadeemias, pärast seda asus elama Prantsusmaale. 40—50-ndatel aastatel töötas viljakalt Venemaal portretistina ja usuliste maalide meistrina (maalis koos teiste kunstnikega Peterburi Iisaku katedraali). Tema ajaloolistest teostest vene teemadele olid omal ajal eriti populaarsed (reproduktsioonides): «Peeter I päästab tormisel Laadoga järvel uppujaid» (1812; pildi ostis ära Napoleon I) ja «Peeter I, keda ema päästab streletsde käest» (1827; originaal on Prantsusmaal Valenciennes'i linna muuseumis).

2. Käsikirjas ja esialgses trukis lõppes see peatükk nii: «Et luua ettekujutus tema viiulist ja häälevõlust, kasutan ma üht võrdlust. Vjaltsevast kui näitlejast-lauljatarist olen ma palju

kuulnud ja suhtusin kõikidesse jutustustesse ja iga hinna eest tema kontsertidele pääseda püüdva publiku vaimustusse suure umbusuga. Ja veel niivõrd, et ma isegi ei kuulnud tema laulmist ega näinud teda elusana. Nii mustlannad kui ka šansonnettide lauljannad näisid mulle alati kolmanda järgu kunstnikena, keda võis kuulata ainult paratamatast ja väikese doosina üks kord viie aasta jooksul. Ja vaat nüüd, alles hiljuti, kui Vjaltseva suri, hoolimata kõrgist spetsialistidest eskulaapide profanatsioonidest, kes olid Vjaltseva juures kasutanud kõiki oma naiivseid eksperimente, mille pärast oleksid punastanud isegi velskrid, kuulsin ma esmakordselt tema häält grammofoonil... Oo, vaat mis tähendab tõeline talent! Vaat kus on geenius hing, valgustatud paradiisi jumalikust peegeldusest!... Ei, seda ei ole võimalik väljendada ükskõik missuguste sõnadega, seda on vaja kuulda, see on asendamatu oma seletamatu iluga!... Võimas on grammofon!... Ainult selle fotograafilist edasiandmist võib usaldada... Asendamatu ja ammendamatu on Issanda jumala kunstide tõeline paradiis ja ammutamatu on tõelise andekuse hing. Ja kuulates viiulit koos Nikulini baritoniga, unustan ma kodumaa, unustan aja...»

3. Pavel Petrovitš Lopuhhin (1788—1873), vürst, Paul I armukese vend. Jutt on talupoegade ülestõusust vürstide Lopuhhinite Korsuni mõisates (Klievi kubermang, Kanevski maakond). 1855. aasta märtsis veeres üle kogu Ukraina talupoegade ülestõusulaine. Selle põhjuseks oli tsaari manifest «rahvamaakaitsevää» kohta, mis kuulutati välja märtsis, just Sevastopoli piiramise kõige palavamal ajal. Talupojad, kes igatsesid pääseda pärisorjusest sõltuvusest, teadsid, et keiser, kes kutsus neid üles «isamaad teenima», lubas kõiki «maakaitsevääke» astunud vabastada mõisnike võimu alt. Ukraina külade «gromaadad» (kogukonnad) kuulutasid end üksi teise järel «vabadeks kasakateks», keeldusid minemast mõisatele ja relvastanud end malakate ja vikatitega, nõudsid, et neid viivitamatult saadetakse sõtta. Klievi kubermangu oli valitsuse poolt saadetud talupoegade mahasurumiseks 16 ratsaväe-eskadroni, 2 sapööriröödu ja üks ulaanide divisjon.

Talupoegade «alistamatus» avaldus Lopuhhinite mõisates erilise jõuga. Sinna kutsuti sõjavägi. 10. aprillil hakkas umbes seitsmesajapealine rahvahulk liikuma Korsuni kirikuplatsi suunas. «Siis hüüdis polkovnik Afanasjev, — jutustab ülempreester Lebedintsev, kes oli saadetud Korsunisse talupoegi «manit-

sena», — oma tugeva häälega: «Miks nad siia tulid?» Eesmisel vastasid: «Tulime oma mõisniku vürst Lopuhhini peale tööde pärast kaebama.» — «Ja mis veel?» — «Tahame teenida jumalat ja keisrit ning olla vabad nagu keisri ukaasis öeldud.» Polkovnik hakkas seletama, et sellist ukaasi ei ole. Seepeale haaras punapäine talupoeg madjaka pihku ja tema huude peale «andke valu!» lõi kogu mass kiheville, tõstis kuuehõlmade alla peidetud lühikesed malakad pea kohale... tormas kallale soldatitele, kes olid püssitähgid ette sirutanud, ja haaras püssidest kinni. Kui kõlasid püssilasud... nägin ma, kuidas mitu talupoega, tabatud kuulidest, kukkusid kõverasse tõmbudes maha, minu selja taga aga kukkus allohvitser kirvega purustatud peaga» («Ülempreester P. G. Lebedintsevi märkmed 1855. aasta kasaklusest», «Külevi vanaaeg», 1900, juuli-august, lk. 44—46).

4. Seda tõendavad ka teised tunnistused. Näiteks mäletab N. Baškirtseva: «Provintsis oli tol ajal raske leida sellist lõbusat kohta nagu Tšugujev. Seltskond oli seal suur ja oivaline: seal asusid Ukraina sõjaväelise asula ja tagavararatsaväe korpuse staap, arvestamata väiksemaid staape. Ülemused koosnesid enamikus inimestest, kel oli kas varandust või sidemeid, noorsugu oli rohkem kui küll... Tšugujevis elati kätkest ja lõbusalt, õhtud kasiinos olid elavamad ja rahvarohkemad kui Harkovis» (N. Baškirtseva. Ukraina vanaajast, «Vene arhiiv», 1900, 3. raamat, lk. 340).

5. Sõjaväelised asulad likvideeriti (1857) sellepärast, et nad ei õigustanud valitsuse lootusi ei majanduslikel, poliitilistel ega sõjalistel kaalutlustel. Asundades polgud «maa külge», nõudes, et iga «peremees» peaks üleval mitte vähem kui kaht soldatit, lootis valitsus kärpida armee peale tehtavaid kulutusi. Tegelikult aga jäi «peremees» aasta-aastalt vaesemaks, kuna sildade parandus, teede ehitamine, soode kultamine, valve teenistus ja sõjaväeline õppus ei andnud talle võimalust majapidamisega tegelda. Sõjaväeliste asulate majandamine, mis läks riigikassale maksma miljoneid, käis aastast aastasse alla. Kasvatades lapsi sõjaväelise drilli õhkkonnas, lootis valitsus luua «eriti ustavate vägede» põlvkonna. Tegelikult aga ei vaibunud sõjaväeliste asulate ringkondades kunagi kas varjatud või avalik rahulolematuse. Sõjaväeliste asulate likvideerimise peamiseks põhjuseks oli valitsuse hirm relvastatud ja väljaõpetatud talupoegade massi ees.

6. Ivan Mihhailovitš Bunakov oli kirikumaalija ja portretist. Tema poolt loodud paljudest portreedest on tuntud vaid Z. F. Šaverneva portree (avaldatud I. E. Grabari artiklis «Repini Tšugujevi õpetajad» «Kunstipärandi» esimeses köites. M., NSV Liidu Teaduste Akadeemia Kirjastus, 1948, lk. 21) ja kaks lapse portreed (allkirjadega), mis asuvad Hagelundi kogus.

7. Avaldades ühe I. N. Šamanovi töö, mis alles hiljuti sai teatavaks («Major Kuprijanovi ja tema naise portree»), märgib I. E. Grabar: «Šamanovil on kahtlemata oskust tabada sarnasust ja anda täie valguse juures vormidele üldist iseloomust» (vt. «Repini Tšugujevi õpetajad», lk. 22). Šamanov seisis maalijana uurija arvates tunduvalt madalamal Bunakovist.

8. Leonti Ivanovitš Persanov (sünd. 1840. a.) oli aastail 1861—1863 Kunstide Akadeemia vahakuulajaks õpilaseks, 1861. a. sai hõbemedali etüüdi eest natuurist, 1863. a. sai vabakunstniku nime. Ta suri 1867. aastal. Kõik neli Repini poolt nimetatud Persanovi tööd leiti 1945. aastal ühe Tšugujevi elaniku juurest ning kuuluvad käesoleval ajal NSVL Kunstide Akadeemiale (abikaasade Netšitailovite portreed, Jakov Logvinovi portree, natüürmort «Pirnid»). J. E. Grabar, avaldades Persanovi poolt maalitud Netšitailovite ja Logvinovi portreid, märgib artiklis «Repini Tšugujevi õpetajad» Persanovile omast «erilist värvide harmoonia tundmist», tema «harukordset koloriidiannet ja maailmise veetlust» (vt. Repini esimene köide «Kunstipärand». M., NSV Liidu Teaduste Akadeemia väljaanne, 1948, lk. 23—25). Jakov Logvinovi portree kohta, «mis on kujutatud profiilis, vasakult poolt ja ka vasakult tugevasti valgustatud», titleb artikli autor: «Vaadates sellele meeldivale profiilile, mõistad vaimustust, mis valdas Repinit, kui ta tuletas meelde seda Tšugujevi aaret». (Sealsamas, lk. 25.)

9. Ivan Konstantinovitš Aivazovski (1817—1900), kuulus vene meremaalija. 1844. aastast — akadeemik. 1847. aastal nimetati professoriks. Alates 1845. aastast elas Aivazovski alaliselt Feodossija linnas, kuid Krimmi sõja ajal 1853—1856 viibis Harkovis. Ilmselt samal ajal külastas ta Tšugujevit.

10. Mihhail Nikandrovitš Tšivilev (ehk Tšivilev) (1837—1861), ajalooteemadel maalija, ja Pjotr Petrovitš Sabolotski (1842—1867) olid akadeemilise maalkooli esindajad. Bogdan Bogdanovitš Venig (sünd. 1837) oli hiljem üks Kramskoi artelli liikmeid.

11. Anton Raphael Mengs (1728—1779) oli üks akadeemia poolt lugupidetavamaid meistreid, neoklassitsismi rajaja, XVIII sajandi maali akadeemilise kooli esindaja.

PETERBURIS

1. Pompeo Girolamo Batoni (ehk Battoni) (1708—1787), akadeemilise suunaga itaalia maalikunstnik, XVIII sajandi suur kuulsus. Batoni üheks kõige populaarsemaks teoseks (tänu rohkearvulistele reproduktsioonidele) on tema «Patukahetseja Maria Magdaleena» (Dresdeni galeriis). Rääkides sellest maalist teeb Repin vea: Maria Magdaleena on Batoni poolt kujutatud lamavana maa peal, kuid mitte istuvana ja ka mitte ristiga, vaid koljuga ja avatud raa-matuga.

2. «Enam kui kaheksakümne aastane» (1863. aastal) Grigori Fjodorovitš ei saanud sel ajal olla akadeemia õpilane, kui rektoriks oli V. K. Šebujev, kes sai rektoriks 1835. aastal. Ta oli ühevanune Šebujeviga ja tõenäoliselt õppis akadeemias üheaegselt Šebujeviga, s. o. XVIII sajandi lõpul.

Vassili Kozmitš Šebujev (1777—1855) oli üks suuremaid vene akadeemilise kunsti esindajaid. Sajandi alguses maalis ta ajaloolistel teemadel: «Peeter I Poltaava lahingus» (ei ole säilinud) ja 1812. aastal Isamaasõja teemadel — «Süütajate mahalaskmine prantslaste poolt 1812. aastal» ja teised. Hiljem töötas peamiselt religioosse maali alal.

3. Karl Pavlovitš Brüllov (1799—1852), kuulus vene maalikunstnik. Maal «Pompeii viimne päev» (1830—1833) on Brüllovi kõige tähtsam teos, mis tõi talle üleeuroopalise kuulsuse.

Nii oli «Pompeii viimne päev»
sisis vene pintsli esipäevaks.

Baratõnski

4. Vene kunsti album «Severnoje Sijanije» ilmus üksikute väljaannetena kolme aasta kestel (1862—1865). Iga väljaanne oli varustatud suure arvu illustratsioonidega (vaated vene maakohtadest, stseenid vene ajaloost, koopiad vene

kunstnike töödest, joonistused vene kirjanike teoste juurde). «Severnoje Sijanije» väljaandjaks oli tõlk Vassili Jegorovitš Henckel, V. V. Stassovi ja Gleb Uspenski lähedane tuttav.

5. See oli arhitekt Aleksander Dmitrijevitiš Petrov. «Tädi poeg» — Aleksander Aleksejevitiš Sevtsov, «Saša», oli Repini esimese naise Veera Aleksejevna Ševtsova vend. 1863. aastal oli ta Kunstide Edendamise Seltsi joonistuskooli õpilane ja arvatavasti üheaegselt Kunstide Akadeemia arhitektuuriklassi vabakuulaja.

6. Kunstide Edendamise Seltsi kooli rajati 1839. aastal ning oli esialgu Rahandusministeeriumi alluvuses. 1859. aastal võeti kool Kunstide Edendamise Seltsi hooldamisele ja aja möödudes muudeti Kunsttööstuskooliks. Seal oli v. is üldjoonistamise ja kümme erialaklassi. Koolitööst võttis osa umbes 1000 õpilast.

7. Karl Matvejevitiš Schreintser (1819—1887), akadeemik, akvarellist ja portreemaalija. 1859. aastast Kunstide Akadeemia klasside inspektor, hiljem akadeemiliste muuseumide kustos.

8. Fjodor Fjodorovitš Lvov (1820—1895), asja-armastaja-akvarellist. 1865. aastast Kunstide Akadeemia konverentsi-sekretär. Temast on järele jäänud akadeemia memuaarid («Endise Imperaatorliku Kunstide Akadeemia konverentsi-sekretäri mälestused». «Vene vanaaeg», 1880—1881, köited XXIX ja XXXI).

9. Mihhail Vassiljevitiš Djakonov, kel oli «miniaturese (portreelise) maali vabakunstniku» nimetus, oli Kunstide Edendamise Seltsi joonistuskooli direktoriks 1861. kuni 1881. aastani. Otustades Kramskol poolt loodud Djakonovi portree järgi (1875), on Repin kirje'danud Djakonovi valimust väga täpselt (portree on reprodutseeritud raamatus P. N. Stolpjanski. Vana Peterburg ja Kunstide Edendamise Selts, L., 1928, lk. 27).

10. Pjotr Ivanovitš Tserm (1829—1867), portretist ja joonistaja-kopeeriija, hoolikalt tüseeritud kalligraafilise koolililik-akadeemilise joonistusmaneeeri esindaja. 1857. aastal omistati talle maali «Ihnur ja surm» eest akadeemiku nimetus.

Rudolf Kazimirovitš Zukovski (1814—1886), andekas joonistaja, peamiselt satiirilise suunaga, litograaf, 40—60-ndate aastate realistliku illustratsiooni meister (illustreeris Krölovi, Nekrassovit ja teisi).

11. Ivan Andrejevitš Gohh (1823—1878), akadeemik (mitme Itaalia rahvastseene kujutava maali autor).

12. Joonistus «kobruleht» (nii nimetab Repin lehe kipsist mudelit) säilitatakse Vene Muuseumis. Peale numbri «Nr. 1» ja P. Žukovski «keeruka allkirja» on sellel veel tekst: «I. Repin. 8. detsembril 1863. a.»

13. Fjodor Ivanovitš Prjanišnikov (1793—1867), postidepartemangu peadirektor ja Riiginõukogu liige, «posti-minister», nagu teda nimetab Repin, oli üks esimesi vene maalide kogujaid, P. M. Tretjakovi eelkäija. Olles Kunstide Edendamise Seltsi liige, ostis ta algul peamiselt noorte puudustkannatavate kunstnike töid, kuid hiljem muutus kollektsionääriks ning talendas oma kogu paljude vene silmapaistvate kunstnike töödega. Käesoleval ajal on tema kogu Tretjakovi galeriis.

14. Repini noorpõlve autoportree (poolfiguuris) tektuga «2. detsembril 1863» jäi Repini omanduseks ja asus «Penaatides». Portree praegune asukoht on teadmata. (Reprodutseeritud raamatus: I. E. Grabar. I. J. Repin, 1. köide, M., 1937, lk. 43).

15. Repin kopeeris korduvalt Ermitaažis olevaid Rembrandti töid, nende hulgas nn. «Lugevat eidekest» (Repin poolt akvarellis loodud koopia sellest Rembrandti tööst oli N. I. Murasiko kogus Kievis).

16. Etüüd Aleksander Severuse peast säilitatakse Vene Muuseumi kogus. Sellel on tekst: «1. joon[istus] kips[i] peade kl[assis] 1864. a. I. Repin». Teostatud Rooma oraatori antiikkuju järgi, mida eksikombel peeti rooma väejuhi Germanicuse kujuk (originaal on Louvre'is), oli tähtsal kohal akadeemia õppesüsteemis. Akadeemia tolleaegne juhtkond pidas «Germanicust» musternäidiseks «möödete õigsuse, asendi loomulikkuse ja kompositsiooni lihtsuse poolest».

17. Fjodor Antonovitš Bruni (1799—1875), Kunstide Akadeemia rektor ja üks suuremaid monumentaalstiili esindajaid vene kunstis. Kuulsuse töid talle suur maal «Vaskmadu», maalitud 30-ndatel aastatel Itaalias (Vene Muuseum) ja seinamaalide tsükkel Peterburi Iisaku katedraalis.

Bruni poleemilisel artiklil, mida Repin meelde tuletas, oli pealkiri «Kunstide Akadeemia antagonistidele» («Birževõje Vedomosti», 1865, nr. 267). Vastavalt A. V. Polovtsovi näpunäitele kirjutas artikli kunstiajaloolane ja kriitik N. P. Pet-

rov, Bruni aga kirjutas ainult sellele alla (A. V. Polovtsov F. A. Bruni, S.-Pb., 1907, lk. 82). Artikkel väljendas täielikult Bruni vaateid. Bruni nimetas Repini «Volga burlakke» Kramskoi sõnade järgi «suurimaks kunsti profanatsiooniks» (I. N. Kramskoi. Kirjad, I köide, M.-L., 1937, lk. 229).

18. Too eskils, millest Repin räägib, oli loodud 1865. aastal. Hiljem Repin pöördus tagasi selle teema juurde ja uue eskilsi eest (1869), mis praegu asub Vene Muuseumis, anti talle Eestimene hõbemedal, mis andis õiguse saada kolmanda astme kunstniku nimetuse.

19. Aleksei Tarassijevitš Markov (1802—1878), ajaloolise maali akadeemik. Aastatel 1834—1841 viibis Markov Itaalias. Näitusel Kapitoolumis 1835. aastal «võistles» ta Aleksander Ivanoviga: Ivanov pani seal välja «Kristuse ilmumise Maria Magdaleenale», Markov aga «Fortuna ja kerjuse» (I. A. Krõlovi valmi alnetel), «teos on läbi ja läbi akadeemiline», nagu väljendas Aleksander Ivanov. Professori nimetuse sai Markov tegelikult «avansina» — maali «Colosseumi märtrid» (1844) eskilsi eest, millist ta ei maalinudki valmis. Akadeemia õpilased armastasid Markovit. «Brunil oli õpilasi vähe, umbes nell...» Markovil, näiteks, oli õpilasi kuni seitsekümmend, meenutas hiljem kunstnik K. B. Venig (A. V. Polovtsov. F. A. Bruni, S.-Pb., 1907, lk. 81). Markovile antud humoorikas hüüdnimi «Colosseumi Fortunõitš» on tuletatud tema kahe töö nimetusest.

20. «Tarassi etüüd» (1867) asub Vene Muuseumis.

21. Timofei Andrejevitš Neff (1805—1876), sündinud Eestis, akadeemik ja portretist, kellel oli õukonnamaalija nimetus.

IVAN NIKOLAJEVITŠ KRAMSKOI

Õpetaja mälestuseks

1. Ivan Nikolajevitš Kramskoi (1837—1897), silmapaistev vene kunstnik ja kunstikriitik, tuline rahvusliku realistliku kunsti eest võitleja. 1863. aastal juhtis gruppi «demonstrante», kes astusid akadeemiast välja protestimärgiks akadeemilise rutlini vastu. Rändnäituste Ühingu organiseerija

ja selle tegevusest aktiivne osavõtja, peredvližnikluse teoreetik ja ideoloog. Alates 1869. aastast akadeemik.

Kramskoi artiklid koos tema kirjadega, mis valgustavad ereldalt tolle aja kunsti ja ühiskonnaelu küsimusi, koguti pärast kunstniku surma kokku ja anti välja V. V. Stassovi poolt («Ivan Nikolajevitš Kramskoi. Tema elu, kirjavahetus ja kunstikriitilised artiklid», S.-Pb., 1888). Meie ajal ilmus uus (kaheköiteline) Kramskoi epistolaarse pärandi väljaanne, mis on paljude parandustega ja tõhusalt täiendatud (I. N. Kramskoi. Kirjad, I—II köide. Kujutava Kunsti Riiklik Kirjastus, M.-L., 1937).

2. Kramskoi hakkas tunde andma Kunstide Edendamise Seltsi koolis alates 1863. aasta septembrist, s. o. kõigest kaks-kolm kuud enne Repini kooliastumist, ja jätkas kuni 1870. aastani (N. Makarenko, Imperaatorliku Kunstide Edendamise Seltsi kool, 1839—1914, P., 1914, lk. 109).

3. Turbinid — joonistusõpetaja Turbini perekond Ostrogožskis, kellega Kramskoi oli lähedais sidemeis. Turbini poeg Griša Turbin oli Kramskoi lapsepõlvesõber.

4. 1863. aastal määras akadeemia nõukogu kõigile akadeemia lõpetajale ühe ja sama teema skandinaavia mütoloogia ainetel — «Pidu Valhallas». Kunstnikud, kaitses oma õigust iseseisvale loomingule, ei nõustunud selle neile võõra teemaga ja astusid demonstratiivselt akadeemiast välja. Neid oli kolmteist inimest: B. B. Venig (sünd. 1837. a.), N. D. Dmitrijev-Orenburgski (1837—1898), A. D. Litovtšenko (1835—1890), A. I. Korusuhhin (1835—1894), N. S. Šustov (1838—1869), A. I. Morozov (1835—1904), K. E. Makovski (1839—1915), F. S. Žuravljev (1836—1901), I. N. Kramskoi (1837—1887), K. V. Lemohh (1841—1910), A. K. Grigorjev (sünd. 1837), M. I. Peskov (1834—1864), N. P. Petrov (1834—1876). Kolmeteistkümne maalikunstnikuga, kes esitasid palve akadeemiast lahkumiseks, ühines veel skulptor V. P. Kreitan (Kretan) (1833—1896). Kolmeteistkümne protestija lahkumisel akadeemiast oli poliitiline tähtsus. «Akadeemilisest mässust» osavõtjad olid Kolmanda osakonna poolt kantud «kahtlaste» nimekirja. Igasugused vihjed ajakirjanduses «mässu» kohta olid keelatud.

5. Esitame autentse tsitaadi N. Romazanovi mälestustest: «Olles samuti professor B. I. Orlovski õpilane, tundsin ma suurt huvi ballide ja peoõhtute vastu, milleks nõuti kindaid ja teisi galanterii-pisiasju, kuid raha ei olnud. Salamahti, oma

professori teadmata, tegin ma kujukese sakslasest, kes on pummeldamas Krestovski saarel, ja vaevalt suutsin ma nii palju eksemplare vormi valada, kui suur oli nõudmine nende järele. See aga tähendas, et raha tuli. Kuidagi juhuslikult kohtas Orlovski vormijat selle kujuga ja küsis, kes selle kuju on tellinud. Vormija nimetas minu nime. Peagi kutsuti mind Boriss Ivanovitši juurde ja ma tõin tema soovi kohaselt kaasa ka sakslase kuju vormi. «Vaata millega teie tegelete!» heitis Orlovski mulle ette. «Mul on raha vaja,» vastasin mina. «Kas mundri kuldsete lõkmete väljaõmblemiseks?» lausus minu professor mõru muigega. «Ei, ka raamatute ostmiseks (ma ei valetanud).» — «Raamatute ostmiseks? Kas teile jätkub viiskümnest rublast (paberrahas)?» — «Jätkub küllaldaselt!» — «Siin on sulle raha, kuid lõõge minu nähes see vorm puruks!» Ja samas täitsin ma Boriss Ivanovitši soovi» (N. Ramazanov. Vene kunstiajaloo materjalid, M., 1863, I köide, lk. 163).

Boriss Ivanovitš Orlovski (1793—1837), klassikalise suunaga vene skulptor, Kaasani katedraali ees olevate Kutuzovi ja Barclay mälestussammaste ning rea teiste Lenini gradi kaunistavate monumentaalskulptuuride autor.

Nikolai Aleksandrovitš Ramazanov (1815—1868), akadeemik, skulptuuriprofessor Moskva maali- ja skulptuurikoolis, kunstikriitik ja ajaloolane.

6. Pavel Mihhailovitš Tretjakov (1832—1898), Tretjakovi galerii rajaja. Kogus vene maalikunsti, peamiselt realistliku suunaga maale, tegi seda enam kui nelikümmend aastat, suhtudes oma kollektsionääritegevusse kui vene rahvusliku kunsti abistamisse. Annetas oma kogu koos venna Sergei Mihhailovitš Tretjakovi (1834—1892) kollektsiooniga 1892. aastal Moskva linnale.

Kozma Terentjevitš Soldatenkov (1818—1901), metseen (tema kulul anti välja palju hinnalisi raamatuid, peamiselt teadusliku sisuga) ja kollektsionäär. Kogus vene kooli maale poole sajandi vältel (alates 40-ndate aastate lõpust), eelistades akadeemilise kooli suuri meistreid ja Moskva kunstnikke, kes olid Moskva maali- ja skulptuurikooli kasvandikud ning kelledest paljud said kuulsaks. Soldatenkovi kogu paremad maalid on nüüd Tretjakovi galeriis.

7. Mihhail Ivanovitš Peskov (1834—1864), tuntud kui ajaloomaali (Minini üleskutse nižniovgorodlastele), 1861, Kuibõševi oblasti Kunstimuuseumis; «Rusikavõitlus Ivan

Groznõi ajal», 1862). Olles veel akadeemias, hakkas tundma huvi žanrimaali vastu (vt. I. N. Kramskoi artikkel «Vene kunsti saatused» raamatus «I. N. Kramskoi», S.-Pb., 1888, lk. 612 ja 615). Akadeemiast lahkumise aastal (1863) eksponeeris Peskov akadeemia näitusel maali «Väljasaadetust asukas», mis V. V. Stassovi poolt sai kõrge hinnangu osaliseks (artikkel «Kakskümmend viis aastat vene kunsti», ajakirjas «Vestnik Jevropõ», 1882, 11, köde). Peskovi žanrimaalid, milledest räägib Repin, jäid tundmatuks isegi M. I. Peskovi biograafile N. P. Sobkole.

8. Nikolai Semjonovitš Šustov (1838—1869), ajaloomaali, alates 1865. aastast akadeemik.

9. Bruni visand «Veeuputus», üks neljakümne viiest visandist, mis on tema poolt loodud 40-ndatel aastatel Iisaku kiriku kaunistamiseks, ei ole säilinud. 60—70-ndatel aastatel asusid need Kunstide Akadeemias. Selle visandi järgi on loodud maal Iisaku katedraali attikal.

10. Gustave Doré (1833—1883), kuulus prantsuse kunstnik-illustraator (illustatsioonid Dante «Jumalikule komöödiale» ja Cervantese «Don Quijotele» ja teistele maailmakirjandusse kuuluvatele teostele).

11. Vassili Grigorjevitš Hudjakov (1826—1871), žanrimaali ja portretist, 1851. aastast peale akadeemik. 1860. aastal sai maali «Keeglimäng» (itaalia elust) eest professori nimetuse.

12. «Diogenest» maalis Repin konkursi korras Teisele kuldmedalile. Maal oli eksponeeritud akadeemia näitusel (1863). Medalit Repinile ei määratud. Üheaegselt Repiniga maalis samale süžeele pildi Semiradski, kellele määrati medal. Repin hävitas oma maali. Oma arvamus selle kohta võime me avaldada joonistatud eskiisi järgi (1867), mis asub Tretjakovi galeriis.

13. Nicolas Poussin (1593—1665), kuulus klassikalise suunaga prantsuse maalikunstnik.

14. Kramskoi surmajärgne tööde näitus toimus Peterburis 1887. aastal. Pühapilt «Issand Seebaot» on Petrozavodski kiriku jaoks loodud 1865. aastal.

15. Vassili Vladimirovitš Pukirev (1832—1890), žanrimaali, 1860. aastast akadeemik. 1863. aastal sai maali «Ebavõrdne abielu» (1862, asub Tretjakovi galeriis) eest professori nimetuse.

Nikolai Ivanovitš Kostomarov (1817—1885), tuntud ajaloolane, ukraina-vene poeet ja belletrist.

Valeri Ivanovitš Jakobi (1834—1902), ajaloo- ja žanrimaali, hiljem akadeemik ja akadeemia professor. Jakobi 60-ndate aastate olustikulistel töödel («Vangide puhkehetk», 1861, asub Tretjakovi galeriis, ja teised) oli paljastav iseloom. Jakobi maal «Hommik keisrinna Anna Joannovna palees» (1872), mis oli määratud Viini maailmanäitusele saatmiseks 1873. aastal koos Repini «Burlakkidega», kuulutati valitsusvõimude poolt satiriliseks ja keelati Viini saata.

16. Antokolski artikkel «Kriitiline pilk kaasaja kunsti» ei avaldatud. «Autobiograafias» kirjutab Antokolski: «Ühel nendest õhtutest loeti isegi minu poolt kirjutatud artiklit kallaletungidest kunstile. Millest ma just siis kirjutasin, ei tea. Kõige tõenäolisem, et mõttetus, olles Prudhoni mõju all. Siiski artikkel kiideti heaks ja ükskord isegi I. N. Kramskoi kinkis mulle oma foto pealekirjutatud märkusega: «Ideede eest võitlejale» («M. M. Antokolski». V. V. Stassovi toimetusel. S.-Pb., 1905, lk. 926).

17. Ivan Ivanovitš Šiškin (1832—1898), kuulus vene maastikumaali, F. A. Vassiljevi õpetaja ja sõber. Oli abielus tema õega. Vassiljevi kohta vaata märkus 4, lk. 606—607.

18. Ivan Stepanovitš Panov (1845—1883), olles veel akadeemia õpilane (1861—1873), tegi palju joonistusi mitmesugustele väljaannetele. Hiljem sai kuulsaks illustraatorina. Mõned Panovi luuletustest on ära toodud 60—70-ndate aastate ajakirjades ja kogumikes.

19. Kramskoi kirjad abikaasale (S. N. Kramskajale), mis üksikasjaliselt esitavad Kramskoi välismaamuljeid, on avaldatud raamatus I. N. Kramskoi. Kirjad. Riiklik Kujutava Kunsti Kirjastus. M.-L., 1937, lk. 58—70. Sõit välismaale (1869. aasta lõpul) toimus Kramskoi sõnade järgi «eesmärgiga vaadata galeriisid». Kramskoi külastas Berliini, Dresdenit, Pariisi.

20. Peterburi Artelli liikmete ja teiste kunstnike näitus, mille Kramskoi organiseeris 1865. aastal Nižni Novgorodis, oli esimeseks katseks rändnäituste korraldamisel Venemaal. Teiste andmete järgi oli sellel suur edu.

21. Makarjevi ärimehed — kaupmehed, kes võtsid oma kaupadega osa Nižni Novgorodi laadast. Makarjev oli endise Nižni Novgorodi kubermangu maakonnallinn, kus juba ammust

ajast tolmusid laadad. 1817. aastal, pärast tulekahju Makarjevis, viidi laad üle Nižni Novgorodi ja alles hiljaaegu oli veel säilinud Makarjevi laada nimetus.

22. Rändnäituste Ühing, kunstnike-realistide koondis, korraldas oma näitusi Peterburis ja Moskvast, seejärel aga Venemaa mitmesugustes linnades. Esimene näitus avati 29. novembril 1871. aastal Peterburis. Viimane, 48., toimus 1923. aastal.

23. Maal «Näkinud» esitati I rändnäitusele 1871. aastal. Maal asub Tretjakovi galeriis.

24. 1873. aasta sügisel maalis Kramskoi Jasnaja Poljana L. N. Tolstoist kaks portreed. Üks neist on Tretjakovi galeriis, teine «Jasnaja Poljana» kodumuuseumi kogus. L. N. Tolstoi ja tema perekond pidasid mõlemaid portreid õnnestunuks. Vastavalt L. Tolstoi soovile ei läinud ei üks ega teine portree rändnäitusele. L. N. Tolstoi portree kohta leiame ajakirjanduses A. S. Suvorini följetonis ühe varajasema kirjelduse: «Portree õnnestus suurepäraselt. Meie kuulus romaanist istub pluusiväl. Tema väikesed, kuid ilmekad silmad vaatavad veidi kelmikalt. Hõre habe, nää ja suu kuju, madal otsaesine annavad tema näole erilise ilme — see on mehisus, või on see visadus. Ma nägin seda portreed juhustlikult kunstniku ateljees, kes avaldas kahetsust, et ta ei või seda portreed näitusele panna, kuna originaal on kategooriliselt selle vastu. [«Olukirjeldused ja esseed». Tundmatu (A. Suvorin!) jutustuste, följetonide ja märkuste kogumik, I raamat, S.-Pb., 1875, lk. 12.]

Repin hindas erakordselt kõrgelt seda Kramskoi tööd. V. V. Stassovi pealekõlmisel pandi see portree (Tretjakovi eksemplar) välja maailmanäitusele 1878. aastal. 12. aprillil kirjutas Stassov L. N. Tolstoile: «Ja kui teie portree [Kramskoi loodud] läheb maailmanäitusele Pariisi, siis on see ainult tänu Repinile. See oli tema, kes läks sellest esimesena hulluks ja esimesena kirjutas mulle Moskvast (kus ta praegu elab), et see on *chef d'oeuvre*» (Lev Tolstoi ja V. V. Stassov. «Kirjavahe-tus», 1878—1906, L., 1929, lk. 34).

25. Kramskoi poolt 1872. aastal loodud maal «Kristus kõrbes» (aga mitte 1873. aastal, nagu kirjutab Repin) oli samal 1872. aastal II rändnäitusel. Asub Tretjakovi galeriis.

26. Jutt on maalidest, mis asuvad Tretjakovi galeriis: «Kunvalge öö» (1880), «Tundmatu» (1883) ja «Lohutamatu lein» (1884).

27. Repin mõtleb siin prantsuse klassikalise suuna maalikunstnikku Pierre Paul Prudhoni (1758—1823); bataalist ning ajaloomaalijat Isidore Pilsit (1813—1875), maali «Marseljeesi esmakordne ettekandmine Rouget de l'Isle'i poolt» autorit; maastikumaalijat Antoine Chantrelli (1814—1873), kes oli lähedane barbizonlaste grupile, ja Jean-Baptiste-Camille Corot'd (1796—1875), ühe tuntuma Barbizoni kooli esindaja tööde näitusi.

28. Oma lõpetamata maali «Irvitamine» (Rõõmusta, Juudamaa keiser!) maalis Kramskoi aastail 1877—1879 ja 1882. aastal. Asub Vene Muuseumis.

29. Kramskoi kirjutas oma maali «Rõõmusta, Juudamaa keiser!» kohta: «Mis puutub minu maali, siis minu ja selle maali ühised saastused on väga imelikud. Ma rääkisin maalist ja sellest, et maailm ei saa seda raha ja jääb sellest ilma, ironiseerides. Ja kuidas saabki sellest teisiti rääkida, kui ma isegi ei ole näinud oma maali (milline on vaid alustatud) juba kuues aasta. Mulle meenub, et ma seda teile kord juba ütlesin, kui te täpselt samamoodi nagu praegugi väitsite, et ma maalin seda kaua. Selles see asi ongi, et ma hirmus kaua ei maali, aga miks? Viimases kirjas on selle kohta öeldud küllaldased põhjendused, ja imeilik, kui palju ja mida ma ka ei oleks muud valmis maalinud, siiski öeldakse, et ma töotan kaua millegi kallal, kuigi ka kõige nõudlikuma arvestuse järgi mulle ei oleks jäänud aegagi uue töö jaoks. Vaat kuidas vahesti kuulsus, mis lendu lastud, ei taha enam teelt kõrvale keerata» (L. N. Kramskoi. Kirjad, II köide, Riiklik Kujutava Kunsti Kirjastus, M.-L., 1937, lk. 382—383, — A. S. Suvorinile 18. detsembrist 1885. aastast).

30. See osa Repini mälestustest Kramskoi kohta kutsus esile vastuvaidlused poeedi, memuaaridekirjutaja ja kriitiku P. M. Kovalevski poolt, kes tundis lähedalt Kramskoid selle elu viimastel aastatel (vt. Kovalevski artiklit «Ivan Nikolajevitš Kramskoi. I. J. Repini märkus olukirjelduse juurde Kramskoi kohta». «Vene vanaaeg», 1888, 6. köide). Kovalevskil ei õnnestunud ümber lükata Repini põhilisi seisukohti.

31. Oma elu sellest perioodist kirjutas Kramskoi Stassovile 16. juulil 1886. aastal: «Viimase vile aasta jooksul hakkas minu ümber kujunema tühjus. Nahtavasti muutub ebahuvitavaks teada, mida ütleb Kramskoi. Tema aga on nii palju ja tüütavalt oma ringis end väljendanud, et juba teatakse ette, mida ta

utleb. Kuid, muide, jutt sellest on alles ees. Artiklist ma kirjutan õige vähe. Liialt palju on kogunenud teisi sütitavaid materjale ja liialt sügavalt hakkavad mul tekkima lahkarvamused lähedastega. Kellel meist on õigus ja kelle hää ei räägi vastupidist ajaloole — vaat mis on minu jaoks kõige tähtsam» (I. N. Kramskoi. Kirjad, II köide. Riiklik Kujutava Kunsti Kirjastus, M.-L., 1937, lk. 411).

32. Jutt on maastikumaalijatest Vladimir Donatovitš Orlovskist (1842—1914), Ivan Ivanovitš Šiškini (1832—1898) ning ajaloomaalijatest Karl Bogdanovitš Venigist (1830—1908) ja Nikolai Vassiljevitš Nevrevist (1830—1904).

33. Portree P. M. Kovalevskist (1823—1907) on üks viimaseid Kramskoi tõld, maalitud 1886. aastal. Kuulus Kovalevski perekonnale.

43. Portree doktor Karl Andrejevitiš Rauhfušist (1835—1915) asub Vene Muuseumis.

STASSOV, ANTOKOLSKI, SEMIRADSKI

1. Vassilii saarel, 7. liini ja Akadeemia põiktänava nurgal, Voronini majas.

2. Semiradski, Kovalevski, Savitski, Gorškov olid tol ajal akadeemia õpilased ja Repini eakaaslased.

Genrih Ippolitovitš Semiradski (1843—1902) lõpetas akadeemia 1870. aastal, saades lõputöö «Makedoonia Aleksandri usaldus arst Filippi vastu» eest Suure kuldmedali.

Pavel Ossipovitš Kovalevski (1843—1903) lõpetas akadeemia 1871. aastal ja sai maali «Leipzigi lahingu esimene päev 1813. aastal» eest samuti Suure kuldmedali.

Konstantin Apollonovitš Savitski (1844—1905) ei lõpetanud akadeemia kursust ja heideti 1873. aastal akadeemiast välja ettekäändel, et on liiga kaua akadeemias olnud, ja ka nõrga edasijõudmise eest õppimises.

Pärast akadeemia lõpetamist elasid Semiradski ja Kovalevski mitu aastat Roomas stipendiaatidena.

Semiradski edaspidine tegevus kujutas endast rida hiilgavaid triumfe. 1873. aastal omistati talle akadeemiku nimetus juba esimese maali «Kristus ja patune» eest (asub Vene Muuseumis

Leningradis), 1877. aastal omistati talle professori nimetus maali eest «Ristiusu korüfeed» (maal asub Krakovi Muuseumis) Järgmisel aastal valiti ta Rooma, Stockholm ja teiste akadeemiate liikmeks, 1889. aastal Peterburi Kunstide Akadeemia Nõukogu liikmeks ning samal aastal korraldas akadeemia tema personaalnäituse. Semiradski lõuendid on enamasti efektselt maalitud ajaloolis-plustikulised tööd. Repin and s Semiradski maalile «Kristus ja patune» sellise hinnangu: «Väga hiilgav maal, efektselt ja hästi teostatud, kuid kergekaaluline, albumi jaoks, kuigi suuremõõtmeline» (Repini kiri 1873. aastast P. M. Tretjakovile, asub Tretjakovi galerii arhiivis). V. V. Stassov esines reas oma artiklites Semiradski kunsti printsipiaalse vastasena. Seoses Stassovi eitavate hinnangutega Semiradski maali «Ristiusu korüfeed» suhtes, lõi poeet D. D. Minajev epi-grammi:

Ta ees on vaatajaid kui marju,
kes pildist võõrduma ei harju...
Mis värvid!... Säravus... Natuur...
Kuid ainult Stassovi figuur
ta peale heidab varju.

Semiradski sõber P. O. Kovalevski hakkas batalistiks. Roomast asus ta ümber Pariisi, kus, nagu meenutab M. V. Nesterov, viis «oma etüüdide ja joonistustega hobustest valmustusse isegi Meissonier' enda» (M. V. Nesterov. Endised ajad. M., 1941, lk. 64). 1876. aastal nimetati Kovalevski akadeemikuks. 1881. aastal aga anti talle professori nimetus ja alates 1897. kuni 1903. aastani oli Kunstide Akadeemia sõjamaalide ateljee juhatajaks.

K. A. Savitski astus pärast Kunstide Akadeemiast lahkumist 1874. aastal Rändnäituste Ühingu liikmeks ja sõitis samal aastal Tretjakovilt maali eest «Remontitööd raudteel» saadud rahaga Pariisi, kus ta elaski aastaid üheaegselt Repini ja Polenoviga. Pärast tagasipöördumist kodumaale sai Savitski üheks silmapaistvamaks peredvižnikuks. Üheaegselt suure tehnilise meisterlikkusega on tema looming läbi imbunud sügavast kaasatundmisest töötavale rahvale. Savitski tuntumad maalid on «Ikooni vastuvõtmine» (1878), mis asub Tretjakovi galeriis, «Sõttasaatmine» (1880) — Vene Muuseumis, «Va dlus piirvaol» (1897) — Revolutsioonil Muuseumis Moskvas ja teised.

Mihhail Nikolajevitiš Gorškovist on teada

ainult see, et ta 1870. aastal esines akadeemia näitusel maaliga «Vilja lõikamas».

3. Mark Matvejevitš Antokolski (1843—1902), kuulus skulptor, üks väljapaistvamaid võitlejaid ideelise realismi eest vene kujutavas kunstis. Akadeemiasse astus Antokolski 1862. aastal, mõnevõrra varem kui Repin. Antokolski skulptuur «Tsaar Ivan Groznõi» (pronksoriginaal asub Vene Muuseumis, marmorist koopia aga Tretjakovi galeriis), on loodud konkursitööna (Esimesele kuldmedalile), töö oli tohutu menu ning tõi kunstnikule akadeemiku nimetuse (1871. aastal). Antokolski järgnevaid töid on «Peeter I» (1872), «Sokratese surm» (1875), «Spinoza» (1882), «Mefistofeles» (1883), «Jermak» (1891) ja teised. 1886. aastast alates elas Antokolski alaliselt välismaal (peamiselt Pariisis). «Inkvisitsioon» on üks tema varajasemaid töid. Selle «kõrgreljeefi», või nagu Antokolski nimetas, «skulptuurse pildi», mille lainjal reljeefil on kujud taustast eraldi välja toodud, täpseks nimetuseks on «Inkvisitsiooni kallaletung juutidele-maraanidele, kes näiliselt on vastu võtnud ristiusu Hispaanias lihavõtete pühitsemise ajal». See süžee huvitas Antokolskit kogu eluaja ja ta pöördus selle juurde korduvalt tagasi. Repin peab siin silmas «Inkvisitsiooni» esimest varianti. Oma «Autobiograafias» tuletab Antokolski meelde, et pärast seda kui Repin oli kiitnud heaks «Inkvisitsiooni» kunstilise kavatsuse, hakkas ta «oma eskiisi looma savist, suuremõõtmelisena, pikkusega oma kolm arssinat», nii et tuba «osutus väikeseks ja kitsaks» («M. M. Antokolski, tema elu, looming, kirjad ja artiklid». V. V. Stassovi toimetusel, S.-Pb. 1905, lk. 297). Antokolski õpilane, skulptor-akadeemik I. J. Ginzburg kirjeldab üksikasjalikult seda praegu mitte enam olevat varianti «Inkvisitsioonist»: «Kõrgreljeef kujutab keldrit. On juhtunud midagi hirmsat... Laud on ümber lükatud. Laudlina, taldrikud, küünlajalad — kõik on pörandale paisatud. Kõik põgenevad paanilises hirmus: nii raugad, naised lastega kui ka noored. Maha on jäänud ainult kaks: üks neist on usus veendunud ja karastunud vanamees... Teine — noorem — vahib hirmunult sinna, kust kostavad sammud Järsust kivitrepist laskub alla rasvunud Inkvisiitor. Temaga kõrvuti kõnnib uksehoidja, valgustades tunglaga trepiastmeid. Nende taga on näha sõjamehed hellebardidega ja ahelatega...» (I. J. Ginzburg. Minevikust. Mälestused, L., 1924, lk. 30)

4. Vladimir Vassiljevitš Stassov (1824—1906), kunstiajaloolane, silmapaistva vene kunsti- ja muusikakriitik, kes kogu eluaja võitles vene realistliku rahvusliku kunsti eest. V. V. Stassov alustas võitlevat publitsistitegevust 60-ndate aastate algul. Oma esimestes artiklites kritiseeris Stassov teravalt akadeemiat kui reaktsioonilist asutust, mis oli kaugel kaasajast. Rändnäituste ühingu tekkimise algusest peale (1870) sai Stassov selle ideoloogiks ja peredvižnikluse propagandistiks. Oma publitsistlikus tegevuses lähtus Stassov Belinski, Tšernõševski, Pissarevi kriitika traditsioonidest, pidades neid kolme oma õpetajateks. Haruldase taibukusega oskas ta ette aimata kunstinoorsoo üksikutes esindajates tulevasi silmapaistvaid realistliku kunsti tegelasi.

Väiksem ei ole ka Stassovi kui muusikakriitiku osa, kes võttis oma kaitse alla heliloojate «uue vene kooli» Balakirevi, Mussorgski, Borodini ja Rimski-Korsakoviga eesotsas.

5. Avalik Raamatukogu, endine imperaatorlik, nüüd Riiklik Töopunalipu ordeniga autasustatud Saltõkov-Štšedrini nimeline Avalik Raamatukogu Leningradis. V. V. Stassov juhtis mitukümmend aastat raamatukogu kunstiosakonda — kunstiküsimusi puudutavate raamatute, albumite, gravüüride, litograafiate, joonistuste, fotode jne. rikkalikku kogu. Kõiki neid rikkusi võimaldas ta suurima valmisolekuga kasutada kunstnikel, kes vajasid neid oma töö otstarbel. Esimene tutvus Antokolski ja Stassovi vahel sügenes Stassovi mälestuste kohaselt 1869. aasta jaanuaris-veebruari just Avalikus Raamatukogus, kuhu Antokolski tuli palvega näidata temale inkvisiitori riietust kõrgreljeefi «Inkvisitsioon» jaoks. (V. V. Stassov. Viktor Mihhailovitš Vasnetsov. Artikkel ajakirjast «Iskusstvo i Hudožestvennaja Promõšlennost», 1896, nr. 1, lk. 70—72)

6. Stassovi kohtumine noorte kunstnikega toimus 13. septembril 1869. aastal. Sellele kohtumisele eelnes Antokolski kiri Stassovile 12. septembril: «Olles kindel teie lubadusele olen ma veendunud, et teie ei keeldu osutamast mulle au ja külastamast mind kunsti nimel... me ootame teid laupäeva õhtul kell 1/28» («M. M. Antokolski». V. V. Stassovi toimetusel, S.-Pb., 1905, lk. 250). «Vestlus Repini ja Antokolski vahel viimase väikeses tubades,» meenutas V. V. Stassov, «oli eredamaid stseene tol ajal. Peagi kaldus kõnelus Antokolski eskiisilt [«Inkvisitsioon»] üldistele, algul skulptuuri, hiljem aga kogu kunsti

printsipiidele ja ülesannetele. Puhkes isegi äge vaidlus Semiradski ja minu vahel. Tema kaitses idealistlikku kunsti, mina aga realistlikku, ning va. dluse peamiseks aineks kujunes hollandi kunst... Vaidlus kujunes väga elavaks, tuliseks ja kauakestvaks... Õige on ka see, et välja arvatud ainult Semiradski, olid kõik ülejäänud veelgi siiramad ja kirglikumad realistid.» (Vt. V. V. Stassovi üldnimetatud artikkel «Viktor Mihhailovitš Vasnetsov».) Nagu Stassov oma mälestustes märgib, olid sellest kohtumisest osavõtjateks peale Antokolski, Repini, Semiradski, Kovalevski ja Savitski «keegi Butkevits, samuti kunstnik, nende kõigi tolleaegne sõber», V. M. Vasnetsov, just äsja 1868. aastal astunud akadeemiasse ja tulevane silmapaistev kunstnik-peredviiznik V. M. Maksimov (sealsamas, lk. 69 jt.).

7. «Juut niiti» nõelasilmast läbi ajamas» (puust kõrgreljeef — Antokolski esimene töö akadeemias, mille eest autor sai Tšise hõbemedali). Asub Vene Muuseumis. Ülevaates akadeemia 1864. aasta näituse kohta kirjutab Stassov: «Esmakordselt ilmunud akadeemia õpilane, keegi hr. Antokolski, pani välja asja, mis on nikerdatud puust, ei ole suur mõõtmelt, kuid võrdub oma väärtuselt paljude suurte maallide ja skulptuuridega... selliseid asju pole meil arvatavasti veel keegi senini teha proovinud, meie skulptoritel pole ikka aega jätkunud, et tegelda selliste pisiasjadega nagu elu ja tõde. neil oli vaja hõljuda pilvetagustes avarustes, allegooriates ja ideaalides («S.-Peterburgskiye Vedomosti», 1865, nr. 6). See koht Stassovi artiklis kutsus esile akadeemia rektori F. A. Bruni vastukriitika («Kunstide Akadeemia antagonistidele». Artikkel ajakirjast «Birževõje Vedomosti», 1865, nr. 267).

8. Riparograafid, sõna-sõnalt «porimaalijad», žanrimaalijate põlastav hüüdnimi Vana-Kreekas.

9. Gabriel Metsu (1629—1667), hollandi žanrimaalija.

10. «Niobe», täpsemalt «Niobe oma tütreaga» on kuulus grupp, mis asub Firenze Uffizi galeriis ja on koopia Kreeka originaalist, mis pärineb Praxitelese või Skopase ajajärgust (IV—III sajand enne meie ajaarvamist). Niobe, kellel oli seitse poega ja seitse tütart, nõudis, et teda võrdsustataks viljakusejumalanna Letoga, Apolloni emaga. Vihale ætud Apollon las kis Niobe laste pihta nooltega.

11. Roomas villa Farnesinas asuvad freskod («Galatea» ja teised) on loodud Raffaeli ja tema õpilaste poolt 1514. aastal.

«SLAAVI HELILOOJAD»

1. Aksakovid, slavofiilid: Sergei Timofejevitš (1791—1859), kirjanik, ja tema pojad: 1) Konstantin Sergejevitš (1817—1886), dramaturg ja poet; 2) Ivan Sergejevitš 1823—1886), jurist, ajakirjanik, ajakirja «Russkaja Besseda», ajalehtede «Parus», «Djen» ja teiste toimetaja. Juri Fjodorovitš Samarin (1819—1876), slavofiilist publitsist, kes võitles saksa mõju vastu Venemaal. Tema vend Dmitri Fjodorovitš oli oma venna teoste kirjastaja. Kirejevid, slavofiilid: vennad Ivan Vassiljevitš (1806—1856) ja Pjotr Vassiljevitš (1808—1856), rahvalaulude kogujad.

2. Aleksander Aleksandrovitš Porohhovštšikov (sünd. 30-ndatel aastatel, suri 1911. aastal), «Slaavi baasari» ehitaja, ulundustegelane ja suure fantaasiga plaanitseja («Hlestakov», nagu nimetas teda I. S. Turgenev ühes oma kirjas V. V. Stassovile). Hoidus reaktsiooniliste slavofiilide leeri.

3. «Slaavi heliloojad» või täpsemalt «Vene, poola ja tšehhi muusikameeste rühm» on suur (128×393) maal. Repin alustas selle maahmist Peterburis, akadeemias, 1871. aasta detsembris ja lõpetas 1872. aasta kevadel Moskvast. Käesoleval ajal kuulub see maal Moskva Riiklikule Konservatooriumile. Maalil on kujutatud gruppina kakskümmend kaks heliloojat. Keskel on Glinka (1804—1857). Tema kõrval Glinka sõber, kirjanik ja helilooja vürst Vladimir Odojevski (1804—1869); «Võimsa rühma» juht, helilooja ja dirigent Balakirev (1836—1910), Rimski-Korsakov (1844—1908) ja Dargomõžski (1813—1869). Mõnevõrra paremal keskmisest grupist on kujutatud Serov (1820—1871), veel rohkem paremal vennad Rubinsteinid: Anton (1829—1894) ja Nikolai (1835—1881) ning grupp poola heliloojaid: Moniuszko (1819—1872), Chopin (1810—1849), Oginski (1765—1833) ja Lipinski (1790—1861). Maali vasakpoolses osas on kujutatud: vene helilooja ja dirigent Napravnik (1839—1916), tšehhi heliloojad Smetana (1824—1884), Bendel ja Horach ning veidi tagapool, teisel plaanil vene helilooja ja pianist Laskovski (1799—1855). Maali keskosas, teisel plaanil on kujutatud heliloojad Bortnjanski (1751—1825), Turtšaninov (1779—1856), Lvov (1798—1870), Verstovski (1799—1862) ja Varlamov (1801—1848).

4. Konstantin Jegorovitš Makovski (1839—1915), žanrimaalija, portretist ja ajaloomaalija, tuntud oma maalidega bojaaride elust ja hiiglasuure lõuendiga «Kozma Minin Nižni Novgorodi väljakul» (Gorki linnas). Ta oli üks kolmetest kümnest «protestijast», kes keeldusid 1863. aastal maalimast akadeemia poolt antud teemal, mis aga ei takistanud teda saamast 1867. a. akadeemikuks ja 1869. aastal akadeemia professoriks. Makovski sai juba varakult kuulsaks. 1870. aastal, Rändnäituste Ühingu asutamisel ühines ta sellega, kuid 1883. aastal astus ühinguist välja ja sellest ajast peale eksponeeris oma teoseid enamikus iseseisvalt (Venemaal, Lääne-Euroopas ja Ameerikas).

5. M. E. Saltõkov-Štšedrini teose «Lõpetamata vestlused» teine peatükk, mis kujutab Mussorgskit ja kriitikut-reformatorit V. V. Stassovit karikatuurselt, on avaldatud «Otetšestvennõje Zapiski» 1874. aasta novembrikuu väljaandes, s. t. kaks aastat pärast seda, kui Repin lõpetas maali «Slaavi heliloojad» maalimise. Mussorgski figureerib selles satiiris Vassili Ivanovitši nime all, kes on «surematu nalja» «Voorimees, kes otsib pimedal bõl kaotatud piltsa» autor.

Štšedrini tõelise Mussorgskisse suhtumise tõlgitsus on antud D. O. Zaslavski artiklis «Štšedrin, Mussorgski, Stassov» («Krasnaja Nov», 1940, 11.—12. köide).

6. Pjotr Iljitš Tšaikovski (1840—1893) oli 70-ndate aastate algul Moskva konservatooriumi professor ja tal polnud veel helilooja kuulsust. Tõenäoliselt just sellega saabki seletada asjaolu, et N. G. Rubinstein, Tšaikovski teoste innustunud etendaja ja väsimatu propageeriija, ei võtnud tema nime sellesse nimekirja, keda Repin pidi kujutama oma maalil. Tõsi, seoses sellega, et N. G. Rubinstein teatud perioodil kritiseeris teravalt Tšaikovski b-moll kontserti, tekkis nende vahel ajutine eemaldumine, kuid see toimus juba siis, kui maal «Slaavi heliloojad» oli lõpetatud, 1874. aasta detsembris (vt. raamat P. I. Tšaikovski, Kirjavahetus N. F. von Meckiga, «Academia», 1934, köide I, lk. 171—174, 582). Tšaikovski ülevene-maalise ja üheaegselt ülemaailmse kuulsuse algus langeb umbes aastatele 1878—1879 (kooperi «Jevgeni Onegin» lavaletoomine, Tšaikovski loomingu esitamine N. G. Rubinsteini poolt välismaal toimuvatel «vene muusika kontsertidel» jne.).

7. Geniaalne vene helilooja M. P. Mussorgski (1832—1881), kes tol ajal töötas rahvaliku ajaloolise draama «Boris Godunov» (1868—1872) loomisel, ja A. P. Borodin (1833—1887), kes oli üheks uue vene kooli heliloojaks (kooperi «Vürst Igor» autor), olid niisil jätud portreteeritavate seast välja. Selles avaldus N. G. Rubinsteini mõju, kes juhtis Moskva konservatooriumi (akadeemilise kunsti keskus) ja kes oli printsi-piaalselt vastu «Võimsa rühma» heliloojate-novaatorite loo-mingule, milles nad võitlesid realismi ja tõe eest, vene originaalse muusika eest, mis oli põhiliselt rajatud rahvalaulu-dele. V. V. Stassov avaldas oma artiklis, mis ilmus «S.-Peter-burgskije Vedomosti» nr. 144, 27. mail 1872. aastal, veel enne kontserdisaali «Slaavi basaar» ametlikku avamist järgmiste sõnadega kahetsust seoses Mussorgski ja Borodini portreede maalist väljajätmisega: «Meie omalt poolt võime kahetseda ainult üht: ja nimelt seda, et maali programmi ei olnud võetud mõned vene muusikakooli uuemad heliloojad, kes oleksid pida-nud tingimata sisse olema lahutamatuult Balakirevi ja Rimski-Korsakoviga kui Glinka ja Dargomõžski järeltulijad. Kuid tõenäoliselt ei olenenud ühtede või teiste isikute valik portre-teerimiseks maalijast ja võis kindlasti juhtuda, et Moskva tellijad, tundes kindlalt Verstovskit ja Varlamovit, polnud veel midagi kuulnud Peterburi uuema aja heliloojatest, kes on tun-duvalt tähelepäruväärsamad kui «Askoldi haua» ja mitme-suguste kahtlase väärtusega romansside autorid.»

8. Andrei Leontjevitš Gun (sünd. 1840. aastal, surnud pärast 1920. aastat), akadeemik arhitektuuri alal, töötas võõrastemaja «Slaavi basaar» sisetööde viimistluse alal. Tema poolt koos arhitekt P. J. Kudrjavitsevi teostatud kontserdi-saali, milles asus Repini «maal-pannöö», sisekujunduse projekt on reprodutseeritud N. P. Sobko raamatus «Kakskümmend viis aastat vene kunsti.» 1855—1880. 1882. aasta Moskva ülevene-maalise näituse kunstiosakonna illustreeritud kataloog, S.-Pb., 1882 (tabel 153). Repini käsikirjas on ekslikult nimetatud Ni-kolai Leontjevitš.

9. Kolm pliiatsijoonistust (natuurist), mille järgi Repin maalis oma pildid: N. A. Rimski-Korsakovi, M. A. Bala-kirevi ja E. F. Napravniku, asuvad praegu Tretjakovi galeriis. Palju aastaid hiljem dateeris Repin neid mälu järgi ekslikult 1870. aastaga. Tegelikult, nagu näitab I. E. Grabar («I. J. Repin», I köide, M., 1937, lk. 78—79), on pildid loodud

Repini poolt 1872. aasta veebruarikuus Peterburis. I. E. Grabar reprodutseeris kõik kolm joonistust (lk. 78—81).

10. Kontserdisaali või teisiti öeldes «Slaavi basaari» Vene Palati pidulik avamine toimus 10. juunil 1872. aastal. «Moskovskije Vedomosti» 144. numbris 10. juunist leiame järgmise kuulutuse: «Täna, algusega kell 8, toimub Vene Palati ülevaatus ja imperaatorliku akadeemia tuntud kunstniku I. J. Repini maali näitus õhtuse valgustuse juures. Maal kujutab gruppi vene, poola ja tšehhi helliloojaid ja mõningaid isikuid, kes on osutanud erilisi teeneid muusikakunstile Venemaal. Näituse ajal mängib slaavi orkester tuntud tsitristi F. M. Baueri juhtimisel. Sissepääs 50 kop.»

11. «Pariisi akadeemia poolringi» all mõtleb Repin Paul Delaroche'i suurt 27 meetri p.kkust freskot, mis kaunistab nõndanimetatud l'Hémicycle — Pariisi Kunstide Akadeemia poolringikujulist aulat. Fresko on maalitud prantsuse valitsuse tellimisel aastatel 1837—1841 ja kujutab rühma Euroopa silmapaistvamaid kunstnikke, kuhu kuuluvad kunstnikud alates keskajast kuni XIX sajandi esimese pooleni. Fresko keskossa paigutas Delaroche Apellesi, Iktinose ja Pheidiasse — antiikkunsti silmapaistvamad esindajad («pühakute huika kuuluvad antiikkreeklased», nagu ütles Repin). Selle fresko eeskujul lõi prantsuse XIX sajandi graveerija Henriquel-Dupont gravüüri, mis sai väga populaarseks. Repin nägi Delaroche'i freskot natuuris alles 1873/74. aastal, oma esimesel välismaareisil. 20. jaanuaril 1874. aastal kirjutas ta Pariisist Stassovile: «Teie küsite minult Delaroche'i (poolringi) kohta. Seda tööd ma tunnen gravüüri järgi ja armastan seda, kuid originaal ei meeldi mulle üldsegi: tinglik, värvid on toored, joonistus puine» (Repini kiri Stassovile asub NSV Liidu Teaduste Akadeemia Kirjanduse Instituudis).

Paul-Hippolyte Delaroche (1797—1856), prantsuse ajaloomaali ja portretist salonglik-akadeemilise suunaga, avaldas suurt mõju ajaloolisele maalile mitte ainult Prantsusmaal, vaid ka teistes maades.

12. I. S. Turgenev väljendas juba 1872. aasta kevadel oma eitavat seisukohta «Slaavi helliloojate» maali teema suhtes. Kirjas V. V. Stassovile Pariisist 15/27. märtsil 1872. aastal kirjutas ta: «Mis puutub Repinisse, siis ütlen teile avameelselt, et halvemat süžeed maalile ei oska ma isegi välja mõelda — ja kahetsen sellepärast südamest. Siin just satudki allegooriasse

kroonulikkusesse, labasusse, «paljutähenduslikkusesse ja tähtsusesse» — ühesõnaga kaulbahlikkusesse. Häda kohe! Delaroche'i l'Hémicycle (poolring) on niivõrd kahvatu, kuid et Delaroche'il oli maalijatemperamenti samapalju kui Krajevskil [Andrei Aleksandrovitš, ajakirjanik ja ärimees], siis rikkuda polenud midagi» (V. V. Stassov. Turgenevi kakskümmend kirja ja minu tutvus temaga. Artikkel ajakirjas «Severnõi Vestnik», 1888, nr. 10, lk. 166). Turgenev nägi Repini maali Moskvas 1872. aastal juuni alguses ja uues kirjas Stassovile väljendas oma arvamust veelgi teravamalt, nimetades maali «elavate ja surnute külmaks rosoljeks» (sealsamas, lk. 168, kiri 14/26. juunist 1872. aastal). Turgenevi hinnang ei suutnud veenda Stassovit, 1872. aasta artiklites («S.-Peterburgskije Vedomosti» nr. 141, 27. maist ja nr. 258, 21. septembrist) ja hilisemas artiklis Repini kohta («Ptšela», 1875, nr. 3) nimetas Stassov kõikjal maali «Slaavi helliloojad» «suurepäraseks», «imekauniks», «üheks vene kooli silmapaistvamaks maaliks» jne. Analoogiline on ka Antokolski hinnang 20. augustil 1872. aastal: «Nägin Repini suurepära st maali «Slaavi helliloojad»... Ta on imetusväärsest väljendusriikas ja suurepärase värvidelt» («M. M. Antokolski». V. V. Stassovi toimetusel, S.-Pb., 1905, lk. 45).

13. Repin andis mälu järgi küllaltki täpselt edasi vastava koha P. Milleri artiklist «Moskovskije Vedomostis» nr. 161, 27. juunil 1872. aastal: «Kui meilt oleks küsitud: kas te olete näinud hr. Repini maali... siis me oleksime vastanud, et mitte ainult nägime, vaid ka imetlesime, kui aga oleks küsitud: kas me nägime Glinka, vürst Odojevski ja teiste isikute portreesid, kes moodustasid keske grupi, siis me oleksime ütelnud, et ei näinud. Portreed, kui soovite, on ju olemas, kuid mitte publiku jaoks. Selles maalis lähevad vaataja ja kunstniku huvid paljuski lahku: vaatajal on täielik alus mõelda, et hr. Repin ei maalinud seda mitte vaataja jaoks, vaid enda jaoks. Esiplaanil olev peagrupp on niivõrd varjus, et näod paistavad mustade laikudena ja torkavad seda enam silma, kuna nad asetsevad heledal taustal. See on sellepärast nii, et kunstnik valgustas seda gruppi toa sügavusest ülevait, nagu põleks taga lühter, ning lisame sellele veel, et valgustas mitte sellest küljest, millisest kõik vaatavad grupile, vaid sellest, millisest gruppi keegi ei näe... Meile näib, et valgusriba, mis langeb põrandale tagapool asetsevast avatud uksest, näib olevat ülliline: Aivazovski töödes on selline peegeldus merepinnal loo-

mulik ja maaliline, kuid põrandal on ta otsitud ja tühine.» Vaatamata toodud märkustele «Moskovskije Vedomostis» pidas kriitik Repini maali ikkagi «paljude kaheldamatute väärtustega» maaliks.

14. Repini personaalnäitus seoses tema kunstnikutegevuse kahekümneaastase juubeliga (arvates akadeemia lõpetamise päevast — 4. novembrist 1871. aastal) oli avatud Kunstide Akadeemia saalides mitte 1892. aastal, nagu märgib Repin, vaid 26. novembril 1891. aastal. Repini looming tema tegevuse parima kahekümne aasta jooksul oli näitusel esitatud ebaharilikult sarravalt ja mitmekülgsest (ligi nelisada portreed, maastikumaali, esklisi, etüüdi). Sellel näitusel näitas Repin esmakordselt publikule oma «Zaporoožlasi» (1880—1891), samuti «Ilmutavat ikooni» ja «Moöda jälgi». 1892. aastal viidi näitus üle Moskvasse ja eksponeeriti (vähemas ulatuses) Ajaloomuuseumi saalides.

BURLAKID VOLGAL

1. Programmilise töö eest «Joonas ja tema sõbrad» anti Repinile 1. novembril 1869. aastal Teine kuldmedal. Ta maalís seda 1868. aasta suvest kuni 1869. aasta sügiseni. Käesoleval ajal asub maal Vene Muuseumis.

2. Savitski kohta vt. märkus 2, lk. 596—597.

3. Ivan Pavlovitš Ropet (1845—1908), hiljem akadeemik arhitektuuri alal. Ta püüdis ellu kutsuda vana vene stiili arhitektuuris.

Mihhail Andrejevitš Kudrjavtsev (1847—1872), maali, 1864. aastast Kunstide Akadeemia õpilane.

Ivan Semjonovitš Bogomolov (1841—1886), hiljem akadeemik arhitektuuri alal.

Jegor Fjodorovitš Urlaub (1844—1914), alates 1861. aastast Kunstide Akadeemia õpilane, hiljem akadeemik maali alal.

Makarovi kohta vt. märkus 18, lk. 609—610.

4. Fjodor Aleksandrovitš Vassiljev (1850—1873), andekas maastikumaali, vene «meeleolukate maastikumaalide» loojaid, sündis väikese postiametniku vaeses pere-

konnas. Poisikesena hakkas kaima Kunstide Edendamise Seltsi joonistuskoolis. 1867. aastal sooritas koos oma õpetaja V. I. Šiškiniga sõidu Valamo saarele. Pärast Repiniga Volgal viibimist maalís aastatel 1870—1871 tööd «Parklaevad», «Sula» ja teised, hiljem arvati «vabakuulajana»-õpilasena Kunstide Akadeemiasse. Esimese järgu kunstniku nimetuse saamiseks tuli sooritada eksam teadusalastes ainetes, kuid haigus ei lasknud tal seda teha ja akadeemia omistas talle vabakuulaja auliikme nimetuse. 1871. aasta kevadel avastati, et Vassiljev on tiisikuses. Ta suri kahekümne kolmandal eluaastal Jaltas 8. septembril 1873. aastal.

5. Šiškini kohta vt. märkus 17, lk. 593; Kramskoi kohta vt. märkus 1, lk. 589—590.

6. Kunstide Akadeemia Kušeljovi galerii oli maalide kogu (enam kui 400 numbrit), mis kuulus varasurnud krahv Nikolai Aleksandrovitš Kušeljov-Bezborodkole (1834—1862). Kušeljov pärandas selle kogu Kunstide Akadeemiale tingimusega, et galerii peab olema alaliselt avatud kunstnikele. Peale vanade meistrite maalide, millised kinkija oli pärinud vanaisalt krahv A. A. Bezborodkolt, Katariina II kantslerilt, oli galerii kuulus ka kunstnike-barbizonlaste tööde poolest, mille hulgas oli töid ka Théodore Rousseau'lt (1812—1867), Constant Troyonilt (1810—1865), Charles Daubigny'lt (1817—1878), Jean-Batiste-Camille Corot'lt (1796—1875) ja teistelt, kelle looming oli reaktsiooniks tingliku «klassikalise maastiku» vastu. Galeris oli esindatud ka belgia realistliku maastikumaali silmapaistvam meister Willem Ruiss (1822—1897).

Norralast Gerhard Munthe Kušeljovi maastikumaalide galeris ei olnud. Saksa kunstnik Karl Friedrich Lessing (1808—1880), tuntud mitte ainult maastikumaalijana, vaid peamiselt kui ajaloomaali. Vennad Achenbachid, Andreas (1815—1910) ja Osvald (1827—1905), nõndanimetatud Düsseldorfis kooli maastikumaalijad.

Käesoleval ajal asub enamik Kušeljovi galerii töödest Ermitaažis.

7. 60-ndatel aastatel õppis akadeemias kaks Hudojarovit: Vonifanti Issakovitš, kes sai 1868. aastal akadeemiast tunnistuse gümnaasiumi joonistusõpetaja nimetusega, ning mõningal määral rohkem tuntud Vassili Pavlovitš (1831—1892). Üht nendest mõtlebki Vassiljev, muutes perekonnanime Hudojarov pilkenimeks.

8. See oli krahv Sergei Grigorjevitš Stroganov (1794—1882), mitte aga tema poeg Pavel Sergejevitš, nagu on oeldud raamatus «F. A. Vassiljev» (Riiklik Kujutava Kunsti Kirjastus, M., 1937, lk. 212).

Krahv S. G. Stroganov oli tuntud vene kultuuri- ja haridus-tegelane, Stroganovi tehnilise joonistamise kooli rajaja, Moskva üli kooli kuraator (1835—1847), kes osutas suurt toetust ülikooli noorte professorite plejaadile, kelle eesotsas oli T. N. Granovski. Ja just tema oli 60—70-ndatel aastatel Kunstide Edendamise Seltsi «a ja o». S. G. Stroganov «toetas igati algvaid andekaid kunstnikke». «Paljud meie kuulsatest kunstnikest on temale tänuvõlgelased nii kasvatuses kui esimeste sammude eest iseseisvas tegevuses» («S. G. Stroganov», nekroloog, «Hudožestvennõi Žurnal», 1882, nr. 4, lk. 260). Herzen oma «Päevikus» märkis korduvalt S. G. Stroganovi «isiklikku üllust». «Ma austan ja armastan teda,» kirjutas ta. «Senini kõigi minule tuntud aristokraatide hulgas olen kohanud palju inimlikkust ainult temas» (Herzen, Kogutud teosed. III köide. P., 1919, lk. 58, 98 ja veel teised).

9. Dmitri Vassiljevitš Grigorovitš (1822—1899), kirjanik, talupoegade elu käsitlevate jutustuste «Anton Goremoška» ja «Küla» autor, asjatundja kujutava kunsti alal, alates 1864. aastast Kunstide Edendamise Seltsi sekretär.

10. Pjotr Fjodorovitš Issejev (sünd. 1831. a.), Kunstide Akadeemia nõukogu liige. 1869. kuni 1889. aastani akadeemia konverents-sekretär ja akadeemia kantselei- ja kunstiala juhataja. Teda süüdistati riisumises ja ta saadeti Siberisse. Repini kirjad Issejev'le on avaldatud raamatus: S. Ernst. Ilja Jefimovitš Repin. L., 1927, lk. 120—137.

11. Vassili Maksimovitš Maksimov — vt. märkus 1, lk. 629—630. Viktor Aleksejevitš Bobrov (1842—1918 [?]), hiljem tuntud ofortist. Bobrovi üheks tähtsamaks tööks loetakse oforti «Burlakid Volgal» I. J. Repini maali järgi.

12. Dmitri Fjodorovitš Panazeroov, vähetuntud graveerija. Oppis Kunstide Akadeemias 1868. aastast alates. Suri 1879. aastal.

13. Pavel Aleksejevitš Tšerkassov (1834—1900), maalikunstnik, aastail 1869—1873 inspektor ja 1875. aastal akadeemia klasside järelevalvataja.

14. Henri Rochefort (1830—1913), radikaalne prantsuse publitsist, Pariisi Kommuuni tuline pooldaja.

15. Grigori Grigorjevitš Gagarin (1810—1893), vürst, tuntud joonistaja, Kunstide Akadeemia asepresident. Palvekirjas 17. märtsist 1865. aastast kirjutas Repin Kunstide Akadeemia nõukogule: «Kaua aega ma ei julgenud paluda akadeemialt toetust, kuid lõpuks sundis viril olukord mind seda tegema. Ning ma palun kõige alandlikumalt Imperaatorliku Kunstide Akadeemia nõukogu aru saada raskest olukorrast ja mingil moel aidata mul jätkata kursust, lubades omalt poolt tõsiselt tegelda kunsti ja teadusega, millest ma ei loobu. Igal juhul ma ei lahku akadeemiast ja püüan kõigest jõust osa võtta kas või õhtustest klassidest, kuid ma ei ole kindel, kas võib veel kaua taluda loobumisi, millised märgatavalt nõrgestavad minu tervist... Ma palun kõige alandlikumalt veel Imperaatorliku Kunstide Akadeemia nõukogu laenata mulle väike toetus lõuendi ja värvide jaoks eskiisi «Surmaingel havitab Egiptuse esikpoeglapsi» loomiseks.»

16. Louis Gallait (1810—1887), belgia ajaloomaalija ja portretist, Delaroche'i jälgendaja, populaarne Venemaal 60-ndatel aastatel. Ermitaažis on rida Gallait' tähtsamaid teoseid («Torquato Tasso vanglas», «Hertsog Egmonti viimased minutid»). «Sloveenlane» (1854) on kujutatud põlvini ulatuvas rahvuslikus riietuses, püstol ja kõver türgi mõõk vöö vahel, pika rauaga püss vasakus käes. Repini loodud koopia asupaik on käesoleval ajal teadmata.

17. Vassili Jefimovitš Repin, kunstniku noorem vend. Ta lõpetas Peterburi konservatooriumi ja mängis endise Maria teatri orkestris (fagott).

18. Jevgeni Kirillovitš Makarov (1842—1884), Repini koolivend Kunstide Akadeemias. Ta ei jätnud vene kunsti märgatavat jälge. Sündis Kaukaasia plirivalve-kasakapõlgu meedik perekonnas Gruusias (Dušete linnas, Tbilisi kubermangus). Õpilasena akadeemias, kuhu ta astus 1860. aastal, äratas ta suuri lootusi. 1869. aastal sai ta programmi «Joonas ja tema sõbrad» eest Teise kuldmedali, 1871. aastal töö eest «Jairuse tütre surnust tõusmine» Esimese kuldmedali (kuid ilma õigusega sõita välismaale stipendiaadina). 1872. aastal saatis Makarov suurvürst Nikolai Nikolajevitši selle reisi Türgi maale ja Palestiinasse. Ta elas mõne aja Pariisis ja Roomas. Pöördunud tagasi, hakkas tegelema joonistamise ja keraa-

mika maalimise õpetamisega Kunstide Edendamise Seltsi koolis.

19. Kuindži kohta vt. märkus 1, lk. 620—621. Aleksei Danilovitš Kivšenko (1831—1895), ajaloo- ja maastikumaalija ning batalist. Oppis Kunstide Akadeemias aastail 1867—1877. Hiljem oli akadeemik ja professor akadeemias. Laialt tuntud maali «Sõjanõukogu istung Filises 1812. aastal» (1880) autor.

20. Jutt on V. A. Serovi kooplast Švartsi maalist «Patriarh Nikon Uues Jeruusalemmas» (1867), mis asub praegu Tretjakovi galeriis. Serov maalis koopla 1878. aastal Dmitri Vassiljevitš Stassovi (1828—1918) tellimusel, kes oli tuntud advokaat ja lähedane kunstnike ringkonnale.

Vjatšeslav Grigorjevitš Švarts (1838—1869), vene ajaloomaalija.

21. Aleksei Kondratjevitš Savrassov (1830—1897), silmapaistev vene maastikumaalija, kuulsa maali «Künnivaresed on saabunud» (1871) autor.

22. Krahv S. G. Stroganov ei olnud Kunstide Edendamise Seltsi president. Sel ajal oli presidendiks suurvürstinna Maria Nikolajevna (1819—1876).

23. Repini maali teema langeb ühte Nekrassovi kuulsate stroofidega «Mõtisklused paraadtrep juures» (1858):

Mine Volgale: oigeld siis kuuled,
aga kellele kuuluvad need?
Laulu asemel ägavad huuled, —
käivad burlakid köieveoteed...
Volga! Volga! Su suurvete laine
nõnda kõrgele tõusta ei saa,
kui me rahva kurbuse paine,
mille all ägab kogu me maa.

Teises luuletuses («Volga», 1860) kirjutas Nekrassov:

Seal süngelt painutades pead,
kõis ümber, küürus läksid nad
jõekallast mööda hanereas —
viisk jalas, lodjavedajad...

Repini maali sõltuvusest Nekrassovi luulest kirjutas esimesena ajakirja «Otetšestvennõje Zapiski» kunstikriitik P. M. Ko-

valevski artiklis «Kolmest maalist» (Semiradski «Patused», Repini «Burlakid» ja Jakobi «Hommik Anna Joannovna lossis», mis olid valitud 1873. aastal Viinis toimunud ülemaailmsele näitusele saatmiseks). Kovalevski kirjutas: «Kõik need teosed voolavad välja nii-öelda kirjandusest, ja nagu jõedki voolavad, ühed mägedest ja metsadest, teised aga soodest. Meie maalid saavad oma alguse üks härra Nekrassovist, teine krahv Tols-toist [Aleksei Konstantinovitsist], kolmas aga koguni härra Semevskist [M. I.]. Vaadates Repini «Burlakke», ei saa ütle mata jätta: «Jah, need olete teie, vanad tuttavad, juba ammu nagu lennu sullest haaratud ja alles nüüd pintsli alla sattunud...» Ja Kovalevski tsiteeris Nekrassovi värsiridu:

Kurb, sünge lodjavedaja,
nii nagu nägin lapseas,
nii nüüdki seisad teiste reas,
on sama veel su lauluviis
ja sama kõit veel vead kui siis,
ja ikka pilgus väsimus,
seesama sügav alistus...

24. Kul-Obiski vaasid (IV—III sajand e. m. a.) on leitud 1834. aastal Kul-Obiski kurgaanist Kertši lähedalt. Ainult ühel vaasil (kullast) on kujutatud sküüdid (sküüt pingutab vibunööri, kannab tsaarile ette jne.). Hobuste taltsutamise stseenid sküütide poolt aga on kuulsal hõbedast vaasil, mis leiti Tšertomlõtski kurgaanist (IV—III sajandil e. m. a.). Vaas asub praegu samuti Ermitaažis.

25. Aleksander Aleksandrovitš Polovtsov (1832—1909), riigitegelane, Kunstide Akadeemia aulige (1863. aastast) ja parun Stieglitzi nimelise Tehnilise Joonestamise Keskkooli kuraator.

26. Etüüd Kaninist, üks paremaid 1870. a. loodud etüüde, annetatud Repini poolt Nižni Novgorodi muuseumile selle organiseerimise perioodil aastail 1894—1896. 1915. a., kavatsedes «Burlakkide» kordamist, tellis Repin etüüdi Soome «Pennaatidesse».

Andrei Andrejevitš Korelin (1866—1928), Nižni Novgorodi muuseumi organiseerija, kunstnik, Ajaloomaalljate Seltsi esimees, rea ajaloo teemadel loodud maalide, nagu «Aljoša Popovitš», «Tsaari käsk» ja teiste süžeede autor.

27. Vladimir Aleksandrovitš (1847—1909), suurvürst, Aleksander II kolmas poeg, Aleksander III vend, 1869. a. kuni 1876. aastani presidendi nõuandja, 1876. a. kuni 1909. a. aga Kunstide Akadeemia president.

28. Repin töötas maali «Burlakid Volgal» kallal aastail 1871—1873. 1871. aasta algul pani Repin Kunstide Edendamise Seltsis välja maali esimese variandi, mis oli pärast uut sõitu Volgale 1871. aasta suvel tunduvalt ümber töötatud, suures osas uuesti maalitud (samal lõuendil). 1873. aastal pani Repin akadeemias välja juba täielikult lõpuni töötatud maali. See maal asub käesoleval ajal Vene Muuseumis. Tretjakovi galeriis on 1872. aastal loodud maali variant.

29. See eskiis suure teostamata jäänud maali jaoks asub praegu Vene Muuseumis (1870). Maali süžee — parv parvetajatega, keda on tabanud keset jõge tugev tormikeeris. 1873. aastal, tõenäoliselt juba Pariisis, teostas Repin siiski osalt esialgse kavatsuse. Vaheldane (38×55) meisterlikult maalitud pilt «Torm Volgal» kuulus kuni revolutsioonini Aleksander III-le ja säilis Gatšina lossis. Käesoleval ajal asub see maal Vene Muuseumis.

30. Aleksei Petrovitš Bogoljubov (1824—1896), tuntud vene maastikumaalija, 1858. aastast peale akadeemik, 1860. aastast maaliala professor, 1871. aastast Kunstide Akadeemia nõukogu liige. 1873. aastal määrati ta akadeemia poolt jälgima välismaal viibivaid stipendiaate. Seoses sellega asus elama Pariisi, kus tema ateljee oli paljude aastate jooksul vene kunstikoloonia tsentrumiks. Rajas Pariisis vene kunstnike vastastikuse abistamise seltsi. Bogoljubovi loomingus avaldus prantsuse maastikumaali mõju, eriti aga barbizonlaste oma.

31. Aleksander Aleksejevitš Zelenoi (1819—1880), kindral, Sevastopoli kaitsmisest osavõtja, 1862. kuni 1872. aastani rülgivaranduste minister. Teedeminister ta ei ole olnud.

32. Friedrich Pecht (1814—1903), ajaloomaalija ja portretist, silmapaistvamaid saksa kunstikriitikuid XIX sajandi teisel poolel. 1854. aastast alates oli ajalehe «Augsburger allgemeine Zeitung» juures alaliseks retsensendiks kujutava kunsti küsimustes. Alates 1885. aastast laialt levinud ajakirja «Kunst für Alle» toimetaja. Pecht märkis oma retsensioonis, et «Burlakid» oli ülemaailmsel näitusel Viinis 1873. aastal «kõige päikesepaistelisem maal».

33. Vassili Grigorjevitš Avsejenko (1842—1913), alaline Katkovi ajakirja «Russki Vestnik» kaastöölane, põline reakttsionäär.

Aleksei Sergejevitš Suvorin (1834—1912), ajakirjanik, hiljem monarhistliku ajakirja «Novoje Vremja» väljaandja. 70-ndatel aastatel esines progressiivses ajakirjanduses varjunime all «Tundmatu».

34. 1873. aastal «Kirjaniku päevikus» avaldatud artiklis «Seoses näitusega» kirjutas F. M. Dostojevski: «Ei saa jätta neid armastamata, neid kaitsmeid, ei saa minna ära, ilma et oleks neid hakanud armastama. Ei saa jätta mõtlemata, et oled võlglane, tõeline võlglane rahva ees... See burlakkide «partii» hakkab end ju unes ilmutama, tuleb meelde viieteistkümne aasta pärast! Kui nad aga poleks nii loomulikud, süütud ja lihtsad, siis ei oleks nad ka avaldanud sellist muljet ega oleks moodustanud sellist maali.» Oma arvamuse lõpul kirjutas Dostojevski: «Kahju, et ma ei tea midagi hr. Repinist. Oleks huvitav teada, kas see on noor inimene või mitte? Küll ma tahaksin, et ta oleks alles üsna noor ja algav kunstnik.»

35. Ajaleheartiklis maalist «Burlakid Volgal» kirjutas V. V. Stassov, et Repin «ilmus nüüd maaliga, millega enamik vene kunstiloomingust võiks vaevalt end kõrvutada võrdsena. Repin on realist nagu Gogolgi, ja samavõrd kui toogi, sügavalt rahvuslik. Julgusega, millele ei ledu meil eeskujus, ta... sukeldus pea ees rahva elu, rahva huvid, rahva tõelisuse ängistavasse sügavusse... Oma maali kavalt ja väljenduselt on hr. Repin tähelepanuvääriv, võimas kunstnik ja mõtleja ning ühtlasi valdab ta oma kunsti vahendeid sellise jõu, ilu ja täiuslikkusega nagu vaevalt keegi teine vene kunstnikest... Sellepärast ei saa jätta ennustamata sellele noorele kunstnikule kõige rikkamat kunstiloomingulist tulevikku» («S.-Peterburgskije Vedomosti», 1873, nr. 76).

MÄLESTUSI V. V. STASSOVIST

1. M. P. Mussorgski ja V. V. Stassovi vaheline kirjavahetus avaldati esmakordselt 1911. aastal N. Findeizeni poolt väljaantava «Russkaja Muzõkalnaja Gazeta» lehekülgedel ning ära-

tas juba siis Repini huvi (vt. «Iskusstvo», 1936, nr. 5, lk. 87). Kirjavahetuse uut väljaannet vt. raamatus «M. P. Mussorgski. Kirjad ja dokumendid». Kogunud ja trükiks ette valmistanud A. N. Rimski-Korsakov V. D. Komarova-Stassova osavõtul. M.-L., 1932.

2. Oforti, Amsterdami arsti Ephraim Bonuse portreed peetakse vaid oletatavalt Rembrandti omaks. Ta reprodutseeris Rembrandti loodud E. Bonuse portree õlivärvidega, Rembrandti loodud portree aga asub Amsterdamis muuseumis.

3. V. V. Stassovi ja I. S. Turgenevi suhete analüüs on antud raamatus: I. S. Zilberšteini, Repin ja Turgenev. M., 1915, lk. 51—80 (peatükk «Turgenevi ja Stassovi seisukohtade erinevused esteetika küsimustes»).

4. «Õine vahtkond», Amsterdamis sõdurite grupiportree, loodud Rembrandti poolt 1642. aastal. On meistri üks kuulsamaid töid. Asub Amsterdamis muuseumis.

5. Nikolai Petrovitš Sobko (1851—1906), kunstiajaloolane, kriitik ja bibliograaf, «Vene kunstnike sõnastiku» (lõpetamata väljaande) autor. Paljude aastate jooksul oli V. V. Stassovi abiline Avaliku Raamatukogu kunstiosakonna juhtimisel.

6. Oforti «Sündikud» Rembrandtil ei ole. Selle nimetuse all on tuntud õlivärvis grupiportree Amsterdamis kalevikudujate töökoja tsunftivanematest, loodud Rembrandti poolt 1661.—1662. a. ja on hoiul Amsterdamis muuseumis.

7. Aleksei Aleksejevitš Harlamov (1842—1922(?)), portretist ja salongliku maneeriga maaliija, oli kuulus XIX sajandi teisel poolel, elas ja töötas Pariisis. Rembrandti «Anatoomia tundi» kopeeris Harlamov Haagis 1872. aastal, olles tol ajal Kunstide Akadeemia stipendiaat.

8. Henri Regnault (1843—1871) oli hiljem romantik. Töötas peamiselt Hispaanias ja Marokos. Hukkus noorena Prantsuse-Preisli sõja ajal. Repini poolt nimetatud «Marssal Primi portree» on tuntum Regnault' töödest (asub Louvre'is). Marssal Primi on kujutatud hobuse seljas, paljastatud peaga. Taustaks on tuulest aetud pilvedega taevast. Regnault' kirjavahetus (peamiselt tema kirjad isale ja kunstnikust sõbrale — maastikumaaliija Clairinile) anti välja esmakordselt Pariisis 1872. aastal.

9. Louis Auguste Blanqui (1805—1881), tuntud prantsuse revolutsionäär

10. Repini maal «Aastapaeva mälestusmüüting kommunaaride müüri ääres Père-Lachaise kalmistul (1883)», mis kuni 1929. a. asus I. S. Ostrouhhovi kogus Moskvas, on käesoleval ajal hoiul Tretjakovi galeriis. Maal oli esmakordselt eksponeeritud Repini personaalnäitusel 1891. aastal «Pariisi kalmistul (Père-Lachaise)» nimetuse all.

11. Pjotr Lavrovitš Lavrov (1823—1900), teoreetik ja narodnikluse publitsist, alates 1870. aastast emigrant.

Aleksander Jevgenjevitš Orlov, Lavrovile lähedane revolutsionäär-emigrant.

12. Fredericó Madrazo (1815—1894), ajaloomaaliija ja portretist, Ingres'i õpilane, Madridi Kunstide Akadeemia professor ja direktor, alates 1859. aastast Prado muuseumi direktor.

13. Repini «Kuubalanna etüüd» (õli) asupaik on käesoleval ajal teadmata. Repini pliiatsijoonistus (pealkirjaga «Pr. Saara Kuuba saarelt») asub Tretjakovi galeriis ning on trükitud esimeses Repini köites. («Hudožestvennoje Nasledstvo», M., NSVL Teaduste Akadeemia väljaanne, 1948, lk. 487.)

14. Repin mõtleb siin P. M. Tretjakovi portreed, mis on maalitud 1883. aastal ja mis hiljem oli eeskujuks 1901. a. pärast Tretjakovi surma maalitud portreele. Mõlemad portreed asuvad Tretjakovi galeriis. A. F. Pissemski portree on maalitud 1880. aastal. On samuti seal hoiul.

15. Repini koopia Velázquezi maalist «Menippa» asus kuni Repini surmani «Penaatides». Käesoleval ajal asub erakogus Tšehhoslovakkias. Repini tegevuse kohta Prados vt. väärtuslikke andmeid V. V. Stassovi kirjades Madridist, mis on avaldatud I. S. Zilberšteini töös «Repini ja Stassovi reis Lääne-Euroopas 1883. aastal» («Hudožestvennoje Nasledstvo», esimene Repinit käsitlev köide, lk. 475—492).

16. Repin tsiteerib M. P. Mussorgski kirja V. V. Stassovile 2. jaanuarist 1873. aastast, mille täielik tekst on avaldatud raamatus «M. P. Mussorgski. Kirjad ja dokumendid». (Kogus ja valmistas trükiks ette A. N. Rimski-Korsakov V. D. Komarova-Stassova osavõtul. M.-L., 1932, lk. 238—239.) Kiri on kirjutatud «Boriss Godunovi» esmakordse (mitte täieliku — ainult kolme stseeni) esitamise eel ooperilaval. Sellega seletubki Mussorgski lause: «Jah, varsti kohtu ettel!» Kogu 1873. aasta jaanuarikuu oli Mussorgski kinni «Boriss Godunovi» kolme stseeni — «Kõrtsis», «Marina rõlvastusruumis» ja «Purskkaevu

juures» — proovidega Maria teatri laval ja ta närveeris väga. «Ruttan orkestriproovile,» kirjutas ta Stassovile 30. jaanuaril 1873. aastal. «Olla või mitte olla — selles seisab küsimus!» («M. P. Mussorgski. Kirjad ja dokumendid», lk. 241). Etendus toimus 5. veebruaril 1873. aastal. Stseenidel «Boriss Godunovist» oli suur menu.

17. Ts. taadi on Repin laenanud V. V. Stassovi brošüürist «Mälestused Mussorgskist, 25. novembril 1885. a.» (see on päev, mil avati hauasammas Mussorgski haua Aleksander Nevski suurskloostris kalmistul).

18. 1871. aasta veebruaris preakis «Maria ooperiteatri komitee» («vodevillide komitee», nagu seda komiteed nimetas tolleaegne muusikakriitik-helilooja T. A. Cui) «Boriss Godunovi» välja, Mussorgski sai ametliku teadaande, et tema ooper «ei ole heaks kiidetud esitamiseks vene laval imperaatorlikes teatrites». Oli palju tegemist, et saada luba «Boriss Godunovi» esialgselt valitud kolme stseeni lavalettoomiseks Maria teatri laval (5. veebruaril 1873. aastal) ja seejärel kogu ooperi lavastamist. «Boriss Godunovi» esietendus toimus 27. jaanuaril 1874. aastal.

NIKOLAI NIKOLAJEVITŠ GE JA MEIE PRETENSIOONID KUNSTILE

Artikkel kuulub selle lühikese perioodi juurde, mil Repin, võideldes oma kaasaegsete vene kunstnike meisterlikkuse tõstmise eest, võitles ekslikult «puhta esteetika» loosungite all, millesid olid temale orgaaniliselt võõrad. Peagi mõistis ta oma selleaegse positsiooni ekslikkust ja eemaldus järsult «kunst kunsti pärast» pooldajatest (vt. näiteks peatükki käesolevas raamatus «Vassili Maksimovitš Maksimov», lk. 464–469).

1. Nikolai Nikolajevitš Ge (1831–1894), kuulus vene kunstnik, kes maalis peamiselt religioossetel ja ajaloolistel teemadel. Ge religioossetel realistlikult teostatud maalid kutsusid esile ägeda pahameele reaktsioonilistes ringides. Maal «Puha õhtusöömaaeg» (1863) tõi Ge'le suure kuulsuse ning see võeti eesrindliku kunstikriitika poolt soojalt vastu. Suur menu oli samuti Ge parimal ajaloolisel maalil «Peeter I ja trooni-

pärija Aleksel Petrovitš» (1871), mis oli eksponeeritud. Esimesel Rändnäitusel ja mida hinnati sügava psühholoogia tõttu, mis tõlgitses ajaloolisi sündmusi dramaatilise konfliktina. 80-ndatel aastatel sügenes kunstniku ja L. N. Tolstoi vahel tutvus. N. N. Ge'st saab Tolstoi sõber, veendunud tolstoilane, ning kunstniku hülise aja tööd tõlgitsevad usualaseid probleeme juba täielikult Tolstoi vaimus («Ristilöömine», «Kolgata», «Mis on tõde»).

2. See on «Puha õhtusöömaaeg» (1863). Asub Vene Muuseumis. Selle maali eest omistati Ge'le professori nimetus.

3. Leonardo da Vinci «Puha õhtusöömaaeg», fresko Santa Maria delle Grazie kloostri Milaanos, saanud aja jooksul tugevasti kannatada, maalitud on ta aastail 1495–1498. Gebhardt «Puha õhtusöömaaega» (asub Berliini Rahvuslikus Galeriis) tundis Repin juba 1873. aastal Vlinis toimunud ülemaailmsest näitusest saadik, kus see maal oli välja pandud saksa maalikunsti osakonnas. Gebhardt «Puha õhtusöömaaeg» on katse käsitleda evangeeliumi teemat realistlikult. «Tema [Gebhardt] apostlid,» ütleb üks möödunud sajandi kunstikriitikuid, «sarnanevad, vaatamata oma riide-tusele, tänapäeva tööliste.»

Karl Franz Eduard Gebhardt (sünd. 1838. aastal, surnud pärast 1920. aastat), 1855.–1857. a. Peterburi Akadeemia õpilane, hiljem Düsseldorf Kunstide Akadeemia professor.

4. Ge sõitis Itaaliasse pärast akadeemia lõpetamist 1857. aastal, 1863. aastal pöördus (ajutiseks) tagasi Peterburi, tuues endaga kaasa maali «Puha õhtusöömaaeg». Maali loomisele eelnes viis aastat Ge viibimist Itaalias, kuid mitte kümme aastat, nagu märgib Repin.

5. Eesküsid «Virginia surm» (1857–1858, asuvad Tretjakovi galeriis) ja «Jeruusalemma templi purustamine» (kaks 1859. aasta varianti on mõlemad Tretjakovi galeriis) on esimesed Ge tööd Itaalias, millede kallal ta töötas pikemat aega.

6. Flavitski ja tema maali kohta «Ristiusu märtrid Colosseumis» vt. märkus 1, lk. 640.

7. Maal «Hommikusõnumid», täpsemalt «Ülestõusmise hommik» oli maalitud 1867. aastal Firenze. Maal «Kristus Keetsemäe aias» on maalitud sealsamas 1869. aastal. Need mõlemad Ge tööd asuvad Tretjakovi galeriis.

8. «A. I. Herzeni portree» (1867) tõi autor salaja Vene-
maale ja see anti 70-ndatel aastatel Tretjakovi galeriisse, kus
asub ka praegu

9. Ajaloolase Nikolai Ivanovitš Kostomarovi
(1870) ja dramaturgi Aleksei Antipovitš Potehhini
(1876) portreed asuvad Tretjakovi galeriis. I. S. Turgenevi
portree maalis Ge 1871. aastal. Saltõkov-Štšed-
rini (1872) ja Nekrassovi portreed asuvad Vene Muu-
seumis.

10. Aleksander Dmitrijevitiš Litovtšenko
(1835—1890), ajaloomaali, Kramskoi sõber, Rändnäituste Seltsi
liige. Litovtšenko maal «Tsaar Aleksei Mihhailovitš ja Nikon,
Novgorodi peapiiskop, Moskva metropoliidi Filipi kirstu juu-
res» (1886) asub Tretjakovi galeriis.

11. Grigori Grigorjevitiš Mjassojedov (1835—
1911), ajaloo- ja maastikumaali, rändnäituste algataja ja
aktiivne osavõtja, Ge lähedane sõber. Ge tutvus Mjassojedoviga
algas 1868. aastal Firenzes. Hiljem elas Mjassojedov peamiselt
Poltaavas, kust ta aeg-ajalt külastas Ge'd tema «Pliski» talus.
Mjassojedovi sulest on säilinud mälestused Ge'st.

12. Francis Bacon (1561—1626), inglise filosoof ja riigi-
tegelane, empirismi rajaja, 1621. aastal süüdistati teda altkäe-
maksuvõtmises ja pandi vanglasse.

13. Girolamo Savonarola (1452—1498), Itaalia munk,
religioosne poliitiline reformator ja jutlustaja. Oma jutlustes
kutsus Savonarola üles kombelisele endapuhastusele. Ta tungis
kallale paavstile, kirikuvürstidele, rikkastele, liigkasuvõtjatele.
Häbimärgistas luksust, kombelõtvust.

14. Grigori Savvitiš Skovoroda (1722—1794), uk-
raina filosoof. Viimased kakskümmend kaheksa eluaastat saa-
tis mööda rändamisega peamiselt Ukrainas ja Valgevenes kui
õpetaja-jutlustaja.

15. «Ristilöömise» (1892) esimese variandi komposit-
sioon ei rahuldanud kunstnikku. Järgnedes L. N. Tolstoi soovi-
tusele, mille L. N. Tolstoi andis oma kirjas Ge'le 22. oktoobril
1892. aastal (vt. raamat «L. N. Tolstoi ja N. N. Ge. Kirja-
vahetus». «Academia», M.-A., 1930, lk. 151), maalis Ge 1894. aastal
pildi uuesti uuele lõuendile. Uues lõplikus variandis ei ripu
Kristus ja röövlid ristidel, vaid «on loodud risti nii, et nende
jalad toetuvad maapinnale». Kirjeldades maali sünnilugu, ei ole
Repin täpne. Tolstoi nägi (1894. aastal) teist varianti, millest

ta sattus vaimustusse. Esimese variandi kohta tegi Lev Nikola-
jevitiš otsuse ainult Ge kirjade järgi.

16. Kirjastus «Posrednik», mis andis välja odavahinnalisi
raamatuid, peamiselt lihtrahvale lugemiseks, tekkis Peterburis
1885. aastal. Propageeris Tolstoi moraliseerivat filosoofiat.

17. Maal «Südametunnistus» («Juudas», 1891) asub
Tretjakovi galeriis.

18. Friedrich Nietzsche (1844—1900), saksa filosoof,
karmi jõu apologet, mis hävitas nõrku. Kuulutas «härraste
usku», ülistas ülinimest, kelle võimas tahe on ainus hea ja
kurja kriteerium. Saksamaal kasutati tema filosoofiat fašismi
põhjendamiseks.

19. Maal «Mis on tõde» (1890) asub Tretjakovi galeriis.

20. Raamatus «L. N. Tolstoi ja N. N. Ge. Kirjavahetus»
(«Academia», 1930, lk. 25 — S. P. Jaremitši sissejuhatav artikkel)
on öeldud: «See maal «Mis on tõde» oli tõesti omandatud
P. M. Tretjakovi poolt. Kuid enne kui ta pandi välja galeriis,
pidi ta sooritama reisi Ameerikasse. Maali Ameerikasse vii-
mise võttis enda peale vandeadvokaat N. D. Iljin, mees, kellel
ei puudunud fantaasia ja kes laskis end tugevasti kaasa kiskuda
mõttest, mille teostamise võimalusse ta ise kindlalt uskus,
et see üritus võib kaasa tuua suuri materiaalseid hüvitusi.
Kuid kogu raha, Tretjakovilt saadud 5000 rubla, oli ära kuluta-
tud selle maali näituste organiseerimisega seotud kulude kat-
teks Hamburgis, Berliinis, Hannoveris, hiljem Baltimore'is ja
Bostonis ning Iljini enda reisikuludeks, nii et ei saanud jut-
tugi olla mingisugusest kasumist.» Nii ei õnnestunudki New
Yorgis maali vaatamiseks välja panna, kuna selleks puudus
raha. Tretjakov andis lisaraha maali tagasitoomiseks ja ainult
tänu sellele jõudiski maal tagasi Tretjakovi galeriisse. «Iljin ise
aga,» kirjutab S. P. Jaremitš, «pettus lõplikult ettevõetud üritu-
ses ja muutus Ge ja Tolstoi kirglikust poolehoidjast nende lep-
pimatuks vaenlaseks» (seisamas, lk. 31—32).

21. Maal «Surmas süüdi» («Süüdedrioni kohus»)
(1892) asub Tretjakovi galeriis

22. Maal «Ristilöömine» (1894) asub Genfi linnamuu-
seumis. Maali variant (1892) on Luxemburgi muuseumis Parii-
sis.

23. Mõlemad tsitaadid on võetud M. P. Mussorgski kirjadest
V. V. Stassovile 18. oktoobrist 1872. aastast ja 23. novembrist
1875. aastast (vt. raamat «M. P. Mussorgski. Kirjad ja doku-

mend. d». Kogus ja valmistas trükiks ette A. N. Rimski-Korsakov V. D. Komarova-Stassova osavõtul. M.-L., 1932, lk. 233 ja 332).

24. Antoine Vollon (1833—1900), küllaltki populaarne prantsuse maalija moodunud sajandi teisel poolel. Peamiselt natuürmortide meister.

25. Milose Venus — skulptuur (II aastasada e. m. a.), leitud 1820. aastal Milose saarel, asub Louvre'is. Repin nimetab Milose Venust (armastuse ja ilu jumalannat) «Võiduks», ühinedes arvamusega, mis esines vene kirjanduses XIX sajandil, millele vastavalt skulptuur kujutab endast Niket — võidujumalannat. Käesoleval ajal on see teooria ära langenud.

26. Antoine Canova (1757—1822), klassikalise suunaga itaalia skulptor. *

ARHIP IVANOVITŠ KUINDŽI KUI KUNSTNIK

1. Arhip Ivanovitš Kuindži (1842—1910), kuulus vene maastikumaalija, kes kasutas oma töödes uusi kujutavkompositsioonilisi võtteid ning saavutas suurepäraseid efekte värvide ja valguse edasiandmisel. Akadeemias (kuhu Kuindži astus 1868. aastal) sai ta lähedaseks I. J. Repinile, V. M. Vasnetsoville, E. K. Makarovile ja teistele. Alates 1874. kuni 1880. aastani esines randnäitustel. Seejärel kolme aasta kestel esitas Iseseisvalt «Kasesalu» (1879), «Õo Dnepril» (1880) ja «Dnepr hommikul» (1881). Maalidel oli kárarikas menu. 1880. aastal kirjutas Kramskoi oma artiklis «Kuindži maal» järgmist: «Ma oleksin nõus koostama nii-öelda protokoll, et tema [Kuindži] «Õo Dnepril» on tulvil tõelist valgust ja õhku, et jõgi tõepoolest voolab suursuguselt oma süngis ja taevast on tõeliselt põhjatu sügav...» («I. N. Kramskoi.» V. V. Stassovi toimetamisel. S.-Pb., 1888, lk. 663).

Pärast 1883. aastat loobus Kuindži näitustel esinemisest ning kõik, mis ta maalib järgnevatel aastakümnetel, sai teatavaks alles pärast tema surma. 90-ndatel aastatel võttis Kuindži aktiivselt osa akadeemia reformist ning osutas kaasabi sellest osavõtmiseks Repinile, Šiškinile ja Vl. Makovskile, 1894. aastal asus ise akadeemia maastikumaali ateljee etteotsa professorina. Sellest ateljeest tulid Kuindži õpilastena sellised kunstnikud

nagu A. A. Rõlov, K. F. Bogajevski, N. K. Roerich. 1897. aastal vallandati Kuindži akadeemiast õpilaste streigist osavõtu pärast. Oma suure varanduse annetas ta peaaegu täielikult veel oma eluajal kunsti toetamiseks (Kunstide Akadeemiale ja tema-nimelisele Kunstnike Seltsile).

2. Repini vihjed Brüllovi välismaistele triumfidele käivad Brüllovi maalide näituse kohta Itaalias, kus maal «Pompeii viimne päev» sai huiglasuure menu osaliseks.

3. Meissonier ja Fortuny olid XIX sajandi teisole poolel väga populaarsed. Sellega on seletatav, et Repin, ühinedes üldise lugupidamisega, nimetab nende nimesid kõrvuti Rafaeliga.

Jean Louis Ernest Meissonier (1815—1891), prantsuse ajaloomaalija ja batalist, tuntud oma ajalooliste žanrimaalidega.

Mariano Fortuny (1838—1874), hispaania kunstnik, kes töötas peamiselt Roomas. Fortuny žanrimaalid on eredalt värvirikkad ja täis päikesepaistet.

4. 1874. aastal debüteeris Kuindži rändnäitusel oma maaliga «Unustatud küla», sellelt näituselt ostiski P. M. Tretjakov maali oma galerii jaoks.

5. Jutt on maalist «Sügisene teelagunemine» (asub Vene Muuseumis), mille eest Kuindži sai 1872. aastal akadeemialt kolmanda järgu kunstniku nimetuse.

6. Repin mõtleb tõenäoliselt Kuindži maali «Pärast vihma» (eskis, asub Vene Muuseumis).

7. Maal «Tšumakkide maantee Mariupolis» (1875) asub Tretjakovi galeriis.

8. Vladimir Donatovitš Orlovski (1842—1914), paljude koloriidilt eredate ja efektselt maalitud maastike autor Alates 1874. aastast akadeemik, 1878. aastast akadeemia professor.

9. Dmitri Ivanovitš Mendelejev (1834—1907), suur vene teadlane. Oli lähedane kunstnike ringkondadele Mendelejevi «kolmapäevakutel» olid alalisteks külalisteks Kramskoi, Jarošenko, Mjassojedov, Kuindži, Repin ja teised.

Fjodor Fomitš Petruševski (1828—1904), Peterburi ülikooli professor (füüsik), raamatute «Valgus ja värvused» (1883) ja «Värvid ja maalimine» (1891) autor.

10. Seoses Kuindži maalidega, mis olid välja pandud VII Rändnäitusele 1879. aastal («Pärast vihma», «Kasesalu» ja

«Põhi» — kõik kolm asuvad Tretjakovi galeriis), kirjutas Kramskoi 1. märtsil 1879. aastal P. M. Tretjakovile: «Kuindži pani maalid välja ega rikkunud neid ära, kuigi ei teinud ka paremaks. Külastajad tervitasid neid vaimustusega, kunstnikud aga (see tähendab, maastikumaalijad) kaotasid esimesel hetkel pea (nad ei olnud ette valmistatud), seisis kaua aega suud ammu ja vast alles nüüd hakkavad julgust koguma ning siis kas ägedalt või salamahti lasevad lendu igasuguseid kuuldusi ja arvamusi. Paljud jõuavad tema maalide mahategemisel välja naeruväärsusteni. Noh, mis siis ikka, las käia!» (I. N. Kramskoi. Kirjad. II köide, M.-L., 1937, lk. 176).

VALENTIN ALEKSANDROVITŠ SEROV

1. Aleksander Nikolajevitš Serov (1820—1871), tuntud helilooja ja muusikakriitik. Serovi esimesed kompositsioonid kuuluvad 1840. aastasse. Tema ooperi «Juudit» ilmumine Maria teatri lavale Peterburis (16. mail 1863. aastal) tõi Serovi vene heliloojate esimestesse ridadesse. Mitte väiksema eduga esitati sama teatri laval 27. oktoobril 1865. aastal tema teist ooperit «Rogneda». Serovi kolmas ooper «Vaenulik jõud» (A. N. Ostrovski draama «Ära ela nii, nagu tahaksid» süžee järgi) polnud tema poolt täielikult lõpule viidud ning toodi lavale alles 13. aprillil 1871. aastal, s. o. kolm kuud pärast autori surma (ooperi lõpetas Serovi perekonna ülesandel helilooja N. F. Solovjov).

2. Oma mälestuste kolmeteistkümnendas peatükis jutustab V. S. Serova üksikasjalikult sellest episoodist. Helilooja palus Ostrovskit «Vaenlase jõu» teksti ümber teha, ent solvatud autor isegi ei vastanud talle (V. S. Serova. Serovid, Aleksander Nikolajevitš ja Valentin Aleksandrovitš, S.-Pb., 1914, lk. 111—114). V. S. Serova sõnade järgi «N. F. Žohhov, väga andekas inimene, kes oli saanud populaarseks Peterburi intelligentsi ringkondades», oli ilgutatud «Serovi väljapääsmatust olukorrast uue ooperi suhtes... Žohhov lubas leida Serovile libretisti ning täitis oma lubaduse. Kas ta kirjutas ise või tegi seda keegi teine temaga koos, — fakt on aga see, et Žohhov varustas «Vaenlase jõu» soovitud neljanda vaatusega» (sealsamas, lk. 138).

N. F. Findelzen nimetab «Vaenlase jõu» libreto lõpetajaks P. I. Kalašnikovi (N. F. Findelzen, A. N. Serov. M., 1904, lk. 129—130).

3. Üksikasjalikku kirjeldust Serovi perekonna-«assambleede» kohta vt. ülalnimetatud V. S. Serova «Mälestustes», peatükis «La grande Ménagerie de la 15 ligne» («Kuulus loomaaed 15 liinil», lk. 139—142).

4. Antokolski kohta vt. märkus 3, lk. 598. «Autobiograafias» meenutab Antokolski üksikasjalikult oma tutvust Seroviga: «...ma viibisin sageli Serovide juures. Nad ei võlunud mind üksnes kui head inimesed, vaid ka kui muusikud» («M. M. Antokolski», V. V. Stassovi toimetusel, S.-Pb., 1905, lk. 945—946).

5. Natalie Nikolajevna Drutskaja-Sokolinskaja (sünd. 1847. aastal). Seisis politsei salajase järelevalve all. Drutskitele kuuluv karjamõisas «Nikolskij» Smolenski kubermangus oli ta organiseerinud kommuuni. Sõites ära välismaale, jättis V. S. Serova sellesse kommuuni 1871.—1872. a. oma alaealise poja, tulevase kunstniku V. A. Serovi.

6. Valentina Semjonovna Serova (1848—1924), helilooja ja muusikakriitik. Juba noorest east peale oli haaratud ideest teenida rahvast. V. S. Serova võttis endale eesmärgiks viia muusikakultuuri rahvahulkadesse. Koos Seroviga andis ta välja ajakirja «Muusika ja teater» (1867—1868). Oma artiklid avaldas ta selles ajakirjas ja samuti «Novostis», «Bajanis» «Severnõi Vestnikus», «Artistis», «Russkaja Muzõkalnaja Gazetas» jt. Ta on kirjutanud huvitavaid mälestusi mehest ja pojast.

7. André Ernest Modest Grétry (1741—1813), tuntud prantsuse helilooja, suure arvu ooperite autor, milledest populaarsemad on «Richard Lövisüda» ja «Kairo karavan».

8. A. N. Serov suri 20. jaanuaril 1871. aastal. «Autobiograafias» teeb Antokolski teatavaks samad andmed mis Repingi. Ainult et Antokolski sõnade järgi luges A. N. Maikov mitte «Balduri», vaid «Kaht maailma», mis aga vaevalt vastab tegelikkusele («M. M. Antokolski», V. V. Stassovi toimetusel, S.-Pb., 1905, lk. 947—948).

9. Münchenis hakkas poisikese Serovi tööde vastu huvi tundma tuntud kunstnik Karl Köpping (1848—1914, maali- ja graveerija ja keraamika spetsialist), kes oli V. S. Serova tuttav ning andis joonistamistunde noorele Serovile kahe aasta

kestel (1873—1874). V. S. Serova koos pojaga asus 1874. aasta sügisel Münchenist Pariisi.

10. Regnault' kohta vt. märkus 8, lk. 614. Pohhitonovi kohta vt. märkus 48, lk. 638.

Georges Clairin (sünd. 1843. aastal), maallja ja illustreator, Regnault' sõber ja tema kaaslane reisidel Hispaanias ja Marokos.

Jules Bastien-Lepage (1848—1884), üks Serovi armastatuid meistreid; Bastien-Lepage'i kuulus maal «Küla armastus» (1880) asub Kujutava Kunsti Muuseumis Moskvas.

Eugène Carrière (1849—1906), maaliija, tuntud oma teostega, mis on maalitud omapärases pruunikashallis gammis ning tervikuna üles ehitatud valguse ja varjude mängule.

11. Ida Rubinsteinini dekoratiivne ja stiliseeritud portree on üks viimaseid Serovi töid (1910). Portree asub Vene Muuseumis. Oli välja pandud 1911. aastal rahvusvahelisel kunstinäitusel Roomas (just seda näitust nimetabki Repin «dekadentsi laadaks»). 1911. aastal kirjutas Repin Ida Rubinsteinini portreest: «Serov muutis kõik oma jooned kuivaks, tegi nad elutuks. Vedas nad tuimalt mitu korda üle. Ja koloriit on hall, surnud... laip, jah, see on galvaniseeritud laip...» (artikkel «V. A. Serov» ajakirjas «Put», 1911, nr. 2).

12. Pärast kolmeaastast õppimist Repini juures Moskvas (1877—1880) astus Serov 1880. a. sügisel akadeemiasse. See toimus Repini pealekäimisel. Töötamine akadeemia professori Tšistjakovi juures andis Serovile täpse ja kindla joonistamise süsteemi. Serov hindas Tšistjakovi kõrgelt. «Jah, ainult Teie arvamine akadeemias oli minu jaoks kõrge ja kallis,» kirjutas Serov 1. oktoobril 1894. a. Tšistjakovile.

Pavel Petrovitš Tšistjakov (1832—1919), maaliija, silmapaistev pedagoog, kes avaldas suurt mõju paljude vene kunstnike loomingulisele arengule.

13. Ilja Semjonovitš Ostrouhhov (1858—1929), maastikumaallja. Maali «Siverko» (1890; Tretjakovi galeriis) autor. Oli Serovi lähedane sõber. Hea lääne ja vene kunsti tundja ja kunstikoguja. Tema poolt loodud «Vene ikoonimaali ja maalikunsti muuseum» läks hiljem Tretjakovi galerii koosseisu.

14. Jutt on Sinaida Vassiljevna Moritsi, sündinud Jakuntšikova (1892), portreest. Käesoleval ajal asub portree Ivanovo oblastimuuseumis.

15. Maal «Kroonimine» ehk täpsemalt «Salvimise pidustus Uspenski katedraalis» oli Serovi poolt loodud 1897/98. aasta talvel «Kroonimise albumi» (välja antud 1898. aastal) jaoks. Materjaliks maalile olid joonised, mis Serov oli teinud 1896. a. suvel tseremoonia ajal, ja eskiis õlis (1896—1897), mis kuulus I. S. Ostrouhhovile ja asub käesoleval ajal Tretjakovi galeriis. Selles eskiisis avaldus täies ulatuses mitte ainult Serovi maalijameisterlikkus, vaid ka Serovile omane võime maksimaalse teravusega ja oma töepärasuses halastamatult iseloomustada kujutatavaid isikuid.

16. Serovi loodud portree Repinist asub Tretjakovi galeriis. Maalitud 1892. aastal.

Ivan Jevmenjevitš Tsvetkov (1845—1917), kunstikoguja. Tema poolt loodud Tsvetkovi galerii, mis pärandati 1909. aastal Moskva linnale, oli kuulus vene kunstnike joonistuste suurepärase kogu poolest. Tsvetkovi kunstikogu läks Tretjakovi galerii koosseisu.

17. Pablo Sarasate (1844—1908), hispaania virtuooslik viiulikunstnik, korduvalt esinenud Peterburis (esmakordselt 1879. aastal).

18. Portree suurvürst Pavel Aleksandrovitšist (1897) asub Tretjakovi galeriis. 1900. aastal oli välja pandud maailmanäitusel Pariisis ja sai «Grand-prix».

19. Serovi eskiis (sulejoonis) «Zaporoožlane hellitab hobust» (1880—1881) asub Vene Muuseumis.

20. Vladimiri katedraali Kilevis ehitati ligi kakskümmend aastat (1863—1882). 1886. aastal alustati sisemiste viimistlustöödega. Katedraali maalimine teostati põhiliselt kuulsa vene kunstniku Viktor Mihhailovitš Vassnetsovi poolt (1848—1926).

Pavel Aleksandrovitš Svedomski (1849—1904) ja Vassili (Vilhelm) Aleksandrovitš Kotarbinski (1847—1921) olid akadeemilise suunaga kunstnikud.

21. A. I. Mamontovi poolt väljaantud raamatus «Pildid vene loodusest ja elust» (M., 1899) on reprodutseeritud neli Serovi akvarelli: «Puude järele», «Tundras», «Küünd kevadel» ja «Laadal Väikevenes». Peale selle on A. I. Mamontovi poolt igakuuselt väljaantud illustreeritud ajakirjas «Laste puhkus» (nr. 2 — 1896. aastast) avaldatud Serovi akvarelli reproduktsioon «Mehike-küüne pik-kune».

22. Savva Ivanovitš Mamontov (1841—1918), suurtööstur, rikas metseen, toetas (80—90-ndatel aastatel) uut voolu vene kujutavas kunstis. Moskva lähedases Mamontovi mõisas «Abramitsevos» elasid ja töötasid pikemat aega Repin, Antokolski, Viktor Vasnetsov, Serov, Vrubel ja teised vene kunstnikud.

23. 1877/78. aasta talvel elas V. S. Serova koos pojaga Kiievis, kus kolmeteistkümneaastane Serov õppis joonistamiskoolis, mida juhtis Nikolai Ivanovitš Muraško (1844—1909), kes oli silmapaistev ukraina kunstitegelane. 1880. aasta suvel käisid Repin ja Serov Krimmis ja Ukrainas ning külastasid N. I. Muraškot.

24. Demonstratsioon tulistamine 9. jaanuaril 1905. aastal toimus Peterburi vägede juhataja suurvürst Vladimir Aleksandrovitši juhtimisel, kes oli samaaegselt Kunstide Akadeemia president. Veebruari kahekümneenda kuupäevade paiku saatsid V. A. Serov ja V. D. Polenov akadeemiale oma kuulsa läkituse: «9. jaanuari sündmused peegelduvad süngetena meie südames. Mõned meie hulgast on tunnustajaks, kuidas Peterburi tänavatel sõjavägi tappis kaitselisi inimesi ning meie mällu on sobbinud selle verise õuduse pilt. Meie, kunstnikud, oleme sügavas mures, et isik, kelle kätes on nende vendade verd valavate vägede kõrgeim juhtimine, seisab samal ajal Kunstide Akadeemia eesotsas, mille ülesandeks on juurutada elu humaansuse ja kõrgemate ideaalide ideid. V. Polenov V. Serov.» Akadeemia asepresident krahv I. I. Tolstoi ei julgenud seda avaldust teatavaks teha, mille tulemusena Serov teatas oma otsusest lahkuda akadeemia liikmete hulgast.

25. Eskiis (tempera — «Soldatpoisid, uljad, vahvad poisid, kus on teie kuulsus?» (1905) asub Vene Muuseumis.

26. Anna Semjonovna Golubkina (1864—1927), tuntud skulptor. Algul õppis maali- ja skulptuurikoolis (1891—1893). 1908. aastal pöördus Golubkina tagasi Moskvasse, kus tal ajutiselt puudusid oma ruumid ja kus ta palus luba töötada kooli skulptuuriateljees. Juhtkond ei pidanud võimalikuks Golubkina asumist kooliruumidesse (N. P. Uljanov. Malestusi Serovist, M.-L., «Iskusstvo», 1945, lk. 17). Äraütleamise aluseks oli Golubkina «ebaustavus» (mitte kaua enne seda oli Golubkina arreteeritud ja karistatud illegaalse kirjanduse hoidmise eest).

27. Repin mõtleb D. G. Lewesi raamatut «Johann Wolfgang Goethe elu» (S.-Pb., 1867). Võib oletada, et ta esitab selle raamatu järgmisi ridu: «Ja mitte üksnes geniaalsuselt pole Goethe suur. Merk ütleb, et Goethe elas veel paremini kui kirjutas Tema elu, vaatamata kõigile seda süngestavatele nõrkustele ja eksimustele, on tähistatud hingesuurusest, mille suhtes on võimatu ükskõikseks jääda»

Johann Heinrich Merk (1741—1791), saksa literaat, kriitik, poeet, Goethe sõber.

28. 28 detsembril 1908. aastal toimus Itaalias, Kalaabrias ja Sitsiilias tugev maaväriseimine. Mõne minuti jooksul kokkuvarisevate ehituste rusude all hukkus kümneid tuhandeid inimesi. Messina linn ja teised rannikulinnad muutusid rusudeks. Kannatada saanudele abi osutamiseks saabusid esimestena kohale madrused kolmelt vene ja ühelt inglise laevalt. Itaalia ajakirjandus tervitas vaimustatud tänulikkusega vene madruste tööd. 1909. aastal avaldas Maksim Gorki raamatu Messina maaväriseamise kohta, millesse ta paigutas maaväriseid pealtnägijate originaalsed jutustused.

«Vene meremeeste hulgas,» rääkis üks kannatada saanu, «nägin ma palju haavatuid, kes jätkasid päästetööd, riskeerides oma eluga iga päästmise juures. Oo, neid venelasi, milline kangelaslikkus!»

Teine pealtnägija kirjutab: «Ei ole sõnu, et jutustada, millise eneseohverdusega tegutsesid vene madrused! Kus aga oli kõige ohtlikum, kuhu ei julgenud keegi minna, läksid nemad ja sooritasid rahulikult oma tööd... Imetlemisväärselt õrnalt suhtusid nad lastesse ja naistesse» (M. Gorki ja V. Meier. Maaväriseimine Kalaabrias ja Sitsiilias. S.-Pb., 1909, kirjastusühisus «Znanije»).

29. Jättes pealinnast äraoleku ajal oma asetäitjaks vürst F. J. Romodanovski, nimetas Peeter I teda «Tele õilsaks keiserlikuks kõrguseks», ennast aga «igaveseks orjaks ja sulaseks Piiteriks» või «Petruška Aleksejeviks».

30. Käsikirjas ja esialgses trükitud tekstis lõpeb Repini artikkel Serovi kohta nii: «Lõpuks, tuletanud meelde, ei saa ma rääkimata jätta tahtsusetust juhtumist meie rännul steppides. Ma panin tähele, et «Anton», nagu me teda koduselt hüüdsime, ei söö leiba.

«Kuidas, kas leib ei maitse sulle? Mis see tähendab, et sa leiba ei võta?» küsisin ma kord ühel meie söömaajal.

«Ma ei söö kunagi leiba,» vastas Serov täle tõsidusega.

«Kuidas? Ei või ollal...» imestasin ma.

Hiljem, juba Moskvast olles, pöördusin ma tema ema poole, kui ta kord meil külas oli.

«Kui imelik see on,» ütlesin ma, «Tonja ei söö leiba, ainult liha, kala või linnuliha. Kas tõesti on see alati nii? On see aga hea?»

«Ja teebki hästi,» vastas Valentina Semjonovna. «Leival on väike toiteväärtus, leib on ainult liigseks kõhutäiteks. Tubli poiss, Toša,» heitis ta pilgu tema poole.

Mulle meenub, kuidas teda kord voorimehevankris Mjasnitskaja tänaval tabas niivõrd äge valu sooltes, et ta ei suutnud edasi sõita. Vaevu jõudis ta — teda kanti kätel — vürst Lvovi, maali-, skulptuuri- ja arhitektuurikooli direktori korterini, kus ta lamas nagu surnu. Talle tehti kõhuoperatsioon... Ma ei tea üldse, kuidas ta oma toidukaardi seadis, — me kohtusime üsna harva, eriti viimasel ajal. Ja mul ei tulnud meeldegi temalt selle üle pärida...

Ah, kui vara lahkus lavalt see kunsti «kalliskivi»... Ikka tekib mõte, kas ei olnud tegemist organismi mürgitusega, eranditult orgaaniliste, lihaskaaduste söömisest? Nii mõtleb iga taimetoitlane, nii mõtlen ka mina...

V. M. GARŠIN

1. 1883. aastal maalis Repin Garšinist etüüdi (profiilis), mille järgi maalis hiljem troonipärija Ivani teoses «Ivan Groznõi ja tema poeg Ivan 16. novembril 1581. aastal». See etüüd on ammust ajast hoiul Tretjakovi galeriis. Mõni aeg hiljem maalis Repin Garšinist suure portree (1884), mis on üheks paremaks tööks Repini kui portretisti tööde hulgas (kirjanik on kujutatud istuvana laua taga, millel lebavad raamatud ja käsikirjad). Selle portree asukoht on teadmata.

2. M. T. Loris-Melikov (1825—1888), krahv, revolutsioonilise liikumise vastase võitluse «Kõrgeima korraldava komisjoni» esimees ja siseminister Aleksander II valitsemisaja lõpul.

«Kõrgeim korraldav komisjon» loodi tsaarivalitsuse poolt vastukaaluks Stepan Halturini organiseeritud pommiplahvatu-sele Talvepalees 5. veebruaril 1880. aastal. Kindral-adjutant krahv Loris-Melikov sai diktaatori volitused. Ta pöördus elanikkonna poole üleskutsega, mis oli koostatud kõige rahuarbastavamas vaimus ning pettis paljusid oma liberaalse fraseoloogiaga ja uduste reformide lubadustega. Kuid N. K. Mihhailovski kirjutas ühes «Narodnaja Volja» pörandasajuses lenda-lehes, et krahvil on «rebase saba ja hundi lõuad». 20 veebruaril 1880. aastal tulistas siseministeeriumi kantselei ees provintsist pärit noormees Ippolit Mlodetski Loris-Melikovi pihta, kuid ei tabanud. 21. veebruaril mõistis sõjakohus Mlodetski surma. Saades teada kohtuotsusest, kirjutas Vsevolod Garšin Loris-Melikovile kirja, milles palus teda anda Mlodetskile armu. Kirjale mitte lootma jäädes saavutas Garšin isikliku kohtumise diktaatoriga. Garšini jutustuste järgi, mis on üles kirjutatud tema lähedaste sõprade poolt, lubas Loris-Melikov asja uuesti läbi vaadata. Kuid tegelikult ei järgnenud asja läbivaatamist: 22. veebruaril kell 11 hommikul viidi kohtuotsus täide.

3. Nikolai Maksimovič Minski (1855—1937), Nadsoni kooli poeet, ühines hiljem sümbolistidega. Minski luuletus «Garšini haual» lõpeb ridadega, mis on pühendatud Garšinile ja Nadsonile (kes suri aasta varem kui Garšin, 1878. aastal):

Kel süda kurvemalt me vale pärast nutnud,
need enam elada ei suutnud meie seas,
Nüüd me kesk pimedust, mis on meist võimust võtnud
Meil häbi elada, kui teid ei ole eal!

(Kogutud luuleteosed, 4. väljaanne,
I köide. S.-Pb., 1907)

VASSILI MAKSIMOVITŠ MAKSIMOV

1. Vassili Maksimovič Maksimov (1844—1911), žanrimaalija, peredvižnikluse radikaalsema trüva silmapaistev esindaja, sai kuulsaks peamiselt maalidega talupoegade elust. Põlvnedes talupojaseisusest ja võideldes suurte raskustega, jõudis

Maksimov väija akadeemiani, mille õpilaseks ta oli aastail 1863—1866. Alates 1874. aastast on ta Rändnäituste Seltsi liige, kus ta esitaski edaspidi (70—90-ndatel aastatel) oma paremad tööd. Repini poolt nimetatud Maksimovi töödest «Nõia tulek külapulma» (1875), «Perekondlik varajagamine talupoja elus» (1876) ja «Kõik on minevikus» (1889) asuvad Tretjakovi galeriis. Maal «Riisa proov» oli eksponeeritud VI rändnäitusel (1876. aastal).

V. M. Maksimovilt on säilinud «Autobiograafilised märkmed» («Golos Minuvšego», 1913, nr. 4—7). Tema elu ja tegevuse kohta vt. A. I. Leonovi monograafia «V. M. Maksimov» («Iskusstvo», M., 1951).

MINU SUHETEST L. N. TOLSTOIGA

1. 1891. aastal külastas Repin Tolstoid Jasnaja Poljanas juba teist korda ja mitte augustis, nagu märgib Repin, vaid juunis ja juulis. Jasnaja Poljana esimene külastamine toimus juba 1887. aastal. Repin elas siis Tolstoi juures 9. kuni 16. augustini ning maalits kirjanikust kaks portreed, milledest kuulus portree Tolstoid tumedas särgis asub Tretjakovi galeriis ja kannab Repini märget: «1887, 13.—15. augustil, Jasnaja Poljana». Tolstoi juures viibimise ajal juunis-juulis 1891. aastal maalits Repin temast peale rohkearvuliste visandite ja jooniste kolm õliportreed: Tolstoi lamab puu all, raamat käes (praegu Tretjakovi galeriis), Tolstoi Jasnaja Poljana kabinetis (asub Vene Kirjandus- ja Kunstiajaloo Kogus Leningradis) ja see etüüd Tolstoid, millest Repin räägib allpool oma mälestustes.

2. Ilja Jakovlevitš Ginzburg (1859—1939), tuntud skulptor, Antokolski armastatuim õpilane. 1891. aastal valis Ginzburg Jasnaja Poljanas esimese statueti Tolstoid.

Kirjas 23. augustist 1906. aastast E. P. ja I. R. Tarhanovitele kirjutas Repin Ginzburgist: «Teie olete näinud Jellase esinemist rohke kuj üks kord ning naersite alati pisarateni nagu minagi, naersite kas või pikali, kui see andekaim koomil: esitas oma numbreid: üliõpilast, rätsepat, kingseppa ja tseli. Ma kahetsen alati et Ginzburg ei esita seda tervele teatrile.

Kahju, et tema ebaharilikku miimika-annet kasutab ainult intiimne sõprade ring. Ja mulle näib, et tema kui koomikumiimiku menu oleks ületanud tema kui skulptori menu» (I. J. Repin. Kirjad E. P. Tarhanova-Antokolskajale ja I. R. Tarhanovile, «Iskusstvo», M.-L., 1937, lk. 32).

3. Repin tegi rea visandeid kühnvast Tolstoid juba 1887. a. augustis ja samal aastal lõi oma tuntud maali «Tolstoi kühnmas» (Tretjakovi galeriis).

4. Repin saabus Tolstoi juurde Begitševkasse 21. veebruaril 1892. aastal. Kirjas 22. veebruarist V. V. Stassovile kirjutas Repin Begitševkast: «On juba möödunud terve nädal, kui ma rändan nagu Dante: kord saadetuna Vergiliuse asemel Mihhail Stahhovitšist, siis jälle üksinda... eile õhtul jõudsin ma välja Tolstoini» (J. E. Grabar. I. J. Repin, II köide, M.-L., 1937, lk. 90—91). Repini viibimisest Begitševkas ja sõidust Tolstoidiga on säilinud jälg Tolstoi kirjavahetuses: «Mina aga,» kirjutas ta abikaasale, «sõitsin koos Repiniga kahekümne versta taha Rožnõsse, kuid ilm ja tee olid niivõrd halvad, et me otsustasime tagasi pöörduda ja sõitsime Nataša juurde» [Natalie Nikolajevna Filosofova juurde] (kiri on dateerimata — vt. L. N. Tolstoi kirjad naisele, 1862—1910, M., 1913, lk. 389).

5. Maal «Duell» (1896) asub erakogus Nizzas. 1899. aastal maalits Repin nimetatud teose variandi, mis asub Tretjakovi galeriis.

KIRJAD KUNSTIST

1. K. P. Brüllovi joonistus «Ristilöömine» (täpsemalt «Kristuse viimne ohe ristil» on loodud Itaalias 30-ndatel aastatel ja mitte seepias, nagu oletas Repin, vaid grafiitpiliatsiga ja akvarellis. Joonistus asub praegu Tretjakovi galeriis. Joonistuse fototüüpiline reproduktsioon oli lisatud A. P. Novitski poolt Moskvast väljaantud «Vene kunsti arhiivi» esimesele väljaandele 1892. aastal (tabel II).

2. Konstantin Aleksandrovitš Trutovski (1826—1893), maali, tuntud paljude ukraina elu kajastavate žanrimaalide kaudu, üks realistliku illustratsiooni pioneere. Tema illustratsioonidega ilmunud «Krõlovi valmide»

(Veimari ja Jungmeisteri väljaanne, S.-Pb., 1864) oli menu ning need kutsusid esile elava vastukaja ajakirjanduses. Valmide mõistukõnelise mõtte kandis Trutovski kaasaja keelde, illustreerides neid päevakajaliste stseemidega, vahel aga andis neile ka paljastava iseloomu.

3. «Hea tuttav», kelle juurde Repin sõitis külla, oli Aleksander Vladimirovitš Žirkevitš (1857–1927), tollal Vilno sõjaväeprokuröri abi. Žirkevitš tundis hästi kirjandust ning oli kirjavahetuses L. N. Tolstoiga ja A. P. Tšehhoviga. (Vt. Repini kirjad temale raamatus «I. J. Repini kirjad kirjanikele», «Iskusstvo», M., 1950). Portree kirjanikust, ajaloolasest ja tsensurist Pavel Vassiljevitš Kukolnikust (sünd. XVIII sajandi 90-ndate aastate paiku, suri 1884. aastal), mis oli Brüllovi töö ja kuulus A. V. Žirkevitšile (praegu asub Uljanovski oblastimuuseumis). On liikel kuuludus, et Brüllov maalis portree P. V. Kukolnikust «eksprompt». «Pavel Vassiljevitš, kes ilalgi ei rääkinud külmavereiliselt, kutsus esile mingis küsimuses ägeda vaidluse,» kirjutas keegi A. E-ov. «Sõbrad hakkasid vastu vaidlema... endast väljaviidud ja sõprade lõbusatest pilgetest ülesärritatud kirjanik-kadunuke, sammudes kiirelt edasi-tagasi piki tuba, peatus äkki, ja katkestades teravalt vaidluse, nimetas kõiki lollideks... «Seisa ja ära liiguta!» käratas ootamatult Brüllov ja haaras paleti ning pintslid... kiirelt visandas samas P. V. Kukolniku tüüpilise kuju... Meisterliku pintsliga on viimistletud surnud kirjaniku näoilme ja mõnede hoogsate joontega on visandatud kuni vooni ülejäänud lõpetamata kuju. kittel seljas ja käed risti selja taga» («Vene vanaaeg», 1885, XLVIII köide, lk. 835).

4. Zigmund Andrõhhevitš (sünd. 1861), poola maalikunstnik (žanrimaalija, portretist ja maastikumaalija).

5. Mihhail Elviro Andreolo (1837–1893), poola kunstnik, töötas peamiselt Roomas, Pariisis ja Londonis. Tuntud Mickiewicz'i ja mõnede vene klassikute illustreerijana. Kunstilase hariduse omandas Moskva maalimiskoolis ja Peterburi Kunstide Akadeemias. 60-ndatel aastatel oli asumisel Vjatkas.

6. Mihály Lieb Munkácsy (1844–1900), ungari ajaloo- ja žanrimaalija ning portretist.

7. Jan Aloisij Matejko (1838–1893), poola kunstnik, ajaloomaalija ja portretist. Matejko esimesed suuremad lõuen-

did kuuluvad 60-ndatesse aastatesse («Lublinski unioon» 1869. aastast ja teised). 70–80-ndatel aastatel loob Matejko rea monumentaalkompositsioone, mis kajastavad momente Poola ajaloost («Grünwaldi lahing», 1878; «Kosciuszko Racławice all», 1888 ja teised). Matejko oli Repini armas-tatumaid kunstnikke, kelle töödega Repin tutvus esmakordselt Viini maailmanäitusel 1873. aastal ning samal ajal kirjutas Repin I. N. Kramskolle: «Tugeva mulje, mis mind vapustas, sain ma Matejko töödest. Eriti kaks, ja veel kolmas ripub Belvedere'is: milline draama! milline jõud!» («Iskusstvo», 1910, nr. 5, lk. 9). Hiljem, 1899. aastal, polemiseerides «Mir Iskusstva»-s, nimetas Repin neid pimedateks, kes ei näe «nende ajalooliste maalide kogu vapustavat tragismi ja oma karakteristikaalt ning vormilt esmaklassiliste figuuride ja nägude unustamatut plastikat, millest on tulvil kõik Matejko tööd» («Niva», 1899, nr. 15).

8. Piotr Skarga-Pawęski (XVI sajand), jesuit ja kuningas Sigismund III jutlustaja, kes nõudis ilmalike võimude alistumist vaimulikele jõududele.

9. Repin mõtleb siin Matejko teost «Brandenburgi Albrechti vande andmine Poola kuningale Sigismund I-le» (1879–1882), asub Krakovi muuseumis.

10. Wincenty Wodzinowski (sünd. 1866. aastal), kunstnik-žanrimaalija. 1881. aastast kuni 1889. aastani Krakovi kunstikooli õpilane.

11. Włodimerz Przerwa-Tetmajer (sünd. 1862. aastal), žanrimaalija, kuulsa poola romanisti vend. Pildi «Liha-võtte pühitsemine» eest sai kuldmedali ja stipendiumi Krakovi kunstikoolis.

12. Antonie Piotrowski (1853–1924), batalist, Matejko õpilane. Bulgaaria-Serbia 1885.–1887. aastate sõja teemaliste teoste autor. Londoni ajakirja «The Graphic» kunsti-reporter.

13. XV–XVI saj. oli Krakov Poola pealinn ja poola kunsti tsentrum. Krakovis asuv Neitsi Maria kirik on üks tähelepanuväärsemaid mälestusmärke sellest epohhst. Selle kiriku altari kaunistamisel töötas aastail 1477–1489 silmapaistev skulptor, graveerija ja maalikunstnik Veit Stoss (sünd. XV sajandi 40–50-ndate aastate paiku, suri 1533. aastal Nürnbergis).

14. Peterburi Kunstide Akadeemia hoone, üks paremaid varajasema vene klassitsismi mälestusmärke, on ehitatud arhitektide Jean-Baptiste Vallin de la Mothe'i (1729—1800) ja Aleksander Filipovitš Kokorinovi (1726—1772) poolt.

15. Albert Keller (sünd. 1844. aastal), ajaloomaalija ja portretist, töötas peamiselt Münchenis.

16. Hans Makart (1840—1884), dekoratiivse käsituslaadiga ajaloomaalija, Viini Kunstide Akadeemia professor (alates 1879. aastast).

17. Ainult skulptorite Canova (1757—1822) ja Thorvaldseni (1768—1844) looming kuulub XIX sajandisse ja osaliselt XVIII sajandisse. Ülejäänud Repini poolt loetletud kunstnikud töötasid täielikult kas XVIII sajandil (Watteau, Greuze) või XIX sajandil (Delacroix, Kaulbach, K. P. Brüllov ja N. S. Pimenov).

18. Louis David (1748—1825), ajaloomaalija ja portretist, Prantsusmaa klassikalise kooli eestvedaja, «kunstide minister» Prantsuse suure kodanliku revolutsiooni ajal revolutsioonilises valitsuses. 8. augustil 1793. aastal otsustas konvent tööpoolest «sulgeda» akadeemia. See aga tähendas tegelikkuses ainult mõnede privileegide äravõtmist. Akadeemia kui kool jätkas oma eksisteerimist, õpetamise süsteem ja õpetajaskond jäid endiseks.

19. Eugène Victor Delacroix (1798—1863), kuulus prantsuse maalikunstnik-romantik.

Henri Regnault (1843—1871), varasurnud kunstnik-orientalist, romantismi epigoon. Villa Medici, Prantsuse Akadeemia hoone Roomas, kus Henri Regnault viibis stipendiaadina kuni ärasõiduni Hispaaniasse ja Marokosse. Alhambra — Hispaanias asuv Granada kindlus ja linnaäärne loss, mis kuulus Granada maurist valitsejale. Kujutab endast silmapaistvat mauride arhitektuuri mälestusmärki XIII—XIV sajandist.

20. Repin mõtleb siin Odessa joonistamiskooli endisi õpilasi Jevgeni Jossifovitš Bukovetskit (1866—1948) ja Pjotr Aleksandrovitš Nilust (sünd. 1869. aastal) ning Moskva maali- ja skulptuurikooli endisi õpilasi Andrei Petrovitš Rjabuškinit (1861—1904), Mihhail Vassiljevitš Nesterovi (1862—1942) ning Sergei Vassiljevitš Ivanovi (1864—1910).

21. Uus Pinakoteek Münchenis — saksa maalide kunstikogud XIX sajandist.

Vilhelm Kaulbach (1805—1874), saksa ajaloomaalija.

22. See Ludwig I näilik ülistamine ei väljendanud rahva tõelisi tundeid. Ludwig'i mõõdukas-liberaalne suund asendus varsti ägedalt reaktsooniliselega. Hülgaslikud kulutused kunnilike soovide rahuldamiseks laostasid riigikassa. Kuninga paljude armukeste mõju kuningale diskrediteeris ta rahva silmis 1848. aasta revolutsiooni ajal oli Ludwig I sunnitud loobuma troonist.

23. Nikolai Ivasjuk (sünd. 1865. aastal Tšernovitsõ linnas), lääne-ukraina kunstnik. Oppe Münchenis professor Aleksander Liezen-Mayeri (1838—1896) juures ja töötas üksvahe (1917. aastal) Kiievis.

24. Karl Piloty (1826—1886), ajaloomaalija, kes avaldas suurt mõju saksa ajaloo teemalise maalikunsti arengule XIX sajandil. Alates 1874. aastast oli Müncheni Kunstide Akadeemia direktor. Piloty ateljees Münchenis töötas mõnda aega ka Semiradski pärast akadeemia lõpetamist.

25. Arnold Böcklin (1827—1901), šveitsi päritoluga saksa kunstnik, paljude, enamikus mütolooilise sisuga teoste autor. Böcklini loominguga ühendas langes 70—80-ndatele aastatele.

Krahv Adolf Friedrich Schack, kunsti- ja kirjandusajaloolane ning kollekttsionäär, Schack-Galerie rajaja, üks esimesi Böcklini toetajaid (50-ndate aastate lõpul). Kogus küllalt suure osa Böcklini töödest oma kogusse.

26. Franz Lenbach (1836—1904), saksa portretist, esindatud Schacki galeriis nii portreedega kui ka suure arvu koopiatega Velásquez'i, Rubensi ja veneetslaste töödest XVI sajandist.

27. Franz Stuck (1863—1928), saksa maali, graafika ja skulptori, «modern» stiili esindaja. Oma tööde temaatikalt on Stuck lähedane Böcklinile. Stucki teos «Patt» (asub Uues Pinakoteegis Münchenis) oli 1900. aastal eksponeeritud Venemaal, äratades huvi sümbolistide ringkondades (Brjussov).

28. Moritz Ludwig Schwind (1804—1871), austria kunstnik, kes töötas Saksamaal. Ajaloo- ja žanrimaalija.

29. Josef Brandt (1841—1915), poola kunstnik, kes töötas Münchenis, Piloty õpilane. Maalis enamasti hobuseid, ratsa-väerünnakuid jms.

30. Carl Marr (sünd. 1858. aastal), päritoltult ameeriklane, ajaloomaali ja portretist. 90-ndatel aastatel professor, hiljem Müncheni Kunstide Akadeemia direktor. Gabriel Maxi õpilane. Marri hiiglamaal «Endapiitsutajad» oli eksponeeritud 1889. aastal näitusel Müncheni *Glaspalast*'is.

31. Wilhelm Diez (1839—1907), ajaloomaali ja žanrist, Müncheni Kunstide Akadeemia professor.

32. Wilhelm (Franz p.) Veldten (sünd. 1846. aastal), žanrimaali ja animalist. Aastail 1867—1869 Peterburi akadeemia õpilane. Alates 1870. aastast töötas Münchenis.

33. Alfons Feodorovitš Spring (sünd. 1843. aastal), žanrimaali, alates 1863. a. kuni 1870. aastani Peterburi akadeemia õpilane, maali «Pimen» («Boriss Godunovist») autor Alates 1870. aastast töötas Münchenis.

34. Gabriel Max (1840—1915), ajaloomaali, Müncheni akadeemia professor. 1879. aastal esitas Peterburis maali «Kristuse pea». Seoses selle tööga kirjutas Kramskoi artikli «Kriitika puudumisel» («Novoje Vremja», 1879, nr. 105).

35. «Siis vihastas minu hea sõber Vladimir Vassiljevitš Stassov hirmsasti minu peale...» — Repin mõtleb siin ajakirjanduses avaldatud «Esimest kirja kunsti kohta», mis sisaldas Stassovile täielikult vastuvõtmatud mõtteavaldust. Selle artikli puhul kirjutas Stassov Repinile Münchenisse «materdava kirja». Oma vastuses kirjutas Repin: «Ma ei kavatse end õigustada ning kirjutan ja räägin alati seda, mida mõtlen.» Kirjavahetus katkes peatselt. Kirjas E. P. Antokolskile 1/13. jaanuarist 1894. aastast kirjutas Repin: «Tõenäoliselt on see ka teile teada, et Vlad.mir Vassiljevitš mattis mind maha juba minu esimese kirja pärast: niisiis, mind pole enam elavate kirjas» (I. J. Repin. Kirjad E. P. Tarhanova-Antokolskajale ja I. R. Tarhanovile. M.-L., 1937, lk. 30) Lahkarvamus Repini ja Stassovi vahel kestis seekord viis aastat.

36. Domenico Ghirlandajo (1449—1494) suur freskode tsükel Santa Maria Novella kirikus Firenze on kõige suurem freskomaal XV sajandi kunstiloomingus Itaalias ja kõige tahtsam meistriteos. Teostatud aastail 1486—1490.

37. Adrian Viktorovitš Prahhov (1846—1916), kunstiajaloolane ja arheoloog. Aastail 1875—1887 kunstiajaloo professor Kunstide Akadeemias. Temaga ja tema venna Mstis-

laviga sõbrunes Repin juba 60-ndatel aastatel, kui ta oli akadeemia õpilane ning vennad Prahhovid olid üliõpilased.

38. Pariisi akadeemia lukkas neljal korral tagasi Delacroix' kandidatuuri ning ta valiti akadeemiasse alles 1857. aastal, pärast Paul Delaroche'i surma.

39. Ludwig Knaus (1829—1910) ja Mark Louis Benjamin. Vautier (1829—1898), kunstnikud-žanristid.

40. Domenico Morelli (1826—1901), Naapoli maalmiskooli juhataja, ajaloomaali, maastikumaali ja portretist, kes avaldas mõju realismi arengule Itaalias ning kellest sai paljude noorte kunstnike (nende hulgas Fortuny) õpetaja.

Giuseppe Boschetto (sünd. 1841. aastal), ajaloomaali, Morelli õpilane.

Achille d'Orsi (1845—1929), sündinud Naapolis, üks kuulsamaid realistliku suunaga itaalia skulptoreid.

41. Giovanni Lorenzo Bernini (1598—1680), itaalia skulptor ja arhitekt, silmapaistev barokkstiili esindaja, selle stiili luksuslikumas ja väljakujunenumas vormis.

42. Luigi Nono (1850—1918), žanrimaali.

43. Giovanni Scarpelli, Lorenzo Orengo ja teised olid vähetuntud itaalia skulptorid. Esimene on mitmete hauamonumentide autor Catanias ja Messinas, teine — Genuas.

44. Hauamonument vürstinna M. A. Obolenskajale (marmor) on loodud Antokolski poolt 1876. aastal. Obolenskaja on kujutatud istuvana hauakambri sissekäigu kõrval.

45. Repin sõitis Pariisi nähtavasti kevadise Salongi avamiseks. 3. mail 1894. aastal kirjutas Antokolski V. V. Stassovile Pariisist: «Nüüd on siin Repin. Ta on täis tervist ja muutunud nooremaks. Ta armastab teid endiselt... ta on samuti hämmeldunud uuest suunast kunstis nagu minagi» («M. M. Antokolski». Toimetanud V. V. Stasov. S.-Pb., 1905, lk. 773). Seoses näitusega «Marsi valjaku Salongis» kirjutas Antokolski peatselt artikli «Tõde ja vale kunstis» («Novosti» 21. maist 1894. aastast. Uus trükk «Severnõi Vestnikus», 1894, nr. 7). Repini ja Antokolski arvamused ja hinnangud Salongi kohta nende artiklites 1894. aastal langevad paljus ühte.

46. Pierre Puvis de Chavannes (1824—1898), prantsuse dekoratiivmaalikunstnik, tuntud Pariisi raekoja, Pariisi ülikooli ja eriti Pariisi Panteoni seinamaalide autorina (süžeed Pariisi patronessi puha Geneviève'i elust).

47. Sergei Petrovitš Kostjénko (1869—1900) žanrimaalija, parimaid õpilasi Kiievi joonistamiskoolis, suri Pariisis.

48. Maria Vassiljevna Eristova, vürstinna, sündinud Etlinger (kunstniku-pseudonüüm «Mary», «Mary Kazac»).

Ivan Petrovitš Prjanišnikov (1841—1904) ja Ivan Pavlovitš Pohhitonov (1850—1923), vene kunstnikud, kes olid asunud alaliseks elama välismaale. (Eristova-Kazac — alates 90-ndatest aastatest, Prjanišnikov ja Pohhitonov veelgi varem.) Eristova oli pastellmaalija, M. A. Zichy õpilane. Esmakordselt hakkas näitustel esinema Peterburis 70—80-ndatel aastatel ning töötas veel 1920. aastal Pariisis. Prjanišnikov, kes sai kunstialase hariduse Pariisi tuntud Gleiri ateljees, oli maastike ja väiksemate vene elu käsitlevate teoste autor ning illustraator. Pohhitonov oli paljude hoolikalt väljatöötatud miniatuursete maastike autor. P. M. Tretjakov, kes kõrgelt hindas Pohhitonovi teoseid, kogus oma galeriisse 23 tööd kunstniku loomingust.

49. Paul Louis Delance (1848—1924), ajaloomaalija, žanrist ja portretist (Gérôme'i õpilane).

50. Freskode tsükkel Siena katedraali raamatukogu seintel (freskod kujutavad üksikuid momente paavst Pius II — Enea Silvio de'Piccolomini elust) — kõige tähtsam Pinturicchio (Bernardino di Betto Biagio) (1454—1513), Umbria kooli maalija teos.

51. Jean Béraud (sünd. 1848. aastal), kunstnik, kes sai kuulsaks suure arvu Pariisi elu kujutavate žanrimaalidega (sealhulgas õisest lõbutsevast Pariisist) ja maalidega evangeeliumi ainetel kaasaja miljöös («Risti tee», «Kolgata», «Maria Magdaleena» jt.). Rääkides kirjanikust vanakese (Armand Silvesteri) portreest, mõtleb Repin Béraud' pilti «Püha Antoniusi võrgutamise», mille kohta M. M. Antokolski kirjutab, et Püha Antonius on «lihtsalt kaasaegne portree Pariisis tuntud isikusest, keskealisest tüsedast, himurast inimesest, kes istub kirjutuslaua taga, kirjutab ja suitsetab, tema õlgadel aga maalutavad kaks võrgutajat — tänavafeed, excusez moi — täiesti ilma kehakateteta...» (artikkel «Tõde ja vale kunstis»).

Fritz Karl Uhde (1848—1911), saksa kunstnik, žanrimaalija, kes kujutas evangeeliumiainelisi süžeesid kaasaegse, peamiselt talupoegade elu miljöös.

52. «Hullumeelne Wiertz», belgia kunstnik.

Anton Joseph Wiertz (1806—1865), õuduste ja katastroofide kujutaja, maalide «Surnud pea nägemus», «Elusalt maetu» ja teiste taoliste autor.

53. Leon Frédéric (sünd. 1856. aastal), belgia kunstnik, tuntud peamiselt monumentaalsete lõuendite kaudu, mis kujutavad talupoegade tööd looduse taustal. Leon Frédérici maalist «Kõik on surnud» kirjutas Antokolski: «Kujutage endale ette kuristikku, mis on täidetud miljonitest kivirahest tapetud inimestest... Siin on kujutatud — kirik, õigusemõistmine, pruut, vanad, noored, ahned ja meeletud, head ja kurjad... Kõik on hunnikus üksteise otsas. Maasügavusest kerkivad tulekeeled ja põletavad kõik ära. Üleval on aga näha Seebaotti, kes ahastuses on katnud kätega näo... Küll on fantaasia, milline talent ja kui palju pessimismi!» (Artikkel «Tõde ja vale kunstis»).

54. James (Jacques Joseph) Tissot (1836—1908), prantsuse maalikunstnik ja graveerija-afortist (elas kauemat aega Inglismaal), tuntud peamiselt oma illustratsioonidega teosele «Kristuse elu» (nõndanimetatud «Tissot' piibel»). Näitusel Salongis 1894. aastal oli M. M. Antokolski sõnade kohaselt «350 akvarelli, mõõtmelisi mitte suured, — väikesed, kuid kaalukad kui kuld» (artikkel «Tõde ja vale kunstis»). Samuti nagu Repingi märgib Antokolski Tissot' akvarellide mõningat lähedust Aleksander Ivanovi kompositsioonidele (tema kuulsate piiblievangeeliumi eskiiside tsüklist): «Mõned Tissot' kompositsioonidest tuletavad mulle tugevasti meelde Ivanovi, eriti seal, kus mõlemad käsitlevad Assüüriat. Ja kuidas võib mõelda, et Ivanov töötas samas laadis 30—40 aastat tagasi... Mu jumal! kui ranged me oleme vahel omade suhtes» (sealsamas). Kirjas V. V. Stassovile 4. septembrist 1894. aastal väljendas L. N. Tolstoi end veel selgemalt: «...ja me kõik satume vaimustusse, nagu praegu tuntakse vaimustust Tissot'st, kes kordab ainult Ivanovi» («Lev Tolstoi ja V. V. Stassov. Kirjavahetus» 1878—1906, L., lk. 142).

55. Horace Vernet (1789—1863), batalist, prantsuse keisrikoja kunstnik, 1843. aastast alates aga Nikolai I õukonna-maalija. Seoses Horace Vernet' «vana-aja moderniseerimisega» kirjutas V. V. Stassov: «Ainult Horace Vernet, pealiskaudne ja tühine, kuid siiski mõistuse ja algatusvõimega, mõtles välja maalida piiblistseene araabia beduiinide riietuses (muidugi, mis on lähedased juudi riietusele)» («Kakskümmend viis aastat vene kunsti». Artikkel ajakirjast «Vestnik Jevropõ», 1882, nr. 11).

56. James Abbott McNeill Whistler (1834—1903), inglise maalikunstnik, ofortist ja litograaf, kes oli lähedane prantsuse impressionistide koolile.

57. Auguste Rodin (1840—1917), kuulus prantsuse skulptor.

58. George Grey Barnard (sünd. 1863. aastal), ameerika skulptor, paljude monumentaalteoste (Pensilvaania Kapitooliumi skulptuurid jt. autor: Noorpõlves õppis ja töötas Pariisis (1883—1896). On tunda Rodini mõju. Marmorgrupp «Ma tunnen endas kahte inimest» (või «Kaks loomust», 1893) asub Metropolitan Art Museum'is (New-York).

59. Nils Hansen-Jakobsen (sünd. 1861. aastal), taani skulptor.

* MINU VAIMUSTUSPUHANGUD

1. Konstantin Dmitrijevits Flavitiski (1830—1866) elas alates 1855. aastast kuni 1862. aastani akadeemias stipendiaadina Roomas, kus maaliski hilglasliku lõuendi «Ristiusu märtrid Colosseumis» (asub Vene Muuseumis). Maal kutsus esile rea eitavaid hinnanguid. Kunstnikule heideti ette Brüllövi ja Bruni matkimist. V. V. Stassov iseloomustas «Ristiusu märtreid» kui «hiilgavat dekoratsiooni» (S.-Peterburgskije Vedomosti, 1863, nr. 28). 1864. aastal lõi Flavitiski Peterburis tuntud maali «Vürstinna Tarakanova Petropavlovski kindluses» (asub Tretjakovi galeriis), mis oli suursündmuseks toleaegses kunstielus. Sel korral kirjutas V. V. Stassov maalist kui «hiilgavaimast... loomingust vene kunstis» ja isegi küsis, kes lugejatest «oma ajastul mäletab muljet mõnest teisest maalist, mis oleks sügavam, rabavam» kui «Vürstinna Tarakanova» (S.-Peterburgskije Vedomosti, 1867, nr. 322).

Flavitiski eskiis «Kolgata» on hoiul Permi kunstigaleriis.

2. Repini eskiis «Kolgata», dateeritud aprillis 1869. aastal, asub Kiievi kunstimuuseumis.

3. «Jairuse tütre elluärkamine» (1871) oli Repini akadeemiline programm, mille eest ta sai 2. novembril 1871. aastal Esimese kuldmedali koos esimese järgu kunstniku nimetusega ning õigusega olla kuus aastat stipendiaat (kolm aastat

välismaal ja kolm aastat Venemaal). Maal asub Vene Muuseumis.

4. Mihhail Matvejevitš Zelenski (sünd. 1843. aastal) astus akadeemiasse enne Repinit (1855. aastal). 1865. aastal (kui Repin oli alles teist aastat akadeemias) sai ta juba Väikese kuldmedali programmi eest «Apostel Peeter karistab surmaga Ananiast ja Saphirat (tema naist) vale eest». Suurele kuldmedalile konkureeris Zelenski koos Repiniga (programm «Jairuse tütre elluärkamine»). Asus Kunstide Akadeemia muuseumis. Ja nagu Repingi, sai ta 1871. aastal Suure kuldmedali, kunstniku nimetuse ja õiguse välismaasõiduks (kuueks aastaks). Sõidust välismaale Zelenski loobus haiguse tõttu ja katkestas nähtavasti edaspidise tegevuse maalimise alal.

5. Repini vähekdane žanrimaal «Ettevalmistus eksamiteks» on maalitud 1864. aastal. Asub Vene Muuseumis.

6. Repin eksib ka selles, et Zelenski polnud tema konkurent ja ka selles, et Zelenski programm Väikesele kuldmedalile kandis nime «Eksinud poeg» (vt. eespool märkus 5).

TUTVUMINE ANTOKOLSKIGA

1. Farnese Herakles, antiikaja koopla kreeka originaalist IV sajandist e. m. a., on hoiul Naapoli muuseumis.

2. Laokooni torso on detail kuulsast antiikgrupist, loodud I sajandi keskpaiku e. m. a., asub Vatikanis. Grupi süžee — episood Trooja sõja viimase aasta sündmustest, Athens, kreeklaste kaitsja, karistas Trooja preestrit Laokooni, saates maod, kes kägistasid Laokooni ja tema pojad.

3. Võrreldes Antokolskit Lucius Verusega (Rooma imperaatoriga, Marcus Aureliuse kaasvalitsejaga, II sajand e. m. a.), mõtleb Repin Lucius Veruse portreebüsti, mida kasutati modellina joonistamisel akadeemia klassides. Akadeemia muuseumi juhises 60—70-ndatel aastatel on selle kohta öeldud järgmist: «Näojooned on julged, otsustavad ja suursugused. Lokkis juuksed on maitsekalt välja toodud».

4. M. M. Antokolski kirjeldab «Autobiograafias» esimest kohtumist Repiniga järgmiste sõnadega: «Nädalat kaks pärast minu astumist Kunstide Akadeemiasse ilmus skulptuuriklassi uus-

tulnuk, noormees, nähtavasti samuti üksiklane nagu minagi. Ta õppis maalimist, kuid et täiuslikumalt omandada ala, otsustas enne voolida. Ta valis välja rooma bareljeefi [büsti?] «Antinoos», millest ka mina alustasin. Mind üllatas nooruki sarnasus büstiga: sirge nina, tugevad huuled ja pehmed, veidi naervad silmad — see kõik oli mõlema juures peaaegu ühesugune. See oli õpilane I. J. Repin. Me muutusime peagi lähedasteks» («M. M. Antokolski». V. V. Stassovi toimetusel. S.-Pb., 1905, lk. 905).

5. V. V. Stassovi artikkel on avaldatud «S.-Peterburgskije Vedomosti», 1865, nr. 6.

A. F. Korostin
Lidia Tšukovskaja

SISUKORD

Repin kirjanikuna 5

Muljeid lapsepõlvest (1844—1854)

I. Metsikute hobuste ratsastamine. — Kalmõkk	11
II. Sõjaväeline asula	17
III. Ema ehitab uue maja	24
IV. Sissesõiduhuov	30
V. Uus maja	34
VI. Isake	39
VII. Härrasmehest ostja	44
VIII. Oma õues	50
IX. «Emad»	56
X. Kunsti võrsed	59
XI. Vaesus	67
XII. Onu Mitja	73

Noorus (1859—1861)

I. Ärasõit tööle	79
II. Pristen	84
III. Nikulin	90
IV. Kamenka	96

V. Ukraina sõjaväeline asula	103
VI. Tšugujevi maalijad	109

Peterburis (1863—1870)

I. Harkov—Moskva postitõld	120
II. Töö kirikus	127
III. Peterburis	132
IV. «Rubikon»	140
V. Akadeemilised loengud (1864—1865)	153
VI. Eskiisid	165
VII. Vana akadeemia	168

Ivan Nikolajevitš Kramskoi (Opetaja mälestuseks)

I. Tutvumine	172
II. Akadeemia	179
III. Rahvuslikkus	186
IV. Opetaja	193
V. Kunstnike klubi	204
VI. Artell	209
VII. Ühing	217
VIII. Muutumine	223

Stassov, Antokolski, Semiradski

230

Karakozovi hukkamine (1866)

241

«Slaavi heiloojad»

258

Burlakid Volgal (1868—1870)

I. Neeva. — Esimene mulje	265
II. Maastikumaalija F. A. Vassiljev	270
III. Ettevalmistused Volgale mänekuks	275
IV. P. F. Issejev	278
V. Rännak	285
VI. Kolimine	295
VII. Širjajevo	300
VIII. Imperaatorlik pitsat	304

IX. Loodus õpetajaks	307
X. Stanovoi	318
XI. Burlakid	323
XII. Ahelaisse köidetult antikristuse juurde	327
XIII. Võit jäi meile	333
XIV. Hüljatuid ei haletseta	338
XV. Kanin	339
XVI. Ärasõit	343

Mälestusi V. V. Stassevist

354

Nikolai Nikolajevitš Ge ja meie preten- sioonid kunstile

376

Arhip Ivanovitš Kuindži kui kunstnik

416

Valentin Aleksandrovitš Serov

I. Vanemad	428
II. Serovi isa surm	436
III. V. A. Serovi lapsepõlv	437
IV. Noor kunstnik-õpilane	440
V. Tema kunst	442
VI. Tema veendumused	455

V. M. Garšin

459

Vassili Maksimovitš Maksimov

I. Maksimovi mälestuseks	461
II. Rahvatõde	466

Minu suhetest L. N. Tolstoiga

I. Moskvast	470
II. Jasnaja Poljanas	473
III. Nälja-aasta	477
IV. 1897. aastal Peterburis	482
V. Jälle Jasnajas	484

645

Kirjad kunstist (1893—1894)

Esimene kiri	491
Teine kiri	496
Kolmas kiri	501
Neljas kiri	508
Viies kiri	510
Kuues kiri	512
Seitsmes kiri	516
Kaheksas kiri	527
Üheksas kiri	535
Kümnes kiri	541

LISAD

Minu valmistuspuhangud	557
Tutvumine Antokolskiga	568
Viimne kohtumine Garšiniga	570
* * *	
Venekeelse väljaande toimetajalt	575
Kommentaariid	577

Илья Ефимович Репин

ДАЛЕКОЕ БЛИЗКОЕ

На эстонском языке

Обложка, суперобложка и титул

П. Рэзвэра

Издательство «Искусство Эстонской
ССР» при Художественном Фонде
Эстонской ССР

Таллин, ул. Пикк, 6

Toimetaja P. Maidre

Kunstiline toimetaja A. Koemets

Tehniline toimetaja K. Kuusik

Korrektor V. Ansip

Ladumisele antud 18. IV 1963. Trükkimisele
antud 28. VII 1963. Paber 54×84, 1/4. Trüki-
poognaid 40,5 + 16 kleebist. Formaadile
60×90 kohaldatud trükipoognaid 24,85. Ar-
vestuspoognaid 35,20. Trükiarv 24 000.
Tellimise nr. 1476.

Trükikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk tn. 40/42.

Hind rubl 1.60

M

Ti

VI

Ven

Kom